

Muş Alparslan Üniversitesi

MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ / MUŞ ALPARSLAN UNIVERSITY

www.alparslan.edu.tr

e-ISSN: 2149-4622

Ağustos/August 2022

Cilt/Volume 10

Sayı/Issue 02

ANEMON

**SOSYAL BİLİMLER
DERGİSİ**

THE JOURNAL of
SOCIAL SCIENCES

Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University

YIL/YEAR: 2022 • CILT/VOLUME: 10 • SAYI/NUMBER: 2

Yazılarda ifade edilen görüş ve düşünceler yazarlarının kişisel görüşleri olup derginin ve bağlı bulunduğu kurumun görüşlerini yansıtmaz.

The opinions and views expressed in the papers published in the journal are only those of the author(s) and do not necessarily reflect the views of the journal and its publisher.

Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University

Dağıtım Distribution

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yapılmaktadır Is made by Muş Alparslan University Institute of Social Sciences

2149-4622	:	e-ISSN	e-ISSN	:	2149-4622
30/08/2022	:	Basım Tarihi	Published Date	:	30/08/2022
Ağustos 2022	:	Yayın Sezonu	Pub. Date Season	:	August /2022
10	:	Cilt	Volume	:	10
2	:	Sayı	Number	:	2
2013	:	İlk Yayın Tarihi	Founded	:	2013
Muş	:	Basım Yeri	Place of Publication	:	Muş
Yılda üç defa elektronik olarak yayınlanan uluslararası hakemli ve süreli yayındır	:	Yayın Türü	Publication Type	:	Is an international, periodical, double-blind peer-reviewed and online academic journal published tri-annual
Türkçe ve İngilizcedir; ancak her sayıdaki makale sayısının en fazla üçte biri kadar olmak üzere diğer dillerdeki çalışmalara da yer verilebilir.	:	Yayın Dili	Official Language	:	Turkish and English; however, studies in other languages may be included, up to a third of the number of articles in each issue.
Nisan, Ağustos ve Aralık	:	Periyot	Frequency	:	April, August and December
Muş Alparslan Üniversitesi	:	Yayıncı	Publisher	:	Muş Alparslan University
Muş Alparslan Üniversitesi Külliyesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 49250, Muş/Türkiye	:	Adres	Address	:	Muş Alparslan Üniversitesi Külliyesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 49250, Muş/Türkiye
anemon@alparslan.edu.tr	:	e-posta	e-mail	:	anemon@alparslan.edu.tr
+90 436 249 49 49	:	Telefon	Telephone	:	+90 436 249 49 49
+90 436 249 10 22	:	Faks	Fax	:	+90 436 249 10 22
https://dergipark.org.tr/tr/pub/anemon	:	Ana Sayfa	Homepage	:	https://dergipark.org.tr/tr/pub/anemon

Yayın Kurulu • Editorial Board

Muş Alparslan Üniversitesi Adına Sahibi / Owner	Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT (Rektör) Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Baş Editör / Editor-in-Chief	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Burak ÇAKIN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Editörler / Editors	Dr. Öğr. Üyesi Abdül Samet ÇELİKÇİ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Abdulsemet GÜNEK Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Abdylkader DURGUTİ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Doç. Dr. Atike YILMAZ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Burçak GÜNDAL Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Ebru KORKMAZ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Kenan ALPARSLAN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Necip DÜNDAR Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Okan TÜRK Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Özgür YEŞİLYURT Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Turan GÜLER Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Vedat ALMALI Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
İstatistik Editörleri	Dr. Öğr. Üyesi Fuat ELKONCA Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Görkem CEYHAN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
İngilizce Dil Editörleri	Dr. Öğr. Üyesi Sabahattin YEŞİLÇINAR Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Mahmut AKAR Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Teknik Editör	Arş. Gör. Emrah BAŞ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye

**Yayın Kurulu Üyeleri / Editorial Board
Members**

- Prof. Dr. Alper KARADAĞ**
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
- Prof. Dr. H. Mustafa AÇIKÖZ**
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
- Prof. Dr. Ömer Faruk ALTUNÇ**
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
- Prof. Dr. Murat SERDAR**
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
- Prof. Dr. Abdülcelil BİLGİN**
İnönü Üniversitesi / Türkiye
- Prof. Dr. Robert FREDERICKS**
Universidad Autonoma Benito Juarez De Oaxaca/ Meksika
- Doç. Dr. Canser KARDAŞ**
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
- Doç. Dr. Dilmurod ERNAZAROV**
Tashkent State University of Economics / Uzbekistan
- Doç. Dr. Gabur OZIEV**
International Islamic University / Malezya
- Doç. Dr. Mohammad Jaber THALJI**
Yarmouk University / Ürdün
- Doç. Dr. Mohd Roslan Bin Mohd NOR**
University of Malaya / Malezya
- Doç. Dr. Rahmi SAYLIK**
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Irena Rajchinovska PANDEVA**
Ss. Cyril and Methodius University / Makedonya
- Dr. Öğr. Üyesi Şirin GÜL**
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya ÇAM**
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi İnan KAYNAK**
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
- Arş. Gör. Dr. Aslıhan YENİÇERİ ALTINTAŞ**
- Öğr. Gör. Osman TEKELİOĞLU**
- Öğr. Gör. Tuğba ADIGÜZEL**

Sekreteryası / Secretariat
Dizgi/ Layout Editor
Grafik Tasarım / Design

Yıl/Year: 2022 • Cilt/Volume: 10 • Sayı/Number: 2

Amaç ve Kapsam

Aims and Scope

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (anemon), sosyal ve beşeri bilimler alanında özgün ve nitelikli çalışmaları bilimsel bir yaklaşımla ele almak amacıyla yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Dergi 2022 yılından itibaren Nisan, Ağustos, ve Aralık sayıları olmak üzere yılda üç defa düzenli olarak yayımlanmaktadır.

Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University (anemon) is a peer-reviewed international journal that publishes original and qualified works with a scientific approach in the fields of social sciences and human sciences. The Journal is published tri-annual in April, August and December starting from 2022 by Mus Alparslan University.

anemon'da yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu, yazarlarına aittir. Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları Muş Alparslan Üniversitesi'ne ait olup yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz veya elektronik ortama taşınamaz.

Scientific and legal liabilities of the articles published in anemon belong to the authors. The copyrights of the works that are published in the journal are transferred to Muş Alparslan University. No part of this publication may be duplicated and published elsewhere including electronically without permission of the Publisher.

anemon'da sosyal bilimlerle (dil bilimi, din bilimleri, edebiyat, eğitim bilimleri, felsefe, güzel sanatlar, iktisat, işletme, maliye, psikoloji, siyaset bilimi, sosyoloji, tarih, uluslararası ilişkiler vb.) alakalı konularda özgün ve nitelikli bilimsel çalışmalar yer almaktadır. Dergilerimizde yayımlanan tüm makaleler çevrimiçi olarak erişime açıktır ve makale yayını için herhangi bir ücret talep edilmemektedir.

anemon focuses on, but not limited to the following topics: business, economics, educational sciences, finance, fine arts, history, international relations, linguistics, literature, philosophy, political science, psychology, sociology and theology, etc. All articles published in our journals are open access and freely available online. All articles published in our journals are open access, freely available online and no fee is charged for publishing articles

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (anemon) aşağıdaki indekslerce taranmaktadır:

Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University (anemon) indexed and abstracted in:

TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin (Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı)
Index Copernicus
ASOS Index (Akademia Sosyal Bilimler İndeksi)
CiteFactor (Academic Scientific Journals)
COSMOS IF (Cosmos Impact Factor)
CrossRef DOI (Digital Object Identifier)
DRJI (Directory of Research Journals Indexing)
ESJI (Eurasian Scientific Journal Index)
Idealonline
InfoBase Index
ISAM (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)
JIF (The Journals Impact Factor)
OAJI (Open Academic Journals Index)
ResearchBib (Academic Resource Index)
SciLit
SOBIAD (TR Sosyal Bilimler Atf Dizini)
TEİ (Türk Eğitim İndeksi)

TUBITAK ULAKBİM TR Index (Social Sciences and Humanities Database)
Index Copernicus
ASOS Index (Academia Social Science Index)
CiteFactor (Academic Scientific Journals)
COSMOS IF (Cosmos Impact Factor)
CrossRef DOI (Digital Object Identifier)
DRJI (Directory of Research Journals Indexing)
ESJI (Eurasian Scientific Journal Index)
Idealonline
InfoBase Index
ISAM (TRF Center for Islamic Studies)
JIF (The Journals Impact Factor)
OAJI (Open Academic Journals Index)
ResearchBib (Academic Resource Index)
SciLit
SOBIAD (TR Social Sciences Citation Index)
TEI (Index of Turkish Education)

Danışma Kurulu • Advisory Board

Prof. Dr. Abdullah KIRAN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mesut IDRİZ International University of Sarajevo / Bosna Hersek
Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN İstanbul Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Muhittin MACİT Türkiye Yazma Eserler Kurumu / Türkiye
Prof. Dr. Ahmet AĞIRAKÇA Mardin Artuklu Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mustafa AYDIN Stratejik Düşünce Enstitüsü / Türkiye
Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU Uludağ Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK Marmara Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ali TAŞKIN Cumhuriyet Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mustafa YAĞBASAN Fırat Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ali UZUN Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Ramazan YELKEN Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Bayram COŞKUN Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Recai AYDIN International University of Sarajevo / Bosna Hersek
Prof. Dr. Bilal ERYILMAZ İstanbul Medeniyet Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Saffet KÖSE İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Erdal BAYKAN Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Şamil DAĞCI Ankara Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Erdoğan ERBAY Atatürk Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Şahabettin YALÇIN Bingöl Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Eyyup Günay İSBİR İstanbul Aydın Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Şehmus DEMİR Gaziantep Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Güven SAYILGAN Ankara Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Tuncer ASUNAKUTLU Bakırçay Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Hasan ÇİÇEK Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Turgay UZUN Muğla Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Hüsamettin ERDEM Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Veli URHAN Gazi Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. İsmail TAŞ Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Yasin AKTAY Stratejik Düşünce Enstitüsü / Türkiye
Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ Uludağ Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Mahfuz SÖYLEMEZ İstanbul Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mustafa ÇEVİK Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Hüseyin BİLGİN İstanbul Medeniyet Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Emin ÇELEBİ İnönü Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ali UTKU Atatürk Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Saim KAYADİBİ Karabük Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Bülent SÖNMEZ İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi / Türkiye	Doç. Dr. Mohd Roslan Bin Mohd NOR University of Malaya / Malezya
Doç. Dr. Durmuş Çağrı YILDIRIM Namık Kemal Üniversitesi / Türkiye	Doç. Dr. Recep ASLAN Gaziantep Üniversitesi / Türkiye
Doç. Dr. Elşen BAĞIRZADE Azerbaijan State University of Economics / Azerbaycan	Doç. Dr. Samira AL-KHAWALDEH The University of Jordan / Ürdün
Doç. Dr. Mohammad Jaber THALJI Yarmouk University / Ürdün	Doç. Dr. Södabe SALIHOVA Azerbaijan State University of Economics / Azerbaycan
Doç. Dr. Fariz AHMADOV Azerbaijan State University of Economics / Azerbaycan	Dr. Öğr. Üyesi Bagdagul MUSSA The University of Jordan / Ürdün
Doç. Dr. Mahmoud JARAN The University of Jordan / Ürdün	Dr. Öğr. Üyesi Nurhodja AKBULAEV Azerbaijan State University of Economics / Azerbaycan

İÇİNDEKİLER • CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

<i>Mevlüt Kara, İbrahim Hakan Karataş, Bahri Aydın</i> Okul Yöneticiliği Meslek Algısı Job Perception of the School Principalship	505
<i>İbrahim Cevizli</i> The Individual in the Islamic İktisâd: An Analysis on the Behavioral Economics Perspective İslam İktisâdında Birey: Davranışsal İktisât Perspektifinden Bir Analiz	523
<i>Cevat Ercik, Nilüfer Şahin Perçin</i> Sürdürülebilir Gastronomi Kapsamında Coğrafi İşaretli Kerebiç Tatlısı Üzerine Bir Araştırma A Research on Geographically Indicated Kerebiç Dessert in the Scope of Sustainable Gastronomy	537
<i>Semiray Yücebaş, Sevil İke Sala</i> Daily Life Experiences of Conservative Upper-Middle-Class Women in Turkey: Trends and the New Cultural Codes Türkiye’de Muhafazakar Üst Orta Sınıf Kadınların Gündelik Yaşam Deneyimleri: Eğilimler ve Yeni Kültürel Kodlar	555
<i>Hatice Şahin</i> Türkiye’de COVID-19 Aşısı Karşıtlığının Nedenleri: Twitter Örneği The Reasons for the COVID-19 Anti-Vaccine in Turkey: Twitter Example	579
<i>Tuğba Uygun</i> Development of Tpack: The Impact of Digital Storytelling Teknolojik Pedagojik Alan Bilgisinin Gelişimi: Dijital Öykülemenin Etkisi	595
<i>Hakan İrak</i> Siyasal Partilerin Kriz Dönemlerinde Sosyal Medya Kullanımı: COVID-19 Pandemi Dönemi Örneği The Social Media Use by Political Parties in the Times of Crisis: The Case of the COVID-19 Pandemic Period	615
<i>Orhun Kaan Kahraman</i> Balkanları İnşa Etmek: Popüler Kültür ve Balkanlaşma Söyleminin Duygu Politikası Constructing The Balkans: Emotion Politics of Pop Culture and Balkanization Discourse	635
<i>Müşerref Yardım, Ahmet Ayhan Koyuncu</i> 15 Temmuz Darbe Girişiminde İletişim Araçlarının Rolü ve Yabancı Basın The Role of Communication Tools in the July 15 Coup Attempt and Foreign Press	653
<i>Erdinç Öcal</i> STEM Activities Integrated with Drama: STEM+drama Drama ile Bütünleştirilmiş STEM Uygulamaları: STEM+drama	665
<i>Nilay Kınay Civelek</i> Tazmin Sanatı ile Yazılan Na’t-ı Şerifler: Beyânü’l-Hak Mecmuası Örneği Na’t-i Sherifs Written with The Art of Tazmin: The Example of Beyânü’l-Hak Journal	681
<i>Sait Yilter, Kılıç Köçeri</i> Nedim’in “mısın kâfir” Redifli Gazelinin Şerhi ve Yapısalcılık Açısından İncelenmesi The Commentary on the Nedim’s Ghazal with “mısın kâfir” Redif and Investigation in Terms of Structuralism	699

<i>Duygu İkhlan Söylemez</i> Botter Apartmanının Gesamtkunstwerk Çerçevesinde İncelenmesi Evaluation of Botter Apartment within the Framework of Gesamtkunstwerk	719
<i>Merve Buşra Aktürkoğlu</i> XIX. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Temizlik Yöntemleri: Kitapçı Arakel ve Sadi. b. Halid'in Leke Risalesi Örnekleri Cleaning Methods In The Ottoman Community Of The XIX Century: Bibliople Arakel and Sadi B. Halid's Stain Booklet Examples	741
<i>Mehmet Salmazzem</i> Kur'an'daki Lafzî Mütesâbihâtın Kur'an'ın İcâzıyla İlişkisi The Relationship of the Literal Mütesâbihât in the Qur'an and the Qur'an's İcâz	753
<i>Cemal Tatlı, Bülent Uğur Koca</i> A Study on the Deep (Meaningful) Learning Perceptions of the Teacher Candidates in the Philosophy of Education Course Carried Out with Blended Learning Öğretmen Adaylarının Harmanlanmış Öğrenme ile Yürütülen Eğitim Felsefesi Dersindeki Derin (Anlamli) Öğrenme Algıları Üzerine Bir Çalışma	769
<i>Özlem Bezek Güre, Hikmet Şevgin, Murat Kayri</i> Examination of Variables Affecting Science Success of Eighth Grade Students Using Ordinal Logistic Regression Method Ordinal Lojistik Yöntemi Kullanılarak Sekizinci Sınıf Öğrencilerinin Fen Başarısını Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi	781
<i>Gökçen Aydınbaş, Zeynep Erdinç</i> Vergi Gelirlerini Etkileyen Unsurların Tespit Edilmesi Determination of Factors Affecting Tax Revenues	799
<i>Celalettin Korkmaz</i> Coronavirus and Face-to-Face Learning in Higher Education: Students' Nosophobia of Covid-19 Koronavirüs ve Yükseköğretimde Yüz Yüze Eğitim: Öğrencilerin Covid-19'a Yakalanma Kaygıları Cemal Durmuşçelebi, Kasım Kiracı	819
<i>Emre Sezici</i> Türkiye'de Havaalanı Performansının CRITIC temelli EDAS Yöntemiyle Analizi Analysis of Airport Performance in Turkey with CRITIC-based EDAS Method	837
<i>Ahmet Kayaoğlu, Yavuz Selim Gülmez</i> Determination of Factors Affecting Consumers' Bulgur Consumption Preferences Tüketicilerin Bulgur Tüketim Tercihlerini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi	869
<i>Ayfer Özyılmaz</i> Does External Debts Affect Economic Growth: The Case of E7 Countries Dış Borçlar Ekonomik Büyüme Etkiler mi: E7 Ülkeleri Örneği	887
<i>Recep Yılmaz</i> Batıda ve Türk İslam Kültüründe Tarihsel Zaman Algısı Perception of Historical Time in the West and Turkish-Islamic Culture	899
<i>Zehra Özkgeci</i> Demokratische Toleranz in parteiabhängigen Sozialen Medien am Beispiel der SPÖ in Österreich Democratic Tolerance in Party Dependent Social Media Using the Example of the SPÖ in Austria Avusturya Sosyal Demokrat Partisi Örneğinde Sosyal Medya Kullanımında Demokratik Hoşgörü Yaklaşımları	913
<i>Emine Karakaplan Özer, Edip Doğan</i> The Relationship between Burnout and Emotional Labor among Social Service Workers: The Case of Adıyaman Sosyal Hizmet Çalışanlarında Duygusal Emek ve Tükenmişlik İlişkisi: Adıyaman Örneği	927
<i>Ahmet Bahadır Şimşek, M. Edib Gürkan</i> A Novel City Benchmarking Methodology: Multidimensional Managerial Insight Yeni Bir Şehir Kıyaslama Metodolojisi: Çok Boyutlu Yönetimsel İlgörü	943
<i>Gözde Genç</i> Examination of Postgraduate Theses in Turkey within the Scope of Social Enterprise/Entrepreneur/Entrepreneurship: A Bibliometric Analysis Sosyal Girişim/cilik Kapsamında Türkiye'deki Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi: Bibliyometrik Analiz	961

Okuyucu Mektupları / Letters

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde (anemon) yayımlanan çalışmalar hakkındaki değerli görüşlerinizi, yorumlarınızı ve önerilerinizi lütfen dergi editörüne iletiniz.

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Burak ÇAKIN
m.burakcakin@alparslan.edu.tr

Editörden...

Değerli okurlarımız,

Dergimizin 2022 Ağustos sayısını selam ve muhabbetlerimizle birlikte sizlere sunuyoruz.

Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, her sayıda daha nitelikli çalışmaları yayınlama ve sizlere ulaştırma hedefiyle daha nitelikli süreçlerle ve indekslerle yoluna devam etmektedir. Dergimizin yayınlanma sürecinde aktif olarak yer alan Sayın Rektörümüze, saygıdeğer alan editörlerimize, kıymetli yayın ve danışma kurullarımıza, çalışmaların nitelikli hale gelmesinde katkıda bulunan değerli hakemlerimize, başta bu sayıda olmak üzere dergimize çalışmalarıyla katkıda bulunan bütün yazarlara ve teknik süreçte yer alan diğer çalışanlarımıza şahsım ve ekibim adına teşekkür ediyorum.

Dergimiz 2013 yılından bu yana oldukça disiplinli bir şekilde yayın faaliyetlerini sürdürmekte olup aynı disiplinle daha birçok yıl akademik yazına katkılar sunmaya devam edecektir. Alan editörlerimiz, dergimize gelen makalelerin süreçlerini en hızlı ve nitelikli bir biçimde işletmek ve yayına hazır hale getirmek için büyük çaba sarf etmektedir. Dergimize yönelik oluşturduğunuz yoğun taleplere en iyi bir biçimde cevap vermek için çalışmaktayız. Bizden bağımsız işleyen hakemlik süreci, bazı makalelerin sürecinin uzamasına sebep olabilmektedir. Bunun için kıymetli yazarlarımıza özrü bir borç bilip, onların sabırlarını temenni etmekteyiz.

Geçen sayıda olduğu gibi bu sayıda da sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinden oluşan birbirinden değerli 28 yazı yer almaktadır. Titiz bir değerlendirme sürecinin ardından yayımlanan bu makalelerin kendi alanına katkı sağlayan, yenilik getiren ve topluma ışık tutan yayınlar olduğuna inanıyoruz. Özgün ve nitelikli çalışmaları bilim dünyasına sunma hedefiyle bir sonraki sayıda buluşmak dileğiyle...

Saygılarımla...

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Burak ÇAKIN

Baş Editör

Araştırma Makalesi • Research Article

Okul Yöneticiliği Meslek Algısı*

Job Perception of the School Principalship

Mevlüt Kara**, İbrahim Hakan Karataş***, Bahri Aydın****

Öz: Bu çalışmada, okul yöneticilerinin okul yöneticiliği mesleğine ilişkin algılarının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu amaçla okul yöneticilerinin meslek tercih gerekçeleri, mesleki yetkinlik algıları, mesleki yetkinlik kaynakları, mesleki gelişim etkinliklerine katılım durumları, mesleki memnuniyet algıları ve mesleki üretkenlikleri incelenmiştir. Bu amacı gerçekleştirmek için tarama modelinde bir alan araştırması yapılmıştır. Araştırmacılar tarafından geliştirilen 56 maddelik likert tipi anket 324 okul yöneticisine uygulanmıştır. Bu araştırmanın etik kurul izni (11.02.2021 tarihli ve 14677 sayılı) Gaziantep Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulundan alınmıştır. Araştırma sonuçlarına göre; okul yöneticilerinin mesleği en fazla topluma katkı fırsatı vermesi sebebiyle tercih ettikleri, en fazla iletişim konusunda kendilerini yetkin gördükleri, en fazla meslektaşlarından destek alarak mesleki yetkinliklerini artırdıkları, mesleki gelişimle ilgili en fazla kitap okuma etkinliğini gerçekleştirdikleri, mesleki memnuniyetlerinin orta düzeyde olduğu ve mesleki üretkenlik bakımından zayıf oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar dikkate alındığında *okul yöneticilerinin okul yöneticiliği mesleğine ilişkin algılarının olumlu olduğu ancak yeterince güçlü olmadığı* değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgulara ve ulaşılan sonuçlara bağlı olarak uygulamacılara ve araştırmacılara önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Okul yöneticisi, Meslek algısı, Mesleki yetkinlik, Mesleki gelişim, Mesleki memnuniyet

Abstract: In this study, it is aimed to reveal the perceptions of school administrators about the school administration profession. For this purpose, reasons for choosing a profession, perceptions of professional self-efficacy, sources of professional competence, participation in professional development activities, perceptions of professional satisfaction and professional productivity of school administrators were examined. In order to achieve this aim, a field study was conducted in the descriptive model. A 56-item Likert-type questionnaire developed by the researchers was applied to 324 school administrators. The ethics committee permission of this study (dated 11.02.2021 and numbered 14677) was taken from Gaziantep University's Social and Humanities Sciences Ethics Committee. According to the research results; school administrators prefer the profession

* Bu araştırma, Öncü Okul Yöneticileri Derneği adına yukarıda adı geçen yazarlar tarafından hazırlanan Türkiye Okul Yöneticileri Raporu'nun (2020) veri setinden hazırlanan bir dizi makalenin ilkidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Nizip Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü
ORCID: 0000-0002-6381-5288, mevlutkara85@gmail.com (Sorumlu yazar)

*** Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü
ORCID: 0000-0001-5569-014X, ihkaratas@gmail.com

**** Prof. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü
ORCID: 0000-0002-1720-6334, bahriaydin@hotmail.com

Cite as/ Atıf: Kara, M. ; Karataş, A. H. & Aydın B. (2022). Okul yöneticiliği meslek algısı. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 505-522. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1052169>

Received/Geliş: 01 January/Ocak 2022

Accepted/Kabul: 09 April/Nisan 2022

Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2022

because it gives the opportunity to contribute to the society the most, and they see themselves as competent in communication the most; It was concluded that they increased their professional competence by getting support from their colleagues at most, they performed the most book reading activities related to professional development, their professional satisfaction was moderate and they were weak in terms of professional productivity. Considering these results, it was evaluated that the perceptions of school administrators about the school administration profession were positive but not very strong. Suggestions were made to practitioners and researchers depending on the findings and the results achieved.

Keywords: School administrator, Profession perception, Professional competence, Professional development, Professional satisfaction

Giriş

Okul yöneticilerinin karşı karşıya kaldığı meydan okuma, güçlük ve belirsizlikler okul yöneticilerinin meslek algılarının oluşmasında ve dönüşmesinde etkili olmaktadır (Spillane vd., 2015). Meslek algısı, bir mesleğin sosyal, politik ve ekonomik koşulları ile şekillenmektedir. Diğer taraftan kişisel ve kurumsal şartların da meslek algısının oluşmasında etkili olduğu kabul edilmektedir (Yalçın vd., 2020). Meslek algısında etkili olan unsurlardan biri de mesleğin zorluğu ve karmaşıklığı nispetinde çalışma koşulları ve özlük haklarının sağlanıp sağlanmaması durumudur (Pounder ve Merrill, 2001; Sunar, 2020).

Okul yöneticilerinin üstlendikleri görevin gerektirdiği profesyonel yetkinliklere sahip olma düzeylerinin meslek algıları üzerinde de etkili olacağı düşünülmektedir. Bu araştırma okul yöneticilerinin meslek algılarını ortaya çıkarmak ve gereksinim duydukları yetkinlik, ortam ve yasal zeminin oluşturulmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Okul yöneticilerinin mesleği tercih etme gerekçeleri, mesleki yetkinlik algıları, mesleki yetkinlik kaynakları, mesleki gelişme çabaları, mesleki memnuniyet algıları ve mesleki üretkenlikleri okul yöneticilerinin meslek algılarını ortaya çıkarmayı sağlayacak boyutlar olarak ele alınmıştır.

Kuramsal Çerçeve

Meslek algısı bir mesleği temsil eden bireylerin mesleklerine ilişkin kolektif bilinci olarak tanımlanabilir. Mesleğe ilişkin kolektif bilinç önemli ölçüde söz konusu mesleğe ilişkin eğitim sürecinde edinilir. Zamanla mesleğin pratikleri ile toplumsal dönüşüme paralel olarak meslek algısı da dönüşebilir (Işıkoğlu, 2019). Meslek algısı; mesleğin sosyal, politik ve kurumsal niteliği yanında çalışma şartları, maddi getirisi, saygınlığı gibi unsurlardan da etkilenir (Sunar, 2020). Okul yöneticiliği, yasal olarak meslek kabul edilmediğinden, “okul yöneticiliği meslek algısı” şeklindeki ifade etmenin zeminsiz bir kavramsallaştırma olduğu söylenebilir. Diğer taraftan okul yöneticiliği görevini yürüten binlerce kişinin oluşturduğu bir kolektif bilinç oluşmuş ve kamuoyunda okul yöneticiliği bir meslek olarak algılanır olmuştur.

Okul yöneticiliğine ilişkin meslek algısı, okul yöneticiliğini tercih etmekte etkili olmaktadır (Erginer ve Köse, 2012). Diğer taraftan okul yöneticiliğini tercih etme gerekçeleri okul yöneticiliği mesleğine ilişkin algıya dair fikir vermektedir. Yani okul yöneticiliği meslek algısı ile okul yöneticiliğini tercih etme gerekçeleri karşılıklı olarak birbirlerini beslemektedirler. Buna ek olarak okul yöneticilerinin mesleki yetkinlik kaynakları, mesleki yetkinliklerini geliştirme çabaları, mesleki yetkinlik algıları, mesleklerinden memnuniyet düzeyleri ve mesleki üretkenlikleri de meslek algılarının bir yansıması olmaktadır. Nitekim birçok araştırmada mesleki üretkenlik ile mesleki bağlılık ve mesleki tatmin arasında ilişki olduğu bulunmuştur (Chen vd., 2004; Demirel, 2009; Vandenberghe ve Basak Ok, 2013). Mesleki yeterliğin kazanılması, geliştirilmesi ve mesleki yeterliklerin farkında olunması da meslek algısını şekillendirmektedir (Nalbantoğlu, 1995’den akt. Işıkoğlu, 2019; Sunar, 2020).

Şekil 1. Meslek Algısını Belirleyen Unsurlar

Yukarıdaki şekilde gösterildiği gibi meslek algısını etkileyen beş faktör okul yöneticiliği mesleği ile ilişkili olarak açıklanacaktır.

1. Mesleki yetkinlik: Okul yöneticilerinin yetkinlik alanlarına ilişkin Türkiye’de ve diğer ülkelerde çok sayıda araştırma bulunmaktadır (Marzano vd., 2005). Türkiye’de eğitim yönetiminin bir akademik alan olan üniversitede yer bulmaya başladığı 60’lı yıllardan itibaren birçok akademisyen, eğitim ve okul yöneticilerinin yetkinlikleri üzerine araştırma yapmıştır (Özdemir, 2020). Sosyal, ekonomik ve politik değişim, eğitim ve okul yöneticilerinin sahip olması gereken yetkinlikleri dönüşmeye zorlamıştır (Balcı, 2011). Okul yöneticilerinin; iletişim, çalışanları motive etme, genel okul yönetimi, işletme ve kurum yönetimi, insan kaynakları yönetimi, eğitim öğretim liderliği, değişim ve çatışma yönetimi, okul çevre (veli, toplum, medya, iş dünyası, sendika, siyaset) ilişkileri konusunda belirli yetkinlik düzeyine sahip olmaları gerekmektedir (Karataş, 2016a).

Okul yöneticilerinin, görevlerine ilişkin yetkinliklere ne düzeyde sahip oldukları konusu, önemli tartışma alanı olarak değerlendirilmektedir. Diğer taraftan okul yöneticilerinin, mesleki kimliklerinin ve mesleki algılarının temelindeyse, bu yetkinliklere ilişkin kendi farkındalıklarının ve öz yeterliklerinin de belirleyici olabileceği düşünülmektedir.

2. Mesleği tercih gerekçeleri: Yönetici adaylarının ve görevdeki okul yöneticilerinin okul yöneticiliği mesleğini tercih etme gerekçeleri okul yöneticiliği mesleğine ilişkin algı hakkında önemli bir gösterge olarak ele alınabilir. Literatürde okul yöneticiliği görevinin tercih edilme gerekçelerinin ekonomik, kurumsal, sosyal ve kişisel faktörler olmak üzere geniş bir yelpazede ele alındığı görülmektedir. Öğretmenlerin okul yöneticiliğini tercih etme nedenleri incelendiğinde; yöneticilik mesleğinin topluma daha faydalı olabilme fırsatı vermesi, kişilerin kendilerini geliştirmelerine imkân sağlaması, prestiji, sosyal statüsü, maddi getirisi ve özlük hakları daha yüksek bir meslek olması, şehir merkezindeki okullarda görev yapma fırsatı vermesi gibi farklı nedenler sıralanabilmektedir. Erginer ve Köse’nin (2012) yaptığı araştırmada da öğretmenlerin sosyal ve kişisel faktörlere bağlı olarak yöneticiliğe geçmek istedikleri belirlenmiştir. Sosyal çevre ile etkileşime girme, insanlara yararlı olma, arkadaş ve müdürün ısrarı gibi özellikler sosyal faktörler, öğretmenlikte edinilen deneyim ve birikimleri yöneticiliğe aktarmak isteme, başarıma arzusu, olumlu bir ortam oluşturma isteği gibi özellikler kişisel faktörler olarak belirtilmiştir.

3. Mesleki gelişim: Mesleki gelişim gereksinimi, hizmet öncesi temel eğitim alsın almasın bütün okul yöneticileri için gereklidir. Mesleki gelişim, mesleğin gerekliklerinin zamanla değişimi ve gerektirdiği yeni yetkinlikler hakkında meslek mensuplarını haberdar eder ve yetkinleştirir (Karataş,

2016b; Gürkan ve Toprakçı, 2018). Okul yöneticilerinin profesyonel gelişimlerini sürdürmesi eğitim sisteminin kalitesini etkileyecektir. Okul yöneticilerinin rollerini ve yeterliklerini etkili şekilde yerine getirebilmeleri için kendilerini geliştirmeleri gereklidir. Mesleki gelişimde öncelik hizmet öncesi eğitimlere verilmelidir. Mesleğe başladıktan sonra da okul müdürlerinin mesleki gelişimleri devam etmelidir. Okul yöneticilerinin mesleki gelişim düzeylerinin belirlenmesi ve mesleki gelişimlerinin artırılmasına ilişkin çabalar, eğitim ve öğretimin niteliğinin artırılması açısından önem taşımaktadır (Polat vd., 2018). Okul yöneticilerinin hizmet sırasında karşı karşıya kaldıkları sorunlarla baş edebilmek için ihtiyaç duydukları bilgi ve becerileri kurumsal ve profesyonel yollarla edinme yol ve imkânlarına sahip olmadıklarında bu durum onlarda mesleğe yönelik bir güvensizlik duygusu oluşturabilmektedir.

MEB'e Bağlı Eğitim Kurumlarına Yönetici Seçme ve Görevlendirme Yönetmeliğinde 5 Şubat 2021 tarihinde yapılan düzenleme ile ilk kez "eğitim yönetimi sertifikası" kavramı kullanılmış, eğitim kurumu yöneticisi olmak isteyenler için MEB Öğretmen Yetiştirme ve Geliştirme Genel Müdürlüğü tarafından uzaktan ya da yüzyüze olarak "Eğitim Yönetimi Sertifika Programı" açılacağı, eğitim kurumu yöneticisi olmak isteyenler için bu sertifikanın zorunlu olacağı hükme bağlanmıştır (MEB, 2021). Bu düzenleme ile Türkiye'de okul yöneticiliği diplomaya değilse de sertifikaya bağlı bir görev olarak tanımlanmıştır. Bununla birlikte eğitimin içeriği, kapsamı ve yöntemi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Diğer taraftan okul yöneticiliğinin "meslek" olarak yasal bir zemine kavuştuğu da söylenemez. Düzenlemenin okul yöneticilerinin mesleki yeterliklerine ne düzeyde katkıda bulunacağı ve okul yöneticiliği mesleği algısını ne yönde etkileyeceği ise zaman içinde ortaya çıkacaktır.

4. Mesleki memnuniyet: Meslek algısının önemli göstergelerinden biri de meslekten memnuniyet düzeyidir. Mesleki memnuniyet, meslek mensuplarının icra ettikleri mesleğe yönelik duygusal tepkileri ile mesleği icra etmekten duydukları memnuniyet olarak tanımlanmaktadır (Weiss, 2002; Karanikola ve Papatthanasoglou, 2015). Bazı araştırmacılar ise mesleki memnuniyeti, meslek mensuplarının meslekleri hakkındaki inançlarıyla da ilişkilendirmektedirler (George ve Jones, 2008). Geniş anlamda mesleki memnuniyet, mesleği icra edenlerin beklentilerinin ne düzeyde karşılandığı ve bu durumun bir sonucu olarak tatmin düzeylerini ifade eder. Günay ve Özbilen'e (2018) göre öğretmenlerin % 68'inin okul yöneticiliğini; mesleki doyumun sağlanamaması, mesai saatlerinin fazla olması ve sorumluluğunun fazla olması nedeniyle istememekteyiz. Öğretmenler ve okul yöneticileri ile yapılan birçok araştırmada okul yöneticiliği mesleğinin zorluklarına ve sorumluluklarına oranla tatmin düzeyinin düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Demirkapı, 2019; Demirbilek ve Bakioğlu, 2019).

5. Mesleki üretkenlik: Mesleki üretkenlik, çalışanların iş bağlamında ortaya koydukları artı değerlerin tamamını karşılayan bir kavram olarak işletme literatüründe yaygın olarak kullanılmaktadır. Zaman zaman çalışanların verimliliği ile birlikte ya da eş anlamlı olarak ya da örgütsel verimlilik olarak kullanılsa da mesleki üretkenlik, meslek mensuplarının mesleklerine ilişkin fikir, ürün ya da süreç geliştirme çabaları olarak tanımlanabilir (Chen vd., 2004; Vandenberghe ve Basak Ok, 2013; Demirel, 2009). Okul yöneticilerinin mesleki üretkenliklerine ilişkin bağımsız bir çalışmaya rastlanamamıştır. Birkaç araştırmada okul yöneticilerinin ya da akademisyenlerin mesleki üretkenlikleri dolaylı olarak ele alınmıştır (Scribner vd., 2011; Branch vd., 2012). Mesleki üretkenlik davranışının ve motivasyonun mesleki adanmışlık ve mesleki tatmin ile ilişkisi sebebiyle okul yöneticilerinin mesleki üretkenlikleri, mesleğe ilişkin algılarını açıklayan bir unsur olarak değerlendirilebilir.

Bu araştırma Türkiye'de okul yöneticiliği mesleğine ilişkin okul yöneticilerinin algısını ortaya çıkarmak amacıyla yapılmıştır. Okul yöneticilerinin, yürüttükleri mesleğe ilişkin algılarının unsurları olarak meslek tercih sebepleri, mesleki yetkinlik algıları, mesleki yetkinlik kaynakları, mesleki gelişim davranışları, mesleki memnuniyetleri ve mesleki üretkenlikleri sorgulanmıştır. Modern çağın yaygın bir mesleği olan ancak yaygınlığı ile orantılı bir yasal ve kurumsal zemini olmadığı düşünülen okul yöneticiliği mesleğine yönelik toplumsal algının okul yöneticileri perspektifinden ortaya konulmasının, meslek mensuplarının beklenti ve ihtiyaçlarının anlaşılması bakımından yararlı olacağı düşünülebilir.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Nicel araştırma metodolojisi ile yürütülen bu araştırma, tarama modelinde tasarlanmış bir alan araştırmasıdır. Tarama modeli, geçmişte ya da halen devam eden bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır. Tarama modelinde araştırmaya konu olan olay, birey veya nesne kendi koşulları içinde, herhangi bir şekilde değiştirme veya etkileme çabası gösterilmeden tanımlanmaya çalışılır (Karasar, 2008). Bu çalışmada da okul yöneticiliği mesleğine ilişkin okul yöneticilerinin mevcut algılarının betimlenmesi amaçlanmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini resmi ve özel okullarda görev yapan okul yöneticileri oluşturmuştur. Büyüköztürk (2002) genel bir kural olarak, örneklem büyüklüğünün gözlenen değişken sayısının en az beş katı olması gerektiğini ifade etmiştir. Araştırmacılar tarafından hazırlanan anket formunda 56 madde olduğu dikkate alındığında, 280 kişilik bir örneklem sayısının yeterli olacağı görülmektedir. Mevcut çalışmada ise basit seçkisiz örnekleme yöntemine göre seçilen 324 okul yöneticisi örnekleme oluşturmaktadır. Evrende yer alan her birimin örnekleme girme açısından eşit şansı bulunduğu (Balci, 2016) ve bir birimin seçilme şansı diğerlerini etkilemediği (Keser Özmantar, 2018) için basit seçkisiz örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntem doğrultusunda belirlenen ve araştırmanın örneklemini oluşturan 324 okul yöneticisine ilişkin demografik özellikler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Örneklemi Oluşturan Okul Yöneticilerinin Demografik Özellikleri

Değişken	Değer	n	%	Değişken	Değer	n	%
Cinsiyet	Kadın	83	25,6	Medeni Durum	Evli	273	84,3
	Erkek	241	74,4		Bekâr	51	15,7
Eğitim Durumu	Lisans	207	63,9	Kurum Türü	Resmi	302	93,2
	Yüksek Lisans	117	36,1		Özel	22	6,8
Yaş	26-30 arası	23	7,1	Okul Kademesi	Okul Öncesi	13	4,0
	31-35 arası	37	11,4		İlkokul	64	19,8
	36-40 arası	65	20,1		Ortaokul	66	20,4
	41-50 arası	132	40,7		Lise	154	47,5
	51 yaş ve üstü	67	20,7		Diğer	27	8,3
Mesleki Kıdem	0-5 yıl arası	23	7,1	Yöneticilik Kıdem	0-5 yıl arası	123	38,0
	6-10 yıl arası	39	12,0		6-10 yıl arası	81	25,0
	11-15 yıl arası	49	15,1		11-15 yıl arası	56	17,3
	16-20 yıl arası	60	18,5		16-20 yıl arası	43	13,3
	21-25 yıl arası	84	25,9		21-25 yıl arası	12	3,7
	26 yıl ve üstü	69	21,3		26 yıl ve üstü	9	2,8
Okul Yöneticiliği Eğitimi Alma Durumu	Almadım	174	53,7	Görev	Müdür	149	46,0
	Tezli Yüksek Lisans	16	4,9		Müdür Yardımcısı	145	44,8
	Tezsiz Yüksek Lisans	52	16,0		Diğer	19	5,9
	Sertifika Programı (30 saat ve üstü)	32	9,9		Müdür Yetkili Öğretmen	11	3,4
	Hizmet İçi Eğitim Programı (30 saat ve altı)	50	15,4				
TOPLAM		324	100	TOPLAM		324	100

Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak kullanılan anket formu araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir. Öncelikle araştırmanın temel amacı ve alt soruları bağlamında ilgili literatür ve

kuramsal çerçeveden hareketle likert tipi maddelerden oluşan taslak anket formu hazırlanmıştır. Likert tipi maddelerin değerleri 1'den 6'ya doğru puanlanmıştır. Daha sonra taslak anket formu okul yöneticilerinin (3 kişi), eğitim yönetimi (2 kişi), Türk dili (1 kişi) ve ölçme değerlendirme (2 kişi) uzmanlarının görüşleri doğrultusunda revize edilmiş ve 30 katılımcıya pilot uygulama yapılmıştır. Pilot uygulamada, maddelerin anlaşılabilirliği ve sahaya uygunluğu konularında katılımcılardan görüş de toplanmıştır. Uzman görüşleri ve pilot uygulama sonucunda yapılan değişiklik ve düzeltmeler neticesinde ortaya çıkan 56 maddelik anket formu araştırmada veri toplama aracı olarak kullanılmıştır.

Araştırmada geliştirilen anket formunda sorulara başlamadan önce araştırma hakkında bilgi verilmiş; elde edilen verilerin araştırmanın amacı doğrultusunda kullanılacağı ve herhangi kimseye paylaşılmayacağı ifade edilmiştir. Geliştirilen anket formu toplam yedi bölümden oluşmaktadır. Demografik bilgiler adlı 1. bölümde 10, tercih gerekçesi adlı 2. bölümde 7, mesleki yetkinlik algısı adlı 3. bölümde 12, mesleki yetkinlik kaynağı adlı 4. bölümde 7, mesleki gelişim etkinlikleri adlı 5. bölümde 5, mesleki memnuniyet adlı 6. bölümde 7 ve mesleki üretkenlik adlı 7. bölümde 8 madde yer almaktadır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu araştırmanın etik kurul izni (11.02.2021 tarihli ve 14677 sayılı) Gaziantep Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulundan alınmıştır. Öte yandan araştırma verileri ise 2019-2020 eğitim-öğretim yılının ikinci döneminde yüz yüze, e-posta yoluyla ve çevrimiçi yollarla toplanmıştır. Anketler, katılımcılar tarafından ortalama 10-15 dakikalık bir süre içerisinde yanıtlanmıştır. Araştırmada kullanılmak üzere hazırlanan anket formu toplam 452 okul yöneticisine ulaştırılmış ve bu okul yöneticilerinden 345'i gönüllü olarak anketi cevaplamıştır. Cevaplanan anket formları araştırmacılar tarafından gözden geçirildikten sonra, bu anket formlarından 21'inde eksik ve hatalı veri olduğu görülmüş ve bu formlar değerlendirmeye alınmamıştır. Bu doğrultuda, 324 anket formu araştırmaya dâhil edilmiştir. Araştırmaya dâhil edilen veriler, excel ve SPSS istatistik programları kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmanın amacı doğrultusunda, elde edilen verilerin frekansları ve yüzdeleri hesaplanarak rapor edilmiştir.

Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde, araştırmanın genel amacı doğrultusunda yanıt aranan sorulara yönelik bulgulara yer verilmiştir. Bu doğrultuda ilk olarak okul yöneticilerinin mesleki tercih gerekçelerine yönelik bulgular Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Okul Yöneticilerinin Meslek Tercih Gerekçesi

Meslek Tercih Gerekçesi	Tamamen katılmıyorm		Katılmıyorm		Biraz katılmıyorm		Biraz katılıyorm		Katılıyorm		Tamamen katılıyorm	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Topluma katkı fırsatı vermesi	31	9,6	9	2,8	17	5,2	62	19,1	88	27,2	117	36,1
Kendimi geliştirme fırsatı vermesi	47	14,5	21	6,5	29	9	67	20,7	94	29	66	20,4
Prestij ve sosyal statü sağlanması	102	31,5	40	12,3	41	12,7	67	20,7	47	14,5	27	8,3
Çalışma şartları	132	40,7	54	16,7	49	15,1	59	18,2	25	7,7	5	1,5
Maddi geliri	163	50,3	48	14,8	44	13,6	37	11,4	23	7,1	9	2,8
Özlük hakları	163	50,3	50	15,4	43	13,3	43	13,3	18	5,6	7	2,2
Merkezi okullara geçme fırsatı	193	59,6	30	9,3	34	10,5	33	10,2	19	5,9	15	4,6

Tablo 2 incelendiğinde, katılımcılar; *topluma katkı fırsatı vermesi* (%36,1) maddesine “tamamen katılıyorum” düzeyinde, *kendini geliştirme fırsatı vermesi* (%29) maddesine ise “katılıyorum” düzeyinde görüş belirtmişlerdir. Diğer yandan katılımcılar *merkezi okullara geçme fırsatı* (%59,6), *maddi geliri* (%50,3), *özlük hakları* (%50,3), *çalışma şartları* (%40,7) ve *prestij ve sosyal statü sağlanması* (%31,5) maddelerine ise en çok “tamamen katılmıyorum” düzeyinde görüş belirtmişlerdir. Buna göre katılımcıların yöneticilik mesleğini tercih etmelerinde, *topluma katkı fırsatı vermesi* ve *kendini geliştirme fırsatı vermesi* gibi nedenlerin/gerekçelerin ön plana çıktığı söylenebilir.

Tablo 3. Okul Yöneticilerinin Mesleki Yetkinlik Algısı

Mesleki Yetkinlik Algısı	Tamamen yetersizim		Yetersizim		Biraz yetersizim		Biraz yeterliyim		Yeterliyim		Tamamen Yeterliyim	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Eğitim öğretim liderliği yetkinliği	2	0,6	0	0	11	3,4	64	19,8	168	51,9	79	24,4
Okul-çevre ilişkileri yetkinliği	3	0,9	2	0,6	14	4,3	71	21,9	146	45,1	88	27,2
İletişim yetkinliği	1	0,3	2	0,6	5	1,5	46	14,2	143	44,1	127	39,2
Çalışanları motive etme yetkinliği	1	0,3	0	0	4	1,2	50	15,4	148	45,7	121	37,3
Genel kültür ve sanat yetkinliği	1	0,3	1	0,3	12	3,7	96	29,6	153	47,2	61	18,8
Değişim ve çatışma yönetimi yetkinliği	1	0,3	1	0,3	12	3,7	72	22,2	153	47,2	85	26,2
İşletme ve kurum yönetimi yetkinliği	3	0,9	0	0	5	1,5	54	16,7	157	48,5	105	32,4
Kaynak oluşturma ve bütçe yönetimi yetkinliği	7	2,2	8	2,5	15	4,6	77	23,8	138	42,6	79	24,4
İnsan kaynakları yönetimi yetkinliği	4	1,2	2	0,6	7	2,2	55	17	150	46,3	106	32,7
Teknoloji yönetimi yetkinliği	1	0,3	3	0,9	13	4	83	25,6	145	44,8	79	24,4
Genel okul yöneticiliği yetkinliği	1	0,3	0	0	5	1,5	55	17	163	50,3	100	30,9
Meslektaşlarının genel okul yöneticiliği yetkinliği	2	0,6	8	2,5	31	9,6	129	39,8	115	35,5	39	12

Tablo 3 incelendiğinde, katılımcılar; *eğitim-öğretim liderliği* (%51,9), *genel okul yöneticiliği* (%50,3), *işletme ve kurum yönetimi* (%48,5), *genel kültür ve sanat* (%47,2), *değişim ve çatışma yönetimi* (%47,2), *insan kaynakları yönetimi* (%46,3), *çalışanları motive etme* (%45,7), *okul-çevre ilişkileri* (%45,1), *teknoloji yönetimi* (%44,8), *iletişim* (%44,1) ve *kaynak oluşturma ve bütçe yönetimi* (%42,6) yetkinliği maddeleri için en çok “yeterliyim” düzeyinde görüş belirttikleri görülmektedir. *Meslektaşlarının genel okul yöneticiliği* (%39,8) yetkinliği maddesi için ise en çok “biraz yeterliyim” düzeyinde görüş belirtmişlerdir. Ancak en çok görüş belirtilen “yeterliyim” düzeyi ile “tamamen yeterliyim” düzeyi birlikte incelendiğinde en çok görüş belirtilen maddelerin “*iletişim ve çalışanları motive etme*” yetkinlikleri olduğu görülmektedir. Okul yöneticilerinin mesleki açıdan genel olarak kendilerini yetkin gördükleri anlaşılmaktadır.

Tablo 4. Okul Yöneticilerinin Mesleki Yetkinliklerinin Kaynağı

Mesleki Yetkinlik Kaynağı	Tamamen katılmıyorm		Katılmıyorm		Biraz katılmıyorm		Biraz katılıyorm		Katılıyorm		Tamamen katılıyorm	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
MEB hizmet içi eğitimleri	27	8,3	29	9	35	10,8	98	30,2	93	28,7	42	13
Lisansüstü programları	108	33,3	37	11,4	26	8	52	16	61	18,8	40	12,3
Sertifika programları	53	16,4	27	8,3	40	12,3	91	28,1	79	24,4	34	10,5
Sendika ve STK'lerin açtığı kurslar	96	29,6	39	12	37	11,4	78	24,1	59	18,2	15	4,6
Deneme yanılma metodu	25	7,7	21	6,5	35	10,8	87	26,9	91	28,1	65	20,1
İnternette araştırma	14	4,3	10	3,1	24	7,4	85	26,2	100	30,9	91	28,1
Meslektaşlardan destek alma	2	0,6	13	4	22	6,8	93	28,7	107	33	87	26,9

Tablo 4 incelendiğinde, katılımcılar; *meslektaşlarımdan destek alma* (% 3), *internetten araştırma* (%30,9), *deneme-yanılma metodu* (%28,1) ve *MEB hizmet içi eğitimleri* maddelerine “katılıyorum” düzeyinde ve *sertifika programları* maddesine “biraz katılıyorum” düzeyinde görüş belirtmişlerdir. Diğer yandan *lisansüstü programları* (%33,3) ve *sendika ve STK’lerin açtığı kurslar* (%29,6) maddelerine ise “tamamen katılmıyorum” düzeyinde katılım göstermişlerdir. Bu bulgulara göre okul yöneticilerinin yetkinliklerini önemli ölçüde hizmet esnasında kendi çabaları ile informal yöntemlerle kazandıkları, formal eğitim süreçlerinden yararlanma oranlarının düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Okul Yöneticilerinin Mesleki Gelişim Etkinliklerine Katılım Durumu

Mesleki Gelişim Etkinlikleri	Hiç		1-3 kez arası		4-6 kez arası		7 kez veya üstü	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Sertifika programına (31 saat ve üstü) katılma	99	30,6	181	55,9	38	11,7	6	1,9
Hizmet içi eğitime/kısa süreli (30 saat ve altı) kursa katılma	60	18,5	198	61,1	47	14,5	19	5,9
Bilimsel toplantıya katılma	111	34,3	171	52,8	32	9,9	10	3,1
Kitap okuma	31	9,6	11	34,3	64	19,8	118	36,4
Makale/rapor okuma	63	19,4	135	41,7	48	14,8	78	24,1

Tablo 5 incelendiğinde, katılımcılar *kitap okuma* etkinliğini “7 kez veya üstü” düzeyinde gerçekleştirdiklerini belirtmişlerdir. Diğer yandan *hizmet içi eğitime/kısa süreli (30 saat ve altı) kursa katılma* (%61,1), *sertifika programına (31 saat ve üstü) katılma* (%55,9), *bilimsel toplantıya katılma* (%52,8) ve *makale/rapor yazma* (%41,7) etkinliklerine ise “1-3 kez arası” düzeyde gerçekleştirdiklerini ifade etmişlerdir. Buna göre okul yöneticilerinin mesleki gelişim etkinliklerine düşük düzeyde katılım gösterdikleri görülmektedir.

Tablo 6. Okul Yöneticilerinin Mesleki Memnuniyet Algısı

Mesleki Memnuniyet Algısı	Tamamen yanlış		Yanlış		Biraz yanlış		Biraz doğru		Doğru		Tamamen doğru	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Okul yöneticisi olmaktan memnunum	24	7,4	15	4,6	30	9,3	100	30,9	93	28,7	62	19,1
Öğretmenliğe dönmek isterim	60	18,5	42	13	73	22,5	36	11,1	43	13,3	70	21,6
Başka bir iş yapmak isterim	38	11,7	29	9	34	10,5	28	8,6	35	10,8	160	49,4
Başka bir kurumda çalışmak isterim	45	13,9	31	9,6	34	10,5	21	6,5	36	11,1	157	48,5
Başka bir ilde çalışmak isterim	46	14,2	35	10,8	35	10,8	18	5,6	28	8,6	162	50
Başka bir ülkede çalışmak isterim	39	12	22	6,8	36	11,1	13	4	11	3,4	203	62,7
Okul yöneticiliğini başkalarına tavsiye ederim	57	17,6	32	9,9	45	13,9	105	32,4	49	15,1	36	11,1

Tablo 6 incelendiğinde, katılımcılar; “*başka bir ülkede yaşamak isterim*” (%62,7), “*başka bir ilde çalışmak isterim*” (%50), “*başka bir iş yapmak isterim*” (%49,4) ve “*başka bir kurumda çalışmak isterim*” (%48,5) maddelerine “tamamen doğru” düzeyinde katılım göstermişlerdir. Diğer yandan “*okul yöneticiliğini başkalarına tavsiye ederim*” (%32,4) ve “*okul yöneticisi olmaktan memnunum*” (%30,9) maddelerine ise “biraz doğru” düzeyinde katılım göstermişlerdir. Bu bulgular okul yöneticilerinin, önemli ölçüde okul yöneticiliği mesleğini yapmaktan memnun olmalarına rağmen kariyer, çalışma koşulları ve statü bakımından farklı arayışlarının da olduğunu göstermektedir.

Tablo 7. Okul Yöneticilerinin Mesleki Üretkenlikleri

Mesleki Üretkenlik	Yok		1-2 tane		3-5 tane		6 ve daha fazla	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Yayınlanmış kitap	306	94,4	16	4,9	2	0,6	0	0
Yayınlanmış makale ya da rapor	276	85,2	34	10,5	6	1,9	8	2,5
Kullanım hakkının tamamı ya da bir kısmı kendisine ait marka	312	96,3	9	2,8	0	0	3	0,9
Tamamı ya da bir kısmı kendisine ait olan patent tescili	314	96,9	7	2,2	3	0,9	0	0
Bestesi kendisine ait müzik eseri	319	98,5	5	1,5	0	0	0	0
Kişisel ya da ortaklaşa açılan sanat sergisi	307	94,8	11	3,4	5	1,5	1	0,3
Kişisel ya da birlikte yapılan sanat gösterisi (konser, tiyatro vb.)	272	84	36	11,1	10	3,1	6	1,9
Ulusal ya da uluslararası proje yürütücülüğü	211	65,1	87	26,9	20	6,2	6	1,9

Tablo 7 incelendiğinde, katılımcılar; *bestesi kendine ait müzik eseri* (%98,5), *tamamı ya da bir kısmı kendisine ait olan paten tescili* (%96,9), *kullanım hakkının tamamı ya da bir kısmı kendisine ait marka* (%96,3), *kişisel ya da ortaklaşa açılan sanat sergisi* (% 4,8), *yayınlanmış kitap* (%94,4), *yayınlanmış makale ya da rapor* (%85,2), *kişisel ya da birlikte yapılan sanat gösterisi* (%84) ve *ulusal ya da uluslararası proje yürütücülüğü* (%65,1) maddelerine “yok” düzeyinde katılım göstermişlerdir. Bu bulgulara göre okul yöneticilerinin mesleki üretkenliklerinin oldukça düşük olduğu görülmektedir.

Tartışma ve Sonuç

Türkiye’deki okul yöneticilerinin meslek algılarını ortaya çıkarmak amacıyla gerçekleştirilen bu araştırmada öncelikle okul yöneticilerinin meslek tercih gerekçeleri incelenmiştir. Araştırma sonucunda, okul yöneticilerinin meslek tercihinde etkili olan en önemli faktörün “topluma katkı fırsatı vermesi” olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bu sonuç, okul yöneticiliğinin toplumsal gelişime katkı sağlayabilecek bir meslek olarak algılandığını göstermektedir. Okul yöneticiliği temelde okuldaki eğitim süreçlerinin yönetimine ilişkin bir meslek gibi görünse de etki alanı bakımından toplumun birçok kesimini etkileyen ve bu kesimlere doğrudan ve dolaylı katkılarda bulunmayı sağlayabilen bir meslektir. Turan ve Şişman (2000) eğitim lideri olarak okul yöneticilerini “hizmet verdikleri toplumu farklı yönleriyle analiz edebilen ve beklentilerini dikkate alan kişilik yapısına sahip bireyler” şeklinde ifade etmektedir. Dolayısıyla öğretmenlikten okul yöneticiliğine geçen bireyler bu konuları sayesinde toplumla daha fazla iç içe olacaklarını ve topluma daha fazla katkıda bulunabileceklerini düşünmektedirler. Benzer şekilde Erginer ve Köse (2012) tarafından yapılan araştırmada da yöneticiliğin meslek olarak seçilmesinde etkili olan önemli sosyal faktörlerden birinin “insanlara yararlı olma isteği” olduğu ifade edilmektedir. Diğer yandan mevcut araştırmada katılımcıların okul yöneticiliğini tercih etmelerinde etkili olan diğer bir faktörün “kendini geliştirmesine fırsat vermesi” olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Okul yöneticiliğinin yapısı itibarıyla çok boyutlu bir meslek olduğu söylenebilir. Mesleğin çok boyutlu yapısı okul yöneticisine çeşitli roller, görevler ve sorumluluklar yüklemektedir. Okul yöneticisinin bu yükümlülüklerini yerine getirebilmesi için çeşitli yeterliklere sahip olması gerekmektedir. Özdemir (2020) tarafından yapılan araştırmada okul yöneticisinin yeterlikleri “liderlik, eğitim-öğretim programları ve ortamının yönetimi, etkili iletişim ve çalışma ortamı oluşturma, maddi kaynakların yönetimi, okul içi ve dışı çevrenin ve iş birliklerinin yönetimi, öğrenci odaklı olma, teknolojik yeterlikler ve kurumsal iletişim” boyutları altında incelenmiştir. Dolayısıyla okul yöneticileri kendilerinden beklenenleri yapabilmek için bahsi geçen yeterliklerini geliştirmeli, mesleki ve bireysel olarak sürekli gelişim sağlamalıdır. Öte yandan Yıldırım (2011) tarafından yapılan araştırmada görüşüne başvuru okul yöneticileri, mesleğin kendilerine yöneticiliğe ilişkin birçok bilgi ve beceri kazandırmasının yanı sıra özgüveni artırma, birçok alanda yeni bilgiler öğrenme ve insanları daha iyi tanıyabilme gibi çeşitli katkıları olduğunu belirtmişlerdir. Dolayısıyla Yıldırım tarafından yapılan araştırmada elde edilen sonuçların mevcut araştırma sonuçlarını destekler nitelikte olduğu söylenebilir.

Okul yöneticilerinin mesleki yetkinlik algılarına ilişkin maddelere verdikleri yanıtlardan mesleki yetkinlik algılarının yüksek düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Cherniss (1993) mesleki

yeterliği, “kişinin mesleki faaliyetlerini ve yaşamını etkileyen olayları ve davranışları kontrol etme becerisine olan inancı” şeklinde tanımlamaktadır. Dolayısıyla okul yöneticilerinin yüksek mesleki yetkinlik algılarına sahip olmaları, okulun yönetim sürecinde karşılaşılan sorunların ve zorlukların üstesinden gelebileceklerine olan inançlarının yüksek olması şeklinde yorumlanabilir. Hallinger vd. (2018) ise, yüksek yeterliğe sahip okul liderlerinin hem öğretmenlere hem de öğrencilere daha yüksek performans beklentilerini iletme ve örnek olma eğiliminde olduklarını ifade etmiştir. Araştırmada ulaşılan bu sonuca benzer şekilde, yapılan çeşitli araştırmalarda (Yıldırım ve Aslan, 2008; Federici ve Skaalvik, 2011; Ağaoğlu vd., 2012; O’Neil, 2013; Ayık vd., 2015; Köybaşı, 2016; Duran ve Yıldırım, 2017; Işık ve Gümüş, 2017) okul yöneticilerinin yüksek mesleki yetkinlik algısına sahip oldukları görülmektedir. Bu sonucun aksine Baltacı (2017a) tarafından yapılan araştırmada ise okul müdürlerinin düşük mesleki yetkinlik algısına sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Okul yöneticilerinin mesleki yetkinliklerine ilişkin özelliklere madde madde bakıldığında ise en yüksek algının “iletişim yetkinliği” konusunda olduğu tespit edilmiştir. Etkili okul yöneticilerinin temel özelliklerini ortaya koyan McEwan (2018) ilk özellikte okul yöneticilerinin iletişim yetkinliklerinin önemine vurgu yapmıştır. İletişim becerisi, okul yöneticilerinin tüm yönetim süreçlerinde ihtiyaç duyduğu ve başarısını doğrudan etkileyen özelliklerin başında gelmektedir. İlgili alan yazında da okul yöneticilerinin iletişim becerilerinin incelenmesine yönelik birçok araştırma bulunduğu görülmektedir. Bu araştırmalarda genellikle okul yöneticilerinin iletişim becerileri okul yöneticileri tarafından yüksek düzeyde (Ağaoğlu vd., 2012; Ada vd., 2015) algılanırken, öğretmenler tarafından düşük ve orta düzeyde (Şimşek ve Altinkurt, 2010; Ağaoğlu vd., 2012; Ada vd., 2015; Sağır ve Parlak, 2018) algılanmaktadır. Araştırmalarda elde edilen bu sonuçlar oldukça dikkat çekicidir. Okul yöneticilerinin yüksek düzeyde yetkinlik algısında oldukları iletişim becerileri konusunda, öğretmenlerin okul yöneticilerini yetersiz gördüğü ve bu becerilerinin geliştirilmeye muhtaç olduğu algısına sahip oldukları görülmektedir. Mevcut araştırmada okul yöneticilerinin mesleki yetkinlikleri açısından yüksek algıya sahip oldukları diğer bir faktörün “çalışanları motive etme yetkinliği” olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Okul yöneticisi örgütsel amaçlara ulaşabilmek açısından okuldaki beşeri ve fiziki kaynaklardan maksimum verim elde etme sorumluluğunu taşır. Döş ve Savaş (2015), eğitim lideri olarak etkili bir okul yöneticisinin öğrenci başarısına etki edebilmesi için öğretmenleri ve öğrencileri motive etmesi gerektiği bulgusuna ulaşmıştır. Benzer şekilde Leithwood ve arkadaşları (2010) da okul liderlerinin öğrenciler açısından başarı temelli bir okul kültürü oluşturabilmesi için öğrencileri ve öğretmenleri güdülemesinin önemine vurgu yapmıştır. Yani, okul çalışanlarının ve üyelerinin motive edilmesi öğrenci başarısı üzerinde etkili olmakta ve bu konuda okul yöneticileri sorumluluk taşımaktadırlar. Ancak Özdemir vd. (2014) tarafından yapılan araştırmada okuldaki öğretmen motivasyonunda önemli bir konuma sahip olan okul müdürlerinin bu noktadaki performanslarının beklenenin altında olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer yandan Kocabaş ve Canitez (2020) tarafından yapılan araştırmada ise devlet okulunda çalışan öğretmenler, işlerine motive olma konusunda beklentilerinin okul yöneticileri tarafından karşılanmadığını ifade etmişlerdir. Bu konuda yapılan araştırmalarda elde edilen sonuçların mevcut araştırma sonuçları ile önemli ölçüde örtüşmediği görülmektedir. Aksi yöndeki bu sonuçların nedenlerine ilişkin Karaköse (2002) tarafından yapılan çalışmada öğretmenler; okullarda yeterince terfi imkânlarının bulunmaması, fikirlerine değer verilmemesi, okul müdürlerinin etkili liderlik özelliklerini taşıyamamaları, yeteneklerini geliştirme imkânlarının olmaması, yöneticilerin bilgi ve tecrübeleri ile öğretmenlere çok fazla güven vermemesi gibi nedenlerden dolayı motivasyonlarının olumsuz yönde etkilendiğini belirtmişlerdir.

Araştırma sonucunda ulaşılan sonuçlardan biri de Türkiye’deki okul yöneticilerinin mesleki yetkinliklerinin meslektaşlarından aldıkları destekten, deneme-yanılma yoluyla edindikleri tecrübelerden ve internetten yaptıkları araştırmalardan kaynaklandığı şeklindedir. Mesleki yetkinliklerini yüksek düzeyde algılayan okul yöneticilerinin, mesleki yetkinliklerinin ise sistemli bir eğitim sürecine dayalı olmaması oldukça dikkat çekici bir sonuçtur. Elde edilen bu sonuç Türkiye’de okul yöneticiliğinin profesyonel bir meslek olarak ele alınmaması ve yöneticilerin Milli Eğitim Bakanlığından gerekli desteği alamaması ile ilişkilendirilebilir. Kara (2020a) Türkiye’de geçmişten günümüze kadar okul yöneticiliğinin öğretmenlik mesleğinin bir devamı olarak görüldüğünü ve genellikle politika yapıcılar tarafından okul yöneticiliği öncesinde bir eğitime ihtiyaç duyulmadığını ifade etmiştir. Meslek öncesi herhangi bir eğitim almayan okul yöneticilerinin mesleki gelişimleri kendi çabaları ile sınırlı kalmıştır. Okul yöneticilerinin mesleki yetkinliklerini meslektaş desteği, deneme-yanılma yöntemi ve internetten yapılan araştırmalar ile edinmeleri Türkiye’de uzun yıllar

uygulanan çiraklık modelinin günümüzde de etkisinin devam ettiğini göstermektedir. “Yöneticiliğin okulu yoktur.” anlayışının (Şimşek, 2002) hakim olduğu bu modelde yöneticilik, deneme yanılma yöntemiyle veya önceki yöneticileri gözlemleyerek öğrenilmektedir (Ağaoğlu vd., 2012). Son yıllarda yapılan çeşitli araştırmalarda (Akçadağ, 2014; Polat vd., 2018) elde edilen sonuçların da mevcut araştırma sonucuyla uyumlu olduğu görülmektedir. Diğer yandan okul yöneticilerinin mesleki yetkinliklerine kaynaklık eden diğer bir faktörün Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yapılan hizmet içi eğitim kursları olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hizmet içi eğitim faaliyetleri bir yandan okul yöneticisinin örgütsel amaçlara ulaşması açısından yetkinliklerini geliştirirken, bir yandan da eğitimle ilgili yaşanan değişim ve gelişmelere uyumunu sağlamaktadır. Ancak Özcan ve Bakioğlu (2010) tarafından yapılan araştırmada, yapılan hizmet içi eğitim faaliyetlerinin okul yöneticisinin gelişiminde etkili olmakla birlikte bu etki düzeyinin küçük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna bağlı olarak, okul yöneticilerinin mesleki yetkinlikleri bakımından önem verdiği hizmet içi eğitim faaliyetlerinin geliştirilmeye ihtiyaç olduğu söylenebilir.

Birçok alanda yaşanan değişim ve dönüşümler, okul yöneticilerinin görev, rol ve sorumluluklarının da değişmesine yol açmaktadır. Okul yöneticileri bunlara uyum sağlayabilmek için kendilerini sürekli geliştirmeye, bilgi ve becerilerini güncel tutmaya çalışmalıdır. Bunun için okul yöneticileri hem kişisel olarak çaba göstermeli hem de planlı ve programlı bir şekilde hazırlanan mesleki gelişim etkinliklerine katılmalıdır (Kasalak, 2020). Mevcut araştırma sonucunda okul yöneticilerinin en fazla gerçekleştirdiği mesleki gelişim etkinliğinin kitap okuma olduğu sonucuna varılmıştır. Kitap okumanın yanı sıra düşük düzeyde de olsa okul yöneticilerinin kısa ve uzun süreli hizmet içi eğitim ve sertifika programlarına, bilimsel toplantılara katıldığı, makale ve rapor yazdığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Yapılan çeşitli araştırmalarda (Kasalak, 2020; Polat vd., 2018; Tepe, 2017) okul yöneticilerinin mesleki gelişim sağlayabilmek için benzer faaliyetleri gerçekleştirdiği görülmektedir. Kitap okuma dışındaki faaliyetlerin düşük düzeyde yapılması okul yöneticilerinin karşılaştığı maddi yetersizlikler (Gürkan ve Toprakçı, 2018), yasal engeller (Can, 2019), sayı ve nitelik olarak yetersiz hizmet içi eğitim faaliyetleri (Gümüş ve Ada, 2017) ile ilgili olabilir. Okul yöneticilerinin sürekli ve sistemli bir şekilde mesleki gelişimlerini sürdürebilmesi için katılım gösterdikleri faaliyetlerin bireysel ihtiyaca uygun, planlı ve programlı, profesyonel kişiler tarafından takip edilen, yasal mevzuat tarafından desteklenen bir yapıya kavuşturulmasının önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Araştırmada yanıtı aranan sorulardan biri de okul yöneticilerinin mesleki memnuniyet algılarına ilişkindir. Araştırma sonucunda okul yöneticilerinin mesleklerinden memnun olma ve mesleği tavsiye etme maddelerine düşük düzeyde de olsa olumlu yönde katılım gösterdikleri tespit edilmiştir. Diğer yandan okul yöneticilerinin başka bir ülkede, ilde, kurumda ve işte çalışma isteğine ilişkin maddelere ise yüksek düzeyde katılım gösterdikleri tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuçlar okul yöneticilerinin çoğunlukla Türkiye’de ve eğitim kurumlarında yöneticilik mesleğini icra etmekten çok memnun olmadıkları şeklinde yorumlanabilir. Oysa Günlük vd. (2017) mesleğinden memnun olan profesyonellerin, mesleklerine ve örgütlerine karşı olumlu tutum geliştirerek çalıştıkları örgütün başarısına daha fazla katkı sağlayabileceklerini ifade etmiştir. Baltacı (2017b) ise mesleğinden, çalışma koşullarından memnun olmayan ve beklentileri karşılanmayan kişilerin, bireysel performanslarının düşeceğini ve bu kişilerin zamanla huzursuzluk kaynağı olabileceğini belirtmiştir. Araştırma sonucunda okul yöneticiliği yapmaktan çok memnun olmadıkları ortaya çıkan katılımcıların mesleki olarak düşük performans sergileyecekleri, okullarında mutsuz ve huzursuz olacakları düşünülebilir.

Araştırmada son olarak okul yöneticilerinin meslek üretkenlikleri incelenmiştir. Araştırma sonucunda, okul yöneticilerinin önemli bir kısmının kitap, makale, marka, patent tescili, müzik eseri, sanat sergisi ve sanat gösterisi gibi konularda herhangi bir ürününün olmadığı belirlenmiştir. Ulaşılan bu sonuç, okul yöneticilerinin sosyal, sanatsal, kültürel ve bilimsel etkinliklere ilgi duymadığı ve bu konularda üretken bir kimliğe sahip olmadığı şeklinde yorumlanabilir. Bu sonuç, araştırmanın diğer bir sonucu olan mesleki gelişim etkinliklerine katılımın düşük olması ile de ilişkilendirilebilir. Mesleki gelişim etkinliklerine yeteri kadar ilgi göstermeyen okul yöneticilerinin mesleki açıdan yeteri kadar üretken olması da beklenemez. Öte yandan Türk eğitim sisteminde okul yöneticilerini mesleki olarak

üretkenliğe teşvik edecek yasal bir alt yapının veya mekanizmanın bulunmaması da bu durumu etkileyen bir faktör olarak değerlendirilebilir.

Araştırma sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde, okul yöneticilerinin meslek algılarının genel olarak olumlu olsa da çok güçlü olmadığı söylenebilir. Okul yöneticileri tarafından kişisel ve toplumsal gelişime katkı sağladığı için tercih edilen okul yöneticiliği mesleğine ilişkin katılımcıların önemli bir bölümünün profesyonel bir eğitim sürecinden geçmediği ve mesleki gelişimlerini kendi çabaları ile sağladıkları ortaya çıkmıştır. Ancak araştırma sonuçları, okul yöneticilerinin zaten mesleğe ilişkin birçok alanda kendilerini yetkin gördüğünü ve dolayısıyla mesleki açıdan gelişime ihtiyaç duymadıklarını göstermektedir. Okul yöneticilerinin yöneticilik mesleğine ilişkin herhangi bir eğitim almamalarına rağmen kendilerini birçok alanda yeterli görmesi araştırmanın en dikkat çekici ve endişe verici sonucu olarak nitelendirilebilir. Türkiye’de henüz profesyonel bir meslek olarak kabul edilmeyen ve öğretmenlik mesleğinin yanında ikincil bir görev olarak görülen okul yöneticiliğine ilişkin okul yöneticilerinin hizmet öncesinde ve hizmet içinde mesleki gelişimini sağlayacak yasal bir alt yapı veya mekanizma bakanlık tarafından oluşturulmamıştır. Dolayısıyla mesleki gelişimleri devlet tarafından önemsenmeyen okul yöneticilerinin de bu durumu kabul ettiği ve bu konuda çok fazla girişimde bulunmadıkları anlaşılmaktadır. Araştırmada okul yöneticilerinin mesleki açıdan çok sınırlı faaliyete katıldığına ve mesleki üretkenliklerinin ise çok az olduğuna yönelik sonuçların ortaya çıkması da üstteki yorumu doğrular niteliktedir. Ancak bu durum, okul yöneticilerinin seçiminde ve görevlerine devam etmesinde liyakate (Kara, 2020b) ve adalete dayalı olmayan süreçlerin ortaya çıkmasına ve okullardaki eğitim süreçlerinin bu durumdan olumsuz etkilenmesine neden olabilir. Son olarak, okul yöneticilerinin önemli bir bölümünün başka bir iş yapma isteğine yönelik araştırma sonucu mesleğe yönelik memnuniyetsizliğin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Sınırlılıklar ve Öneriler

Araştırmada bazı temel sınırlılıklar bulunmaktadır. Okul yöneticiliği mesleğine ilişkin okul yöneticilerinin algılarını ortaya çıkarmak amacıyla yapılan bu araştırma Türkiye’de yapılmıştır. Okul yöneticiliğine ilişkin algının ülkeler ve kültürler arası karşılaştırmalı çalışmalarla ortaya çıkarılması, okul yöneticiliğinin bağlamla ilişkisinin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Bu tür araştırmalar, Türkiye dışında yapılan araştırmaların bağlamsal boyutlarının anlaşılmasına fırsat verecek, böylece eleştirel değerlendirmeler için bir zemin oluşacaktır. Araştırmada okul yöneticiliği mesleğine ilişkin sadece okul yöneticilerinin görüşlerine başvurulmuştur. Okul yöneticiliği, toplumla iç içe bir meslektir. Bu sıkı ilişki okul yöneticiliğinin toplumsal statüsünde de belirleyici olmaktadır. Türkiye’de okul yöneticiliğine ilişkin sağlıklı kararlar alınabilmesi, toplumun okul yöneticiliğini nasıl algıladığının ortaya çıkarılmasını da gerektirir. Bu doğrultuda okul yöneticiliği mesleğine ilişkin öğretmen, öğrenci ve toplumun algısını betimleyecek araştırmalar yapılabilir. Bununla birlikte okul yöneticiliği mesleğine ilişkin algının boylamsal analizlerinin yapılması okul yöneticiliğinin değişimini anlamak bakımından yararlı olabilir. Bu araştırmalar okul yöneticiliğinin geleceğine ilişkin kararlara da zemin oluşturacaktır. Mevcut araştırmada nicel araştırma yönteminden yararlanılmıştır. Araştırmada ortaya çıkan bulgu ve sonuçların nedenlerini de ortaya koyabilecek, nitel araştırma yöntemiyle yapılacak çalışmalar ile konu hakkında daha derinlemesine bilgiler elde edilebilir. Öte yandan araştırmanın verileri araştırmacılar tarafından hazırlanan bir anket yoluyla toplanmıştır. Bu durumun temel nedenlerinden biri, okul yöneticilerinin meslek algısını ortaya koyabilecek bir ölçek çalışmasının bulunmamasıdır. Bu bağlamda, bu konuda çalışmak isteyen araştırmacıların bu araştırmadan da yararlanarak bir ölçek geliştirme çalışması yapması önerilebilir. Araştırmanın diğer bir sınırlılığı ise araştırmaya katılan yöneticilerin demografik özelliklerine ilişkindir. Araştırmada kadın yönetici, özel okullarda çalışan yönetici ve okul öncesi kurumlarda çalışan yönetici sayılarının azlığı bu açıdan göze çarpmaktadır. Bu sınırlılığı giderecek spesifik çalışmalar yapılabilir. Son olarak MEB tarafından verilecek olan *eğitim yönetimi sertifika programının* ve *eğitim yönetimi sertifikasının* okul yöneticiliği mesleğine ilişkin algıyı ne yönde ve ne düzeyde etkileyeceği araştırılabilir.

Kaynakça

Ada, Ş., Çelik, Z., Küçükali, R., & Manafzadehtabriz, S. (2015). Okul yöneticilerinin iletişim becerilerine ilişkin yönetici ve öğretmenlerin algılama düzeyleri (Erzurum ili örneği). *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 101-114.

- Ağaoğlu, E., Altinkurt, Y., Yılmaz, K., & Karaköse, T. (2012). Okul yöneticilerinin yeterliklerine ilişkin okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin görüşleri (Kütahya ili). *Eğitim ve Bilim*, 37(164), 159-175.
- Akçadağ, T. (2014). Okul yöneticilerinin bakış açılarıyla yöneticilerin yetiştirilme, atama ve yer değiştirmeleri; Sorunlar ve çözümler. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi. Dergisi*, 29(Mart), 135-150.
- Aslanargun, E., & Bozkurt, S. (2012). Okul müdürlerinin okul yönetiminde karşılaştığı sorunlar. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 349-368.
- Ayık, A., Savaş, M., & Yücel, E. (2015). İlkokullarda görev yapan okul müdürlerinin genel öz yeterlik ile örgütsel bağlılık algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 193-218.
- Balcı, A. (2011). Eğitim yönetiminin değişen bağlamı ve eğitim yönetimi programlarına etkisi. *Eğitim ve Bilim*, 36(162), 196-208.
- Balcı, A. (2016). *Sosyal bilimlerde araştırma: Yöntem, teknik ve ilkeler* (12. Baskı). Pegem Akademi.
- Baltacı, A. (2017a). Okul müdürlerinin öz-yeterlik algıları ve mesleğe yönelik tutumları arasındaki ilişki. *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 35-61.
- Baltacı, A. (2017b). Okul müdürlerinin iş doyumları ile öz yeterlik algıları arasındaki ilişki. *Ihlara Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 49-76.
- Branch, G. F., Hanushek, E. A., & Rivkin, S. G. (2012). *Estimating the effect of leaders on public sector productivity: The case of school principals* (No. w17803). National Bureau of Economic Research.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör analizi: Temel kavramlar ve ölçek geliştirmede kullanımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 32, 470-483.
- Can, E. (2019). Öğretmenlerin meslekî gelişimleri: Engeller ve öneriler. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 7(4), 1618-1650. <https://doi.org/10.14689/Issn.2148-2624.1.7c.4s.14m>
- Chen, T. Y., Chang, P. L., & Yeh, C. W. (2004). An investigation of career development programs, job satisfaction, professional development and productivity: The case of Taiwan. *Human Resource Development International*, 7(4), 441-463. <https://doi.org/10.1080/1367886042000246049>
- Cherniss, C. (1993). Role of professional self-efficacy in the etiology and amelioration of burnout. In W. B. Schaufeli, C. Maslach, and T. Marek (Eds.), *Series in applied psychology: Social issues and questions. Professional burnout: Recent developments in theory and research* (pp. 135-149). UK: Taylor & Francis.
- Demirbilek, M., & Bakioğlu, A. (2019). Okul müdür yardımcılarının görevlerinden ayrılma nedenleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 52(3), 737-769. <https://doi.org/10.30964/auebfd.505268>
- Demirel, Y. (2009). Örgütsel bağlılık ve üretkenlik karşıtı davranışlar arasındaki ilişkiye kavramsal yaklaşım. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(15), 115-132.
- Demirkapı, S (2019). *Öğretmenlerin okul yöneticisi olmak istememe nedenlerinin incelenmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Döş, İ. & Savaş, A. C. (2015). Elementary school administrators and their roles in the context of effective schools. *SAGE Open*, 5(1), 1-11. <https://doi.org/10.1177/2158244014567400>
- Duran, A., & Yıldırım, N. (2017). The relationship between school administrators' happiness levels and their self-efficacy levels. *International Journal of Higher Education*, 6(4), 210-228.

- Erginer, A., & Köse, M. F. (2012). Okul yöneticilerinin yöneticiliği tercih ve bırakma nedenlerine ilişkin nitel bir çalışma. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 7(4), 14-28.
- Federici, R. A., & Skaalvik, E. M. (2011). Principal self-efficacy and work engagement: Assessing a Norwegian principal self-efficacy scale. *Social Psychology of Education*, 14(4), 575-600. <http://dx.doi.org/10.1007/s11218-011-9160-4>
- George, J., & Jones, G. (2008). *Understanding and managing organizational behavior*. (5th ed.). New Jersey: Pearson Prentice Hall.
- Gümüş, E., & Ada, Ş. (2017). Okul müdürlerinin katıldıkları mesleki gelişim faaliyetleri hakkındaki görüşleri: Türkiye ve ABD örnekleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (43), 176-208.
- Günay, G., & Özbilen, F. M. (2018). Öğretmenlerin okul yöneticiliği istekliliğini etkileyen faktörlerin belirlenmesi. *Turkish Studies Educational Sciences*, 13(19), 1331-1344. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.14069>
- Günlük, M., Özer, G., & Özcan, M. (2017). Meslek memnuniyeti ve bireysel iş performansı ilişkisinde mesleki bağlılığın ara değişken etkisi: Muhasebe meslek mensupları üzerinde bir çalışma. *International Review of Economics and Management*, 5(4), 1-22. <https://doi.org/10.18825/iremjournal.335535>
- Gürkan, H., & Toprakçı, E. (2018). İlkokul müdürlerinin mesleki gelişimi. *E-International Journal of Educational Research*, 9(2), 64-81. <https://doi.org/10.19160/ijer.434582>
- Hallinger, P., Hosseingholizadeh, R., Hashemi, N., & Kouhsari, M. (2018). Do beliefs make a difference? Exploring how principal self-efficacy and instructional leadership impact teacher efficacy and commitment in Iran. *Educational Management Administration & Leadership*, 46(5), 800-819. <https://doi.org/10.1177/1741143217700283>
- Işık, A. N., & Gümüş, E. (2017). Yönetici öz-yeterliği ve okul etkililiği arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 25(1), 419-434. <https://doi.org/10.24106/kefdergi.309192>
- Işıkoğlu, B. O. (2019). Mimarın mesleki kimlik algısının boyutları. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 151-162.
- Kara, M. (2020a). Eğitim paydaşlarının görüşleri doğrultusunda Türk eğitim sisteminin sorunları. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(3), 1650-1694. <https://doi.org/10.29299/kefad.853999>
- Kara, M. (2020b). Policies for selecting, training and appointing school administrators in Turkey between 1980 and 2000. In Ö. Akman & T. Gür (Eds.), *Educational and science occurred in Turkey between the years of 1980-2000* (pp. 35-58). Adiyaman: Iksad Publications.
- Karaköse, T. (2002). *Okul yöneticilerinin örgüt çalışanlarını motive etme becerisi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Karanikola, M.N.K., & Papatthanassoglou, E.D.E., (2015). Measuring professional satisfaction in Greek nurses: Combination of qualitative and quantitative investigation to evaluate the validity and reliability of the Index of Work Satisfaction. *Applied Nursing Research*, 28, 48-54. <https://doi.org/10.1016/j.apnr.2014.05.003>
- Karasar, N. (2008). *Bilimsel araştırma yöntemi* (18. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Karataş, İ. H. (2016a). Professional standards for school principals in Turkey. *Journal of Education and Training Studies*, 4(5), 51-63. <http://dx.doi.org/10.11114/jets.v4i5.1310>
- Karataş, İ. H. (2016b). Mevcut okul müdürlerinin hizmet-içinde/işbaşında yetiştirilmesi. A. Aypay (Ed.), *Türkiye’de eğitim yöneticileri ve maarif müfettişleri içinde* (ss. 197-215). Ankara: Pegem Akademi.

- Karataş, İ. H., Aydın, B., & Kara, M. (2020). *Türkiye okul yöneticileri raporu 2020 - TOYR2020*. Öncü Okul Yöneticileri Derneği Yayınları.
- Kasalak, G. (2020). Okul Yöneticileri kendi mesleki gelişim etkinliklerini nasıl algılıyorlar?. *Yaşadıkça Eğitim*, 34(1), 111-130. <https://doi.org/10.33308/26674874.2020341139>
- Keser Özmantar, Z. (2018). Örneklemeye yöntemleri ve örneklemeye süreci. K. Beycioğlu, N. Özer & Y. Kondakçı (Ed.), *Eğitim yönetiminde araştırma* içinde (ss. 87-110). Ankara: Pegem Akademi.
- Kocabaş, İ., & Canitez, M. (2020). Özel ve devlet okulu yöneticilerinin örgüt çalışanlarını motive etme becerisi. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 5(1), 191-215.
- Köybaşı, F. (2016). *Okul yöneticilerinin girişimcilik, öz-yeterlik ve örgütsel bağlılık algılarının analizi (Sivas ili örneği)* (Yayınlanmamış doktora tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Leithwood, K., Patten, S., & Jantzi, D. (2010). Testing a conception of how school leadership influences student learning. *Educational Administration Quarterly*, 46(5), 671-706. <https://doi.org/10.1177/0013161X10377347>
- Marzano, R. J., Waters, T., & McNulty, B. A. (2005). *School leadership that works: From research to results*. Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development.
- McEwan, E. (2018). *Etkili okul yöneticilerinin on özelliği: İyi performanstan muhteşem performansa* (2. Baskı). (N. Cemaloğlu, Çev.). Ankara: Pegem Akademi. (Orijinal çalışma basım tarihi 2003).
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2021). *Millî Eğitim Bakanlığına bağlı eğitim kurumlarına yönetici seçme ve görevlendirme yönetmeliği*. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/02/20210205-1.htm>
- O'Neil, G. M. (2013). *The influence of self-efficacy on principals' capacity to lead in low socioeconomic status schools* (Unpublished doctoral dissertation). University of Calgary, Canada.
- Özcan, Ş., & Bakioğlu, A. (2010). Bir meta analitik etki analizi: Okul yöneticilerinin hizmetiçi eğitim almalarının göreve etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38, 201-212.
- Özdemir, A. (2020). Türk eğitim sisteminde eğitim yöneticilerinin yeterliklerinin ve bu yeterlik derecelerinin çok kriterli karar verme ile belirlenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 45(204), 251-301. <http://dx.doi.org/10.15390/EB.2020.8726>
- Özdemir, T. Y., Kartal, S. E., & Yirci, R. (2014). Okul müdürlerinin öğretmenleri motive etme yaklaşımları. *Turkish Journal of Educational Studies*, 1(2), 190-215.
- Polat, S., Uğurlu, C. T., & Bilgin Aksu, M. (2018). Okul yöneticilerinin kendi mesleki gelişimleri ve okulu geliştirmeye yönelik liderlik davranışlarına ilişkin görüşleri. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 205-224. <https://doi.org/10.14689/issn.2148-2624.1.6c1s9m>
- Pounder, D. G., & Merrill, R. J. (2001). Job desirability of the high school principalship: A job choice theory perspective. *Educational Administration Quarterly*, 37(1), 27-57. <https://doi.org/10.1177/0013161X01371003>
- Sağır, M., & Parlak, F. (2018). Okul yöneticilerinin iletişim becerileri ile örgütsel güven arasındaki ilişki. *Ekev Akademi Dergisi*, 22(76), 165-185.
- Scribner, S. M. P., Crow, G. M., López, G. R., & Murtadha, K. (2011). "Successful" principals: A contested notion for superintendents and principals. *Journal of School Leadership*, 21(3), 390-421. <https://doi.org/10.1177/105268461102100304>
- Spillane, J. P., Harris, A., Jones, M., & Mertz, K. (2015). Opportunities and challenges for taking a distributed perspective: Novice school principals' emerging sense of their new position. *British Educational Research Journal*, 41(6), 1068-1085. <https://doi.org/10.1002/berj.3166>

- Sunar, L. (2020). Türkiye’de mesleki itibar: Dönüşen çalışma hayatı ve mesleklerin sosyal konumu. *Journal of Economy Culture and Society*, (Özel Sayı 1), 29-58. <https://doi.org/10.26650/JECS2020-0053>
- Şimşek, H. (2002, Mayıs). *Türkiye’de eğitim yöneticisi yetiştirilemez!*. Sözlü Sunum. 21.Yüzyıl Eğitim Yöneticilerinin Yetiştirilmesi Sempozyumu, Ankara.
- Şimşek, Y., & Altinkurt, Y. (2010). Endüstri meslek liselerinde görev yapan öğretmenlerin okul kültürüne ilişkin görüşleri. *Milli Eğitim*, 187, 372-390.
- Tepe, N. (2017). Okul yöneticilerinin yeterliklerine ilişkin öğretmen ve yönetici görüşleri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 59, 388-401. <https://doi.org/10.16992/ASOS.12977>
- Turan, S., & Şişman, M. (2000). Okul yöneticileri için standartlar: Eğitim yöneticilerinin bilgi temelleri üzerine düşünceler. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(4), 68-87.
- Vandenberghe, C., & Basak Ok, A. (2013). Career commitment, proactive personality, and work outcomes: A cross-lagged study. *Career Development International*, 18(7), 652-672. <https://doi.org/10.1108/CDI-02-2013-0013>
- Weiss, H.M. (2002). Deconstructing job satisfaction: Separating evaluations, beliefs and affective experiences. *Human Resource Management Review*, 12, 173–194.
- Yalçın, M., Aypay, A., & Boyacı, A. (2020). Principals’ ordeal with bureaucracy. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 26 (Special Issue 1), 203-260. <https://doi.org/10.14527/kuey.2020.005>
- Yıldırım, N. (2011). Yöneticilik görevinin okul müdürlerine olumlu ve olumsuz katkıları. *Eğitim ve Bilim*, 36(161), 230-245.
- Yıldırım, N., & Aslan, B. (2008). İlköğretim okulu müdürlerinin yeterlikleri ile öğrenme stillerine ilişkin bir araştırma (Tokat ili örneği). *Electronic Journal of Social Sciences*, 7(24), 238-255.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers: Bütün yazarlar araştırmaya eşit oranda katkı vermiştir./ All authors contributed equally to the research.
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

Extended Abstract

Introduction

School principalship is a challenging task that entails to obtain a wide range of competences. It also suffers from the uncertainty the changes in the social, political and economic conditions brings. Among them, migration, epidemic, social unrest and economic crises have immediate effects on the school environment. In this unforeseeable and complicated context, the school principals' roles and duties intensify, incorporating new and varied responsibilities (Balci, 2011; Karataş, 2016a). While adding to the burden on principals' shoulders, the demanding nature of these positions also deters the candidates- a fact reflected by the decrease in the number of applicants. Indeed, some countries even face difficulties filling these administrative vacancies (Pounder & Merrill, 2001).

Perception of school principalship in Turkey has been affected negatively due to the increase in school principals' roles and responsibilities. It has been observed that school principals have faced difficulty in dealing with the problems and that they suffer from frustration, weariness, despair and loneliness, to the degree consequently leading to their resignation (Aslanargun & Bozkurt, 2012). Moreover, these effects have also reflected on candidate school principals, as seen in the drastic decrease in their number in Turkey (Karatas et al., 2020).

The challenges, difficulties and uncertainties that face the school principals affect how they form and transform their job perception (Spillane et al., 2015). Job perception is determined by the social, political and economic conditions surrounding that particular job. On the other hand, it is argued that personal and institutional conditions are also effective in forming job perception (Yalçın et al., 2020). Another factor affecting the job perception is whether the working conditions and personal rights are in proportion to the difficulty and complexity of that job (Pounder & Merrill, 2001; Sunar, 2020). The degree to which the school principals meet the requirements of this position affects their job perceptions. Therefore, this research aims to reveal school principals' job perceptions and contribute to creating environmental and legal conditions that will endorse their competence. The reasons for school principals' *job choice, professional self-efficacy perceptions, professional competence resources, professional development efforts, job satisfaction and job productivity* are scrutinised as dimensions that reveal their job perception.

This research aims to reveal the school principals' perception of the school principalship profession in Turkey. As components of their perception regarding the job they have, school principals' reasons in choosing the job, professional competence perceptions, professional competence resources, professional development behaviours, job satisfaction and professional productivity have been questioned. It can be argued that revealing the school principalship's social perception, which is in today's world a common profession even though it lacks legal and institutional grounds, from the principals' angles will be beneficial in comprehending the expectations and needs of the members of the profession.

Methodology

This study, which aims to reveal the job perceptions of school principals who work in Turkey, is field research designed as a survey model. The survey model is a research approach that aims to describe a past or ongoing situation as it is. Moreover, the model aims to define the event, object or individual subject to the research in their own conditions, avoiding any effort to change or influence them (Karasar, 2008). The universe of the research was created by school principals working in public and private schools. In determining the sampling, simple random sampling method was preferred. The sample of the study consisted of 324 school principals. The data collection means used in the study was devised by the researchers. The questionnaire consists of 7 parts. There are 10 items in the first part titled Demographic Information; 7 in the second part called Reason for Preference; 12 in the third part called Professional Self-Efficacy Perception; 7 in the fourth section titled Professional Competence Source; 5 in the fifth section titled Professional Development Activities; 7 in the sixth part titled Job Satisfaction; and 8 items in the seventh part titled Job Productivity. The questionnaire takes approximately 10-15 minutes to complete. The data have been collected in face-to-face interviews by e-mail and online channels between February-May 2020. The collected data has been analysed via Excel and SPSS statistical programs. The data collected for the research has been protected within the framework of scientific ethics and the legislation on protecting personal data. They have not been utilised outside scientific purposes. The data have not been shared with third parties. Participants' responses were not examined individually, all data were analysed collectively, and statistical processes were conducted collectively.

Discussion and Conclusion

During this study, which aimed to reveal the school principals' job perception in Turkey, primarily the principals' job preference reasons have been analysed. Research results have shown that the most crucial factor

behind the principals' job preference is that it provides "*an opportunity to contribute to society*". This result reveals that school principalship is perceived as a job that can contribute to social development. On the other hand, this study discovered another efficient factor in the participants' choice of school principalship, namely the "*opportunity for self-development*". It can be argued that school principalship is a multidimensional job in its nature. The job's multidimensional nature puts various roles, duties, and responsibilities on the school principals' shoulders. For this reason, school principals must have various competencies to deal with these obligations.

Drawing on the principals' responses, it was concluded that their professional self-efficacy perceptions were at a high level. Cherniss (1993) defines professional self-efficacy as "persons' belief in their ability to control their professional activities, events and behaviours that affect their lives". Therefore, the finding that proves school principals' high perceptions of professional self-efficacy indicates their strong belief in overcoming the problems and difficulties faced in the school management process.

In this study, it has been detected that another factor that school principals have a high perception of professional self-efficacy is "the competence to motivate employees". The school principals carry the responsibility of using the human and physical resources with maximum efficiency in the school to achieve organisational goals.

Another result obtained from the research is that the principals' source of job competency derives from the support they receive from their colleagues, from the experiences gained through trial and error and the research they conduct via the internet. On the other hand, it is a remarkable result that the school principals, who perceive their professional self-efficacy at a high level, do not base their perception on completing systematic training. This finding may relate to the lack of legal recognition of school principalship and lack of support from the MNE to the principals.

As a result of the research, reading books appeared to be the most common activity for professional development by school principals. Alongside reading books, albeit at a low level, participation in short and long-term in-service training, certificate programs, scientific meetings, and writing articles and reports were other ways of self-development for the principals. In some other studies (Kasalak, 2020; Polat et al., 2018; Tepe, 2017), similar activities are reported chosen by school principals for professional development.

Another question the research sought to answer is about the school principals' perceptions of job satisfaction. The research findings showed that school principals, albeit at a low level, agreed with the items of being satisfied with their job and recommending it to others. On the other hand, it was found that school principals agreed at a high level with the items regarding the desire to work in another country, city, organisation and even at another job. These results indicate that school principals are often not very happy to practice their job in Turkey and educational organisations in general.

Araştırma Makalesi • Research Article

The Individual in the Islamic İktisâd: An Analysis on the Behavioral Economics Perspective

İslam İktisâdında Birey: Davranışsal İktisâd Perspektifinden Bir Analiz

İbrahim Cevizli*

Abstract: Neoclassical economics (Mainstream) has universalized the individual on the basic assumptions of rationality and selfishness. It has defined its purpose as maximizing its utility. However, recent studies show that the definition of rational individual is insufficient to explain the real person. As a matter of fact, while behavioural economics justifies people's cognitive biases at this point, Islamic iktisâd, which is based on Islamic morality, puts forward the moral structures of individuals. When evaluated from this point of view, it is seen that behavioural economics and Islamic iktisâd agree that individuals are not rational. In this study, the rational individual phenomenon in mainstream economics, the individual phenomenon in behavioural economics and the individual phenomenon in Islamic iktisâd were analysed based on literature review, respectively. From the study, it was analysed that the moral structure suggested by Islamic iktisâd as the basic principle when defining human beings would move individuals away from the assumption of rationality. This result occurred as a contribution of Islamic iktisâd to behavioural economics, as it emphasized the sense of morality, which is a cognitive bias according to behavioural economists.

Keywords: Islamic İktisâd, Behavioural Economics, Islamic Individual, Rational Individual, Morality.

Öz: Neoklasik iktisat (Ana akım) bireyini akılcılık ve bencillik temel varsayımları üzerinden evrenselleştirmiştir. Amacını da faydasını maksimize etmek olarak tanımlamıştır. Ancak son zamanlarda vuku bulan çalışmalar artık rasyonel birey tanımlamasının gerçek insanı açıklamada yetersiz kaldığını göstermektedir. Nitekim bu noktada davranışsal iktisat, insanların bilişsel yanlılıklarını gerekçe gösterirken, İslam ahlakını esas alan İslam İktisadı da bireylerin ahlaki yapıları gereği rasyonellik varsayımından uzak davranış sergilediklerini öne sürmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde davranışsal iktisat ile İslam iktisâdının bireylerin rasyonel olmadıkları konusunda hemfikir oldukları görülmektedir. Bu çalışmada ilk olarak, ana akım iktisadın rasyonel birey olgusu ve bu olguya karşı geliştirilmiş itirazlar incelenmiştir. Sonrasında davranışsal iktisattaki birey incelenmiştir. Son olarak da din ile birey arasındaki ilişki ile İslam iktisâdındaki birey analiz edilmiştir. Çalışmanın amacı, ana akım iktisadın birey tanımlamasında esas alınan rasyonellik varsayımının her zaman geçerli olamayacağını göstermektir. Çalışmada yöntem olarak literatür taramasına dayalı bir analiz gerçekleştirilmiştir. Çalışmadan, İslam iktisâdının insanı tanımlarken temel ilke olarak öne sürdüğü ahlaki yapının bireyleri rasyonellik varsayımından uzaklaştıracağı

* Dr., (Bağımsız Araştırmacı)

ORCID: 0000-0002-1516-5081, ibrahimcevizli@hotmail.com

Cite as/ Atıf: Cevizli, İ. (2022). The individual in the Islamic iktisâd: An analysis on the behavioral economics perspective. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 523-535. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.975849>

Received/Geliş: 29 July/ Temmuz 2021

Accepted/Kabul: 30 April/ Nisan 2022

Published/Yayın: 30 August/ Ağustos 2022

analiz edilmiştir. Bu sonuç davranışsal iktisatçılara göre bilişsel bir yanlılık olan ahlak duygusuna vurgu yaptığı için İslam iktisâdının davranışsal iktisada bir katkısı olarak vuku bulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslam İktisâdı, Davranışsal İktisat, İslami Birey, Rasyonel Birey, Ahlak.

Introduction

The individual in Islamic iktisâd is examined in the context of rationality from the perspective of behavioural economics within the frame of this study. The research was carried out as an analysis based on literature review. Thus, the importance of the moral structure, which is ignored by mainstream economics (Neoclassical economics) in the definition of the individual, but also has an effect on economic decisions, and which Islamic iktisâd considers as the basic principle when defining the individual, is emphasized. In this context, first of all, the historical course of the rational individual in mainstream economics is handled, and its point in modern times is shown. Afterwards, the objections raised against this individual are mentioned. Then the individual in behavioural economics is analysed. Finally, the relationship between religion and the individual and the individual phenomenon in Islamic iktisâd are analysed. As a result, Islamic economics, which is based on Islamic morality in defining the individual and thus revealing that people cannot be rational as the mainstream economics assumes, has contributed to behavioral economics, which argues that individuals cannot be rational.

While Islamic iktisâd is specified in the study, it is stated as “Islamic iktisâd” rather than Islamic economics. Because the word “iktisâd” is of Arabic origin and derived from the word “kasd”. The word Kasd means “the way is right, to be moderate and just in both words and deeds, to stay away from extravagance and stinginess, to stay away from wastefulness and stinginess, to be thrifty and thrifty, to hit, to intend something and to turn”. (Gül, 2010: 27-78). The word İktisâd (اقتصاد) means “to act in moderation, to be thrifty and to stay away from extravagance, tephrite, waste and stinginess” (Manzur, 2009). With these meanings, this word is used in the same way in Turkish, too (Doğan, 1996: 613, 733).

It is seen that the individual phenomenon in mainstream economics reached its current form in the 18th century. The 18th century is the period when the belief that selfishness is due to the natural nature of people is dominant. At the same time, it is the period when the idea that “there is no legitimate authority to consult outside the mind” that started in the Western world and later turned into a social project with prevailing of the enlightenment. This dominant thought spread to the epistemology of the period and caused dogmatic thoughts to be excluded from the scope of scientific knowledge. In this period when selfishness was accepted as the natural structure of people and rationality came to the fore, the first action of economics, which is a social science, was to universalize the individual on the basic assumptions of rationality and selfishness. It has defined its purpose as maximizing its utility. Thus, “Homo Economicus” has occurred.

In this period (in the 18th century) when positive and normative knowledge distinction was made, economics chose to imitate the science of physics, which was the dominant science of the period, and sought a balance as in physics. As this was the case, it was inevitable that the language to be used would be mathematics. For this reason, it aimed to have a more robust methodological basis by increasing its predictive power. Even Economy has explained the behaviour of individuals by mathematical operations. However, the transformation of mathematics into a goal rather than a tool caused the attraction of mathematical operations to focus on predictive power rather than reality. In short, economics has become a technical science by becoming instrumental and abstract. Advances in other sciences have been ignored. The real person has been forgotten. In such a powerful paradigm, the difficulty of analysing the economic individual from a different perspective is obvious (Yılmaz, 2009, pp. 64-99).

It is seen that the debates on the positivist understanding of orthodox economic theory, which sees human as a mechanical entity, has increased after the recent developments. Especially the science of psychology says that real human beings are versatile creatures, unlike mainstream economic theory. Therefore, it is not possible to express the behaviour in a particular formulation. It is no longer sufficient

to define the rational individual phenomenon as an opportunist person who deals only with marginal rates of substitution, conducts cost-benefit analysis, and seeks maximum benefit by being condemned to a very limited theoretical assumption against reality. The reason for this is that in many parts of our daily life, including our economic decisions, we behave far from the assumption of rationality. At this point, behavioural economics suggests that people can move away from the rationality assumption by citing their cognitive bias. Islamic iktisâd, just like behavioural economics, claims that people move away from the assumption of rationality by justifying their moral structure because the intentions of people with moral senses are also good. Good behaviours emerge from well-meaning people. Good behaviours lead to good deeds. People who do righteous deeds move away from selfishness and display altruistic behaviours. When the individual in the Islamic iktisâd is analysed, it is seen that they are individuals who prioritize solidarity and social values rather than considering only their own benefit as in the assumption of rationality. Behavioural economics and Islamic iktisâd make an effort to make the definition of real person more valid by drawing attention to the issues that mainstream economics ignores in individual analysis. It is also seen that Islamic iktisâd contributes to behavioural economics by highlighting the sense of morality, which is a cognitive bias.

The Rational Individual In Mainstream Economics

Mainstream economics, as mentioned in the introduction, basically attributes two characteristics to the individual: rationality and selfishness. Undoubtedly, the rationalism feature has settled in the definition of the individual in economics with the spread of this idea to economics in the period when reason dominates. As a matter of fact, to the prevailing thought in the West since Aristotle, the individual has a “logos” (Schrag, 1992: 17). Rationality is of Latin origin, derived from the word “ratio” and it is a philosophical term. (Kutlu, 2013: 37). Rationalism, on the other hand, is a philosophical teaching based on rationality. According to this teaching, the only criterion of truth and reality is mind. This philosophy later turned into a social project with the enlightenment. As a matter of fact, in this period when mind was dominant, positive-normative knowledge distinction was made and dogmatic knowledge was excluded from the scope of scientific knowledge for it was not objectively tested, the way for economics to be a positive original science, like other sciences, was to get rid of dogmatic thought and become a mind-based science. In this period when rationality (mind) became prominent, one of the first actions of economics, which is a social science and whose main purpose is human, was to attribute the assumption of rationality to the individual. The feature of rationalism, that is, the way people act with their mind is a real situation. Nobody denies this. However, the effect of the period in taking data as data in the definition of the individual appears to be an undeniably important factor.

Another characteristic that mainstream economics attributes to its individual is selfishness. If we analyse the course of this feature before settling it in economics, it is necessary to take a look at “The Fable of the Bees” written by Bernard Mandeville in 1714. The fable is based on a depiction of the conditions in England at that time with a beehive. The most important feature of the hive is that it is full of immoral people. The biggest immoralities that stand out are arrogance, dishonesty, and luxury. Of course, when the fable is first read, the reader expects that the hive people will be disturbed by this bad course and recover. However, contrary to what is expected, the result is that although arrogance and luxury addiction are sins, it is seen in the story that they increase consumption and bring about employment, thus enhance the welfare of the hive people. In the story, virtue, honesty, and thrift are shown as the enemies of national wealth. It was explained that if these had prevailed and immorality had disappeared, occupational groups would have been closed, and as a result of the increase in unemployment, bees would have migrated (Mandeville, 1970: 17). In this story, Mandeville claimed that selfishness is the natural tendency of individuals, that immorality can be preferred if it serves this behaviour, selfish impulses will benefit be beneficial to the society.

Another main actor contributing to the rational economic individual’s (Homo Economicus) reaching its present form is Adam Smith. Considered as the founder of modern economics, Smith is also a professor of ethics. In 1759, exactly 17 years before he wrote his famous work “The Wealth of Nations”, he addressed his work titled “The Theory of Moral Sentiments”. In this work, Smith expressed

his thoughts on human feelings and behaviour. In this book, Smith found Mandeville's view in the story of bees dangerous and he put forward the principle of "sympathy" as the main determinant of the behaviour. In fact, here Smith tried to define the present phenomenon of "empathy" with the concept of sympathy. Smith argued in his work that sympathy was the main drive, unlike Mandeville. In his work *The Wealth of Nations* in 1776, seventeen years after *The Theory of Moral Sentiments*, Smith never mentioned sympathy. Instead, he defined exchange and self-interest as the basic principle. It is seen that the dominant economic view today is fed by Smith's second work.

The third actor is Jeremy Bentham. Bentham explained the individual acting with the motivation of self-interest with the philosophy of utilitarianism in his work titled "An Introduction to the Principles of Morals and Legislation" written in 1789. The utilitarian philosophy states that people tend to seek pleasure and escape from pain (Bentham, 2017: 5-17). Bentham transferred the utilitarianism philosophy to the discipline of economics. Utilitarian philosophy has been found interesting by the science of economics because it brings to the fore the inherent immoralities of people with an autonomous discipline functioning independently. For this reason, economics has included this philosophy among its value judgements. Thus, economics has tried to give a scientific quality to its own science (Irzik ve Buğra, 1998: 34-41).

As a result of all these developments, Homo Economicus, which is an individual of economics, has emerged with its modern definition. The name of Homo Economicus in mainstream economics appears as a rational economic individual (Demirel & Artan, 2016: 1-28). These developments, which are instrumental in the emergence of the rational individual, have led to the legitimacy of the simple human definition of the mainstream economics on rationality and selfishness. With Bentham's transfer of utilitarianism philosophy to economics, the aim of the individual was accepted as maximizing his utility. However, these assumptions caused the individual to become independent from time and space and to be deprived of cultural influence. This situation also caused the individual to ignore other issues. Regardless of the economic and social flows, this assumption has been taken as data. In order to create a universally valid model, the individual is abstracted from reality (Kamber, 2018: 168-199). This definition of the individual of economics has been depicted in various periods with various analogies. For example, Keynes likened the economic individual to "an intelligent civil servant", while Mirowski called it "cyborg" with an algorithm that processes information. Homo Economicus of the dominant economic view emerges as a person who has a mind like "Einstein's", a memory like a computer's, and a will as much as "Mahatma Gandhi's" (Mirowski, 1991).

In the light of these assumptions, mainstream economics has formed its theory and policies. However, nowadays, it is seen that the debates about the validity of the theory and policies developed by mainstream economics are increasing. As a matter of fact, the first starting point of these discussions is seen to focus on the concept of rational individual, which constitutes the main core of mainstream economics. However, defining the human being as a phenomenon that is only selfish, acts with mind and only tries to maximize the benefit in behaviour, makes it difficult to understand the real person. Some objections have been raised against this situation. These objections are mentioned in the next section.

Criticism Against The Rational Individual

Under this heading, the objections to the rational individual phenomenon mentioned earlier have been examined. Thus, it is aimed to raise awareness of the missing aspects of mainstream economics in the definition of rational individual. In this context, it is seen that the first criticism of the rational individual assumption was made by Simon in the 1950s with the concept of "bounded rationality". According to Simon, the decision maker in the boundless rationality assumed by neoclassical theory (mainstream economic theory); has a consistent and comprehensive utility function. He knows all the alternatives when making a choice. He calculates according to the expected benefit value of alternatives. Hence, the decision maker chooses to maximize the expected benefit. In the assumption of boundless rationality, there is no need to understand any psychological concept other than the wishes and desires of people. Nonetheless, bounded rationality requires also some other things that mainstream economics

ignores, such as the psychological state of individuals and their sociological background, in order to understand behaviour. Simon argued that against the full rationality of neoclassical understanding real life can only be rationally limited. Because in his opinion, individuals' preferences are related to their behavioural knowledge (Simon, 1983: 18).

The assumption of rationality, which has become the backbone of mainstream economics after Simon, continues to be debated by many sciences. Indeed, Kahneman emphasized the cognitive constraints of individuals and said that mainstream economics ignored important factors in the background by focusing on easy causes. Kahneman also cites cognitive bias as the reason people move away from rationality (Kahneman, 2004: 430).

As a matter of fact, according to Demir, describing only one aspect of human in the definition of the economic individual leads to the perception that the human being consists only of the economic person. However, in reality, human also contains psychological, social and cultural effects. Therefore, mainstream economics' effort to explain the individual with only one dimension makes it difficult to understand the real person (Demir, 2013: 94).

Rational economic individual; It is an ideal typing in which there are exceptions in life but they are not big enough to break the plinth and even generalization is made as if they do not exist. There are two main reasons that keep this ideal typing away from rationality: constraints and errors. Constraints; Incomplete future predictions, incomplete information, emotionality, change, insufficient will, while individuals' moral feelings, errors; are mental tendencies that can be permanent. If the constraints and mental barriers are removed, only the assumption of rationality can be realized (Bénabou & Tirole, 2003: 137).

Although individuals have the ability to act rationally, they often cannot use this ability. The pre-acceptance of rationality as a reality rather than a capacity, and considering only this among many mechanisms, has become the problem of the Orthodox movement. Humans are not passive and autonomous creatures. Social life is internally dynamic, has a complex structure and renews itself in a continuous change. For this reason, the subject of social science cannot be reduced to the behaviour that shapes individuals and the conditions in which people live. For instance, the change in the spoken language is an inevitable object of such a change in society, even though no special effort is made to change it (Lawson, 1997: 159-161).

Instead of seeing the dominant paradigm as absolutely correct, it should be the main goal to re-analyse it to cover new developments and increase its validity. Nowadays, studies are continuing that the rational individual assumption should be enriched. As a matter of fact, according to Islamic iktisâd, the most fundamental deficiency in the rational assumption may be that the world is dealt with only in terms of matter, and a behaviour pattern of the individual accordingly may have been attempted. This situation, of course, has led to the neglect of the moral structure, which has a significant impact on behaviour. According to the Islamic iktisâd, this understanding also constitutes an obstacle to social welfare as according to the Islamic iktisâd, man has a spiritual dimension as well as his material dimension. Even the words of the Hazrat Prophet (PBUH.), "Islam is a good morality, I was sent to complete this good morality" also point to this. At this point, when the source of morality is asked, the first answer to this question is undoubtedly religion (Demir, 2013: 94). It seems that economists' interest in ethics has increased in the last fifty years. In addition, at this point, Demir and Sen are also working on building a bridge between economics and morality.

Islamic iktisâd, when criticizing Homo Economicus, uses different nomenclatures to emphasize different aspects of this ideal type. Undoubtedly, the most prominent of these are; Homo Islamicus, Muslim, Tebaa/Tâbi, The Mature Human (al-Insân al-Kâmil) and the Caliph of the Earth. As a matter of fact, according to Asutay (2011: 52), Homo Islamicus man should act with the mind and heart shaped by Islamic values. For Homo Economicus, the needs are endless, there is no such thing as waste, and the more goods are consumed, the better. However, for Homo Islamicus, it is necessary to consider its surroundings in order to be better after its own needs are met. For Homo Economicus, it is not possible

to consume halal or haram goods or to do halal or haram acts. For Homo Islamicus, the main thing is to win hearts. While the period of time that Homo Economicus will maximize his self-interests is limited only to this worldly life, for Homo Islamicus the afterlife is also included.

In short, in mainstream economics, in accordance with objectivity, it is aimed to reveal neutrality by using an objective method. Thus, care was taken not to go beyond an objective frame while defining the individual. However, Islamic iktisâd criticizes mainstream economics at this point and points out that human beings cannot be completely objective, but should be biased since it contains values. The benefit / profit understanding of Homo Economicus is individual and hedonistic to the Islamic iktisâd. Thus, the understanding that “the greatest number is the greatest happiness” prevailed in the Homo Economicus assumption. However, considering the current economic problems (unfairness of income distribution, poverty, unemployment, hunger, etc.), it is seen that this individualist understanding negatively affects social welfare contrary to what is claimed. In this direction, instead of pure benefit / profit accounting, a fair and balanced system that can contribute to social welfare should be preferred. Consequently, instead of describing the individual only with the material tendencies, including the spiritual values in the analysis will further increase the validity of the definition of the individual.

Individual in Behavioral Economics

Under the influence of positivism, economics has endeavoured to sit on a more solid methodological basis by increasing its predictive power by abstracting human behaviour and internalizing mathematical language. Focusing on mathematical methods in a methodological search, economics ignored the developments in the science of psychology and even completely broke with this science. However, it was possible to re-analyse economics from a psychological perspective, with psychologists like Kahneman expressing their views on overlooked cognitive and psychological situations. Since Kahneman is a psychologist, arguing that the definition made for the economic individual is not realistic, he said that people may not act only with the drive of interest and in some cases give up their interests. In fact, Kahneman said that when economics first met the phenomenon of rational individual, he was frightened because as a psychologist he received a professional training that people cannot be like this (Kahneman, 2003: 162-168). Thus, although he is a psychologist, some crucial of his studies were concerning behavioural economics. The pioneering experiments to show this situation are the ultimatum game and the dictator game.

In the game Ultimatum designed in 1982, there are two parties, the sender and the respondent. The subjects in the sending group is given \$ 10. The sender is told that he can send as much (all and none) of this money as he wishes to the respondent. If the sent amount is not rejected by the respondent, the game will be over, with everyone taking their winnings. Under the rational human assumption, the sender is expected to set aside \$ 9 (as much as possible) and send the remaining \$ 1 to the respondent. The respondent is expected to accept the incoming sums, acting on the logic that everything positive is good rather than none. However, two results were obtained from the experiment. The first is that people care about other people and can give up their own earnings to help. In the experiment, the senders sent an amount between 40% and 60% to the respondent. This result emerges as contrary to the rationality assumption. The second result from the experiment is that the respondent gave up his earnings by refusing small sums to punish the sender. The answer here, by not acting with the logic that every positive amount is better than nothing, did not exhibit the expected rational human behaviour. Respondent refused small amounts (below 20%) just to punish the sender (Güth, et al, 1982: 367-388). The behaviour of both groups (sender and respondent) appears as contrary to the rationality assumption.

The dictator game is slightly different form of the ultimatum game. In this game, unlike the dictator game, the respondent's right to refuse is taken away. According to the rationality that occurs in this way, the sender is expected not to send any amount to the other party because the respondent has no choice but to accept whatever amount received (including zero). However, in this experiment, it was seen that the senders did not display a strategic behaviour as in the rationality assumption during sharing. It has been observed that half of the subjects send or sent? approximately 10% to the other group (i.e. the respondent) (Forsythe, 1994: 347-369). This result obtained here cannot be explained with the

rationality assumption. Here, the subjects, acting with an altruistic understanding, sent a positive amount to the respondent. Thus, a behaviour far from the assumption of rationality emerged.

Behavioural economics does not completely reject the rational human assumption. This assumption, according to behavioural economics, is of great importance in understanding many situations. However, behavioural economics says that the assumption of pure rationality cannot always be valid, citing people's cognitive biases and other psychological findings as its justification. At the same time, it emphasizes processes rather than results by expressing that psychological and biological factors are important in understanding and explaining human behaviour and that decisions, preferences and behaviours may differ. Thus, it is aimed to increase the explanatory power of some theories of mainstream economics by subjecting them to a deeper analysis.

Religion and Individual Relationship

Before moving on to the relationship between economics and the individual, it would be meaningful to refer to Stiglitz's words "Many things about economics are not primarily economic, but rather ideology and religion". The fundamental role of economics is particularly the general validity of its assumptions. However, since the historical process, mankind has tended to explain everything from wars, diseases to family life by referring to religion. The role of religion in society has been intensely discussed, especially after the Protestant revolution. MaxWeber has revealed that religion plays an important role in shaping economic activities and that true religion will provide an extraordinary effect in influencing economic development, albeit indirectly (Sincer, 2017: 22).

MaxWeber mentioned the existence of social strata that determine economic morality in almost every religion (Ülgener, 2006: 30). As a matter of fact, according to Ülgener, while there has been an enterprise mentality on the scale of rationalization in the West since the 16th century, in the Ottoman Empire, first of all, there was a blockage in the domestic market, then the feudal mentality and morality, and the Sufi discipline prevailed (Ülgener, 1981: 131). Ülgener has stated that it is wrong to divide history into pre-capitalist and capitalist periods. The effort to win has always been present. However, the real problem is how these efforts, the ambition to acquire, follow (Ülgener, 1981: 195). Ülgener made a research similar to Weber's research on the formation of capitalism in his mentality studies to explain why capitalism did not develop in the Ottoman social structure. As a result, he attributes the reason for the failure of capitalism to emerge in the Ottoman Empire to the Batini Sufism understanding, which advises to be content with little by abandoning the world. The West and the Ottomans are separated here. While the Ottomans preferred irrational ways, the West in general continued on its way by creating a capitalist law and organization. In this way, an independent employer class was formed in the West, unlike the East. In the East, on the other hand, the employer was engaged in trade not to be a real capitalist, but to "find glory, honor and dignity" (Ülgener, 1981: 199).

When we examine the relationship between religion and economy in the context of the individual, with the formation of ethics in Christianity, especially in Protestantism, the human figure who works hard and keeps itself away from all kinds of consumption and hedonistic activities has developed. The Protestant entrepreneur has been working continuously throughout its life. Devotion to worldly affairs is generally counted as a guarantee of religious devotion. Before Protestantism, the Christian individual could not find such a ground of devotion in worldly economic events, but after Protestantism, it adopted a lifestyle consisting of the success of worldly activity in everything because he worked with its family and with it. Seen in this way, rationality is a very religious point of view for someone who believes in Protestantism (Akdoğan 2012: 43). An economic individual was initially defined as a requirement of the examinations made when Western liberal economic teachings were taken into consideration. This definition of the individual plays a core role in the formation of economic theories.

In return, the Islamic individual should consider the world and the afterlife (Dilek, 2017: 637). While conveying the rules that Islam brought to economic life, as in the previous monotheistic religions, these rules were tied to some moral values (Yeşilyurt, 2014: 32). In the chapter of Nisa, it is clearly said, "Do not eat your property among yourselves by false means, unless you have a way of trading by mutual

consent". "Have you performed the Friday prayer, disperse over the earth and seek your share of Allah's bounty" it ordered. The legitimacy of acquiring goods and possessions in Islam occurs in two ways. Obtaining through unwarranted ways, Using the obtained goods and income to support the person himself and his relatives without opening their hands to others, charity, aid, etc. must meet its obligations (Ülgener, 2006: 84).

In fact, until the birth of economics in the West, the word economics was used in a wide range of lexical meanings, including the mode of behaviour of human beings, economic activities, general religious life, belief in all matters, and following the middle way between waste and negligence, away from overdoing and tephrite. It is not used as a technical term in the current sense (Hammad, 1996: 160-161). Ibn Kayyim (751/1350) summed up the traditional meaning of the word very well. According to his information, economics is the opposite of stinginess and emerges from two good habits of justice and wisdom. The person is cautious in terms of not spending justly and wastefulness; with wisdom, he places each of them in their proper position. Thus, iktisâd emerges, the middle ground between these two bad habits (Kayyimi'l-Cevziyye, 1975: 237). After the science of economics was born in the West, the word "iktisâd" was used and conceptualized as the equivalent of the concept of "economy" because it expresses a moderate path in expenditures and financial affairs (Heykel, 1986: 266-267).

As we have seen, it cannot be denied that religion has a great influence. The founding element of these factors in Muslim societies is Islam. Islam raises the morale of the individual, beautifies the morality of the individual, even in the most desperate moments, is a source of the customs and traditions of the society, and lays down the basic principles that enable the social life to be lived in peace and tranquillity. With these features, Islam becomes the most fundamental element of the mechanism governing human economic decisions and preferences.

It can be thought that the term Islamic iktisâd arose from a need. Common denominator in Islamic iktisâd is Islam. The Quran, the main source of Islam, is closely related to economic life. As in other areas of life, in the field of economics, takes on a demonstrative role. Therefore, it has some demands. All kinds of correct and accurate business in the Quran are expressed with the derivatives of the word "salah" (righteousness). The word sâlih, which is the intermediate form of the word salâh, means human, other living and inanimate creatures, human deeds, words and behaviours, words and concepts can be an adjective. For example, sound deeds, proper and correct words, good deeds, as expressed in the word righteous, who do their deeds soundly and their deeds (words and behaviours) properly the person is also qualified as righteous (Zebîdî, 1965: 1969). Likewise, righteous (sâlih) person who is good and right, who does decent and useful things, who does his job soundly, and who acts in accordance with the situation and the benefit. In one verse, it is mentioned that good (good deeds), one of the focal points of the understanding of Islamic economics, are righteous deeds. [They] who believe in Allah and the Judgment Day, command good, forbid evil, they compete in good deeds. Here they are among the righteous (Karaman et al., 2016: 63).

In Islam, everyone is responsible to their own conscience, society, state, humanity, other living beings, the environment, and the universe. But because he appointed man as the caliph on earth and made the things in the universe suitable for him, he is more responsible to Allah than all of them. Meeting the minimum needs of the poor, earning unfairly social activities such as prevention fall under the responsibility of individuals, even more society, economic institutions and the state. Responsibility requires the public not to remain indifferent to such conscientious situations and to implement the principle of social justice. This means that the state develops social policies, makes planning, uses the necessary tools to spread the income to the base, in short, intervenes in the economic course when necessary. In "Laissez Faire" capitalism, there is no ideal of social justice that can be reached with the slogan "Don't mix, the world finds its way".

Islam, the Quran in particular, is with other areas of life there is a demand for legitimacy related to the field of economics as well. Often in verses Issues such as property, earnings, interest, debt, and mutual aid, waste are mentioned. These are directly related to the applications in the field of economics. Most important, The Quran is consistent and integrity with each other, the moral, legal, economic etc.

has an intellectual spring and principles that nourish its expansions. All these It forms the intersection between Islam and the Qur'an and economics. At the same time, these show that the Quran contributes to the understanding of Islamic economics in terms of thought, principle and practice.

According to the Christian thought, man is “sinful” and his nature is on “evil” from birth. This idea also appears in secular emphasis in modern times. This understanding has a pre-acceptance that morality will not change. However, according to the general acceptance in the Islamic world in the same period, human beings were “innocent” by birth and were born with a pure nature. Human nature is inclined to both good and evil. The choice between these two constitutes the secret of man's test in this world. Therefore, it is possible to change and develop the nature (temperament and morality) of human nature, which depends on the trinity of self, mind and spirit, through education. At this point, the religion of Islam, as in the heavenly religions before it, also ascribes certain moral values to the rules it has brought to economic life. When evaluated from this point of view, it is seen that the behaviour of the individual in Islam does not have a state of rationality as in mainstream economics.

Individual in Islamic İktisâd

The most basic criticism of the definition of rational individual in mainstream economics is that it evaluates human behaviour in one dimension. This dimension often appears financially. This unidimensionality in behaviour causes the moral structure to be ignored, as is the case with other factors. When evaluating in the context of rationality, gaining profit by means of false means, if it will maximize profits, is not considered in terms of the way it is made. However, this situation in the Islamic iktisâd constitutes an obstacle to the formation of social welfare since, to Islamic iktisâd, man has a moral dimension in his economic behaviour subject to Islamic belief. Therefore, human being dealt with by the Islamic iktisâd does not only act out financial concern, but also observes morality in his behaviour as people who observe morality are well-intentioned. Well-intentioned people do righteous deeds. Undoubtedly, religion has a great influence on the formation of morality. Actually, morality is a whole formed as a result of some behaviours, attitudes and beliefs imposed by religions. Therefore, religion has an effect on individual behaviour. Individual behaviours also have an impact on economics.

Moral norms accepted to exist in humans within the frame of Islam tend to distance Homo Economicus from the assumption of rationality. Islam sends individuals to economic life after educating them with Allah's orders, prohibitions, and advice. Individuals who applied these principles of the Islamic iktisâd were instrumental in the formation of “Ahi System” in the Ottoman (Islamic) economic system. However, in the Western world, enlightenment and the concepts of rationality and selfishness are based on. Thus, the Homo Economicus of capitalism has emerged (Tabakoğlu, 2015). While in a capitalist society man directs his behaviour through material motives, in an Islamic iktisâd man behaves as a moral person who has absorbed the synthesis of normative Islamic principles.

Generally, people want to be prosperity and felicity in life. For this reason, it can be said that people have two goals in life; to attain prosperity and felicity. While the purpose of reaching prosperity is material, the goal of attaining felicity has a spiritual quality. Mainstream economics assumes that you will be prosperous if the economic situation is good by considering only material indicators. However, if the ultimate goal is to be happy, it is necessary to start from micro (i.e. human) before macro scale (Zaim, 2005: 109-117).

Since Homo Economicus's basket of needs contains mostly material elements, morality is not sought in its behavior. Therefore, it is free to the extent permitted by the legislator and makes its choices according to the material provision. However, real people have spiritual needs besides their material needs' rationality. Thus, the moral structure of the human being at the time of election affects his behaviour and causes altruism to occur. For this reason, the spectrum of real human behaviour extends between selfishness and altruism. In fact, human beings have a heterogeneous range of behaviours. Selfishness and altruism are the innate biological tendencies of humans. However, it emerges as a form of behaviour that takes the shape of the environment and differs in each person according to his upbringing and culture. As the values and perceptions of one's own benefit and the benefit of others

differ, the state of selfishness and altruism also differs (Demir, 2013: 94). At this point, individual methodology conflicts with Islamic thought. The reason is, according to Islamic thought, real people have both selfish and altruistic tendencies, rather than merely selfish tendencies. However, the Western economy only deals with the selfish side. On the other hand, Islamic iktisâd emphasizes that the basic factor in the transformation of this selfish person, which the West deals with, into other human beings, is the understanding of Islamic morality.

According to behavioural economists, morality, a cognitive bias, is an emotion. Emotions have a significant impact on individual behaviour, including our economic decisions. As a matter of fact, in a previous study (Cevizli & Bilen, 2021); the effect of emotions on rational economic decisions was investigated in an experimental study. In the experiment the subjects were divided into two as the experimental group and the control group. Both groups were subjected to a preliminary preparation process before the experiment started. Simple mathematical operations were made to the subjects in the control group during the preparation process. The experimental group was read a real-life emotional story during the preparation process. The subjects who completed the preparation process were asked to assume that they had a monthly income of 2350 TL. Later, they were asked how much of this income they would like to transfer to the private pension system. In the experiment, it was concluded that emotions have an effect on our economic decisions and diverts people from the assumption of rationality. To the rationality assumption, the subjects should not be affected by other things, including their mood at the time of economic decision, and should give their answers to this assumption. As for analysing this result from the perspective of the Islamic iktisâd; to the Islamic iktisâd, people have Islamic moral structures. According to behavioural economists, this situation leads to the formation of a sense of morality in the individual. Emotions have an impact on decisions, including economic situations. Emotions distract individuals from the assumption of rationality. For this reason, the sense of morality will have an effect on decisions, including in economic situations, and will distract individuals from the assumption of rationality. When viewed from this perspective, Islamic iktisâd emerges by drawing attention to the sense of morality that mainstream economics ignores. In this respect, it can be said that Islamic iktisâd contributes to behavioural economics by emphasizing a cognitive bias such as moral sense. Islamic iktisâd says that people tend to be altruistic by moving away from the assumption of selfishness, which is the basic element of the assumption of rationality, thanks to a sense of morality.

According to Islam, man was sent to the world to make the world beautiful and livable. In the Islamic economic approach, a person with moral values does not only think of himself. Man considers the interests and welfare of the whole society. He is not selfish, is sharing and fair. When appropriate, he keeps the public interest and welfare ahead of its own interests.

Conclusion

The rational individual debates have continued since the emergence of modern economics. The point where the rational individual has reached today; he is selfish, uses his mind, works with mathematical and statistical analysis only to maximize utility. This definition is not enough to describe the real person. This situation was tried to be overcome to some extent by transferring new developments in psychology to economics through behavioural economics. Thus, the concept of individual in economics has become more versatile. In defining the individual, Islamic economics also supports behavioural economics and emphasizes that individuals cannot be rational. While behavioural economics justifies this with cognitive biases, Islamic economics argues that people are a requirement of Islamic moral structures. In the Islamic iktisâd, the individual does not consider only his own benefit as in the assumption of the rational individual. Due to its moral structure, it prioritizes cooperation and social values. In that case, the individual offered by Islamic iktisâd may not be rational, but as behavioural economics claims, may be bounded rational. Our emotions, which are ignored by mainstream economics and are a cognitive bias, and have an impact on our decisions. Our moral sense, which is formed as a result of our moral structures, has an undeniable effect on our decisions, including our economic decision moments, for the moral structures of people cause people to move away from the assumption of selfishness by means of the emergence of altruistic structures.

Morality appears as a whole formed as a result of some behaviours, attitudes and beliefs by religions. Regardless of the income level of the individuals who make up the society, the way to act with the feeling of conviction is through their moral structures. If this feeling is strong, an auto-control system will be established. Rather than maximizing pleasure and satisfaction, the individual in the Islamic iktisâd strives to benefit by focusing on the limitless spiritual pleasure provided by avoiding haram, consuming halal, avoiding excesses such as waste and stinginess, sharing with those who are more needy, protecting, and taking care of them.

Homo Economicus has the potential to exhibit all kinds of legal actions that are formed within capitalist economics, in order to maximize profit and benefit. However, the individual in the Islamic iktisâd does not have a consumption function like Homo Economicus. In the Islamic iktisâd, the individual has a moral value system that controls all economic relations in the society. Mainstream economics is result-oriented and looks at its consequences to evaluate an economic program or policy. Mainstream economics is not concerned with the program or the process in which the policy is implemented. In this contrast, Islamic iktisâd fiercely emphasizes the process. For this reason, it seems almost impossible for Islamic economics, which guides Islamic morality in the current economic structure, to be successful. This situation causes the moral values of Islam to remain outside of this system.

Capitalism has almost made its homo-economics forget feelings of altruism and empathy. Instead, it imposed selfishness and self-interest. According to the 2019 World Multidimensional Poverty Index, there are 1.3 billion multidimensional poor people. Almost half of these are children. This situation is increasing day by day and is far from being sustainable. Islamic iktisâd claims that this situation will be overcome in societies with moral education. As a matter of fact, one of the duties assigned to moral people is to make the world beautiful. For this reason, the moral individual also has an abstinent side regarding the consumption of scarce resources in the world, especially global warming. Whatever a person feeds on, it comes out of that person. For this reason, moral behaviours will occur from people fed with moral education. Ethical behaviour will enhance many things, from poverty to global warming. Islamic iktisâd is based on ethics. At this point, it is seen that Islamic iktisâd contributed to behavioural economics, which suggests that people cannot be rational by justifying their cognitive bias. At this point, it is seen that Islamic iktisâd contributes to behavioural economics, which suggests that people cannot be rational by justifying their cognitive bias, rather by emphasizing the sense of morality, which is a cognitive bias. While defining the human, the moral structure ignored by mainstream economics should be considered as the basic principle. Policies and practices should be developed to strengthen this structure. However, the individual who emerges in this way will contribute to more social welfare than the individual whose hedonistic and individual characteristic stands out.

References

- Akdoğan, N. (2012). Din ve ekonomi; kuramsal bir yaklaşım (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 314886)
- Asutay, M. (2011). Islamic economics. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Bénabou, R., & Tirole, J. (2003). Self knowledge and self regulation: an economic approach. *The Psychology of Economic Decisions*, 1, 137-167.
- Bentham, J. (2017). Ahlak ve yasama ilkeleri. (Ö. Saruhanlıoğlu, & U. K. Boyacı, Çev.). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Cevizli, İ., & Bilen, M. (2021). Duyuların rasyonel iktisadi kararlarımız üzerindeki etkisi. *İnsan ve Toplum Dergisi*, 11(2), 19-46.
- Demir, Ö. (2013). Akıl ve çıkar: davranışsal iktisat açısından rasyonel olmanın rasyonelliği (2. Baskı). Bursa: Sentez Yayıncılık.

- Demirel, S. K., & Artan, S. (2016). Nöroiktisat ve iktisat biliminin geleceğine ilişkin tartışmalar. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 2(1), 1-28.
- Dilek, S., Küçük, O., & Özdirek, R. (2017). Homo economicus mu? islami insan mı?. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(4), 635-641.
- Doğan, M. (1996). Büyük türkçe sözlük. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Forsythe, R., Horowitz, J. L., Savin, N. E., & Sefton, M. (1994). Fairness in simple bargaining experiments. *Games and Economic Behavior*, 6(3), 347-369.
- Gül, A. R. (2010). İslam iktisat düşüncesinin kur'an'daki temelleri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51(2), 27-78.
- Güth, W., Schmittberger, R., & Schwarze, B. (1982). An experimental analysis of ultimatum bargaining. *Journal of Economic Behaviour & Organization*, 3(4), 367-388.
- Heykel, A. F. (1986). Mevsûatu'l-mustalahâti'l-iktisâdiyye ve'l-ihsâiyye. Beyrut: Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye.
- Irzik, G., & Buğra, A. (1998). İnsan doğası, insan ihtiyaçları ve iktisat, sosyal bilimleri yeniden düşünmek. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Kahneman, D. (2003). A psychological perspective on economics. *American Economic Review*, 93(2), 162-168.
- Kahneman, D., Krueger, A. B., Schkade, D., Schwarz, N., & Stone, A. (2004). Toward national well being accounts. *American Economic Review*, 94(2), 429-434.
- Kamber, S. C. (2018). Davranışsal iktisat ve rasyonellik varsayımı: literatür incelemesi. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 168- 199.
- Karaman H., Çağrıç, M., Dönmez, İ. K., & Gümüş, S. (2016). Kur'ân yolu meâli (5. Baskı). Ankara: Özyurt Matbaacılık.
- Kutlu, İ. (2013). Rasyonalite ve ritüeller (Doktora tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 354597)
- Lawson, T. (1997). *Economics and reality* (Vol. 9). Oxfordshire: Routledge Publisher.
- Mandeville, B. (1970). *The fable of the bees*. Londra: Penguin Books.
- Mirowski, P. (1991). *More heat than light: economics as social physics, physics as nature's economics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hammad, N. (1996). İktisadi fıkıh terimleri. (R. Ulusoy, Çev.) İstanbul: İz Yayıncılık.
- Schrag, C. O. (1992). *The resources of rationality: a response to the postmodern challenge*. Bloomington: Indiana University Press.
- Simon, H. A. (1982). *Models of bounded rationality* (Vol. 2.). *Economic Analysis and Public Policy*, 2, 478-505.
- Sincer, E. (2017). İktisat ve din ilişkisi: literatür değerlendirmesi zihinsel arka plan ve kurgu. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(3), 927-944.
- Tabakoğlu, A. (2015). Ahmet tabakoğlu ile islam iktisadı üzerine. (Erişim: 10.12.2020), <https://islamiktisadi.net/2015/09/02/ahmet-tabakoglu-ile-islam-iktisadi-uzerine/>
- Ülgener, S. F. (1981). *İktisadi çözümlenin ahlak ve zihniyet dünyası*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Ülgener, S. F. (2006). *Dünü ve bugünü ile zihniyet ve din, islam, tasavvuf ve çözümler devri*. İstanbul: Derin Yayınları.

-
- Yeşilyurt, Ş. (2014). Din ve ekonomi bağlamında islam maliye tarihi ve maliye sistemi (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 383843)
- Yılmaz, F. (2009). Rayonalite: iktisat özelinde bir tartışma. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Zaim, S. (2005). İktisadi kalkınmada alternatif arayışlar sürdürülmeli. (Röportaj: Lütfi Sunar, Murat Şentürk, Ümit Aksoy). Sivil Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi, 3(11), 109-117.
- Zebîdî, M. M. (1965). Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs (thk. Mustafa Hicazî, 40 cilt). Kuveyt: Matbaatü Hükümeti'l-Kuweyt 1965-2001.

Araştırma Makalesi • Research Article

Sürdürülebilir Gastronomi Kapsamında Coğrafi İşaretli Kerebiç Tatlısı Üzerine Bir Araştırma

A Research on Geographically Indicated Kerebiç Dessert in the Scope of Sustainable Gastronomy

Cevat Ercik*, Nilüfer Şahin Perçin**

Öz: Bu çalışmada, sürdürülebilir gastronomi kapsamında, Mersin ile özdeşleşen kerebiç tatlısının özellikleri araştırılmıştır. Son yıllarda özellikle yöresel ürünlerin coğrafi işaret alarak, bölgeye ait oldukları yerlerde tescillenmesi ürünün aslının korunması için önemlidir. Bu kapsamda Mersin merkez ilçelerinde bulunan 13 kerebiç üreten işletmede; 10 kerebiç ustası, 2 işletme sahibi ve 1 satış sorumlusu ile yapılan yarı yapılandırılmış mülakat tekniği ile yüz yüze görüşme yapılmıştır. Yapılan çalışmada mülakata katılanların, kerebiç tatlısının Mersin'in coğrafi işaretli ürünü olduğundan haberi olmadığı görülmüştür. Bununla birlikte tescillenen reçetenin uygulanmadığı ve pişirme teknikleri ile pişirim sürelerinde büyük farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. 17.09.2021 ile 15.10.2021 tarihleri arasında yapılan görüşmelerden elde edilen tarif ile Türk Patent Enstitüsü tarafından 2019'da tescillenen reçete, imalat ortamında uygulamalı olarak ayrı ayrı yapılmıştır. Bu iki reçeteden elde edilen nihai ürünler karşılaştırılmış ve farklılıkları hakkında bilgiler verilmiştir. Araştırma bulguları, bundan sonraki benzer ürünler coğrafi işaret olarak tescillenirken, ürünün aslının korunması için uzman kişilerinde içinde olacağı saha araştırmalarının yapılması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Çalışma için Mersin Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Etik Kurulundan 07.09.2021/99 tarih ve sayılı etik kurul izni alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yöresel Ürün, Mersin Mutfağı, Kerebiç Tatlısı, Coğrafi İşaret

Abstract: Kerebiç dessert is one of the local products identified with Mersin and registered as a geographical indication. In this research, the characteristics of the Kerebiç dessert were investigated within the scope of sustainable gastronomy. In recent years, the fact that local products are registered with the regions to which they belong by obtaining the geographical indications has especially been important for protecting the origins of the products. This study was carried out in the central districts of Mersin in 13 businesses that produce Kerebiç dessert including 10 Kerebiç chefs, 2 business owners and 1 sales representative. It was applied by the semi-structured interview technique and face-to-face interview technique. The study identified that none of the participants knew that the Kerebiç dessert is a regional product of Mersin with geographical indication. The interview highlighted that the registered recipe does not show any similarity with their own recipes. Besides, there were great differences in cooking techniques and cooking times. Under the light of this information, Kerebiç dessert was produced

* Öğr. Gör., Mersin Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü

ORCID: 0000-0002-9768-0027, cevatercik@mersin.edu.tr

** Prof. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü

ORCID: 0000-0002-7063-3247 nilufer.percin@nevsehir.edu.tr

Cite as/ Atıf: Ercik, C. & Şahin Perçin, N. (2022). Sürdürülebilir gastronomi kapsamında coğrafi işaretli kerebiç tatlısı üzerine bir araştırma. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 537-554. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1053709>

Received/Geliş: 05 January/Ocak 2022

Accepted/Kabul: 26 May/Mayıs 2022

Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2022

separately in distinct manufacturing environments on 17.09.2021 with the recipe registered by the Turkish patent institute in 2019 and with the recipe obtained as a result of face-to-face interviews with the semi-structured interview technique on 15.10.2021. The comparison of the product has been made and information about its features has been given. On the basis of the research findings, it is suggested that the field research in which experts also participate should certainly be conducted for protecting the origin of the products while the similar products are registered with the geographical indications.

Keywords: Local Product, Mersin Cuisine, Kerebiç Dessert, Geographical Indication.

Giriş

Yöresel ürünlerle üretim yapan sektörler, son yıllarda Avrupa başta olmak üzere tüm dünyada gıda tüketiminde en dinamik alanlardan biri olarak gösterilmektedir (Tekelioğlu ve Demirer 2008). Yöresel ürünler, yöre kavramına bağlı olarak üretildiği bölgeye has aroma, lezzet ve sunum gibi özellikleri yapısında barındıran ürünler olarak tanımlanmaktadır (Tan, 2009). Bir bölge veya yöreye ait geleneksel ürünler, coğrafi açıdan bulunduğu alanın doğal koşulları veya özelliklerinden ün ve kalitesini alıp, bilgi, deneyim ve geleneklerle o bölgedeki hammadde ve üretim girdilerini kullanıp, ekonomik gelişim ve bölgedeki istihdama katkı sağlayan ürünler olarak tanımlanmaktadır (Dorant ve Leonhäuser, 2004:93). Dünyada artan nüfusla birlikte, değişimler oluşmaya başlamış ve bu değişimler insan ihtiyaçlarının, alışkanlıklarının ve zevklerinin değişmesine ve tüketim şeklinde farklılıklara neden olmuştur (Şahin ve Meral, 2012). Oluşan bu farklılıklar ile artan nüfusun, artan talebini karşılamak için gelişen teknolojiye uygun üretim şekilleri ve pazarlama stratejileri geliştirilmiştir (Çoksöyler, 2009). Üretim ve pazarlamada kullanılan bu gelişmiş teknolojiler, tarımsal ve hayvansal ürünlerin yapısını değiştirmiş, bu da geleneksel ve yöresel gıdaların önemini artırarak talep artışını sağlamıştır (Şahin ve Meral, 2012). Özellikle gelişmiş ülkelerde yöresel ürünlerin geliştirilmesine ve pazarlanmasına önem verilmektedir. Bu ürünler kırsal kesimin kalkınmasında önemli bir araç olarak kabul edilmekte ve yöresel ürünlerin tüketimini teşvik edici tutundurma çalışmalarıyla tüketicilerin dikkatini çekmeye çalışmaktadırlar (Gıda Güvenliği Derneği, 2014).

Yerel kültürün bir parçası olan yöresel yiyecekler, ait oldukları bölge için önemli bir tanıtım aracı olmakla birlikte bölge tarımı ve ekonomik kalkınmada küresel eğilimler arasında önemli bir güç haline gelmektedir (Şimic ve Pap, 2016:10). Geleneksel yiyeceklerin hazırlama yöntemleri, bir ülkenin ya da bir bölgenin folklorunun bir parçası olmasına karşın, ne yazık ki Avrupa genelinde ve Türkiye özelinde bazı geleneksel yiyecekler, yaşam tarzlarının değişmesi nedeniyle unutulma riski altındadır. Bu nedenle, ülkemizin kültürünün önemli unsurlarından olan geleneksel gıdaların sürdürülmesi için bu gıdalara yönelik çalışmak ve belgelemek önemli hale gelmektedir (Weichselbaum, Benelam ve Costa, 2005). Bu çalışmada, Mersin ile özdeşleşmiş kerebiç tatlısının, coğrafi işaret almış reçetesinin sürdürülebilirlik kapsamında uygulanıp uygulanmadığı araştırılmıştır. Bölgenin bu alanda üretim yapan 13 tanınmış işletmesinde çalışan ustalar ve işyeri sahipleri ile yüz yüze yarı yapılandırılmış görüşme soruları, yazarlar tarafından hazırlanarak, 17 Ekim ile 15 Kasım 2021 tarihleri arasında uygulanmıştır. Katılımcılar tarafından verilen cevaplar içerik analizi ile yorumlanmıştır. Bu cevaplar doğrultusunda elde edilen reçete ile TPE, 2019 reçetesi 14.12.2021 tarihinde imalat ortamında uygulamalı olarak yapılmış ve farklılıklar ortaya koyulmuştur.

1. Mersin Mutfağı ve Coğrafi İşaretli Ürünleri

Dünyadaki bütün toplumların kendilerine ait yöresel ve farklı kültürlerin izlerini taşıyan mutfak kültürüne ve beslenme şekillerine sahip olduğu bilinmektedir. Bir bölgenin ekonomik, kültürel ve beslenme şekilleri, içinde bulunulan tarihsel sürece göre şekillenmektedir (Serçeoğlu, 2014). Mersin mutfağı da bulunduğu coğrafi konum itibarıyla batıda Girit, Orta Doğuda özellikle Ürdün, Lübnan ve Suriye gibi Arap ülkelerinin yemek ve tatlıları ile çeşitlenip, Türkmen ve Yörük yemeklerinin kültürüyle zengin bir mutfağa bürünmüştür. Bu zenginlik bölgenin yöresel gıda ürünlerindeki çeşitlilikte kendini hissettirmektedir. Son yıllarda coğrafi açıdan bir bölge ya da bir yöreye özgü olan ve üretimi, pişirmesi, tüketimi, sunumu ve tadı farklı olan yöresel yiyeceklere talep artışı yaşanmaktadır. Bu da bölgelerin kendileriyle özdeşleşen ürünlerini coğrafi işaretlerle bölgeye aitliğini tescilletmesi ve yöresel çerçevede

doğru tanıtmasını sürdürülebilirlik açısından önemli hale getirmiştir (Hazarhun ve Tepeci: 2018). Tescil işareti olarak bir bölgeye aitliğini yasallaştıran coğrafi işaretler, coğrafi kökeninden dolayı bölgeye ait ürünleri ayırt etmek, tüketilen ürünlerin ait olduğu alanı tespit etmek ve kalite bakımından değerlendirilip koruma altına alınması bölge için önemlidir (Duman, 2018:3). Yöresel lezzetleri korumak ve sayısını artırmak için, coğrafi işaretler önemli bir araçtır (Yazıcıoğlu, Işın ve Yalçın, 2019:582). Toplumların kültürünü yansıtan gastronomi ürünlerini korumak için yasal düzenlemeler geliştirilmiştir. Coğrafi işaretler ürünlerin bölgeye aitliği ve otantikliğinin korunması olarak tanımlanmaktadır (Taşdan vd., 2014: 1292). Bu bağlamda yöresel yiyeceklere yönelik bilimsel çalışmaların önemi her geçen gün artmaktadır. Mersin, 33 kod numarasıyla anılan, yüzölçümü 15.853 km² ve 2021 yılı sonu itibarıyla toplam 1.891.145 nüfusa sahip olan Türkiye'nin 81 ilinden biridir. Eski adı İÇEL olan MERSİN ilinin, 13 ilçesi vardır. Bunlar; Akdeniz, Anamur, Aydıncık, Bozyazı, Çamlıyayla, Gülnar, Erdemli, Mezitli, Mut, Silifke, Tarsus, Toroslar ve Yenişehir olarak görülmektedir (TÜİK, 2021). Mersin Mutfağına bakıldığında, yöresel ürün olarak coğrafi işaretli gıda ürünleri; Tantuni, Anamur Muzu, Erdemli Lamas Limonu, Erdemli Muzu, Bozyazı Kavutu, Mersin Cezeryesi, Mut Kayısı, Mut Zeytin Yağı, Silifke Çileği, Tarsus Beyazı Üzüm, Tarsus Fındık Lahmacun, Tarsus Sarı Ulak Zeytini, Tarsus Sarı Ulak Zeytin Yağı, Tarsus Kebabı, Tarsus Humusu, Tarsus Şalgamı, Gezende Eriği, Tarsus Biberiyesi, Silifke Yoğurdu, Mersin Kerebiçi ve Tarsus Yayla Bandırmasıdır (TPE, 2021). Mersin ile özdeşleşen kerebiç tatlısı, hazırlanışı, sunumu ve diğer tatlılardan farklılığı bakımından geleneksel ürünlere en güzel örneklerden biridir. Mersin mutfağının coğrafi işaret olarak tescillenmiş önemli yöresel ürünlerinden biri olan kerebiç tatlısı araştırmanın konusunu oluşturmaktadır.

2. Sürdürülebilir Gastronomi Kapsamında Kerebiç Tatlısı

Günümüzde kültürel değerler yeni dünya düzeni ile birlikte yok olmaya doğru terk edilmiş ve gelecek nesillere sürdürülebilirliği imkânsız hale bürünmüştür. Bu nedenle bölgelere has gastronomik ürünler, coğrafi işaret tescili alınarak korunmaktadır. Coğrafi işaret tescili ile kalitesi, gelenekselliği, yöreden elde edilen hammaddesi ile yerel niteliklere bağlı olarak belli bir üne kavuşmuş ürünlerin korunması sağlanır (Türk Patent Enstitüsü, 2007). Bununla birlikte geleneksel bilgi ve üretim biçimlerinin korunarak, kültürel mirasın korunmasına da olanak sağlaması sürdürülebilirlik açısından önem arz etmektedir. Çalışmada sürdürülebilir gastronomi kapsamında kerebiç tatlısı; TPE, 2019'da tescillenen reçetesi incelenmiş ve bu doğrultuda Mersin'in kerebiç üreten işletmelerinde bu reçetenin uygulanıp uygulanmadığı araştırmanın konusunu oluşturmuştur. TPE, 2019'a göre, tescillenen Mersin Kerebiçi; üç numara irmik, pastacılık yağı, sıvı yağ, karbonat, mahlep, su ve pekmez ile yoğrulmaktadır. Yoğrulan hamur 25-30 gram ağırlığında bezelere ayrılıp el ile oyularak içine 15-20 gram ceviz içi veya coğrafi işaret tescili bulunan Antep Fıstığı içi ile doldurularak tepsinine dizilip odun fırınında pişirilir. Ürün pişirildikten sonra bezeleri soğutulup, üzerine çöven kökünden elde edilen köpük eklenerek servise hazır hale getirilir. Kerebiç ilk olarak 1940'lı yıllarda, Arap kökenli ailelerin o dönem şehrin merkez çarşısı civarında sadece ramazan ayı ve bayramında yaptıkları ve el arabasında sattıkları bir tatlıydı. Ramazan ayına özel olan bu tatlı, zamanla halk tarafından kabul görmesi ve beğenilmesi ile on iki ay boyunca üretilen ve tüketilen bir tatlı olmuştur. Ürünün tanımı ve ayırt edici özellikleri aşağıda sıralanmıştır (TPE, 2019).

- Kerebiç hamuru yapımında şeker kullanılmaz. Tatlandırma, kerebiç köpüğünün konulmasıyla elde edilir.
- Kerebiç köpüğünde kullanılan çöven kökünün işlenmesi ve hazırlanma şekli, ürüne özgüdür.
- Yoğurma işlemi biten hamur 25-30 gr ağırlığında bezelere ayrılarak el ile oyulur.
- İstenilen çeşide göre iç dolgusu, ceviz içi veya coğrafi işaret tescili bulunan Antep Fıstığı içi olarak hazırlanır.
- Ürünün aslına uygun üretilmesi için pişirimi odun fırını kullanılmalıdır.

- Kerebiç hamurunu oluşturan malzemeler işlenirken homojen bir şekilde karıştırılarak elastik yapıda bir hamur elde edilmelidir.
- Beyaz renkli köpük, çöven köklerinin demlendikten sonra kaynatılıp, mikserde çırpılmasıyla elde edilir.
- Sunumunda, alt köpük, ortasında kerebiç bezeleri sonra üstüne tekrar köpük ve isteğe göre tarçın koyulur.
- Üretiminde (hamurunda) aroma vericiler ve aroma verme özelliği taşıyan gıda bileşenleri kesinlikle kullanılmaz.
- Mersin Kerebici, raf ömrü oda sıcaklığında yedi gündür.

Mersin Kerebici, kendine özgü koşullar bulundurmakta ve ustalık becerisi gerektirmektedir. Üretim aşaması, kerebiç köftelerinin ve kerebiç köpüğünün hazırlanması aşamaları da dâhil olmak üzere tüm aşamaları belirtilen coğrafi sınırdaki gerçekleştirilmektedir. Kerebiç tatlısının içeriğini, 3 numara irmik, pastacılık yağı, ayçiçek yağı, su, mahlep, karbonat ve pekmez oluşturmaktadır (TPE, 2019).

Yapım aşaması ise; kerebiç hamuru, oda sıcaklığında elastik yapıya kavuşuncaya kadar 10-15 dakika yoğrulur. Burada amaç elde edilen hamur istenilen şekilde oyulabilecek kıvamda olmasıdır. Oda sıcaklığında 5-8 dakika dinlendirilen hamur, yaklaşık 25-30 gramlık bezeler şeklinde parçalara ayrılır. Avuç içerisinde yuvarlanarak açılan bezeler, istenilen çeşide göre 15-20 gram iri çekilmiş coğrafi işaret tescilli bulunan Antep Fıstığı içi veya 15-20 gram iri çekilmiş ceviz içi doldurularak işlenir. İşlenen ve daha pişmemiş bu bezelere kerebiç köftesi denir. Bu kerebiç bezelerinin ağırlığı ortalama 45-55 gram aralığındadır. Yapışmaz tepsilere dizilen kerebiç köfteleri odun ateşinde 300-350 °c sıcaklıkta 15-20 dakikada pişmektedir. Pişen hamur oda sıcaklığında soğumaya bırakılır ve servise hazır hale gelir (TPE, 2019). Kerebiç köpüğünün içeriğini ise, çöven kökü, şeker ve su oluşturur.

Yapım aşaması ise, Gypsophila L. ve Ankyro petalum fenzi cinslerinin taksonuna ait bir tür olan çöven bitkisi kökleri, ayıklanıp doğranarak Fotoğraf 1'deki gibi suya atılıp 24 saat kadar demlenir. Demlenen çöven, süzülür ve elde edilen çözelti Fotoğraf 2'deki gibi 2-3 saat boyunca kaynatılır. Kaynatıldıktan sonra soğumaya bırakılan bu çözelti kepçeyle Fotoğraf 3'teki gibi devir hızı daha yüksek mikserde çırpılarak köpük elde edilir. Elde edilen köpük Fotoğraf 5'teki gibi daha yavaş bir devir hızına sahip mikserde alınır ve Fotoğraf 4'teki gibi kaynayan şerbet eklenerek köpük kıvamı alınca kadar işlem görülür ve servise hazır hale getirilir (TPE, 2019).

Fotoğraf 1

Fotoğraf 2

Fotoğraf 3

Fotoğraf 4

Fotoğraf 5

Ürünün kalitesi açısından kerebiç köpüğünün lezzeti ve kıvamı çok önemlidir. Şerbet köpüğe yedirilirken çok viskoz (yapışkan veya aşırı katı) olması istenmez. Çünkü katı olan bir köpük, olması gereken tattan uzaklaşır. Bununla birlikte az yedirilen bir şerbet, köpükte sıvı bir duruma neden olacaktır. Buda istenilen tattan uzak olacaktır. Bunun için ölçülere göre hareket etmek ve usta deneyimi bu aşamada çok önemlidir.

3. Araştırmanın Yöntemi

Mutfak kültürü ve beslenme çeşitliliği ile ilgili alanların anlaşılmasında ve incelenmesinde başvurulan yöntemlerden biri nitel araştırmalardır. Bu nedenle çalışmada, nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir (Harris vd, 2009 akt. Seçim, 2018:199). Mersin mutfağına özgü yöresel bir lezzet olan kerebiç tatlısının yapımı ve genel özellikleri hakkında bilgi almak için, araştırma, yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile yapılmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden biri olan yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile kerebiç tatlısı ustaları ve işletme sahiplerinin görüşleri sorularak, veriler yüz yüze görüşülerek toplanmıştır. Görüşmede sorulan soru formu, Seçim (2018)'in çalışmasında kullandığı araştırma soruları dikkate alınarak hazırlanmış ve bu çalışmaya uyarlanarak kullanılmıştır. Çalışmanın evrenini temsilen Mersin ili merkez ilçelerinde (Akdeniz, Yenişehir, Toroslar, Mezitli) bulunan 13 adet kerebiç tatlısı üreten işletme oluşturmaktadır. Araştırmayı kabul eden 13 işletme çalışanı ile önceden konuşulup 17.09.2021 ile 15.10.2021 tarihleri arasında uygun oldukları gün ve saatte randevu alınarak görüşmeler sağlanmıştır. Görüşmelerde kerebiç tatlısının hamuru ve köpüğü ile ilgili görüşmeler her katılımcı için ortalama 45 dakika sürmüştür. Araştırmada verilerin elde edilmesinde hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşmelerin tamamı kendi mekânlarında imalat ortamında gezildikten sonra, görüşme yapılacak alan seçilmiş olup, ortamın sessizliği sağlanmış ve görüşülen kişinin konuya adapte olmasına dikkat edilerek sorular sorulmuştur. Cevaplar yazılı olarak kayıt altına alınmış ve değerlendirilme bu doğrultuda yapılmıştır. Çalışma için Mersin Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Etik Kurulundan 07.09.2021/99 tarih ve sayılı etik kurul izni alınmıştır.

4. Araştırmanın Bulguları

Araştırmaya, Mersin ilinde yaşayan 2 işletmeci, 1 satış sorumlusu ve 10 kerebiç tatlısı ustası katılmıştır. Tabloda 1951-1998 Aralığında doğan kerebiç tatlısı ustası, satış sorumlusu ve işletme sahipleri yer almaktadır. Katılımcıların kodları K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12 ve K13 olarak atanmıştır. Tablo 1'de katılımcılara ilişkin demografik özelliklere yer verilmiştir. Kaynak kişi bilgisi makale içerisinde "kk" olarak verilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Kaynak Kişi Numarası	Kaynak Kişi İsim-Soy İsim	Doğum Tarihi	Mesleği	Eğitim Durumu	Mesleki Tecrübe
1	Sabahat Kartal	1968	Kerebiç Tatlısı Ustası	İlköğretim	32 Yıl
2	Ahmet Sal	1951	Kerebiç Tatlısı Ustası	İlköğretim	58 Yıl
3	Yunus Emre Bilen	1992	İşletme Sahibi	Lisans	5 Yıl
4	Garip Dirik	1979	Kerebiç Tatlısı Ustası	Lise	21 Yıl
5	Ali Özşahin	1978	Kerebiç Ustası	İlköğretim	22 Yıl
6	Ahmet Toprak	1981	Pasta ve Kerebiç Tatlısı Ustası	İlköğretim	26 Yıl
7	İsmail Baydar	1983	Pasta ve Kerebiç Tatlısı Ustası	İlköğretim	25 Yıl
8	Eşref Dora	1970	Pasta ve Kerebiç Ustası	İlköğretim	34 Yıl
9	Mustafa Muhammet Bilen	1998	İşletme Sahibi	Ön Lisans	4 Yıl
10	Ramazan Can	1970	Kerebiç Satış Personeli	İlköğretim	40 Yıl
11	Ahmet Tong	1963	Kerebiç Ustası	İlköğretim	45 Yıl
12	Murat Bingöl	1975	Kerebiç Ustası	İlköğretim	26 Yıl
13	Sıtkı Karaoğlan	1962	Kerebiç Tatlısı ve Pasta Ustası	İlköğretim	48 yıl

Kerebiç tatlısının tarihçesi hakkında bilgileri olup olmadığı sorusuna; Kk 1,2,3,4,5,6,7,8,9,10 ve 11, "tek bildiğim Arap kökenli bir tatlıdır" şeklinde cevap verirken, Kk 12 "Suriye tarafından gelen ve Arapçada tombik anlamı olan bu tatlı bize onlardan mirastır" diye cevaplamıştır. Kk 13 ise, "zamanında bu topraklara Suriye'nin laskiye kentinden gelen ailelerin ramazan aylarında yapmış

oldukları bir tatlı olduğunu biliyorum ve bize bu kültür onlardan kalmıştır” diye cevaplamıştır. Katılımcılar tarafından verilen cevaplara bakıldığında, tarihçesiyle ilgili her ustanın en azından kökeniyle ilgili eksiklikler olsada bilgisinin var olduğu görülmektedir. TPE’ 2019’da verilen bilgi ise şu şekildedir: Mersin’de Arap kökenli insanların bölgeye yerleşmesiyle bu kültür hayatımıza yerleşmiştir. Özellikle tatlıcılık ve şekerlik ile işigal eden Arap kökenli ailelerin, o dönem şehrin merkez çarşısı civarında sadece ramazan ayı ve bayramında yaptıkları ve el arabasında sattıkları özel bir tatlıydı. Zamanla halk tarafından kabul görmesi ve beğenilmesi ile ramazan ayına özel olan bu tatlı, on iki ay boyunca üretilen ve tüketilen bir tatlı halini almıştır.

Kerebiç tatlısı hamurunun, yapımı (reçetesi) hakkında bilgi istendiği soruya; Kk 1, *“eminim her ustanın kendi reçetesi vardır. Ben miktar olarak değil de, kullanılan malzeme üzerinden bilgi vereyim. 32 yıllık bir emeğim var. Kerebiç tatlısının olmazsa olmazı, 3 numara irmik, hem katı yağ hem de sıvı yağ ve kaliteli olması önemli, karbonat, ılık su, kerebiç köpüğü ve mahlep, hamurun ana malzemesidir. İç dolgusunda ise ustalık isteyen ince bir açma, sonra kaliteli ceviz ve gerçek Antep fıstığı ile doldurmak benim olmazsa olmazımdır”* diye cevaplamıştır. Kk 2,3,4,5 ve 9, *“Her ustanın mutlaka kendine has bir işleme yöntemi olduğu belirterek ana malzemelerinin; 3 numara irmik, pastacılık yağı, sıvı yağ, sıcak su, kerebiç köpüğü, karbonat, mahlep ve iyi bir işleme”* diye cevaplamıştır. Kk 6,7,8,10,11 ve 13, *“sıfır numara irmik, karbonat, mahlep, un, baklava yağı, sıvı yağ ve kızarması için hamurun büyüklüğüne göre şerbet koyulur”* diye cevaplamıştır. Kk 12 ise *“ince irmik, mahlep, karbonat, süt, katı yağ, sıvı yağ ve şerbet”* diye cevaplamıştır. Verilen cevaplar coğrafi işaretli tescil edilen ürün için yeterli düzeyde değildir.

Doğrusu şu şekildedir, *“Kerebiç hamuru, homojen yapıya ve bezelerin istenilen şekilde oyulabilmesi için elastik yapıya kavuşuncaya kadar oda sıcaklığında (25 °C) 10-15 dakika yoğrulur. Yoğrulma işlemi gören hamur, oda sıcaklığında 5-8 dakika dinlendirildikten sonra yaklaşık 25-30 gramlık bezelere ayrılır. Bezeler avuç içinde yuvarlanarak içi oyulur. İçi oyulan bezelere istenen çeşide göre 15-20 gr iri çekilmiş coğrafi işaret tescilli bulunan Antep Fıstığı içi veya 15-20 gr iri çekilmiş ceviz içi doldurularak kapatılır. İçi doldurulmuş, ancak henüz pişmemiş bezeler kerebiç köftesi olarak adlandırılır. Kerebiç köftelerinin tane ağırlığı 45-55 gr’dır. Önceden yağlanmış ve ısıtılmış galvanizsiz tepsiye dizilen kerebiç köfteleri, odun ateşinde 300-350 °C sıcaklıkta 15-20 dakika pişirilir. Üstü kızarınca fırından çıkarılan kerebiçler, oda sıcaklığında soğumaya bırakılır”* (TPE, 2019).

Kerebiç tatlısı hamurunda iç malzeme olarak kullanılan ürünler nelerdir? Sorusuna; Kk 1,2,3,4,6,7,8,9,10,11,12 ve 13, *“birinci sınıf Antep fıstığı ve taze kaliteli ceviz olmalıdır”* diye cevaplamıştır. Kk 5, *“sadece Antep fıstığı oda birinci sınıf olmalıdır”* diye cevaplamıştır.

Katılımcılar tarafından verilen cevaplar, malzeme olarak doğrudur. Fakat olması gereken ise, içi oyulan bezelere istenilen çeşide göre 15-20 gr iri çekilmiş coğrafi işaret tescilli bulunan Antep Fıstığı içi veya 15-20 gr iri çekilmiş ceviz içi olmalıdır.

Kerebiç tatlısı hamurunun işleme aşamasında yapısı nasıl olmalıdır? Sorusuna; Kk 1 ve 8, *“öncelikle şunu bilmek gerekir; çok yoğrulmamış olması gerekir ve bezelere ayrılan hamur hemen kopmalı ve lastik gibi olmamalıdır. Çünkü bezeler el ile oyulurken yırtılma olmamalıdır”* diye cevaplamıştır. Kk 2 ve 12 ise, *“hamurun bezelere ayrılırken pürüzsüz olması önemlidir ve el ile oyulurken yapısının ideal yumuşaklıkta olması gerekir”* diye cevaplamıştır. Kk 3,7,9,10,11 ve 13, *“hamurun işleme aşamasında çok yumuşak veya sert olmaması gerekir ideal yumuşaklıkta olması önemlidir. Bunun yanında hamuru yoğurduktan sonra iyi bir şekilde işlemek istiyorsak en az 20 dakika soğuk havada bekletip daha sonra hamuru işlemek kolay olacaktır”* diye cevaplamıştır. Kk 4,5 ve 6, *“hamurun dağılmaması için ve ince bir şekilde oyulması için kulak memesi kıvamında olması gereklidir”* diye cevaplamıştır.

Katılımcılar tarafından verilen cevaplar kısmen doğrudur. Olması gereken ise, kerebiç hamuru, homojen yapıya ve bezelerin istenilen şekilde oyulabilmesi için elastik yapıya kavuşuncaya kadar oda sıcaklığında (25 °C) 10-15 dakika yoğrulur olmasıdır.

Kerebiç köpüğünü nasıl yapıyorsunuz? Yapmıyorsanız nedeni nedir? Sorusuna; Kk 1,4,5,7,8 ve 13, *“kerebiç köpüğünün farklı bir ustalık gerektirdiğini, bununla birlikte makine eksikliği, yer sıkıntısı*

ve en önemlisi zamandan tasarruf sağlamak amacıyla güvendikleri üreticiden aldıklarını” belirtmişlerdir. Kk 2, “bu işi Mersinde yapan birkaç işletmeciden biri olduğunu ve kendisinin 58 yıldır bu işi yaptığını ve kerebiç üreten birçok yere kendilerinin verdiğini söyleyerek yapım aşaması ile ilgili bilgi vermiştir. Kerebiç köpüğünde kalite, çöven kökünün kalitesi ve ustanın tecrübeli olması ile ilgili vardır. Yapım aşaması ile ilgili bilgi şu şekildedir: Çöven kökü iyice temizlenir parçalara ayrılır ve 24 saat suda bekletilerek demlenmesi sağlanır. Demlenen su 3 saat kaynatılır ve sonra soğuması için bekletilmeye alınır. Soğutulan su mikserde çırpılarak köpük haline gelir. Daha sonra dinlendirilir ve sıcak şerbetle beslenerek karıştırılır” diye bu soruya cevap vermiştir. Kk 3,6 ve 9, “kerebiç köpüğü veya kaymak dediğimiz ürünü, kaliteli çöven kökleri alındıktan sonra temizlenir ve 30-40 saat demlendikten sonra 2 saat kaynatılır ve dinlendirilir. Dinlendirilen çöven tekrar kaynatılır ve soğutulur sonrasında makinede çırpılarak köpük elde edilir. Elde edilen köpük sıcak şerbetle ayrı bir kazanda tahta karıştırıcılar ile karıştırılır ve servise hazır hale gelir” diye cevaplamıştır. Kk 10 ve 11, “çöven kökleri parçalara ayrılır ve sonrasında 30 saat kadar suda bekletilir. Ardından kaynatılır ve süzülür. Süzülen suyu çırpma makinesine az az aktararak yüksek devirde çırparsın ve köpük elde edersin. Elde edilen köpüğe limon tuzu ve kaynamış şerbet eklenerek yavaşça karıştırıp homojen bir hal aldıktan sonra karıştırma işlemini bitirin ve köpük servise hazır olur” diye cevaplamışlardır. Kk 12 ise, “kaliteli çöven kökleri temizlenir, doğranır ve suda 4 saat demlenmeye bırakılır. Demlendikten sonra 2 saat kaynatıp ocağı kapatıyoruz. Soğuduktan sonra çırpma makinesinde işlem görüp, köpük olduktan sonra kaynamış şerbetle yavaşça karıştırılır ve kaymak elde edilir” diye cevaplamıştır.

Köpük yapan işletmelerin reçetelerinde farklılıklar görülmektedir. Fakat işleme basamaklarında bazı farklılıklar tespit edilmiştir. Buradaki farklılık, demleme süresi olarak göze çarpmaktadır. Çövenin kalitesine göre değişen bu sürede, ideal olanın en az 24 saat demlenmesi olarak bilinmesi yeterli olacaktır.

Kerebiç köpüğündeki lezzetin kaynağı nedir sorusuna; Kk 1,3,4,6,8,9,10,11,12 ve 13, “çöven köklerinin iyi olması ve ustanın tecrübesi, kalitenin ön koşulu” olarak cevaplamışlardır. Kk 2,5 ve 7 ise, “suda yeterli sürede bekletilmesi ve iyi bir şekilde demlenmesi kalite açısından önemli” olarak cevaplanmıştır.

Verilen cevaplar kısmen doğrudur. Bilinmesi gereken kerebiç köpüğünde lezzetin ana kaynağı, çöven köklerinin kalitesi ve demleme süresi olduğu bilinmektedir.

Kerebiç köpüğünün raf ömrü kaç gündür sorusuna; Kk 1,2,6 ve 8, “kerebiç kaymağının raf ömrünün 20-25 gün” olarak cevaplamıştır. Kk 4 ve 5, “serin yerde saklanarak 25-30 gün olarak cevaplamıştır. Kk 4 ise, “güneş ve nem görmemesi neticesinde 30-40 gün” olarak cevaplamıştır. Kk 3,9,12 ve 13, “kerebiç köpüğü raf ömrünün 5 gün” olduğunu belirtmişlerdir. Kk 10 ve 11, “serin yerde 5 gün olarak tazeliğini korumaktadır. Fakat çökme olmamışsa 10 gün kadarda kullanıla bilir” diye cevaplamıştır.

Verilen farklı cevaplar vardır. Fakat kerebiç köpüğü raf ömrü 7 gündür. Lezzetinde herhangi bir farklılık olmaması adına bu süreye uyulması önem arz etmektedir.

Kerebiç tatlısının (bezelerinin) raf ömrü nedir? Sorusuna; Kk 1,4,6,7,10,11,12 ve 13, “kerebiç tatlısının raf ömrünü 5-7 gün arasında” olduğunu belirtmiştir. Kk 5 ise, “kerebiç tatlısının raf ömrünün 10 gün olduğunu” belirtmiştir. Kk 2,3 ve 9, “açıkta kalırsa raf ömrü 5 gün, fakat kapalı olarak dolapta saklanmasıyla tazeliğini 10 gün koruyacağını” belirtmiştir.

Verilen cevaplar kerebiç lezzeti açısından sorunlar (lezzet kaybı vb.) oluşturabilmektedir. Burada olması gereken süre, irmiğin dağılmaması için 7 günü geçmemelidir.

Kaliteli bir kerebiç tatlısı nasıl olmalıdır? Sorusuna; Kk 1 “burada hamuru ve kaymağını ayrı değerlendirmek gerekir. Kaymak için kaliteli çöven köklerinin kullanılması, hamurunda ise kaliteli 3 numara irmik, yağların kaliteli olması ve ustanın tecrübesi bu tatlının olmazsa olmazı” olarak cevaplamıştır. Kk 2 ve 4 ise, “irmik ve kullanılan yağların iyi olması kalite için önemlidir” diye cevaplamıştır. Kk 5,12 ve 13, “kerebiç tatlısının kaliteli olmasını, hamurun ince oyulması ile kullanılan

ceviz ve fıstığın iyi olmasına bağlıdır” diye cevaplamıştır. Kk 3,6,7,8 “kerebiç tatlısında kullanılan tüm malzemelerin kaliteli olması ve yapacak ustanın tecrübesi çok önemli” diye cevaplamıştır. Kk 10,11 “kesinlikle ceviz ve Antep fıstığının kalitesi” diye cevaplamıştır.

Kaliteli bir kerebiç tatlısı için, tüm malzemeler homojen bir şekilde karıştırılarak uygun elastik yapıda yoğrulması gerekir. Hazırlanan hamur yuvarlak bezelere ayrılır ve el ile ince yapıda oyulmalıdır. Bununla birlikte, içi coğrafi işaret tescilli bulunan Antep Fıstığı içi veya ceviz içi ile doldurulduktan sonra odun fırınında pişirilmesi kalite ve lezzetin ön şartı olduğu bilinmelidir.

Kerebiç tatlısının nerede üretildiğinin bir önemi var mıdır? Sorusuna; Kk 1 “benim gibi aslına sadık kalan kişilerden tüketilmesi, bu tatlıyı değerlendirmek için önemlidir” cevabını verirken, Kk 2 ise, “ben tecrübeme ve kaliteme güveniyorum, bence tecrübe önemli olduğu için vardır” cevabını vermiştir. Kk 3,4,5,6,7,8,10,11,12 ve 13 “ustalık ve malzeme farklılığından dolayı önemli olduğunu düşünüyorum” cevabını vermiştir. Kk 9 ise, “usta çok önemlidir, bu yüzden kesinlikle fark eder” cevabını vermiştir.

Kerebiç tatlısı aslına uygun üretildiği takdirde lezzet olarak çok fark etmeyecektir. Fakat kerebiç tatlısının üretildiği yer, kullanılan malzeme ve ustanın tecrübesi bu tatlının yenildiği yer açısından önemlidir.

Kerebiç tatlısı sunumu için kullanılan özel bir teknik var mıdır? Sorusuna; Kk 1,2,3,4,10 ve 11 “kerebiç hazırlanırken uygulanan özel teknikler kesinlikle vardır. Sunumu yapılırken ise, masa başı servis veya paket yaparken, öncelikle alt tabana köpük üstüne bezeler dizilir ve tekrar üstüne köpük sürülerek isteğe göre tarçın koyulması bu işin standardıdır” diye cevaplamıştır. Kk 5,6,9,12 ve 13 “müşterinin isteğine göre servis yapmaktayız” diye cevap vermiştir. Kk 7 ve 8 ise, “biz altına köpük üstüne kerebiç ve isteğe göre tarçın atıp servis ediyoruz” diye cevaplamıştır.

Kerebiç tatlısı sunumunda ve paketlemesinde müşteri isteği ön plandadır. Fakat genel olarak yapılan sunum, alt tabana köpük, üstüne ise bezeler dizilir ve tekrar üstüne köpük sürülerek tarçın eklenmesi bu işin standardıdır.

TPE, 2019 Reçete Sınaması

Öncelikle Mersin Mutfağının coğrafi işaretli yöresel ürünü olan kerebiç tatlısı hamurunun içeriği Tablo 2’ deki gibidir (TPE, 2019).

Tablo 2. Kerebiç Hamuru Hazırlanmasında Kullanılan Malzemeler

Malzemeler
İrmik (Tip 3-Orta Boy)
Pastalık Margarin
Ayçiçek Yağı
Su
Mahlep
Karbonat
Pekmez

Bu reçete Fotoğraf 1,2,3,4 ve 5’ deki gibi hazırlanmış ve işlem basamakları, uygulamalı olarak mutfakta işlenerek değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Fotoğraf 1**Fotoğraf 2****Fotoğraf 3****Fotoğraf 4****Fotoğraf 5**

Reçetenin malzemeleri tartıldıktan sonra ilk işlem basamağı, irmiği tezgâha Fotoğraf 1'deki gibi yoğurma şekline getirip ortasına pastacılık yağı ve sıvı yağ, Fotoğraf 2' deki gibi pekmez, Fotoğraf 3' teki gibi su, 4' teki gibi karbonat ve mahlep eklenerek, Fotoğraf 5' teki şekliyle harmanlanarak yoğrulmaktadır.

Fotoğraf 6

Yoğurma işlemi elle 5-6 dakika sürmektedir. Yoğrulmuş hamur, Fotoğraf 6'daki şeklini alarak 10 dakika dinlendirilmektedir. Bu işlem havaların sıcak olduğu dönemlerde +4 °c olan dolaplarda dinlendirilmeye bırakılırsa, hamur daha güçlü kalır ve yırtılma, kopma olmadan daha kolay işlenecektir.

Fotoğraf 7**Fotoğraf 8****Fotoğraf 9****Fotoğraf 10**

Fotoğraf 6’da ki şekliyle yoğrulup, on dakika dinlendirilen hamur, TPE (2019) reçetesine göre Fotoğraf 7’deki gibi 25-30 gram ağırlığında bezelere ayrılarak, Fotoğraf 8’deki gibi yine coğrafi işaret almış özelliğe göre 15-20 gram ağırlığında iç harç koyulur. Bezeler 45-55 gram aralığında olup, Fotoğraf 9’daki gibi kapatılarak tepsilere dizilir ve yönetmeliğe göre 300-350 °c sıcaklıkta kara ocakta pişirilmektedir.

TPE, 2019 Reçete Sınaması Bulguları

Türk patent enstitüsü tarafından tescillenen kerebiç tatlısının taşınması gereken özellikler belirtilmiştir. Fakat ürünün tescillenen reçete kapsamında uygulaması yapılmış ve yapılan uygulamada bazı aksaklıklar tespit edilmiştir. Araştırma kapsamında reçete sınama bulguları aşağıda belirtilmiştir.

Odun Fırını - Taş Tabanlı, Dönerli veya Gazlı Fırımlar

TPE reçetesinde ürünün odun fırınında pişirilmesi gerektiği belirtilmektedir. Fakat saha araştırması bu önerinin patentli ürünün ticarileşmesi noktasında engeller yarattığını ortaya koymaktadır. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’nın planlı alanlar tip imar yönetmeliğinde değişiklik yapılmasına dair 2013’te yayınladığı yönetmelikte, mesken alt katlarında eski tip tandır, odun fırını ve benzeri fırınların kullanımı yapılamamaktadır (Resmi Gazete, 2013). Bu nedenle 2013 sonrası yapılan imalatlarda kerebiç tatlısı taş tabanlı, dönerli, gazlı veya elektrikli fırınlarda pişirilmektedir.

Taş Tabanlı Fırın

Dönerli Fırın

Gazlı Taş Fırın

Yapılan çalışmada on üç işletmenin on biri kerebiç hamurunu tescillenen reçetenin, pişirilmesi gereken kara ocak (odun fırını) yerine, elektrikli veya gazlı fırınlarda pişirmektedir. İki işletme ise geleneksel pişirim metoduna uymaktadır. Bu iki işletme şehir merkezinde olduğu için bu işlemi, anlaşmalı oldukları odun fırınına göndererek uygulamaktadırlar.

Isı Derecesi ve Pişirme Süresi

Bu aşamadaki bulgular uygulayıcılara ve araştırmacılara yönelik kayda değer çıkarımlar sunmaktadır. Öncelikle araştırma göstermektedir ki TPE reçetesinde yer alan ürün pişirim ısısı 300-350 °c uygulanabilir değildir ve pişirme süresi 15-20 dakika beklenen sonucu vermemektedir. Isı ve sürenin uygun olmama durumu, araştırmaya katılan konu uzmanlarının görüş birliğiyle belirmiş ve akabinde bizzat araştırmacı tarafından sınanmıştır. 350 °c sıcaklığa çıkabilen bir odun fırınının ancak yüksek alevlerle mümkün olunacağını bununla pişirme için uygun koşullar sağlamadığı tespit edilmiştir.

Fotoğraf 10**Fotoğraf 11**

Yönetmelikte belirtilen 300-350 °C sıcaklık odun fırınında denenmiş fakat ısıölçerle 270 °C sıcaklığa ulaşılmıştır. Odun fırınında 270 °C sıcaklıkta ürün, 9 dakika içerisinde Fotoğraf on birdeki gibi dışı yanma derecesine gelmiştir. Sonuç olarak 15-20 dakika da ürünün hamurunu bu koşullarda pişirmek zor görünmekte ve 300-350 °C ısısında yüksek olduğu görülmektedir. Özetle 300-350 °C ve 15-20 dakika önermelerinin realizasyonu mümkün olamamıştır. Ürün için ideal fırın ısısının 250-260 °C olduğu tespit edilmiş ve ideal süre ise 10-12 dakika olarak belirlenmiştir.

Pastacılık Yağı-Baklava Yağı

TPE 2019, reçetesine göre ürün hamurunda olması gereken katı yağın, pastacılık yağı olduğu belirtilmiştir. Saha araştırması verileri konu uzmanlarının 6/13 kısmının pastacılık yağı yerine baklava yağı kullandığını ortaya koymuştur.

Pastacılık Yağı**Baklava yağı**

Katılımcılara baklava yağı kullanım sebebi sorulduğunda; “yapışmayı önlemesi, ürüne lezzet katması, matlaşmayı önlemesi ve iştah açıcı görünüm sağlaması” olarak cevaplamışlardır.

Unlu - Unsuz

Unlu

Unsuz (İrmikli)

TPE, 2019 reçetesinde un yer almamaktadır. Saha araştırması verileri bazı konu uzmanlarının ürün hamurunda 6/13 kısmının un katmayı tercih ettiklerini ortaya koymuştur.

Katılımcılara un atılmasının sebebi sorulduğunda; ‘*kerebiç hamurunda elastik yapıyı yakalamak ve irmiğin dağılmasını önlemek için az miktarda kullanılması önemlidir*’ diye belirtmişlerdir. Bu veri araştırmacı tarafından sinanmış ve un katılan kerebiç hamurunda, irmik özelliği ikinci plana düşmekte ve ağızdaki o kırırlık hissedilememektedir. İrmik ile yapılan kerebiç hamuru aslına uyan bir ürün niteliği taşıdığı tespit edilmiştir.

Pekmezli - Pekmezsiz: Türk patent enstitüsü reçetesine bakıldığında, ürün hamurunda pekmez bulunmaktadır. Fakat yapılan araştırmada hiçbir katılımcı pekmezi kerebiç hamurunda veya başka bir aşamasında kullanmamaktadır.

Katılımcılara pekmez kullanmama sebebi sorulduğunda; ‘*pekmezin bu ürünün reçetesinde olmadığını ve ürünün niteliğini bozacağını, hatta pekmez kullanıldığını ilk kez duyduklarını*’ belirtmişlerdir. Buradaki en önemli konu, coğrafi işaret olarak tescil edilen kerebiç tatlısında pekmezin var olmasıdır. Araştırmacı tarafından sinanan pekmezli ve pekmezsiz reçete imalat ortamında sinanmış ve lezzet olarak çok fark etmese de, renk uyumu olarak büyük farklılık taşımaktadır.

Pekmezli

Pekmezsiz

Ürünün hamuruna pekmez katılması neticesinde, nitelik olarak alt tabanı altın rengi ve üst tarafı ise bronz rengi olması gereken ürünlerdeki ton farkını ortadan kaldırmakta ve görüntü olarak daha mat bir hal almaktadır. Pekmezsiz işlenen kerebiç tatlısı hamuru daha canlı ve renk geçişleri daha belirgindir.

Şekersiz-Şekerli (Şerbet veya Köpük)

TPE reçetesinde ürün hamurunda şeker veya şekeri ikame edecek bir ürün bulunmamaktadır. Fakat araştırmaya katılan konu uzmanlarının tümü, hamurda şekerin yerini tutacak bir ürünün olmasının zorunlu olduğunu belirtmiştir. Hamurdaki şeker konu uzmanlarının kendi ürün farklılaştırmasına göre şerbet veya kerebiç köpüğü olarak eklenmektedir.

Şekersiz

Şekerli (kerebiç köpüklü)

Katılımcılara şeker ikamesinin atılma sebebi sorulduğunda, “hamurun alt tarafının çok pişmeden (sert olmaması için) üstünün erken kızarmasını sağlamak ve renk geçişlerinin daha belirgin olmasını sağlamak için” diye cevaplamışlardır.

5. Tartışma ve Sonuç

Coğrafi işaretli ürünlerin turistik ve gastronomik ürün olarak sürdürülebilirlik açısından önemi yadsınmaz bir gerçektir. Bu çalışma gastronomik bir ürün olan, coğrafi işaretli Mersin Kerebiç Tatlısı üzerine geliştirilmiştir. Yapılan çalışmada, araştırma evreni kerebiç tatlısıyla özdeşleşmiş bir şehir olan Mersin belirlenmiş, örneklem olarak ise Mersin merkez ilçeleri seçilmiştir. Çalışma kapsamında bu alanda faaliyet gösteren ve Mersin kerebiç tatlısını üreten 13 işletme ile yarı yapılandırılmış mülakat tekniği uygulanmıştır. Elde edilen mülakatlar içerik analizi ile yorumlanmıştır.

Gastronomi alanında yapılan bu çalışma bilimsel anlamda alana katkı sağlayacağı bir gerçektir. Bir ürüne ve ürünün ait olduğu yere katma değer kazandıran ve kökenini korumada başarılı bir yöntem olarak bilinen coğrafi işaret tescilleri sürdürülebilirlik ve lezzet standardı için oldukça önemlidir. Bu sınamada, TPE’de belirtilen coğrafi işaretli Mersin kerebiç tatlısı tarifi sınanmış ancak verilen reçetenin uygulanabilir olmadığı görülmüştür. Bu durum araştırmanın problemini ve amacını ortaya çıkarmıştır. Sınamada uygulanabilir olmadığı görülen ürünün uygulanabilir niteliğinin nasıl olduğunu keşfetmek bu araştırmanın amacıdır. Bu amaç doğrultusunda konu uzmanı olan 13 katılımcıyla yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilmiş ve alana katkısı açısından paylaşılmaya değer sonuçlarla karşılaşılmıştır.

Keşif ve sınama bağlamını döngüsel olarak içeren bu çalışmada konu uzmanlarından edinilen reçeteler karşılaştırılmış, uygulanabilirlik açısından sınanmış, birbirleriyle ve TPE’de belirtilen tariflerle karşılaştırılmıştır. Ulaşılan bulgulara göre öncelikle belirtilmelidir ki Mersin ile özdeşleşen ve coğrafi işaret olarak tescillenmiş yöresel ürünlerinden biri olan kerebiç tatlısının özellikleri Türk patent enstitüsü tarafından tescillenen reçeteye yapılmadığı, bazı özelliklerinin ise, özellikle pişirme derecesinin uygulanabilir nitelikte olmadığı ve pekmezin hiçbir işletme tarafından kullanılmadığı tespit edilmiştir. Bu tespit aynı ürünün aynı coğrafyadaki farklı varyasyonlarının tadımcılar tarafından denenmesine olanak vereceği için, bir zenginlik olarak değerlendirilebilir. Fakat coğrafi işaret olarak tescillenen bu ürünün aslına uygun üretilmesi, sürdürülebilirlik ve gelecek nesillere aktarılması açısından önem taşımaktadır. 2021 yılında yapılan araştırma sonrası elde edilen reçete ile TPE, 2019 reçetesi araştırmacı tarafından imalat ortamında sınanmış ve farklılık taşıyan bulgular aşağıda paylaşılmıştır.

- TPE, 2019 reçetesine göre pişirim odun fırınında ve 300-350 °c ısıda 15-20 dakikada pişirilmesi gerekirken, yapılan çalışmada günümüzde işletmeler pişirim aşamasını elektrikli veya gazlı fırınlarda bu işi ortalama 250-260 °c bir ısıda 10-12 dakikada pişirmektedir. Buda göstermektedir ki 300-350 °c ısıda bu işlemin 15-20 dakika sürmesi zor görülmektedir.
- TPE 2019, reçetesine göre ürün hamurunda olması gereken katı yağın pastacılık yağı olduğu belirtilmiştir. Saha araştırması verileri konu uzmanlarının 6/13 kısmının pastacılık yağı yerine baklava yağı kullandığını ortaya koymuştur. Kullanılma sebebi sorulduğunda verilen cevap, ürünün renginin ve lezzetinin artırılması olarak cevaplanmıştır.
- TPE, 2019 reçetesinde un yer almamaktadır. Saha araştırması verileri bazı konu uzmanlarının ürün hamurunda 6/13 kısmının un katmayı tercih ettiklerini ortaya koymuştur. Katılımcılara un atılmasının sebebi sorulduğunda, kerebiç hamurunda elastik yapıyı yakalamak ve irmiğin dağılmasını önlemek için az miktarda kullanılması önemlidir diye belirtmişlerdir.
- Türk patent enstitüsü reçetesine bakıldığında, ürün hamurunda pekmez bulunmaktadır. Fakat yapılan çalışmada hiçbir katılımcı pekmezi kerebiç hamurunda veya başka bir aşamasında kullanmamaktadır.
- TPE reçetesinde ürün hamurunda şeker veya şekeri ikame edecek bir ürün bulunmamaktadır. Fakat araştırmaya katılan konu uzmanlarının tümü, hamurda şekerin yerini tutacak bir ürünün olmasının zorunlu olduğunu belirtmiştir. Hamurdaki şeker, konu uzmanlarının kendi ürün farklılaştırmasına göre şerbet veya kerebiç köpüğü olarak eklenmektedir.

Bu çalışmada elde edilen bulgular sonraki süreçler için de yol göstericidir. Bu çalışmada izlenen keşifsel ve sinamacı yaklaşım gastronomi alanında bilimsel araştırma yapan araştırmacılar için fikir verici olabilir. Bu çalışmada sinanarak sunulan alternatif reçeteler katılımcı gruplara test ettirilerek lezzet algısı üzerine araştırmalar yapılmasına ve konuya ilişkin kavrayışı geliştirecektir. Ayrıca sonraki araştırmalarda burada örneklenen kerebiç tatlısı ürünü dışındaki ürünler için de benzer araştırmalar yapılabilir.

Kaynakça

- Çoksöyler, N. (2009). Önsöz, II. Geleneksel gıdalar sempozyumu, 27-29 Mayıs, Van. Bildiriler Kitabı, pp iii-iv, Korza Basım, Ankara
- Dorant, S. & Leonhäuser, I-U. (2004). Affektionsinteresse und Verbraucherverhalten in Bezug auf Regionale Produkte. S. Harauhn ve S. Heselhaus (Der.), Staatliche Förderung fürregionale Produkte, (93-106). Tübingen: MohrSiebeck Verlag.
- DPT. (1995). “Fikri ve Sinaî Haklar Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, Yayın No: DPT: 2373, ÖİK: 438, Ankara.
- Duman, S. (2018). Kastamonu’ya Gelen Kayak Turistlerinin Coğrafi İşaretleme Ürün Algısı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kastamonu.
- Gıda Güvenliği Derneği (2014). Geleneksel Ürünlerin Kontrol ve Sertifikasyonu. <http://www.ggd.org.tr/icerik.php?id=466> (Erişim tarihi: 05.06.2014).
- Harris, J.E., Glesanon, P.M., Sheean, P.M., Boushey, C., Beto, J. & Bruemmer, B. (2009). An Introduction to Qualitative Research for Food and Nutrition Professionals. *Journal of the American Dietetic Association*, 109:80-90.
- Hazarhun, E. & Tepeci, M. (2018). Coğrafi İşaretleme Sahip Olan Yöresel Ürün ve Yemeklerin Manisa’nın Gastronomi Turizminin Gelişimine Katkısı. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2 (1), 371-389.
- Mersin Kültür Turizm Müdürlüğü (2019). Mersin, www.mersinkulturturizm.gov.tr/ Erişim Tarihi: 10 Aralık 2021.
- Seçim, Y. (2018). Yöresel Bir Ürün Olan Konya Etli ekmeği ve Genel Özellikleri Hakkında Nitel Bir Çalışma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6 (4), 197-209.
- Serçeoğlu, N. (2014). Yöre Halkının Mutfak Kültürünü Tanıma Durumunun Tespit Edilmesi: Erzurum İli Örneği, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 2 (4), 36-46.
- Šimić, M. L. & Pap, A. (2016). Can food be a competitive advantage of Croatian tourism? *Ekonomski Vjesnik/Econviews-Review of Contemporary Business, Entrepreneurship and Economic Issues*, 29(1), 9-20.
- Şahin, A. & Meral, Y. (2012). Türkiye’de coğrafi işaretleme ve yöresel ürünler. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 5 (2): 88-92.
- Tan, E. (2009). Türkiye Geleneksel Gıda Ürünleri Projesi, II. Geleneksel Gıdalar Sempozyumu, 27-29 Mayıs 2009, Van, İndirilme Tarihi: 27 Haziran 2010.
- Taşdan, K., Albayrak, M. & Albayrak, K. (2014). Coğrafi İşaretleme Tescilli Geleneksel Ürünlerde İzlenebilirlik: Ankara İli Örneği, XI. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, 3, 1292-1300.
- Tekelioğlu, Y. & Demirer, R. (2008). Küreselleşme sürecinde yöresel ürünler ve coğrafi işaretlerin geleceği. *İğeme’den Bakış Dergisi*, 36: pp 87- 102.
- TÜİK, (2021). 14.02.2021 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Search/> adresinden alınmıştır.

- Türk Patent ve Marka Kurumu (2019). 01.04.2021 tarihinde <https://www.ci.gov.tr/cografi-isaretler/detay/38268> adresinden alınmıştır.
- Türk Patent ve Marka Kurumu (2021). 25.02.2021 tarihinde <https://www.ci.gov.tr/cografi-isaretler/liste?il=33> adresinden alınmıştır.
- Türk Patent ve Marka Kurumu (2007). 16.07.2021 tarihinde <https://ci.turkpatent.gov.tr> adresinden alınmıştır.
- Yazıcıoğlu, İ., Işın, A. & Yalçın, E. (2019). Coğrafi İşaretli Ürünlerin Gastronomi Turizmi Kapsamında Değerlendirilmesi: Akdeniz Bölgesi Örneği. 8.Ulusal ve 4.Uluslararası Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumu.
- Weichselbaum E., Benelam & Costa H.S. (2005). National Institute of Health (INSA), Portugal Synthesis Report No 6: Traditional Foods in Europe.
- www.resmigazete.gov.tr. (2013). Planlı alanlar tip imar yönetmeliğinde değişiklik yapılmasına dair yönetmelik, 08.03.2021 tarihinde <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/>

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers: Birinci yazar /First author % 50 İkinci yazar/Second author % 50
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

Extended Abstract

The most pressing issue with local products today is their long-term sustainability. Local foods are geographically unique to a region or location and have diverse production, cooking, consumption, presentation, and flavor. An increase in demand on local foods has been seen in recent years. Faced with this rising demand, the preservation of authenticity is critical for future generations. Traditional products from a region or zone are defined as “products that gain popularity and quality from the natural conditions or features of the area where they are geographically located”. They use the raw materials and production ingredients in that region with knowledge, experience, and traditions, and contribute to the region's economic development and employment. Local foods are a part of the local culture and an essential marketing tool for the region to which they belong and are becoming a major factor in worldwide trends in regional agricultural and economic growth. Although local food preparation methods are very critical for the regions, they are a part of a country's or region's folklore, some traditional foods across Europe, and particularly in Turkey. Thus, they are at risk of being forgotten due to changes in lifestyles and are not produced in their original form. As a result, it is critical to do research on these foods and to document these products in order to preserve traditional cuisines, which are an integral feature of our country's culture. This has made it mandatory for regional products to be identified and registered with geographical indications. Furthermore, the proper promotion of these products in terms of sustainability has made it critical for sustainability. Therefore, regional gastronomic products are protected by geographical indication registration. For this purpose, it has been researched whether the recipe of the Kerebiç dessert, identified with Mersin, possesses a geographical indication, within the scope of sustainability.

Method

The material of the research is qualitative research. It is one of the approaches for comprehending and investigating issues concerning culinary culture and nutritional diversity. Accordingly, the qualitative research method was chosen for the study. The study used a semi-structured interview technique to gather information on the preparation and general characteristics of the Kerebiç dessert, which has a distinct Mersin flavor. Data were gathered using the semi-structured interview methodology, and it is one of the qualitative research methodologies through questioning chefs and business owners for their thoughts in face-to-face interviews. The questionnaire chosen during the interview was created using the research questions used by Seçim (2018) in his study and was then adapted for this investigation. The study's universe comprises of 13 Kerebiç dessert-producing businesses in Mersin's central districts (Akdeniz, Yenişehir, Toroslar, and Mezitli). Interviews were conducted with 13 firm employees who agreed to participate in the study between September 17, 2021, and October 15, 2021, by scheduling an appointment at the proper day and time. Each participant's interview on the dough and foam of the Kerebiç dessert spanned an average of 45 minutes. The data was collected using a semi-structured interview form created for the study. A silent interview environment was ensured, and questions were asked after attention was paid to the adaptation of the interviewee to the subject. The answers were recorded in writing and the evaluation was made accordingly.

Results

Content analysis was performed on the results and the following are the findings for the geographically stated Mersin Kerebiç Dessert:

- According to TPE, 2019 recipe, it should be cooked in a firewood oven at 300-350 °C for 15-20 minutes. According to the research, today businesses cook in electric or gas ovens and at an average temperature of 250-260 °C for 10-12 minutes. This shows that it is difficult for this process to take 15-20 minutes at 300-350 °C.
- According to the TPE 2019 recipe, the shortening that should be included in the dough product is pastry oil. Field research data revealed that 6/13 of the subject experts used baklava oil instead of pastry oil. When asked why baklava oil was used, the answer given was "increasing the color and flavor of the product".
- TPE does not include flour in the 2019 recipe. Field research data indicated that some subject experts prefer to add 6/13 parts of flour to the product dough. When the participants were asked about the reason for adding flour, they stated that "it is momentous to use a small amount in order to catch the elastic structure in the kerebiç dough and to prevent the semolina from dispersing".

- When we refer to the recipe of the Turkish patent institute, it is obvious that there is molasses in the dough of the product. However, according to the research, none of the participants use molasses in their curd paste or any other stage.
- According to the TPE recipe, there is no sugar or any other products to replace sugar in the dough of the product. However, all of the subject experts who participated in the research stated that it is imperative to have a product that can replace sugar in the dough. The sugar in the dough can be sherbet or kerebiç foam, depending on the product differentiation of the experts.

Discussion and Suggestion

According to the findings of the study, none of the interviewees were aware that the Kerebiç dessert was a Mersin regional product with a geographical indication. Based on the facts gathered during the interview, it was discovered that the registered recipe and their own recipes bore no resemblance, and that the cooking techniques and times were vastly different. The concept of passing regional native products to future generations by preserving their sustainability is one of the key reasons for classifying them as geographical indicators. Furthermore, traditional products from a region or district must derive their reputation and quality from the natural conditions or attributes of the region or territory in which they are physically located. With their expertise, experience, and traditions, they exploit the raw materials and production inputs available in that location, contributing to the region's economic development and employment. As a result, it should be the first priority of institutions or individuals involved in product registration applications to provide detailed information about the product's authenticity to the appropriate authorities as well as to ensure that the registered products are manufactured in accordance with the original. At this juncture, it is also critical to work with the provincial agriculture directorate and, if necessary, conduct inspections.

The conclusions of this study may also serve as a guide for future processes. Researchers conducting scientific research in the realm of gastronomy may find the exploratory and experimental technique used in this study to be instructive. Furthermore, in future studies, comparable investigations can be undertaken for products other than the kerebiç dessert depicted here.

Araştırma Makalesi • Research Article

Daily Life Experiences of Conservative Upper-Middle-Class Women in Turkey: Trends and the New Cultural Codes

Türkiye’de Muhafazakar Üst Orta Sınıf Kadınların Gündelik Yaşam Deneyimleri: Eğilimler ve Yeni Kültürel Kodlar

Semiray Yücebaş*, Sevil İke Sala**

Öz: Muhafazakarlık, günümüz Türkiye’inde, politik alanı belirleyen önemli bir siyasal ideolojidir. Muhafazakar ideoloji, Türkiye’de önceleri merkez sağ partiler içerisinde temsil edilmiştir. Ancak 1970’lerde politik bir aktör olarak görünür olmaya başlayan İslamcı muhafazakar ideoloji 1990’larda önce yerel düzeyde daha sonra da ulusal ölçekte iktidara taşınmıştır. Günümüzde bu nedenle İslamcı muhafazakarlığın merkez siyaseti yönlendirdiği söylenebilir. Bu politik değişim aynı zamanda kültürde ve gündelik yaşama da yansımıştır. Günümüzde İslamcı muhafazakarlık, modern popüler kültür ve tüketim kültürüne referans verebileceğimiz dönüşümlerle gündelik yaşamda görünür olmaktadır. Özellikle muhafazakar kadınlar, gündelik yaşamdaki bu sentezin inşa edilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Buradaki çalışma, bu özgül deneyimlerin içeriklerinin nasıl gerçekleştiğini, özellikle üst orta sınıf kadınlarla yapılan görüşmeler aracılığıyla öğrenmeye çalışmaktadır. Çalışmada 2017 yılı içinde İstanbul’da üst orta sınıfların yaşadığı bir muhitte belirli bir örnekleme yapılan derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiş ve bu görüşmelerden elde edilen veriler temalara ayrılarak incelenmiştir. Araştırmada Türkiye’deki muhafazakar üst orta sınıf kadınların özellikle yeni yaşam biçimleri ile kurdukları bağlantılar ve bunların içerikleri öğrenilmeye çalışılmaktadır. İnceleme sonucunda yeni yaşam tarzları ve üst orta sınıfa dair karakter oluşumlarının, muhafazakar ve İslami gösterenlerle birlikte yeniden üretildiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Muhafazakarlık, Muhafazakar Kadınlar, Gündelik Yaşam, Gündelik Yaşam Estetiği, Tüketim, Kadın, Orta Sınıf.

Abstract: Conservatism is currently a significant political ideology that shapes the political sphere in Turkey. As known, conservative ideology has been represented in the center-right parties in the country. However, the conservative Islamic ideology, which became visible as a political actor in the 1970s, was brought to power first at the local level and then at the national scale in the 1990s. Today, it can be argued that this is why Islamist conservatism directs the central politics. This political alteration has also been reflected in the culture and daily life of the society. After all, Islamist conservatism becomes visible in daily life with transformations that we can refer to as modern popular and consumer culture. Principally conservative women play a notable role in building

* Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım, 0000-0002-7314-8028, semirayyucebas@gmail.com (Sorumlu Yazar)

** Bilim Uzmanı, Gaziantep Üniversitesi, İletişim ve Toplumsal Dönüşüm Anabilim Dalı, , ORCID: 0000-0002-1970-1945, ikesevil@gmail.com

Cite as/ Atf: Yücebaş, S. & Sala, S. İ. (2022). Daily life experiences of conservative upper-middle-class women in Turkey: Trends and the new cultural codes. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 555-577. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1003091>

Received/Geliş: 30 September/Eylül 2021

Accepted/Kabul: 18 May/Mayıs 2022

Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2022

this synthesis in everyday life. With these concerns, this article tries to find out how the contents of these specific experiences take place, particularly through interviews with upper-middle-class women in 2017, with particular deep interviews that were conducted in a neighbourhood of Istanbul where the upper-middle-classes lived. Then the data obtained from these interviews were divided into themes. This study tries to find out the connections established by upper-middle-class women with new forms of life in Turkey, and their contents. As a result of the examination, it is seen that new lifestyles and character formations of the upper middle class are reproduced with conservative and Islamic signifiers.

Keywords: Conservatism, Conservative Women, Daily Life, Daily Life Experiences, Consumption, Woman, Middle-Class.

Introduction

In Turkey, Islamist conservatives made peace with the neo-liberal economic policies since 2002 and have been the center of power together with the other components of the right wing. Islamist conservatives¹ have been economically involved in capitalist modes of production and have created their own middle and upper-middle classes (Akçaoğlu, 2019). On the other hand, lifestyles that represent conservatism at the imaginary level have also become visible in daily life. In these everyday experiences, it is seen that lifestyles shaped by commodity aesthetics come to the fore. Nowadays in Turkey, the lifestyles, dressing styles, eating and drinking habits, entertainment, and spare time activities of the new capitalist culture are interpreted and reproduced by conservatives.

Women's experiences play a notable role in the aestheticizing of daily life in this way. Femininity appears here as a means of care, service, decoration, and organization. This study aims to learn the contents of the daily life experiences established with the new meta aesthetics of upper-middle-class conservative women. Thus, the meeting points with the meta aesthetics of today's conservative transformation are investigated.

The study is carried out to reveal how upper middle class conservative women participate in modern consumption culture patterns. The study investigates to what extent conservative assumptions about daily life can be maintained in practice and how conservative acceptances and modern consumption culture practices are tried to be harmonized. In this context, it can be said that the study is important in terms of revealing how the daily life experiences of conservatism, which shapes the political field in today's Turkey, takes place. The research also aims to examine how the political reactionism of the conservative ideology at the beginning has been transformed, especially in today's daily life. For example, in the 1990s, especially conservative women's struggles for the freedom of wearing hijab in universities made them a political actor in this period. However, it can be said that the appearance of conservative women in the public sphere is changing significantly today. This transformation takes place by adding to modern consumption life experiences. This transformation takes place by adding to modern consumption life experiences. This study examines these transformations through the experiences of upper middle class women. The fact that they have an economic background that can transform conservative lifestyles plays an important role in the selection of this sample. In the study, it was observed that the women in question could easily combine their conservative lifestyles with their modern consumption experiences and even fashion conservatism.

The study is based on in-depth interviews with upper-middle-class conservative women after specifying the theoretical framework. In the interviews, the traces of the conservative forms of the new upper-middle-class daily life aesthetics are traced, and their content is tried to be questioned qualitatively.

The interviews were conducted with upper middle class conservative women living in Uskudar, Istanbul. Within the scope of this study, semi-structured questions were directed to the interviewees about their domestic life, out-of-home experiences, and vacation, shopping and leisure time activities.

¹ Throughout the study, they will be briefly referred to as conservatives.

Conservatism and Middle-Classes

It is a challenging effort to render middle-class implicitly distinctive through labor. All forms of work that contribute to the creation of surplus-value by capital are included in labor. In this case, principally all professionals including small landowner peasants, small crafter in the cities, small shop owners, lawyers, physicians, engineers, consultants, freelance journalists, etc. fall into this middle-class category (Yurtsever, 2016, p. 75-76). While the upper-middle-classes refer to those who have come closer to the capitalist class or have established partnerships with the capitalist class in the process of increasing capital. However, it is not claimed here that the class category has class consciousness before a class. In this study, a type corresponding to a certain space from the upper middle classes is discussed. Therefore, it should be noted that we describe the class situation under study in a way similar to Bourdieu's (2015b, p. 27) view as *a place of differences*.

On the other hand, we can say that the new middle classes have an intermediate position.

"While the new middle class approaches the capitalist class ruling at the top of the bureaucratic hierarchy, it also approaches the white-collar working class at the bottom. In this sense, it is not an independent class, but a class that is drawn in one direction or another depending on the pressures on it" (Şimşek, 2014, p. 112).

Thus, the consequences of conservatives' convergence with the upper-middle-class can also be evaluated within this context.

It is possible to argue that conservatism first emerged as a reaction to Enlightenment, revolutions, and capitalism (Aydın, 2002, p. 64; Güler, 2008, p. 119; Burke, 2003, p. 9). However, conservatism would later become a modern ideology that strives to control the Enlightenment (Bora, 2008, p. 100). Conservatism is a political ideology today, which has a future fiction, based on a basic social unit (family) and extending to a social project and fiction formed from it. Congregation-like organic relations have a fundamental place in this social construct (Nispet, 1986, p. 25). In conservative ideology, the idea of an individual separate from the community is not considered. Community refers to a community that determines the individual (Willems, 1992, p. 68; Özipek, 2004, p. 74, Kylvlicka, 2006, p. 296). The first stop of this congregation is the family (Vural, 2007, p. 55). While the family appears to be the basic social unit in conservatism, society is imagined as an organic whole defined by congregational relations. It is based on a hierarchy initiated by ancestral authority (Nispet, 1986, p. 36). The aim is to ensure that this society is protected in the future. Religion (Öğün, 2003, p. 573-574), as the source of tradition and morality, forms the basis of this protective attitude.

According to Mannheim, conservatism has become an ideology as a self-conscious search for tradition and a preservation project (Mannheim, 1959, p. 99). Likewise, there is a certain relationship between the preservation of convention and the transition to conservatism and classes. Mannheim (1999, p. 101) argues that traditionalism has become conservative only in a class society, principally in a community with contradictions originating from the middle class. While some of the middle classes are being skewed by the transformations caused by modernization; they may long for the lost, old sociality, order, or hierarchy. They can try to reproduce tradition as a project. However, the convention is largely reconsidered here, especially according to the circumstances and political expectations (Öğün, 2003, p. 557). This contradictory relationship established with tradition also manifests itself in the conservative ideology's view of the modern state. In conservative ideology, the state is conventionally constructed as an extension of paternal authority. However, it takes on an exorbitant appearance as long as the modern state conflicts with congregational relations (Öğün, 2003, p. 559). Thus, the modern state is seen as both a feared and respected social mechanism in conservative ideology. Their view of the liberal economy also contains some contradictions. Work and labor appear essential to the continuity of the family and congregational community. However, today, these qualities also form the basis of liberal economic acceptances based on free markets.

Today, conservatism seems to be economically compromised with liberalism. Although the new right and neo-liberalism seem to be incompatible with the basic assumptions of conservatism, it has become the most significant component of the new right, especially after 1980 (Tuzcu, 2010, p. 477). Conservative ideology produces its specificity mainly in cultural and social contexts. While this neoconservative right recommends the free market and freedom in economic relations, it advises restoring authority in social life (Helvacı, 1999, p. 26).

The use of conservatism in the political arena is a relatively new concept in Turkey. The approaches that were previously discussed under different titles can be evaluated under the concept of conservatism. In this respect, religious, Muslim, Islamist, and traditionalist definitions should be seen among conservative ideologies.² Political formations that come into contact with these emphases have gained visibility with different actors in the political arena in the historical process, provided that they remain in an area legitimized by the Republic.

Conservatism is based on Anatolian tradition and culture in Turkey. With Turkey's transition to a multi-party system, Democrat Party which was founded as an alternative to the founding Republican People's Party, and came to power in a short while (1950), cannot be called a strictly conservative party at a cultural level. However, it features conservative elements just like many center-right parties in Turkey. According to Toprak (1998, p. 247), the DP loosened the secularization program of the one-party era and ensured the revival of interest in Islam. Later, another pathway (National Vision) whose Islamic references would be expressed more definitely by party actors and would clash with the central authority, especially in the 1990s, pointed to different kinds of connections in terms of tradition, urban life, religion, economy³ etc. However, when the second generation of this tradition was brought to power in the 2000s, the center-right perspective, especially on the economy, was accepted. Uzgel (2010, p. 24) describes this as the meeting between neo-liberalism and Islam.

On the other hand, the political representation of socially excluded identities is also a significant in terms of defining this movement. In this sense, it is possible to name this new formation as conservative populism, which mobilizes marketization from above and Islamic solidarity from below (Yıldırım, 2010, p.75). This exclusion is not only material; but cultural, political, and social.

Exclusion and poverty hold a notable place in conservative ideology's Turkey course. In the 2000s, this exclusion began to erode during the ruling period, which came from the national view and settled in the center with economic policies. The display of identity, culture, religion, and traditional images was seen as an element of democracy and prestige. The conservative ideology became discursively middle-classed. Moreover, the active founding of the upper-middle-class with new experiences would be more effective in shaping daily life. Göle (2002, p.128) introduces it as a hybrid synthesizing both the educated, entrepreneurial, modern, and Muslim forms. This synthesis also related

² In Turkey, the argument that there is a distinctness between Islamism and conservatism is dominant. However, this distinction, according to Akçaoğlu, is synthetic: "One of the forms of conservatism that Islamism in Turkey is assumed until relatively recent times remained outside the legitimate borders of conservatism. With the establishment of the JDP, the Islamist opposition has not only been integrated into the system; it also expanded the definition of legitimate conservatism to include Islamism" (2019, p. 19). On the other hand, the recent conservatism in Turkey, as Yankayas states, it is possible to argue that the social and ethical status symbols of Islam, a group corresponds to the elements put forward as a condition. It is absolutely distinctive from Islamism's imagination of Islamizing the social (Yankaya, 2018, p. 26). In this context, it is possible to include Islamic actors in modern conservative ideology.

³ The political reflection of the National Vision movement is the National Order Party (NOP), which was founded by Necmettin Erbakan at the end of the 1960s, and the formation that continued as the National Salvation Party (NSP) when it was closed after the memorandum in 1971. It can be stated that the "NSP" is composed of three social layers: 1. New elites, who came from religious families of provincial origins, were brought up from the secular educational institutions of the Republic and generally engaged in self-employment; 2. Religious entrepreneurs dealing with commerce and industry in the countryside; 3. Low-income Sunni religious people living in both provinces and big cities" (Çakır, 2005, p. 545). The movement, which turned into the Welfare Party (WF) in the 1990s, achieved significant success in local elections. After the closure of the Welfare Party's successor, the Virtue Party, for the same reasons, the names including Recep Tayyip Erdoğan, who left the formation by not joining the Felicity Party, which is seen as the continuation of this party, and who also served as the Istanbul Metropolitan Municipality Mayor, have founded the Justice and Development Party (AKP), which is more at peace with liberal economic policies.

to the emergence of consumption forms with an Islamic character (Avcı, 2012, p. 217). For Çiğdem (1997, p. 29), this process was the product of the adoption and use of the achievements of bourgeois civilization. Thus, although not fully corresponding to bourgeois lifestyles, the rise of conservative capitalism led to new types of lifestyles and spatial transformations. To exemplify, the Başakşehir site, which has the nature of a satellite city, corresponded to a class habitus simultaneously with the prestige, comfort, and luxury lifestyle trends (Özet, 2019, p. 262). Conservatism's appearance in Turkey in recent years; synthesis of modernity and tradition built by conservative capitalism with symbolic representations is encountered. On the other hand, conservatism has also been able to frame these with an accumulation of resentment known for Ottomanism (Tokdoğan, 2018), a new kind of Muslim Turkism (White, 2014), and philanthropy towards victimization (Yılmaz, 2018). Today in Turkey, conservatism, which is represented by Justice and Development Party (AKP), corresponds to neo-liberalism economically and create new-powerful conservative capitalists⁴, national identity in politics, a populism produced with victimization based on hardship and religion, and, as Mollaer (2016) quotes, a techno-conservatism shaped by instrumental rationality in administration in general. On the other hand, it should be said that together with these populist and pragmatist contents, it is in an effort to create a hegemony in the cultural field and this effort is shaped by efforts to be included in the new consumer culture aesthetics. The middle classification created for its political environment conduces to new types of conservative daily life experiences. These conversions have also had some consequences for conservatism in Turkey, perspectives on women.

In conservative ideology, the woman is primarily seen within dominant social acceptances. It is more like the definition of women in home. However, the house should also be read as a metaphor for a more complete sociality. As a matter of fact, "There is no question of woman's existence other than being a part of the whole (family and nation)" (Kancı, 2015, p. 88). For women, the social role that sustains this whole, namely motherhood, has a sacred value in conservative ideology. This reproductive role is interpreted as the most natural difference between men and women.

The woman, who is sanctified as a mother in the family, does not have an equal status with the man according to the conservative ideology. The denial of gender equality for the woman positioned as a mother in the family and the use of concepts such as 'equivalence' or 'justice' instead corresponds to an unequal and essentialist use. (Öztaş, 2015, p. 103). This inequality is interpreted as the natural differences of genders in conservative ideology (Akşit, Şentürk, et al., 2012, p. 355). On the other hand, despite the natural inequality, the conservative Islamist women in Turkey can also be active in the public sphere as modern political and daily actors.

Conservatism debates on the social position of women in Turkey have been materialized through hijab. In this context, the movement of conservative women to the social sphere, at the first stage, corresponds to a political struggle and the demand for visibility in the public sphere. Islamic dressing, namely hijab, can be read as part of the struggle for inclusion in this public and social sphere. (Göle, 2010: 133; Özdalga, 2007, p. 149-150; İlyasoğlu, 2015, p. 84). Fashion and commodity aesthetics will enter the agenda of conservative women from now on. Varlı Gürer (2016, p. 186-187) also emphasizes a connection between visibility, dress, and clothing style. Therefore, alterations in the conservative position of women have a significant role in shaping the conservative daily aesthetics. Therefore, conservative aestheticization processes are often realized as a woman's experience. Primarily the emergence of conservative lifestyle and fashion magazines is a significant indicator of the inclusion of conservative women in the aesthetic culture. This is also an indication of the now intertwining of Islam and market logic (Meşe, 2015, p. 149). A comparative study of fashion magazines also found some commonalities between conservative lifestyle and fashion magazines and their non-conservative counterparts.

⁴ Independent Businessmen Association (IBA), which has strong ties with the Islamic movement in the 1990s, includes more than 2,700 business owners from different economic sectors, producing 15% of the national income in 2011, having more than 1 million 200 thousand employees. These enterprises are fully integrated with the international economy thanks to their mutual trade relations with Europe, Central Asia, Middle East, and North Africa countries (Yankaya, 2018, p.18).

"The subject of both magazines examined is generally product, place promotion, and fashion. Magazines often emphasize lifestyle, fashion, life's meaning, being yourself, capturing style, elegance, and beauty. Even versatile and sensitive issues such as nutrition and health often include consumption messages in the form of the promotion of a product or a private hospital" (Kaymak and Babacan, 2019, p. 33).

However, this partnership did not eliminate the political polarization at the Turkish level; it was rather instrumental in bringing it to a more symbolic level: "In Turkey, even the consolidation of symbolic product's market around capitalist values converted the conservative middle-class's applause, it does not put down symbolic polarization" (Akçaoğlu, 2019, p. 159).

On the other hand, lifestyle experiences are not limited to fashion magazines that can only be categorized as taste experts:

"The 'elegant and religiously acceptable' appreciation is not only limited to fashion magazines. Rather, it is the basic and common principle underlying the seemingly unrelated choices made by the conservative middle classes in various fields. In other words, this principle is the eye, heart, and mind of conservative middle classes, who see the world in a certain way, love the world as they see it, and want to act in the way they love. Hence, it arose from the confrontation of old and new trends rather than the skillful hands of taste experts. Nevertheless, conservative connoisseurs of taste are quite effective at twisting the elegant and religiously acceptable" (Akçaoğlu, 2019, p. 113).

It is possible to evaluate the negotiations with such taste styles, the display of selves, and the specific syntheses between being modern and tradition, as a class category at the same time. The inclusion of conservatism in the field of cultural aesthetics and commodity aesthetics has also been realized through an economic transformation that increased middle classification:

"Conservative factions of the middle class are not a new part of social life in Turkey. Contrary, the conservative middle classes became the main ground and early representatives of Islamist politics. By transforming the capital, they gained in their struggle in the field of politics into other types of capital, especially symbolic capital, they gained recognition (or legitimacy) within the secular order" (Akçaoğlu, 2019, p. 84).

This legitimacy would also have some aesthetic consequences that would affect everyday lifestyles.

Design of Everyday Life Aesthetics

Everyday life is a process that appears to be an area of experience beyond the classes. Everyday life corresponds to our interactions with what we do during the day without realizing it. It can be understood as a set of routines, but it is also mobile. Therefore, everyday life includes both routine and dynamism (Binay and Tatlıcan, 2018, p. 184).

To Lefebvre, everyday life corresponds to direct neutrality. Still, the existence of institutions rising above it passes through this, and daily life choices will either be based on the legitimization of these institutions or will reject them by relativizing them (1998, p. 22). Everyday life has an aesthetic value on both sides of this process. "Everyday life has no history. Seemingly indifferent, it keeps one busy and causes a world of work, yet it does not need to be said; hidden in the use of time is ethics, the aesthetics of the decor of this time" (Lefebvre, 1998, p. 31). The aesthetics of this decor is its commodity aesthetics.

The introduction of everyday experiences into commodity aesthetics is related to the acculturation of the consumed. The fact that the consumed corresponds to a cultural value other than use value or exchange value, but that includes both in places and goes beyond them, is related to the exposure of everyday life to the commodity aesthetics of everyday life. "Consequently, the aestheticization of

commodities means separating their product from itself, transforming them into entertaining experiences or appearances of these experiences" (Haug, 1997, p. 81). In today's commodity culture, commodities do not need to indicate a meaning or value. Instead, they correspond to float symbolizations of everyday experiences and designs aestheticized as an experience and design.

Life experience, taking part in life, turning it into a show and being involved in fiction to feel all kinds of emotions constitute the universe in which commodities float. . Commodities enable these experiences. Funk (2007, p. 33) states that today's advertising logic works in this way, and what happens in advertisements is to create a life fiction and place the commodity here. The symbolic values and images they produce are also expressive as long as they correspond to an experience.

Funk (2007) describes experiencing life according to character design as postmodern self-orientation. In this approach, self-orientation appears as the basic orientation of the individualization practices of our age. However, to Funk (2007), there are two types of self-focus: Passive and Active. "Active self-oriented individual, extroverted and recklessly open; she or he does not refrain from expressing her/his feelings everywhere, feels great pleasure in living her/his contradictions to the fullest, release her/his feelings to produce an internality that will make her/his own life an event for others with her/his sensuality and sentimentality" (Funk, 2007, p. 67). The passive self-oriented individual, in other respects, knits a life experience by using the symbols of the designed ones. On the other hand, the user typically uses brands, logos, and lifestyle symbols that symbolize the living worlds and styles, unlike the active type, to access the living worlds and styles and get their share (Funk, 2007, p. 84). Although these are considered mainly separate categories, they may also be visible in the same actors in particular contexts.

It can be emphasized that upper-middle-class conservative women also create their lives as a design. On the other hand, it should be stated that this design, which will also correspond to the aesthetics of daily life, corresponds not only to following and resembling, but also to self-realization.

According to Featherstone (1996, p. 41), lifestyle, a person's body, clothes, speech, spare time management, food and beverage preferences, home, automobile, holiday choices, etc. are the individual signs of the consumer's taste. These experiences, which involve interacting with the consumption culture, include redefining the place, eliminating the opposition to private and public spheres, transforming dressing from a mere presentation into a practice of self-construction, and the reproduction of vacation spare time. It should be stated that all these are related to place, body, pleasure, and fluidity. These experiences, according to Chaney (1999, p. 103), take place without breaking the relationship with the existing social and cultural patterns. It may be thought that similar patterns are displayed in the experiences of conservative upper-middle-class women.

Methodology

The study is based on qualitative analysis. "In a qualitative analysis, description of the case studied in a complete and comprehensive manner is important. Description is a process of revealing the main reasons leading to the observed behavior and the intention behind it (the behavior)." (Özdemir, 2010: 330). Qualitative research method is a useful method to make a social process or interaction understandable. Qualitative research tries to reveal the contextual and changing nature of reality, starting from the fact that reality is socially constructed (Güçlü, 2021, p.52). The data obtained from the sample are interpreted by dividing them into themes in accordance with the qualitative data analysis. In this framework, first of all, the common meanings obtained from the coding were divided into certain clusters and each cluster was transformed into a specific category (Güçlü, 2021, p.191). In this way, it was determined some frames which data were placed.

The interviewees were selected from the Uskudar district of Istanbul, where the conservative upper-middle-class is located. Hence, the study's spatial coverage is limited to this scale. In the study, interviews have been performed with 14 participants from the upper-middle class, and the data acquired from the interviews are examined under definite themes. In identifying the interviewees, personal

testimonies and the recommendations of these testimonies have been determined. To reach the interviewees, women from a definite social class and extension were visited, and in-depth interviews were conducted in line with the appointments. Therefore, the determination of the interviewees was carried out with the Snowball Sampling. The researchers attended home meeting organized by the participant they had met through a friend. The research universe was reached by following home meetings that took place afterwards as a guest. The women participating in the interviews are predominantly middle-aged and housewives from high-income families. Although some are well educated, they do not practice their profession (See Appendix 1). The interviews conducted in 2017 with semi-structured questions focused on the participants' experiences of domestic life, out-of-home experiences, and vacation, shopping and leisure activities. In the review, the participants were given a code name. The descriptions in question were tried to be revealed by dividing them into certain themes in the research. The data obtained from the interviews were interpreted by dividing into themes: *Consuming the Place, Hijab in terms of Fashion, We Knit the Nest, We Work for a Vacation*. Two authors of the article worked independently in establishing the themes and determining which data would be included in which themes. Theme titles and contents are arranged according to this harmony. Data from the interviews showed how upper-middle class conservative women adapted their leisure activities to new lifestyles.

Findings and Assessment

The data obtained show that women are involved in new lifestyles in their leisure activities and adapt them to their own perspectives. When the data obtained are divided into clusters, it is seen that specific themes emerge. These themes include important parts of women's daily life experiences. they also form the framework of how leisure activities are aestheticized. In the interviews conducted with the participants, it is seen that conservative middle class women define the house as a home which is designed as a reflection of their life style, and out-of-house experiences are designed as an extension of their home. Women also pay attention to follow fashion. On their holidays, they prefer places that offer comfort and tranquility.

Consuming the Place

While the places follow the compressed theme of modern capitalism, they appear as places of experience. An out-of-home experience is instrumental in expressing a mood that gives happiness and makes it possible to feel living. The experience of place corresponds to a designed place experience that captivates the disenchanting world (Ritzer, 2016). The new place experience has to symbolize facility, comfort, welfare, but temporality. An interviewer summarizes this place experience as follows:

*Spending time outside is significant to me. After the children were born, it started to be a little more limited, but I feel happy when I spend time outside. We usually hang out in Çengelköy. There is a restaurant called Beste; we are satisfied with its service. It is a place where ladies⁵ can have comfortable time. Sometimes we go to the Swiss Hotel in Beşiktaş with friends. We hang out on our way. We prefer places suitable for hijab ladies. Comfort is very significant for my friends and me. **Hayriye (40, Housewife)***

Therefore, it seems possible that taking life outside home corresponds to an acceptance and experience of life that forces conventional home-centered patterns. However, this exterior must be tamed by the conservative ideology. Such acceptances comply with today's life, and the conservative style of public spheres in Turkey has increased rapidly. Therefore, these outdoor places were also frequently used for interviewees.

We eat out, yes. We go out with my husband and children. We chiefly prefer places that do not sell alcohol. There is Hidiv Pavilion in Beykoz; we

⁵ The word 'lady' is a form of address conservative men and women prefer to use for women. It has become widespread with the claim that it is a polite way of describing women in everyday life. However, its use as a form of address is incorrect in Turkish. Mrs. and Mr. are descriptions used before nouns; they are not used as a form of address.

*go there. Sometimes sit on the street⁶. We do whatever we want. **Muhterem (34, Housewife)***

Pleasure design requires swinging here, being there, and here. It corresponds to the designed life experience of the postmodern individual focused on an active life. However, this experience has been framed by conservative assumptions. For some, this limit is a bit more pronounced:

*My family and I enjoy being together. Every Sunday, everyone quits, and we go out. Our day starts with breakfast in the morning. We do not go back to our house without having dinner outside. Apart from that, I don't go out with my friends much, we gather at home. **Nazlı (42, Housewife)***

Consequently, being out is seen as an extension of family life for conservative upper-middle-class women. The exterior design bears indications that the house is moving outside. The comfort sought outside is the projection of what is at home. It, however, reflects the longing for closed-town life. The seclusion of the town is also reflected in the outside of the city. Outside is, now, conservative.

Hijab in terms of Fashion

For conservative women, fashion emerges as an accustomed indicator of everyday life aesthetics. Today, we can argue that fashion has a quality that transcends class categories. To Crane (2003, p. 222), who made a distinction between class fashion and consumer fashion, consumer fashion is geared towards various lifestyles in social classes and 'tribes.' However, this does not disrupt the relationship between luxury fashion and the upper-middle-class. Luxury fashion represents not a style adopted and spreading downward by the upper class, but essentially a group style adopted by definite segments of the upper and middle classes (Crane, 2003, p. 214-215). Therefore, the upper-middle-class category has class codes as much as tribal codes with its luxury consumption. Here, the class and the congregation (tribe) begin to intertwine and overlap more and more.

According to Göle (2019, p.164), modest fashion indicates being both modern and Muslim. However, this intermediate area now seems to have settled at a decisive level. In any case and status, fashion emerges as a medium where both individualities are revealed, and group bonds are formed (Bennett, 2013, p. 159). For the section we are dealing with here, group bonding has been defined with a religious framework. This link is established with symbols. The general logic of adornment works here as well.

Baudrillard (2014, p. 112), who establishes a relationship between the denial of the body and the process of challenging and participating in life, states that adornment and playing with the body are ancient acts. It is also a seduction ritual, and its supreme and primary support is the body (112). However; For Baudrillard, the existence of everything depends on this kind of challenge (113). Therefore, it can be mentioned that there is a relationship between clothing and fashion and challenge. This challenge has to pass through objects first as the rediscovery of the body today (Baudrillard, 1997, p. 163). The conditions of the challenge that passes through the things are also economically pre-created. Participants interviewed also established a link between the fashion of the hijab and liberation. Moreover, it should be noted that this connection is realized with the knowledge that their period is being experienced.

I was born into a conservative family. I covered my head right after primary school was over. There was no such thing as modest fashion in the past. Whatever we found, we would pull on us. I will never forget; while studying at Galatasaray University, there was a trip to France. I also registered to go. Those with the highest grades would be chosen. I was also chosen. However, since my father did not let me uncover my head outside of

⁶ The place, that the interviewer abbreviates as "street" is Bagdad Street, where places such as cafes, restaurants, and shops that appeal particularly to the secular upper-middle-class are located. As can be understood from the statements of the interviewer, this street has now become a place where upper-middle-class conservatives hang out.

school, I could not attend the trip I wanted so much. But now, the time is ours. Everybody does whatever they want, right? If those without a hijab do what they want, let the women with the hijab do it, too. Esma (52, Housewife)

The obligation to remove the hijab in the school was a practice that could be applied by conservative segments, but this should not be carried to the public sphere. That is why the participant could not attend a trip abroad, but now the time has altered. The *time* is theirs now, as the interviewer has stated. The statement "If those without a hijab do what they want; the women with hijab should do it, too" emerges as a distinct confrontation. However, it must be quoted that an implied acceptance is at play here that those who are open are already free to present their lifestyle. On the other hand, *a struggle is thought to have been won*:

Wearing the hijab is never an obstacle to the following fashion. It used to be a constraint, but now everything seems to be for us. And I am in favor of hijab women to follow fashion in a way that suits them; it should not be left behind in any object. Birgül (31, Architect)

What is meant by *not staying behind the times* is to transcend tradition. Here, conservatism is now a prevailing modern ideology. Conservatism has not only gone beyond convention but has made it embedded in modern life by transferring it to definite symbols. Now; this is a comfort:

I used to have principally tailor-made clothes. Because there were not many options for hijab ladies, but it is not like that; everything is at our disposal. We feel comfortable. Funda (34, Math Teacher)

A relationship between hijab, mystery, and elegance may also appear as a self-fulfilling challenge:

On the contrary, I think women wearing hijab are more elegant. There is a distinctive mystery in the clothes of hijab women, not like women without hijab. I attach great significance to being stylish. Funda (34, Math Teacher)

The success of this mystery and challenge has resulted in the knowledge that hijab has now taken the place of fashion. The idea that fashion is determined by modest clothing is common among the interviewees:

Hijab is not an obstacle to follow the fashion. The fashion continues over hijab. I can also see that many tunics for hijab women are used by women who are not hijab. Hijab is no longer the only type. Kayra (36, Housewife)

Modest fashion does not correspond to a process that works by itself. There are fashion shows and fashion magazines that determine and modest direct fashion:

There is no such thing as wearing one type of clothing just because we are wearing hijab. There are many beautiful clothes and designs for ladies wearing hijab. Modest fashion is now very famous and very stylish. There are magazines, and fashion days. These are very valuable, very notable developments. Nur (39, Housewife)

Fashion is also spreading with following others' clothing.

The most stylish clothes are now for hijab. I see very chic ladies out there. You can understand the modest fashion from the clothes worn by the hijab ladies that you see outside. Ladies who do not wear hijab have their fashion, but why hijab ones not; ladies deserve the best things. It is Sunnah to look beautiful. Hayriye (40, Housewife)

Therefore, following fashion is regarded here with an approach that looking beautiful is a necessity of faith. A relationship is established between faith and fashion. hijab, which is accepted in line with the demands of the family, can be made easier thanks to fashion:

*I covered my head the year I started high school; I have a conservative family. They wanted me to hijab, and I accepted, but now, I'm glad I did. Being hijab frightened me at first; everything was uniform at that time; I also love to dress beautifully, I follow fashion. Then the fashion shifted towards hijab, and it got easier for me. And I believe every woman should follow fashion. **Sare (28, Physician)***

Other participants also openly admit that fashion is now largely determined by the hijab:

*The most beautiful fashion is modest fashion. Before, we would have had a hard time finding clothes, it would usually be one type, but now there are many alternatives for hijab ladies. Hijab ladies dress very elegantly now. **Medine (36, Housewife)***

*Now, fashion is modest. **Muhterem (34, Housewife)***

*Hijab is in fashion right now. Our ladies are very chic. I also wear hijab, and I make sure to be stylish. There are only modest clothes in many stores. **Feyza (36, Quran Teacher)***

Following fashion is not only a challenge that gives freedom to hijab but can also settle in opposition to the man who is the bearer of conservatism:

*I dress in a world of colors, and even my husband told me one day, "Fear God, these clothes are so much colorful". However, I love it. Such ladies deserve consumption. I have an obsession with makeup and always buy quality brands. **Gülden (56, Housewife)***

The fact that the appearance is possible with hijab also causes it to achieve an aesthetic value. Dressing well, looking chic, experiencing the difference are all a matter of active individual design. The fashionable hijab corresponds to a ground on which this activity is played. Shopping for clothes can also be a source of pleasure. Brands, fashion websites, and fashion magazines serve as a guide for women. This entire process allows being involved in an experience created or designed through brands and logos. It associates carrying logos on clothes or exhibiting brands, labels, or slogans to being included in a lifestyle (Chaney, 1999, p. 120). Therefore, it is possible to see the traces of passive self-focus here. Here, watching, witnessing, seeing, and enjoying it comes to the fore. The consumption link between travel, shopping, and enjoyment also applies to upper-middle-class conservative women interviewed.

*I enjoy trying the product I will buy, love to spend my time for myself, shopping, and sightseeing. **Kayra (36, Housewife)***

*Yes, I follow fashion, so I ordinarily follow it on the internet and in magazines. I often visit shops and boutiques because I love shopping very much. **Medine (36, Housewife)***

Shopping for clothes corresponds to performing a design job. Participants interviewed also follow a design and combination process to a large extent and receive support from other media in this regard. Here, a combination of selective design and filtering between brands is also created. An interviewer, who said that she went shopping with his mother, stated that her family had confidence in her taste and said:

*"When we travel principally to Saudi Arabia, we can buy the quality clothes we want at Mall of Arabia or Makkah Mall... I follow fashion magazines, although I do not wear every fashion, I see most of them in magazines and create my combination. **Birgül (31, Architect)***

I buy from boutiques or shopping centers in Uskudar. There is a boutique called Merve Dağlı for Ladies. I shop from there in Uskudar, a store

selling modest clothes. Since I cannot find the things I want conveniently, the shops where I shop are almost the same. I prefer Dior, Longchamp, and Hermes for scarves; they are of higher quality. My shoes and bags are also Gucci and Armani. Feyza (36, Quran Teacher)

Here, it is concluded that an identity design created with brands comes to the fore. The luxury and expensive brands used, at the same time, undertake the complementarity of the identity formations established with hijab. On the other hand, there is also a class meaning in this symbolic construction of identity. Nominal indicators of identity now point to belonging to a different class.

Another characteristic of the design is the emphasis on old craftsmanship and boutique consumption. These craft channels, where specific creations are realized rather than the ones presented, result from the demand for difference and active participation. According to this, the active self-oriented character consumes the things that are 'beautiful' because they fit design and lifestyle (Funk, 2007, p. 68). Here, the activity related to fashion emerges as identity construction. Fashion is an expression of the individual's looks with her lifestyle (Gençtürk-Hızal, 2003, p. 67). Therefore, the following fashion corresponds to an identification practice created by the participants' efforts:

My modest fashion is myself. I do not like to wear the clothes that everyone is wearing. I am particular, and I think I should reflect this in my clothes. I have a fashion designer abroad. I provide my drawings in Dubai; my fashion designer just makes the outfit wearable. Funda (34, Math Teacher)

We choose my husband's clothes with his designer. However, I buy from modest boutiques for myself. Because there are more distinctive types. Since my daughter is also a textile manufacturer, she sometimes makes me sew confidential clothes. To exemplify, at the wedding of our President's daughter, my daughter had me tailored my outfit. Esma (52, Housewife)

It should be underlined that standing up to high authorities can also be achieved by developing a difference. Here, there is a link between the specificity of the President and the distinction of her design. Some participants think that there is a conflict between hijab and fashion. This contradiction appears as an inability to renew a weakness for a participant. In another, this contradiction has been overcome with a moral stance.

I like to dress in color, but it shouldn't be like that. I'm aware of that too. I shouldn't get too much attention, but I love it. Hijab was a revolution for me. I'm not too hard on myself. Gülden (56, Housewife)

I have a standard for fashion. I am a little conservative in this matter. I mean, I cannot wear everything due to my weight and hijab. Because it is fashionable, I don't feel obliged to wear it, even if it suits me. I do not follow fashion. I covered myself sixteen years ago, and it wasn't that much back then. It was not that pretty; we had scarves or uniform overcoats. Now there are very stylish abaya and clothes. It is no longer possible to prevent fashion. Contrary, there are very chic clothes in the hijab. Since I am a bit more conservative in terms of mentality, I sometimes think that fashion is unsuitable for hijab. Too many vibrant colors are used. Indeed, I think it is not appropriate to use those colors in the hijab that much. Too many fluorescent greens, reds (...) People may want to act like ladies with no headscarves, but why were you covered? If you're going to pretend to be non-hijab, then you have to remove it. Hijab is a bit of avoidance; in this sense, it is a little bit not suitable for me. Hatice (46, Housewife)

It seems possible to argue that the participants saw the relationship with fashion as a challenge, ultimately as an expression of a realized victory, a demonstration of beauty and holiness, and therefore

they follow fashion. Distant attitudes towards fashion are quite limited. Thereby, conservatism expresses itself more with processes such as fashion in modern life. Indeed, fashion is hijab; namely, being included in the symbols of modern life is also being conservative.

We Knit the Nest

Home is another complementary element of the habitus of upper-middle-class conservative women. Habitus both identifies agents' behavior and distinguishes it from other lifestyles and is the product of the internalization of the division into social classes (Bourdieu, 2015a, p. 255). Habitus is established through taste. Appreciation as a structured and constructed experience specific to social classes expresses preferences belonging to certain lifestyles (Bourdieu, 2015a, p. 259). Home-related acceptances also settle into the distinctive habitus produced by this level of taste. For conservative upper-middle-class women, the first level of home-related liking is related to associations with conventional acceptance of home.

For the participants, home corresponds to peace, comfort, and being like yourself, while the outside is about a matter of presentation or pleasure. In the interviews with the participants, it is noticed that concepts such as roof, nest, and heaven are used in metaphorical constructions about the house. It is also possible to argue that this corresponds to a home set up as a family place (Zeybek, 2011, p. 240). Besides, family, love, peace, trust, warmth, and sincerity appear as other depictions that define home. To these, it is necessary to add the quality of the house to be a place of worship.

Home means peace to me. Funda (34, Math Teacher)

First, I can state that it is my paradise where my whole family is gathered under one roof. Esma (52, Housewife)

Home is a place of peace for me; I feel like I am in heaven while praying, sleeping, and sitting. Sare (28, Physician)

Here, it should be underlined that the house is described with the metaphor of paradise. The house gains the broadest description of peace with this metaphor. In conservative ideology, home is also the family's place, which is supposed to be the main carrier of society.

The house is the only place for me that can gather my loved ones within four walls. Home means family for me, my husband, peace, in short, my place where I can express my feelings comfortably. Kayra (36, Housewife)

My home is the only place where my family is together, so I love my home because it keeps my nest and my family together. Ebru (68, Housewife)

As the family's place, home is a nest. For the participants, home is a warm, friendly, and shelter nest established with the family:

Home means my husband and children, means nest. Nur (39, Housewife)

For me, family is the nest. It means a warm and friendly atmosphere; it signifies peace of mind. Medine (36, Housewife)

It is possible to see the house as a warm and natural private place in front of the public sphere. In Sennett's transference (2016, p. 124), the family as "the lap of nature" appears as a natural phenomenon that escapes from the public sphere and takes refuge. Besides, in this family place, that is, in the nest, the main social place of women is motherhood.

Family symbolizes motherhood for me. A home where I am happy with my husband and children. Hayriye (40, Housewife)

It expresses that, despite all modern consumption habits, widespread conservative acceptances and patriarchy continue. The house in which the woman is positioned as a mother is also sacred. Thus, there is a relationship between the house as a nest and the house as a place of worship. Trust, worship, and order refer to each other. Therefore, it is also significant that the house is clean.

Being at home gives me confidence; it is the place where life finds meaning, the place where one feels deeply as a servant while worshipping.
Nazlı (42, Housewife)

I love my house very much. My priority is home. Home, order and cleanliness are significant to me.
Hatice (46, Housewife)

Time spent at home is conceived as the opposite of time spent outside, but the boundaries between home and outside are also beginning to disappear. To exemplify, for a participant, home is essentially a place where she can improve herself; it does not indicate exclusion from life.

I have been married for 11 years; I graduated from Bogazici University, Mathematics Teaching. I do not practice my profession; my husband does not want me to work. I do not need this as our financial situation is also good. However, I am constantly trying to improve myself; I attend courses, seminars. I think working life regresses people. Working ladies cannot spare time for their children and husbands. I think this is an awful thing.
Funda (34, Math Teacher)

Therefore, the house is envisioned as a place outside of active design. The house opposite the outside is confidential as a family-related and warm nest that does not contain artificiality. However, the bond between inside and outside seems to be weakened here as well. The contradiction between convention and modern can also be read as a symbol of this private and public sphere intertwining. Attribute meanings to the house are produced mainly with modern lines. Even the old and the traditional can be confronted as a frightening image:

I do the home decoration. I prefer modern products. I do not like the traditional designs.
Feyza (36, Quran Teacher)

Aesthetics are as significant as comfort. Our home has mostly modern features. It is not classic, or let me say it is not very classic. There are always modern lines that; and ornaments that do not tire the eye. It is streamlined and plain.
Funda (34, Math Teacher)

Although collecting antiques corresponds to an upper-class interest, for some interviewees, they seem to be items to be avoided because they remind them of the past. Some interviewees decorate their homes in a more modern style. In fact, for a participant, old and antique items may be unattractive enough to confront her husband. The participant wanted to return an old table that her husband bought but failed:

My husband bought an antique table a few years ago. I wanted a table with a new design. When he brought the table home in the evening, I broke out in hell. I said, "This table will not stay in this house." Conventional motifs and antiques do not attract my attention. The feeling of being used scares me. Indeed, it still writes on the table that it is the table "Semra Özal uses." As soon as I woke up in the morning, I took it to the Antique Dealers Bazaar in Üsküdar with my driver and sold it for a very small amount, and my husband was resentful the next day he went and repurchased it for twice what I sold. I never forget the table is still in our house. As I said, things that my husband wants are bought to our house. I do not have much authority in decoration.
Gülden (56, Housewife)

However, other participants say that they have a more active role in the decoration of the house.

*I ordinarily do the decoration of the house. My husband never interferes. Making money belongs to my husband, household order, and spending money to me. I like modern household items more. I am not attracted to authentic antique household items. **Esma (52, Housewife)***

*I decorate my house myself; my husband does not interfere at all; he does not understand. Sometimes he doesn't even realize, as my husband works very hard. I change my living room every year. I give the old ones to those in need. I prefer aesthetics in the guest lounge. But comfort is more significant for our room that we use daily. Yes, I like traditional motifs very much, but I do not use them in home decoration; we prefer modern furniture for now. **Kayra (36, Housewife)***

Moreover, clarity to constant change and fluidity stand out in the design of the house:

*I decorate the house. I love paintings; there are paintings all over the house. I prefer modern armchairs; I usually pay close attention; home is very significant to me. Although my husband is uncomfortable with this situation, I often change things. **Hayriye (40, Housewife)***

*I decorated my house; maybe that's why I felt like I was in my own home for a long time on the first day of our marriage. My husband does not interfere; I take care of the decoration of the house. I attach great significance to comfort; the place that is comfortable for me is also aesthetics. Traditional motifs exist only in one of our rooms; my mother-in-law had prepared it, everything in the room already belonged to her, it is not used much, but it is still there, I could not say no to not hurt her. **Sare (28, Physician)***

On the other hand, for some participants, it is concluded that there are no sharp contrasts between modern and traditional. Some participants fall somewhere between the two. They are waiting for their time, that is, future times when they get older, to move to the conventional. It is possible to read a decision that has not been entirely made yet in these transfers. The tradition has not been completely abandoned, or it has been seen as the value that both modern and tradition should have at the same time.

*I do the home decoration. There are generally modern motifs. Everything is to my taste; usually, my husband does not interfere much. Of course, I like traditional motifs. However, I do not use it now at home; I do not know what I will do in the future. **Medine (36, Housewife)***

A participant who makes the decoration with her husband is also on an unstable line between tradition and modern:

*My husband likes to take care of everything that is in the house as much as I do. We are doing the decoration together; I can even say that my husband is more concerned than me. He does not put anything that does not have color harmony into our house. Aesthetics is very significant for my husband, I keep pace with him, and it is satisfying. I like traditional motifs when I see them elsewhere, but I cannot adapt them to my own home very much; I guess I don't like conventional motifs at my own house. **Nazlı (42, Housewife)***

*My daughter-in-laws and I decorate my home; there are points where we care about aesthetics but also points where we care about comfort. We also used traditional motifs, but we could not give up modern items; we have everything in our home, you will understand. **Ebru (68, Housewife)***

Fewer participants accept traditional motifs as indispensable. On the other hand, it should be stated that these accepted traditional images correspond to the outstanding examples that have been subjected to a selection:

I usually prefer Ottoman motifs to traditional motifs. I love to see Modern Art Canvas paintings of the Ottoman Empire at home. Nur (39, Housewife)

It is noticed that following the traditional is expressed by the metaphors used to follow the new and modern. Joy, getting lost in it, and sensitivities about styles appear in the narratives, as well:

Traditional, old things used to mean little to me, but now it interests me a lot. Looking at a pattern, I can get lost in front of it, so I enjoy it very much. There are currently no traditional motifs in the decoration of my house. However, gradually I started to like and buy those kinds of plates. It is not available in large objects yet, but it has been striking for me for three years. Funda (34, Math Teacher)

I like conventional motifs. For example, I like the use of lace; I like this detail from the bottom of the vase. Also, some ladies don't like carpets, and I don't like a house without a carpet. Even if it is small, I like the carpet according to its environment; I would like it. It seems too naked to me. Hatice (46, Housewife)

One participant organizes her home with a décor referring to traditional craftsmanship:

Rugs attract my attention mostly in home decoration. I like hand-woven rugs. There are very few rugs at home, but they are hand-woven rugs. I don't like too much furniture at home. Muhterem (34, Housewife)

The construction of the house shows that it is equipped with symbols and transported to the field of commodities corresponding to the life experience. While the definition of home is defined as nest, inclusiveness, authenticity, peace, and comfort, this definition turns into a reality through commodities. Even traditional and conservative images do not have any significance in constructing the house for some participants. Where considered notable, the relationship established with the conventional is a gradual and selective one. In this selection work, linguistic patterns of consumption culture that aestheticize daily life, such as pleasure, style reflection, and detail, come to the fore.

We Work for a Vacation

Vacation is a ritual for all of the participants. Going somewhere, traveling, visiting different places are significant for participants. Vacation is a process in which identities are re-established or discovered. Tourism refers to the carnivalesque behavior in which individuals re-discover themselves, albeit temporarily, and play with their identities (Bennett, 2013, p. 233). During the interviews, it is possible to encounter demands regarding this carnivalesque demand. The vacation is experienced with claims about self-realization such as traveling, relaxing, enjoying, and therapy:

I mostly travel all over the world; this is my understanding of vacation. Of course, I do not know if it changes with age. To exemplify, Dubai or somewhere would be a restful vacation. In a hotel in the country, skiing is resting for me. But as I said, what I enjoy is traveling brutally. Getting out of the morning and traveling all the streets of that city. Funda (34, Math Teacher)

Traveling brutally also brings along the wandering around and fluidity between the places.

*Places where I can travel attract me. For example, I read something; suddenly, a part catches my attention. The city catches my attention, then I hear a place from there, and when we say this is there, etc., we turn the route there. **Funda (34, Math Teacher)***

Shopping is also considered a part of the vacation.

*Traveling is therapy for me. I love Dubai very much; I went 20 times. Shopping is very satisfying there, you live the summer in the middle of winter. Dubai is where a woman can live freely the most. Nobody disturbs anybody there. **Gülden (56, Housewife)***

Traveling helps to increase experiences between distant countries and establish a sense of freedom. It should also be underlined that this freedom comes with luxury and comfort:

*I take a vacation whenever it comes to my mind. Every day is a vacation for me, as I don't have much responsibility. I visited many countries of the world; Germany, the USA, Lebanon, Arabia, Belgium, Norway, Iran, Iraq, Russia, Azerbaijan, Greece, Canada, Africa, Bulgaria, Macedonia... I will continue to travel the world as much as I can. I guess I don't need to count my trips within the country. I make sure that the hotels I stay in are 5-star in the countries I visit, because every service offered is personal and comfortable. I can say that I spend most of my time traveling and exploring new places. **Birgül (31, Architect)***

On the other hand, thematic vacations have a notable place in tourism today. Bennett also points out that there is a direct link between lifestyles and thematic vacations (235). Indicators regarding the presentation of lifestyles appear in vacation preferences. "The tourist seeks appropriate places, images, and narratives to exemplify a sensibility. As with other features of lifestyle, what is sought is materials related to lifestyles" (Chaney, 1999, p. 146). In the example we have examined, these lifestyles are woven by those who are conservative.

*My husband and I prefer conservative hotels where men and ladies are separate. Having fun means spending time with my family for me. When I am with my husband and children, my world becomes mine. **Kayra (36, Housewife)***

It has been observed that there is a link between freedom and conservative avoidance:

*It is important for me to have a calm vacation. I don't wear hasema; I have a tunic. In this sense, Dubai is very comfortable; I can even wear a swimsuit. I would be ecstatic, particularly if I could coincide with women's day in Dubai. Since it is women's day, men cannot even go near the beach. At the places I go to the summer house, I swim with my tunic. **Gülden (56, Housewife)***

*There are places preferred by the conservative community in Turkey and abroad. You know, there are the best services in those places, like solarium. We choose places where we can be comfortable and receive quality service. **Nur (39, Housewife)***

It is noticed that comfort, trust, and conservatism are concepts that complement each other in the understanding of vacation. The search for alcohol-free places appears as another detail that establishes them.

We go on vacation regularly. We generally prefer the seaside. We have a summer house in Çatalca, and we go there. Of course, comfort is important

because ladies wearing hijab cannot comfortably swim in the sea or pool everywhere. There are exceptional vacation places for ladies wearing hijabs and even families. Fun places that are both modern and have many alternatives. Of course, they are places without alcohol. Medine (36, Housewife)

In the interpretation of these designed vacations where quality and conservatism are experienced together, it is noticed that the emphasis on comfort comes to the fore. This emphasis on comfort corresponds to the creation of possibilities of being entertained *conservatively* by hotels. It is noticed that similar results were obtained in a study conducted with the subject. In that study, while the reasons for the participants to choose halal concept hotels were emphasized, respectively, as having separate areas for men and women, the absence of alcohol, and the suitability of the family environment; among the positive experiences are the availability of particular entertainment and services for women and the absence of alcohol in the hotel (Dal and Topay, 2018, p. 277). This comfort is also related to the conservative peace search. The emphasis on home, the choice of alcohol-free places, and the meaning attributed to the prayer reveal the significance of peace for the interviewees. This search for peace is related to the search for balance in conservative life experience and reveals the relationship established between peace and patriarchy.

Peace is also determinant in shaping vacation preferences. It is seen in the interviews that there are several versions of the vacation concept synthesized with peace. Sacred places, or tranquility, are accepted as vacation practices where this peace is established. Hajj and Umrah visits are mostly included in vacations abroad. Besides, forms suitable for conservative values can be seen about vacations (jerseys). In these transfers, it is possible to see a synthesis between wandering and peace, stability and mobility. As a matter of fact, according to Funk (2007, p. 75), the discovery of slowness, which evokes a dominance of time, is a distinctive feature as well as being mobilized and mobility in the active self-oriented character structure.

We determine the places we will go to in advance; if there are other places to visit nearby, we stop by them. I love to stop by Bursa in Turkey; we usually prefer it in winter after skiing in Uludağ; visiting the shrines in the city gives me incredible peace of mind. Nazlı (42, Housewife)

The concept of vacation, where peace and fluidity are synthesized, is also noticed in the choices made on different dates:

We prefer to travel abroad in winter and seashore in the summer. We regularly go to South Africa and Saudi Arabia several times a year. Thank God we fulfilled our pilgrimage. With my husband, we went to Hajj twice and to Umrah three times. We love the seaside in Turkey. We generally choose hotels and boutiques where men and women who respect conservative values have separate beaches. Esma (52, Housewife)

It is possible to argue that the understanding of vacation released among these places includes security, peace, and fluidity. In this context, pilgrimage visits are now a part of the vacation. Hajj also corresponds to the acceptance of the existence of wealth.

We are going on vacation. We are also going abroad. We went to Dubai a few times; we went to the USA, New York. We went to Hajj with my husband and children. We prefer Antalya and Didim in Turkey. Feyza (36, Quran Teacher)

Hajj is the most significant vacation destination. Therefore, it should be considered among the vacation preferences:

I was going on vacation regularly throughout the year. But as the kids grow up, their jobs and stuff (...) I can't go on vacation right now. When I went to Dubai with my sister several times, and I also visited Cyprus with my

sister. Otherwise, my husband cannot find time every minute because he is dealing with trade. But I went to Dubai, Cyprus, Skopje, Switzerland, Saudi Arabia, the USA a few times. I went to Hajj twice. Hajj is the most significant one; how can I forge! Hatice (46, Housewife)

For another participant, the Hajj gains value with and among other vacations. Finally, for a participant, pilgrimage and wedding constitute a *concept* due to their specific situation:

We often go on vacation. We generally prefer the seaside. We already have a summer house; we usually spend our holidays in the summer house. Once or twice we went to Angels Marmaris Hotel. When traveling abroad, I prefer Europe. I don't like long plane trips. I went to the USA once. The eleven-hour flight was pretty tiring. It doesn't feel like a vacation; after that, I've avoided any longer flights. We went to Hajj with my husband right after we got married. My husband is Iranian; there is no wedding in their customs; they go to Umrah or Hajj. We also held a wedding and, right after, we went to Hajj together. It was an excellent feeling for me; I fulfilled my pilgrimage and held my wedding simultaneously; it was an incredible feeling. After the children were born, we visited Umrah twice; so that the children could know and see our sacred place. Hayriye (40, Housewife)

Umrah and Hajj is a spiritual vacation that is repeated now:

We went abroad; we went to Dubai three times. We went to Barcelona, also England and France in Europe. We love to travel as a family. Thank God we visited the Hajj; the Hajj visit is the most significant one for me. When I went to Hajj for the first time, I did not want to return. I prayed, "God, let me stay here with you" It is a vastly unique feeling, a perfect one that every Muslim should taste. May God allow everyone to go! We went to Umrah many times with my husband. We try to go every year whenever we have time. Medine (36, Housewife)

It should be noted that the pursuit of quality has a feature that makes Umrah visits meaningful.

We traveled mostly to Europe. We went on pilgrimage with my husband, Alhamdulillah, we fulfilled our duty. I went to Umrah three times. We did not enjoy our first Umrah visit. The hotel we stayed in was problematic. We made our second visit with VIP Umrah. With better quality service, it was a more peaceful Umrah visit for us. I recommend it to everyone. I see people criticize; I read from the media. I do not understand why people can go to Paris by taking a private plane, but there are so many agitations when the Umrah visit is made more comfortable. Nur (39, Housewife)

Returning to family and childhood are the qualities that make the vacation meaningful for some participants.

I did not have much time for a vacation, and my husband also doesn't have much time. But from now on, I will travel a lot with my daughter. We went to Dubai on honeymoon with my husband, and then we couldn't find the time. I have no free time. Our house belongs to us. Outside of work, I prefer to be at home or go to my mother, which makes me ecstatic. Family is very significant; they come first. Sare (28, Physician)

I am always in Istanbul with my family in winter, but I stay in Marmaris after May; it is my vacation. I am going to my hometown; it takes me to my childhood; I am blissful there, my father's house is still standing, I do not let

anyone touch it. Apart from that, we made two Hajj visits with my husband; I do not remember the number of times I went to Umrah with my sons. Ebru (68, Housewife)

It seems possible to claim that conservative women's vacations fiction is realized with meanings such as traveling and getting away; besides, conservative thematic patterns are prioritized in holiday preferences, and the search for peace and comfort affects these holiday preferences. It should be added that Hajj and Umrah stand out as the place of spiritual vacation. In the imagination of vacations, fluidity, peace, safety, comfort, ease, and unique experiences come together.

Conclusion

In today's Turkey, it can be argued that conservatism has transformed into a political and economic hegemony based on the alliance established with other modern ideologies or borrowed conceptual contents. Inevitably, this will also find its counterpart in cultural-daily life. A new aesthetic of everyday life has also emerged, especially among the economically conservative middle and upper-middle-classes. New lifestyles and character formations of the upper-middle-class are reproduced with conservative and Islamic signifiers. This research indicates that a habitus or congregation intersects with class status and that this intersection does not respectably contradict each other.

To sum up, it is possible to observe that conservative upper-middle-class women have settled into a daily lifestyle shaped by meta aesthetics. The contents of this style, on the other hand, are defined as speed, fluidity, design, participation, tranquility, and escape within the field of different experiences. On the other hand, it is observed that these are tried to be realized with those who are conservative and with contents that evoke tradition. However, in some cases, it is noticed that there is a distant attitude to traditional images, and contradictions cannot be placed in the symbolic order. However, these are contradictions for women that are comfortably passed over.

For conservative upper-middle-class women, while conservatism and tradition appear as a basis for socialization, experiences and tastes are formed according to their compatibility with this ground. However, conservatism is also perceived as an experience in all these processes, going on vacations to live it, following fashion: Even following fashion is associated with hijab. In this process, traditional patterns turn into experience through commodity aesthetics. In this aesthetic setup, implications of postmodern self-orientation are encountered, and life is experienced as a design. All these processes are not that conservatism surrendered to modern capitalism, which already suggests that instead of being settled in the specific context of Turkey as a modern ideology. On the contrary, conservatism is a notable style in the aestheticization of everyday life. While conveying the preferences of women towards their life experiences, some of the issues that they particularly emphasize — such as preferring alcohol-free places, turning to consumer places that care for the privacy of men and women, and shopping from places that they know to be conservative — point to this.

As a result, conservative upper middle class women in our sample are able to harmonize their life experiences and aesthetic forms of modern consumption culture with their own life perspectives. This shows that today, conservative lifestyles can easily be combined with modern aesthetic styles. Therefore, the conservative ideology shaped by a reaction against modernism can become compatible with modern lifestyles in today's Turkey.

References

- Akçaoğlu, A. (2019). *Zarif ve dinen makbul*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akşit, B. Şentürk, R. Küçükural, Ö. ve Cengiz, K. (2012). *Türkiye'de dindarlık, sosyal gerilimler ekseninde inanç ve yaşam biçimleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Avcı, Ö. (2012). *İki dünya arasında*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydın, M. (2002). *Bir muhafazakarlık olarak din ve İslam*. *Tezkire*, 27-28, 62-71.

- Baudrillard, J. (1997). Tüketim toplumu. (N. Tural, F. Keskin, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2014). Baştan çıkarma üzerine. (A. Sönmezay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bennett, A. (2013). Kültür ve gündelik hayat. (N. Tokdoğan, B. Şenel, U. Kara, Çev.) Ankara: Phoenix.
- Binay, B. ve Tatlıcan, Ü. (2018). Sembolik etkileşimcilik ve gündelik hayatın sosyolojisi. A.Esgin, ve G. Çeğin (Ed.), Gündelik Hayat Sosyolojisi içinde (ss.147-190). Ankara: Phoenix.
- Bora, T. (2008). Türk sağının üç hali. İstanbul: Birikim.
- Bourdieu, P. (2015a). Ayrım, beğeni yargısının toplumsal eleştirisi. (D. Fırat, G. Berkkurt, Çev.) Ankara: Heretik Yayınları.
- Bourdieu, P. (2015b). Pratik nedenler. (H. Uğur Tanrıöver, Çev.) Ankara, Hil.
- Burke, E. (2003). Reflection on the revolution in France. New Haven and London, Yale University.
- Chaney, D. (1999). Yaşam tarzları. (İ. Kutluk, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.
- Crane, D. (2003). Moda ve gündemleri. (Ö. Çelik, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çakır, R. (2005). Milli görüş gareketi. A. Çiğdem (Ed.), Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Ansiklopedisi içinde (ss.544-575) , C:6, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çiğdem, A. (1997). ‘Gelecek bir geçmiş tasarısı’ olarak İslam düşüncesi. Birikim, 95, 25-30.
- Dal, N. E. ve Topay, G. (2018). Muhafazakar tüketicilerin helal turizme bakışı. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 5(12), 260-280, <http://static.dergipark.org.tr/article-download/51bf/3273/9526/5c27de88b15ea.pdf?>
- Featherstone, M. (1996). Postmodernizm ve tüketim kültürü. (M. Küçük, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Funk, R. (2007). Ben ve biz postmodern insanın psikanalizi. (Ç. Tanyeri, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gençtürk-Hızal, G. S. (2003). Bir iletişim biçimi olarak moda: ‘Modus’un sınırları, İletişim Araştırmaları Dergisi, 1(1), 65-86.
- Göle, N. (2002). Toplumun merkezine yolculuk. İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Göle, N. (2009). İç içe girişler: İslam ve Avrupa. İstanbul: Metis Yayınları.
- Göle, N. (2010). Modern mahrem medeniyet ve örtünme. İstanbul: Metis Yayınları.
- Güçlü, İ. (2021). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. Ankara: Nika Yayınevi.
- Güler, Z. (2008). Muhafazakarlık kadim geleneğin savunusundan faydacılığa. H. Birsen Örs (Ed.), 19. yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler içinde (ss.116-162). İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Haug, W. F. (1997). Metanın estetiğinin eleştirisi, (A. Gül, Çev.) İstanbul: Spartaküs,
- Helvacı, A. (1999). Türk siyasetinde özensiz kullanılan bir kavram: Muhafazakarlık. Düşünen Siyaset Dergisi, 9, 21-30.
- İlyasoğlu, A. (2015). Örtülü kimlik. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kancı, T. (2015). Türkiye’de eğitim, milliyetçilik ve toplumsal cinsiyetin kesişim noktaları. Coşar, S. ve Özman, A. (Ed.), Milliyetçilik ve toplumsal Cinsiyet içinde (ss.77-109). İstanbul, İletişim Yayınları.
- Kaymak, A. ve Babacan, M. E. (2019). Tüketim kültürü bağlamında Türkiye’deki muhafazakâr moda dergileri ve muhafazakâr moda Dergilerinin Sseküler moda Dergileriyle karşılaştırılması Aysha

- ve Elle dergileri örneği. İnsan ve Toplum Dergisi, https://openaccess.ihu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12154/966/kaymak_babacan.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Kymlicka, W. (2006). Çağdaş siyaset felsefesine giriş. (E. Kılıç, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Lefebvre, H. (1998). Modern dünyada gündelik hayat. (I. Gürbüz, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Mannheim, K. (1959). Essays on sociology and social psychology. London: Routledge and Kegan Paul.
- Meşe, İ. (2015). İslami bir moda dergisi örneğinde moda ve tesettür: Ne türden bir birliktelik. Fe Dergi, 7(1), 146-158.
- Mollaer, F. (2016). Tekno muhafazakârlığın eleştirisi, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nispet, R. (1986). Conservatism: Dream and reality. Bristol: Open University.
- Öğün, S. S. (2003). Türk muhafazakarlığının kültürel politik kökleri”, A. Çiğdem (Ed.) Modern Türkiye’de siyasi düşünce ansiklopedisi içinde (ss. 539-544). C:5, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özdalga, E. (2007). İslamcılığın Türkiye seyri. (G. Türkoğlu, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özdemir, M. (2010). Nitel veri analizi: Sosyal bilimlerde yöntembilim sorunsalı üzerine bir çalışma. Eskişehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11(1), 323-343.
- Özet, İ. (2019). Fatih Başakşehir, muhafazakâr mahallede iktidar ve dönüşen habitus. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özipek, B. B. (2004). Muhafazakârlık, akıl, toplum, siyaset. Ankara: Liberte.
- Öztan, E. (2015). Anelik, söylem ve siyaset. Cogito, 81, 91-108.
- Ritzer, G. (2016). Büyüsü bozulmuş dünyayı büyülemek. (F. Payzın, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sennett, R. (2016). Kamusal insanın çöküşü, (A. Yılmaz ve S. Durak, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Şimşek, A. (2014). Yeni orta sınıf-sinik stratejiler. İstanbul: Agorakitaplığı
- Toprak, B. (1998). Dinci sağ, (N. Satlıgan, Çev.). I. C. Schick, E. A.Tonak (Ed.), Geçiş sürecinde Türkiye içinde (ss.237-254). İstanbul: Belge Yayınları.
- Tuzcu, P. (2010). Yeni-sağ, muhafazakarlık ve göç. A. Öztürk (Ed.), Yeni sol yeni sağ içinde (ss. 473-490). Ankara: Phoenix.
- Toktoğan, N. (2018). Yeni osmancılık, hınç, nostalji, narsizm. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uzgel, İ. (2010). AKP: Neoliberal dönüşümün yeni aktörü. İ. Uzgel ve B. Duru (Ed.), AKP kitabı içinde (ss. 11-39). Ankara: Phoenix.
- Varlı Gürer, S. Z. (2016). Giyimin semiyolojisi: Türkiye’de muhafazakar moda dergileri ekseninde değişen muhafazakar kadın imgesini okuma. Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, 12, 178-205.
- Vural, M. (2007). Siyaset felsefesi açısından muhafazakârlık. Ankara: Elis.
- White, J. (2014). Müslüman milliyetçiliği ve yeni Türkler. (F. Güllüpinar ve Ç. Taştan, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Willettis, D. (1992). Modern conservatism. London, Penguin.
- Yankaya, D. (2018). Yeni İslami burjuvazi. İstanbul: İletişim.
- Yıldırım, D. (2010). AKP ve neoliberal popülizm. İ. Uzgel ve B. Duru (Ed.), AKP kitabı içinde (ss. 66-107). Ankara: Phoenix.
- Yılmaz, Z. (2018). Yeni Türkiye’nin ruhu, hınç, tahakküm, muhtaçlaştırma, İstanbul: İletişim Yayınları.

Yurtsever, H. (2016). Orta sınıf efsanesi. İstanbul: Yordam Kitabevi.

Zeybek, H. A. (2011). Bir aile mekanında cinsiyet, cinsellik ve güvenlik. C. Özbay, A. Terzioğlu, ve Y. Yasin (Ed.), Neoliberalizm ve mahremiyet içinde (ss. 221-243), İstanbul: Metis Yayınları.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers: Birinci yazar /First author % 50, İkinci yazar/Second author % 50.

2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye’de COVID-19 Aşısı Karşıtlığının Nedenleri: Twitter Örneği
The Reasons for the COVID-19 Anti-Vaccine in Turkey: Twitter Example

Hatice Şahin *

Öz: 2019 yılı sonlarında ortaya çıkan COVID-19 pandemisi daha önce benzeri görülmemiş bir hızla dünyaya yayılarak toplumsal ve ekonomik hayatı etkisi altına almıştır. Pandemiyle birlikte pek çok devlet aşı çalışmaları başlatmış ve kısa bir sürede COVID-19 aşuları geliştirilmiştir. Aynı zamanda aşı karşıtı gruplar da sosyal medya araçları aracılığıyla bir araya gelerek aşuya karşı protestolar başlatmışlardır. Bu çalışma aşı karşıtlarının temel argümanlarını tespit etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada 1-31 Aralık 2020 tarihleri arasında Twitter platformunda #aşiolmayacağım hashtagi ile atılan tweetler (28074) incelenmiştir. Tweetler MAXQDA programı aracılığıyla indirilerek nitel yöntem ve içerik analizi tekniği ile analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, bireylerdeki aşı karşıtlığının nedenleri şunlardır: i) Covid-19’un gerçekliğine yönelik şüpheler, ii) aşuların toplumsal yaşamı kontrol etmek için üretildiğine yönelik inançlar, iii) aşı geliştirenlere, siyasilere, bilim insanlarına, medyaya yönelik güvensizlik ve iv) aşuların dine uygunluğu konusundaki tereddütlerdir. Dünya genelinde olduğu gibi Türkiye’de de aşılama konusunda ciddi çalışmalar yapılmaktadır. Ancak tüm çabalara rağmen nüfusun %100’ü aşılanamamıştır. Bu durumun en önemli nedenlerinden biri aşı karşıtı bireylerdir. Bu çalışma aşı karşıtlığının nedenlerini tespit ederek bilim insanlarına ve sağlık politikalarını üretenlere yol gösterici olmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, Halk Sağlığı, Aşı, Aşı Karşıtlığı, Aşılama Karşıtlığı

Abstract: The COVID-19 pandemic, which emerged at the end of 2019, spread to the world at an unprecedented speed and affected social and economic life. With the pandemic, many countries started vaccine studies, and COVID-19 vaccines developed in a short time. At the same time, anti-vaccine groups came together through social media tools and protests against the vaccine. The current study aims to determine the main arguments of anti-vaccine people. It examined that tweets (28074) posted on the Twitter platform with the hashtag #aşiolmayacağım between 1-31 December 2020. Tweets were downloaded through the MAXQDA program and analyzed with the qualitative method and content analysis technique. According to the findings, the reasons for the anti-vaccination are as follows: i) Doubts about the reality of Covid-19, ii) beliefs that vaccines produced to control social life, iii) distrust of vaccine developers, politicians, scientists, media, and iv) hesitations about the compatibility of vaccines with religion. As in the rest of the world, serious studies are carried out on vaccination in Turkey. However, despite all efforts, 100% of the population could not be vaccinated. One of the most important reasons for this situation is anti-vaccine individuals. This study aims to guide scientists and health policymakers by identifying the causes of anti-vaccination.

* Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

ORCID: 0000-0002-7123-6411, htcshn43@gmail.com

Cite as/ Atıf: Şahin, H. (2022). Türkiye’de Covid-19 aşısı karşıtlığının nedenleri: Twitter örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 579-593. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1055054>

Received/Geliş: 08 January/Ocak 2022

Accepted/Kabul: 18 May/Mayıs 2022

Published/Yayın: 20 August/Ağustos 2022

e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2022 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde. Her hakkı saklıdır.

Keywords: COVID-19, Public Health, Vaccine, Anti-Vaccine, Anti-Vaccination

1. Giriş

1948 yılında kabul edilen Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) Anayasasında [World Health Organization (WHO), 2020: 1] her insanın erişilebilir en yüksek sağlık standardından yararlanması temel insanlık hakkı olarak kabul edilmiştir. Bu çerçevede bu tarihten itibaren başta DSÖ olmak üzere ulusal ve uluslararası kuruluşlar bir insanlık hakkı olarak sağlık, sağlığa erişim ve sağlıklı yaşam konularında önemli çalışmalar yapmışlardır.

II. Dünya Savaşı sonrasında 1950’li yıllarda Yunanistan’da yüksek bebek ve çocuk ölümlerini önlemek üzere ülkeye gelen gönüllü hekimler çocukların tedavi edilmesinden bir süre sonra yeniden hastalandıklarını fark ederek çocukların yaşadığı ortam, topluluk ya da aileleri nedeniyle hastalandığı yorumunu yapmışlardır (Piyal, 2011: 6-7). Akabinde çevre şartlarının da sağlıkla ilişkisi keşfedilerek temel sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi öncelikli konular haline gelmiştir. 1978 yılında Alma Ata’da temel sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi için düzenlenen konferans sonrasında tüm insanların sağlıklarının korunması ve daha iyi hale getirilmesi için hükümetlere yapılması gereken işlemleri anlatan bir bildiri yayınlanmıştır. Bu bildiri de temel sağlık hizmetinin salgın hastalıklardan korunma ve kontrolü konusunda çalışması gerekliliği vurgulanmıştır [*Temel Sağlık Hizmetleri Uluslararası Konferansı Bildirisi (Alma Ata) (2007)*]. 1986’da Ottawa’da düzenlenen 1. Uluslararası Sağlığın Teşviki ve Geliştirilmesi Konferansı’nda “insanların sağlıkları üzerindeki kontrollerini artırmalarını ve sağlıklarını iyileştirmelerini sağlama süreci” olarak tanımlanan sağlığın teşviki ve geliştirilmesi konusu ele alınmıştır. Bu konferansta kişilerin tam sağlık potansiyellerine erişimi için gerekli olan şartlar ele alınarak kişiye sağlıklı yaşam için fırsatlar sunulması gerekliliği vurgulanmıştır (The 1st International Conference on Health Promotion, t.y.). II. Dünya Savaşının ardından geçen sürede insan sağlığının sürdürülmesi için halk sağlığı anlayışıyla yürütülen çalışmalar halk sağlığının tedavi edici hekimlik uygulamaları kadar önemli olduğunu göstermiştir (Fişek, 1983).

Fişek (1983: 8) halk sağlığını, “organize edilmiş toplum çalışmaları sonunda çevre sağlık koşullarını düzelterek, bireylere sağlık bilgisi vererek, bulaşıcı hastalıkları önleyerek, hastalıkların erken tanı ve tedavisini sağlayarak, sağlık örgütleri kurarak, toplumsal çalışmaları her bireyin sağlığını sürdüreceği bir yaşam düzeyini sağlayacak biçimde geliştirerek hastalıklardan korunmayı, yaşamın uzatılmasını, beden ve ruh sağlığı ile çalışma gücünün artırılmasını sağlayan bir bilim ve sanattır” şeklinde tanımlar. Halk sağlığı uygulamasının en önemli çalışmalarından biri bağışıklıktır. Bağışıklık diğer insanlar ya da hayvanlardan antikor transferi ile gerçekleştirilen pasif bağışıklık ve hastalık ya da aşı yoluyla kazanılan aktif bağışıklık olmak üzere iki şekilde sağlanır (Akşit, 2012: 4).

Tarih boyunca insanlar çeşitli salgın hastalıklarla mücadele etmişler ve çeşitli yollarla bu salgınların önüne geçecek metodlar geliştirmişlerdir. Aşının MÖ 1000’li yıllarda kullanılmaya başladığı ve dünyanın pek çok yerinde uygulandığı bilinmektedir (Kılıçaslan, 2020: 25). Ancak 1796’da Edward Jenner çiçek hastalığını kontrol etmeye yönelik uygulanan prosedüre bilimsel bir statü kazandırarak aşı uygulamasını gerçekleştiren ilk kişi olarak kabul edilmektedir (Riedel, 2005: 25). Jenner’in çalışmasının ardından 1800’lü yılların ortalarında yaygın aşılamaya uygulamaları başlatılmıştır. Bu süreç aynı zamanda aşı karşıtlığının da başlangıç tarihidir (Badur, 2011: 83). 1840 ve 1853 yılları arasında İngiltere’de zorunlu aşı kanunlarının yürürlüğe girmesiyle birlikte bu kanunların bireysel özgürlüklere müdahale olduğu tartışmaları da ortaya çıkmıştır (Wolfe & Sharp, 2002: 430; Badur, 2011: 83).

Jenner’in keşfinden sonra aşının bugün çiçek hastalığı gibi 20’den fazla hastalığı önlediği ve her yıl 2-3 milyon civarında insanın ölümünü engellediğini gösteren bilimsel çalışmalar vardır (Vaccines and Immunization, t.y.). Aşılar bugün birey ve toplum sağlığının korunmasında en etkili ve en ekonomik metod olarak kabul edilmektedir (Gülcü & Arslan, 2018: 34). Ancak aşının sağlığı koruma konusunda etkilerini gösteren çalışmaların karşısında aşının çeşitli hastalıklara yol açtığını gösteren çalışmalar da mevcuttur (Wakefield vd., 1998). Özellikle 1998 yılında Wakefield ve çalışma arkadaşları tarafından yayınlanan ve daha sonra geri çekilen bir makalede aşı ile çeşitli hastalıklar arasında ilişki olduğu iddia

edilmesinin ardından dünya çapında aşı karşıtlığı güç kazanmıştır. Wakefield ve arkadaşları yöntemleri konusunda ciddi eleştiriler almış (Black & Prempeh, 1998) olsa da bu çalışma aşı karşıtları tarafından ciddi şekilde savunulmaktadır (Gülcü & Arslan, 2018: 40). Aşılarla yönelik bu tür suçlamaların yanı sıra toplumsal ve kültürel inanışlar, dini grupların yönlendirmeleri ve kitle iletişim araçlarının etkileri sonucu dünya genelinde aşı karşıtlığı hareketi güç kazanmaktadır (Bekis Bozkurt, 2018). Çocukluk çağı aşıları başta olmak üzere tüm aşılar için aşı karşıtı gruplar sistematik çalışmalar yürütürken, COVID-19 pandemisi ile birlikte aşı karşıtları dikkatlerini bu yöne çevirmişlerdir.

2019 yılı sonlarında Çin’de ortaya çıkan ve altı aylık süre içinde tüm dünyaya yayılan COVID-19 pandemisi nedeniyle pek çok ülkede aşı çalışmaları başlatılmıştır. 2020 yılının Nisan ayında Çin tarafından COVID-19 aşısının geliştirildiği ilan edilmiştir (Sinovac Biotech, t.y.). 11 Ağustos 2020’de de Rusya Sağlık Bakanı tarafından COVID-19 aşısının geliştirildiği duyurulmuştur (Sputnik V COVID-19 aşısı, t.y.). Akabinde DSÖ tarafından ilk onaylanan COVID-19 aşısı olarak Biontech-Pfizer aşısı uygulanmaya başlanmıştır (Pfizer-BioNTech COVID-19 aşısı, t.y.). Dünya genelinde aşılamaya çalışmalarına başlanmasıyla birlikte Türkiye’de de COVID-19 aşısı geliştirme çalışmaları başlatılmıştır.

Dünya genelinde aşı ile bağışıklama sürecine paralel olarak 25 Kasım 2020 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı Çin tarafından geliştirilmiş olan Sinovac aşısı için anlaşma sağlandığını açıklamıştır (Türkiye’de COVID-19 aşılması, t.y.). Bu açıklamanın ardından Türkiye’de sosyal medya üzerinden bir aşı karşıtlığı tartışması yürütülmeye başlanmıştır. Özellikle İtalyan Doktor Roberto Petrella’nın daha sonra çoğu sosyal medya araçlarından kaldırılan aşuya ilişkin açıklamalarda bulunduğu videosunun (Haber Takvimi, 2020) yayılmasıyla birlikte aşuya yönelik artan tereddütler aşı karşıtlarının sosyal medya üzerindeki tepkilerini artırdığı gözlemlenmiştir. 30 Aralık 2020 tarihinde Sinovac aşısının Türkiye’ye gelmesi, Sağlık Bakanlığının Biontech-Pfizer ile anlaşma yaparak uygulamaya başlaması ve son olarak Türkiye’deki aşı çalışmalarında ciddi yol kat edilmesinin ardından (Türkiye’de COVID-19 aşılması, t.y.) Türkiye’deki aşılamaya faaliyetleri hız kazansa da aşı karşıtlığı da ciddi bir şekilde yükselmeye devam etmiştir.

COVID-19 aşılarının hızla geliştirilmesiyle birlikte COVID-19 özelinde başlayan tartışmalar tüm aşılarla yönelik tartışmaları yeniden ve daha güçlü bir şekilde gündeme getirmiştir. COVID-19 aşılarının ortaya çıkmaya başladığı andan itibaren bağışıklama konusunda hükümetlerin sürekli çalışma yapmasına rağmen halkın arasında da aşı yaptırmama konusunda ciddi bir duruş görülmektedir. Bu çalışma Türkiye’de COVID-19 aşısına karşı gelişen aşı karşıtlığının temel nedenlerini Twitter paylaşımları üzerinden tespit etmeyi amaçlamıştır. Aşı karşıtlığına neden olan durumların tespit edilmesi ve bu konuda çalışmalar yapılması halk sağlığı uygulamalarında yeni stratejilerin geliştirilmesi için politika yapıcılara yol gösterici olacaktır.

2. Yöntem

Araştırma Harran Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu’ndan alınan 13.12.2021 tarih ve 2021/183 sayılı etik kurul izni ve 18.12.2021 tarihinde T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü COVID-19 Bilimsel Araştırma Değerlendirme Komisyonu’ndan alınan izinle gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın verileri 25 Kasım 2020 tarihinde Sağlık Bakanlığı’nın Çin Hükümeti ile Sinovac aşısı için gerekli anlaşmaların yapıldığını duyurmasının ardından Twitter’da “#aşıolmayacağım” hashtagi ile biraraya gelen aşı karşıtı grubun 1-31 Aralık 2020 tarihleri arasındaki toplam 28074 yazılı paylaşımlarının MAXQDA aracılığıyla indirilmesi yoluyla elde edilmiştir. Türkiye’de aşı karşıtlığının özgün yönleri olup olmadığını araştırmak için yapılan bu çalışmada nitel araştırma yöntemi ve içerik analizi tekniği ile veri toplanmış ve analiz edilmiştir. Verilerin ayrıntılı analizi ve kodlanması sonucunda elde edilen temalar bağlamında #aşıolmayacağım hashtagi kullanıcıların COVID-19 aşısına karşıtlıklarının nedenleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bulgular değerlendirilirken kullanıcıların tweetleri ile örneklendirilmiş ve atılan tweetlerin aktarımında kullanıcılar K 1, K 2 şeklinde kodlanmıştır.

3. Bulgular

Aşı karşıtlığı literatürü incelendiğinde Jenner'ın çiçek aşısını geliştirmesinin hemen ardından aşı karşıtlığının da ortaya çıktığı görülmektedir. DSÖ, aşı tereddüdü/karşıtlığının, tarihi, sosyokültürel, çevresel, sağlık sistemi/kurumsal, ekonomik veya politik faktörler ile aşının kişisel algısından veya sosyal/akran ortamının etkilerinden kaynaklanan faktörler ve doğrudan aşı ile ilgili sorunlardan kaynaklı olarak ortaya çıktığını belirtmektedir. Aşıya, aşığı sağlayana, sağlık hizmetlerine, sağlık çalışanlarına, sağlık çalışanlarının yetkinliğine, sağlık sistemine, sağlık politikalarını üreten politikacılara duyulan güven eksikliği, aşı ihtiyacını algılama, aşıya değer verme ve aşıya erişim gibi faktörlerle ortaya çıktığı bildirilmiştir (WHO, 2014: 12; WHO, 2013: 2-3-4). Aşı tereddüdü/karşıtlığı son yıllarda dünyada olduğu gibi Türkiye'de de aşığı reddeden kişilerin sayısının artışı ile sonuçlanmıştır (Gür, 2019: 1-2).

Pek çok ülkenin yasalarında zorunlu aşı uygulaması olmasa da 2018 yılında bir hayır kurumu olan Wellcome (2019: 7) tarafından yapılan bir araştırmada dünya genelinde ebeveynlerin %92'sinin çocuklarına çocukluk çağı aşılarını yaptırdıkları görülmüştür. Aynı araştırmanın sonuçlarına göre ankete katılanların %79'u aşıların güvenli olduğuna katıldıklarını ifade etmişlerdir. Ancak aynı çalışma Vanderslott ve çalışma arkadaşları (2019) tarafından araştırma sorularının katılıyorum ve katılmıyorum şeklindeki cevapları nedeniyle bu kadar olumlu bir sonuca ulaşıldığı konusunda eleştirilmektedir. Onlara (2019) göre, ülkeler arasındaki farklılıklar ve kararsızların yorumlarının farklı şekillerde araştırılmaya ihtiyacı vardır. Aşının güvenilirliğini sorgulayan grubun sayısındaki artış önemli bir durum olarak görülmektedir.

COVID-19 aşısının Türkiye'de uygulanmaya başlamasının üzerinden geçen 1 yıllık süre içinde nüfusun %82,30'u aşılanmış olsa da bazı illerde bu oranın %60'lar civarında olduğu görülmektedir (Günlük Aşı Verileri, 2021, 19 Aralık). Aşı konusunda yapılan tüm çalışmalara rağmen 18 yaş üstü bireylerde %100 bağışıklama oranına ulaşamamasının en önemli nedenlerinden biri aşı karşıtı bireylerin aşığı karşı yürüttükleri çalışmalardan kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, Twitter'da biraraya gelen ve "#aşıolmayacağım" hashtagi ile tweet atan kullanıcıların aşı karşıtlığı argümanları "1) virüsün gerçek olmadığı düşüncesi, 2) hastalığın insan üretimi olduğu düşüncesi, 3) güvensizlik, 4) medya manipülasyonu, 5) dinsel norm ve ifadeler, 6) özel ve bireysel hayata/alana müdahale ve 7) aşı taraftarları ve karşıtları arasındaki belirsiz suçlamalar" temaları bağlamında incelenmiştir.

3.1. Virüsün Gerçek Olmadığı Düşüncesi

COVID-19 virüsünün ortaya çıktığı ilk günden itibaren tartışılan en önemli konular arasında yer alan gerçekten böyle bir virüsün/hastalığın var olup olmadığı konusudur (Karaca, 2020; Akit, 2020; Lytvynenko, 2020). COVID-19 virüsünün gerçekte ilaç üreticileri tarafından ilaç ve aşı satışı gerçekleştirilmek için ya da küresel güçler tarafından yeni bir dünya düzeni kurmak için uydurulduğu düşüncesi tartışılarda önemli yer tutmaktadır. Bu bağlamda "aşı Truva atı" (f: 1372), "plandemi/plandemi tiyatrosu" (1336) gibi paylaşımlarla aslında COVID-19'un gerçek bir hastalık olmadığı çeşitli amaçlara ulaşmak için uydurulmuş olduğu iddia edilmektedir. "Salgın nerede?" (K 1), "aşı olmam için bir neden yok sizin uyduruk pandeminize inanmıyorum" (K 2), "olmayan sahte salgınlar icat ediliyor ve bunun için aşılar hazırlanıyor" (K 3), "kimse COVID-19'dan ölmedi. Her insanın vücudunda COVID-19 virüsü zaten var" (K 4) paylaşımlarıyla virüsün gerçek olmadığı düşüncesi ifade edilmektedir. Plandemi/plandemi tezgahı, aşı Truva atı benzeri söylemler ile pandeminin dünya çapında oynanan bir oyun olduğu, özellikle küresel sermaye sahiplerinin bu korku sayesinde dünyayı istedikleri gibi yönetmek istedikleri ifade edilmektedir. Bu konudaki tartışmalar özellikle Bill Gates adı üzerinden sürdürülmektedir. "Tüm Dünyaya silah satan zihniyet şuan aşı satmaya hazırlanıyor. Bu kadar zorum gormek! Arastirin okuyun. İnsanlığı aşılacağım diyen Bill Gates bugüne kadar ne kendine nede ailesine tek bir aşı dahi yaptırmamış. Bunu ben değil çocuklarının doktoru söylüyor." (K 5) ifadesine benzer söylemler sıklıkla tekrarlanırken hastalığın gerçek olmadığı, insanların korkutulduğu iddia edilmektedir.

3.2. Virüsün İnsan Üretimi Olduğu Düşüncesi

Dünya çapında aşı karşıtlarının temel argümanlarından biri de COVID-19 pandemisinin özellikle dünya nüfusunun azaltılması ya da insanları kontrol etmeyi sağlayacak çeşitli araçların insanlara enjekte edilmesi gibi projelerle insan eliyle laboratuvar ortamlarında üretildiğidir (Lytvynenko, 2020). Bu konuda Bill Gates başta olmak üzere, pekçok kişi dünya nüfusunu kontrol altına almak için insanların kısırlaştırılması konusunda bu hastalığı üretmekle suçlanmaktadır. Ortaya çıkarılan hastalığın insanların DNA'sını değiştirmek, insanlara çip takmak ve bu çipler aracılığıyla insanları kontrol etmek (Bit Chute, 2020) amacıyla üretildiği iddia edilmektedir. Türkiye'de sosyal medya kullanıcıları üzerinde yapılan bir anket çalışmasının sonuçlarına göre de aşı karşıtı sosyal medya kullanıcıları virüsün laboratuvar ortamında üretildiğini düşünmektedirler (Akyüz, 2021: 179). #aşılmayacağım hashtaginde de sıklıkla Bill Gates (1293) ismi hastalığın üreticisi, dünya nüfusunun azaltılması projesini ortaya çıkaran kişi, 5G teknolojisinin üreticisi gibi durumlarla birlikte anılmaktadır. "Bill gates 2018 de bir pandemi olacağını öngörmüş. Aşı yapılmadan önce bir daha düşünün!" (K 6) şeklindeki paylaşımlarla Bill Gates'in bu hastalığı üreten kişi olduğu konusunda insanlar uyarılmakta ve aşı yaptırmamaları istenmektedir.

3.3. Güvensizlik

Aşılarla karşı oluşan güvensizliğin farklı noktalarda ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Güvensizlik konusu aşılarla ve aşıların içeriklerine karşı duyulan güvensizlik ve genel güvensizliğin aşılarla yansımaları olarak kategorize edilmiştir.

3.3.1. Üretilen Aşı veya Aşılarla Güvensizlik

Genellikle uzun süreli aktif bağışıklığın kazandırılması için uygulanan aşılar temel olarak "patogen organizmaların zayıflatılmış ya da ölü bir şekilde vücuda verilmesidir." (Gülcü & Arslan, 2018: 34). Aşılar canlı atenüe aşılar, inaktif aşılar, mRNA ve DNA içeren aşılar, vektör aşıları gibi türlere ayrılmaktadır (Aşı Türleri, t.y.). Aşı karşıtı gruplar özellikle COVID-19 aşılarının virüsün genetik kodunu taşıyan RNA ve mRNA içeriğiyle üretilmiş olmasına (Okuy, 2020; Aşı Türleri, t.y.) karşı tereddütlerini dile getirmektedirler. Bu bağlamda DNA, RNA ve mRNA kavramları 3327 kez tekrarlanarak aşı içeriklerine vurgu yapılmıştır. Bu tür aşıların insanın genetik yapısını bozduğu bu nedenle zararlı olduğu anlayışı hâkim kanıdır. Çok sayıda "insanın kimyasını bozacak zararlı maddelerin vücudama girmesini istemiyorum." (K 7) ifadelerinin yer aldığı tweetlerle RNA ve mRNA aşılarına karşı duruş sergilenmektedir.

Aşıların yan etkileri de içeriğiyle birlikte tartışılan önemli konular arasındadır. Aşılar üretim aşamasında ve kullanıma sunulmasının ardından etkililiği ve yan etkileri gibi konularda sürekli olarak test edilmektedir. Ancak hiçbir aşı tam olarak güvenli değildir ve çeşitli yan etkiler gelişebilir (Gülcü & Arslan, 2018: 40). Literatürde aşıların lokal, sistemik ya da allerjik yan etkilerinin görülebileceği bildirilmiş ve bu tür durumlarda aşının bireye sağlayacağı yarar ile karşılaşılabileceği zararın bir değerlendirilmesi yapılarak karar verilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur (Akşit 2012: 7-8). COVID-19 aşılarında karar alıcılar COVID-19 aşısını yaptıranlarda aşı yaptırmayanlara göre hastalık insidansındaki azalma yüzdesi ile gösterilen aşı etkisine göre tavsiyelerde bulunmaktadırlar (Hekimoğlu, 2016: 56-57). Bu bağlamda her ülke kendi yasaları çerçevesinde kararlar almakta ve uygulamaktadır. Türkiye'de DSÖ, Avrupa İlaç Ajansı (EMA), ABD Gıda ve İlaç İdaresi (FDA) veya T.C. Sağlık Bakanlığı Türkiye İlaç ve Tıbbi Cihaz Kurumu (TİTCK) tarafından ruhsatlandırılan aşılar uygulanmaktadır (Aşı İçerikleri, t.y.). Ancak COVID-19 aşılarında diğer aşılarla izlenen prosedürün izlenmemesi nedeniyle ciddi bir güvensizliğe yol açtığı görülmektedir.

Normal şartlar altında aşılar önce hayvanlar üzerinde denenir. Ardından 20-100 kişilik küçük insan grupları üzerinde 1 ila 2 yıl süren araştırmalar yapılır. Faz 1 aşaması olarak adlandırılan bu sürecin COVID-19 aşıları için 3 aya indirilebileceği öngörülmüştür. 100 ila 300 kişi arasında gerçekleştirilen Faz 2 çalışması genellikle 2 ila 3 yıl sürmekteyken COVID-19 aşılarında bu sürecin 8 aya düşürülebileceği düşünülmüştür. Normal şartlar altında 2 ila 4 yıl süren ve 300 ila 3000 kişilik gruplar üzerinde gerçekleştirilen bir araştırma sürecini kapsayan Faz 3 çalışmaları COVID-19 aşılarında Faz 2

çalışmalarıyla birleştirilmiştir. Faz 3 çalışmasının ardından devletlerin denetleyici kuruluşları genellikle 1 ila 2 yıl süren Faz 3 çalışma sonuçlarını inceleme ve ruhsatlandırma sürecini COVID-19 için birkaç aylık bir sürece indirmişlerdir. Aşıların geliştirilmesinde son aşama olan Faz 4 aşaması ise aşının kitlesel olarak kullanıma başlanmasının ardından devam eden güvenilirlik testlerini ifade etmektedir (Yavuz, 2020: 226; Wellcome, 2021; Okyay, 2020: 229-230).

Geleneksel metodlarla geliştirilen aşılar özellikle maliyetleri nedeniyle bir aşama bittikten sonra diğerine geçilmesi şeklinde ilerlemektedirken, COVID-19 sürecinde ölümleri hızla durdurmak ve ekonomik sorunları çözmek amacıyla daha önce benzeri görülmemiş bir uluslararası işbirliği ile kademeli aşı geliştirme yolları terk edilerek maliyetler dört katına çıkarılma pahasına aşı üretiminin hızlandırılması sağlanmıştır (Wellcome, 2021). Bu durum aşı karşıtı grupların tereddütünün ve tepkisinin artmasına neden olmuştur. Özellikle COVID-19 aşı testlerinin normal aşı sürecinden daha hızlı gelişmiş olması tüm testlerinin yapılmadığı, henüz test aşamasında olan aşuların insanlar üzerinde denendiği yorumlarının yapılmasına yol açmıştır. Aşı karşıtı gruplar testleri tamamlanmayan aşularla insanların denek (510), fare (299), maymun (145), hayvan (156) yerine konularak deneyler yapıldığını iddia etmekte ve bu nedenle aşı olmayacaklarını belirtmektedirler. “Ben kobay değilim” (K 8), “kimsenin deney maymunu ya da kobay faresi değilim, asla da olmayacağım” (K 9) şeklindeki ifadelerle aşı olmayı reddetmektedirler. “Aşı olmayacağım çünkü bu zamana kadar bilinen bütün hastalıkların, aşı bulunması ve deneklerin olumlu ya da olumsuz sonuçlarını görmeleri 20-30 yıl sürmüştükten COVID 19 aşısı 1 yıl içerisinde nasıl kullanılabilir hale geldi? Zehiri hazırlarken panzehiri de hazır mıydı?” (K 10) benzeri sorularla hem COVID-19 aşısının geliştirilme sürecinde aşuya duyulan güvensizlik hem de bu sürecin başka amaçlara hizmet ettiği düşüncesi dile getirilmektedir.

Aşı uygulamasının gönüllülük esasına dayanması, Türkiye’de çiçek aşısı dışında hiçbir aşının zorunlu aşı kapsamında olmaması (Resmi Gazete, 1930) ve COVID-19 aşularının uzun süreli sonuçlarının bilinmemesi nedeniyle üretime ait hatalar dışında aşı üreticilerinin bir sorumluluk kabul etmemesi dolayısıyla Sağlık Bakanlığı tarafından aşılama öncesi imzalı şekilde alınan aşı uygulaması bilgilendirme ve onam formu da aşılara karşı bir güvensizliğin oluşmasına neden olmaktadır. “Aşı yaptırdınız, sakat kaldınız ya da başka ciddi şekilde hastalandınız. Hak arayamayacaksınız. Sağlık Bakanlığını da aşı firmasını da dava edemeyeceksiniz. Aşı yapılırken sorumluluğu kabul ettiğinize dair imza isteyecekler. BIONTECH Sorumluluk kabul etmiyormuş!” (K 11) ifadesi tam olarak bu formun gerçeklerini yansıtmamaktadır. Onam formunda belirtilen temel husus aşının üretiminden kaynaklı ve aşı uygulamasından kaynaklı hataları kapsamamaktadır. Bu nedenle, Türk Tabipler Birliği (TTB) de Bakanlığa bu endişeleri giderici bir form hazırlamanın gerekliliklerini ifade eden bir yazı yazmıştır (Türk Tabipler Birliği, 2021).

3.3.2. Genel Güvensizliğin Aşıya Yansımaları

COVID-19 pandemisinin laboratuvar ortamında geliştirildiği fikrini benimseyen grubun aynı zamanda aşılara karşı da benzer bir yaklaşım sergiledikleri görülmektedir. Özellikle aşının dünya nüfusunu azaltmak için kısırlaştırıcı bir etkiye sahip olduğu düşüncesi öne çıkmaktadır. Bu söylem Bill Gates’in aşı çalışmalarında ön planda yer almasına vurgu yapılarak dile getirilmektedir. “Ne doktor ne bilim adamı olmayan Bill Gates ne hikmetse aşı işinde. Dünya nüfusuna ne olacağını aşının nasıl yapılacağını ne amaçladığını söylüyor! Hala uyanmayacak mıyız?” (K 12) gibi ifadelerle COVID-19 aşısının farklı amaçları olduğu vurgulanmaktadır.

Aşıların içinde 5G teknolojisi ile gerçekleştirilen insanları takip etmeye ve yeni bir yönetim biçimi oluşturmaya yönelik çipler olduğu iddiası da dünya genelinde olduğu gibi Türkiye’deki aşı karşıtlarının da gündeminde yer almaktadır. “Dijital köleliğe hayır, çip takılmasına ve kontrollü sosyal hayata hayır...” (K 13) söylemi sıklıkla tekrar edilen ifadeler arasında yer almaktadır. COVID-19’un sonuçlarının abartıldığı, bu yolla insanların aşı olmaya ikna edildiği ve küresel sermaye sahiplerinin dünya nüfusunu ve kitlelerin yaşam biçimlerini kontrol altında tutmaya çalıştıkları iddia edilmektedir. İnsanların ayaklanması, bu planlara karşı koyması ve aşı yaptırmaması çağırısı yapılmaktadır.

Aşı karşıtı grubun en önemli savunularından biri virüsün doğal yollarla atlatılabileceğidir. “Aşılar ile insanları kısırlaştıracaklar ya da öldürecekler oyuna gelmeyin. Korona büyütülüyor, ölenler farklı

hastalıktan veya corana ilaçlarından ölüyor. Artık uyanın geç olmadan Avrupa’da millet sokaklara dökülüyor korona yalanını protesto etmek için.” (K 14) benzeri ifadeler özellikle bilim insanlarının söylemleri ile kendilerine destek bulmaktadırlar. Çok sayıda bilim insanının aşı karşıtı söylemleri tweetlerin içeriğinde aktarılmaktadır: “Mutlaka dinleyin önemli itiraf aşısı genetik içeriyor. Enf. hast. ve mikrobiyoloji uzm. Dr. Meltem Özen ‘uzun vadeli sonuçlarını görmeden aşığı yaptırmam. Uzun vadede bazı bağışıklık sistemi hastalıklarına yol açabilir. Aşısı genetik bir materyalle hücrenize komut veriyor” (K 15).

Bilim insanlarının aşı karşıtı söylemlerine karşın aşı taraftarı olan bilim insanları ise sıklıkla küresel sermayenin piyonları olarak vurgulanmakta ve çeşitli ithamlara maruz bırakılmaktadırlar: “Şu pLandemi tezgahında bile bir hayır çıktı aslına bakarsanız. İpleri küresel sermayenin elinde olan o kadar çok akademisyen ve doktor varmış ki. Araştırsak bulamazdık. Ne zaman ki halk uyandı ve aşı olmayacağı dediği an hepsi inlerinden çıktı.” (K 16). Komplo teorileriyle tanınan David Icke’nin dünyayı belli güçlerin yönettiği söylemleri sıklıkla vurgulanmakta ve videoları paylaşılarak bu grubun argümanlarını desteklemek için kullanılmaktadır (TV5, 2019). “Bill Gates’in dünya nüfusunu azaltmak için fonladığı aşıları kimse vurdurmazdır. Küreselciler kazdıkları kuyuya düşecek; insanlık, pandemi dolayısıyla küreselcilerin köleliğinden kurtulup bu kapitalist düzeni bitirecektir inşaallah” (K 17) gibi ifadeler ile aşının farklı amaçlara hizmet ettiği düşüncesi sıklıkla vurgulanmaktadır. Roberto Petrella’nın COVID-19 aşısına ilişkin videosu da sıklıkla paylaşılmaktadır (Haber Takvimi, 2020). Bu video aşı savunucularının tuzağına düşmemek için incelenmesi konusunda siyasiler ve bilim insanları uyarılmaktadır: “Sayın Sağlık Bakanımız ve Bilim Kurulu, videoda İtalyan Doktor Roberto Petrella’nın belirttiği hususları dikkatle inceleyelim iyi olmaz mı?” (K 18).

Aşılaraya duyulan güvensizliğin önemli başlıklarından biri de aşı üreticilerine duyulan güvensizliktir. Özellikle ilk aşığı bulan ülkelerden biri olan Çin’in ürettiği diğer ürünlerdeki kalite standartları aşı ile eşleştirilerek Çin’de üretilen Sinovac aşısının da güvenilir olmadığı fikri geliştirilmiştir. “Ben Çin malı çorap bile giymezken, bana Çin’den gelecek aşığı yapacaklarmış. Millet olarak bir kobay olmadığımız kalmıştı, çok şükür oda geldi başımıza” (K 19) şeklindeki ifade Çin ürünlerine duyulan güvensizliğin Çin aşısına karşı da güvensizlik oluturduğunu göstermektedir.

Çin aşısı dışındaki aşılar da farklı argümanlar söz konusudur. Aşısı geliştirici ilaç şirketlerinden biri olan Pfizer’in CIO’su Albert Bourla’nın aşı hakkında yaptığı açıklamalar (CNBC Television, 2020) aşı karşıtları tarafından aşığı geliştirenler kendileri bu aşığı yaptırmıyor şeklinde değerlendirilerek kendi argümanlarını desteklemek için kullanılmıştır. “mRNA aşısını geliştiren Pfizer’in CEO’su Albert Bourla henüz aşı yaptırmadı. Önceliğin "sağlık çalışanları, huzurevi sakinleri ve personelleri olduğunu söyleyerek ‘Daha önce aşı olmama konusunda kararlıyız’ dedi. Adamlar iyi dalgasını geçiyor” (K 20) benzeri ifadelerde Albert Bourla’nın ifadeleri yanlış ya da yanlış bir şekilde değerlendirilerek aşıların zararlı olduğu fikri savunulmuştur.

Aşısı üreticilerinin kendi ülkelerinde aşı uygulamadıkları [Çin hiç aşı olmadan atlattı!] (K 21), aşı üreticilerinin kendilerinin aşı yaptırmadığı [aşığı bulanların kendileri ve yanındaki çalışanları aşı almıyorsa ben niye aşı olayım!] (K 22) ve Avustralya Brisbare Eyaleti Ticaret Bakanı Annastacia Palaszczuk’un aşı görüntüleri paylaşarak (ABC News Australia, 2021) siyasilerin aşı yaptırmadığı, insanları kandırmak için oyun oynadıkları [Bak bak bunlar da bizi yiyecek. Şırınganın kapağını açmadan mı aşı yapıyorlar?] (K 23) iddia edilerek aşığı karşı olma nedenleri gösterilmektedir. Özellikle siyasilerin COVID-19 pandemisinden önceki söylemleri ve eylemleri sıklıkla küresel sermayenin destekçileri olarak görülmelerine neden olmaktadır. “25 Ocak’ta sunulmuş Meclise, bir de tasarının hazırlanma aşaması var. Virüs yokken teklif varmış ilginç” (K 24) ve “Yahu daha aşı yokken hatta virüs bile yokken nasıl oldu da zorunlu aşı için kanun teklifi meclise geldi?” (K 25) gibi söylemler ile 25 Ocak 2019 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) tarafından meclise sunulan çocukluk çağı aşıları ile ilgili yasal düzenleme yapılmasına ilişkin kanun teklifi kastedilerek (Türkiye Büyük Millet Meclisi, t.y.) planlı bir süreç işletildiği iddia edilmektedir. Ancak bu kanun teklifinde pandemi ya da COVID-19 ifadeleri yer almadığı gibi teklif tamamen çocukluk çağı aşıları ile ilgilidir. İktidar ve muhalefet partilerinin milletvekillerinin bu konuda birlikte hareket etmesi de her iki grubun da küresel sermayeye

hizmet ettikleri yorumlarına neden olmaktadır. Küresel çapta koruyucu sağlık hizmetlerinin en önemli unsurlarından biri olan aşılama politikasının başarısı aşılama oranlarıyla ölçülmekteyken (Akşit, 2012: 11), siyasiler televizyonlarda övünmekle suçlanmaktadır: “TV’de övünüyorlar, ilk aşılanan ülkelerden biri Türkiye diye. Kimse demiyor "Biz deneme tahtası mıyız neden diğer ülkeler değil de biz oluyoruz önce!".” (K 26).

3.4. Özel ve Bireysel Alana/Hayata Müdahale

Aşıların herhangi bir hastalık veya komplikasyona neden olmayacağını belirten DSÖ, bağışıklama uygulamalarının bir insan hakkı olduğunu kabul eder (Vaccines and Immunization, t.y.). Ancak aşı uygulaması hem DSÖ için hem de pek çok devlet açısından tavsiye niteliğindedir. Bazı devletler ise kanunlarında düzenleme yaparak yapılmadığı takdirde yaptırım uygulanmasına neden olan zorunlu aşı uygulamasına sahiptir (Sindel, t.y.). Fransa ve İtalya 2018 yılında zorunlu aşı sayısını 3’ten 11’e çıkarırken; Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) okula giden çocuklar zorunlu aşı uygulamasına tabidir (Vanderslott vd., 2019).

COVID-19 aşılarıyla birlikte aşılamanın zorunlu hale getirilmesi tartışmaları da gündeme gelmiştir. Tarihsel süreçte zorunlu aşı uygulamasına sahip olan ülkelerdeki oranlar tartışmaya açılırken bunların başarısının nedenleri ülkenin tarihi, kültürel ve toplumsal normları ile yasanın uygulanma biçimine göre farklılık göstereceği, ayrıca zorunlu aşı uygulaması bulunmayan pek çok ülkede yüksek aşılama oranlarının olduğu gösterilerek zorunlu aşı uygulaması ile halkın güvenini zedeleme konusu gündeme gelmiştir (Vanderslott vd., 2019). Tüm bu tartışmalara rağmen COVID-19 pandemisiyle birlikte bazı devletler zorunlu aşı uygulamasını yasalaştırarak (The Local, 2020) aşıların gelişimiyle birlikte uygulamaya koymuşlardır.

Türkiye’de aşı uygulaması tıbbi bir müdahale olarak kabul edildiği için aşı uygulaması kişinin ya da velisinin iznine tabidir (Sindel, t.y.). T.C. Sağlık Bakanlığı, Genişletilmiş Bağışıklama Programı (2008) ile çeşitli hastalıkların bağışıklığını sağlamak için aşı uygulaması gerçekleştirir. Ancak Türkiye’de çiçek aşısı dışında diğer aşılar zorunlu aşı kapsamında yer almamaktadır (Sindel, t.y.). Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’nun (Resmi Gazete, 1930) 88. maddesinde Türkiye’deki tüm fertlerin çiçek aşısı yaptırmasının zorunlu olduğu, 89. maddesinde ise çocuğun çiçek aşısı olmasında anne ve babasının eşit şekilde sorumlu olduğu ifade edilmiştir. Son zamanlarda çocuklara uygulanan aşıların tartışılabilir hale gelmesiyle birlikte konu mahkemelere taşınmıştır. Akkoyunlu (2017: 57) Yargıtay’ın çocuklara velisinin izni olmadan aşı uygulanabileceğine hükmetmesine rağmen Anayasa Mahkemesinin aksi yönde karar alarak aşının rıza olmaksızın uygulanmasının hak ihlali olduğu yönündeki kararlarının ardından Yargıtay’ın da kararlarını değiştirdiğini aktarmıştır. Mahkeme kararlarının da gösterdiği üzere Türkiye’de tıbbi müdahale olarak kabul edilen aşılama uygulaması bireylerin tercihlerine bırakılmıştır. Ancak COVID-19 sürecinde yapılan uygulamalar ile insanların aşı yaptırma zorunda bırakılarak kişisel alana müdahale edildiği fikri aşı karşıtlarının mücadele alanlarından birine dönüşmüştür.

Aşı uygulaması zorunlu olmasa da çeşitli uygulamaların bireysel alana müdahale etmeyi sağladığı düşüncesiyle “aşı olma tamam ama: uçak bileti alamazsın, otobüse binemezsin, hastaneye alınmazsın, okula gidemezsin, pazara giremezsin, markete alınmazsın dersiniz de aynı yola çıkıyor” (K 27) gibi ifadeler sıklıkla aşı karşıtı grup tarafından dile getirilmiştir. Zorunlu aşı uygulamasını zorunlu hale getirmenin faşist (249) bir uygulama olduğu “Aşı olmayanlara yaptırım uygulamak, haklarını engellemek insanlık suçudur” (K 28), “Sana ne benim bedenimden?” (K 29), “İnsanlara kendi iradesi dışında hiç bir kuvvet hiç bir şeyi zorla yaptıramaz!! Özetle benim bedenim benim kararım kimse hiç bir şeyi zorla yaptıramaz NOKTA!!” (K 30) şeklindeki ifadelerle vurgulanmaktadır. “#aşıcıfaşistler” hashtagi de 73 kez #aşılımayacağım hashtagi ile birlikte kullanılmıştır [#aşıcıfasistler bir olmuşlar üzerimize geliyorlar] (K 31). Benzer şekilde “#kimesordunfahrettinkoca” hashtagi de 4785 kez birlikte kullanılan hashtagler arasında yer almaktadır.

Aşının uygulanmaya başlamasının ardından aşının herkes tarafından ulaşılabilir hale gelmesi sonucunda sosyal hayattaki kısıtlamalar ortadan kaldırılarak aşı ya da PCR testi zorunlulukları çeşitli kuruluşlara girişlerde uygulanır hale gelmiştir. Özellikle Eylül 2021’de Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) ve Yüksek Öğretim Kurulu’na (YÖK) bağlı okulların açılmasıyla birlikte okullara devam edebilmek

için aşı yaptırılması ya da aşı yaptırmak istemeyenlerin haftada iki kez PCR testi yaptırması zorunluluğu getirilmiştir (Habertürk, 2021). Bu durum aşı karşıtı grubun özel hayata müdahale edileceği, çeşitli uygulamalarla insanların aşıya zorlanacağı öngörüsünün gerçekleştiğini göstermektedir.

3.5. Medya Manipülasyonu

Aşı karşıtı grupların söylemleri üzerine medyada yapılan çeşitli araştırmalar (Leask & Chapman, 1998; Davies vd., 2002) medyanın aşı karşıtı grupların güç kazanmasında ciddi etkileri olduğunu göstermektedir. Aşılar hakkındaki bilgilerin kasten çarpıtıldığı, halktan saklandığı, aşı karşıtı uzmanların görüşleriyle gerçeklerin ortaya çıkarıldığı, kar amaçlı ortaklıkların kurulduğu, aşı uygulamalarının sivil alana müdahale etmek için hükümet denetimi çabası olduğu, çeşitli hastalıklara neden oldukları ve pek çok hastalığın aşılama yapılmadan doğal yollarla atlatılabileceği fikrinin medyada kendine sıklıkla yer bulduğu tespit edilmiştir (Leask & Chapman, 1998). 23 Temmuz 2001'de 7 arama moturu üzerindeki 10 aşı karşıtı site üzerinde yapılan bir araştırmada da benzer bulgular elde edilmiştir (Davies vd., 2002). COVID-19 sürecinde de kitle iletişim araçları ve sosyal medya araçlarında da önceki çalışmalarla benzer temalar bağlamında aşı karşıtlığının geliştiği görülmektedir. Aşı karşıtlığının artışı için çeşitli ülkeler sosyal medya şirketlerinden aşı karşıtı mesajları yasaklamalarını istemişlerdir (Vanderslott vd., 2019). Ancak bu tür uygulamalar aşı karşıtı grupların medyaya karşı tavır almalarına neden olmuştur.

#aşılmayacağım hashtaginde de medyada gerçek bilgilerin uzmanlar tarafından çarpıtıldığı, halkın manipüle edildiği, insanların korkutulmuş aşıya mecbur bırakıldığı ifadeleri yer almaktadır. Kitle iletişim araçlarının COVID-19'u abarttığı, aşı propagandası yaptığı iddia edilmektedir. "Medya aracılığı ile yayılan bir korona" (K 32), "medya neyi gizliyor?" (K 33), "satılmış, sahtekâr medya" (K 34) şeklindeki tweetlerle medyanın olayları büyüttüğü, küresel sermaye sahiplerine hizmet ettiği ve insanları manipüle ederek aşıya zorladığı iddia edilmektedir. Aşı karşıtı gruplar da suçladıkları medya araçlarıyla benzer şekilde (Leask & Chapman, 1998: 22) sosyal medya araçlarında sıklıkla COVID-19 aşısı sonrası hasta olduğu iddia edilen kişilerin görüntülerine yer vermektedir (Örneğin; "Türkiye'de 'Çin aşısı' olan 12 kişiye koronavirüs bulaştı" (K 35) tweeti ile birlikte paylaşılan görüntüler). "Aşı olduktan sonra, yüzümün yarısını hissetmiyorum" (K 36) şeklindeki ifadelerle gerçekleri çarpıtma konusunda suçladıkları medya ile benzer şekilde uzmanların görüşlerinin ve söylemlerinin (TRT Haber, 2020) kısa versiyonlarına yer vererek "bu konuşmayı unutmayın. Bakın Bilim Kurulu üyesi Prof. Dr. Serhat Ünal, hangi aşıyı olacaksınız sorusuna; Bakanlığının onayladığı aşıya güvenirim ama bu hastalığı geçirdim. Antikorum yüksek, bu yüzden aşı olmama gerek yok. Aşı olmayacağım diyor" (K 37).

3.6. Dinsel Norm ve İfadeler

Jenner'ın çiçek aşısını uygulamaya başlamasının ardından E. Massey'de Tanrı'nın insanları cezalandırmak için hastalıkları gönderdiği ve hastalıkları önlemeye çalışmanın Tanrı'ya karşı gelmek olduğu yönündeki itirazı ile aşı karşıtlığını gündeme getirmiştir (Badur, 2011: 83). Bu tarihten itibaren de aşı karşıtları sıklıkla Massey'in ifadesine benzer şekilde aşının şeytana uymakla eş olduğu vurgusunu yapmışlardır. #aşılmayacağım hashtaginde de dinsel norm ve ifadelerin yer aldığı tweetlere sıklıkla yer verilmektedir: "Kendimizi bildik bileli yok o aşısı yok bu aşısı olduk durduk. Vücudun doğal savunma mekanizmasını deldik durduk. Bizleri yaratan yüce Allah bu hastalıklara karşı savunmasız mı yarattı da bu aşıları olduk?" (K 38).

Aşı uygulamasına Diyanet İşleri Başkanlığının verdiği destek de aşı karşıtı gruplar arasında tepkiye neden olmuş ve bu nedenle Diyanet İşleri Başkanlığı dine ihanet etmekle suçlanmıştır: "Müslümanlar ölecek diye savaşa gitmez mi? Plandemi oldu safları ayırdınız. Yazıklar olsun şimdi de cuma namazına hıyanetten (Diyanet İşleri Başkanlığı kastediliyor) bildiri geldi yazık çok yazık" (K 39). Diyanet İşleri Başkanlığının başka konulardaki konuşmalarından rahatsızlık duyduğu iddia edilen grupların bu süreçte bu kurumu kendi amaçlarına alet ettiği, din aracılığıyla insanların aşı tuzağına çekildiği ve dinin bu konuda araç haline getirildiği savunulmaktadır.

3.7. Aşı Taraftarları ve Karşıtları Arasındaki Belirsiz Suçlamalar

İncelenen #aşılmayacağım hashtaginde aşı karşıtı olan gruba aşı taraftarı olan grubun verdiği cevaplar da yer almaktadır. Bu grup özellikle zaman zaman küçümseyici bir dille [Pfizer viagrayı piyasaya sürdüğünde çip mip demiyordunuz ama...] (K 40), zaman zaman karşı tarafı cahil ve aptal olmakla suçlayarak [Aşı olmak istemeyen AKILLI ve BİLGİLİ insanları ikna etme çabalarını yanlış buluyorum. Aşı olmasınlar zaten çünkü bütün nüfusa yetecek kadar aşı yok. Biz APTAL ve CAHİLLER'e ancak yeter aşı miktarı.] (K 41) zaman zaman da ortaya koydukları bilimsel kanıtlarla [Aşağıdaki grafik her çocuğun 13 yaşına gelene kadar olduğu aşuları gösteriyor. Yani dünya kartelleri sizi aşı yoluyla kısır bırakmak, genlerinizi tahrip etmek, öldürmek vs vs isteseydi çoktan yapmıştı bunu. Çok kasmayın yani.] (K 42) paylaşımıyla aşı karşıtlarının argümanlarını çürütülmeye çalışılmaktadır.

Aşı taraftarlarının söylemlerine benzer şekilde aşı karşıtları da aşı taraftarlarını cahil ve aptal olmakla itham etmekte [Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar bu olsa gerek hala dönen oyunları filmleri görmeyip aşının kurtuluş olduğunu düşünen kör cahiller sürüsü var ülkemizde maalesef] (K 43) ve bireysel tercihlere saygı duymamakla [Aşı olmayı reddeden insanlarla alay edilmesi, aşağılanması kasıtlı mı yapılıyor? Sanki aşı olanlar aydın, bilimin neferleri, aşığı reddedenler, cahil, bilgisiz. Size ne ki herkesin kendi bedeni...] (K 44) eleştirmektedirler. Her iki grubun söylemlerine bakıldığında aşı taraftarı ve aşı karşıtı grupların karşı tarafın cahil insanlardan oluştuğu ve farklı fikirlere karşı tahammülsüz oldukları gibi benzer söylemleri kullanması aralarında suçlamalara dönüşmektedir.

Sonuç

Hastalıkların çevresel koşullarla ilişkisinin bilimsel kanıtlarla ortaya koyulmasının ardından en önemli halk sağlığı uygulamalarından biri olarak kabul edilen aşılama yoluyla bağışıklık kazandırma uygulaması önem kazanmıştır. Aşı bugün her ne kadar tüm dünyada hastalıkların önlenmesi, salgınların kontrol altında tutulması için bugün bilinen en etkili yollardan biri olarak kabul edilse de aşılardan hastalıklarla ilişkisini gösteren/gösterdiği iddia edilen bilimsel çalışmalar, aşı karşıtı bilim insanlarının ifadeleri ve aşı karşıtı medyanın söylemleri aşılardan güvenirliliğinin tartışılmasına neden olmakta ve beraberinde aşı karşıtlığının ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Yapılan araştırmalar dünya genelinde aşılardan güvenirliliğinden tereddüt eden çok sayıda insan olduğunu ve aşı karşıtlığının yaygınlık kazandığını göstermektedir. Aşılar karşı duyulan güvensizlik COVID-19 aşılama çalışmaları sırasında da ortaya çıkmış ve dünya genelinde ciddi taraftar kitlesi kazanmıştır.

COVID-19 olarak adlandırılan virüsün yayılmasını önlemek ve kontrol altına almak amacıyla geliştirilen aşılardan bugüne kadar görülmemiş bir hızla geliştirilmeleri nedeniyle çok sayıda insanın bu aşılardan güvenirliliğini sorgulamasına neden olmuştur. Aşıların üretim aşamasında geleneksel aşı prosedürlerine uyulmaması aşılardan test aşamasından geçirilmeden kitleler üzerinde denendiği fikrini ortaya çıkarmıştır. Aşı karşıtı pek çok insan uzun süreli sonuçlarını görmeden aşı olmayı reddetmektedirler. Aşılar karşı geliştirilen tereddütün en önemli nedenlerinden biri de COVID-19 aşılardan mRNA türünde olmasıdır. mRNA türü aşılardan insanın genetiğine zarar verdiği fikrini benimseyen çok sayıda insan bu tür aşılardan karşı çıkmaktadır. Aşılar karşı güvensizliğin oluşmasındaki önemli etkenlerden biri de Sağlık Bakanlığı tarafından aşı uygulaması bilgilendirme ve onam formunu imzalama zorunluluğu uygulanmasıdır. Bu form insanlar tarafından aşının test aşamasının henüz bitmediği için aşı üreticisinin ve devletin sorumluluk almadığı, üreticileri ve uygulayıcıları tarafından bile güvenilmeyen bir aşının insanlara uygulandığı yönünde yorumlanmakta ve bu nedenle aşı reddedilmektedir.

Çeşitli zamanlarda küresel sermaye sahipleri ve siyasetçiler tarafından yapılan konuşmalar örnek gösterilerek dünya nüfusunu azaltmak, kitleleri kontrol altında tutmak, ilaç ve aşı satışı yapmak gibi nedenlerle virüsün insan eliyle üretildiği önemli iddialar arasında yer almaktadır. Aşının kısırlaştırıcı etkisi olduğu, içinde insanları kontrol etmeyi sağlayan çiplerin olduğu iddia edilerek bağışıklamayı reddetmektedirler. Aşı karşıtı bilim insanları konu hakkında otorite olarak kabul edilirken, aşı taraftarı olan bilim insanları küresel sermayenin piyonları olarak gösterilmektedir. Özellikle komplo teorileriyle

tanınan isimlerin paylaşımları, söylemleri, videoları sıklıkla aşuların yan etkileri, zararları, art niyetleri, gizli amaçları gösterilmek üzere paylaşılmaktadır.

Aşı üreticilerinin, siyasilerin halkı kandırdığı, kendilerinin aşı yaptırmadığı, medya aracılığıyla insanları manipüle ettikleri iddia edilerek aşuların güvenilmez olduğu kanıtlanmaya çalışılmaktadır. Virüsün medya tarafından abartıldığı ve aşular hakkındaki gerçeklerin gizlendiği yönündeki iddialar ise aşular hakkında yapılan açıklamaların çarpıtılmasıyla ortaya atılmıştır. Virüs ve aşular hakkında medyanın manipülasyon yaptığını iddia eden grup da yapılan açıklamaları çarpıtılarak sunmaktadırlar.

Aşuların dini inanca uygun olup olmadığı yönündeki tartışmalar da önemli bir yer tutmaktadır. Pandemi sürecinde sosyal mesafe kuralı gereği Camilerdeki yeni düzenlemeler protesto edilirken, konu hakkında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yapılan açıklamalar da taraflı bir tutum olarak değerlendirilmekte ve dinin farklı amaçlara alet edildiği savunulmaktadır. Aşular ve ilaçlar Allah'ın insanı yarattığı formdan başka bir forma dönüştürme çabası olarak görülmektedir.

Virüsün gerçek olmadığı, laboratuvar ortamında üretildiği, bağışıklık sisteminin güçlendirilmesi yoluyla ilaca gerek kalmadan atlatılabileceği, virus ve aşular aracılığıyla dünya nüfusunu kontrol etmek ve kitleleri denetim altında tutmak gibi gizli amaçlar güdüldüğü, aşuların içeriğinin insan genetiğine uygun olmadığı, test aşamalarının tamamlanmadan kitleler üzerinde denendiği, uzun süreli yan etkilerinin bilinmediği, dine aykırı olduğu, virüsün ve aşuların medya tarafından abartıldığı, bilim insanları ve siyasetçilerin küresel güçlere hizmet ettiği gibi nedenlerle aşulara karşı olan grup aynı zamanda zorunlu aşı uygulamasına da tepki göstermektedir. Aşının bedene müdahale olduğunu vurgulayan bu grup aşının zorunlu hale getirilmesine karşı çıkmaktadır. Türkiye'de aşular tıbbi bir müdahale olarak kabul edildiği için çiçek aşısı dışında hiç bir aşı için zorlama söz konusu değildir. Ancak aşı olmayanlara uygulanan/uygulanması muhtemel kısıtlamalar aşuyu zorunlu hale getirmekle eş düzeyde görüldüğü için bunun bir tür zorunlu aşılama olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle aşı karşıtı grup aşı uygulamalarının bireysel alana/hayata müdahale olduğunu iddia etmektedir.

COVID-19 aşı karşıtlığının nedenlerini ortaya koymaya çalışan bu çalışma, Twitter platformunda aşı karşıtı grup tarafından oluşturulan #aşıolmayacağım hashtagindeki tweetlerle sınırlıdır. Çalışmanın farklı hashtagler, farklı sosyal medya araçları ve geleneksel araştırma yöntem ve teknikleriyle genişletilmesi konunun farklı yönlerini ortaya koymayı sağlayacaktır. Dünya genelinde hükümetlerin bağışıklama konusundaki artan çalışmalarına karşın aşı karşıtı grupların sayısının her geçen gün artması bu konuyu önemli hale getirmektedir. Aşı karşıtlarının temel argümanlarının tespit edilmesi konu hakkında bilim insanları ve politika yapıcılara aşı karşıtlarının tereddütlerinin giderilmesi konusunda yol gösterici olacaktır.

Kaynakça

ABC News Australia. (2021, 7 Haziran). Anastacia Palaszczuk receives first COVID-19 vaccine dose, opts for Pfizer (Video). Youtube. (Erişim: 19.12.2021), <https://www.youtube.com/watch?v=7sWYH48cf7k>

Akit. (2020, 29 Ocak). Koronavirüs'ün arkasından Bill Gates çıktı! (Video). (Erişim: 19.12.2021), <https://www.yeniakit.com.tr/haber/koronavirusun-arkasından-bill-gates-cikti-1035639.html>

Akkoyunlu, S. A. (2017). Genel sağlığın korunmasına ilişkin idari bir faaliyet olarak aşı uygulamasının kanuniliği. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21(1-2): 43-73. (Erişim: 19.12.2021), <http://earsiv.erzincan.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12432/2927/AKKOYUNLU%20Genel%20Sa%20c4%9f1%20b1%20c4%9f%20b1n%20...pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Akşit, S. (2012). Aşularla İlgili Genel Kurallar. *Klinik Gelişim*, 25(1), 4-11. (Erişim: 19.12.2021), http://www.klinikgelisim.org.tr/kg_25_1/2.pdf

Akyüz, S. S. (2021). Aşı karışıklığı ve şeffaflık algısında iletişim pratikleri ve siyasal aidiyetlerin rolü. *Yeni Medya Elektronik Dergi*, 5(2): 172-185. (Erişim: 19.12.2021), <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1544883>

Aşı İçerikleri. (t.y.). T.C. Sağlık Bakanlığı COVID-19 aşısı bilgilendirme platformu. (Erişim: 19.12.2021), <https://covid19asi.saglik.gov.tr/TR-77806/asi-icerikleri.html>

Aşı Türleri. (t.y.). T.C. Sağlık Bakanlığı COVID-19 aşısı bilgilendirme platformu. (Erişim: 19.12.2021), <https://covid19asi.saglik.gov.tr/TR-77805/asi-turleri.html>

Badur, S. (2011). Aşı karşıtı gruplar ve aşılarla karşı yapılan haksız suçlamalar. *Ankem Dergisi*, 25 (Ek 2): 82-86. (Erişim: 19.12.2021), https://www.ankemdernegi.org.tr/ANKEMJOURNALPDF/ANKEM_25_Ek2_82_86.pdf

Bekis Bozkurt, H. (2018). Aşı Reddine Genel Bir Bakış ve Literatürün Gözden Geçirilmesi. *Kafkas Journal of Medikal Sciences*, 8(1), 71-76. (Erişim: 15.04.2022), https://www.journalagent.com/kafkas/pdfs/KJMS_8_1_71_76.pdf

Bit Chute. (2020, 5 Kasım). Dr. Christiane Northrup discusses COVID vaccine and more (Video). (Erişim: 19.12.2021), <https://www.bitchute.com/video/UJYVG1JmkkIH/>

Black, D., Prempeh, H. & Baxter, T. (1998). Autism, inflammatory bowel disease, and MMR vaccine. *Lancet*, 351, 905-906. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(05\)70316-0](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(05)70316-0)

CNBC Television. (2020, 14 Aralık). Pfizer CEO Albert Bourla on vaccine hesitancy: 'Trust science' (Video). (Erişim: 19.12.2021), <https://archive.md/y6IFQ#selection-2719.0-2719.62>

Davies, P., Chapman, S. & Leask, J. (2002). Antivaccination activists on the world wide web. *Archives of disease in childhood*, 87(1):22-5. DOI: 10.1136/adc.87.1.22

Fişek, N. H. (1983). *Halk Sağlığı'na Giriş*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Dünya Sağlık Örgütü Hizmet Araştırma ve Geliştirme Merkezi Yayını No:2.

Genişletilmiş Bağışıklama Programı Genelgesi. (2008, 25 Şubat). T.C. Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (Erişim: 19.12.2021), <https://dosyasb.saglik.gov.tr/Eklenti/1117,gbp Genelge2008pdf.pdf?0>

Gülcü, S; & Arslan, S. (2018). Çocuklarda aşı uygulamaları: Güncel bir gözden geçirme. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 34-43. (Erişim: 19.12.2021), <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/451040>

Günlük Aşı Verileri. (2021, 19 Aralık). T.C. Sağlık Bakanlığı COVID-19 aşısı bilgilendirme platformu. (Erişim: 19.12.2021), <https://covid19asi.saglik.gov.tr/>

Gür, E. (2019). Aşı kararsızlığı - aşı reddi. *Türk Pediatri Arşivi*, 54(1), 1-2. (Erişim: 19.12.2021), https://www.journalagent.com/tpa/pdfs/TPA_54_1_1_2.pdf

Haber Takvimi. (2020, 30 Kasım). İtalyan doktor Roberto Petrella'dan şok eden Covid-19 açıklaması (Video). (Erişim: 19.12.2021), <https://habertakvimi.com/video/5767675/italyan-doktor-roberto-petrelladan-sok-eden-covid-19-aciklamasi>

Habertürk. (2021, 21 Ağustos). Okullarda aşı zorunlu mu? Aşı olmayan öğretmenler ve öğrenciler ne yapacak, okula gidecek mi? (Erişim: 19.12.2021), <https://www.haberturk.com/okullarda-asi-zorunlu-mu-asi-olmayan-ogretmenler-ve-ogrenciler-ne-yapacak-okula-gidecek-mi-3169463>

Hekimoğlu, C. H. (2016). Aşı epidemiyolojisi: Aşı ve aşılamanın etkileri için epidemiyolojik ölçütler. *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*, 73(1), 55-70.

Karaca, Y. (2020, 4 Nisan). *Korona yok 'küresel komplo' var!*. Yeni Mesaj. (Erişim: 19.12.2021), <https://www.yenimesaj.com.tr/korona-yok-kuresel-komple-var-H1339873.htm>

Kılıçaslan, Ö. (2020). Aşı Karşıtlığı Tarihçesi. C. Yakıncı (Ed.), *Güncel Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları içinde* (25-41). Ankara: Akademisyen Kitabevi.

Leask, J. A. & Chapman, S. (1998). An attempt to swindle nature: press anti-immunisation reportage 1993-1997. *Australian and New Zealand journal of public health*, 22(1):17-26. DOI: 10.1111/j.1467-842x.1998.tb01140.x

Lytvynenko, J. (2020, 6 Aralık). In 2020, disinformation broket he us. BuzzFeedNews. (Erişim: 19.12.2021), <https://www.buzzfeednews.com/article/janelytvynenko/disinformation-broke-us>

Okyay, P. (2020). COVID-19 aşısı çalışmaları. Türk Tabipleri Birliği COVID-19 İzleme Kurulu COVID-19 Pandemisi Altıncı Ay Değerlendirme Raporu içinde (s. 228-251). (Erişim: 19.12.2021), https://www.ttb.org.tr/kutuphane/covid19-rapor_6.pdf

Davies, P., Chapman, S. & Leask J. (2002). Antivaccination activists on the world wide web. *Arch Dis Child*, 87(1): 22-25. DOI: 10.1136/adc.87.1.22

Pfizer-BioNTech COVID-19 aşısı. (t.y.). Vikipedi. (Erişim: 19.12.2021), https://tr.wikipedia.org/wiki/Pfizer-BioNTech_COVID-19_a%C5%9F%C4%B1s%C4%B1

Piyal, B. (2011). Halk Sağlığına Giriş. Birgül Piyal (Ed.), *Halk Sağlığı içinde* (s. 1-18). Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları.

Resmi Gazete. (1930, 6 Mayıs). Umumi Hıfzıssıhha Kanunu. Sayı: 1489. Kanun No: 1593. (Erişim: 19.12.2021), <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1489.pdf>

Riedel, S. (2005). Edward Jenner and the history of smallpox and vaccination. *Baylor University Medical Center Proceedings*, 18(1): 21-25. DOI: 10.1080/08998280.2005.11928028

Sindel, E. (t.y.). COVID-19 aşısı bulunma ihtimaline göre anayasa mahkemesi aşısı kararının değerlendirilmesi. (Erişim: 19.12.2021), <http://ankarabarusu.org.tr/upload/EkSayfa/diger/SHK/COV%C4%B0D-19%20A%C5%9EISI%20BULUNMA%20%C4%B0HT%C4%B0MAL%C4%B0NE%20G%C3%96RE%20ANAYASA%20MAHKEMES%C4%B0%20A%C5%9EIE%20KARARININ%20DE%C4%9EERLEND%C4%B0R%C4%B0LMES%C4%B0.pdf>

Sinovac Biotech. (t.y.). Vikipedi. (Erişim: 19.12.2021), https://tr.wikipedia.org/wiki/Sinovac_Biotech

Sputnik V COVID-19 aşısı. (t.y.). Vikipedi. (Erişim: 19.12.2021), https://tr.wikipedia.org/wiki/Sputnik_V_COVID-19_a%C5%9F%C4%B1s%C4%B1

Temel Sağlık Hizmetleri Uluslararası Konferansı Bildirisi (Alma Ata). (2007). Hekimler ve Tabip Odası Yöneticileri İçin Mevzuat. (Erişim: 19.12.2021), https://www.ttb.org.tr/mevzuat/index.php?option=com_content&view=article&id=521:temel-saik-hmetleruluslararasi-konferansi-bdalma-ata&catid=6:uluslararasıyge&Itemid=36

The 1st International Conference on Health Promotion, Ottawa, 1986. (t.y.). World Health Organization. (Erişim: 19.12.2021), <https://www.who.int/teams/health-promotion/enhanced-wellbeing/first-global-conference>

The Local. (2020, 13 Mart). Denmark rushes through emergency coronavirus law. (Erişim: 19.12.2021), <https://www.thelocal.dk/20200313/denmark-passes-far-reaching-emergency-coronavirus-law/>

TRT Haber. (2020, 5 Aralık). Bilim Kurulu Üyesi Prof. Dr. Serhat Ünal, koronavirüs aşısıyla ilgili merak edilenleri yanıtladı. (Video). Youtube. (Erişim: 19.12.2021), <https://www.youtube.com/watch?v=xEQPkG01bYo>

Türk Tabipler Birliği. (2021). COVID-19 aşılıları bilgilendirilmiş onam formları hakkında. (Erişim: 19.12.2021), <https://www.ttb.org.tr/userfiles/files/onam.pdf>

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (t.y.). 1593 Sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi. Esas No: 2/2326. (Erişim: 19.12.2021), https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tasari_teklif_sd.onerge_bilgileri?kanunlar_sira_no=230472

Türkiye'de COVID-19 aşılması. (t.y.). Vikipedi. (Erişim: 19.12.2021), https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye%27de_COVID-19_a%C5%9F%C4%B1lamas%C4%B1

TV5. (2019, 22 Ocak). Komplo Teorisi - David Icke röportajı - Gizli Dosya - Hamza Yardımcıoğlu (Video). Youtube. (Erişim: 19.12.2021), https://www.youtube.com/watch?v=0ftwOK_MTZM

Vaccines and Immunization. (t.y.). World Health Organization. (Erişim: 19.12.2021), https://www.who.int/health-topics/vaccines-and-immunization#tab=tab_1

Vanderslott, S., Dadonaite, B. & Roser, M. (2019). *Vaccination. Our World in Data.* (Erişim: 19.12.2021), <https://ourworldindata.org/vaccination#public-support-and-skepticism>

Wakefield, A. J., Murch, S. H., Anthony, A., Linnell, J., Casson, D. M., Malik, M., Berelowitz, M., Dhillon, A. P., Thomson, M. A., Harvey, P., Valentine, A., Davies, S. E. & Walker-Smith, J. A. (1998). Ileal-lymphoid-nodular hyperplasia, non-specific colitis, and pervasive developmental disorder in children. *Lancet*, 351(9103), 637-41. DOI: 10.1016/s0140-6736(97)11096-0

Wellcome. (2019). Wellcome Global Monitor, How does the world feel about science and health? (Erişim: 19.12.2021), <https://wellcome.org/sites/default/files/wellcome-global-monitor-2018.pdf>

Wellcome. (2021, Ocak 21). How have Covid-19 vaccines been made quickly and safely? (Erişim: 19.12.2021), <https://wellcome.org/news/quick-safe-covid-vaccine-development>

WHO. (2013). What influences vaccine acceptance: A model of determinants of vaccine hesitancy. World Health Organization The SAGE Vaccine Hesitancy Working Group. (Erişim: 19.12.2021), https://www.who.int/immunization/sage/meetings/2013/april/1_Model_analyze_driversofvaccineConfidence_22_March.pdf

WHO. (2014). Report of the sage working group on vaccine hesitancy. (Erişim: 19.12.2021), https://www.who.int/immunization/sage/meetings/2014/october/1_Report_WORKING_GROUP_vaccine_hesitancy_final.pdf

Wolfe, R. M. & Sharp, L. K. (2002). Anti-vaccinationists past and present. *BMJ Clinical Research*, 325(7361):430-2. DOI:10.1136/bmj.325.7361.430

World Health Organization (WHO). (2020). Basic documents. (Erişim: 19.12.2021), https://apps.who.int/gb/bd/pdf_files/BD_49th-en.pdf#page=6

Yavuz, E. (2020). COVID-19 Aşılıları. *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, 24 (4): 227-234. DOI: 10.15511/tahd.20.00427

Extended Abstract

Throughout history, people have struggled with various epidemic diseases and developed methods to prevent these epidemics in various ways. Today, the vaccine, which was given a scientific procedure by Edward Jenner in 1796 (Riedel, 2005: 25), is accepted as the most effective and economical method in protecting public health (Gülcü & Arslan, 2018: 34). There are studies showing that vaccines prevent more than twenty diseases today (Vaccines and Immunization, t.y.). However, there are also studies showing that the vaccine causes various diseases (Wakefield et al., 1998), in contrast to the studies showing the effects of the vaccine on protecting health.

In a study conducted by Wellcome (2019: 7), it was determined that 92% of parents worldwide have their children vaccinated for childhood. According to the results of the same research, 79% of the respondents stated that they agree that vaccines are safe. However, this study was criticized by Vanderslott et al. (2019), and it was emphasized that the subject should be investigated in different ways. They argue that mistrust of vaccines is increasing worldwide. Studies show that anti-vaccination has increased in recent years. It has been reported that it is caused by factors such as lack of trust in the vaccine, the provider of the vaccine, health services, health workers, the competence of health workers, the health system, the politicians who produce health policies, perception of the need for vaccination, valuing the vaccine, and access to the vaccine (WHO, 2014: 12; WHO, 2013: 2-3-4).

Apart from anti-vaccine scientific studies, anti-vaccine studies carried out through mass media and social media tools cause to increase number of anti-vaccine in the world. The anti-vaccination, which emerged immediately after Jenner's discovery, started to be discussed more strongly over COVID-19 vaccines. The COVID-19 vaccines, which started to be produced in the beginning of 2020, were put into mass use towards the end of 2020. With the production of COVID-19 vaccines, anti-vaccine protests began to be seen, especially on social media. Social media tools, which have turned into a protest area today, have become a place where anti-vaccine people present their opinions on the COVID-19 vaccines. For this reason, the current study aimed to determine the main reasons for COVID-19 anti-vaccine in Turkey through Twitter.

In the current study, tweets (28074) posted with the hashtag "#aşıolmayacağım" (I will not get vaccinated) on Twitter between 1-31 December 2020 were examined. The data obtained by downloading through MAXQDA were analyzed by qualitative research method and content analysis technique. According to the findings, the reasons for the anti-vaccination are as follows: Doubts about the reality of Covid-19, beliefs that vaccines produced to control social life, distrust of vaccine developers, politicians, scientists, media, and hesitations about the compatibility of vaccines with religion.

One of the most important issues discussed in the tweets is whether the virus/disease is real. It was claimed that the COVID-19 virus is not real and is fabricated by drug manufacturers or global powers. One of the main arguments of the anti-vaccine group was that the COVID-19 virus was produced in a laboratory environment. It was claimed that the purpose of the COVID-19 vaccine is to reduce the world population or to control people with 5G technology. While the content and side effects of vaccines were among the most discussed topics, the fact that the traditional vaccine production procedure is not followed in the production of COVID-19 vaccines makes us think that all tests of vaccines were not performed. This has led to comments that unsafe vaccines have been tested on humans. In addition, various evidences are presented and it is claimed that politicians, scientists and vaccine manufacturers do not vaccinate. It is claimed that people will be forced to vaccinate with various enforcements, and this is thought to be an intervention in personal space. The people are manipulated, real information is distorted by experts, and people were frightened and forced to vaccinate were considered in the media. The support of the Presidency of Religious Affairs to the vaccination efforts drew a reaction. It is claimed that religion has been turned into a tool. In addition, while the vaccine supporters are seen as ignorant, stupid and do not respect individual preferences, the vaccine support group sees the anti-vaccines as ignorant and stupid also.

Although more than 80% of the population has been vaccinated in Turkey, 100% immunization has not yet been achieved (Günlük Aşı Verileri, 2021, 19 Aralık). Despite all the work done on the vaccination, the rhetoric of anti-vaccine groups slows down immunization efforts. It is thought that identifying the causes of anti-vaccination will guide policymakers to develop new strategies in public health practices. This study, which tries to reveal the reasons for the COVID-19 opposition to the vaccine, is limited to the tweets under the hashtag #aşıolmayacağım, created by the anti-vaccine group on the Twitter platform. Expanding the study with different hashtags, different social media tools and traditional research methods and techniques will enable to reveal different aspects of the subject. Despite the increasing efforts of governments around the world on immunization, the increasing number of anti-vaccine groups makes this issue important.

Araştırma Makalesi • Research Article

Development of Tpack: The Impact of Digital Storytelling

Teknolojik Pedagojik Alan Bilgisinin Gelişimi: Dijital Öykülemenin Etkisi

Tuğba Uygun*

Abstract: It may be important to provide preservice mathematics teachers with opportunities to acquire necessary knowledge and skills about digital stories and use them effectively in their classrooms by enhancing their professional development. Hence, the study focused on how professional development workshops about digital storytelling impacted 60 preservice middle school mathematics teachers' (PMSMTs) technological pedagogical content knowledge. The present study was conducted in the context of four professional development workshop series focusing on digital storytelling based on four main objectives. In the study designed based on multiple case study, the data were collected via videotapes of the workshops, interviews and artefacts produced by the preservice middle school mathematics teachers. The data were analysed using the framework formed through the study. The findings of the study showed that these workshops enhanced the development of the preservice middle school mathematics teachers on technological pedagogical content knowledge in relation to digital storytelling. They represented the content knowledge, technological content knowledge, and technological pedagogical content knowledge in their lesson plans designed by using their digital stories. Moreover, specialized technological pedagogical content knowledge for digital storytelling could be formed to enhance their preparation of the lessons using these stories.

Keywords: Digital Storytelling, Mathematics, Professional Development, Technological Pedagogical Content Knowledge

Öz: Matematik öğretmen adaylarının mesleki gelişimlerini artırarak dijital öyküler hakkında gerekli bilgi ve becerileri edinmelerine ve sınıflarında etkin bir şekilde kullanmalarına olanak sağlanması önemli olabilir. Bu çalışmada, öğretmen adaylarının teknolojik pedagojik alan bilgilerini geliştirmelerine yardımcı olmak amacıyla dijital öykülerle ilgili olarak tasarlanan çalıştayın öğretmen adaylarının mesleki gelişimlerine etkisi araştırılmıştır. Bu nedenle, çalışma, dijital öyküleme anlatımı ile ilgili mesleki gelişim atölyelerinin tasarlanmasını temel almaktadır. Bu çalışmaya ve çalışmaya 60 ilköğretim matematik öğretmeni adayları katılmıştır. Ardından, dijital öyküleme temel alınarak gerçekleştirilen çalıştayın katılımcıların teknolojik pedagojik alan bilgilerini nasıl etkilediğine odaklanılmıştır. Bu çalışma, dört ana amaca dayalı olarak dijital öyküleme anlatımına odaklanan dört mesleki gelişim atölyesi dizisi bağlamında yürütülmüştür. Çoklu durum çalışmasına dayalı olarak tasarlanan çalışmada veriler, ortaokul matematik öğretmen adayları tarafından yapılan atölye çalışmaları, görüşmeler ve eserlere ait kayıtlar aracılığıyla toplanmıştır. Veriler, çalışma sürecinde oluşturulan analiz çerçevesi kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmanın bulguları, bu çalıştayların ortaokul matematik öğretmen adaylarının dijital

* Doç. Dr., Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü

ORCID: 0000-0001-5431-4011, tugba.uygun@alanya.edu.tr

Cite as/ Atıf: Uygun, T. (2022). Development of tpack: The impact of digital storytelling. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 595-614. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1056200>

Received/Geliş: 11 January/Ocak 2022

Accepted/Kabul: 05 August/Ağustos 2022

Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2022

öyküleme anlatımı ile ilgili teknolojik pedagojik alan bilgisi geliştirmelerini geliştirdiğini göstermiştir. Alan bilgisi, teknolojik alan bilgisi ve teknolojik pedagojik alan bilgisini dijital öykülemelerden yararlanarak hazırladıkları ders planlarında temsil etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Öyküleme, Matematik, Profesyonel Gelişim, Teknolojik Pedagojik Alan Bilgisi

Introduction

Sometimes, it is seen that mathematics teachers tell stories about mathematics, mathematicians, or history about discovery of mathematical concepts in order to make their lessons attractive and easy to understand. By doing so, both the narrator and listeners believe that such a method perceived interesting in everyday life will certainly have the same effect in mathematics attracts these teachers (Zazkis, Liljedahl & Sinclair, 2009). Hence, digital stories as a kind of teaching tool having significant positive effects on students by enhancing their motivation and understanding (Bratitsis, 2017; Bratitsis, Kotopoulos & Mandila, 2012) can also be an effective method in mathematics teaching. What makes storytelling so effective is that the stories can direct people to draw a picture in mind, to consider about details of incident rather than to present a ready-made photograph to them (Macquire 1998). In this respect, the stories provide more vivid, powerful, and memorable images in mind of listeners and help them make sense by directing them to think, dream and learn (Egan 1988; Haven 2000). By using the stories, people can also share and construct their understanding and perceptions about their experiences. In other words, the stories help the people structure their knowledge and place them in their minds by providing relational understanding, creating personal truths, communicating, and learning (Bruner 1996; Schank 1990). Nowadays, many developments in the field of technology are reflected in many areas such as education and even in the stories. With the advent of technology, the stories have gained a new dimension and become more effective by attaining the properties of mobility and sound features so that they have been named as digital story (Lathem 2005). Hence, digital stories represent a way for communication of individuals' knowledge, experiences, learning, feeling and thoughts by telling a story created with technological software (Behmer et al. 2006; Rudnicki 2009). Digital stories can be explained as a way helping individuals share their understanding, feelings, and beliefs by adopting them into a story context described by time, location, characters, and actions in an attractive way by facilities of technology. With the help of images and sounds, the emotional effects of the stories have been increased and the transmission of messages to listeners has been facilitated (Malita & Martin 2010). As a funny way of transmission of messages, it can provide useful opportunities for teachers to enhance their teaching.

By using digital stories, mathematics teaching can be performed in an effective and funny way because it enhances learning (Malita & Martin 2010), facilitates the organization of complex situations (Van Gils, 2005), and provides an interesting way of demonstration (Rijnja & Van der Jagt 2004). Moreover, a tendency on the research about the usage of digital stories in mathematics education has been observed. To line with this view, it can be stated that teachers knowing how to create and integrate digital stories as a technological media into their lessons can enact their teaching using digital storytelling effectively since the use of technology does not always guarantee the existence of effective integration of technology into lesson (Niess et al. 2009). Moreover, previous researches show that teachers tend to have difficulty and deficiency in knowledge and skills in integrating technology into their lessons (Eby, 2001; Ertmer et al., 2003). At that point, teacher education programs are important since mathematics teachers could acquire necessary knowledge and skills through their preservice years (Angeli & Valanides 2009; Chai et al. 2010; Mouza et al. 2014; Niess, 2005). With this motivation, this study focused on the professional development of preservice teachers about acquiring necessary knowledge and skills to create and use of digital stories as a kind of teaching tool in designing lessons. Considering that the digital stories are a kind of technological media and cannot be used indiscriminately in lessons, the teachers and preservice teachers must have pedagogical and content knowledge as well as relevant technological knowledge to effectively use the digital stories in their classrooms. To line with this view, the extension and detailing of TPACK representing the combination and intersection of content knowledge (CK), pedagogical knowledge (PK), pedagogical content knowledge (PCK),

technology knowledge (TK), technological content knowledge (TCK), and technological pedagogical knowledge (TPK) based on the context of digital storytelling with the related technological software can enhance the professional development of preservice mathematics teachers. In other words, the professional development on TPACK related to digital storytelling can help the PMSMTs successfully integrate digital storytelling into their designed lessons. In other words, by helping preservice mathematics teachers improve their knowledge and skills about preparing digital stories with the help of characteristics of TPACK, they can design effective lessons using digital stories to enhance student learning and understanding. Moreover, their lessons can be adjusted based on the feedback provided based on the characteristics of TPACK. TPACK framework was also used in order to analyse and report development of preservice mathematics teachers' designing lessons supported by digital stories. However, although many researches about using digital stories in lessons have been made, there has been little research paid attention on professional development about using digital storytelling. Consequently, the impact of workshop on digital stories for the PMSMTs' professional development was explored. Hence, the following research problems were examined:

- What TPACK do the PMSMTs have about digital storytelling?
- How is their TPACK about digital storytelling externalized through professional development workshop?

Theoretical Framework

Digital Storytelling in Teaching and Learning

In the literature related to the digital storytelling, there are studies representing positive effects on learning of students from different grade levels for various subjects (Hibbing & Rankin-Erikson 2003). Previous researches show that digital storytelling take beneficial role in teaching process as an effective tool encouraging learning and communication of students to share and demonstrate their understanding (Banaszewski 2005; Çetin, 2021; Hofer & Swan 2005; Tally & Goldenberg 2005) by developing 21st century skills (Gürsoy, 2021). It is also stressed that digital stories can be an effective way to comprehend content of course, reconcile and understand concepts by linking real life, to create artistic products, to develop modelling skills and to eliminate students' misconceptions about mathematical concepts such as fractions (Chung 2006; Karaoğlan-Yılmaz et al. 2018; Sadik 2008). In addition, previous researches show that stories can improve students' problem solving skills because the cases taken from daily life can be used to enhance solution process (Jonassen 2003; Schiro 2004). Moreover, Lasica (2002) explains that preservice teachers could effectively learn necessary knowledge and skills about creating digital stories in a short time period with high level perceptions of the use of educational technologies and being open to the idea of adapting the developments in educational technologies. Robin (2006) adds that digital stories could be a new learning model for preservice teachers and provide a different method for designing a technology-supported teaching environment by connecting curriculum and real life.

In the literature, studies focusing on using digital storytelling in the field of mathematics education and teacher education are needed to be conducted (Kearney, 2009). The previous studies mostly focus on the effect of the use of digital stories on students (Karaoğlan-Yılmaz et al. 2018). Furthermore, the previous research in the literature emphasize that the digital stories are sometimes not designed to affect students in terms of learning mathematical concepts, or that preservice teachers may be more likely to focus on technological aspects than other types of knowledge and ignore other information (Samaras & Fox 2013; Istenic Starcic et al. 2016). Therefore, studies are necessitated to encourage the use of digital storytelling in mathematics teacher education especially for the development of preservice teachers' professional development in digital storytelling.

TPACK about Digital Storytelling and Professional Development

By considering the connection among technological, content, and pedagogical knowledge, a frame focusing on the effective use of technology in mathematics lessons and blending technology,

pedagogy and content knowledge has been designed (see Figure 1). This frame is referred to by Mishra and Koehler (2006) as technological pedagogical content knowledge (TPACK). By this framework, technology can be integrated into mathematics lessons effectively by the combination and intersection of content knowledge (CK), pedagogical knowledge (PK), pedagogical content knowledge (PCK), technology knowledge (TK), technological content knowledge (TCK), and technological pedagogical knowledge (TPK). Koehler and Mishra (2009) have defined this frame as performing effective teaching with the help of technology using knowledge about using pedagogical techniques, representing concept via technology, students' understanding related to concept and constructing new epistemologies.

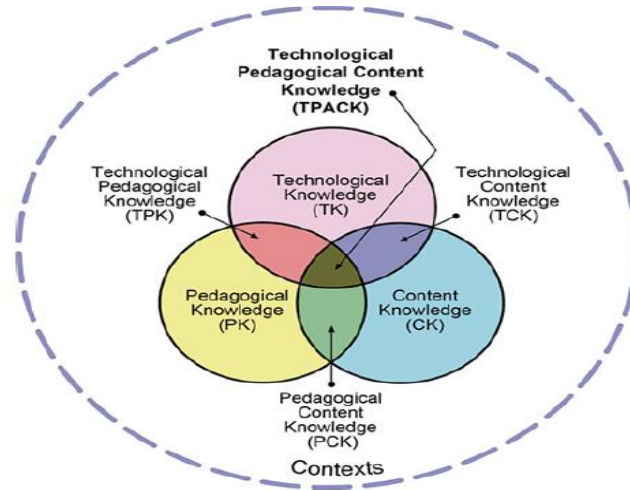

Figure 1. The TPACK framework by Koehler and Mishra (2009, s. 63)

Teachers having high level of TPACK knowledge can use technology consciously in their lessons and can teach more effectively by predicting how students can learn better with technology (Preiner 2008). In addition, teachers use mathematics teaching strategies, multiple representation techniques and related technological software when transferring mathematics curriculum to their students (Niess 2011). By increasing importance of TPACK with technology, the studies and published standards emphasize the necessity of professional development of teachers so that they can design technologically-rich lessons (Niess et al. 2009; NCATE 2008). However, it is seen that teachers' improvement of TPACK is not as fast as technological development due to the complexity of this frame (Mudzimiri 2012; Niess et al. 2009). Professional development opportunities can have great importance on helping preservice teachers acquire necessary knowledge and skills to develop TPACK (Angeli & Valanides 2009; Chai et al. 2010; Koehler & Mishra, 2008; Mouza et al., 2014; Niess, 2005). In this way, mathematics teachers who use TPACK effectively in their lessons can be trained (Kinuthia et al. 2010). In this study, this framework was used since it could provide a beneficial way of teaching how to integrate technology into mathematics lessons for teacher education programs.

In the current study, it was focused on the PMSMT's TPACK of digital storytelling having beneficial implications and usage in teaching mathematics. However, it cannot be stated that using digital storytelling in the lesson plan ensures implementing TPACK effectively. Hence, the PMSMT may need specialized TPACK on digital storytelling to effectively design lessons and integrate their teaching practices. Therefore, it is necessitated to provide their professional development to meet this need. To line with this view, workshops were established, and the PMSMT's specialized TPACK was examined in order to enable them to create beneficial digital stories and integrate them into lessons effectively. Hence, the present study focused on the process of identifying and developing detailed TPACK for creation of digital stories that can be used in mathematics education and the design of the lessons in which these stories took place effectively)

Method

Because the fact that the cases are explored in detail by considering and connecting all dimensions in their own nature and the conditions in which they occur by making comparisons among them in the multiple case study (Creswell 2009; Merriam 2009), the current study was designed using multiple case study research design. The current study focused on the digital stories created by preservice middle school mathematics teachers' (PMSMT) identification and development of TPACK through professional development workshops aiming to teach how to create digital stories and integrate them into lessons by gathering detailed information in various ways. Ethical permissions were provided.

Participants

In accordance with the aims of the current study, the study was conducted to 60 junior students enrolled in the elementary mathematics education program. Of these participants, 38 were female and 22 were male. The participants were selected by using criterion sampling strategy. As the focus of the research is on the mathematical and pedagogical as well as the technological aspects of the creation of digital stories, the participants were expected to be familiar with these knowledge types. Hence, the PMSMT who had taken the courses of "Educational Technology and Material Design" and "Teaching Principles and Strategies" were selected for the current study.

Professional Development Workshop

The current study was conducted in the context of four professional development workshop series paying attention on digital storytelling. The professional development workshops were designed based on four characteristics; supporting the PMSMT in (1) learning how to use Powtoon as needed technological tool, (2) writing stories, (3) creating digital stories, and (4) designing lessons by digital storytelling and revising based on reflections. The implementation of all of the series of workshops lasted 48 hours in six days including 8 hours in each day.

The first workshop was performed using activities and tasks that were organized to get necessary information about using Powtoon. The PMSMT were first informed about using Powtoon and its various applications, and activities were performed to learn how to use the program. This process was carried out in the computer laboratory in eight hours. In the second workshop, after the PMSMT started to use Powtoon effectively, they were given training on story and story-writing. Story-writing education process was performed by providing information about narration, elements and structure of the story, narratives used in the story, characteristics of a good narration and processes of narrative. Then, sample stories were examined and analyzed. The story-writing education process was carried out in eight hours. After these trainings, the participants were asked to examine the middle school mathematics curriculum. This review process was carried out as homework. The PMSMT determined the particular mathematical topics, concepts and objectives to prepare their digital stories and lesson plans. The third workshop was started with the activities and tasks related to the PMSMT's mathematical stories and the processes shown in Table 1 and performed in twenty-four hours. The PMSMT were asked to write a story about the objectives of the mathematical concept selected from the middle school mathematics curricula. The PMSMT who wrote their stories shared them with each other, and then all of them came to the class reading the stories. Discussions were made about the stories read and revisions were suggested if necessary. Then, they transformed the revised form of the stories into digital stories using Powtoon by selecting the necessary criteria and items for the stories. The process of creating digital stories of the PMSMT was carried out in twenty four hours following the steps suggested by Kearney (2011), as shown in Table 2. The prepared digital stories were shared with other participants, and then they discussed about these digital stories and feedback was provided. Afterwards, the PMSMT were asked to design a lesson based on the selected objective using the digital stories reorganized in accordance with the feedback. The lesson plans prepared by using digital stories were shared with other participants in the group and discussed by the group including the researcher and participants. This group talked about the use of lesson plans in the classroom and made recommendations about their correction. The processes of giving training and collecting data were performed by the researcher. Data about training

processes recorded using video cameras were transcribed verbatim. Also, the digital stories and lesson plans were collected by the researcher.

Table 1. Description of Professional Development Workshop

Session	Agenda	Homework
Session 1, 8 hours	Learning to use Powtoon	Try to design contexts arbitrarily using functions of Powtoon
Session 2 8 hours	Learning to write story, Analyse samples of mathematical stories Determine the mathematical concept and related items used in the story	Analyse middle school mathematics curricula Make examination for elements of story such as time, location Write mathematical story
Session 3 24 hours	Creating digital storytelling (by following the steps modified based on the study of Kearney (2011) in Table 2) Share mathematical stories and digital stories Presentation of mathematical stories and digital stories Analyse mathematical stories and digital stories Full class discussion Make revisions	Design lesson plans using created digital stories
Session 4 8 hours	Share lesson plans Presentation of lesson plans Analyse lesson plans Full class discussion Make revisions	Enact lesson plans by microteaching if it is applicable

Table 2. Design process of digital storytelling proposed by Kearney (2011)

Process of writing and creating digital stories	Media	Creating the environment
Process of determining mathematical part	Middle school mathematics curricula	The topic, concepts and objectives were determined to be used in digital story-telling
Building mathematical narratives including scenarios for digital stories	MS Word	PMSMT made connection of the concept and objective with real life, history, or other disciplines, organize the event and determine the characters, plot, and time. They built mathematical narratives appropriately depending on writing process and elements and using determined concepts and objectives. Narrative had clear beginning, middle and end.
Story board	MS Word Powtoon	The scripts (highlights of the narrative) were established.

		Elements of stories including place, timing, people, and events were detailed. How to interact them with each other was explained clearly in detail. Also, visual and audio effects including pictures, photographs, videos, and audio-recordings to be used in digital storytelling were examined and identified.
Creating digital stories	MS Word Powtoon Identified visual & audio effects	Identified items were combined to form digital stories based on identified objectives, prepared mathematical stories and scenarios. Digital stories were formed by using items economically, consciously and properly based on the narratives.

Data Collection and Data Analysis

The research took place in forty-eight hours. According to Harris, Grandgenett, and Hofer (2010), the data can be collected in order to assess TPACK through three sources; “self-report (via interviews, surveys, or other generated documents, such as reflexive journal entries), observed behavior, and teaching artefacts, such as lesson plans. Since teachers’ knowledge is typically reflected through actions, statements, and artefacts. . .” (p. 3834). At the end of the training, the PMSMT prepared lesson plans using digital stories and these lesson plans were collected for examination based on the purposes of the study. Afterwards, the lesson plans, stories and digital stories were collected. Then, all of the data obtained in various ways and documented were examined by the researcher using the content analysis technique from qualitative data analysis techniques. In this process, the researcher has determined various categories and themes related to the analysis of the collected data. The categories and themes identified in the study were rearranged as in Table 3 using the theoretical frameworks proposed by Bowers and Stephens (2011), Niess (2007) and Hervey (2014); and the data of the current study in order to determine specialized TPACK for digital storytelling. For example, the codes of having mathematical efficiency, mathematical appropriateness, being related to mathematical concept and using procedural and conceptual skills in balanced were determined, and they were placed under the theme of mathematical appropriateness. They were thought as being related to content knowledge so these categories were designed to be used under the title of content knowledge of the theoretical framework. Moreover, when the PMSMT’s digital stories and the lesson plans were examined, it was observed that they did not focus solely on technological knowledge or only technological pedagogical knowledge. Hence, these two types of knowledge did not take place in the framework of the current study and the revised form of the framework was prepared as in Table 3. Then using this prepared framework data were re-analyzed, and the findings were explained with the help of this framework. In order to provide the validity and reliability of the study, data triangulation strategy was performed so the data were collected by the ways as suggested by Harris, Grandgenett and Hofer (2010). Also, the data analysis process was made by the researcher and an academician having the degree of PhD. in mathematics education. They independently coded the data and then, they identified common codes and themes with 90% through their meetings. The remaining 10% dissimilar part of the codes and themes was discussed and used by providing consensus. In addition, member checking strategy was used. The comments of the PMSMT about the implications made through data analysis were found out through interviews.

Table 3. Theoretical framework used for data analysis proposed by content analysis and study of Bowers & Stephens (2011), Niess (2007) and Hervey (2014)

Knowledge Domain	Descriptors
Content Knowledge (CK)	Identifies the concept based on mathematics curriculum Prepares the mathematical story (including objective, selecting and organising the elements of story appropriately)

	Evaluates mathematical efficiency of the story (Sufficiency of mathematical knowledge, mathematical appropriateness, relation with mathematics, procedural and conceptual information, using skills in balanced)
Technological Content Knowledge (TCK)	Represents the descriptors defined in domains of TK and CK Understands benefits of Powtoon to represent subject domain Uses Powtoon to simulate identified part of content Transforms mathematical stories into digital stories by Powtoon Produces storyboard/script appropriately based on mathematical stories Recognises challenges in producing digital-stories and provides alternatives to eliminate
Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK)	Analyses, manages, and make appropriate selections on usage of descriptors in all domains in a dynamic equilibrium Prepares digital story appropriately based on related objective, student knowledge and instructional strategies by Powtoon Organises digital story and lesson plan appropriately based on developmental process of students and related objectives (Characters, places, scenario, symbols, and messages) Prepares lesson plan providing the learning environment based on the usage of digital stories effectively Uses digital story to provide students engage in exploring, thinking and understand content Provides opportunities to develop high-level thinking activities such as problem solving to learn concept by digital story as a learning tool

Findings

The lesson plans and digital stories prepared by the PMSMT were examined in terms of each dimension of TPACK (see Table 2) and the findings were indicated in headings referring to these knowledge domains. When the PMSMT's digital stories and the lesson plans were examined, it was observed that they did not focus solely on technological knowledge or only technological pedagogical knowledge. Therefore, it is determined that there are not any preservice teachers representing just these knowledge domains. The most important reason for this finding could be that the middle school mathematics curriculum was examined and the participants were asked to select the concepts and objectives that they could prepare their digital stories. The mathematical story and the digital story were prepared after the mathematical knowledge was determined. Hence, it can be said that all the participants used and represented different forms and levels of content knowledge in their digital stories and lesson plans. When the digital stories and lesson plans that were prepared were examined, it was observed that 10 PMSMT were at Content Knowledge Level, 14 PMSMT were at the level of Technological Content Knowledge Level and 36 PMSMT were at TPACK Level.

The idea why the PMSMT's digital stories and lesson plans were examined in the specified knowledge levels was explained under the following headings. The aim here was to elaborate in detail how the PMSMT used and integrated their knowledge in designing digital stories and preparing lesson plans.

Content Knowledge

The PMSMT's digital stories, which mainly include content knowledge in the lesson plans, were used to inform students about the target, to draw their attention, to explain them the path of teaching process and to visualize the solution. Only digital stories focusing on accurate and sufficient information about mathematical concepts were accepted in this category of knowledge domain. The content was

explained in a proper and correct way in these digital stories. In addition, they were created using such a low level of traits of the Powtoon. For example, they were composed of few storyboards, and formed using limited level of motion, audio, and picture insertion property of Powtoon. For example, there is a sample of digital storytelling of “Levent’s Pizza” in this knowledge level in Figure 2 (summarized in Appendices-Story 1).

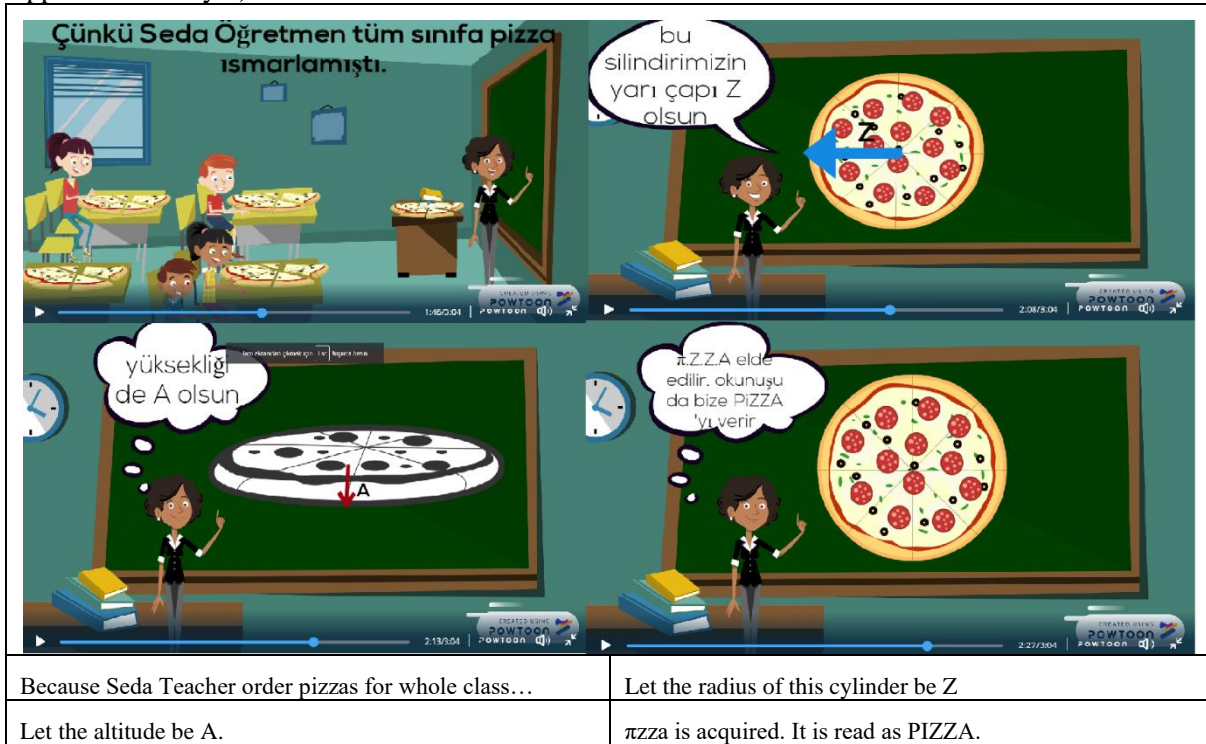

Figure 2. Screenshots of the digital story about volume formula of cylinder “Levent’s Pizza”

This digital story was prepared with the aim of making the volume formula of cylinder more permanent in mind. In the interview, S12 explained that this digital story was designed in order to make the formula easy to remember and understand using its elements such as radius, altitude. Hence, remembering remindful samples rather than acquiring conceptual understanding about the subject was encouraged in the lesson. In addition, pedagogical activities such as supportive discussion topics, questions to enhance understanding of the content were not provided in the lesson plan. In this respect, the digital story had deficiencies in pedagogical aspect. In addition, the features of the program were used at a limited level in the digital story. Due to the nature of the story, the motions or emotion of the characters was not considered to be necessary since it was not at the forefront of the narrative. Only the process of relating formula and the pizza were visualized. Because Powtoon's dynamic features were used at limited extent emphasizing visualization purposes, the digital story had technological shortcomings. When the lesson plan using this digital story was examined, it was seen that S12 planned to tell the students the formula of the volume of the cylinder after reminding about the cylinder. She planned to use this digital story to help students reinforce and remember this formula before starting to do the exercises necessitating to use the formula. She ignored the tasks, activities, questions, pictures or explanations providing the opportunities encouraging the necessary knowledge and skills needing for reasoning about the volume. In this respect, it could be stated that there were deficiencies in the digital story and lesson plan in pedagogical aspects. After the discussion period, S12 could not improve the lesson plan and the story in terms of pedagogical and technological aspects and no revisions were made on them. For this reason, this kind of samples were evaluated in the Content Knowledge Level before and after the discussion process.

Technological Content Knowledge

The PMSMT with technological knowledge were able to transform the stories having mathematical competence into digital stories by using Powtoon effectively. In other words, using this program effectively, the story with rich mathematical content were transformed into a digital story. However, in the process of creating these digital stories and using them in lesson plans, pedagogical aspects were considered at limited level. Ignoring the pedagogical aspects of the lesson plan, there were mathematical content and the efficient use of the properties of the Powtoon. For example, in the digital story of “Country of Integers” represented in Figure 3, the mathematical concept of absolute value was explained focusing on using emotional feelings (in Appendices-Story 2).

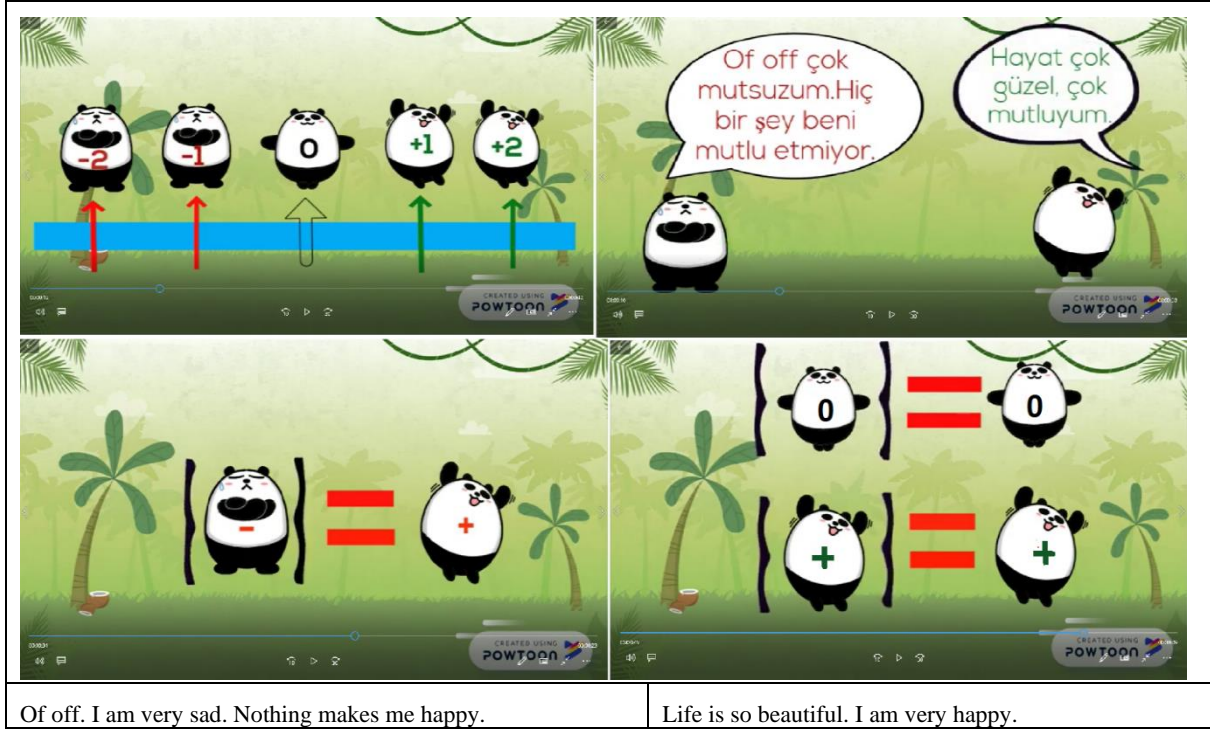

Figure 3. Screenshots of the digital story about absolute value by “Country of Integers”

In this digital story, the PMSMT introduced the story and time as the elements narrative in her story as a country of integers, introducing the happy, unhappy, and insecure pandas who were residents of the country and characters of the story. Here, S47 used the green colour and the plus sign to show the happy pandas for positive integers; the red colour and the minus sign to show the unhappy pandas for negative integers, and the black number for the zero number. In this way, the mathematical concept of integers, which is the preliminary learning of absolute value, was introduced correctly as in Figure 3. After this distinction and reminder, the target point began to be told. It was shown that people could be happy by changing their unhappy feelings; meaning that their minus signs could turn into the plus sign, but this could only be achieved with great bars. In this knowledge category, this digital story was evaluated in Technological Content Knowledge domain because of using integer concept correctly and the importance and significance of the absolute value sign with the efficient use of the motion, image, and sound characteristics of Powtoon for all integers. The emotional feelings of the characters in the story were illustrated effectively by the use of sound and visual features by mobilizing characters. In this story, due to using the features of Powtoon efficiently, it could be stated that technological knowledge could be used while designing this digital story. S47’s lesson plan was evaluated in this category in terms of displaying the integers and representing the relevant parts of the digital story while teaching the absolute value. However, to ignore the questioning or explanations encouraging students’ understanding through the use of the digital story, indicated that there were deficiencies in terms of pedagogical aspect. In the beginning of the lesson, it was planned to start the lesson with questions about happiness, unhappiness, and situations to feel happy or unhappy. Then, it was seen that he was planning

to start teaching the subject by watching the digital story. In the interviews, by the digital story, he emphasized that he planned to summarize the story and mention about the absolute value subject and make exercises in the lesson plan. In addition, in both pedagogical and technological aspects, explanations were added as sound and when used in the classroom, some bubbles were shown in the case of the existence of students that could not hear them. Moreover, during the interviews, the S47 focused more on understanding the reasonableness of the subject than on understanding and acquiring conceptual knowledge. Therefore, he expressed his views regarding the use of digital stories in this direction. S47 therefore ignored most pedagogical aspects and he just used general pedagogical knowledge such as classroom management rules. In order to help students to comprehend the subject and to help them understand the digital story, the methods and clues that the student would examine the story and the subject in depth were ignored. As pedagogical knowledge was used at limited extent, such stories were evaluated in the category of Technological Content Knowledge.

Technological Pedagogical Content Knowledge

The PMSMT evaluated in this knowledge domain prepared their digital stories and lesson plans by using and associating their content knowledge, technological knowledge, and pedagogical knowledge. The digital stories categorized under this heading were used in the lesson plans designed by focusing on the conceptual aspect of the subject efficiently. In addition, in the lesson plans, the questions were prepared to be asked to teach the subject before, during, and after the digital stories were watched to help the students understand the content. In other words, digital stories were considered as the main tools to be used in teaching and the lesson plans were prepared based on this view. In addition, most of these stories have been created by originating from the literature, history, fairy tales and other disciplines such as science. For example, the mathematical subject of absolute value was explained with the story of Ferhat and Şirin; the sets of numbers were transformed into digital stories with the subject of gene in science; the property of zero as being absorbing element in multiplication with black hole as the issue of astronomy in the sciences; and ratio was told with a situation related to forming the map of a city gotten in Ottoman history. For example, using the story of Ferhat and Şirin as one of the famous literary works, S56 explained the concept of absolute value by modifying this story (Appendices-Story 3) in Figure 4.

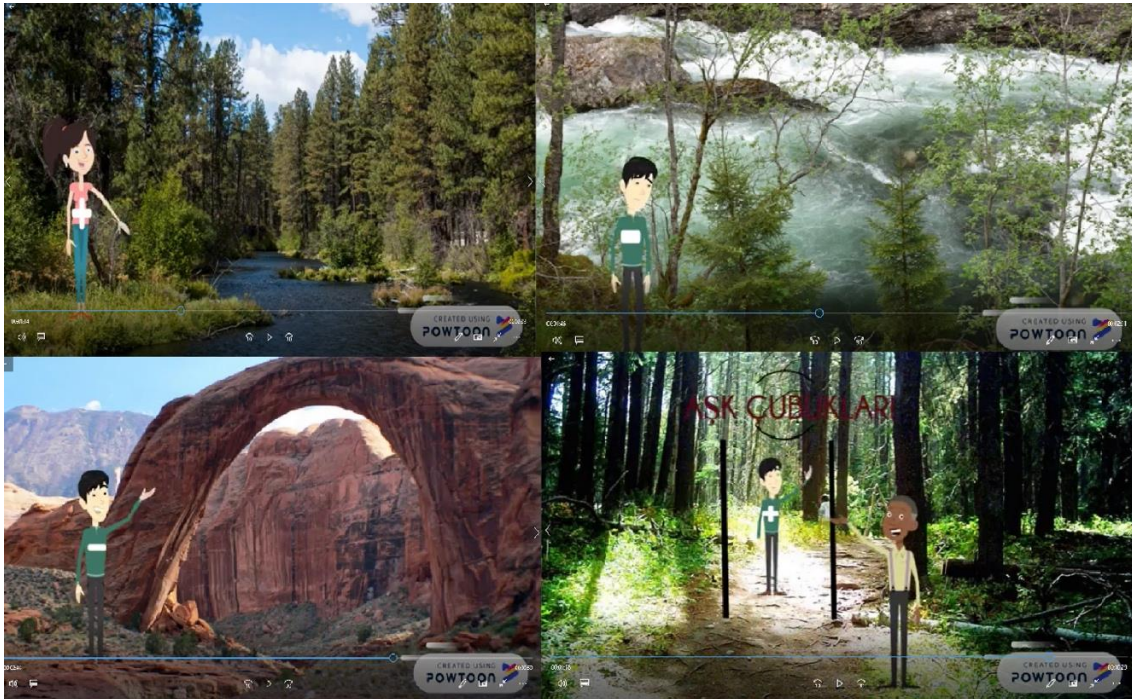

Figure 4. Screenshot of the digital story about absolute value by “Ferhat and Şirin”

This digital story was created being inspired from the story of Ferhat and Şirin in the literature. S56 described the concept of integers by relating the enemy families of Ferhat and Şirin with their hostile status. In addition, in order to emphasize the meaning of the absolute value, Ferhat and Şirin's houses were in the opposite direction but in equal distances to the zero point. In addition, it was planned to discuss these contexts and the questions that could be asked to students were prepared in the lesson plan. The concept of absolute value was also explained by getting the plus sign of Ferhat. These sections were also supported by student discussions and sample exercises in the lesson plan. In addition, the features of the program were used effectively in the creation of the story. The movements, emotions, speeches and sounds of the characters were used appropriately. Therefore, content, technological and pedagogical knowledge were used effectively in designing this digital story and lesson plan.

In another example for this knowledge domain, S6 organized her digital story of “Peace Aerial Ropeway” in Figure 5 (Appendices-Story 4) and lesson plan in order to teach addition operation on integers. In the beginning part of the lesson plan, it was planned to introduce the prepared concrete material (see Figure 6) to the students, to ask the question of whether they get on aerial ropeway and to watch a particular part of the digital story or not. The digital story was described with the relation of the opposite parts of the integers as positive and negative with the enemy cities in order to remind the concept of integers. After viewing this part of the story, it was planned to form discussion about this relationship between the integers and the questions that could be asked through whole class discussion were stated in the lesson plan. In addition, she used the number line logic from the modelling methods used in the operations performed on the integers and learned in the Special Teaching Methods course in this digital story. The number line method was associated with the aerial ropeway and its route. Moreover, in the placement of the numbers on the aerial ropeway, the subject about the comparison of integers was used by the idea of positioning the houses in the city from the foothills to the top of the mountain as shown in Figure 5. Hence, it was planned to focus on this issue by watching related part of the digital story in whole class discussion so that it was aimed to help the students reinforce their understanding about the concept of positive and negative numbers, and the relationship between them. After completing the whole class discussions about them, S6 planned to begin teaching addition on integers. By watching the particular part of the digital story about running rules of the aerial ropeway, it was aimed to focus on the relationship between these rules and addition on integers in the lesson plan. The digital story also showed a number of samples for addition operation on integers. Here, the aerial ropeway model as a concrete material (see Figure 6) was planned to be used by the students to perform a number of exercises for addition operations on integers and to help them acquire conceptual and procedural knowledge on this model more effectively. Using the context of aerial ropeway in the digital story, various exercises related to the addition on integers to be performed by using the aerial ropeway model were stated in the lesson plan.

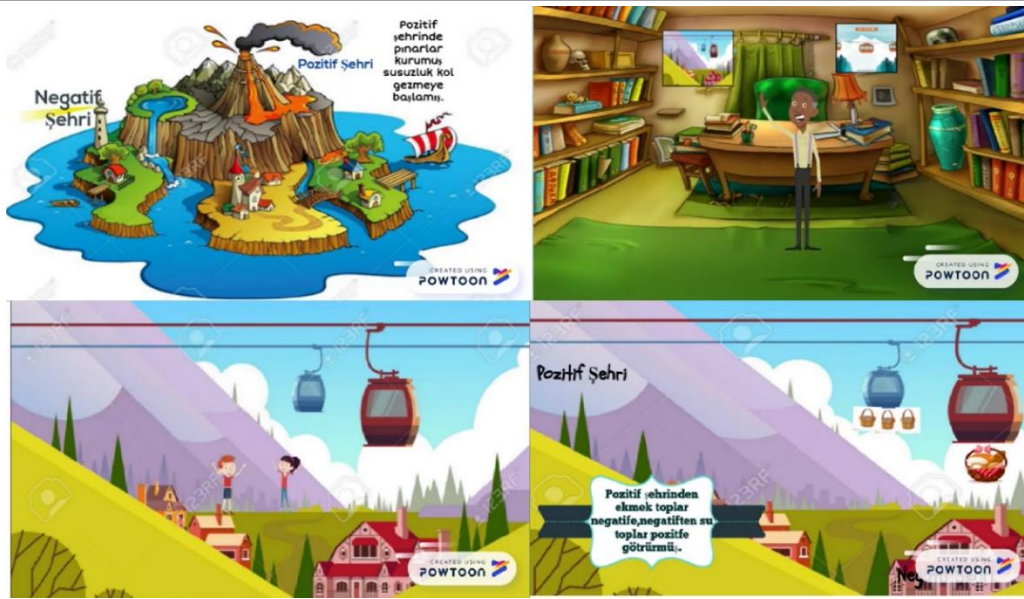

Figure 5. Screenshot of the digital story about operations on integers by Peace Aerial Ropeway

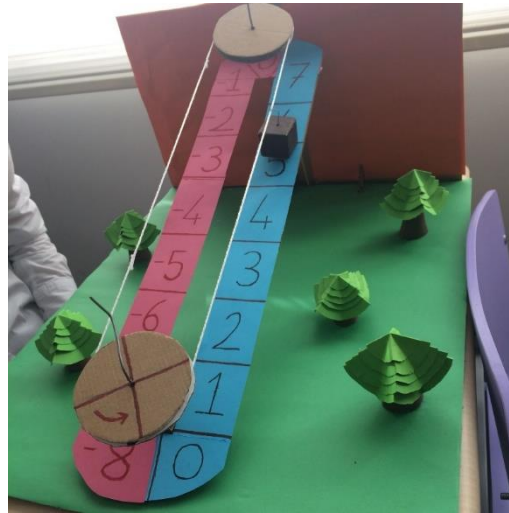

Figure 6. Aerial ropeway material for addition operation on integers

This digital story was designed about the mathematical concept of addition on integers using the properties of Powtoon effectively such as adding motion, image, and sound with the help of technological knowledge. It was supported with the help of the concrete material prepared appropriately based on this story in the lesson plan. Moreover, the process of transferring mathematical content seems to be planned in a way that supports student learning with effective pedagogical aspects. Given these explanations, it could be stated that S6 represented the characteristics of specialized TPACK knowledge level in preparing the digital story and the lesson plan effectively. Also, it can be stated that he could use digital stories as learning tool to help student to understand the concept, analyse it, and develop thinking about the content by providing pedagogical facilities.

Discussion and Conclusion

Various digital stories were created and brought together in the current study. In this process, the preservice middle school mathematics teachers (PMSMTs) were given a training about story-writing, using Powtoon and creating digital story. The study could be important in terms of combining two different disciplines of literature and mathematics by the acquisition of the necessary information about

writing story as one of the most important strategies of literature, and communication and using them in mathematics education. The PMSMT were encouraged to develop themselves in the professional improvement by acquiring necessary knowledge and skills related to story-writing and using it in mathematics education with the help of technology.

It could be stated that the professional development workshops related to digital storytelling could be useful to provide the PMSMT opportunity of transferring the content of the mathematical concept into the design of the lessons. In addition, the views that digital stories are useful in organizing knowledge (Hwang & Huang 2012), and they provide an effective and interesting way to visualize the information (Çetin, 2021; Rijnja & Van der Jagst 2004). However, it was observed that the PMSMT had difficulty in connecting content knowledge with other knowledge levels in designing the lessons including digital stories, such as technological and pedagogical knowledge, and some of them could not effectively associate the content, pedagogical and technological knowledge. This finding is in line with findings of previous studies in which it is stated that preservice teachers do not use all of the necessary kinds of knowledge or integrate them effectively when designing technology-supported lessons (Samaras & Fox 2013; Istenic Starcic et al. 2016). More specifically, it was seen that the PMSMT could have the opportunity to represent their knowledge and skills they had about mathematics education and evaluate them in the context of the design of technology-supported learning environments with the help of digital stories and the lesson plans. This finding is in line with the findings and recommendations of the earlier studies focusing on the reflection and analysis of the learning process of preservice teachers in the context of the digital stories (Bull & Bell 2005; Hofer & Swan 2005; Sharp, Garafolo & Thompson 2004).

Through the professional development workshops, it could be stated that the PMSMT's learning skills were developed by the processes of training and preparing the lesson plans and digital stories. Here, the PMSMT had the opportunities of making abstract mathematical concepts more concrete with digital stories (Sharp et al. 2004), learning how to enable students to think about concepts (Harel & Papert 1991) and the use of digital stories designed to construct conceptual knowledge (Alterio 2002). Also, it could be stated that digital stories provided effective and useful opportunities for using the theoretical knowledge acquired in teaching and learning in the process of making abstract concepts concrete and reasoning on it. This finding of the research is in line with the studies that emphasize the connection of learning theories and teaching method with the mathematical concepts (Hall & Hudson 2006; Kim 2006; Ugoretz 2006). In this respect, it is recommended that it is important to provide opportunities for professional development in making these connections as represented in the current study.

The digital storytelling could be seen as an effective way of showing important examples for relating mathematical knowledge with knowledge of other disciplines such as literature and science. For example, the famous Ferhat and Şirin story was used to teach the mathematical concept of absolute value, and the absorbing property of zero on multiplication operation was explained by originating from the black holes in the space. In this respect, it could be stated that the digital stories were useful for the PMSMT in terms of making connection between mathematical concepts and other disciplines as explained in previous studies (Hall and Hudson 2006; Kim 2006). Even with this connection, it can be stated that mathematical concepts have become more interesting and concrete (Huge-Black, 2014; Nam, 2017). In addition, the PMSMT's awareness of the deficiencies in digital stories and lesson plans based on knowledge levels could be ensured in the processes of training. These findings can be supported by the findings and recommendations of previous studies in the literature (Sharp et al. 2004; Harel & Papert 1991; Bull & Bell 2005; Hofer & Swan 2005; Jakes & Brennan 2003; Salpeter 2005; Weis 2002). In accordance with these findings, it can be stated that the process of learning about formation of digital-storytelling and designing lesson plans by these stories can encourage the PMSMT's development of pedagogical, technological, and content knowledge. Hence, the professional development workshops provided the PMSMT for creating digital stories and lesson plans can be useful to be used in teacher education programs since this process could provide the opportunity of associating the knowledge acquired through different courses such as educational technology, field, and methodology like it is

suggested in earlier studies (Mouza et al. 2014; Istenic et al. 2016). The current study is limited to design of the lessons using digital storytelling. Further research should explore enactment of these lessons in the classrooms. Also, further research should examine the impacts of these professional development workshops on inservice mathematics teachers' TPACK about digital storytelling including their implementation in their classrooms. Also, the workshops can be extended using the analysis of their implementation of lessons using digital storytelling.

There is no conflict of interest for the current study.

Ethical permissions were provided.

References

- Angeli, C., & Valanides, N. (2009). Epistemological and methodological issues for the conceptualization, development, and assessment of ICT-TPCK: advances in technology and pedagogical content knowledge (TPCK). *Computers & Education*, 52, 154–168. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2008.07.006>
- Barab, S., & Squire, K. (2004). Design-based research: Putting a stake in the ground. *The Journal of the Learning Sciences*, 13(1) 1-14. https://doi.org/10.1207/s15327809jls1301_1
- Behmer, S., Schmidt, D. & Schmidt, J. (2006). Everyone has a story to tell: Examining digital storytelling in the classroom. In C. Crawford et al. (Eds.), *Proceedings of Society for Information Technology and Teacher Education International Conference 2006* (pp. 655-662). Chesapeake, VA: AACE.
- Bowers, J. S. & Stephens, B. (2011). Using technology to explore mathematical relationships: A framework for orienting mathematics courses for prospective teachers. *Journal of Mathematics Teacher Education*, 14(4), 285-304. <https://doi.org/10.1007/s10857-011-9168-x>
- Bruner, J. (1996). *The Culture of Education*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Chai, C. S., Koh, J. H. L., & Tsai, C. C. (2010). Facilitating preservice teachers' development of technological, pedagogical, and content knowledge (TPACK). *Educational Technology & Society*, 13(4), 63–73.
- Chang CY. (2001). Comparing the impacts of a problem-based computer – assisted instruction and the direct-interactive teaching method on student science achievement. *Journal of Science Education Technology*, 10(2), 147–153.
- Chung, S. (2006). Digital storytelling in integrated arts education. *The International Journal of Arts Education*, 33-50.
- Cobb, P. (2000). Conducting classroom teaching experiments in collaboration with teachers. In A. Kelly & R. Lesh (Eds.), *Handbook of research design in mathematics and science education* (pp. 307–334). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Cobb, P., Confrey, J., diSessa, A., Lehrer, R., & Schauble, L. (2003). Design experiments in educational research. *Educational Researcher*, 32(1), 9-13. <https://doi.org/10.3102/0013189X032001009>
- Cobb, P., Stephan, M., McClain, K. & Gravemeijer, K. (2011). Participating in classroom mathematical practices. In Sfard, A., Yackel, E., Gravemeijer, K., & Cobb, P. (Eds.), *Journey in mathematics education research* (pp. 117– 782163). Netherlands: Springer.
- Çetin, E. (2021). Digital storytelling in teacher education and its effect on the digital literacy of pre-service teachers. *Thinking Skills and Creativity*, 39, 1-9.

- Davis, M. & Waggett, D. (2006) Enhancing pre-service teachers' reflective practice via technology competencies and e-portfolio development. *Society for Information Technology and Teacher Education*. Retrieved on November 10, 2021 from <http://www.uvm.edu/pt3/?Page=papers.html&SM=researchsub.html>.
- Egan, K. (1998). *The educated mind: How cognitive tools shape our understanding*. Chicago: University of Chicago Press.
- Gürsoy, G. (2021). Digital storytelling: Developing 21st century skills in science education. *European Journal of Educational Research*, 10(1), 97-113. doi: 10.12973/eu-jer.10.1.97.
- Hall, L. & Hudson, R. (2006). Cross-curricular connections: Video production in a K-8 teacher preparation program. *Contemporary Issues in Technology and Teacher Education*, 6(3), 328-341.
- Haven, K. (2000). *Super simple storytelling: A can-do guide for every classroom, every day*. Englewood, CO: Teacher Ideas Press.
- Hervey, L. G. (2014). Between the notion and the act: Veteran teachers' TPACK and practice in 1:1 settings. In C. Angeli & N. Valanides (Eds.), *Technological pedagogical content knowledge* (pp. 165-189). New York: Springer.
- Hibbing, A.N., & Rankin-Erikson, J. L. (2003). A picture is worth a thousand words: using visual images to improve comprehension for middle school struggling readers. *Reading Teacher*, 56(8), 758-770.
- Hofer, M. & Swan, K. (2006). Digital storytelling: moving from promise to practice. In C. Crawford et al. (Eds.), *Proceedings of Society for Information Technology and Teacher Education International Conference, March 19* (pp. 679-684). Chesapeake, VA: AACE.
- Istemic Starčić, A., Cotić, M., Solomonides, I., & Volk, M. (2016). Engaging pre-service primary and preprimary school teachers in digital storytelling for the teaching and learning of mathematics. *British Journal of Educational Technology*, 47(1), 29–50. <https://doi.org/10.1111/bjet.12253>
- Jonassen, D. (2003). Using cognitive tools to represent problems. *Journal of Research on Technology in Education*, 35 (3), 362-382. <https://doi.org/10.1080/15391523.2003.10782391>
- Karaoğlan-Yılmaz, F. G., Gökkurt-Özdemir, B., & Yaşar, Z. (2018). Using digital stories to reduce misconceptions and mistakes about fractions: an action study. *International Journal of Mathematical Education in Science and Technology*, 49(6), 867-898. <https://doi.org/10.1080/0020739X.2017.1418919>
- Kearney, M. (2009). *Investigating digital storytelling and portfolios in teacher education*. Proceedings of Ed-Media 2009 World Conference on Educational Multimedia, Hypermedia and Telecommunications. Edited by: Fulford, C. and Siemens, G. pp.1987–96. Chesapeake, VA: AACE.
- Kearney M. (2011). A learning design for student-generated digital storytelling. *Learn, Media Technology*, 36(2), 169–188. <https://doi.org/10.1080/17439884.2011.553623>
- Kim, H. (2006). How do we change preservice teachers' perceptions of scientists using digital storytelling. In C. Crawford et al. (Eds.), *Proceedings of Society for Information Technology and Teacher Education International Conference 2006* (pp. 689-691). Chesapeake, VA: AACE.
- Kinuthia, W., Brantley-Dias, L., & Junor-Clarke, P. A. (2010). Development of pedagogical technology integration content knowledge in preparing mathematics preservice teachers: the role of instructional case analyses and reflection. *Journal of Technology and Teacher Education*, 18(4), 645-669.
- Koehler, M. J., & Mishra, P. (2008). Introducing TPACK. In AACTE Committee on Innovation & Technology (Eds.), *Handbook of technological pedagogical content knowledge for educators* (pp. 3–29). New York, NY: Routledge.

- Koehler, M., & Mishra, P. (2009). *Technological pedagogical content knowledge (TPACK) [diagram]*. Retrieved April 13, 2018, from <http://www.tpack.org/tpck/images/tpck/a/al/tpack-contexts.jpg>
- Lasica, J. (2002). Digital tools easier to grasp. *USC Annenberg Online Journalism Review*. Retrieved on October 27, 2018 from <http://www.ojr.org/ojr/lasica/1034121182.php>
- Lathem, S. (2005). Digital storytelling and professional development: New media for ancient tradition. *Society for Information Technology and Teacher Education*. March 1-5, 2005, Phoenix, AZ. Retrieved on September 10, 2021, from <http://www.uvm.edu/pt3/?Page=papers.html&SM=researchsub.html>.
- Lee, S. C. (2001). Development of instructional strategy of computer application software for group instruction. *Computers & Education*, 37(1), 1–9. [https://doi.org/10.1016/S0360-1315\(01\)00020-3](https://doi.org/10.1016/S0360-1315(01)00020-3)
- Macquire, J. (1998). *The power of personal storytelling: Spinning tales to connect with others*. New York: Putnam.
- Malita, L., & Martin, C. (2010). Digital Storytelling as web passport to success in the 21st Century. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 2(2), 3060-3064. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.03.465>
- Mishra, P., & Koehler, M. J. (2006). Technological pedagogical content knowledge: A framework for teacher knowledge. *Teachers College Record*, 108(6), 1017–1054.
- Mouza, C., Karchmer-Klein, R., Nandakumar, R., Yilmaz-Ozden, S., & Hu, L. (2014). Investigating the impact of an integrated approach to the development of preservice teachers' technological pedagogical content knowledge (TPACK). *Computers & Education*, 71, 206-221. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2013.09.020>
- Mudzimiri, R. (2012). *A study of the development of Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK) in pre-service secondary mathematics teachers*. (Doctoral dissertation). Retrieved from ProQuest Dissertations and Theses. (Publication No. 3523442).
- Nam, C. W. (2017). The effects of digital storytelling on student achievement, social presence, and attitude in online collaborative learning environments. *Interact Learning Environment*, 25(3), 412–427. <https://doi.org/10.1080/10494820.2015.1135173>
- National Council for Accreditation of Teacher Education (2012). *CAEP announces commission on standards and performance reporting: Will raise the bar for educator preparation*. Washington, DC: NCATE.
- Niess, M. L. (2005). Preparing teachers to teach science and mathematics with technology: developing a technology pedagogical content knowledge. *Teaching and Teacher Education*, 21, 509–523. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2005.03.006>
- Niess, M.L., Ronau, R.N., Shafer, K.G., Driskell, S.O., Harper, S.R., Johnston, C., Browning, C., Özgün-Koca, S.A. & Kersaint, G. (2009). Mathematics Teacher TPACK Standards and Development Model. *Contemporary Issues in Technology and Teacher Education*, 9(1), 4-24.
- Niess, M. L. (2011). Investigating TPACK: Knowledge growth in teaching with technology. *Journal of Educational Computing Research*, 44(3), 299-317. <https://doi.org/10.2190/EC.44.3.c>
- Preiner, J. (2008). *Introducing dynamic Mathematics software to Mathematics teachers: the case of GeoGebra*. Unpublished doctoral dissertation. University of Salzburg, Austria Schumann.
- Powell, J.V., Aeby, V.G. & Carpenter-Aeby, T. (2003). A comparison of student outcomes with and without teacher facilitated computer-based instruction. *Computers & Education*, 40(2), 183–191. [https://doi.org/10.1016/S0360-1315\(02\)00120-3](https://doi.org/10.1016/S0360-1315(02)00120-3)

- Rijnja G. & Van der Jagt R. (2004). *Storytelling: De kracht van verhalen in communicatie*. Alphen aan den Rijn The Netherlands: Kluwer.
- Robin, B. (2006). The educational uses of digital storytelling. In C. Crawford et al. (Eds.), *Proceedings of Society for Information Technology and Teacher Education International Conference 2006*, 709-716. Chesapeake, VA: AACE.
- Robin, B. R. (2008). Digital storytelling: A powerful technology tool for the 21st century classroom. *Theory into Practice*, 47, 220-228. <https://doi.org/10.1080/00405840802153916>
- Rudnicki, A. (2009). *Coming full circle: Exploring story circles, dialogue, and story in a graduate level digital storytelling curriculum*. Unpublished doctoral dissertation. University of Houston, Houston, TX.
- Sadik, A. (2008). Digital storytelling: A meaningful technology-integrated approach for engaged student learning. *Educational Technology Research and Development*, 56, 487-506. <https://doi.org/10.1007/s11423-008-9091-8>
- Samaras, A. P., & Fox, R. K. (2013). Capturing the process of critical reflective teaching practices through e-portfolios. *Professional Development in Education*, 39(1), 23-41. <https://doi.org/10.1080/19415257.2012.682318>
- Schiro, M. (2004). *Oral storytelling and mathematics. Pedagogical and multicultural perspectives*. Thousand Oaks, NJ: Sage Publications.
- Schank, D. (1990). *Tell Me a Story: Narrative and Intelligence*. Evanston, IL: Northwestern University Press.
- Stephan, M., Bowers, J., Cobb, P., & Gravemeijer, K. (2003). *Supporting one first-grade classroom's development of measuring conceptions: analyzing learning in social context*. Journal for Research in Mathematics Education Monograph, Reston, VA: NCTM.
- Tally, B. & Goldenberg, L. B. (2005). Fostering historical thinking with digitized primary sources. *Journal of Research on Technology in Education*, 38(1), 1-21. <https://doi.org/10.1080/15391523.2005.10782447>
- Tsai, C.C. & Chou, C. (2002). Diagnosing students' alternative conceptions in science. *Journal of Computer Assisted Learning*, 18, 157-165. <https://doi.org/10.1046/j.0266-4909.2002.00223.x>
- Ugoretz, J., & Theilheimer, R. (2006). Making meaning from meaning making: Digital stories in teacher education and the liberal arts. In *Proceedings of Society for Information Technology and Teacher Education International Conference 2006*, ed. C. Crawford et al., 737-41. Chesapeake, VA: AACE.
- Van Gils, F. (2005). *Potential applications of digital storytelling in education*. In 3rd Twente Student Conference on IT, University of Twente, Faculty of Electrical Engineering, Mathematics and Computer Science, Enschede, February 17-18.
- Wheeldon, D. A. (2008). *Developing mathematical practices in a social context: An instructional sequence to support prospective elementary teachers' learning of fractions*. Unpublished doctoral thesis. University of Central Florida, Orlando.
- Zazkis, R., Liljedahl, P., & Sinclair, N. (2009). Lesson plays: Planning teaching versus teaching planning. *For the Learning of Mathematics*, 29(1), 40-47.

Appendices

Content Knowledge Domain (CK)

The summary of a digital story with the title of “Levent’s Pizza” as an example that can be examined under this heading as follows;

Teacher Seda taught about the volume of the cylinder in the classroom but Levent had difficulty understanding it. After the lesson was finished, Levent went to his teacher and said that he did not understand the subject. Teacher Seda suddenly asked if he liked pizza. Levent said that he liked the pizza very much and his teacher said that “let’s talk again about this issue tomorrow” and left Levent. Levent didn’t understand anything. When they came to the class the next day, Seda gave a pizza to everyone. Seda began to tell the volume of the cylinder by showing the pizzas. She stated that pizzas were actually cylinders and the volume of the cylinder could be found using the $\pi r^2 h$ formula. Seda wanted them to show the radius r and the height h . Then, when put in the formula, it became $\pi r^2 h = \pi r r r h$ and indicated that it was read as *pizza*.

Technological Content Knowledge Domain (TCK)

The summary of the digital story having the title of “Country of Integers” is as follows:

Once upon a time, there was a country with the name of “Country of Integers”. The inhabitants of this country live on a line called the number line. In addition, the inhabitants lived in two opposing groups in the form of positive integers and a group of negative integers. There was also a zero not feeling to be belonged to any of these groups. He lived at the middle of two groups, finding the middle way without interfering in any group. For this reason, he settled in the middle of the number line and lived in the middle of the positives and negatives. Negative integers were a group that never felt happiness, always felt unhappy and never smiled. On the other hand, positive integers were always smiling, loving living, liking nature and all living things and living with joy. All residents of this country wanted everyone to be happy. They began to do the necessary research. After many attempts, scientists discovered the “Great Bars”. The number between these two bars was happy no matter what group it was and started to bear the characteristics of positive integers. As a result of the experiments, these bars only made sad people happy and helped the group of negatives to join the positive group. But for zero, the bars didn’t work. Therefore, it was realized that the bars could not change the state of the zero’s senseless state. From this day on, negative integers who were tired of being unhappy in this country became happy through entering these bars and had passed into the group of positives. There was no way for zero that could not change the state of insensitivity, and zero continued his life in this senseless way.

Technological Pedagogical Content Knowledge Domain (TPACK)

The summary of the digital story having the title of Ferhat and Şirin's digital story as follows:

Ferhat, who lives on the left hand side of the zero river in the land of integers and is a member of the tribe of negatives, falls in love with Şirin, a member of the tribe of positives who lives on the right hand side of the zero river. When these two lovers wants to meet up at the same time they would leave the house and at the same time they would come to the zero river because their house are in equal distance to the river, though in opposite directions of the zero river. Şirin and Ferhat, who meet each other on the opposite sides of the river many times, want to get together and be happy, but this is impossible. The tribe of the positives and the tribes of the negatives must remain on the opposite side of the river, and no one can cross the river. Şirin and Ferhat are now looking for ways to get together because they want to get together. According to them, love can eliminate the impossibilities. Saddened by this situation and trying to find a way, Ferhat consults a scholar from his own tribe. This scholar says that there is a way for Ferhat but this road is very difficult and nobody can afford it. However, he goes through the mountains of the high mountains and goes to the land of lovers and passes through the bars of the absolute value there. Ferhat, who hears these, begins to pierce the mountains for his love. Ferhat who hit mountains for days reaches the country of lovers. Finding absolute value bars, Ferhat learns that if he passes through these bars, he will not be able to get the minus again and will always have the added bonus of plus living in the tribe of positives. No one can prevent Ferhat, who learns this, and passes through these rods and obtains his feature of being positive. Afterwards, Ferhat goes to near Şirin in the tribe of positives. Thus, thanks to the absolute value bars, they live happily together in the tribe of positives forever on the right side of the river.

Technological Pedagogical Content Knowledge Domain (TPACK)

The summary of the digital story having the title of Peace Aerial Ropeway, for this type of knowledge level can be summarized as follows:

Once upon a time, there were two enemy cities. These two cities were positioned on two different mountains. The houses in the two towns were built along the road from the foot of the mountain to the top. People who lived in these cities known as the city of positives and negatives that hated those who lived in the other city. Because of the hostility of the two cities, there was no help and shopping between these cities. One day, the rivers of the city of positives were dried up and the city was left without water. In the city of negatives, so too many water was inefficient and the inhabitants could no longer grow wheat and the bread could not. The leaders of the two cities came together and decided to find a peaceful way to solve these problems between two cities. According to this decision, the positives would bring the bread to the city of negatives and the city of negatives would bring water to the other city. After discussing how to move bread and water, they decided to build an aerial ropeway connecting the cities. They placed this aerial ropeway at the junction point of two cities and called this point 0 (zero) point. They called the aerial ropeway as Peace Aerial ropeway because of combining two enemy cities. In the shopping between the two cities, the transport of water and bread to be taken from the houses would be done by a aerial ropeway. Only there were rules for this aerial ropeway to work. Water or bread wa taken from each house and these bread or water would be collected at the starting point of the lift and then distributed to the cities. So the aerial ropeway had to go back to zero every time. Ali Bey, who was very good at mathematical operations, especially in integers because of the machine running the aerial ropeway, was responsible, because the command and numbers related to which house the aerial ropeway would go to and the zero point would have to be mentioned in the machine. For example, when the aerial ropeway was going forward, plus the command plus and the minus command must be entered make the aerial ropeway move backward. Besides, what should be identified from which house? For example, for the water taken from the second-row house in the city of the negatives the command of -2, or for the bread from the third-row house in the city of positives, the +3 command must be defined on the machine to run the aerial ropeway. In his first job, Ali bought bread from the first house in the city of positives, and bought bread from the house next to the house in the first house. For this process, the machine specified the operation as $1 + 1$. Then, he had to specify the result to bring the aerial ropeway back to zero. $1 + 1 = 2$ as the process was completed and the aerial ropeway to zero point back to the storage of bread on the aerial ropeway.

Araştırma Makalesi • Research Article

Siyasal Partilerin Kriz Dönemlerinde Sosyal Medya Kullanımı: COVID-19 Pandemi Dönemi Örneği

The Social Media Use by Political Parties in the Times of Crisis: The Case of the COVID-19 Pandemic Period

Hakan İrak*

Öz: Toplumlar, tarihsel süreç içerisinde çeşitli dönüm noktaları yaşamaktadırlar. Bu dönüm noktaları çoğu zaman krizler şeklinde ortaya çıkmaktadır. Krizler her zaman ekonomik boyutta olmamakla beraber her kriz toplumlari sosyo-ekonomik boyutta etkilemektedir. Günümüzde yaşanan en büyük kriz ise COVID-19 olmuştur. 2020 Mart ayından bu yana devam eden koronavirüs salgını tüm dünyayı etkisi altına aldığı gibi Türkiye'yi de doğrudan etkilemiştir. Bu zorlu süreçte hükümet, diğer tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de halk sağlığını kontrol altında tutmak için önlemler aldı. Türkiye'de hükümetin yanı sıra siyasi partiler de etkili kanaat önderleri olarak Pandemi sürecinde aktif rol almış ve hitap ettikleri halk kesimlerine fayda sağlamaya çalışmışlardır. Bu çalışmada Türkiye'deki siyasi partilerin bir kriz dönemi olan COVID-19 sürecinde sosyal medya ve web sitelerini kullanımları karşılaştırılmalı analiz yöntemiyle değerlendirilmiş ayrıca paylaşılan içerikler söylem analizi yöntemine tabi tutulmuştur. AKP ve MHP'nin oluşturulan stratejileri halka duyurma çabası içinde oldukları; diğer partilerin ise iktidar partisine karşı eleştirel bir tavır sergiledikleri ve vatandaşların pandemi sürecinde yaşadığı sorunları ön plana çıkardığı sonucuna varıldı.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, Koronavirüs, Sağlık, Siyasi Partiler, Sosyal Medya, Web Sitesi.

Abstract: Societies experience various turning points in the historical process. These turning points often emerge as crises. Although crises are not always financial, each crisis affects populations in socio-economic terms. The COVID-19 pandemic is the biggest crisis experienced today. The ongoing coronavirus pandemic has directly affected Turkey as well as the entire world since March 2020. In this arduous process, the government has taken precautions to keep public health under control in Turkey, like in all other countries. Besides the government in Turkey, political parties as influential opinion leaders have also taken an active role in the pandemic process and tried to benefit the people segments they address. In this study, the use of social media and websites by political parties in Turkey during COVID-19, which is a crisis period, was evaluated by comparative analysis method, and also the shared contents were subjected to discourse analysis method. The study has concluded that AK Parti and MHP exert an effort to announce the strategies created to the public and other parties represent a critical attitude towards the ruling party, bringing the issues that citizens suffer during the pandemic to the fore.

* Öğr. Dr. Iğdır University, Iğdır Vocational School Department of Office Management And Secretarial Training
ORCID: 0000-0003-1564-8638 hakanirak@gmail.com

Cite as/ Atıf: İrak, H. (2022). Siyasal partilerin kriz dönemlerinde sosyal medya kullanımı: Covid-19 pandemi dönemi örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 615-634. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1055878>

Received/Geliş: 10 January/Ocak 2022

Accepted/Kabul: 24 May/Mayıs 2022

Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2022

Keywords: COVID-19, Coronavirus, Health, Political Parties, Social Media, Website.

Introduction

In the historical process, societies have experienced various changes and transformations. This situation accelerated after the industrial revolution and gained speed with technological developments in the 20th century. While technological developments have changed the traditional communication forms, they have also caused a transformation of traditional media. Today, with the mobile phones that everyone has, mass communication has vaulted into a different dimension. Institutions and organizations have reached the opportunity to interact directly with individuals, and individuals have conveyed their ideas and views to the masses through new media tools.

The communication tools are social media platforms in this form of communication identified as the new media. Although social media platforms differ in their own way depending on their use and content, this study indiscriminately preferred social media tools that could be accessed by each individual and have a comparatively higher number of users.

This study deals with the social media use by political parties in the COVID-19 pandemic, which is a turning point for the world. Even though governments play an active role in the social order, political parties also act as opinion leaders for their supporters. In this period, all institutions undeniably strive to fulfill their part in society's public health. In this context, this study has evaluated the method followed by political parties during the pandemic process in terms of social media tools.

The study primarily evaluated crisis management depending on the pandemic crisis. In addition, in order to comprehend the political parties' social media activities, a literature review was conducted on social media and social media tools. Finally, the study comparatively evaluated the pandemic-related social media and websites shares of the largest political parties serving in the Turkish Grand National Assembly.

Social media is increasingly becoming a preferred communication tool by both individuals and politicians. (Morozov, 2011, 182-3). Social media, which removes barriers in terms of time and space, is a platform that offers participants instant access to a larger network compared to other platforms (Wohn & Bove, 2014). Various opinions suggest that social media is not only a communication tool but also assumes a political function. Yeşildal (2019) advocates that while the social media communication between individuals and the political decision-makers facilitates the political participation of the individuals, this situation also offers important strategies for policy development and planning practices. Apart from this, social media is observed to be preferred more intensely to communicate in times of social crisis. For example, 2011 August Events in England, 2013 Boston Marathon Explosion (Altunbaş, 2014:5), California Earthquake in 2016 (Ayan, 2016: 340), Northern Forests Defense (Algül, 2014), and Arab Spring (Folley, 2013) are important examples of the widespread use of social media.

Likewise, social media use has increased with the Covid-19 pandemic that emerged in Wuhan, China, since the end of 2019. The January 2020 report prepared by We Are Social & Hootsuite showed that 49% of the world population (3.8 billion) had social media accounts, while this number increased to 51% of the world population (3.96 billion) in July 2020. The reason for this increase in six months has been attributed to the global health crisis.

1. Political Parties' Social Media Account Use in Crisis Periods

1.1. Crisis Management

Effective crisis management that successfully establishes responsibility areas and necessary principles in the organization is crucial to overcome crises. Crisis management planning comprises the list of potential crises, preparing prevention strategies, and developing methods and tactics to deal with the potential impacts. In order to minimize the damages, it is necessary to communicate effectively with those affected by the crisis (Regester et al., 1997; Mitroff et al., 1987).

Crisis management is a process the organization has to manage and coordinate the major events that threaten to harm itself and its social partners. It is crucial to determine the risks and the types of crises these risks may create in this process because solving the crises that may pose various risks will require different strategies (Coombs et al., 2006). Based on this situation, the first steps at the crisis and post-crisis stages come to the fore. However, another critical step in the crisis management process is the pre-crisis stage, including necessary preparations.

Augustine (1995) defines the crisis management process in six stages, avoiding, preparing for crisis management, recognition, freezing, fixing, and benefiting from the crisis. These steps can be summarized as follows:

Avoiding the crisis: The easiest and effective way to control a potential crisis is to take action. Managers may see crises as inevitable everyday situations, but it is possible to prevent some crises by taking precautions. An overlooked or ignored condition can suddenly turn into a problematic situation for the organization. This stage requires organizations' attention.

Preparing for crisis management: When a crisis prevention activity does not work, the organization should prepare for the crisis. Preparation activities are of great importance. Every person assigned to a crisis management position should also comprehend the inevitability of a crisis.

Recognition of the crisis: Organizations can sometimes focus on technical aspects and ignore perception. However, the primary thing leading to a crisis is usually social perception, and this opinion can turn into reality after a while. Organizations that accept the existence of the crisis can carry out the following stages more effectively and quickly.

Freezing the crisis: In crisis times, hard decisions must be immediately made.

Fixing the crisis: A crisis comes on suddenly, and it doesn't wait. So it's vital to be quick. Immediate action must be taken to resolve the crisis.

Benefiting from the Crisis: All organizations should investigate and study crises after they have returned to their routine situations. This action can increase experience and knowledge of how to deal with such a situation in the future.

1.2. Social Media and Crisis Management

Social media is a communication form that allows anyone to instantly communicate with other people anywhere in the world without the limitation of time and place. According to Kaplan and Haenlein's definition, social media is the name given to the whole of internet-based applications that allow the production and development of ideological and technological content on web 2.0 in a user-centered manner (Kaplan et al., 2010). Safko defined social media as the practice of sharing information and ideas through web-based and interactive media applications that enable the creating and sharing of words, images, videos, and sounds among online groups (Safko, 2010).

Blogs are the most popular platforms in the social media areas of the internet. Blogs, a well-known social media platform, allow people to share content via online media and follow the award-winning bloggers' sharings. Blogs and social networking websites can provide insights to online communities on any subject, especially in communities with young populations (Mayfield, 2008).

Another impressive platform in social media areas is forums. The discussion website Usenet, founded in 1979 by Tom Truscott and Jim Ellis at Duke University, is considered the first electronic forum. Forums can be defined as modern versions of bulletin boards. Today, there are thousands of forum sites focusing on many topics (Baser, 2014). Forum sites generally work with a membership system and are grouped according to their interests (Nusair et al., 2012).

Today, social media platforms, mostly known by the names of their communities, are actively used. While individuals produce and share content, institutions and organizations can actively establish one-to-one contact with people in these highly effective and attractive areas of the information age.

The primary purpose of social content communities is to allow the users to share content, such as text, images, videos, PowerPoint presentations. (Kaplan et al., 2009).

Content communities allowing multimedia to be shared and stored are among the fastest-growing areas of social media. People can easily access inexpensive content collections with no technical knowledge. Media content can be shared with users on different social networking profiles, blogs, and websites. Communities run the risk of sharing copyrighted content (Dağıtmaç, 2015). The social media applications existing among the content communities are as follows:

Youtube: YouTube is a platform for users to watch and share videos. It was founded by a former PayPal employee on 15 February 2005 and was later acquired by Google on 9 October 2006. The users can share amateur and professional video clips, movies, TV program fragments, and music files on this platform. This platform enables users to rate and comment on videos. Videos not complying with the terms of use can be reported, reviewed, and deleted by YouTube officials. It has the world's broadest video sharing, where millions of videos are uploaded every day (Nusair et al., 2012).

Instagram: Instagram was founded in October 2010 as a photo-sharing site. It allows people to use various professional filters and then share the images with followers. The popularity of Instagram increased with Facebook's purchase on 21 April 2012. In this application, users can make their accounts public or only for followers. Public posts are open to search under different hashtags (Benli, 2014).

Twitter: Twitter was founded in March 2006 by Jack Dorsey, Evan Williams, and Biz Stone. Twitter has made 'instant messaging' popular among millions of people. 'Tweet,' which is a text message of up to 140 characters, allows another person to share this tweet with their own followers by making a 'Retweet' and allowing other users to follow. Users can also quote content from other users (Özkaşıkçı, 2012).

In Twitter, the system listing the number of messages according to the frequency is also called 'Trend Topics.' This system constantly lists the most updated topics on Twitter (Güçdemir, 2012). When a hashtag (#) is used in front of a phrase intended to be highlighted, other users can search for and follow other tweets associated with that hashtag. Twitter allows peer-to-peer communication.

1.2.1. The Use of Social Media in Crisis Management Applications

In the crisis management process divided into three stages as preparation, recovery, and intervention, social media can be used for information dissemination, disaster planning and education, joint problem solving and decision making (Augustine, 1995).

Information Dissemination: Using social media is an effective way for organizations to disseminate information owned and can be used to provide fast, reliable information. Thus, organizations can use this system to prepare for any crisis and respond quickly. Immediately informing relevant persons is an application area of the information dissemination function (Karaca et al., 2018).

Disaster Planning and Education: Disaster education is as essential as planning disaster scenarios. Training courses with seminars, disaster drills, information programs on TV or social media are provided to raise awareness about disasters. In recent years, technology tools have become popular in disaster planning, and training courses, including multiple technologies such as game applications (gamification), have begun to provide the necessary disaster and crisis training (Demiröz, 2020).

Joint Problem Solving and Decision Making: As stated by Jeff Howe, problem-solving and decision-making can be achieved with organizations using "crowdsourcing" (Özkan, 2007). The utilization of social media (using crowdsourcing) enables institutions to collect the crisis management information needed. Information exchange and collaboration help solve problems and make decisions (Howe, 2006).

The increasing influence of the internet -especially social media- in social life has started to put crisis managers under pressure to adapt to this new environment. Because the tactics and practices specific to traditional media regarding crisis communication are not always effective in the social media environment. The most important reason for the said ineffectiveness or weak effect is the interactivity,

dialogue-centered and fast features of the internet environment. A story, a gossip, or a scrap of information can become a reality with anyone hitting the "send" button. In such an environment, it became imperative to control the news and keep up with this fast-paced world. Therefore, the media in general and the social media in particular have an important role that cannot be ignored at every moment of the crisis. This role can be one of the tools to manage or control the crisis, depending on its place, or it can sometimes turn into a catalyst that triggers the crisis and even a leading role that reveals itself (Bekiroğlu & Balcı, 2014, p. 155). The rapid development of social networks and the increasing interest in this field have caused social media to be seen as a tracking tool and an opportunity for measurement, and good results have been achieved especially by politicians and public followers. In this context, the follow-up of social media has turned into an active interaction; It has turned into a very important structure in terms of monitoring, measurement and evaluation activities, to comprehend every social event with all its dimensions (Aytekin and Valued, 2013: 5-14).

2. COVID-19 Combat Strategy in Turkey

COVID-19, the novel coronavirus, is also called Severe Acute Respiratory Syndrome, Coronavirus-2 (Du et al., 2020: 123; Wu et al., 2020: 44-48). Symptoms of the disease are fever, cough, and chest tightness (Chan et al., 2020: 514-523; Huang et al., 2020: 497-506). At the outset, COVID-19 was not recognized as a permanent community-level epidemic, but The World Health Organization soon declared a Pandemic globally depending on its symptoms and transmission level.

With the first case of COVID-19 was officially identified in Turkey, the combat started on 10 March 2020 (Elbek 2020: 215-216). In line with the requirements, Turkish authorities have taken strict measures to fight COVID-19. After the first case, Turkish public authorities have determined their security strategies on the conditions and aimed at both medical staff's and public's health. In this combat, the focus of the Presidency of the Republic of Turkey has been hospital-based control strategies rather than a public health approach to disease control. At the first stage, the treatment capabilities of hospitals and laboratory equipment have been immediately put into service (Aykaç 2020: 291-292).

Turkey's strategy to combat COVID-19 has been associated with the National Influenza Pandemic Preparedness Plan developed in 2019 based on experiences drawn from the problems experienced during the H1N1 pandemic in 2009. In this context, deficiencies in inpatient management, capacity building in the laboratory and human resources, improvement in financial resources, organizational structures, and communication strategy were overcome. During the fight against the pandemic, the government has followed this strategy at six different alarm levels and under the headings of planning, monitoring and situation assessment, coordination, protection and control, medical applications, and communication (Ministry of Health, 2019). Under this plan, on 10 January 2020, the Coronavirus Scientific Advisory Board consisting of 31 experts was established to discuss all kinds of measures to prevent COVID-19 in the Republic of Turkey, while the number of infected people in other countries was increasing. The expanded COVID-19 Scientific Committee consisted of infection, microbiology, virology, internal medicine, intensive care, and pulmonology experts. In this way, Turkish public authorities have designed the COVID-19 national security strategy based on nationwide scientific cooperation. The Coronavirus Scientific Advisory Board is an organization established by the Ministry of Health to control and destroy COVID-19. Its mission is to provide the citizens with correct and proven scientific information and advice (Bayram et al. 2020: 463-464).

The COVID-19 disease-related information and cases were uninterruptedly transmitted to the entire public through different communication channels such as radio, television, and social media. In this context, the Minister of Health Fahrettin Koca informed the Turkish society with up-to-date information such as the total number of COVID-19 cases, daily and total death rates, daily and total healing patients. COVID-19 disease observations and some precautions against pandemics were carried out using the internet in Turkey. The public has been informed about the current situation of the ongoing COVID-19 pandemic with the website <https://covid19.saglik.gov.tr/>

In their study, Bilgiç and Akyüz (2020) examined the Twitter posts of Health Minister Fahrettin Koca in the period from the time the first case was seen to the two-day street restrictions. Tan and Bayram (2021) conducted a social media content analysis respecting political participation in the COVID-19 period. In his paper, Doğmuş (2021) examined Turkish government ministries' official Twitter accounts considering corporate governance and public relations in the Covid-19 Pandemic. On the other hand, Gönül (2020) discussed the digital transformation of politics during the Covid-19 Pandemic. Compared to previous similar studies, the current research has analyzed the social media accounts of political parties in detail during the Coronavirus Pandemic and revealed a different research content.

3. Research Method

3.1. Research Subject

Institutions and organizations of the state have a significant influence on the provision of social order. In addition, the political parties, which are the representatives of the people in the parliament, are also opinion leaders, and their contribution to the social order is undeniably significant. This study comparatively analyzed the communication types developed by Turkish political parties in their social media and websites in the changing social life with the COVID-19 pandemic, which started in March 2020.

3.2. Purpose and Importance of the Research

The study aimed to compare and analyze the communication styles of political parties representing a large group of citizens in Turkey on their websites and social media accounts during the COVID-19 process. In line with this purpose, the study prominently contributes to the literature by shedding light on how the political parties' communication methods during the COVID-19 period may create differences in social media and websites.

3.3. Data Collection Tools Used in the Research

The study comparatively examined the ways of Turkish political parties' social media and websites discourses during the COVID-19 pandemic. This analysis is called discourse analysis (Çelik and Ekşi, 2008; Oğuz, 2008).

In this direction, the study scanned the websites of the particular political parties using the keywords "COVID-19, COVID, coronavirus, vaccine." In addition, in social media, which is the other variable of the comparison, the posts of political parties about COVID-19 on Twitter, Youtube, and Instagram pages were investigated. The study carried out a digital-based data collection process.

Table 1. Social Media Accounts of Political Parties

Political Parties	Web Sites	Social Media Accounts (Twitter/Instagram/Youtube)
Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)	https://www.akparti.org.tr/	@Akp @akparti Ak Parti
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	https://www.chp.org.tr/	@herkesicinCHP @chp CHP- Cumhuriyet Halk Partisi
Halkların Demokratik Partisi (HDP)	https://hdp.org.tr/	@HDPgenelmerkezi @hdpgenelmerkezi Halkların Demokratik Partisi – HDP
Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)	https://www.mhp.org.tr/mhp_index.php	@MHP_Bilgi @milliyetcihareketpartisi Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)
İyi Parti	https://iyiparti.org.tr/	@iyiparti

3.4. Scope and Limitations of the Research

The study examined the Turkish political parties' posts on their websites and social media accounts during the COVID-19 process. There are 15 political parties in the Turkish Grand National Assembly. The study analyzed considering the first five largest parties that have constituted the majority in the parliament. These parties are "Adalet ve Kalkınma Partisi" (AK Parti), "Cumhuriyet Halk Partisi" (CHP), "Halkların Demokratik Partisi" (HDP), "Milliyetçi Hareket Partisi" (MHP), and "İYİ Parti" (İYİ Parti).

4. Findings

4.1. Findings Regarding the Websites of Political Parties

The study findings from the webpage scannings performed by using the keywords COVID, COVID-19, coronavirus, and vaccine are below, according to the political party websites.

Findings on the Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) website

Figure 1. The AK Parti Website

Source: <https://www.akparti.org.tr/>

AK Parti is currently the ruling party in Turkey and has 287 deputies in the parliament.

Figure 2. The Official Twitter Account of AK Parti

Source: <https://twitter.com/Akparti>

Figure 3. The Official Instagram Account of AK Parti

Source: <https://www.instagram.com/akparti/?hl=tr>

By observing the posts during the pandemic period, the study has revealed that the AK Parti has posted the most on social media compared to other parties. The posts usually cover President's speeches and Health Minister's pandemic-related messages. It is noteworthy that they have shared the governmental news rather than the coronavirus combat studies.

A few statements shared on the AK Parti website regarding the measures taken within the scope of coronavirus are as follows (<https://www.akparti.org.tr/>)

- Measures taken regarding education were announced. Education in schools was suspended for two weeks as of 16-22 March 2020. The dates 16-22 March 2020 were determined as an interim holiday. Remote teaching courses will be held at home via eba.gov.tr and TRT between 23-29 March.
- Public employees going abroad are subject to special permission.
- The Turkish Football Federation has announced that all sports competitions until the end of April will be played without spectators, under the measures taken by the state against the Coronavirus (COVID-19).

Figure 4. COVID-19 News from the AK Parti Website

Source: <https://www.akparti.org.tr/>

Findings on the Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Website

With the second-largest number of seats in the Grand National Assembly of Turkey, CHP is the main opposition party. The number of deputies of CHP in the parliament is 135.

Figure 5. The CHP Website

Source: <https://www.chp.org.tr/>

Figure 6. The Official Twitter Account of CHP

Source: <https://twitter.com/herkesicinCHP>

Figure 7. The Official Instagram Account of CHP

Source: <https://www.instagram.com/chp/?hl=tr>

During the COVID-19 period, CHP has been observed as the second-most-posting political party on their official website. As the main opposition party, the news contents on their website harshly criticize the people's problems during the pandemic.

Some of the studies handled by the CHP deputies are below:

Figure 8. COVID-19 related news from the Website of CHP

Source: <https://www.chp.org.tr/>

Findings on the Halkın Demokratik Partisi (HDP) Website

HDP is the third-largest party with 56 deputies in the Grand National Assembly of Turkey. Although it has few seats against the ruling party and the main opposition party, it has an active place among the opposition parties.

Figure 9. The HDP Website

Source: <https://hdp.org.tr/>

Figure 10. The Official Twitter Account of HDP

Source: <https://twitter.com/HDPgenelmerkezi>

Figure 11. The Official Instagram Account of HDP

Source: <https://www.instagram.com/hdpgenelmerkezi/?hl=tr>

During the pandemic period, HDP has shared fewer posts on its website than AK Parti and CHP. Similar to CHP, they, in their social sharings, have criticized the ruling AK Parti and responded to the strategies followed during the pandemic. In addition, research on the problems experienced in the social field during the pandemic period and the works done by HDP deputies are also published on the HDP website.

Figure 12. COVID-19 related News from the HDP Website

Source: <https://hdp.org.tr/>

Findings on the Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) website

MHP, which is in alliance with the ruling AK Parti, has 48 deputies in the Grand National Assembly of Turkey.

Figure 13. The Website of MHP

Source: https://www.mhp.org.tr/mhp_index.php

Figure 14. The Official Twitter Account of MHP

Source: https://twitter.com/MHP_Bilgi

Figure 15. The Official Instagram Account of MHP

Source: <https://www.instagram.com/milliyetcihareketpartisi/?hl=tr>

There is no news posted about the pandemic period on MHP's website. The website usually includes the speeches of the MHP leader and the party statements.

Findings on the İYİ Parti website

İYİ Parti is in the Opposition wing and has 36 deputies in the parliament.

Figure 16. The Website of İYİ Parti

Source: <https://iyiparti.org.tr/>

Figure 17. The Official Twitter Account of İYİ Parti

Source: <https://twitter.com/iyiparti>

Figure 18. The Official Instagram Account of İYİ Parti

Source: <https://www.instagram.com/iyiparti/?hl=tr>

In the searches carried out using keywords on the İYİ Parti website, no posts related to the pandemic were available. The website generally covers the political speeches of party leader Meral

Akşener. However, in these conversations, pandemic-related issues have never been mentioned. Besides, the scant number of announcements published is noteworthy as well.

4.2. Findings Regarding Social Media Accounts of Political Parties

There are many political parties in Turkey. Since the number of parties in the parliament is relatively high, this study examined the social sharings of the first five parties that made up the majority in the parliament during the pandemic period. The study primarily examined the content sharing of political parties on their social media accounts.

Findings on The Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Party) social media accounts

AKP has 82,100 subscribers on its YouTube channel. The number of shared videos is 4,293.

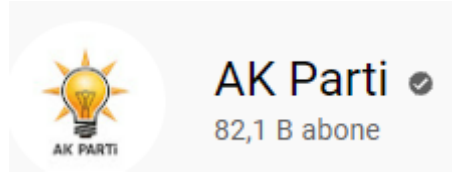

Figure 9. AK Parti Youtube Channel

Source: <https://www.youtube.com/c/akparti/videos>

In the posts made since the pandemic started, the AK Parti's Youtube page usually includes the statements of Recep Tayyip Erdoğan, who is both the party chairman and the President. In addition, there are videos where strategies are shared in the context of combating the coronavirus. These videos were made by transferring the speeches published in the traditional media to the Youtube platform.

Figure 10. Shares about Pandemic on the AK Parti YouTube Channel

Source: <https://www.youtube.com/c/akparti/videos>

Findings on the social media accounts of the Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

As mentioned before, the CHP is the main opposition party that ranks second in the parliament. CHP has 89,700 subscribers on its Youtube channel. The total number of videos is 3,397.

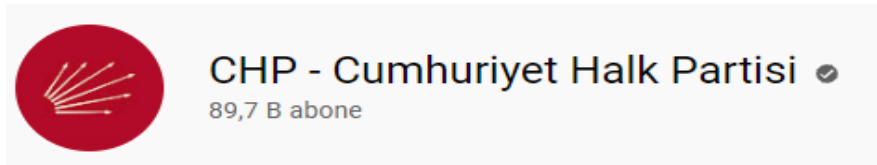

Figure 11. CHP YouTube Channel

Source: <https://www.youtube.com/c/chpgenelmerkezi>

In the posts made during the pandemic period on the YouTube channel, the CHP primarily included the speeches of party chairman Kemal Kılıçdaroğlu. In addition, he shared the speeches of

CHP deputies. However, there are no video shares directly related to the pandemic or coronavirus. Although there is some content about the pandemic period in the videos, the video headings do not include them remarkably.

Figure 12. An Example of Sharing About Pandemic on CHP YouTube Channel

Source: <https://www.youtube.com/c/chpgenelmerkezi>

Findings on the Halkların Demokratik Partisi (HDP) social media accounts

HDP Youtube channel has 154,000 subscribers and has posted 3,252 videos.

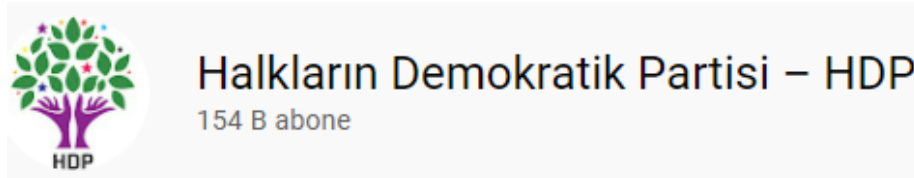

Figure 13. HDP YouTube Channel

Source: <https://www.youtube.com/c/HDPgenelmerkezi>

During the pandemic period, the HDP YouTube channel has generally included the party's press statements and messages about the agenda. Although they share the pandemic issue inside the video contents, the names of the pandemic or coronavirus are rarely included in the video headings. The examples below show the video images where HDP criticizes the government's strategies and shares its views on the pandemic period in an oppositional language during the pandemic period.

Figure 14. Examples of the Sharings posted on the HDP Youtube Channel in the Pandemic Period

Source: <https://www.youtube.com/c/HDPgenelmerkezi>

Findings on the social media accounts of the Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)

MHP YouTube channel has 99,300 subscribers and has shared 6,815 videos.

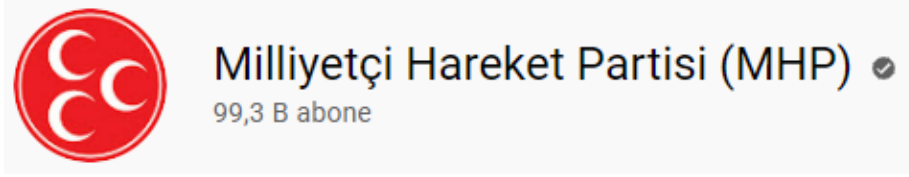

Figure 15. MHP Youtube Channel

Source: <https://www.youtube.com/mhp>

During the pandemic period, the MHP's YouTube channel videos have heavily been regarding the party leader's and deputies' press statements and political speeches, as in other parties. Although there are videos for raising public awareness of the pandemic, these videos have been in a limited number. The examples below are videos of this party posted to speed up vaccine efforts and encourage the public so that pandemic restrictions will not happen again.

Figure 16. MHP Youtube Kanalında Pandemi Dönemine İlişkin Video Paylaşım Örnekleri

Source: <https://www.youtube.com/mhp>

Findings on the İYİ Parti social media accounts

İYİ Parti Youtube channel has 43,000 subscribers and 351 videos.

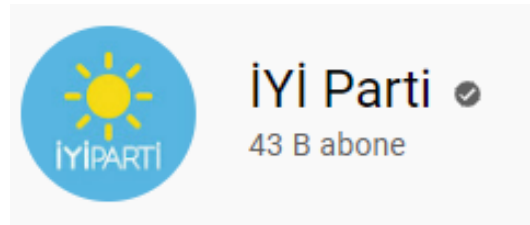

Figure 17. İYİ Parti Youtube Channel

Source: <https://www.youtube.com/c/iyiparti/videos>

The İYİ Parti Youtube channel has usually included the speeches of the party leader and deputies in its posts during the pandemic period. Apart from this, they have also transferred live broadcasts to YouTube channels. There are also videos to raise public awareness about the pandemic.

Figure 18. The Pandemic-related Video-Sharing Examples on the İYİ Parti Youtube Channel

Source: <https://www.youtube.com/c/iyiparti/videos>

The Youtube, Twitter, and Instagram pages of the five largest parties' social media accounts have been examined within the scope of the study. However, it has been observed that the political parties use the same sharings both on the Youtube channel and in other social channels. The parties have generally shared the speeches or press statements performed in the traditional media using their Instagram and Twitter addresses and then directed them to Youtube channels.

Result

The first expectation of societies in times of crisis is the help of their states because they believe that this support will ensure the social order and the continuity of social life. This study focuses on the posts made by political parties on their websites and social media accounts during the coronavirus pandemic period, which has globally been declared since March 2020.

Political parties seek to use communication tools for direct interaction with the citizens following them. However, since they cannot always find this opportunity in traditional media tools, now they utilize new communication areas through websites and social media accounts.

The current study has observed that the five largest parties in Turkey actively use their social media accounts and their websites. The fact that the political party print documents, such as official study reports, can be accessed from their websites, and, additionally, including the audio-visual news, like press statements, make the political parties' websites richer in content.

The current study has analyzed social media accounts of political parties, especially YouTube, Twitter, and Instagram pages. These pages contain video footage produced in traditional media. It has been observed that the number of these videos has increased during the pandemic, and most video content belongs to the AK Parti. This situation probably stems from that this party represents the government as well. Other than MHP, which is in alliance with the government, the opposition parties have made social postings approaching the strategies implemented by the ruling party during the pandemic with harsh critical attitudes.

In order to raise public awareness, it has been observed that İYİ Parti has created video series, then released them on Instagram and Twitter pages, finally posted them to their YouTube channels, and sought to contact large masses in this way.

As a result, it has been seen that the ruling AK Parti and its ally MHP are in an effort to express the created pandemic strategies to the public while the opposing parties, however, have usually displayed a critical attitude towards the ruling party, emphasizing the social issues from which the citizens suffer during the pandemic period.

This study recommends that the opposition parties too should post constructive social media sharings to bolster the citizens' morale in this situation, alongside criticizing the ruling party because of the measures taken during the Pandemic period affecting the entire world globally. In addition, so many people who are in difficulty can be reached through social media. The current study also proposes that

political parties should include social, psychological, and economic cooperation and aid sharings for individuals who experience these various difficulties during the pandemic period.

Conducting research aimed at determining the opinions, opinions and interaction behaviors of users that will be a complement to this study conducted to measure how social media is used by public authorities during a crisis period and the interest of users will contribute to further elucidation of the issue.

References

- Algül, F. (2014). Yeni Toplumsal Hareketler ve Sosyal Medya: Kuzey Ormanları Savunması Hareketine Yönelik Bir Örnek Olay İncelemesi, *Marmara İletişim Dergisi*, 22, 139-152.
- Altunbaş, F. (2014). Sosyal Medya ve Toplumsal Olaylar: Gezi Parkı Olayları. (Erişim 15.10.2021), <https://unt.academia.edu/FuatAltunbas>
- Augustine, N. R. (1995). Managing the crisis you tried to prevent. *Harvard Business Review*, 73(6), 147.
- Ayan, Buğra (2016). *Sosyal Ağlar Tarihi*, İstanbul: Abaküs Yayınları.
- Değerli, Ç. A. A. (2014). Etki Bağlamında Sosyal Medyada Ölçümleme Çalışmalarına Bakış: Türkiye'deki Ajanslar Üzerine Bir Araştırma. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1 (21) , 127-141 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/kdeniz/issue/16854/175358>
- Başer, A. (2014). Sosyal medya kullanıcılarının kişilik özellikleri, kullanım ve motivasyonlarının sosyal medya reklamlarına yönelik genel tutumları üzerindeki rolü: Facebook üzerine bir uygulama. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bayram, H., Köktürk, N., Elbek, O., Kılınç, O., Sayiner, A., & Dağlı, E. (2020). Interference in scientific research on COVID-19 in Turkey. *The Lancet*, 396(10249), 463-464.
- Bekiroğlu, O. ve Balcı, Ş. (2014). Kriz İletişiminde Sosyal Medya. M. Akdağ ve Ü. Arklan (Ed.), *Kriz Yönetimi- İletişimsel Temelde Çözüm Odaklı Stratejik Yaklaşımlar içinde* (ss. 155). Konya: Literatürk Academia.
- Bilgiç, A., ve Akyüz, S. S. (2020). Türkiye'de Covid-19 pandemisi döneminde Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın sosyal medya kullanımı: Twitter paylaşımları içerik analizi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19(COVID-19 Special Issue), 230-243.
- Chan, J. F. W., Yuan, S., Kok, K. H., To, K. K. W., Chu, H., Yang, J., ... & Yuen, K. Y. (2020). A familial cluster of pneumonia associated with the 2019 novel coronavirus indicating person-to-person transmission: a study of a family cluster. *The lancet*, 395(10223), 514-523.
- Coombs, W. T., & Holladay, S. J. (2006). Unpacking the halo effect: Reputation and crisis management. *Journal of Communication Management*, 10(2), 123-137.
- Çelik, H., & Ekşi, H. (2008). Söylem Analizi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 27(27), 99-117.
- Dağıtmaç, M. (2015). Sosyal medya tercihlerinde kullanıcıyı etkileyen faktörler. (Yayımlanmamış doktora tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Demiröz, K. (2020). Afet Kriz Yönetiminde Sosyal Medyanın İşlevselliği ve Zararları Üzerine Bir İnceleme. *Resilience*, 4(2), 293-304.
- Doğmuş, E. Covid-19 Pandemi Döneminde Kurumsal Yönetişim ve Halkla İlişkiler Bağlamında Sosyal Medyanın Kullanımı: Türkiye Cumhuriyeti Bakanlıklarının Kurumsal Twitter Hesapları Çerçevesinde Bir Araştırma. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Medya ve İletişim Araştırmaları Hakemli E-Dergisi*, (9), 4-31.
- Du Toit, A. (2020). Outbreak of a novel coronavirus. *Nature Reviews Microbiology*, 18(3), 123-123.

- Duygu, T., ve Bayram, P. (2021). Covid-19 Sürecinde Siyasal Katılım: Sosyal Medya Üzerinden Bir İçerik Analizi. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 4(2), 37-47.
- Elbek, O. (2020). COVID-19 Outbreak and Turkey. *Turkish Thoracic Journal*, 21(3), 215.
- Gönül, A. F. Covid-19 ve Siyasetin Dijital Dönüşümü. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(3), 1-7.
- Güçdemir, Y. (2012). *Sanal ortamda iletişim bir halkla ilişkiler perspektifi*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Howe, J. (2006). The rise of crowdsourcing. *Wired magazine*, 14(6), 1-4.
- Huang, C., Wang, Y., Li, X., Ren, L., Zhao, J., Hu, Y., ... & Cao, B. (2020). Clinical features of patients infected with 2019 novel coronavirus in Wuhan, China. *The Lancet*, 395(10223), 497-506.
- Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2009). The fairyland of Second Life: Virtual social worlds and how to use them. *Business Horizons*, 52(6), 563-572.
- Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media. *Business horizons*, 53(1), 59-68.
- Karaca, Ö. Ü. M., İspir, İ., & Hitler, A. (2018). *İletişim ve Propaganda*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Mayfield, A. (2008). What is Social Media. (Erişim 10.10.2021) https://indianstrategicknowledgeonline.com/web/mayfield_strat_for_soc_media.pdf?__cf_chl_managed_tk__=pmd_CU4jz0GLVLC7tAyrDhkeySsVanmI5IkKkoGnL4a16DE-1634135690-0-gqNtZGzNAzujcnBsZRP9
- Mitroff, I. I., Shrivastava, P., & Udwardia, F. E. (1987). Effective crisis management. *Academy of Management Perspectives*, 1(4), 283-292.
- Nusair, K. K., Erdem, M., Okumus, F., & Bilgihan, A. (2016). Users' attitudes toward online social networks in travel. In *Social media in travel, tourism and hospitality: Theory, practice and cases* (pp. 207-224). Oxfordshire: Taylor and Francis.
- Oğuz, M. C. (2008). Söylem Analizi. *Sosyoloji Notları*, 5, 52-57.
- Özkan, Ö. (2007). Personel Seçiminde Karar Verme Yöntemlerinin İncelenmesi: Ahp, Electre ve Topsis Örneği (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Özkaşıkçı, I. (2012). *Sosyal Medya Pazarlama: Yeni Çağda Sosyal Medya Kullanımı ve Performans Ölçümü*. İstanbul: Şahsi Yayın.
- Regester, M., & Larkin, J. (1997). *Issue and crisis management: fail-safe procedures*. London: Kitchen, PJ, Public relations.
- Safko, L. (2010). *The social media bible: tactics, tools, and strategies for business success*. New York: John Wiley & Sons.
- T.C. Sağlık Bakanlığı, (2019). *Pandemik influenza ulusal hazırlık planı*. Ankara: Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü.
- Wu, D., Wu, T., Liu, Q., & Yang, Z. (2020). The SARS-CoV-2 outbreak: what we know. *International Journal of Infectious Diseases*, 94, 44-48.
- <https://www.akparti.org.tr/>
- <https://www.chp.org.tr/>
- <https://hdp.org.tr/>
- https://www.mhp.org.tr/mhp_index.php

<https://iyiparti.org.tr/>

<https://twitter.com/Akparti>

<https://www.instagram.com/akparti/?hl=tr>

<https://twitter.com/herkesicinCHP>

<https://www.instagram.com/chp/?hl=tr>

<https://twitter.com/HDPgenelmerkezi>

<https://www.instagram.com/hdpgenelmerkezi/?hl=tr>

https://twitter.com/MHP_Bilgi

<https://www.instagram.com/milliyetcihareketpartisi/?hl=tr>

<https://twitter.com/iyiparti>

<https://www.instagram.com/iyiparti/?hl=tr>

<https://www.youtube.com/c/akparti/videos>

<https://www.youtube.com/c/chpgenelmerkezi>

<https://www.youtube.com/c/HDPgenelmerkezi>

<https://www.youtube.com/mhp>

<https://www.youtube.com/c/iyiparti/videos>

Araştırma Makalesi • Research Article

Balkanları İnşa Etmek: Popüler Kültür ve Balkanlaşma Söyleminin Duygu Politikası
Constructing The Balkans: Emotion Politics of Pop Culture and Balkanization Discourse

Orhun Kaan Kahraman *

Öz: Teknolojinin çok hızlı geliştiği ve dijitalleşmenin yaşamın hemen hemen her alanına yayıldığı günümüzde, uluslararası ilişkiler disiplininde görsel üretimler giderek önemli bir araştırma konusu haline gelmiştir. Görsel popüler kültür ürünleri de kolaylıkla bu şekilde değerlendirilebilir. Devletler uluslararası politikadaki söylemlerini günümüzde popüler kültür aracılığıyla sürekli yeniden üretmekte ve terörizm, ırk, cinsiyet gibi çeşitli kimlik temsillerinin anlamlarını sabitlemektedir. Bu sebeple popüler kültür de siyasi söylem üreten bir araç olarak incelenmeli ve iktidarın inşa ettiği hakikat incelenmelidir. Bu makalede popüler kültürün tek başına politika üreten bir iktidar aracı olduğu Maria Todorova'nın ortaya attığı Balkanlaşma kavramıyla birlikte Balkan coğrafyası ve Balkanlı kimliği üzerinde incelenecektir. Popüler kültür burada balkanlaştırılmış Balkanları üretirken duygular oldukça politik olarak kullanılır. Duygular balkanlaşma söylemiyle birlikte Balkan kimliğini bir öteki olarak üretir. Bu sebeple bu makalede yirminci yüzyılda ortaya konulmuş popüler kültür eserleri dönemsel olarak analiz edilecek, Balkanlı kimliğinin balkanlaşma söylemiyle “korkulan” ve daha sonra “utanılan” bir beden olarak nasıl inşa edildiği gösterilecektir.

Anahtar Kelimeler: Balkanlaşma, görsel politika, popüler kültür, duygu

Abstract: In today's world, where technology has developed so fast and digitalization has spread to almost every area of life, visual artifacts have become an important research topic in the discipline of international relations. Visual popular culture products can also be easily evaluated this way. States constantly reproduce their discourses in international politics through popular culture and they fix the definitions of identity representations such as terrorism, race and gender. Therefore, popular culture should also be studied as a means of producing political discourse alongside the truth built by the power. In this article, popular culture, a tool of power that produces politics on its own, will be examined in light of Maria Todorova's balkanization concept, Balkan geography and identity. In this case, popular culture uses emotions rather politically to produce the balkanized Balkans. Emotions, through the balkanization discourse, produce Balkan identity as the other. Hence, in this article, the works of popular culture produced in the twentieth century will be analyzed periodically and it will be displayed how the Balkan identity has been constructed as a body that was first “feared” and later regarded as “embarrassing” through the discourse of balkanization.

Keywords: Balkanization, visual politics, popular culture, emotions

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: 0000-0002-6633-4666, orhunk93@yandex.com

Cite as/ Atıf: Kahraman, O. K. (2022). Balkanları inşa etmek: Popüler kültür ve Balkanlaşma söyleminin duygu politikası. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 635-651. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1052856>

Received/Geliş: 03 January/Ocak 2022

Accepted/Kabul: 24 May/Mayıs 2022

Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2022

Giriş

Popüler kültür günümüzde söylemlerin yayılması ve politik hakikatin bu söylemlerle belirli bir noktada anlamını sabitlemesi konusunda oldukça önemli bir yere sahiptir. Bunda teknolojinin gelişmesiyle neredeyse her evde artık dijital ekranların bulunması (televizyon, bilgisayar ve akıllı telefon), internetin dünya genelinde çok kolay bir şekilde ulaşılabilir olmasının rolü büyüktür. Bu durum popüler kültürün dünya politikasını anlamlandırmada bir iktidar alanı olarak kullanılmasına neden olmaktadır. Birçok çalışma edebiyat, dizi, sinema, televizyon ve diğer popüler kültür ürünlerinin jeopolitik, terörizm, göç, küreselleşme ve kimlik gibi siyasi söylemlerin üretimi konusunda yardımcı olduğunu gösterir(Griffin, 2015; Neumann ve Nexon, 2006; Shepherd ve Hamilton, 2016; Weldes, 2003; Bleiker, 2009). Bu çalışmalar popüler kültür ürünlerine adeta birer metin gibi bakarak yapısöküme uğratar ve siyasi anlamların nasıl ortaya çıktığını açıklar. Post-yapısalcı bir perspektifle yapılan bu çalışmalar metinlerarasılık, göstergebilim, soykütük ve yapısöküm gibi yöntemlerle popüler kültür ürünlerine eleştirel bir açıdan yaklaşarak egemen söylemin aslında ne kadar taraflı olduğunu bizlere göstermektedir.

Geleneksel uluslararası ilişkiler yaklaşımları ve ana akım teoriler olarak nitelendirilebilecek pozitivist teoriler tarihsel olarak metinsel inşa edilmiş söylemleri, hakim anlamları incelemediği gibi natüralist bir bakış açısıyla sadece başat aktör saydığı kurumların arasındaki ilişkilere baktığı için aslında politikayı belirleyen, politikanın oluşmasına yardımcı olan bu aktörleri yok sayar. Bu geleneksel yaklaşımlara “mit” gözüyle bakan Cynthia Weber, uluslararası ilişkiler teorilerini uluslararası politikayı genelleştirmekle ve uluslararası politika dünyasının toplama hikayelerini aktarmakla suçlar. Uluslararası ilişkilerin hakim teorileri ayrıca dünyada şu an olan bitenin gerçek hakikatini göstermez, dünyanın nasıl görüldüğüne dair kendi vizyonunu empoze eder(2001: 2). Weber çalışmasında ayrıca geleneksel uluslararası ilişkiler teorilerini kültürel pratikler olarak, metinsel olarak inşa edilmiş söylemler olarak inceleyerek onları yapısöküme uğratar. Ona göre mitsel, genelleşmiş bir anlatı sunan olan bu “geleneksel teoriler” genellikle sloganvari bir formda olan gözükken hakikati oluşturur. Bu durum geleneksel teorileri aslında kendi hakikatlerini gösterdiği için ideolojik formlarda inşa edilmiş söylemler olduğunu gösterir(2001: 2). Yani geleneksel uluslararası ilişkiler teorileri yüzlerce senedir inşa edilmiş devlet gibi, uluslararası kurumlar gibi metinsel inşa edilmiş aktörleri inceleme alanına alarak, uluslararası ilişkilerde onların çıkarlarını göz önünde bulundurarak bunların nasıl hayatta kalacağını açıklar. Tarihselliğe sadece bu aktörler bazında önem verir, ilerlemeci tarih anlayışını destekler. Kimlik gibi, cinsiyet gibi, terörizm gibi politik temsilleri gözünden geçirir. Post-yapısalcı yaklaşım ise bu temsilleri politikayı belirleyebilen birer aktör olarak ele alarak, onları temsil mantığı altında inceleyerek bu temsil mantığının dışavurumdaki mevcudiyetin metafiziğine bakar. Mevcudiyetin metafiziği olarak metinsel pratiklerle inşa edilmiş bu temsilleri bir aktör olarak değerlendirip yapısöküme uğratar anlamın ve otoritenin kaynağına ulaşmamızı, bunların nasıl kurulduğunu anlamamızı sağlar(Ashley, 1991: 49).

Uluslararası ilişkilerde günümüzde geleneksel teorilerin genellikle önemsemediği popüler kültür gibi aktörler günümüzde giderek önemli hale gelmektedir. Bahsedildiği gibi popüler kültür ve uluslararası politika ilişkisini açıklamaya çalışan çalışmalar mevcuttur. Ancak popüler kültürün görsel boyutunun ve görsellerin duygulanımsal etkisinin yani: duyguların, görsellerin ve popüler kültürün iç içe geçmişliğinin uluslararası politikada nasıl etkisi olduğunu açıklayan çalışma henüz fazla yoktur. Duygular uluslararası ilişkiler disiplinde son yıllarda giderek artan bir ilgiyle çalışılmaktadır(Hutchison ve Bleiker, 2014; Hutchison, 2018; Ahall, 2015, 2018; Pace ve Bilgiç, 2018; Solomon, 2015; Koschut vd., 2020). Bu çalışmalar duygulara sosyal olarak inşa edilmiş ve bedenlerin yüzeylerini şekillendiren söylemsel pratikler olarak bakarlar. Bu sebeple bu çalışmada görsellerin, popüler kültürün ve duygunun birbiriyle nasıl ortaklaşa çalıştığı ve bunların nasıl uluslararası politikada hakim görüşleri belirleyen unsurlar olduğu açıklanmaya çalışacaktır. Çünkü Brain Massumi'nin dediği gibi duygular: iktidarı, dar anlamıyla devlet iktidarını bile anlamak için günümüzde oldukça önemli bir kavramdır(2019: 47). Bu çalışmada görseller, popüler kültür ve duygunun nasıl birlikte çalıştığını anlamak için ise Balkanlar coğrafyası üzerine yoğunlaşılacaktır.

Balkanlar coğrafyası her ne kadar fiziksel bir gerçekliğe sahip olsa da politik bir söylem olan balkanlaşma söylemiyle inşa edilmiş coğrafyadır. Balkanlaşma, Edward Said'in Batı'nın Doğu'yu söylemsel olarak inşa ettiğini gösteren oryantalizm kavramı gibi; Maria Todorova(1997) tarafından ortaya atılan ve Balkanların Batı tarafından nasıl söylemsel olarak inşa edildiğini gösteren bir kavramdır. Bu çalışmada balkanlaş(tırıl)mış Balkanlar'ın popüler kültürde dönemselsel olarak nasıl temsil edildiği, görsellerin buradaki rolü ve duyguların politik kullanılmasıyla birlikte uluslararası politikada hakim Balkanlı kimliğinin ve coğrafyasının nasıl inşa edildiği açıklanacaktır. Bu bağlamda ilk bölümde uluslararası politikada görsellerin, duygunun ve popüler kültürün birlikte nasıl iç içe geçtiği, çalıştığı ve politikayı belirleyici aktörler olduğu açıklanacaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise önce balkanlaşma söylemi ile Balkanların ve Balkanlı kimliğinin nasıl Balkanlaştırılıp inşa edildiği açıklanacaktır. Daha sonra ise popüler kültürde Balkanlı kimliğinin duygularla nasıl politik olarak inşa edildiği açıklanacaktır. Balkanlar balkanlaşma söylemi ile dönemselsel olarak çok farklı duygularla inşa olmuştur ve bu da Balkanlara karşı bakışı oldukça etkilemiştir. Ayrıca bu bölümde yine Balkanların balkanlaş(tırıl)arak yirminci yüzyılda Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrası, İkinci Dünya Savaşı, Soğuk Savaş ve Soğuk Savaş sonrasında hangi duygularla inşa edilmiş olduğu popüler kültürün bu duyguları nasıl yeniden üretip Balkanlı kimliğini inşa ettiği ve bu kimliklerin bedenlerini hangi duygularla şekillendirdiği gösterilecektir. Popüler kültür ürünü olarak ise bu çalışmada Soğuk Savaş öncesi dönemlerde Batıdan çıkmış Bram Stoker'ın Dracula ve Agatha Christie'nin Köşkteki Esrar eserleri, Soğuk Savaş sonrası dönemde Balkanlardan çıkmış post-Yugoslav sinemasından eserler seçilmiştir. Balkanlardan Soğuk Savaş sonrası dönemi post-Yugoslav sineması filmlerinin seçilmesinin nedeni: Balkanlaş(tırıl)mış Balkanlı kimliğini iyi yansıtması ve bu kimliğin bedenini duygularla şekillendirip yeniden üretmesidir. Balkanlaşma söylemi Batı'nın bakışıyla Balkanlar'ın inşa edilmesidir; ancak Soğuk Savaş sonrası dönemde bu söylem Balkanlar'ın kendi içerisinde de yeniden üretilmiştir.

1. Görüntünün Sosyal İnşası ve Uluslararası Duygu Politikası

Görüntüler bizlere neler anlatırlar? Görüntü bir sosyal yapıyı inşa edebilir mi? Burada öncelikle bu sorulara cevap aranacak ve çeşitli disiplinlerden faydalanılarak "görüntü" mefhumunun sosyal inşa eden bir unsur olup olmadığı incelenecektir. Görüntüler insanların hayatlarında uzun zamandır yer almaktadır. Burada, görüntünün önemi *görünürlük* vasıtasıyla incelenir. Çünkü aslında görüntünün sosyal bir yapıyı inşa etmesi için onun bir şekilde algılayıcı özneye karşılaşması ve özne tarafından yorumlanması gerekmektedir. Yani görüntünün insanlara *görünebilmesi* gerekmektedir. Görüntü ancak bu şekilde yorumlanacak ve sosyal yapıda hakikatleri oluşturacaktır. Görüntüler insanların hayatlarında uzun bir zamandır olsa da, dijital ekranların hızlı bir şekilde insanların hayatlarına girip, giderek merkezi bir hale gelmeye başlamasıyla önemleri artmıştır. Ayrıca internetin çok kolay erişilebilir ve hızlı bir teknoloji olması nedeniyle de görüntüler çok daha kolay görünebilir olmuş bu da iktidar tarafından kontrol edilebilir hale gelmesine neden olmuştur. Burada vurgulanması gereken nokta iktidarın hakikatı belirlemesidir. İktidar havada adeta yüzer halde olan göstergeleri belirli noktalarda sabitleyip hakim söylemi belirler ve hakikatı oluşturur. Yani bu durum bir görüntülerde temsil edilenin, yani görülen görüntünün oluşturmuş olduğu bir söylem sorunudur. Peki iktidarın söylemi ya da hakikatı görüntülerle nasıl belirlenir? Bu soruya kısaca cevap vermek gerekirse *görünür olanla* şeklinde verilebilir. Görüntülerde "görünür" olanın eleştirel yaklaşımla incelenmesi gerçeği yansıtan görselin bilgisinin mimetik(taklitçi) yapısının incelenmesine bağlıdır(Shapiro, 1988: 124). Yani burada yapılması gereken bir görselde görünenin yorumlanmasıdır. Bu yorumlar da iktidarın hakim söylemini oluşturur. Bir başka deyişle bir fotoğraf karesinde ya da herhangi "bize sunulan" görüntüde karede olan görüntü kareyi çeken tarafından "belirlenmiş"tir. Bir görüntüdeki görünen/görünmeyen, kimin olduğu/olmadığı, gösterilen/gizlenen şey görüntünün politikasını belirler(Walker, 2016: 26).

Görüntülerin sosyal inşa etmesi bu bağlamda "görünen" görüntünün sosyal inşa etmesidir. Örneğin, fotoğraf karesi içerisinde gösterilen ya da bir sinema filminde temsil edilen bir öteki, hakim söylemi yansıtır ve bu hakim söylem de sosyal yapının inşa olmasına neden olur. Peki görüntü sosyal inşa konusunda neden bu kadar önemlidir? Görüntüler ve görsel üretimler bizlere dünya hakkında bir

şeyler söylerler, dünyayı nasıl gördüğümüzü gösterirler(Bleiker, 2018: 2). Tam da burada görünen görüntünün ne olduğu önemlidir. Bu duruma Gillian Rose “görünürlük stratejisi” der(2016: 2). Görünürlük stratejisiyle Rose’un anlatmak istediği şey burada görüntünün sadece “gerçek” dünyayı göstermekle kalmayıp onu bir nevi inşa ettiğidir. Görüntünün bulunduğu karenin içinde olanlar görünür olanı ve görünmeyeni belirler: Kimin görüntünün içinde olduğu ve kimin olmadığı, neyin gösterildiği ve gösterilmediği, nelerin gizlendiği ve gizlenmediği açısından politiktir(Walker, 2016: 26). Yani bir fotoğraf karesindeki, bir videodaki, bir sinema filmindeki “görünen” şeyler bize kim olduğumuzu(ya da olmadığımızı) söyler; bu da görüntünün ideolojisidir(Hall, 1997: 128).

Görüntünün ideolojisi ve görünenin belirlenmesi olarak ele alınan “görünürlük stratejisi” görsel temsillerin bir bakıma metinsel temsillerden daha güçlü olmasından kaynaklanır. Bizler ne olduğunu bilmeden görsellerden cinsiyetli, ırksal ve sınıfsal kodları öğreniriz; ve bu görseller pek çok farklı seviyede hayatlarımızda dolaşım halindedir(Hall, 1999: 311). Özellikle cinsel ve ırksal farklılıklar görsellerde kendilerini “gerçekmiş” gibi hatta ötesinde “doğru” olanı buymuş gibi kendilerini gösterirler(1999: 314). Bunun sonucunda ise sosyal; görüntülerde, görsellerde “görünen” şeylerin normları eşliğinde inşa olur. Çünkü “görünen”ler sayesinde havada adeta asılı halde olan göstergeler belirli bir noktada sabitlenmiş ve hakikati/anlamı oluşturmuştur. Bu hakikat/anlam ise iktidarın hakikati/anlamıdır.

Görünürlük stratejisinin bir iktidarın bir anlam belirleme stratejisi olduğu ve normatif sosyal yapının inşasında nasıl rol oynadığını çeşitli örneklerde de görmek mümkündür. Örneğin feminist araştırmacıların görsellerde yapmış olduğu analizler kadın görünürlüğünün “erkek bakışı” tarafından belirlendiğini, “erkeğin rolüyle kadının ortaya çıktığını” göstermektedir(Mulvey, 1975: 6-18). Yine benzer şekilde “kolonyal bakış” da Avrupa dışının belirli hiyerarşik şekillerde görünür olduğunu göstermektedir(Fanon, 2008: 15). Edward Said’in açıklamasıyla Batılı figürler Şark’ı emperyal bir ben/öteki ilişkisi içerisinde resmederler: Batı güçlü, maskülen ve rasyonel olarak kendini görürken bir öteki olarak Doğu’yu güçsüz, feminen ve gizemli olarak görür(2017: 62). Bu bakış açıları oldukça politik bir şekilde inşa edilmiş bir sosyal yapıyı gösterir. Bu bağlamda sosyal yapının “normatif” anlamları görüntülerle, yukarıda bahsedildiği gibi duyulur olanın yayılmasıyla yani iktidarın “görünürlük” stratejisi çerçevesinde *gösterdiği şeyler* vasıtasıyla inşa olur.

Peki görseller eğer iktidar bu kadar etkili bir şekilde görselleri kendi normatifiğini yayma açısından kullanıyorsa ve görsellerle sosyal yapı inşa oluyorsa, görseller uluslararası politikada ne derece önemlidir? W.J.T. Mitchell günümüzden neredeyse otuz beş sene önce sosyal bilimlerde “resimsel” ya da “görsel” bir dönüşüm olduğunu söylemiştir(1986: 3). Burada bahsetmek istediği görsellerin sosyal bilimlerde giderek önemli hale geldiğini vurgulamaktır. Uluslararası İlişkiler disiplininde de görüntülerin eleştirel bir şekilde incelenmesi çok eski bir geçmişe sahip değildir. Roland Bleiker’in “estetiksel dönüşüm”(2009) ve daha sonra “görsel dönüşüm”(2018) diyerek görüntünün uluslararası politikada etkisi üzerine odaklanması; Linda Ahall(2015) ve Emma Hutchison’un(2016) “duygusal dönüşüm” ya da “duygulanımsal dönüşüm” diyerek duyguların politikaya etkisini incelemesi ve bunu yaparken görsellerden yararlanması; Jutta Weldes’in popüler kültür ile uluslararası politikadaki hakim anlatıların nasıl yerleştirildiğini göstermesi(2003) aslında görüntülerin, görsellerin nasıl uluslararası ilişkiler disiplininde önemli hale geldiğini gösteren çalışmalardır. Bu çalışmalar post-yapısalcı teorinin metodolojisini kullanarak görsellerin, duyguların ve popüler kültürün ideolojik anlatılarını ortaya çıkararak uluslararası politikayı nasıl inşa ettiğine vurgu yaparlar. Balkanlaşma söyleminin popüler kültürle nasıl inşa olduğu ve Balkanlar coğrafyasına karşı bir “his toplumu” oluşturduğu konusuna odaklanan bu çalışmaya da daha önceki bu tarz çalışmalar ışık tutmaktadırlar.

Bu noktada “duygu” ve “duygulanım” gibi görsellerle oldukça ilişkili ve bu çalışma için oldukça önemli kavramlara değinmek yerinde olacaktır. Çünkü “balkanlaş(tır)ma” söylemi duyguların da politikasını içermektedir. Bu söylemle birlikte Balkanlı kimlikler dönemsel olarak farklı şekillerde bir öteki olarak inşa olmuştur. İşte tam da bu noktada duyguların politik olarak kullanıldığı görülmektedir. Uluslararası politikada duygular ve duygulanım son yıllarda oldukça fazla çalışılmaktadır(Bleiker ve Hutchison 2014; Ahall ve Gregory 2015; Solomon 2018; Ahall 2019; Hutchison 2018). Bu çalışmalar

daha çok duygu ve duygulanımı birbirinden ayırarak genellikle duygulanımın bedensel bir şey ve hissetmekle alakalı olduğunu, yani bilinçli bir şey olmadığını; duyguların da bu hissedilen şeyin belirli bir anda nasıl anlamlandırıldığı ile ilgili olduğunu belirtirler. Duygulanımın son dönemlerde sosyal bilimlerde çalışılmasının öncülerinden olan Brain Massumi duygulanımın gündelik anlamdaki duygudan farklı olduğunu, duygulanımı Spinoza'daki anlamıyla kullandığını belirtir. Spinoza duygulanımı bedeni etkileme veya etkilenme kapasitesi açısından ele alır (2019: 19). Burada yine duygulanımın bedensel ve bilinçsiz bir his olduğu anlaşılır. Duygu ise işte bu his tecrübesinin performatif olarak adlandırılmasıdır. Sara Ahmed duyguların basitçe bireysel bir hissin adlandırılması olmadığını, kültürel olarak inşa edilmiş yapılar olduğunu söyler (Ahmed, 2019 : 22). Duygular iktidarın performatif olarak inşa etmiş olduğu söylemsel yapılardır ve “bireysel ve kolektif bedenimizin yüzeyini şekillendirirler”(2019: 23). Yani duyguların iktidar tarafından kullanılması tamamıyla bir beden politikasıdır ve ben/öteki ayrımını inşa eder. Burada duyguların nasıl etkili olduğu ve görseelliğin duyguların yayılması konusuna vurgu yapılması için iki şeyden bahsedilmelidir. Birincisi duygular bir tesir ekonomisi çerçevesinde yayılır(2019: 63). Marksist yaklaşıma göre metaların dolaşımı onların değerini artırır ve sermayeleştirir. Duygular da bu şekilde sermayeleşir. Ancak burada vurgulanması gereken gereken duygu bir nesne ya da göstergede ikamet etmez, nesnelere ve göstergeler arasındaki dolaşımın bir sonucudurlar. Göstergeler arasındaki hareketin bir sonucu olarak göstergenin tesir değeri yükselir. Ne kadar çok gösterge dolaşıma girerse(korkulan bedenler) o kadar daha tesirli olurlar(zenofobi)(2019: 63). Bu bağlamda rahat bir şekilde söylenebilir ki duyguların bedenleri şekillendirmesi, adeta bedene yapışıp onu tanımlaması için “bahsedilmesi” ve o bedende “tanımlanması” gerekmektedir. Ne kadar çok “bahsedilirse” de o bedene yapışacak ve o bedenler arasında yayılacaktır.

İkinci olarak vurgulanması gereken ise duyguların performatif bir şekilde inşa edilmesidir. Yani duygular zamansal bir şekilde inşa edilmiş söylemsel yapılardır ve bedenlere yapışarak onları şekillendirirler. Duygular bedenlere “yapışkan göstergeler” sayesinde yapışırlar. Yapışkanlık burada bir nesnenin yüzeyini tanımlamaz; bedenler, nesnelere ve göstergeler arasındaki geçmiş temasların bir sonucu yani duyguların tesir ekonomisi sonucunda yüzeyi tanımlayan bir olgudur(Ahmed, 2019: 117). Yapışkanlık, “birlikte” olan öğeler arasında bağ oluşturan bir tür ilişkisellik gerektirir(2019: 117). Bedeni tanımlayan ve ona yapışan “yapışkan” göstergeler tarihsel bir süreç içerisinde “bahsedilerek” ya da “gösterilerek” oluşurlar. Yani performatiftir. Judith Butler’a göre performatiflik bir gösterenin, sadece var olanı adlandırmaktan ziyade görünürde adlandırdığı şeyi üretme yoluyla oluşur. Yani “söylemin yinelenme gücü ile ortaya çıkan etki” ile ilgilidir(1993: 20). Burada görüldüğü gibi performatif olanın zamansallığı çok önemlidir. Performatiflik bu bağlamda hem geçmişe hem geleceğe yöneliktir. Geçmişe ilgilendirir çünkü geçmişte “yapışmış göstergeler”in tekrarı sayesinde bir beden tanımlanmıştır. Geleceği ise “henüz olmayan”ı da inşa ettiği ve maddileştirdiği için etkiler. Performatif bir ifade “yalnızca kodlanmış ve yinelenen bir ifadeyi tekrar ediyorsa başarılı olur”(1993: 23).

Kısacası duygular oldukça politik olarak kullanılabilen ve toplumları birbirine bağlayabilen kavramlardır. Peki duygular politik “his toplumlari”ni nasıl oluşturur? Buraya kadar aslında duyguların oldukça etkili bir iktidar tekniği olduğu anlaşılmıştır. Ben Anderson duygulanımın toplumu gerçekten birbirine bağladığını ve onun kullanımına göre çevrenin değiştiğini söyler(2014: 26). Yani burada duygulara odaklanmak devletlerin iktidar teknolojilerini de açığa çıkarmaktadır. Burada toplumların duygularla nasıl birbirine bağlandığını açıklamak için “his toplumu” kavramı kullanılacaktır(Hinderliter vd., 2009). His toplumlari, Ranciere’in “duyuyla algılanabilir olanın dağıtımı” kavramıyla birlikte açıklanır. Duyuyla algılanabilir olanın dağıtımı iktidarın toplumdaki duyuyu deneyimini belirlemesidir. Görülebilir olanla, görülebilir olmayan; duyulabilir olanla, duyulabilir olmayarı belirleme teknolojisidir(2020: 20). Kısacası görsel ve işitsel tecrübeler insanların hakikatini oluşturur, bu hakikat de iktidar tarafından belirlenir. Duygulanımsal “his toplum”ları da duyularımızla algılanabilir olanın dağıtılmasıyla ortaya çıkan, birbirine bağlayıcı hislerle oluşur. Çünkü bahsedilen şeyler politikayı belirler ve yeniden inşa eder. Duygular da burada bahsedilen şeylerle yayılır, yayıldıkça değerlenir ve tesir ekonomisi çerçevesinde bedenlere yapışır. Duygu göstergeleri konuşuldukça da performatif bir şekilde bedenleri yeniden üretir ve şekillendirir. Uluslararası politika da performatif olarak görsellerle

bu şekilde etkili olur. Görsellerin yorumlanmasına gerek yoktur, çünkü onlar “kendi kendilerine politikayı” duygular vasıtasıyla şekillendirir. Brain Massumi’nin de belirttiği gibi görselliğin bu derece önemli olduğu çağımızda “eğer görmek inanmamıza sebep oluyorsa aynı zamanda görmek hissetmemize de sebep olmaktadır”(2019: 28). Çünkü geç kapitalizmin “imge” bazlı dünyasında anlamamızın merkezini görsel tecrübelerimiz oluşturur(2019: 27).

Görsellerin duygular ile birlikte politikayı nasıl “şekillendirdiği” ya da “değiştirdiği” ve yeni politikaları performatif olarak ürettiği örneğin çok basit bir şekilde korku duygusu ile açıklanabilmektir. Özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında politik söylemlerle “Müslüman Ortadoğulu” kimliğin “terörist” olarak yeniden üretilmesine neden olmuş, bu da Müslüman Ortadoğulu bedenlerin “korkulan” bedenler olarak işaretlenmesine; yani korku duygusunun bu kimliğe yapışmasını sağlamıştır. Korku duygusu kimin tehdit eden kimin tehlike altında olduğunu belirten bir ben/öteki ayrımı ortaya çıkarır. David Campbell’ın da belirttiği gibi “Tehlike nesnel bir durum değildir. Tehdit edebileceği kişilerden bağımsız olarak var olan bir şey değildir”(1992: 1). Korku duygusu, “tehdit” ortaya çıkaran bedenleri bir öteki olarak üreterek, tehlike altında olan bireyleri birbirleriyle birleştirir.

1.1. Popüler Kültürün Uluslararası Duygu Politikası

Burada sorulması gereken bir diğer soru duyguların politikasının günümüzün imge bazlı dünyasında nasıl çalıştığıdır. Popüler kültür burada bizlerin sormuş olduğu bu soruya kolaylıkla cevap verebilir. Bu bölümde bir önceki bölümde değinilen “korku” duygusunun popüler kültürde nasıl temsil edildiği ve ötekileri nasıl inşa ettiğine odaklanılacaktır. Popüler kültür yine bahsedildiği gibi uluslararası ilişkiler disiplininde son yıllarda eleştirel olarak incelenmeye başlamış olgulardandır. Jutta Weldes’in bilim kurgu janrı ile uluslararası politikanın nasıl ilişkisel olduğu sorusunu sorarak başlattığı(2003) popüler kültürün uluslararası ilişkilerde bizlere neler sunacağı fikri daha sonra pek çok çalışmanın da önünü açmıştır(Griffin, 2015; Neumann ve Nexon, 2006; Shepherd ve Hamilton, 2016; Weldes, 2003; Bleiker, 2009). Bu çalışmalarda göstergelerin nasıl belirli bir noktada iktidar tarafından sabitlenip görsellerle bize sunulduğu sorunu ön plandadır. Bu çalışmalar popüler kültüre adeta birer metin gibi bakarak yapısöküme uğratar ve politik anlamların nasıl ortaya çıktığını gösterir. Post-yapısalcı bir perspektifle yapılan bu çalışmalar metinlerarasılık, göstergebilim ve yapısöküm gibi yöntemlerle popüler kültür ürünlerini analiz ederek egemen söylemin aslında ne kadar taraflı olduğunu bizlere göstermektedir.

Popüler kültürün temsilleri ve uluslararası politikada anlamları nasıl ürettiğini incelemeyen önce kültürün ve popüler kültürün ne olduğu hususu önemlidir. Raymond Williams’a göre kültür İngiliz dilindeki en karmaşık kelimelerden biridir(1983: 87). Çok çeşitli anlamlara gelmekle birlikte kültür: sanatsal ve düşünsel eserler toplamı; ruhsal ve zihinsel gelişim süreci; insanların yaşamlarına yön veren değerler, gelenekler, inançlar ve simgesel pratikler; bütün bir yaşam tarzı anlamlarına gelir(Eagleton, 2019: 15). Yani kültür doğanın tersidir. Medeniyet tarihinde insanların o tarihin bir bölümünde ortaklaşa oluşturdukları üretimler kültüre işaret eder. Popüler kültür ise kültürün bir türü olmakla birlikte kitleye hitap eden kültüre denmektedir. Basitçe toplumun çoğunluğu tarafından kabul görmüş ya da çoğu insan tarafından sevilmiş kültürel ürünlere popüler kültür denir(Storey, 2001: 6). Yüksek kültür ürünleri olarak değerlendirilen opera, bale, klasik müzik, resim gibi kültürel yapıtlar anlaşılması için özel bir eğitim ister. Bu sebeple yüksek kültüre ait bu yapıtlar genellikle eğitilmiş, yüksek gelirli üst sınıfların sevdiği türler olmuşlardır. Popüler kültür ise herkesin anlayacağı şekilde yediden yetmişe hitap edecek şekilde üretilen kültürel yapıtlardır. Yani kısacası yüksek kültür ürünlerine ait yapıtlardan ayrılan her ürün popüler kültüre ait bir yapıt olarak değerlendirilebilir(2001: 6). Buradan anlaşılmalıdır ki popüler kültür küresel kapitalist tüketim toplumuna hitap eden ve bu sebeple de yirminci yüzyılda yaygınlaşmış ürünlerdir. Kitle kültürü olarak da tanımlanabilecek popüler kültür günümüzde televizyon dizileri, sinema, müzik, video oyunları, çizgi roman gibi hızlı bir şekilde tüketilebilen tüm ürünleri kapsamaktadır. Ayrıca belirtildiği gibi metinsel pratiklerle üretilen bu ürünler kitlelere hitap ettiği için, politik temsillerine bakılması açısından büyük önem arz eder.

Kültürün ve popüler kültürün ne olduğunu açıkladıktan sonra günümüzde kitlelerce çok yüksek miktarlarda tüketilen popüler kültür ürünlerinin politik temsillerinin nasıl inceleneceği hususuna da değinmek gerekir. Özellikle uluslararası ilişkilerin post-yapısalcı yaklaşımı açısından bu temsilleri incelemek egemen söylemlerin neler olduğu ve bu söylemlerle anlamların nasıl sabitlendiğini anlamak açısından önem arz eder. Çeşitli uluslararası ilişkiler araştırmacıları geniş çaplı popüler kültür ürünlerine küresel bağlamda tüketimi çok fazla olduğu için sosyalin politik inşası açısından incelemiştir. İnceledikleri popüler kültür yapıtlarında dış politika yapımına dışsal bir etki olduğu, diplomasi ve askeri müdahale konusunda hakim uluslararası anlatıların yeniden üretime katkı sağladığı konusunda çeşitli saptamalarda bulunmuşlardır. Devlet söylemleri yani kitle medyasının söylemlerini incelemek yerine bu şekilde marjinal aktör söylemlerini incelemek ayrıca iktidarın özneleştirme süreci sonrasında ortaya çıkan kendiliklerin dış politikayı nasıl yorumladığını ve bu yorumun bir söyleme dönüşerek dış politikayı nasıl belirlediklerinin anlaşılması açısından da önemlidir.

Popüler kültürün bu derece önemli bir küresel fenomen haline gelmesi ayrıca onun kendi içinde anlamının sorgulanması gerektiğini gösterir. Bir kültürel pratik olarak popüler kültürün anlam değişimi toplum üyeleri ya da grup arasında olur ve bu kültür temsilleri, dili, gelenekleri içerir(Hall, 1997: 2). Kitlelerce tüketilen popüler kültür çağdaş uluslararası politikanın oluşumuna ve içerisinde bulunduğu hali devam ettirmesine katkı sağlar. Michael Shapiro bu ürünlerin incelenmesiyle hegemon güç yapılarının fonksiyon etmesini sağlayan inanışları ve sadakati ortaya çıkaracağını söyler(1992: 1). Popüler kültür bu bağlamda söylemlerini sürekli kendi içinde yeniden üreterek egemen söylemi oluşturur ve anlamı sabitler. Ayrıca egemen söylemle oluşan anlam temsil edilenin politikleşmesine yardımcı olur. Yani bu bağlamda popüler kültür uluslararası politikanın gerçekliğinin inşasına yardımcı olur ve dominant uluslararası dış politika söylemlerinin içeriğinin ve yapısının sürekli yeniden üretimine katkı sağlayarak devlet aksiyonuna karşı kitlede bir rıza yaratır(Weldes, 2003: 7). Popüler kültürün burada dış politika oluşumunda egemen söylemin düşüncesini yansıttığından da bahsedilebilir. Burada bahsi geçen söylem, adeta öznelerin etrafını sarmış “yüzen göstergeler”in oluşturmuş olduğu sembolik yapıda anlamın bir kilit noktasında sabitlenmesiyle oluşan yapılardır. Bu söylemlerin hepsi metinsel olarak inşa edilmiş yapılar olmakla birlikte burada bahsi geçen metinsel yapılar sadece “yazı”nın oluşturmuş olduğu yapılar değil, neredeyse kendi içinde anlamı olan kapalı bir yapı içinde oluşmuş göstergesel her şeyi kapsar. Yani burada izlenen bir televizyon programından filme, fotoğraftan müziğe her şey metinsel olarak değerlendirilebilir ve bunlar zaman içerisinde sabit bir noktada anlam kazandığı için söylemsel yapılardır.

Daha önce bir popüler kültür ürünüde nelerin temsil edilebileceğine ve bunların nasıl tek başına birer politika oluşturucu aktör olabileceğine değinilmişti. Peki temsil edilenin kimlik olması nasıl bir önem arz eder? Kimlik uluslararası politikada, bir devletin dış politikası için neden önemlidir? David Campbell kimliğin bir devletin dış politika oluşturmasında çok önemli bir olgu olduğunu savunur. Çünkü kimlik var olmanın kaçınılmaz bir boyutudur. Hiçbir vücut kimliksiz olamaz. Burada bahsi geçen kimlik farklılıklara göre inşa edilir(1992: 8). Yine bir devletin dış politikasını bu farklılık olarak görülen kimliklere göre inşa ettiğini açıklayan Campbell, dış politikanın yazılmasında “öteki”lerin kimliğinin düşmanlaştırılmasına dikkat çeker(1992: 8). ABD dış politikası metinlerini bu açıdan inceleyen Campbell, “Anlam ve kimlik her zaman ben ve ötekinin ilişkisinin yorumlanmasından ortaya çıkar(...) Dış politikayı bu çizgilerde yeniden bağlamlaştırmak dış politikaya eleştirel bakmamızı sağlar” diyerek Soğuk Savaş döneminde “tehlike” olarak görülen Sovyetler kimliğinin dış politika oluşturulmasında nasıl rol oynadığını açıklamıştır(1992: 24). Campbell, şüphesiz ki döneminde bunları sadece dış politika metinlerini inceleyerek Sovyetler’in kimliğinin nasıl dışlandığını, düşmanlaştırıldığını ve bu bağlamda metinlerle nasıl egemenin söyleminin bir anlam kazandığını göstermiştir. Yani kimlik bir devletin dış politikasının oluşmasında özellikle “tehlike” bazlı bir güvenlik politikasının oluşturulmasında önemlidir.

Popüler kültürde de kimlik temsilleri bolca kullanılmaktadır. Bir dış politika metni olmasada popüler kültür de metinsel bir yapıda sahip olduğu için, anlamın oluşması ve egemen görüşün dünyayı nasıl tanımladığını iyi yansıtır. Bunun en iyi örneği 11 Eylül sonrası Amerika Birleşik Devletleri popüler

kültürüdür. Örneğin 24(2001-2014) isimli dizide ve *Mission Impossible 3*(2006) filminde yıkıcı terör saldırılarının tehlikeline odaklanmış sahneler bulunmakta ve Müslüman kimliği birer radikal öteki olarak işaretlenmektedir(Kellner, 2013: 157). *Mission Impossible 3*'de yine kötü teröristler ve onların işbirlikçileriyle olan mücadelede işkence ve cinayet kullanılır, film bu kişilerin işkence görmesini ve öldürmesini meşrulaştırır(2013: 158). Film işkenceyi normalleştirmekle birlikte dönemin Bush-Cheney yönetiminin Müslüman Ortadoğulu kimliği “düşman”laştırarak yazdığı dış politikasına yönelik bakışını yansıtır. Bu aslında popüler kültürün egemenin söylemini yeniden ürettiğine yönelik oldukça güzel örneklerden biridir. Müslüman Ortadoğulu kimliğiyle bütünleştirilen terörist anlamı özellikle Hollywood filmleriyle defalarca yeniden üretilmiştir. Yani burada yüzen göstergeler egemen söylemin düşmanlaştırdığı terörist Müslüman Ortadoğulu’da sabitlenmiş, kimliğin bu şekilde “yazılmasına” neden olmuştur. Yine 24 dizisinde de “terörizm” ile “savaşta işkence” normalleştirilir. Dizide ajanlar terörizm tehtidi arttıkça aşırı işkence yöntemleri kullanırlar. Dizinin ilk dört sezonunda “Müslüman”, “Arap”, Slav, Rus ve diğer etnik teröristler canavar gibi gösterilip Bush-Cheney rejiminin söyleminin yeniden üretilmesini sağlamıştır(Kellner, 2013: 159). Müslüman ve Arap kimliğinin bu derece düşmanlaştırılması yirmibirinci yüzyıl Amerikan popüler kültürünün en önemli marifetlerinden biridir.

Etnik kimliğin ötekileştirilmesi yanında görsel alan ve popüler kültür cinsiyet kimliklerinin de ötekileştirilmesine yönelik politikaların ve dış politikaların ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Örneğin homoseksüel kimliğin normal olarak görülmesi ve LGBTQI+ kimliklerin Obama döneminde gay haklarının insan hakları çerçevesinde değerlendirilmesi dünyada queerliğe karşı toleransı artırmıştır(Weber, 2017: 21). Cynthia Weber politika yapımcıların homoseksüel kimlik figürlerini dış politikada kullanmasında ve uluslararası politikanın bu bağlamda düzenlenmesinin uluslararası ilişkileri “cinsiyetleştirdiği”ni göstermektedir(2017: 22). Cinsiyetleştirilmiş politika da bir kimlik politikasıdır ve bu kimlikler de popüler kültür ile anlamlarını sürekli yeniden üretmektedir. Cinsiyetler “doğru” ya da “yanlış”, “normal” ya da “anormal” değildir ancak egemenin söylemi “bu cinsiyetin bu şekilde davranması doğrudur” anlayışı yaratır. Bu da cinsiyet kimliklerinin performatif kuruluşuna yardımcı olur ki bu da devletin performatif kuruluşu gibidir(Campbell, 1992: 8). Popüler kültür bu yine egemen tarafından metinsel inşa edilmiş performatif cinsiyet kimliğini “erkekler ve kadınlar nasıl giyinir, nasıl yürür, nasıl iletişime geçer” anlamında çok iyi temsil eder(Bleiker, 2018: 25). Bu aynı ötekileştirilen etnik kimliklerin de temsil edilmesinde olduğu gibidir. Popüler kültür çeşitli etnik kimliklerin “nasıl giyindiğini, nasıl yürüdüğünü, nasıl iletişime geçtiğini” bizlere çok iyi yansıtır. Daha önceden bahsedildiği gibi aynı şekilde bu kimliklere terörist gibi, hilakat garibesi gibi çeşitli sıfatlar yükleyip onları birer “radikal öteki” haline getirir. Popüler kültür uluslararası ilişkilerde yukarıda bahsedildiği gibi oldukça etkilidir. Yine bahsedildiği gibi popüler kültürde temsil edilen LGBTQI+ kimlikler ve Müslüman Ortadoğulu kimliği ayrıca korku duygusu ile inşa olmuştur. Yani temsil edilen kimliklerin anlamı bir noktada korku duygusu ile sabitlenmiş ve bedenlerini inşa etmiştir.

2. Balkanlaş(tır)ma Söylemi ve Duygu Politikası

Balkanlar coğrafyası fiziksel olarak varlığı bulunan ancak dışarıdaki gözlerin metinleriyle söylemsel olarak oluşturulmuş, adeta yazılmış bir coğrafyadır. Balkanlar coğrafyasının nasıl oluşturulduğuna bakmak Balkan toplumlarının kimliğine karşı bakışı anlamak açısından önemlidir. Balkanlar bölgesinin coğrafi sınırları ileride belirtileceği gibi bölge insanların dışında Batı ve Osmanlı tarafından belirlenmiştir. Balkanlar bölgesi ismini Balkan sıradağlarından alır. Sırbistan-Bulgaristan sınırından uzanan Karadeniz’e dökülen Tuna nehri Balkanlar bölgesinin günümüzde doğu sınırını oluşturur(Veliu, 2018: 27). Yani aslında Balkanlar bölgesinin burada günümüzdeki geniş coğrafyasına kıyasla geçmişte farklı, daha dar bir Balkanlar coğrafyasının varlığından bahsedilebilir. Günümüzde coğrafyada genişçe kabul görmüş Balkanlar isminin bölgeye Osmanlılar tarafından getirildiğini ileten tarihçi Maria Todorova, günümüzde daha geniş söylemsel olarak oluşturulmuş bu coğrafyanın Batı tarafından yaratıldığını ve bölgeye ithal edildiğini söyler(1997: 57). Todorova’ya göre yine günümüzdeki “Balkan” kelimesi ve coğrafyası ilk kez Alman coğrafyacı August Zeune tarafından Balkan Dağları için kullanılmıştır(1997: 57). Balkan isminin ilk kez batılı yazın tarihine geçmesi ise

İtalyan hümanist yazar ve diplomat Filippo Buonaccorsi Callimaco tarafından 1490 yılında olmuştur(1997: 22). Geçmişte dar bir coğrafyayı gösteren Balkanlar günümüzde Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya ve eski Yugoslavya ülkelerinin çoğunu kapsar. Bazı yazarlar Türkiye'nin Avrupa'da kalan kısmını Balkanlar coğrafyasına dahil ederken, bazıları etmez. Bölge insanları tarafından da tartışmalı bir konu olan Balkan coğrafyası Batı ve Osmanlı tarafından belirlenmiş, isimlendirilmiştir.

Balkanlar bölgesi Batı tarafından bir öteki olarak kimliklenmesi dönemsel olarak değişmektedir. Bu aslında Balkanlar kimliğinin de coğrafyası gibi söylemsel olarak inşa edildiğini göstermektedir. Balkanlar Batı tarafından Şark ile Avrupa arasında kalan bölge olarak yüzyıllar boyunca görülmüş, Osmanlı'nın Avrupalısı olarak kimliklendirilmiştir(Hansen, 2006: 87). Balkanların batılı inşası ondokuzuncu yüzyılda İngiliz romantik şair George Byron'un yazdıklarına bakıldığında günümüzdeki Balkanlı kimliğinden oldukça farklı bir kimliğe işaret eder. Byron'un Balkanları doğu ve batı arasında kalmış, Osmanlı yönetiminin etkisinde olmasına rağmen Helenik kimliklerini bünyesinde bulunduran bir Balkanlı kimliği çizer(Goldsworthy, 1998: 19). Byron'un yazdığı eserlerde Balkanlılar Bizans geçmişine sahip, Ortodoks Hristiyan kimliğini bünyesinde bulunduran Avrupalıları Osmanlılaşmaktan koruyan "kapı muhafızları"dır(1998: 8). Bu koruyucu kimliği söylemsel olarak Balkanlılar'ın günümüzde olduğu gibi geçmişte de "köylü", "kabile" gibi bir imajla inşa olduğunu belirtir. Aynı zamanda Byron'un inşa etmiş olduğu Balkanlı kimliğinin söyleminde Balkanlılar kahraman, gururlu ve cesurdur. Türklerin baskılarına karşı mücadele etmiş, özgür ve tutkulu insanlardır(1998: 24). Bu Balkanlı kimliğinin söylemsel inşası Balkan devletlerinin Osmanlı'dan ayrıldığı zaman da onları Batı tarafından medenileşmesi muhtemel ülke olarak tanınmasını sağlamıştır.

Batılı Balkan kimliği inşası yirminci yüzyılda ise bambaşka bir çerçeve içerisine girmiştir. Yirminci yüzyılda ortaya çıkan "balkanlaşma" kelimesi Balkanlar kimliğinin batı tarafından yeniden inşasına neden olmuştur. Balkanlaşmayla söylemsel olarak yeniden inşa olan Balkanlı kimliği günümüzde de çalışmada incelenecek popüler kültür örneklerinde olduğu gibi anlamını sürekli yeniden üretmekte, sabitlemektedir. Balkanların söylemsel anlamda inşası Lene Hansen tarafından *Security as Practice: Discourse Analysis and the Bosnian War* eserinde balkanlaşmanın Balkanlılar'ın kimliği olarak nasıl batı tarafından belirlendiği anlamında güzel çıkarımlar yapar(Hansen, 2006: 87). Bu anlamda balkanlaşma kavramı yirminci yüzyıla ait bir kavram olup, Batının Balkanlılar'a bakışını bir önceki yüzyıla göre tamamen değiştiren bir kavramdır. Vesna Goldsworthy adlı Sırp bir yazarın bir eserinde değindiği İngiliz şair Byron'un Balkanlar hakkında ondokuzuncu yüzyılda yazmış olduğu eserlerde Balkanlı temsili alan Hansen, ondokuzuncu yüzyılda Balkanlı kimliğinin Batı tarafından Helen geçmişini bünyesinde bulunduran, Avrupa'yı Türklere karşı koruyan, "onurlu, gururlu, kahraman, cesur" bir karaktere sahip ancak "köylü, kabile halinde yaşayan" bir şekilde tanımlandığını iletir(2006: 87-99). Bu aslında Balkanlılar'a Avrupa'nın "ne kadar gelişmemiş bir toplum olsa da özgürleştiğinde Avrupa kadar medenileşebileceği" şeklinde baktığını, o şekilde bir söylemsel kimliğin Avrupalı zihninde dolandığını gösterir. Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı'dan kurtulan ve Birinci Dünya Savaşı sonrası kendi içerisinde karışıklığa sahip Balkan ülkelerinin "karmaşık" durumu ise bu düşüncenin Avrupalı insanların zihinlerinden kaybolmasına balkanlaşma söyleminin doğmasına sebep olmuştur. Hansen, balkanlaşma kelimesinin ilk defa İngiliz gazateci Paul Scott Mower tarafından kendi içinde karışık ve ekonomik anlamda zayıf ülkeler için kullanıldığını iletirken bu söylemin Balkanlı insanların negatif anlamda kimliğinin inşasına sebep olduğunu ve Romantik dönemdeki "onurlu, gururlu, kahraman, cesur" karakterlerinin yerine "şiddeti seven, barbar, arkadan bıçaklayan, irrasyonel" şeklinde inşa olmasına neden olduğunu iddia eder(2006: 93-94). Bu negatif anlamda Balkanlı kimliğinin inşasına neden olmuş ve Balkanlı insanları ötekileştirmiştir. Bu söylem ile inşa olan Balkanlı kimliği yirminci yüzyıl boyunca devam etmiş, kendini kitle medyası ve popüler kültür ile sürekli yeniden üretmiştir. Özellikle Yugoslavya sonrası Balkanlılar'ın bir iç savaşa sürüklenmesi ve gerçekleşen soykırım balkanlaşmanın etkisinin devamlılığına neden olmuş, Balkanlılar'ın Batı tarafından müdahale edilmesi gereken bir coğrafya olarak işaretlenmesine neden olmuştur.

2.1.Balkanlaş(tırıl)mış Balkanlı Kimliğinin Duygusal İnşası

Çalışmanın ilk bölümünde değinilmiş olan duyguların bedenlerin yüzeylerini şekillendirmesi, adeta bedenleri inşa etmesi durumu özellikle Balkanlar coğrafyasında yaşayan Balkanlı bedenlerin belirlenmesinde oldukça önemlidir. Duygular Balkanlı kimliğinin bir öteki olarak şekillenmesinde balkanlaşma söylemi ile birlikte oldukça önemli rol oynamıştır. Duygular Balkan coğrafyasındaki bedenlere yapışmış, Balkanlı kimliğinin *balkanlaş(tırıl)masına* neden olmuştur. Duygular bir önceki bölümde belirtildiği gibi çeşitli yazılı eserlerde, görsellerde ve popüler kültürde yeniden üretilmiştir. Burada anlaşılacağı üzere bilgi/güç ilişkisinden doğan performatif bir kendikleştirme pratiği vardır.

Balkanlı kimlikler Batı tarafından bahsedildiği gibi günümüzde balkanlaşma söylemi çerçevesinde işaretlenmiştir. Bu anlayış Batının Balkanlar hakkında dış politikasını da belirlemesine neden olmuştur. Bu söylem kendini çok çeşitli şekilde olmakla birlikte popüler kültürle sürekli kendini yeniden üretmektedir. Popüler kültür çerçevesinden bakıldığında Balkanlar söylemi aynı Byron'un romantik yazılarından doğan söylemlerde olduğu gibi ya da balkanlaşma söyleminde olduğu gibi tarih içerisinde değişmiştir. Balkanlaşma söylemi batılı popüler kültür eserlerinde de gözükmemektedir. Bunların en güzel örneklerinden biri Bram Stoker'ın yazmış olduğu *Dracula* eseridir. Günümüzde sayısızca kez televizyon dizisi ve film olarak uyarlanmış bu eser o dönem düşünülen balkanlaş(tırıl)mış Balkanlı kimliğini çok güzel şekilde yansıtır. Yani buradan da anlaşılacağı Dracula eserinin Balkanlı kimliğinin inşasında metinsel hem de görsel bir etkisi vardır. Fantastik bir vampir karakteri olan Kont Dracula kan emen, insanların yaşama hakkına tecavüz eden bir karakterdir. Bram Stoker Kont Dracula karakterini Romanyalı imparator "*Vlad the Impaler*"(*Kazıklı Voyvoda*)'dan esinlenerek oluşturmuştur(Tortomani, 2014: 108). İmparator Vlad Türk askerlerini kazığa geçirmesiyle ünlüdür. Avrupa'da da ismi ağızdan ağıza bu olaydan dolayı yayılmış ve aslında insanlık dışı görülen kazığa geçirme hareketinin dışında Avrupa'yı Türkler'den koruduğu için takdir görmüştür(2014: 108). Aslında popüler kültürle yayılan bu söylem Byron'un Balkanlar'ı tanımladığı söylemlerle örtüşür. Çünkü her ne kadar bu hareketler medeniyet dışı olsa da Avrupa'yı Türkler'e karşı koruduğu için "onurlu ve kahramanca"dır. Aynı zamanda Dracula karakteri eser boyunca insanların odasına gizlice girip kanını emen bir karakterdir. Yani Avrupa'nın burada Balkanlar coğrafyasından insanları bu şekilde metaforik anlamda "kan emici" olarak gördüğünden bahsedilebilir. Bu iki temsil de aslında balkanlaşma söylemiyle inşa olmuş *korkulan* ama *onurlu* Balkanlı kimliğini göstermektedir.

Yine balkanlaşma söylemi ile yayılan "şiddeti seven, barbar, arkadan bıçaklayan, irrasyonel" söylemi ve yeniden inşa edilen Balkanlar kimliği popüler kültürde de kendini göstermiştir. Bunun en büyük örneklerinden biri Agatha Christie'nin *Köşkteki Esrar* adlı romanıdır. Agatha Christie'nin 1925'te yazmış olduğu bu romanı o dönem daha yeni doğmuş balkanlaşma söyleminin yayılmasına katkı sağlamıştır. Bu roman döneminin Balkanlar hakkında balkanlaşma söyleminde üretilmiş tüm stereotiplerini taşır(Todorova, 1997: 122). Christie'nin kurguladığı Herzoslovakya adlı yer Balkanlar'da bulunan kabile halinde yaşayan ve Batı medeniyetinden oldukça geri kalmış bir mekandır(Goldsworthy, 1998: 34-35). Agatha Christie'nin bu romanı döneminde Balkanlar hakkında okuyucularında hakim söylemi bir hakikata dönüştürmekle birlikte bu roman Todorova'nın da dediği gibi döneminin "kolektif Balkanlar imaj"ını yansıtır(1997: 122). İngiliz hükümeti ile Balkanlar'da hayali bir bölge arasındaki politik ilişkileri de kurgulayan Christie, Balkanlar'ı İngiliz müdahalesiyle medenileşecek bir bölge olarak tasvir eder. Bu imaj aslında balkanlaşma söylemiyle birlikte bölge hakkında negatif bir hakikatin oluşmasına neden olurken, popüler kültür bu negatif hakikatin yeniden üretimine, Balkanlar hakkındaki anlamın sabitlemesine neden olmaktadır.

Balkanlaşma söylemi ve duyguların politikası birlikte Batı bakışında Balkanlar coğrafyası ve kimliği anlamını dönemsel olarak farklı şekillerde sabitlemiştir. Burada hem metinsel, hem görsel bir söylemsel yapı(Balkanlı kimliği) inşası mevcuttur. Bu anlam sabitlemesi ve duygularla şekillenen Balkanlı bedeni ile Balkan kimliği hakkında üç farklı çıkarım yapılabilir. İlk olarak Byron'un yazmış olduğu eserlerde geçen Balkanlı kimliğidir. Burada geçen Balkanlı kimliği "gurur" duygusuyla üretilmiştir. Yani aslında pozitif bir Balkanlı kimliği inşası görülür. Balkanlı kimlikler Batı'yı her zaman Osmanlı tehditine karşı koruyacaktır. İkinci dönem Balkanlaş(tırıl)mış Balkanlı kimliğidir. Burada "gurur" duygusu yerini "korku"ya bırakmıştır. Çünkü Balkanlar coğrafyasının içinde bulunduğu

karmaşık durum onlara “barbar, tehditkar” gibi sıfatların yapışmasını sağlamış; bu da Balkanlı kimliğine karşı korku duygusunun üretilmesine neden olmuştur. Bu özellikle Bram Stoker’ın *Dracula* ve Agatha Christie’nin *Köşkteki Esrar* eserlerinde de gözükmektedir. Üçüncü ve son olarak ise 1990’lar sonrası ortaya çıkan “müdahale edilmesi gereken bölge” söylemi ile oluşmuş Balkanlar coğrafyasıdır. Batının Balkanlar hakkında popüler kültürle ürettiği bu sabitlenmiş anlam Yugoslavya’nın dağılmasıyla Soğuk Savaş sonrasında da devam etmiştir. Yukarıda bahsedildiği gibi balkanlar hakkında balkanlaşma söylemiyle birlikte üretilen “radikal öteki” Balkanlı kimliği “medenileşemeyecek, değişime müsait olmayan” bir kimliktir(Hansen, 2006: 95). Soğuk Savaş sonrası bölgede olan iç karışıklık bu üretilmiş söylemsel kimliğe bir de “soykırım” söyleminin eklenmesini sağlamıştır. Bosna katliamı sonrası Batı, medyanın da yardımıyla bölgedeki “soykırım”ın temsilini güçlü bir söylem olarak kullanmış Balkanlar’ı “müdahale edilmesi gereken bölge” olarak yeniden üretmiştir(2006: 98-99). Peki bu iç savaşın duygu politikası nasıl işlemiştir? Balkanlı kimliği popüler kültürde hangi duygularla yeniden üretilmiştir?

2.2.“Müdahale Edilmesi” Gereken Balkanlar ve Utanç Duygusunun Politikası

Duyguların bedenleri şekillendirdiği, bu duyguların öteki kimliklerin inşasında politik olarak kullanıldığı ve aslında bu söylemsel inşa sürecinin görsellerle(bu çalışmada popüler kültür) yeniden üretildiği ilk bölümde değinilmişti. Burada Soğuk Savaş sonrası Balkanlı kimliklerin bedeninin hangi duygularla şekillendiği üzerine durulacaktır. Balkanlı kimliğinin balkanlaşma söylemiyle bedenini şekillendiren “korku” duygusunun Soğuk Savaş sonrası olan bu dönemde şiddetlenerek yeniden üretildiği Balkanlılığı şekillendirdiği görülür. Balkanlar Batı tarafından yirminci yüzyılın başlarında “medenileşebilecek topraklar” olarak inşa olmuşken bu durum Nazizimin yükselişi, İtalyan faşizmi ve Sovyet komünizmi ile farklı bir yöne kaymış; Balkanlar Balkanlaştırılarak barbar, yabancı ve tehlikeli bir şekilde dikkat çekmiş ve coğrafyası da, kimliği de bu şekilde inşa olmuştur(Hansen, 2006: 93). Bu tamamen söylemsel bir şekilde oluşturulmuş ve anlamı iktidar tarafından sabitlenmiş bir pratiktir. Peki özellikle Soğuk Savaş sonrasında Balkanlı kimliği nasıl inşa edilmiştir ve belki de daha da önemlisi hangi duygular Balkanlı bedene yapıştırılmış, politik olarak kullanılmıştır? Doksanlardaki Balkan söylemine bakılırsa özellikle iç savaş etkisinden dolayı yirminci yüzyıldaki balkanlaşma söyleminin devamı olarak görülebilir. Burada belirtilmesi gerekir ki balkanlaşma söylemi burada bir önceki bölümde açıklandığı gibi sadece tek bir şekilde Balkanlı kimliği inşa eden bir söylem olarak anlaşılmalıdır. Bir öteki olarak Balkanlı bedeninin inşasında duygular da etkili olmuştur. Bu duyguların dolaşımında, vücutlara tesir edip onlara yapışmasında ve sonucunda performatif olarak kimlikleri bir öteki olarak inşa etmesinde Batı medyasının “etnik temizlik” ve “soykırım” söylemlerinin etkisi büyüktür(2006: 97). Duyguların önceki bölümlerde nasıl vücutları şekillendirdiği, onlara yapıştığı ve politik olarak kullanıldığına değinilmişti. Peki “korkulan” bir beden olarak zaten inşa olmuş Balkanlı kimliğine bu dönemde hangi duygular tesir etmiştir? Bu duygu politikası önemlidir. Çünkü Soğuk Savaş öncesi Balkanlar coğrafyasını gözden çıkarmış Batı, Yugoslavya sonrası dönemde çıkmış iç savaşla kendine bölgeye “müdahale” etme hakkını kendinde bulmuştur.

Batı’nın Balkanlara müdahale etme hakkını kendinde bulmasında “soykırım” söyleminin etkisi büyüktür. Sırpların Bosnalıları kitleler halinde katletmesi bu soykırım söyleminin dolaşıma girmesine neden olmuştur. Çünkü bu durum hızlı bir şekilde Batı medyasını domine eden olay olmuştur. Soykırım söyleminin dolaşması Batı’ya sadece uluslararası anlaşmaların yüklediği bir “legal” sorumluluk yüklememiş, aynı şekilde “etik” bir sorumluluk inşasına da neden olmuştur(Hansen, 2006: 98). Batıda Bosna Savaşı hakkında süren tartışmalara bakıldığında “soykırım” söyleminin güçlü bir söylemsel dönüşüm yarattığı ve Balkan söyleminin içinde etik, mekansal ve kırılğan kimlik söylemlerinin eklendiği görülmektedir(2006: 98). Bosna’nın soykırım söylemleriyle üretilen yapısı bedenleri çeşitli duygularla da şekillendirdiği gibi iç savaşta da “normal bir iç savaş”tan müdahale edilmesi gereken “ahlaki bir zemin”e oturtmuştur(Mestrovic, 1994: 126). Bu söylemsel kayış, örneğin Bosna Savaşının gerçekleştiği alanı “savaş alanı” söyleminden “soykırım” söylemine kaydırarak coğrafyayı yeniden inşa etmesi bedenlerin de bu bakış açısında yeniden inşa olmasına neden olmuştur.

Soykırım söylemi ve bunun çeşitli araçlarla yeniden üretilmesi Balkanlı bedenini korkulan bir öteki olmasını değiştirmemiştir. Ancak Batı zaten halihazırda korku duygusu ile inşa ettiği Balkanlı kimlikler hakkında kendilerine “etik” bir sorumluluk yüklemiş ve “utanç” duygusunu dolaşıma sokmuştur. Utanç bir tanık olarak özneyi kendisine döndüren ötekiyle “özdeşleşme”yi gerektirir. Bu ötekinin fikri kendimle ilgili olarak üzerime aldığım bir şey olur; kendimi “o ötekiymişim” gibi görürüm(Ahmed, 2019: 135). Utanç duygusu ötekiyi ideal bir ben olarak inşa eder. Bu ideal beni, “benimle” olduğu ya da “benim gibi” olduğu varsayılan ötekine bağlayan bir şey inşa eder. Eğer bir şeyden dolayı utanç duyuyorsak, sevgi pratikleriyle bize verilmiş olan “bir ideal”e yaklaşık benzemeyi başaramadığımız için bu gerçekleşir(2019: 135). Yani utanç “normatif olanın gerçekleşmeme” durumunda ortaya çıkar. Balkanlı kimliklerin bedeni de bu duyguyla inşa olmuştur. Çünkü Batı kendi ideallerine göre Balkanlar’ı Soğuk Savaş sonrasında “neoliberal” değerlerle inşa edememiş, çıkan iç savaş sonrası yaşananlardan dolayı kendinde “etik” bir sorumluluk hissetmiştir.

Balkanların balkanlaşma söylemiyle yirminci yüzyıldan inşası bahsedildiği gibi duygularla oldukça politik olarak bedenleri inşa eden bir söylemdir. Daha önceki bölümlerde yine bahsedildiği gibi bunu hem tesir ekonomisi çerçevesinde yapar, hem de bu durum oldukça performatif olarak gerçekleşir. Performatiflik burada bir gösterge ya da bir ifadenin özelliği değildir; gösterge sihirliymiş gibi(burada korku ve utanç) onun içinde mesken tutmaz(Butler, 1993: 121). Performatif olarak inşa edilen bedenler iktidarın keyfine göre inşa edilir. Bu keyif hissi iktidarın kendi normlarını sağlamasının vermiş olduğu arzuyu besler. İktidarın da arzusu kendi normlarını inşa etmektedir. Batılı toplumlar kendi ideal benlerine benzemediği için önce Balkanlı kimlikleri korkulan bir beden, doksanlarda yaşanan Bosna Savaşı’ndan sonra bu korkulan bedenin üstüne utanç duygusunu ekleyip Balkanlı kimliklerin bedenlerinin “yüzeyini şekillendirmiş”, onu yeniden inşa etmiştir. Bu duygularla inşa olan Balkanlı bedeni, yine “soykırım” gibi politik söylemlerle inşa olan Balkanlar coğrafyası Batı’nın “müdahale etmesi gereken bir coğrafya”ya dönüşmüştür. Birinci bölümde görsel popüler kültür ürünlerinin oldukça politik olarak kullanıldığından, duyulur olanın yayılmasını sağladığı için küresel politikayı tek başına şekillendirebileceği ve hatta değiştirebileceğinden bahsedilmişti. Peki bu durum Balkanlar coğrafyası hakkında nasıldır? Balkanlar coğrafyası ve Balkanlı bedeni popüler kültürde doksanlar sonrası nasıl “gösterilmiştir”?

Sinemanın politik olup olmadığı hakkındaki tartışmalar akademi sahnesinde uzun sürelerden beri yapılmaktadır. Burada vurgulanacak ana tez bir bedeni öteki kimlik olarak inşa edecek kadar, bir coğrafyayı inşa edecek kadar politik olduğudur. Birinci bölümde görünürlük, duyulur yayılması ve duyguların görsel popüler kültür ürünleriyle nasıl içli dışlı bir şekilde olduğu tartışılmıştı. Çünkü iktidar söylemlerini bu kültürel ürünlerle sabitler ve kendi hakikatını oluşturur. Bu sebeple burada Balkanlar coğrafyasının ve bedeninin Post Yugoslavya sinemasında nasıl temsil edildiği, hangi duygularla bedenlerin şekillendiği açıklanacaktır. Yani burada incelenen bir nevi “temsil politikası”dır(Shapiro, 1988: 2). Doksanlı yıllar sonrasında Balkanları anlatan Post-Yugoslavya sinemasında iç savaşın temsiline ve halkın yaşadığı travmaya yakından bakmış oluruz. Dino Murtic Post-Yugoslavya sinemasının iki hususa odaklandığını ifade etmektedir: Birincisi, bu filmler Yugoslav politikası bağlamında milliyetçiliğin ele alındığı bir platformdur; ikincisi, gelecekte başka türlü tasavvur etmek ve düşünmek için bu filmler bir kumaş gibidir(Murtic, 2015: 3). Ek olarak ise söylemek gerekir ki filmler aslında Balkanlı kimliğini bir önceki bölümde bahsedildiği gibi inşa etmektedir. Bu açıdan da oldukça politiktir.

Post-Yugoslavya sinemasının savaş konulu filmleri tema olarak savaş süreci ve savaş sonrası yaşanan travmalar, savaş sonrası değişen ekonomik ve kültürel ortam ve Yugoslavya nostaljisi olmak üzere üç temel konu üzerine yoğunlaşmaktadır(Yiğit, 2019: 772). Bu durum aslında oldukça doğaldır çünkü Balkanlı yönetmenler kendi çektikleri ve hissettiklerini filmlerine yansıtılmaktadır. Ancak Batı’nın Balkanlı tahayyülünü bu filmler yeniden üretmektedir. Örneğin Milcho Manchevski’nin yönettiği İngiltere, Fransa ve Makedonya ortak yapımı *Yağmurdan Önce*(Pred Dozdot, 1994) filmi, üç farklı kültüre ait insanları savaş ortamında kesiştirerek savaşla birbirine düşman olan farklı kültürlerden eski dost karakterler üzerinden bir anlatısı vardır. Yine benzer şekilde Srdan Dragojevic’in 1996 yapımı

Güzel Köyler Güzel Yanar (Lepa sela, Lepo Gore) filminde Müslümanlar ile Sırp'lar arasındaki etnik çatışma iki çocukluk arkadaşı karakterlerin karşı karşıya gelişi üstünden anlatılır. Aslında bu filmler içeriden insanların, yani o bölgeye ait insanların çekmiş oldukları filmlerdir. Ancak buna rağmen Batı'nın normatif hale getirdiği "müdahale edilmesi gereken" Balkanlar söylemini yansıtmaktadır. Balkanlaşma söylemiyle Batı tarafından korkulan bir beden olarak inşa edilmiş Balkanlı kimliği, utanç duygusuyla birlikte aynı bu filmlerde gerçekleşen olaylarda olduğu gibi inşa olmuştur. Yine bu duygular ve söylemlerle inşa olmuş Balkanlaştırılmış Balkan coğrafyası ve Balkanlı bedeni Danis Tanovic'in *Tarafsız Bölge* (Nicija Zemlja, 2001) filminde belirgince görünür. Film Sırp ve Boşnak savaşı üzerinedir. Yakılan köyler, işlenen acımasızca cinayetler, tecavüz edilen kadınlar, sivillerin özellikle hedef alınarak katli, işkence ve etnik temizlik gibi unsurlarla BM'nin "insani müdahale"si bu filmde eleştirel, anti-militarist bir dille anlatılır.

Yugoslavya sonrası ülkelerin doksanlarda yaşadığı kötü tecrübeler bölge yönetmenlerinin filmlerinde çok açık bir şekilde anlatılır. Doğu Avrupa'da yapılan sayısız film, baskıcı sosyalist sistemden sınırsız kapitalizme geçişi görselleştirmiştir (Ravetto-Biagoli, 2012: 80). Yani aslında Batı tarafından balkanlaşma söylemi ile üretilmiş Balkanlı kimliği ve Balkanlar coğrafyası yine bu filmlerde yeniden üretilmiştir. Burada anlatılan Balkanlı yönetmenlerin çektiği üç filmde de Balkanlar "müdahale edilmesi gereken bölge"dir. Balkanlı kimliği ise yirminci yüzyılda oluşturulmuş "korkulması" gereken Balkanlaştırılmış "barbar" Balkanlıdır. Çünkü tecavüz eder, kardeş kadar yakın oldukları halde bir gün sonra birbirini katledecek kadar birbirlerine düşmandır ve sivilleri öldürür kısacası bir "canavar" gibidir. Bu filmler aslında "görünürlük"ün stratejisi çerçevesinde Batı'nın Balkanlar söylemini yeniden üretir. Zaten hali hazırda inşa olmuş ve Balkanlı bedenine yapışmış duygular da filmlerle yeniden ve yeniden üretilerek Balkanlı kimliğini inşa eder. Yine balkanlaş(tırıl)mış Balkanlı kimliği üç filmde de Batının normlarını kendi bünyelerinde taşımadığı için "utanç" duygusuyla şekillenir. Öyle ki bu duygunun bir sonucu olarak realitede Batı Balkanlar'a müdahale etmiştir. Utanç duygusu yüksek bir özdeşleşme gerektirir. Batı kendi ile özdeşleşemediği "soykırım" olgusunu söylemleştirerek "utanç duyulan Balkanlı" bedeni üretmiştir. Özellikle *Tarafsız Bölge* filminde anlatı olarak BM'nin müdahalesinin işlenmesi de bunu yansıtır.

4. Sonuç

Popüler kültür ürünleri burada incelenen popüler kültür örneklerinde olduğu gibi bizlere toplumların, devletlerin dış politikalarını çok iyi yansıtmaktadır. Ayrıca belki de daha da önemlisi devletlerin dış politika anlayışlarının popüler kültür ürünlerindeki yansımaları hakim söylemi yaygınlaştırma konusundaki rolü günümüzde popüler kültürün de oldukça önemli bir aktör olduğunu göstermektedir. Bu olgu şüphesiz ki uluslararası ilişkilerin artık bir görsel dönüşüm geçirdiğinin bir göstergesidir. Bunda artık hayatın büyük bir çoğunluğunun ekranların başında geçmesinin rolü büyüktür. Ekranlarla artık iktidarın hakim söylemini sürekli bir şekilde yeniden üretmekte ve iktidarın hakikatlerini görüntülerle yaygınlaştırmaktadır. Bu sebeple görsel üretimler şeklinde olan popüler kültürün uluslararası politikanın hakikatinin ne olduğunu günümüzde kolaylıkla açıklamaktadır. Bu çalışmada bu olgu Balkanlar üzerindeki hakim politik söylemin yeniden üretilmesinde oldukça etkili olmuştur.

Batı için Balkanlar çalışmada belirtildiği gibi her zaman bir "şark" olarak adlandırılan bir bölge değildi. Batı tarafından Balkanlar, dönemselsel olarak tamamen farklı şekilde anlamlandırılmıştır. Anlamlandırma şeklinde değerlendirilmesinin nedeni Balkanlar'ın tamamen metinsel pratiklerle inşa edilmiş, işaretlenmiş bir bölge olmasından kaynaklanmaktadır. Balkanlar Batı tarafından ondokuzuncu yüzyılda "kahraman, gururlu, onurlu" kimliğe sahip Balkanlı halkların yaşadığı bir bölge iken, yirminci yüzyıldan itibaren "barbar, arkadan bıçaklayan" olarak tanımlanmıştır. Bunda yine çalışmada bahsedilen balkanlaşma söyleminin rolü büyüktür. Balkanlaşma söylemi bambaşka bir Balkanlar'ın inşa edilmesine sebep olmuştur. Batı tarafından tarih içerisinde metinsel pratiklerle inşa edilen, yazılan Balkanlar coğrafyasının bu kimliği Soğuk Savaş sonrasında da devam etmiş, üstüne eklenen "soykırım" söylemiyle birlikte "müdahale edilmesi gereken bir bölge" olarak işaretlenmiştir. Bu metinsel inşa süreci sonrasında adeta radikal bir öteki haline getirilen Balkanlı kimliği, popüler kültür

ürünleri ile yeniden üreilmeye devam etmiş; Balkanlar anlamını “barbar, arkadan bıçaklayan” olarak sabitlemiştir. Çalışmada örnekler yirminci yüzyılın popüler kültür ürünleriyle birlikte incelenmiştir. Çünkü o dönemki popüler kültür ürünlerinde de Balkanlaşma söyleminin izleri gözükmektedir. Yine Soğuk Savaş sonrası post-Yugoslavya sinemasında “soykırım” söylemi de eklenerek Batı tarafından yeniden yazılan Balkanlar coğrafyasının anlamının nasıl sinema ile sabitlendiği gösterilmeye çalışılmıştır.

Yine çalışmada belirtildiği gibi duygular Balkanlar’ın Balkanlaşma söylemi ile inşa olmasında oldukça önemli bir unsurdur. Çünkü duygular kimliğin inşasında oldukça politik olarak kullanılmaktadır. Bu anlam sabitlenmesi ve duygularla şekillenen Balkanlı bedeni ile Balkan kimliği hakkında üç farklı dönemsel çıkarım yapılabilir. İlk dönem Byron’un yazmış olduğu eserlerde geçen Balkanlı kimliğidir. Burada geçen Balkanlı kimliği “gurur” duygusuyla üretilmiştir. Yani aslında pozitif bir Balkanlı bedeni inşası görülür. Balkanlı bedenler Batı’yı her zaman Osmanlı tehdidine karşı koruyacaktır. İkinci dönem balkanlaş(tırıl)mış Balkanlı bedeninin kimliğidir. Burada “gurur” duygusu yerini “koru”ya bırakmıştır. Çünkü Balkanlar coğrafyasının içinde bulunduğu karmaşık durum onlara “barbar, tehditkar” gibi sıfatların yapışmasını sağlamış; bu da Balkanlı kimliğine karşı korku duygusunun üretilmesine neden olmuştur. Bu özellikle Bram Stoker’ın *Dracula* ve Agatha Christie’nin *Köşkteki Esrar* eserlerinde de gözükmektedir. Üçüncü ve son olarak ise 1990’lar sonrası ortaya çıkan “müdahale edilmesi gereken bölge” söylemi ile oluşmuş Balkanlar coğrafyasının kimliğidir. Burada Balkanlı kimliğinin bedeni utanç duygusu ile şekillendirilmiştir. Batı’nın Balkanlar hakkında popüler kültürle ürettiği bu sabitlenmiş anlam Yugoslavya’nın dağılmasıyla Soğuk Savaş sonrasında da devam etmiştir. Soğuk Savaş sonrasında ise çalışmada belirtildiği gibi bu duygulara iç savaşta yaşanan soykırımla birlikte “utanç” duygusu da eklenmiştir. Bu utanç duygusu Batı’nın Balkanları “müdahale edilmesi gereken bölge” olarak görmesinde oldukça etkili olmuştur. Bu durum post-Yugoslav sinemasında oldukça güzel bir şekilde yansımaktadır. Çalışmada analiz edilen filmlerde gösterildiği gibi utanç duyulan Balkanlı bedeninin kimliği görsellerle yeniden üretilmiştir.

Bu çalışma balkanlaşma söyleminin görsellerin duygulanımsal etkisiyle nasıl yayıldığını ve balkanlaşma söyleminin duyguyla ve görsellerle nasıl iç içe olduğunu göstermektedir. Balkanlaşma söylemi oldukça politik, post-kolonyal eleştiriler sunan, Batı’nın gözünde Balkanlar coğrafyasının nasıl inşa olduğunu gösteren bir bağlamaştır. Bu çalışmada bu söylemin popüler kültürde, görsellerle nasıl yeniden üretildiği; Balkanlı kimliğinin dönemsel olarak nasıl inşa olduğu ve Balkanlı bedeninin duygularla nasıl şekillendirilip, bu duyguların nasıl politik olarak kullanıldığı gösterilmiştir. Duygular, popüler kültür ve görsellerin bilgilerin yeniden üretiminde oldukça derece önemli hale geldiği “imge temelli” çağda uluslararası politikada da oldukça önemli hale gelmiştir. Bunlar hakim anlatıların ve iktidarın hakikatinin yayılmasında oldukça önemlidirler.

Kaynakça

- Ahall, L. (2015). Mapping emotions, politics and war. L. Ahall ve T. Gregory (Ed.), *Emotion Politics and War* in (pp. 1-14). New York: Routledge.
- Ahall, L. (2019). Affect as Methodology: Feminism and the Politics of Emotion. *International Political Sociology*, 12(1), 36-52.
- Ahmed, S.(2019). *Duyguların Kültüren Politikası*, Sultan Komut(Çev.). İstanbul: Sel Yayınları.
- Ashley, R.(1991). The state of the discipline: realism under challenge?. Richard H. ve James R.(Ed.), *International Relations: Global and Australian Perspectives on an Evolving Discipline* içinde (ss. 37-69). Canberra: Australian National University.
- Bleiker, R.(2018). Mapping visual global politics. Roland B.(Ed.), *Visual Global Politics* in (pp.1-29). New York: Routledge.
- Bleiker, R.(2009). *Aesthetics and World Politics*. New York: Palgrave Macmillan.

- Bleiker, R.(2015). Pluralist Methods fo Visual Global Politics, *Millenium: Journal of International Studies*, 43(3), 872-890.
- Butler, J.(1993). *Bodies That Matter: On the Discursive Limits of "Sex"*. New York: Routledge.
- Campbell, D.(1992). *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Eagleton, T.(2019). *Kültür*, Berrak Göçer(Çev.). İstanbul:Can Yayınları.
- Fanon, F.(2008). *Black Skin, White Mask*. New York: Grove Press.
- Goldsworthy, V.(1998). *Inventing Ruritania: The Imperialism of the Imagination*. New Haven and London: Yale University Press.
- Griffin, P.(2015). *Popular Culture, Political Economy and the Death of Feminism*. London:Routledge.
- Hall, S.(1997). *Representations: Cultural Representations and Signifying Practices*. London: Sage.
- Hall, S.(1999). Part III: Introduction. John E. and Stuart H.(Ed.), *Visual Culture: The Reader* in(pp. 309-315). London: Sage.
- Hansen, L.(2006). *Security as Practice: Discourse Analysis and the Bosnian War*. New York: Routledge.
- Hinderliter, B., Kaizen, W., Maimon, V., Mansoor, J. and McCormick, S.(Ed.)(2009). *Communities of Sense: Rethinking Aesthetics and Politics*. Durham and London: Duke University Press.
- Hutchison, E. ve Bleiker, R.(2014). Theorizing emotions in world politics. *International Theory*, 6(3),491-514.
- Hutchison, E.(2016). *Affective Communities in World Politics: Collective Emotions After Trauma*. London: Cambridge University Press.
- Kellner, D.(2013). *Sinema Savaşları*, Gürol Koca(Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Koschut, S.(Ed.)(2020). *The Power of Emotions in World Politics*. London and New York: Routledge.
- Massumi, B.(2019). *Duygu Politikası*, Hakan Erdoğan(Çev.).İstanbul: Otonom Yayınları.
- Mestrovic, S.(1994). *Balkanization of the West: The Confluence of Postmodernism and Postcommunism*. London: Routledge.
- Mitchell, W.J.T.(1986). *Iconology: Image, Text, Ideology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Mulvey, L.(1975). Visual Pleasure and Narrative Cinema. *Screen*, 16(3), 6-18.
- Murtic, D.(2015). *Post-Yugoslavia Cinema: Towards a Cosmopolitan Imagining*. Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- Neumann, I. B. ve Nexon, D.H.(Ed.)(2006). *Harry Potter and International Relations*. Oxford: Rowman and Littlefield Publishers.
- Pace, M. ve Bilgiç, A.(2018), Trauma, Emotions, and Memory in World Politics: The Case of the European Union's Foreign Policy in the Middle East Conflict. *Political Psychology*, 39(3), 503-517.
- Ranciere, J.(2020). *Dissensus: Politika ve Estetik Üzerine*, Mustafa Yalçinkaya(Çev.). İstanbul:Ayrıntı Yayınları.
- Ravetto-Biagoli, K.(2012). Laughing into an Abyss:Cinema and Balkanization. Aniko I.(Ed.), *A Companion to Eastern European Cinemas* in (pp.77-101). Chichester: John Wiley and Sons.

- Rose, G.(2016). *Visual Methodologies: An Introduction to Researching with Visual Materials*. London: Sage.
- Said, E. W.(2017). *Şarkiyatçılık*, Berna Yıldırım(Çev.). İstanbul:Metis Yayınları.
- Shapiro, M. J.(1988). *The Politics of Representation: Writing Practices in Biography, Photography and Policy Analysis*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Shepherd, L. J. ve Hamilton, C.(Ed.)(2016). *Understanding Popular Culture and World Politics in the Digital Age*. London and New York: Routledge.
- Solomon, T.(2015). Embodiment, emotions and materialism in international relations, L. Ahall and Gregory, Thomas G.(Ed.), *Emotions, Politics, and War* in (pp.58-70). London: Routledge.
- Storey, J.(2001). *Cultural Theory and Popular Culture*. Essex: Pearson.
- Todorova, M.(1997). *Imagining The Balkans*. London: Oxford University Press.
- Veliu, L.(2018). *Balkanization: A Critical Study of Otherness Through Twitter*. Germany: Springer.
- Walker, R.B.J.(2016). *Out of Line: Essays on the Politics of Boundaries and the Limits of Modern Politics*. New York: Routledge.
- Weber, C.(2001). *International Relations Theory: A Critical Introduction*. New York: Routledge.
- Weber, C.(2017). *Queer International Relations: Sovereignty, Sexuality and the Will to Knowledge*. London: Oxford University Press.
- Weldes, J.(2003). Popular Culture, Science Fiction and World Politics. Jutta W.(Ed.), *To Seek Out New Worlds: Science Fiction and World Politics* in (pp.1-31). New York: Palgrave Macmillan.
- Williams, R.(1983). *Keywords*. London: Fontana Press.
- Yiğit, Z.(2019). Post-Yugoslav Sineması'nda Savaş Konulu Filmlerde Toplumsal Fantezi: 'düşman'. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi(AKİL)*, Sayı:32, 769-780.

Extended Abstract

In today's world, where technology has developed so fast and digitalization has spread to almost every area of life, visual artifacts have become an important research topic in the discipline of international relations. Visual popular culture products can also be easily evaluated this way. States constantly reproduce their discourses in international politics through popular culture and they fix the definitions of identity representations such as terrorism, race and gender. Therefore, popular culture should also be studied as a means of producing political discourse alongside the truth built by the power.

In the discipline of IR, popular culture has been studied by various scholars over the past twenty years. These scholars examined popular culture products like a text and they tried to show how representations produce sovereign's discourse in global politics (Griffin, 2015; Neumann and Nexon, 2006; Shephed and Hamilton, 2016). These studies demonstrate how popular culture products produce and reproduce the meaning of international politics with the help of representations of identities. This meaning established itself within various popular culture products such as novels, stories, films, TV series etc. And this meaning is also political since it has a sovereign's worldview and this worldview determines the identities of Other. This meaning is determined by sovereign's discourse and the discourse constructs itself rather performatively. In this article I have examined textual and visual popular culture products. Fundamentally, sovereign discourse in these popular culture products produces Other identities. But I have also attempted to show how these discourses produce emotions and how emotions can be used by power.

Emotions have been studied with increasing interest in the discipline of IR in recent years (Hutchison and Bleiker, 2014; Hutchison, 2018; Ahall, 2015, 2018; Pace and Bilgiç, 2018; Solomon, 2015). These studies evaluate emotions as socially constructed and discursive practices that shape the surfaces of bodies. The reason being is that emotions are not experienced alone, but are a phenomenon that arises from "feeling" experienced by objects or individuals in a social structure. Emotions that constantly reproduce themselves with an object or individual are completely discursive formations in this sense. The fact that these formations affect the surfaces of the bodies and re-interpret them causes the emotions to become politicized. However, the question to be asked here is how these emotions are used politically and in what ways they are reproduced. Emotions that used politically convey themselves in various ways and reproduced themselves constantly. These emotions are constantly reproduced politically by means of political discourses, written and visual artefacts, and popular culture. What needs to be emphasized here is how the emotions produced by these tools shape bodies and help building Other's identities. Emotions attach to various objects (any object or body) in a historical process. For example, after 2011 Arab Spring the immigrant movement to Europe combined with the feeling of "uneasiness" which produces fear (emotion) caused this emotion to stick to the body of the immigrants and gave rise to xenophobia against the immigrants from the Middle East.

In this article I will attempt to show how this entanglement of emotions, visuals and popular culture has impact on international politics. The geography of the Balkans has a physical reality, but also it is a geography built with the political discourse: balkanization. Balkanization is (like Edward Said's concept of orientalism which shows that the West discursively constructs the East) a concept introduced by Maria Todorova (1997) which shows how the Balkans were discursively constructed by the West. In this article, I will explain how the Balkanized Balkans which is represented often in popular culture, and how the dominant Balkan identity and geography in international politics is constructed with the politics of emotions and how this is reproduced in popular culture.

In this context, in the first part, how visuals, emotions and popular culture entangled with each other and policy-determining actors in international politics will be explained. In the second part, I will explain how the Balkans and the Balkan identity were balkanized and were built with the discourse of balkanization. Then, it will be shown how the Balkan identity in popular culture is politically constructed with emotions. The Balkans has been built with very different emotions periodically with the discourse of balkanization, and this has greatly affected the international political environment's view of the Balkans. In addition, in this section what emotions are used politically and how popular culture products help constructing Balkans and Balkan identity in the twentieth century: before and after the First World War, after the Second World War, the Cold War and after the Cold War. As a popular culture product, in this article, Bram Stoker's *Dracula* and Agatha Christie's *The Secret of Chimneys* which came out of the West in the pre-Cold War era, and post-Yugoslavia cinemas from the Balkans in the post-Cold War period were selected. The reason why the post-Yugoslavia films from the Balkans were chosen is that they reflect the balkanized Balkan identity quite well and that this identity shapes and reproduces the body with emotions. The balkanization discourse is the construction of the Balkans from the view of the West; however, this discourse was reproduced in the Balkans itself in the post-Cold War period.

Araştırma Makalesi • Research Article

15 Temmuz Darbe Girişiminde İletişim Araçlarının Rolü ve Yabancı Basın
The Role of Communication Tools in the July 15 Coup Attempt and Foreign Press

Müşerref Yardım*, Ahmet Ayhan Koyuncu**

Öz: Darbe ve darbe girişimleri aracılığıyla Askerin siyasete müdahalesi Türk siyasetinde sıkça görülen bir olgudur. Osmanlı İmparatorluğunun gerileme devrinde Cumhuriyet dönemine kadar asker, çeşitli gerekçelerle siyasete müdahale etmiştir. Cumhuriyet döneminde yaşanan ilk darbe 27 Mayıs 1960 darbesidir ve bundan sonra neredeyse her 10 yılda bir tekrar eden bir duruma dönüşmüştür. Bu sürecin son halkası, 15 Temmuz 2016'da gerçekleşen darbe girişimi olmuştur. 15 Temmuz Darbe Girişimi, alışıldığın dışında bir gelişme seyri izlemiş ve ilk defa halkın kararlı duruşu sayesinde başarısız olmuştur. Darbelerin gerçekleşme ve meşrulaştırılma sürecinde medya ve iletişim araçları oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle 27 Mayıs darbesi ile başlayıp 28 Şubat Postmodern darbesine kadar devam eden süreçte medya, darbecilerin toplumsal meşruiyet zemini oluşturmalarına önemli ölçüde katkı sunmuştur. Fakat internet teknolojilerinin gelişimi, akıllı telefonların yaygınlaşan kullanımı, özel kanalların kurulması ve bağımsız medyanın gelişmesi ilk defa darbenin başarısız olmasında önemli bir rol oynamıştır. Farklı eğilimlere sahip onlarca TV kanalı, internet haberciliği, akıllı telefonlar aracılığıyla halkın kendi arasında haberleşme imkanı darbecilerin önceden olduğu gibi medyayı kontrol edebilmelerinin önünü kesmiş ve darbe ile ilgili durum tersine dönmüştür. Bu bağlamda çalışma 15 Temmuz darbe girişiminde medya ve iletişim araçlarının rolünü ve bu girişimin yabancı basındaki yansımalarını incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: 15 Temmuz, Darbe, Medya, İletişim, Yabancı Basın

Abstract: Military intervention in politics through coups and coup attempts is a frequent phenomenon in Turkish politics. In the decline period of the Ottoman Empire, until the Republican period, the military intervened in politics for various reasons. The first coup in the Republican period was the May 27, 1960 coup, and after that, it turned into a recurring situation almost every 10 years. The last link of this process was the coup attempt on 15 July 2016. The July 15 Coup Attempt followed an unusual course of development and failed for the first time thanks to the determined stance of the people. Media and communication tools play a very important role in the realization and legitimation of coups. Especially in the process that started with the 27 May coup and continued until the 28 February Postmodern coup, the media contributed significantly to the social legitimacy of the putschists. However, the development of internet technologies, the widespread use of smart phones, the establishment of private channels and the development of independent media played an important role in the

* Doç.Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, myardim@erbakan.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8090-4146

** Doç.Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, ahmetakoyuncu@hotmail.com (sorumlu Yazar)
ORCID: 0000-0002-9056-7283

Cite as/ Atıf: Yardım, M. & Koyuncu, A. A. (2022). 15 Temmuz darbe girişiminde iletişim araçlarının rolü ve yabancı basın. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 653-664.
<http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1052278>

Received/Geliş: 02 January/Ocak 2022

Accepted/Kabul: 26 May/Mayıs 2022

Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2022

failure of the coup for the first time. Dozens of TV channels with different tendencies, internet journalism, and the opportunity to communicate among the people through smart phones prevented the putschists from controlling the media as before, and the situation regarding the coup was reversed. In this context, the study examines the role of media and communication tools in the July 15 coup attempt and the reflections of this attempt in the foreign press.

Keywords: July 15, Coup, Media, Communication, Foreign Press

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme devrinden bu yana askerinin siyasete müdahalesi Türk siyasi tarihinde sıklıkla görülen bir vaka olmuştur. Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı sonrasında yıkılması ve yerine kurulan yeni Cumhuriyet'te askerinin siyasi görevler almasının engellenmesi, ordunun siyasete müdahalesinin önüne geçememiştir (Kayalı, 2005). Cumhuriyet'in kuruluşundan 1950 yılında Demokrat Parti'nin (DP) iktidara geldiği tarihe kadar tek parti iktidarı esnasında pek problem olmayan ordu-siyaset ilişkileri, DP döneminde farklı bir seyir izlemiş ve nihayetinde 27 Mayıs 1960 darbesi ile sonuçlanmıştır.

27 Mayıs darbesi “kardeş kavgasına meydan vermemek” ve “demokrasiyi içine düştüğü buhrandan kurtarmak” gerekçeleri ile yapılmıştır (Zürcher, 2002: 351). Bu darbe, yeni kurulan Cumhuriyet'te askerinin doğrudan bir şekilde ilk defa siyasete müdahalesidir ve hemen her on yılda bir tekrarlanan bir alışkanlığın ilk halkasını teşkil etmektedir. Darbe neticesinde dönemin Başbakanı Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan idam edilmişlerdir. Ancak darbeyi yapan ekip farklı kesimlerden oluşan bir koalisyondur ve hemen arkasından anlaşmazlıklar baş göstermiştir. Öyle ki Ekim'in sonunda Milli Birlik Komitesi (MBK) ihtilaflarla felç olmuş durumdaydı (Ahmad, 2010: 215). Darbenin önde gelen figürlerinden Türkeş ve Madanoğlu kısa süre içerisinde darbe sonrası kurulan (MBK) tasfiye edilmişlerdir. 1961'de yeni bir anayasa hazırlanmış ve siyasi hayatı normale döndürme süreci başlamıştır. Daha sonra 1962 ve 1963'te Albay Talat Aydemir iki defa darbe girişiminde bulunmuş ancak başaramamıştır. İkinci darbe girişiminin de başarısız olması neticesinde idam edilmiştir. Kısa süre sonra yapılan seçimlerle normal siyasi yaşama geçilse de 12 Mart 1971'de siyasi iradeye bir müdahale daha yapılmıştır. Ordu hükümete muhtıra vermiş ve hükümet bu muhtıra neticesinde istifa etmek zorunda kalmıştır (Ahmad, 2015: 176). Bu kez de hükümette Demokrat Parti'nin devamı niteliğinde kurulan Adalet Partisi (AP) ve Partinin başında Süleyman Demirel bulunmaktadır. Daha sonra 12 Eylül 1980'de Genelkurmay Başkanı Kenan Evren önderliğindeki askeri darbe gerçekleşmiştir. Bu darbeye de AP ve Demirel hükümetinde idi. 12 Eylül darbesi sonrasında beş kişilik bir Milli Güvenlik Kurulu (MGK) oluşturulmuş ve yeni anayasa çalışmalarına başlanmıştır. Referandumda askerlerin bile beklemediği yüksek bir oranda, % 91.37 oranında “evet” çıkmıştır (Ahmad, 2015: 222). 1982'de yeni anayasa kabul edildi, 1983 yılında ise serbest seçimler gerçekleştirilmiştir. Siyaseten normalleşmenin yaşandığı kısa bir zaman diliminden sonra 28 Şubat 1997'de “postmodern” olarak nitelenen bir darbe daha gerçekleştirilmiştir. İktidarda bu sefer DP-AP çizgisinde siyaset yapan Doğru Yol Partisi (DYP) ile koalisyon hükümeti kuran Refah Partisi (RP) ve Necmettin Erbakan vardı. 28 Şubat 1997 tarihinde MGK'da bir takım tavsiye kararları alındı ve hükümetin bu kararları imzalaması için bir dayatmaya gidilmiştir. Hükümetin istifa etmesi için baskı yapılmaya başlandı ve nihayetinde hükümet iktidardan düşürülmüştür. Yerine Anavatan Partisi (Anap) Genel Başkanı Mesut Yılmaz Başbakanlığında azınlık hükümeti kurulmuştur. Önce Refah Partisi anayasa mahkemesi tarafından kapatılmış ve devamında partinin diğer üyeleri tarafından kurulan Fazilet Partisi (FP) RP'nin devamı olduğu gerekçesi ile tekrar kapatılmıştır. *Bin yıl süreceği* dillendirilen 28 Şubat süreci, FP'nin kapatılması sonrasında kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (Ak Parti) sadece beş yıl sonra 2002 seçimlerinde iktidara gelmesi ile sonuçlanmıştır. Ancak Ak Parti 27 Nisan 2007'de muhtıra, 2008 yılında kapatılma davası, 7 Şubat MİT krizi ve 17-25 Aralık yargı darbesi gibi çeşitli darbe girişimlerine maruz kalmıştır.

1. 15 Temmuz Darbe Girişimi

15 Temmuz 2016 Cuma günü 21 civarlarında Boğaz köprüsünün bir grup asker tarafından kapatılmasıyla birlikte askeri bir kalkışma yaşandığı anlaşılmıştır. Önceleri güvenlik nedeni ile kapatıldığı düşünülen ama çeşitli darbe söylentileri de dillenen bu süreçte dönemin Başbakanı Binali Yıldırım bir televizyon bağlantısında askeri bir kalkışma olduğundan bahsetmiştir. Sadece köprü kapatılmakla yetinilmemiş, çeşitli kurum ve kuruluşlara da operasyonlar düzenlenmiştir.

Bu girişimin çok erken gündeme düşmesi üzerine Türkiye tarihinde yaşanmamış bir durum ortaya çıkmıştır. Halk, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın çağrısından daha önce çeşitli hem STK'ların çağrısıyla hem de kendiliğinden bir şekilde sokaklara çıkmaya başlamıştır. Darbecilerin TRT'yi ele geçirmesiyle birlikte TRT ekranlarında kendilerine "Yurtta Sulh Konseyi" adını veren darbecilerin darbe bildirisi okunmaya başlanmıştır. Bu bildiri ile oldukça tanıdık söylemler dile getirilmiştir: İrtica, laiklik, çağdaşlık, Atatürkçülük vs. Ancak önceki darbelerle karşılaştırıldığında sadece TRT'in ele geçirilmesiyle medya susturulamadı. Çok çeşitli ve bağımsız medya organları aracılığı ile halka direniş çağrısında bulunulmuştur. Özel bir TV kanalı görüntülü telefon bağlantısı aracılığıyla Cumhurbaşkanı Erdoğan ile canlı bağlantı kurdu ve Erdoğan halkı meydanlara ve havalimanlarına çağırıştır.

Bu durum, darbeci hafızada deprem etkisi yaratmış, çünkü hemen her on yılda bir darbe ile karşılaşan Türk halkı, iradesine müdahaleyi içine sindiremese de sineye çekmek zorunda kalmıştır. Ama bu sefer olaylar farklı gelişmiş, halk ilk defa bir liderin direniş çağrısına kulak vermiştir. Aslında bu direniş tavrının ilk örneğini 27 Nisan e-muhtırasına karşı tavırda görmek mümkündür. Akın'a (2016: 40) göre Türk siyasi tarihi açısından dikkat çeken tarih, aslında 27 Nisan'dan ziyade 28 Nisan 2007 tarihidir. Çünkü 28 Nisanda Türk siyasi tarihinde bir ilk yaşanmış ve o gün, seçilmiş hükümet, ordunun hükümete bağlı bir kurum olduğunu, siyasi işleyişe müdahalesinin asla kabul edilemeyeceğini ifade eden bir karşı bildiri okumuştur. Sürecin hemen ardından seçim kararı alınmış ve Ak Parti, yaklaşık % 50 gibi bir oy oranıyla yeniden iktidara gelmiştir.

Hem 28 Nisan hem de 15 Temmuz darbe girişimi Türkiye'nin yeni bir sosyolojiye gebe olduğunun iki önemli göstergesi olmuştur. Darbe girişimi esnasında canlı yayında Erdoğan'ın halkı direnişe çağırdığını duyan Fetöcü gazeteci Kerim Balcı, bu halkın bırakın direnmeyi siper almayı bile bilmediğini, tabiri caizse bu halktan direniş beklemenin halkın katliamına neden olacağını ima eden ifadeleri, aslında darbecilerin genel beklentilerinin ne yönde olduğunu göstermektedir. Ancak halk, darbecilerin beklentilerini boşa çıkarmıştır. 15 Temmuz gecesi meydanlara ilk çıkanların profiline bakıldığında muhafazakâr orta sınıf olduğu görülmektedir. Söz konusu bu sınıf, darbe girişiminin olduğu gece, özgürlüğüne ve bağımsızlığına sahip çıkan bir tavır sergilemiştir (Karakaş, 2016a: 90; Konda, 2016: 10). Ancak sonraki süreçte sadece muhafazakâr orta sınıf değil, farklı siyasi ve ideolojik mecralardan da darbe karşıtı eylemlere katılanların olduğu görülmüştür. Bu durum aslında yeni bir sosyolojinin de göstergesidir. Darbecilerin hafızası bu yeni sosyolojiyi algılamakta sorun yaşamıştır. Ayrıca bu durum, Karakaş'a (2016b: 85) göre Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın liderliğinin Ak Parti'nin de çerçevesini aşip ötesine geçtiğinin bir göstergesi olmuştur. Nitekim meydanlarda çekilmiş resimlere bakıldığında siyasal ve ideolojik yelpazenin farklı kesiminde yer alanların el ele eylemleri açıkça görülmektedir. Bu resimler Karakaş'ın iddiasını güçlendiren bir argüman olarak ifade edilebilir.

15 Temmuz'da yaşanan darbe girişimini diğer darbe girişimlerinden ayırt eden bir yönbulunmaktadır. 15 Temmuz darbe girişiminde önceki dönemlerde yaşananlar gibi sadece siyasi irade hedef alınmamış, aslında doğrudan millet hedef alınmıştır (Palabıyık, 2018: 697). Çünkü darbe girişimi fark edildiğinde millet iradesini korumak için meydanlara dökülmüş ve hem darbecilerin güzergahları üzerinde engel oluşturmaya çalışmış hem de darbecilerin hedef alacağı yerlerde bir nevi canlı kalkan olmaya çalışmıştır. Cumhurbaşkanlığı Külliyesi, Erdoğan'ın Kısıklı'daki evinin önü, Genelkurmay Başkanlığı'nın önü gibi stratejik yerlerde darbecilerin önünü kesmeye çalışmıştır. Ancak darbeciler halkın üzerine ateş açmakta tereddüt etmemiş, tanklarla kalabalıkların üzerine yürümüş hatta uçaklarla bombalamıştır. Ayrıca savaşta düşmanların bile yapmadığı Meclis'in bombalanması

gibi bir durum dahi gerçekleşmiştir. Ancak tüm bu süreçte halk, iradesini koruma amacıyla geri adım atmamış, tankların önüne geçmiş, altına yatmış, tankları nasıl durdurabileceğinin yollarını aramıştır. Dolayısıyla millet, iradesine sahip çıkmıştır.

Darbe sürecinde şaşırta bir durum, Türk solunun darbe girişimi karşısındaki tavrı olmuştur. Her zaman darbenin karşısında durduğunu iddia eden Türk solu, sadece 12 Eylül'de sahici bir karşıt tavır sergilemiştir denebilir; çünkü 12 Eylül sol hareketlerin üzerinden silindir gibi geçmiştir. Ancak örneğin 27 Mayıs 1960 darbesi solcuların benimsediği, nispeten desteklediği, hiç değilse karşı çıkmadığı bir darbe olmuştur. Hatta Aktay'a (2016: 20) göre 27 Mayıs Türk Sosyalizminin 1960'lı yıllarda onuru ve gururu gibi koruduğu bir askeri harekattır. 15 Temmuz akşamı da benzer bir tavır sergilemiş ve istisnalar haricinde meydanlarda görünmemişlerdir. Bu tavır, zaten bir süredir mevcut olan "Erdoğan gitsin de neye mal olursa olsun" benzeri bir tavrın yansıması olarak okunabilir. Hatta zaman zaman demokratik yolla Erdoğan'ı devirmenin mümkün olmadığı ve bu yüzden askerden medet beklendiği verilen tepkilerde ortaya çıkmaktadır. Mesela dönemin CHP yönetiminde yer alan akademisyen Süheyl Batum (URL-1) "Asker kâğıttan bir kaplanmış" şeklinde bir ifade kullanarak, askerin beklentilerini karşılayamadığını ifade etmiştir. 15 Temmuz darbe girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından kendini solcu olarak tanımlayan pek çok isim bu işten Ak Parti'nin kazançlı çıktığını ifade eden analizler yaparken ana muhalefet CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu ise doğrudan "kontrollü darbe" söylemiyle işin aslında bir tiyatro olduğunu ima etmiştir.

"Demokratik değerleri" dünyaya ihraç etme kaygısı içinde olan Batı dünyası, Mısır'da yaşanan darbe karşısında gösteremediği ilkeli tavrı, bu süreçte de gösterememiştir. Özellikle darbenin ilk saatlerinde ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklama son derece manidar ve kime hitap ettiği belli olmayan bir açıklama olmuştur. Üstelik Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti bir darbe girişimi olduğunu ifade ederek ABD'den ve diğer ülkelerden destek talebinde bulunmuştur. Ancak ABD, üç saat boyunca herhangi bir açıklama yapmaktan kaçınmış, darbe girişiminin başarısız olduğunun belirginleşmesiyle beraber Dışişleri Bakanı John Kerry "Türkiye'de barış (sulh), istikrar ve devamlılık olmasını umuyoruz" gibi muğlak bir açıklama yapmıştır (URL-2). Özellikle darbecilerin kendilerini Yurtta Sulh (barış) Konseyi olarak tanımlamaları, açıklamayı daha da ikircikli hale getirmiştir.

Sadece ABD değil, neredeyse tüm Batılı aktörler darbe girişimine karşı ya kayıtsız kalmış ya da doğrudan darbecilere destek veren açıklamalar yapmışlardır (Ataman ve Shkurti, 2016: 61). Darbenin ilk saatlerinde sessiz kalan Avrupa Birliği (AB), resmi ilk açıklamasını 16 Temmuzda yapmıştır. Bu açıklamada AB yetkilileri Federica Mogherini ve Johannes Hahn, ABD'den farklı olarak darbe girişimini kınamış ancak Türkiye'nin anayasal düzenine hızlı bir şekilde geri dönme ihtiyacı olduğunu ifade etmiştir (URL-3). Açıklamada insan hakları, hukukun üstünlüğü ve özgürlüklere de vurgu yapılmıştır. Daha sonra olağanüstü hal ilan edildiğinde AB, sık sık Ohal'den rahatsızlığını dile getirmiştir. Yaklaşık ikiyüzelli kişinin hayatını kaybettiği, ikibinden fazla insanın yaralandığı bir darbe girişimine karşı yaşanan süreçte ilan edilen Ohal'den her fırsatta rahatsızlığını ifade eden AB, birkaç bombalı eylem dolayısıyla iki yıldan fazla bir süredir Ohal şartlarında yaşayan Fransa'ya ise hiç değinmemiştir.

2. 15 Temmuz Darbe Girişimi ve Medya

2.1. Darbeler Tarihinde Medyanın Rolü

Türk siyasi tarihi açısından önemli dönüm noktalarından birisini teşkil eden 15 Temmuz darbe girişiminden bahsedilince akla ilk gelen medya olmaktadır. Halkın darbeye karşı duruşunda medya merkezi bir rol üstlenmiştir. "Dördüncü kuvvet" olarak da tanımlanan medya küresel dünyada yadsınamaz bir gücü temsil etmektedir. Medya siyasi, sosyal ve ekonomik gündeme dair meseleleri belirlediği gibi bir kişiyi veya bir grubu yücelttiği gibi itibarını da yerle bir edebilmektedir. Böylelikle medya büyük ölçüde fikirleri, alışkanlıkları, gelenekleri ve düşünce kalıplarını önemli ölçüde belirlemektedir. Medya neyin doğru neyin de yanlış olduğuna karar vermektedir.

Darbe ve medya ilişkisinde medyanın darbelerde üstlendiği rol tartışma konusu olmaya devam etmektedir. İletişim teknolojilerinin darbeye direnenler tarafından olduğu kadar darbeciler tarafından da kullanıldığı görülmüştür. Medya kimi zaman darbeciler tarafından amaçlarına ulaşmak için bir araç

olarak kullanılmış, kimi zaman da darbeye karşı halkın bilgilendirilmesi ve ayaklandırılması görevini üstlenmiştir. Kısacası medya, halkın ayaklandırılmasında önemli rol oynadığı kadar sindirilmesinde de önemli rol oynamıştır. Devran & Özcan'a (2016) göre 27 Mayıs 1960, 12 Eylül 1980 ve 28 Şubat 1997 darbelerinde darbecilerin mesajlarının duyurulmasında, kitlelerin kontrol altında tutulmasında ve yönetilmesinde medya önemli bir araç işlevi görmüştür. Darbeciler ilk olarak radyo ve televizyon yayınlarını ele geçirmişlerdir. Bazı dönemlerde medya doğrudan bir darbe aracı biçiminde kullanılmıştır (Birand, 2011). Örneğin Türkiye'de 1997 ve Venezuela'da 2002 yıllarında gerçekleştirilmeye çalışılan darbeler ve darbe girişimlerinde medyanın rolü açısından enteresan benzerlikler göze çarpmaktadır. Çünkü her iki vakada da medya sadece sıkıyönetim ilanında değil, aynı zamanda darbe için zemin hazırlanmasında da önemli görevler üstlenmiştir (Çetin, 2013; Castillo, 2003). Uluslararası boyutta Tayland örneği verilebilir. 22 Mayıs 2014 tarihinde Tayland ordusu "durumun normalleşmesi" adına ülkenin kontrolünü ele geçirdiğini açıklarken darbe girişiminden sonra medya da ordu tarafından ele geçirilmiş ve ordunun izin verdiği yönde yayın yapabilmektedir. Meydanın kontrol altına alınması halkın yanlış bilgilendirilmesi ve darbe karşısında zorluk çıkarılmaması gibi sonuçlar doğurmuştur (RSF, 20 Ocak 2016). 15 Temmuz Darbesinin duyurulması da e-posta yoluyla yapılmıştır. "Darbeciler halk üzerinde psikolojik etki yaratmak için basın-yayın araçlarını kullanmıştır. Bunun için öncelikle TRT'yi ele geçiren darbeciler ana haber bülteni sunucusu Tijen Kardeş'a zorla darbe bildirisini okutmuşlardır." (Demir & Çağlar, 2017: 25-26).

Ancak iletişim teknolojileri aynı zamanda darbeye karşı direniş ve halkın sokağa çıkmasında da etkili olmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın gazeteci Hande Fırat'a bağlanarak canlı yayında *Facetime* adlı program aracılığı ile görüntülü konuşması, 15 Temmuz Darbe girişiminin seyrini değiştirerek halkın direnişini noktasında bir motivasyon kaynağı olmuştur. KONDA (2016) ve ANDY-AR'ın (2016) yaptığı araştırmalar Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın canlı yayına bağlanması halkın sokağa çıkmasında belirleyici olduğunu ortaya koymuştur.

15 Temmuz Darbe sürecinde medyanın nasıl bir tutum sergilediği konusunda Devran & Özcan'a göre (2016: 86) medyanın hemen tamamı çok iyi bir imtihan vermiştir. "Anadolu Ajansı, televizyonlar, internet haber portalları, gazeteler vs. yayıncılık adına yoğun çaba harcamışlardır. Gazeteler internet sayfalarından sıcak görüntü ve haberleri geçerken televizyonlar sürekli canlı bağlantılar yaparak sahadan gelen görüntülerle darbenin engellenmesi için mücadele etmişlerdir." (Ayrıca bkz. Demir, 2016: 16; Kılıç, 2016).

Hajdarmataj'ın (2017) aktardığına göre "TRT'de korsan bildirinin okutulması ve sonrasında darbe girişimine dair olayların televizyon haber ve programlarında oldukça yoğun bir şekilde ele alınması, televizyonun önemini bir kez daha ortaya koymuştur. Hemen hemen her evde bulunan televizyon, darbeye ilgili ciddi anlamda ilk gözlemlerin yapıldığı meca olmuştur. Televizyon darbecilerin propagandasının yayılmaması ve milleti yönlendirme konusunda hem güvenlik açısından hem de diğer medya platformlarına kaynak olarak çok önemli rol oynamıştır". Bu bağlamda pek çok yurttaş telefonlarıyla çektikleri video ve görüntüleri medyaya servis etmiş ve TV kanallarına canlı olmasa bile anlık sıcak görüntüleri ekrana aktarmış, bu sayede halkı bilgilendirme imkânına katkı sunmuştur. "15 Temmuz gecesi akıllı telefonu olup sokaklara ve meydanlara çıkan herkes hem direnişçi hem de "yurttaş muhabiri olarak" medya mensubu işlevi görmüştür. Güvenlik kameralarından alınan görüntüler de televizyon kanalları üzerinden yaşanan vahşet dünya kamuoyuna iletilmiştir" (Devran & Özcan, 2016:87).

Öte yandan sosyal medya da darbe gecesinde direnişin sembollerden biri olmuştur. Sanlav'a göre sosyal medyada Cumhurbaşkanı Erdoğan'a yönelik diktatör algısı oluşturularak darbe meşrulaştırılmak istenirken sosyal medyanın darbe hazırlığında etkin olurken darbenin püskürtülmesinde de hayati bir yerde durmuştur (AA, 15 Temmuz 2017). Sosyal medya ağları basit birer aygıt olmaktan öte, her ülkede yaşanan problemlerin dünya çapında bilinmesine; insanların örgütlenmesine yönelik bütün süreçleri organize eden stratejik iletişim ağlarıdır. Bundan dolayı Mısır ve Libya gibi ülkelerde karşılaşılan toplumsal kalkışmalar sırasında yönetimler sosyal medyayı engellemeye çalışmışlardır. Sosyal medyanın kullanıcıları üzerinde bıraktığı etki farklı tutumlara

sebebiyet vermektedir. Devran & Özcan'ın (2016: 77-78) Bailly'den (2012) aktardığına göre *Slacktivistler*, sokak hareketlerine katılmasalar da bilgileri takip etmekte, paylaşarak veya beğenerek desteğini beyan edebilmektedir. Bazıları ise sosyal medyada gördüğü, okuduğu mesajların ardından sokaklardaki eylemcilere katılıp daha aktivist bir tutum sergilemektedir. Türkiye'de de halk, benzer biçimde sosyal medya üzerinden organize olup, darbecilerin girişimini etkisiz hale getirmeye çalışmıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda camilerden ezan ve sala okunması, sosyal medya mesajları ve halkın meydanlara çıkması arasındaki ilişki arasında ciddi örtüşmenin olduğu görülmektedir. Bundan dolayı vatandaşların meydanlara çıkmasında okunan salaların ve sosyal medya mesajlarının oldukça etkili olduğu ve sürece pozitif katkı yaptığı açık bir şekilde görülmektedir (Ünver ve Alasaad, 2016'den akt. Devran & Özcan, 2016: 83).

Sungur'a göre 15 Temmuz günü, kalkışmanın ortaya çıkmasından sonra, saat 22.00'dan itibaren atılan tweetlerde önemli ölçüde artış gözlemlenmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın canlı yayına *Facetime* ile bağlanması ile darbe girişimi en çok Tweet atılan konu olmuştur. Normal günde atılan Tweet sayısı 16.500 civandayken 15 Temmuz Günü 71.938 Tweet atılırken 16 Temmuz'da Tweet sayısı 495.000'e ulaşmıştır (Miş vd., 2016: 65). 15 Temmuz Darbe girişiminde sosyal medyada en çok Tweet atılan konular arasında %39 oranla "köprülerin kapatılması", %32 oranla Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın konuşması ve %16 oranla TBMM'nin bombalanması olmuştur (Demir, 2016: 18). 15-19 Temmuz arasında ülke çapında en çok tweet atılan konular, darbe girişimine yönelik ortaya konan tepkileri ifade etmektedir. Bu iki tarih arasında #darbeyehayır, #askerimedokunma, #NoCoupinTurkey, #DemokrasiBayramı, #milletarih yazıyor, #AskerimeSevgimSonsuz, #VatanBirBayrakBir, #UyumuyoruzÇünkü, #KahramanMilletinŞerefliNöbeti #Türkiyeyenilmedi vb. etiketler ön plana çıkmıştır. Sosyal medya gündemine bakıldığında darbe karşıtlığı söylemi hem kalkışma esnasında hem de kalkışmanın ardından ana gündem konusu olmuştur. Buna binaen sosyal medyanın gündemi ile halkın meydanlardaki darbeye karşı gösterdiği tepki doğru orantılıdır denilebilir (Sungur, 2017:604).

2.2. Darbe karşıtlığı ve Darbe Seviciliği Arasında Medya

Meşrulaştırılan Darbe

15 Temmuz Darbe girişimi ulusal boyutta kalmamış, uluslararası arenada da gözlerin yeniden ve yine Türkiye'ye çevrilmesine neden olmuştur. Özellikle Batılı ülkeler gelişmeleri yakından takip ederek olup bitenleri kendi perspektifleriyle dünyaya aktarmışlardır. Batılı ülkelerin darbelere karşı şimdiye kadarki tutumları ya doğrudan darbenin bir parçası olmak ya da darbeye ve darbecilere dolaylı yollardan destek vermek şeklinde olmuştur. 15 Temmuz Darbesinde demokratik yollarla seçilmiş hükümetin demokrasi dışı yollarla düşürülmeye çalışılması meşrulaştırılmıştır. Ulusal medya darbe karşısında halkın direnişi yanında yer alırken uluslararası ve özellikle Batı medyası, Batılı yetkililer gibi, darbe yanlısı yayınlarıyla ve önyargılarıyla darbe destekçisi olarak hafızalarda yer almıştır.

Batı medyasının, 15 Temmuz Darbe girişimine yaklaşımı şimdiye kadar Türkiye hakkında takındığı tavırdan farklı olmadığı görülmüştür: Darbenin alkışlayıcısı ve destekçisi olmuştur. Türkiye devletinin darbe esnası ve sonrasında darbecilere yönelik tutumunu "insan haklarına" aykırı bulan Batı medyası darbecilerin şiddete dayalı uygulamalarını ve öldürdükleri insanları da görmezlikten gelmiştir. Devletin ve özellikle Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın siyasi kimliği ve hayata geçirdiği politikaları antidemokratik bulan Batı medyası darbeyi alkışlamıştır. Batı medyasında Türkiye karşıtı yayınlar her zaman yapılagelmiştir. Ancak 15 Temmuz Darbesi esnasında ve sonrasında Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Türkiye halkı Batı medyasının açık hedefleri haline geldikleri görülmektedir. Türkiye karşıtı söylemlerin 15 Temmuz Darbesinden itibaren daha da sertleşerek ideolojik bir çatışma şeklini aldığı söylenebilir. Batı medyası gerçekleri çarpıtmanın yanında gerçek dışı söylemlere de başvurmuştur. 15 Temmuz Darbe girişiminde en çarpıcı örnek olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Almanya'ya kaçtığı haberi olmuştur. *Le Monde* gazetesi, *Milliyet* gazetesinin Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Atatürk Havalimanı yolunu tuttuğunu iddia etmiştir (Le Monde, 16 Temmuz 2016). *Daily Beast* de Erdoğan'ın Almanya'ya yaptığı sığınma talebinin reddinden sonra İngiltere'ye yöneldiğini açıklamıştır (15 Temmuz 2016).

15 Temmuz Darbe girişiminden sonra Cumhurbaşkanı Erdoğan için, daha önce dile getirilen, “diktatör” tanımlamasına daha sık rastlanır olmuştur. Darbe sonrasında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın mevcut gücüne daha da güç katarak Türkiye'nin diktatörlüğe doğru evrildiğine dikkat çekilirken (Der Spiegel, 22 Temmuz 2016), Erdoğan'ın darbeyi bahane ederek mutlak gücünü daha da pekiştirdiği ifade edilmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Anayasa değişiklikleri ile cumhurbaşkanlığı yetkilerini artırma arzusunda olduğu; kadınlar hakkındaki görüşleri, Kürtlere karşı baskıcı tutumları, ifade özgürlüğüne vurulan darbeleri daha önceden bilinirken Temmuz 2016'dan bu yana başlayan yeni süreçle birlikte Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın otoriterliği yükselişe geçtiği görüşleri benimsenmiştir (RFİ, 24 Aralık 2016). *The Economist* Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Türk toplumunun hayatlarını hiçe sayarak uğruna canlarını verdikleri demokrasiyi tehlikeye attığını haber yaparken (*The Economist*, 23 Temmuz 2016) *Daily Mail* Erdoğan'ın artan otoriter yönetiminden dolayı darbe yapma gereğini savunmuştur (Telci, Efe, Kardeş, & Çağlar, 2017:31).

Foreign Affairs adlı dergide yayımlanan bir yazı, Erdoğan'ın darbe girişiminin ardındaki tek gerçek suçlu olduğunu ve “yıllardır yerine getirilmeyen sözlerden ve halk içinde paranoyanın gittikçe derinleşmesinden dolayı, Türkiye Cumhurbaşkanı'nın hakettiğini bulduğunu” yönünde bir iddiada bulunmuştur (Rubin 2016). Darbenin ertesi günü ABD'li terör uzmanlarından Edward Luttwak, *Foreign Policy* için kaleme aldığı yazıda “Kadınların değil sadece bıyıklı erkeklerin sokaklarda olduğunu, sloganların vatansızlıkla ilgili değil İslami olduğunu, darbecilerin değil Erdoğan'ın demokrasiyi ortadan kaldırdığını ve darbe girişiminin arkasında Gülenistlerin değil seküler Kemalistlerin olduğunu” iddia etmiştir (Luttwak, 2016'den akt. Ataman, 2016: 67).

Fransız medyasında da benzer görüşler dile getirilmiştir. Marcou'ya göre “15 Temmuz Darbesi ile Türkiye şiddetli bir otoriteleşme sürecine girmiştir. Darbe, ordu, polis, adalet, eğitim veya basın gibi hemen hemen bütün kurumlarda büyük tasfiye için bir başlangıç noktası olarak hizmet eden 15 Temmuz Darbesi neredeyse gerekçesiz ya da sorgulanabilir bahanelerin altında tasfiyeler gerçekleştirilmiştir. Recep Tayyip Erdoğan darbeyi kendi lehine nasıl kullanacağını biliyordu: Gücünü özelleştirerek gücünü daha da sağlamlaştırmak için bir vesile kıldı. Ayrıca darbe, muhalefeti silahsızlandırdı” (Le Figaro, 15 Temmuz 2017). Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 15 Temmuz Darbesi ile kendisini halka Türkiye'de “demokrasi savunucusu” gibi sunduğunu, ancak iktidara geldiğinden bu yana Cumhurbaşkanı'nın bireysel özgürlükleri, basın özgürlüğünü ve muhalefetin gücünü sürekli olarak azalttığı görüşü sıkça dile getirilmiştir (La Liberation, 16 Temmuz 2016). Batı medyasının 15 Temmuz Darbe gecesi hakkında attığı başlıklar Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın var olan gücüne güç katan bir gece olduğudur (Le Soir, 15 Temmuz 2017). Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın orduyu arındırma, rakiplerini ve muhalefeti susturma ve yok etmekte artık daha özgür olduğu (La Croix, 17 Temmuz 2016) vurgulandığı görülmektedir. *Le Monde Diplomatique* dergisinin Temmuz 2016 sayısı Selahattin Demirtaş'ın yazısını “*Erdoğan'ın Kirli Savaşı: Kendini Sultan Zanneden Adam*” başlığı ile vermiştir. Yazıda 15 Temmuz Darbe Girişimi ve iddia edilen Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın diktatörlük analizi HDP ve Kürtler üzerinden yapılmaktadır. Yazıda Türkiye'de solun önde gelen isimlerinin Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın güç susuzluğunu gidermek için muhaliflere karşı başlattığı “cadı avı”nın otoriter rejiminin nasıl bir pekiştirme sağladığına şahit olduğu açıklanmıştır (*Le Monde Diplomatique*, Temmuz 2016).

Frankfurter Allgemeine Zeitung gazetesinin 18 Temmuz 2016 tarihli sayısında “Ist Putschen Erlaubt?” (Darbe Yapmak Meşru mudur?) konusu tartışılmıştır. “İnsan hakları demokrasinin önünde gelir” alt başlığında ise insan haklarını ihlal eden Mursi ve Erdoğan gibi liderlere karşı anti-demokratik tedbirler almanın “meşru” olduğu yönünde yorumlar yapılmıştır (URL – 4). Bu doğrultuda *Internazionale*, “Türkiye'de demokrasi başarısız olsa da öldü”; *Il Sussidiario*, “15 Temmuz'da. Darbe her zaman için kötü bir şey olmuştur -bunu biliyoruz- ancak darbeden daha kötü olan şeyler var ve bu, İslamcı-köktenci mutlak gücün ilerleme kaydetmesidir”; *Financial Times*, “Baskıların artması Türkiye'nin durumunu daha da kötüleştirecek”; *Hareetz*, “Türkiye'deki darbe girişimi... Demokratik olmayan yollarla demokrasiyi desteklemek meşru mudur?”; *Die Welt*, “Türkiye krizi: Asıl darbe şimdi başlıyor”; *Fox News*, “Türkiye'nin son umudu öldü”; *Welt Am Sonntag*, “Erdoğan güçlendi demokrasi

zayıfladı"; *CNN International*, "Binlerce kişi tutuklu, demokrasi baskı altında" (URL-6) gibi başlıklar atmış, burada aktarılan bazıları dışında Batı medyasında yer alan onlarca başka benzer yazılar da yayınlanmıştır.

İtibarsızlaştırılan Halk Direnişi

15 Temmuz Darbe girişiminde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı hedef alırken Batı medyası darbe girişiminin başarısız olmasında önemli bir yere sahip olan Türkiye halkına da olumsuz eleştiriler yöneltmiştir. Batı medyası, "halkın demokrasi devrimi", "halkın direnişi", "halkın destanı", "halkın direniş destanı", "milli direniş", "sivil direniş", "milletin zaferi" olarak tanımlanan 15 Temmuz Darbe girişimi algısında "Türkiye halkı" kimi zaman marjinalleştirilirken kimi zaman da DAES'le bağlantılı olarak sunulmuştur. Kısacası Türkiye halkının direnişi Batı medyası tarafından antidemokratik girişimlerde bulunmakla suçlanmıştır.

Halkın, sokaklara çıkarak demokrasiye sahip çıkma adına ölümü göze alması darbecilere meydan okuma anlamını taşımaktadır. Her ne kadar darbeleri kabullenmemiş olsa da önceki darbelerde sokağa çıkma yasağı ilan edildikten sonra halk bu yasağa karşı gelmeyecek sokaklara çıkmamaya dikkat etmiştir. Önceki darbelerde yaşanmış olan acılar, yeni bir darbeye müsaade edilmemesinin zorunluluğunu toplumsal hafızalara kazımıştır. Darbecilerin TRT'de 00:13'de okudukları darbe bildirisinde sokağa çıkma yasağı ilan etmiş olmaları da bir şey değiştirmemiştir (Akıncı, 2018:111). Halk yasakları dikkate almayarak darbeye karşı tepkisini sadece sosyal medya üzerinden göstermekle kalmamış darbeye karşı direncini sokağa çıkarak ortaya koymuştur. Ancak Batı medyası halkın sokağa çıkmasını başka motiflere dayandırmaktadır. Darbe esnasında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın "sokaklara çıkın" çağrısına olumlu cevap veren Türkiye halkı için "koyun" benzetmesi yapılmıştır. *New York Times* gazetesi 15 Temmuz Darbe girişiminde halkın darbe karşıtı tutumunu eleştirerek "*The Erdogan supporters are sheep, and they will follow whatever he says*" (Erdoğan'ın destekçileri koyun gibidirler ve o ne derse takip ediyorlar) ifadeleri içeren bir Tweet atmıştır (URL – 5).

Batı Medyasında 15 Temmuz Darbe Girişimi Söylem Analizi başlıklı çalışmada Batı medyasının Türk halkına yönelik oryantalist yaklaşımları dile getirdiği ifade edilmiştir: "Uluslararası kamuoyunu yönlendiren Batı basını, 15 Temmuz gecesinden itibaren olayı 'yanlı bir oryantalist gelenek' içerisinde sürdürmüştür. Tıpkı Suriye ve Mısır örneklerinde olduğu gibi Batı, demokrasiyi kendi elinde tekelleştirip, bir Doğu ülkesi olarak kabul ettikleri Türkiye toplumunun demokrasiye uyumlu olmadığı fikrinde birleşmişlerdir. Bu nedendir ki Türk halkının gözünün içine baka baka darbeye 'darbe' diyememişler, kayıplarımızın ve acılarımızın üstüne bakarak, 'örtülü darbe seviciliğine girişmişlerdir' (AA, 5 Ağustos 2016).

Öte yandan Batı medyası Türkiye halkına yönelik olarak laiklik karşıtı, Erdoğan bağlı, radikal İslamcı gibi benzetmeler yaparak yaftalamaya çalışmışlardır. 15 Temmuz Darbe girişimini lakiliğin bekçiliğini yapan ordunun İslamcı olarak görülen bir devlete karşı kalkışması "kabul edilebilir" olarak değerlendirilmiştir. Darbenin ertesi günü Almanya basınında "Wächter des Laizismus" (Laikliğin Bekçisi) olarak değerlendirilen ordunun ülke idaresinde laiklik karşıtı gidişat olduğu gerekçesiyle el koyduğu haberleri yapılmıştır. Diğer taraftan *The Independent* gazetesi de insanların sokaklarda "Allahuekber" diye bağırarak dolaştıklarını ve artık İstanbul sokaklarının mini etekli vb. kadınlar için çok daha güvenliksiz olduğu yönünde yayınlar yapmıştır. Benzer şekilde *The Washington Post*'un "Kaostaki Türkiye'nin Seküler Vatandaşları Daha Gergin" başlığı ile laiklik-islamcı çatışmasını dile getirmiştir. Başka bir örnek Avusturya ORF televizyonunda muhabir olarak çalışan Rusen Timur Aksakal isimli basın mensubunun, Erol Olçak'ın cenaze namazı esnasında "Sokaklarda laiklik karşıtı gösteriler yapılmakta ve bu laik halkı tedirgin ediyor. Bu endişelere hak veriyor musunuz? Erdoğan toplumdaki ayrışmayı ortadan kaldıracak mı?" gibi sorularla yaptığı röportajlarda, Türkiye halkının laikliğe bir karşı tutum sergilediği vurgusu yapılmıştır (URL – 4). Batı medyası hayatı pahasına da olsa demokrasiye sahip çıkan Türkiye halkını küçümseyerek itibarsızlaştırmıştır.

Sonuç

Türk siyasi yaşamında sıkça görülen askeri darbeler ülkemiz siyasetini belirleyen önemli unsurlardan birisi olagelmıştır. Ancak darbeler tarihinde ilk defa bir darbe girişimi halk tarafından bastırılmış ve geri tepmiştir. Türk siyasi tarihi açısından önemli dönüm noktalarından birisini teşkil eden 15 Temmuz darbe girişimi gündeme geldiğinde akla ilk gelen şey medya olmaktadır. Halkın darbeye karşı duruşunda medya merkezi bir rol üstlenmiştir. “Dördüncü kuvvet” olarak da tanımlanan medya küresel dünyaya yadsınamaz bir gücü temsil etmektedir.

Bu süreçte medyanın rolü oldukça etkili bir şekilde kendisini göstermiştir. Darbe ve medya ilişkisinde iki boyut ortaya çıkmaktadır. İletişim teknolojilerinin darbeye direnenler tarafından olduğu kadar darbeciler tarafından da kullanıldığı görülmüştür. Medya kimi zaman darbeciler tarafından amaçlarına ulaşmak için bir araç olarak kullanılmış, kimi zaman da darbeye karşı halkın bilgilendirilmesi ve ayaklandırılması görevini üstlenmiştir. Medya, halkın ayaklandırılmasında olduğu kadar sindirilmesinde de önemli rol oynamıştır. Bağımsız medya kuruluşlarının, internetin ve akıllı telefonların gündelik yaşamda yaygın bir biçimde kullanılır olması, önceki darbelerde olduğu gibi tek bir merkezin ele geçirilmesi ile medyanın kontrol altına alınması meselesini engellemiştir. Hatta tersine halkı darbe girişimine karşı organize etme görevi üstlenmiştir.

Ancak içeride darbeyi bastırmaya imkân veren medya, dış dünyaya bilgi aktarılması konusunda yeterli olamadığı görülmüştür. Bu darbe girişiminin Türkiye'nin otoriterleşmesine neden olacağı gibi taraflı yayınlar yapan haber siteleri, gazete ve televizyonlar ile Türkiye'nin meşru mücadelesi dış basında değersizleştirilmiştir. Özellikle FETÖ ve PKK yanlısı TV kanallarında, gazete, dergi, internet sitesi gibi mecralarda darbe girişimini destekleyen, halk direnişini değersizleştiren Türkiye'nin haklı mücadelesini diktatörlük yolunda atılan büyük bir adım olarak değerlendiren yaklaşımları ülkemiz adına önemli bir problemi ortaya çıkarmıştır. Bu problem Türkiye'nin medya alanında uluslararasılaşma ihtiyacıdır. Algı yönetimi ve manipülasyonlara gerekli cevapları verecek mekanizmalar bir an önce hayata geçirilmeli ve Batı kamuoyuna yönelik algıların belirlenmesinde etkili olacak bir politika oluşturulmalıdır. Aksi durumda halkın girişimleriyle engellenen 15 Temmuz Darbe teşebbüsü gibi gelişmeler demokrasi karşıtı gibi gösterilmeye devam edilecektir.

Kaynakça

- Ahmad, F. (2010). *Demokrasi Sürecinde Türkiye*. (A. Fethi, Çev.) İstanbul: Hil Yayınları.
- Ahmad, F. (2015). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. (Y. Alogan, Çev.) İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akın, M. H. (2016). Türkiye'nin Darbe Hafızasının Yenilenmesi. *Tezkire: Düşünce, Siyaset, Sosyal Bilim Dergisi*, S.57, 37-43.
- Akıncı, A (2018). Askeri Vesayetten FETÖ Vesayetine: 15 Temmuz Üzerine Genel Bir İnceleme, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 15: 105-122.
- Aktay, Y. (2016), 15 Temmuz Sosyolojisi, *Tezkire: Düşünce, Siyaset, Sosyal Bilim Dergisi*, S.57, 15-31.
- Ataman, M. ve Shkurti, G. (2016), Batının Darbe Sicili ve 15 Temmuz Darbe Girişimine Tepkisi, *Adam Akademi*, 6(2), 51-73.
- Demir, S. (2016), *15 Temmuz Darbe Girişiminde Medya*, Ankara: SETA.
- Demir, S & Çağlar, İ (2017). Fetö'nün 15 Temmuz Darbe Girişiminin İletişim Stratejisi, Ankara: SETA.
- Devran, Y & Özcan, Ö (2016). 15 Temmuz Darbe Girişimi: Gelenekselden Yeniye Medya Araçlarının Kullanımı, *Academic Journal of Information Technology*, 7(25): 71-92.

- Hajdarmataj, F (2017). 15 Temmuz Darbe Girişimi Çerçevesinde Medya ve Demokrasi, *IX. Gelecekle İletişim Çalıştayı*.
- Karakaş, M. (2016a). 15 Temmuz Darbe Girişiminin Siyaset Sosyolojisi Açısından Düşündürdükleri. *Üsküdar Kültür, Sanat ve Medeniyet Dergisi*, S.3, 86-92.
- Karakaş, M. (2016b). 15 Temmuz Darbe Girişiminin Sosyolojisi Üzerine. *Tezkire: Düşünce, Siyaset, Sosyal Bilim Dergisi*, S.57, 79-91.
- Kayalı, K. (2005). *Ordu ve Siyaset: 27 Mayıs-12 Mart*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- KONDA, (2016). *15 Temmuz Darbe Girişimi*, (E. Balta, M. Paker, A.B. Çelik, Haz.), Ağustos, Rapor.
- RSF, “La Censure des médias au service du coup d'Etat militaire,” REPORTERS SANS FRONTIERES, (20 Ocak 2016), <https://rsf.org/fr/actualites/la-censure-des-medias-au-service-du-coup-detat-militaire>
- Sunugur, S (2016). “15 Temmuz Darbe Kalkışmasının Engellenmesinde Sosyal Medyanın Rolü”, *The Journal of Academic Social Science*, 5 (47): 597-612
- Telci, I., Efe, İ., Karadaş, T., & Çağlar, I. (2017). *15 Temmuz Darbe Girişimi ve Batı Medyası*. İstanbul: SETA.
- VoltmER, Katrin. « Comparing Media Systems in New Democracies: East meets South meet West ». *Central European Journal of Communication* 1(1): 23-41, 2008.
- Zürcher, E. J. (2002), *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 12. Baskı, (Çev. Y. S. Gönen), İstanbul: İletişim Yayınları.

İnternet Kaynakları:

- URL-1: https://www.ntv.com.tr/turkiye/batum-asker-meger-kagittan-kaplanmis,_zASyR3cck2IVvPqFSxDRA Erişim Tarihi: 14.09.2018
- URL-2: <http://www.aljazeera.com.tr/haber/abdnin-3-saat-bekletti-aciklama> Erişim Tarihi: 17.09.2018.
- URL-3: <http://www.hurriyet.com.tr/avrupa-birliginden-15-temmuz-aciklamasi-40520474> Erişim Tarihi: 18.09.2018
- URL – 4: <https://www.setav.org/5-soru-bati-medyasinda-15-temmuz-darbe-girisimi/> Erişim Tarihi: 08.07 2019
- URL – 5 : <https://twitter.com/nytimesworld/status/755364571389591558?lang=fr> Erişim Tarihi: 08.07 2019
- URL – 6 : <https://www.sabah.com.tr/gundem/2017/07/13/15-temmuza-dunyadan-gelen-ilk-tepkiler-nasildi> Erişim Tarihi: 10.07 2019

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers: Birinci yazar /First author % 50 İkinci yazar/Second author % 50.
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

Extended Abstract

Military intervention in politics through coups and coup attempts is a frequent phenomenon in Turkish politics. The process that started in the decline period of the Ottoman Empire continued in the Republican period and the military intervened in politics for various reasons until today. The first coup in the Republican period was the May 27, 1960 coup. This coup was followed by the 12 March 1971 Memorandum, the 12 September 1980 coup, the 28 February Postmodern coup, the 27 April 2007 e-memorandum and the 15 July 2016 coup attempt. Coup and coup attempt has turned into a recurring situation almost every 10 years. The last link of this process was the coup attempt on 15 July 2016. The July 15 Coup Attempt, which followed an unusual course of development, met with the resistance of the people. Thus, for the first time, a coup attempt failed thanks to the determined stance of the people.

Media and communication tools play a very important role in the realization and legitimation of coups. It has been seen that media and communication technologies were used by the putschists as well as by those who resisted the coup. The media was sometimes used by the putschists as a tool to achieve their goals, and sometimes it took on the task of informing and uprising the people against the coup. In short, the media played an important role not only in the uprising of the people, but also in its intimidation. Especially in the coups of May 27, 1960, September 12, 1980 and February 28, 1997, the media served as an important tool in announcing the messages of the putschists, keeping the masses under control and managing them. The putschists first seized the radio and television broadcasts. Sometimes, the media has also been used as a direct coup tool.

In this context, in the process that started with the 27 May coup and continued until the 28 February Postmodern coup, the media contributed significantly to the social legitimacy of the putschists. However, the development of internet technologies, the widespread use of smart phones, the establishment of private channels and the development of independent media played an important role in the failure of the coup for the first time. Dozens of TV channels with different tendencies, internet journalism, and the opportunity to communicate among the people through smart phones prevented the putschists from controlling the media as before, and the situation regarding the coup was reversed. TV channels, internet pages of newspapers, news portals, especially social media tools, instantly conveyed the hot images and news taken by the citizens with their own phones to the whole public, and the televisions fought to prevent the coup by making continuous live connections with the images coming from the field. In fact, Anadolu Agency, which is the official agency, immediately put on the service footage of the taking of some generals, making news about breaking the resistance of the putschists and encouraging them to surrender.

It would be useful to mention social media, which is also called new media, here. Social media became one of the symbols of the resistance on the night of the coup. According to some authors, while the social media wanted to legitimize the coup by creating a dictator perception towards President Erdoğan, while social media was active in the preparations for the coup, it also played a vital role in repelling the coup. Social networks are more than a simple device, they are announcing the problems on a global scale; They are strategic communication networks that organize all processes up to the organization of people. For this reason, during the social upheavals encountered in countries such as Egypt and Libya, the administrations tried to prevent social media. The putschists also tried to prevent the use of social media, but they failed to do so.

However, despite the success in this direction in the national media, the intense efforts of anti-Turkey centers in the international media tried to overshadow this extraordinary resistance. The July 15 coup attempt did not remain at the national level, but also caused the eyes to be turned to Turkey again and again in the international arena. Western countries, in particular, followed the developments closely and conveyed the events to the world with their own perspectives. The people who took to the streets to protect democracy claimed their political will, but this ownership was reflected in the foreign press as a key to anti-democratic practices.

The Western media, which found the political identity and policies of the state, and especially President Erdoğan, to be anti-democratic, generally supported the coup. Anti-Turkey broadcasts have always been made in the Western media. However, it is seen that President Erdoğan and the people of Turkey became the clear targets of the Western media during and after the July 15 Coup. It is possible to say that the anti-Turkey rhetoric has hardened and taken the form of an ideological conflict since the July 15 Coup. In addition to distorting the facts, the Western media also resorted to unrealistic discourses. The most striking example of this was the spread of the news that President Erdoğan fled to Germany during the July 15 coup attempt. Some western newspapers did not refrain from reporting that President Erdoğan fled the country, sought asylum in Germany, and turned his route to England as a result of his rejection. In addition, this segment, which aims to manipulate the process in the post-coup period, has devalued Turkey's legitimate struggle in the foreign press, with news sites, newspapers and

televitions making biased publications as the July 15 coup attempt will cause Turkey to become authoritarian. The approaches of Turkey, which supports the coup attempt and devalues the popular resistance, especially on pro-FETO and pro-PKK TV channels, newspapers, magazines and websites, and considers Turkey's just struggle as a big step towards dictatorship, have revealed an important problem for our country. This problem is Turkey's need for internationalization in the field of media. Perception management and mechanisms that will provide the necessary answers to manipulations should be implemented as soon as possible, and a policy that will be effective in determining the perceptions of the Western public should be established. Otherwise, developments such as the July 15 coup attempt, which were prevented by the initiatives of the people, will continue to be portrayed as anti-democratic. In this context, the study examines the role of media and communication tools in the July 15 coup attempt and the reflections of this attempt in the foreign press.

Araştırma Makalesi • Research Article

STEM Activities Integrated with Drama: STEM+drama
Drama ile Bütünleştirilmiş STEM Uygulamaları: STEM+drama

Erdoğan Öcal*

Öz: Bu çalışmanın amacı, ortaokul 7. sınıf matematik öğretiminde drama ile bütünleştirilmiş STEM uygulamalarının (STEM+drama) kullanımına yönelik öğrenci görüşlerini ve uygulama deneyimlerini incelemektir. Nitel araştırma desenlerinden olgubilim deseni kullanılarak yapılan araştırma, 22 ortaokul 7. sınıf öğrencisiyle yürütülmüştür. Araştırmanın etik kurul izni, Muş Alparslan Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Başkanlığının 28.02.2022 tarihli, 42206 sayılı kararı ile alınmıştır. Verilerin toplanması amacıyla, araştırmacı tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formuyla gönüllü 8 öğrenciyle odak grup görüşmesi ve süreç boyunca gözlemler yapılmış; elde edilen veriler tümevarımsal içerik analizine tabi tutulmuştur. Çalışmanın sonuçlarına göre; ortaokul matematik öğretiminde soyut kavramların daha ilgi çekici, zevkli ve eğlendirici biçimde somutlaştırılması ve eğlenerek öğrenme boyutlarında STEM+drama uygulamalarının etkili olduğu görülmüştür. Ayrıca elde edilen veriler ışığında öğrencilerin STEM+drama uygulamalarıyla matematik dersinde kendilerini aktif hissettikleri ve bu uygulamaların diğer derslerde de olmasını istedikleri söylenebilir. Uygulanan programla öğrencilerin merak duygularının, araştırma, sorgulama ve öğrenme isteklerinin tetiklendiği, sosyal ve akademik yönden geliştikleri, ilgi ve motivasyonlarının arttığı gözlemlenmiştir. Elde edilen bulgular literatür ışığında tartışılmış ve sonuçlar doğrultusunda gelecek araştırmalar için önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: STEM, Drama, Ortaokul, Disiplinler arası yaklaşım.

Abstract: This study aimed to determine secondary school students' views of STEM activities integrated with drama (STEM+drama) in seventh-grade math teaching. The study adopted phenomenology, which is a qualitative research design. The sample consisted of 22 seventh-grade students. Ethics Committee Report of the Research; It has been taken from the Muş Alparslan University Scientific Research and Publication Ethics Committee, with the decision number 42206, dated 28.02.2022. Data were collected using a semi-structured interview form. A focus group discussion was held with eight participants. Observations were made throughout the process. The data were analyzed using inductive content analysis. STEM+drama activities turned abstract math concepts into interesting and fun representations and helped participants enjoy learning them. STEM+drama activities made participants feel actively engaged in their own learning. Participants suggested that similar activities be integrated into other courses. STEM+drama activities stimulated participants and made them more enthusiastic about searching, questioning, and learning. STEM+drama activities also helped them

* Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü
ORCID: 0000-0001-6940-4036, e.ocal@alparslan.edu.tr

Cite as/ Atıf: Öcal, E. (2022). Stem activities integrated with drama: Stem+drama. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 665-679. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1096761>

Received/Geliş: 31 March/Mart 2022

Accepted/Kabul: 26 May/Mayıs 2022

Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2022

develop social and academic skills and improve their interests and motivation. The results were discussed in light of the literature, and recommendations were made for further research.

Keywords: STEM, Drama, Secondary school, Interdisciplinary approach

Introduction

Societies that want to prosper in this age need citizens with problem-solving and teamwork skills who are bias-free and open to new things. They should also be able to provide work integrity and enjoy producing new things. These are all 21st-century skills, which are creativity and innovation, social and intercultural skills, flexibility and adaptability, initiative and self-management, productivity and accountability, leadership and responsibility, critical thinking and problem solving, communication, collaboration, media literacy, and information-communication-technology literacy (Akgündüz et al., 2015). Educational programs should help students develop these skills (National Science Teaching Association, 2011).

STEM education plays a key role in providing students with the opportunity to develop 21st-century skills (Asigigan & Samur, 2021; Çorlu et al., 2014; Tseng et al., 2013; Yıldırım & Altun, 2015). STEM education integrates science (S), technology (T), engineering (E), and mathematics (M). It is an interdisciplinary educational approach that can be applied at all levels of education (Özsoy, 2017). STEM is mostly applied in science and math courses, supported by technology and engineering (Asigigan & Samur, 2021). STEM education is popular because it helps students establish relationships between at least two disciplines, develop different perspectives, and put theoretical knowledge into practice (Akgündüz et al., 2015). STEM is an educational model that allows students to design things, organize data, make inferences, analyze, and learn permanently (Wang et al., 2011). STEM education is based on the premise that students use their existing knowledge to look for solutions to problems they encounter for the first time (Şahin et al., 2014; Wang et al., 2011).

Such approaches as STEM employ bi- or interdisciplinary perspectives to find unique solutions to problems (Klaasen, 2018). However, research shows that interdisciplinary approaches that integrate science and art help students develop positive attitudes towards science (Graham & Brouillette, 2016; Green et al., 2018; Öcal et al., 2021). Scientific culture and technology affect art, affecting STEM education (Herrmann et al., 2016). Art (A) has been integrated into STEM, and therefore, the concept of "STEAM" has been popular in recent years. The inclusion of art in STEM education promotes design and creativity skills (James, 2016; Wilson, 2018). Art should be integrated into STEM education to help students meet the needs of the 21st century and make them more interested in science. Therefore, curricula should offer STEAM activities (Braund & Reiss, 2019; Land, 2013).

Like STEM education, drama is a visual, auditory, and motion-based learning method that helps students develop 21st-century skills (Movassaghi & Growe, 2019). Therefore, drama can be a vital tool to grow students' interest in STEM fields (Walan, 2021). Drama makes learners more engaged, curious, and motivated and helps them develop academic and social skills and positive attitudes towards science and art (Öcal et al., 2021). Drama encourages learners to develop science-specific dialogues, generate ideas about the nature of science, and acquire profound perspectives (AnnBurke et al., 2018). Drama also promotes conceptual and interactive learning (Borrow & Russo, 2015; Dorion, 2009; Hendrix et al., 2012). Drama has artistic and educational dimensions that allow learners to participate in enjoyable learning processes actively and think creatively, critically, multidimensionally, and freely (McGregor, 2012). Drama brings together different disciplines and allows learners to establish interdisciplinary connections (Kolovou & Kim, 2020; Walan, 2020). Drama, which makes the symbolic language of science more understandable and accessible (Braund, 2015), can also contribute to meaningful learning in STEM activities.

STEM activities involve three stages: a well-organized preparation process (needs analysis and planning), design process (development activities and project planning), and implementation process

(Yılmaz et al., 2017). In this sense, drama is similar to STEM education. From a different perspective, the common goal of STEM and drama is to get learners to develop critical and creative thinking and problem-solving skills. Therefore, drama is an effective teaching tool that enriches STEM education (Özsoy & Özyer, 2018). STEM activities integrated with drama (STEM+drama) help students develop creative thinking and scientific process skills (Çilengir Gültekin, 2019). In addition, STEM+drama group activities can help students develop communication and cooperative learning skills and develop a sense of responsibility. The enactment and evaluation stages of STEM+drama lesson plans help students create products by blending creativity and math skills with technology and engineering skills. This allows students to develop problem-solving skills and collaborate to design products.

From the middle school years on, students become more aware of STEM professions (Knezek et al., 2013). The more positive attitudes they develop towards STEM fields, the more likely they will pursue careers in STEM fields (Christensen et al., 2015; Gülhan & Şahin, 2016; Wyss et al., 2012). STEM activities also help them perform better in math and science lessons and develop positive attitudes towards those courses (Çavaş et al., 2020; Herdem & Ünal, 2018; Stinson et al., 2010; Yamak et al., 2014; Yıldırım & Selvi, 2018).

The topic of "rational numbers" is a conceptually rich and complex math subject. Therefore, middle school students develop misconceptions about them and have difficulty learning them (Alacaci, 2014; Biber et al., 2013; Charalambous & Pantazi, 2007; Gökkurt et al., 2013; Işık, 2011; Işık & Kar, 2012). Such students also have difficulty learning decimals, equations, percentages, etc. (Alacaci, 2014). This study aimed to determine whether STEM+drama activities helped seventh-grade students learn rational numbers.

There is only a small body of research on STEM+drama activities. Özsoy (2017) conducted a study on STEM+drama and reported three results. First, the STEM activity process is similar to drama's planning and implementation processes. Second, STEM and drama have common goals. Third, STEM+drama helps learners develop 21st-century skills. Mathematics is a difficult subject to learn. STEM+drama activities enrich the affective aspect of math education and thus can be an alternative in math teaching. In the literature, there are studies in which STEM and Drama are used together (Villanueva Baselga et al., 2022; Özsoy, 2017; Özsoy & Özyer, 2018). However, no studies were found in which STEM and Drama were integrated with mathematics education. This situation reveals the originality of the study. We planned and implemented STEM+drama activities and asked students' opinions about them. The goal was to provide students with a student-centered, social, interactive, fun, and powerful learning environment and help them learn rational numbers and develop 21st-century skills.

The main research question was, "What do middle school students think about the STEM+drama activities tailored to seventh-grade math teaching?"

The subquestions are as follows:

- 1) What are middle school students' positive or negative views of the STEM+drama activities tailored to seventh-grade math teaching?
- 2) What do middle school students recommend regarding the STEM+drama activities?

Methodology

Research Model

The study adopted phenomenology, a qualitative research design (Merriam 2015). A phenomenological study explores and describes participants' lived experiences with a phenomenon (Creswell & Poth, 2016). This study focused on seventh-grade students' views of STEM+drama activities.

Study Group

The sample consisted of 22 students (five girls and 17 boys) of Hasköy Fatih Sultan Mehmet Imam Hatip Secondary School in Muş/Hasköy in the fall semester of the 2021-2022 academic year. Participation was voluntary. Eight participants (three girls and five boys) were interviewed. Interviewees were recruited using criterion sampling.

Data Collection Tools

Focus Group Interview

Focus group interviews are used to elicit data from a small group of people on a specific topic (Yıldırım & Şimşek, 2016). A focus group interview is a dynamic and creative tool to access deeper and richer data about a research problem (Krueger & Casey, 2000). The present study conducted a focus group interview with eight participants to determine their views of the STEM+drama activities tailored to maths teaching. She developed a 3-item semi-structured interview questionnaire. A STEM educator and a science educator checked the questionnaire for intelligibility and relevance. The researcher revised the questionnaire based on expert feedback and conducted a pilot study with three students. She revised the questionnaire again based on the pilot study results and conducted the main focus group interview.

First, the researcher checked the technical devices and then posed general introductory questions and reminded the interviewees of the focus group interview rules. The first question addressed the interviewees' positive or negative views of the STEM+drama activities tailored to math teaching. The second question elicited their recommendations regarding the STEM+drama activities. Before the focus group interview, the researcher briefed the interviewees about the research purpose and procedure. She also informed them that she would record the interview, keep their names confidential, and would not share the data with third parties. She posed follow-up questions to seek clarification and further information. She assigned a code to each interviewee (P1, P2, P3.....P8).

Observation Notes

Observations help us draw a comprehensive picture of certain behaviors and phenomena (Yıldırım & Şimşek, 2016). The researcher observed all participants and took notes throughout the process to confirm the data through multiple methods. She also recorded the interview to refine the observational data and examine the participants' behavior more deeply and repeatedly. She studied each recording to enrich the field notes. The observations supporting the interview data allowed her to explain the interviewees' views in-depth.

Data Collection Process

In the first stage, the researcher conducted a literature review on STEM, drama, STEM+drama, and math education. In the second stage, she developed a four-plan program on the topic of "rational numbers" with STEM+drama activities suitable for seventh-grade students' age and developmental levels. She used one of the plans each week.

The researcher developed a focus group interview questionnaire to determine the effects of the program and the experiences of the participants. She conducted observations and took notes throughout the process. This study was conducted between July 2021 and February 2022. The program lasted four weeks and 12 hours in total. The researcher drew up a report for the data from the interviews and observations. Table 1 shows the research process.

Table 1. Research Process

Date	Implementation
10.07.2021- 15.08.2021	Literature review
16.08.2021- 31.10.2021	Planning lessons for the topic of “rational numbers” using STEM+drama activities
01.11.2021- 14.11.2021	Developing a focus group interview questionnaire
16.11.2021	Plan -1 (three hours)
23.11.2021	Plan -2 (three hours)
30.11.2021	Plan -3 (three hours)
07.12.2021	Plan -4 (three hours)
09.12.2021	Focus group interview (one hour)
10.12.2021- 25.12.2021	Data Analysis
26.12.2021- 20.02.2022	Reporting

Data Analysis

The focus group interview, observation notes, and video recording data were analyzed. The data were analyzed using inductive content analysis, involving coding, categorizing, identifying relationships between the categories, and creating themes (Patton, 2014; Saldana, 2019). An inductive content analysis, the researcher interprets data by associating themes, making sense of them, and making future inferences (Yıldırım & Şimşek, 2016).

The researcher transcribed the focus group interview, read the field notes multiple times, and watched the video recordings repeatedly. She brought together the common views under the same codes, such as “enjoying learning,” “motivating,” “interesting,” and “time-consuming.” She turned the codes into categories and then developed themes suitable for the research and constituted a meaningful whole. The researcher read the whole data repeatedly and checked the codes and themes. For reliability, an academic specialized in STEM generated codes and themes independently. The researcher and the academic discussed their codes and categories and generated new themes and categories. They selected the most recurrent codes and also revised some others. For example, they replaced the code “fear of making mistakes” (generated by the researcher) with the code “lack of self-confidence.” They identified the relationships between the themes and organized them under the research questions. They reached a consensus, defined the findings, and turned them into tables. For internal reliability, the researcher provided direct quotes for each theme and code (Tables 3, 4, and 5).

Ethical Considerations

This study adhered to the rules specified by the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive. None of the actions specified in the second section of the Directive were conducted. Participation was voluntary. Parents were briefed about the research purpose, procedure, and confidentiality, and informed consent was obtained from those who agreed to have their children participate in the study.

Table 2. Ethics Committee Information

Board	Muş Alparslan University Scientific Research and Publication Ethics Committee
-------	---

Decision Date	28.02.2022
Decision No	42206

Results

Participants' Views of STEM+Drama Activities Tailored to Math Teaching

The first research question addressed the participants' positive or negative views of the STEM+drama activities tailored to math teaching. The findings were grouped under the themes of "positive views" (Table 3) and "negative views" (Table 4).

Table 3. Participants' Positive Views of STEM+Drama Activities Tailored to Math Teaching

Category	Code	Participants	Quotes
Learning	Enjoying learning	1,2,4,5,6,7,8	P1: "...It was a nice activity. We had so much fun. We played nice games, we had a nice time, and meanwhile, we got to learn math."
	Learning retention	2,3,4,6,7,8	P6: "...We learned so well that we can figure out the same problems even when we see them next year."
	Visual	1, 2, 3, 4, 8	P8: "...Lively and instructive figures and pictures help us learn better."
	Applied	1, 3, 6	P3: "...My teacher would solve problems on the board, but I just couldn't understand the operations. But, I've figured out what is what thanks to the activities."
	Effective	1, 2, 3	P2: "... I think it was very effective. It helped us a lot, what with the lively figures and roles. The activities helped us learn math much much better."
	Fast	7, 8	P7: "...I think that these activities (STEM+drama) are more effective and fun activities promoting learning retention. They helped us learn much faster."
	Active	3	P3: "...In the traditional method, the teacher does the math teaching. But the activities let us paint and learn both drama and math. We also got to tell things. My classmates who did not used to participate in class ended up doing it thanks to the activities."
	Easy	4	P4: "...It is fun and makes math easier to learn."
Process	Engaging/ Motivating	3, 4, 6, 7, 8	P6: "...Our teachers would teach math like they told us fairytales. I would sometimes fall asleep during class. But now I understand rational numbers better, and I don't fall asleep. I listen to my teacher more carefully now."
	Material use	2, 5, 6, 7	P2: "...For example, in traditional classes, we used to draw legos on the board, but with STEM, we can touch the legos. So, we got to learn better this way."
	Teamwork/ Sharing	3, 6, 8	P8: "...It was nice because I got to work with my classmates. We shared what we knew with our classmates, and we learned much more quickly."

A quiet working environment	8	P8: “... More students participated in class. Loud students turned quiet and started to participate in class.”
-----------------------------	---	---

Participants’ positive views were grouped under the themes of “learning” and “process.” The theme of “learning” consisted of the codes of “enjoying learning,” “learning retention,” “visual,” “applied,” “effective,” “fast,” “active,” and “easy” (Table 3). The observation notes supported the code of “enjoying learning:”

The students liked the activities. I didn’t think they would be so enthusiastic. Even uninterested students participated in class. They were more eager. They loved the enactments. It was obvious that they enjoyed them...They were 100% focused. One of the students was cross with her classmates and tied her hands because she couldn’t take as much part in the design process as the others. At the end

of the process, one of the students who were not interested in class asked me "Ma'am, are we going to have more of these activities?" which made me so happy. (Field notes: 16.11.2021)

The category of "process" consisted of the codes of "engaging/ motivating," "material use," "teamwork/sharing," and "a quiet working environment." The field notes supported the code of "engaging/ motivating:"

The students were prejudiced against and uncertain about the method before the activities. They warmed up to them and loved them after a certain point. The second activity: The students are very enthusiastic about the activity. They are much more comfortable, which helps them produce things. There was this activity about dramatization, and one of my students offered to be a customer, although there was no such role in the play. So, he played the role of a customer. During the enactment, he came up with his own lines. The students are more confident and enthusiastic about the second activity. They also improvise without getting too far from their roles. They ad-lib. (Field notes: 23.11.2021)

Table 4. Participants' Negative Views of STEM+Drama Activities Tailored to Math Teaching

Category	Code	Participants	Quotes
Process	Disruption of order in the classroom	1, 2, 3, 5, 7, 8	P8: "...It's all a mess. I mean, everybody is walking around while we work in a group. I think it would've been better if it'd been more organized. There was chaos during the game. I felt bad when my classmates were talking to one another when I was doing my enactment.
	Lack of material	1, 4, 8	P4: "...It'd have been better if there were more Legos and everybody participated in the game. A friend of mine had to borrow my scissors. There should have been more scissors.
Individual	Inability to take part equally	3, 4, 5, 6, 7	P7: "...My friends wouldn't let me do anything during group work. It'd be better if there were an equal number of hardworking students in every group. I think I could have gotten a better role.
	Lack of experience	1, 2, 3, 5	P5: "...We could have done better with the enactment if we'd learned about drama before. I had a difficult time because I didn't know anything about drama.
	Lack of self-confidence	2, 4	P2: "... I was afraid of making mistakes. I was so stressed out by the thought that I was gonna say something wrong.
Application	Time-consuming	2, 3, 4, 6	P3: "... It's good that we can keep things in mind, but it's too time-consuming. If that's the case, we won't be able to do anything.
	Challenging activities	2, 3, 5, 7	P2: "... I had a difficult time during the game of "guess what!" It'd have been better if it was easier. I had difficulty setting up the bridge. The legos should have been bigger.
	Stealing ideas	4, 7	P7: "...We'd come up with a better design during the game of Lego, but some classmates from other groups checked out our design and made the same thing, which I didn't like at all.
	Limited time to get ready	3	P3: "... We could've acted better if we had had more time, but we had limited time.

Participants' negative views were grouped under the themes of "process," "individual," and "applied." The category of "process" consisted of the codes of "disruption of order in the classroom"

and “lack of material” (Table 4). The field notes supported the code of “disruption of order in the classroom:

When I presented the Legos, all students were so curious that they stood up and came up to me. I realized that they sometimes wouldn't listen to my warnings. (Field notes: 16.11.2021)

The students were too loud, including during the first activity. I sometimes felt like I lost control of the classroom. During the warm-up stage, I got students to do an activity with a pair of scales. I asked them to get in line, but despite my constant warnings, they were pushing and shoving one another, and some tried to cut in line. (Field notes: 23.11.2021)

The category of “individual” consisted of the codes of “inability to take part equally,” “lack of experience,” and “lack of self-confidence.” the field notes showed that participants had a difficult time and could not participate in the activities equally:

They had a hard time using the materials to come up with stuff. I used the directives to help them out. There were far too many students, so not every student was able to participate in the activities equally. Some only had the chance to say what they were thinking. They seemed like they wanted to participate, but the limited time, space, and scenario stopped them from doing that. (Field notes: 30.11.2021)

The category of “application” consisted of the codes of “time-consuming,” “challenging activities,” “stealing ideas,” and “limited time to get ready.” The field notes corroborated the code of “time-consuming:”

After activity four, I can clearly state that the greatest challenge is limited time. Drama has its own application stage, and so does STEM. It takes too much time to execute a STEM-drama application stage. I never fell behind schedule, but it was hard. (Field notes: 07.12.2021)

Participants' Recommendations for STEM+drama Activities

The second subquestion asked participants for their recommendations about STEM+drama activities. Table 5 presents the results.

Table 5. Participants' Recommendations for STEM+drama Activities

Categories	Code	Participants	Quotes
Recommendations for Schools	More common	1, 2, 5, 7, 8	P2: “... Ma'am, I think those activities should be held in every classroom so that all students can participate in them.”
	Executing during mid-term breaks	7	P7: “...We'd better hold those activities during mid-term breaks so that we can go over the topics and achieve learning retention.
	Performing once a week	3	P3: “...Ma'am, we should perform those activities once a week.
Practical recommendations	Executing in out-of-school settings	3, 5, 6, 7	P6: “... We could have performed the activity of “land” outside the school on a plot of land. We could have made our enactments on a theatre stage.
	Equal participation	1, 2, 3, 5	P1: “... Well, for example, only some of us were able to join the role-playing. We need scripts which that allow every student to participate. In that way, all students can have a part to play.
	Different games	1, 3, 4	P4: “...We could have played “hot or cold.” We could have played a different game with balls. We could write down numbers underneath the balls, put the balls in a bag, then choose balls one by one, and write down

		<i>those numbers on the board and add them up.</i>
More material	4	P4: "...There should have been more material.
Different topics	5	P5: "...I think we should do similar activities for different topics.

Participants' recommendations regarding STEM+drama activities were grouped under the categories of "recommendations for schools" and "practical recommendations." The category of "recommendations for schools" consisted of the codes of "more common," "executing during mid-term breaks," and "performing once a week." The category of "practical recommendations" consisted of the codes of "executing in out-of-school settings," "equal participation," "different games," "more material," and "different topics" (Table 5).

Discussion

This study focused on middle school students' views of STEM+drama activities and reached important results.

Participants stated that the STEM+drama activities made them more interested in theoretical and applied math and helped them enjoy learning and learn faster. We can state that STEM+drama activities allow students to enjoy learning and make them more motivated. Participants also stated that the visual materials encouraged them to achieve learning attention. Research shows that STEM activities make students more engaged and motivated, resulting in learning retention (Altan et al., 2016, Baran et al., 2015; Bircan, 2019; Hangün, 2019; Şahin et al., 2014; Quang et al., 2015, Yıldırım & Selvi, 2017). Research also shows that STEM activities help students develop more positive attitudes towards math, have higher academic performance, and enjoy math more (Ceylan, 2019; Daymaz, 2019; Öner & Capraro, 2016; Şahin et al., 2014; Şireci, 2021). On the other hand, Erçetin (2021) reported that STEM activities did not affect students' academic performance and attitudes towards math. However, he found that STEM activities made students more interested in STEM-related professions.

Participants noted that they liked the STEM+drama activities because they were fun activities that allowed them to perform enactments and use materials to turn abstract concepts into concrete representations. They added that the STEM+drama activities diversified the learning process, encouraging them to work together to design products. Gümüş (2017) found that drama activities facilitated academic performance, positive attitudes, and learning retention. Borlat (2018) reported that drama activities promoted students' internal and external motivation. Özsoy (2017) also investigated the effect of STEM+drama activities and reported two results. First, STEM and drama methods have similar planning and implementation processes, and therefore, STEM+drama activities provide fun and lasting learning. Second, STEM+drama activities help students develop 21st-century skills. Our results are consistent with the literature.

Participants believed that they spent too much time on the preparation and application stages of the STEM+drama activities. The researcher observed that participants were concerned that they would not be able to cover the other math topics. The researcher thought that she gave participants enough time to prepare their enactments. However, participants' statements showed that the time given to them was not enough. Research shows that the limitations of STEM+drama activities are the lack of material and time (Ünal, 2019; Wang et al., 2011). Our results are consistent with the literature.

Some participants did not like the enactments because they had small roles. The number of participants was too high (n=22) for that kind of activity. Moreover, the plans were too intense. Therefore, not every participant had the opportunity to participate in the enactments. Participants also made a note of that and stated that every student should have a chance to have a role in enactments.

Participants had never had STEM+drama activities before. Therefore, they had a hard time with the activities due to their lack of experience. They were afraid of making mistakes, resulting in low self-confidence. Some participants noted that there should have been more materials in the activities. Wang et al. (2011) also found that the greatest challenges of STEM activities for teachers were the lack of time, material, and technology.

Participants recommended that STEM+drama activities be held in every classroom. They stated that STEM+drama activities should involve more children's games and materials. They also suggested that STEM+drama activities be tailored to other subjects and topics. They also noted that holding STEM+drama activities outside the classroom would have positive effects on their learning. Siew (2018) reported that science teachers recommended that STEM activities be held as extracurricular activities in appropriate settings. They added that this could let them overcome the problem of time constraints.

Overall, participants believed that STEM+drama activities could be used for math and other subjects. Research also shows that STEM education helps students develop math and problem-solving skills (Baran et al., 2016; Kopcha et al., 2017; Siew, 2018; Wang, 2013). If we can eliminate the problems regarding the application stage, we can ensure that STEM+drama activities make students more interested and motivated and help them have higher academic performance and develop more positive attitudes towards STEM fields.

Conclusion

STEM+drama activities tailored to math teaching are fun, active, effective, and visual activities that help students enjoy learning and achieve easy and fast learning. Students who participate in STEM+drama activities enjoy using materials and working in groups and become more motivated about math. However, STEM+drama activities have some challenges. Not every student is able to take part in them. Some students find some activities difficult to perform. They do not have enough time, material, experience, and self-confidence.

Students recommend that STEM+drama activities be more common and integrated with different games. They suggest that those activities be held for different subjects and topics in different settings. Moreover, they think that STEM+drama activities should offer more children's games and materials.

Limitations and Recommendations for Future Research

This study had five limitations. First, the sample was recruited only from the 7/B classroom of Fatih Sultan Mehmet Imam Hatip Secondary School in Muş/Hasköy, Turkey. Second, the sample size was small (n=22). Future studies should focus on different educational levels and recruit more students. Researchers should conduct similar studies and compare their results to ours. Third, this study adopted phenomenology, which is a qualitative research design. Future studies should employ mixed research designs to better understand data and results and deepen our understanding. In addition, researchers should look into the effect of STEM+drama activities on students' academic performance in math. There should be more projects, seminars, workshops, and conferences on STEM+drama activities to help educators recognize the shortcomings of the planning, implementation, and evaluation processes. Fourth, the sample had a skewed gender ratio (17 boys and five girls). Future studies should recruit an equal number of male and female participants. Fifth, the program was short in duration and narrow in scope. The program lasted four weeks and focused only on rational numbers. Therefore, the program may have been insufficient to produce the desired effect. Researchers should come up with more longitudinal plans and compare their results. The researcher observed that participants knew little to nothing about STEM and drama. Teachers should integrate the learning outcomes of STEM education into the math, science, and technology design courses. They should also integrate the learning outcomes of drama into the Turkish course. Schools should set up STEM-drama workshops. Authorities should integrate STEM+drama activities into curricula and

lesson plans in order to overcome the problem of time limitations. Math textbooks should include STEM+drama activities to make sure that students have enough materials to conduct STEM+drama activities with.

Kaynakça

- Akgündüz, D., Aydeniz, M., Çakmakçı, G., Çavaş, B., Çorlu, M.S., Öner, T., & Özdemir, S.(2015). *STEM eğitimi Türkiye raporu "Günün modası mı yoksa gereksinim mi?"* İstanbul Aydın Üniversitesi, STEM Merkezi ve Eğitim Fakültesi. <http://www.aydin.edu.tr/belgeler/IAU-STEM-Egitimi-Turkiye-Raporu2015.pdf> adresinden alınmıştır.
- Alacaci C. (2014). Öğrencilerin kesirler konusundaki kavram yanılgıları. Bingölbali, E. ve Özmantar, M. F. (Ed). (63-95). *İlköğretimde karşılaşılan matematiksel zorluklar ve çözüm önerileri*. Ankara: Pegem akademi.
- Altan, E. B., Yamak, H., & Kırıkkaya, E. B. (2016). Hizmet öncesi öğretmen eğitiminde FETEM eğitimi uygulamaları: Tasarım temelli fen eğitimi. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(2), 212-232. <https://dergipark.org.tr/en/pub/trkefd/issue/24152/256292>
- Ann Burke, L. C. E., Wessels, A., & Mc Avella, A. (2018). Using theater and drama to expose and expand the epistemic insights of youth regarding the nature of science. *Research in Science Education*, 48(6), 1151–1169. <https://doi.org/10.1007/s11165-018-9782-z>
- Asigigan, S. I., & Samur, Y. (2021). The effect of gamified STEM practices on students' intrinsic motivation, critical thinking disposition levels, and perception of problem-solving skills. *International Journal of Education in Mathematics, Science, and Technology (IJEMST)*, 9(2), 332-352. <https://doi.org/10.46328/ijemst.1157>
- Baran, E., Canbazoğlu-Bilici, S., & Mesutoğlu, C. (2015). Science, Technology, Engineering, and Mathematics (STEM) public service announcement (PSA) development activity. *Journal of Inquiry Based Activities*, 5(2), 60–69. <https://ated.info.tr/ojs-3.2.1-3/index.php/ated/article/view/53>
- Baran, E., Canbazoğlu Bilici, S., Mesutoğlu, C., & Ocak, C. (2016). Moving STEM beyond schools: Students' perceptions about an out-of-school STEM education program. *International Journal of Education in Mathematics, Science and Technology*, 4(1), 9-19. <https://doi.org/10.18404/ijemst.71338>
- Biber, A., Tuna, A., & Aktaş, O. (2013). Öğrencilerin kesirler konusundaki kavram yanılgıları ve bu yanılgıların kesir problemleri çözümlerine etkisi. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 152-162. <https://dergipark.org.tr/en/pub/trkefd/issue/21474/230175>
- Bircan, M. A. (2019). *Stem eğitimi etkinliklerinin ilkökul dördüncü sınıf öğrencilerinin STEM' e yönelik tutumlarına, 21. yüzyıl becerilerine ve matematik başarılarına etkisi*. Doktora Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Borlat, G. (2018). *Yaratıcı drama yönteminin matematik kaygısı ve matematik motivasyonuna etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Borrow, J., & Russo, P. (2015). *A blueprint for public engagement appraisal: Supporting research careers*. Cornell University, 1–17. <https://arxiv.org/abs/1510.02017v1>
- Braund, M. (2015). Drama and learning science: an empty space? *British Educational Research Journal*, 41(1), 102-121 <https://doi.org/10.1002/berj.3130>

- Braund, M., & Reiss, M. J. (2019). The ‘great divide’: How the arts contribute to science and science education. *Canadian Journal of Science, Mathematics and Technology Education*, 19(3), 219–236. <https://doi.org/10.1007/s42330-019-00057-7>
- Ceylan, Ö. (2019). *STEM odaklı matematik uygulamalarının 11.sınıf öğrencilerinin matematik tutum ve bilgileri üzerine etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Charalambous, C. Y., & Pitta-Pantazi, D. (2007). Drawing on a theoretical model to study students’ understandings of fractions. *Educational Studies in Mathematics*, 64(3), 293–316. <https://doi.org/10.1007/s10649-006-9036-2>
- Christensen, R., Knezek, G., & Tyler - Wood, T. (2015). Alignment of hands-on STEM engagement activities with positive STEM dispositions in secondary school students. *Journal of Science Education and Technology*, 24(6), 898-909. <https://doi.org/10.1007/s10956-015-9572-6>
- Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2016). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. Sage publications.
- Çavaş, P., Ayar, A., & Gürcan, G. (2020). Türkiye’de STEM eğitimi üzerine yapılan araştırmaların durumu üzerine bir çalışma. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 823-854. <https://doi.org/10.33711/yyuefd.751853>
- Çilengir Gültekin, S. (2019). *Okul öncesinde eğitimde drama temelli erken STEM programının bilimsel süreç ve yaratıcı düşünme becerilerine etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Çorlu, M. S., Capraro, R. M., & Capraro, M. M. (2014). FeTeMM Eğitimi ve Alan Öğretmeni Eğitimine Yansımaları. *Eğitim ve Bilim*, 39(171), 8-10. <http://eb.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/2142/651>
- Daymaz, B. (2019). *Bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik (STEM) etkinliklerinin 7. sınıf öğrencilerinin matematik Başarı, motivasyon ve STEM kariyer alanlarına etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Dorion, K. R. (2009). Science through drama: A multiple case exploration of the characteristics of drama activities used in secondary science lessons. *International Journal of Science Education*, 31(16), 2247–2270. <https://doi.org/10.1080/09500690802712699>
- Erçetin, E. E. (2021). *STEM odaklı matematik öğretiminin öğrencilerin akademik başarılarına, derse yönelik tutumlarına ve STEM mesleklerine olan ilgilerine etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Gökkurt, B., Şahin, Ö., Soylu, Y., & Soylu, C. (2013). Öğretmen adaylarının kesirlerde ilgili pedagojik alan bilgilerinin öğrenci hataları açısından incelenmesi. *International Online Journal of Educational Sciences*, 5(3), 719-735.
- Graham, N. J., & Brouillette, L. (2016). Using arts integration to make science learning memorable in the upper elementary grades: A quasi-experimental study. *Journal For Learning Through The Arts*, 12(1), 1–17. <https://doi.org/10.21977/D912133442>
- Green, K., Trundle, K. C., & Shaheen, M. (2018). Integrating the arts into science teaching and learning: a literature review. *Journal For Learning Through The Arts*, 14(1), 1–26. <https://doi.org/10.21977/D914140829>
- Gülhan, F., & Şahin, F. (2016). Fen-teknoloji-mühendislik-matematik entegrasyonunun (STEM) 5. sınıf öğrencilerinin bu alanlarla ilgili algı ve tutumlarına etkisi. *International Journal of Human Sciences*, 13(1), 602-620. <https://www.j-humansciences.com/ojs/index.php/IJHS/article/view/3447>

- Gümüþ, H. G. (2017). *Matematik öğretiminde yaratıcı drama yönteminin öğrencilerin başarılarına, tutumlarına ve öğrenmenin kalıcılığına etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin Üniversitesi, Mersin.
- Hangün, M. E. (2019). *Robot programlama eğitiminin öğrencilerin matematik başarısına, matematik kaygısına, programlama öz yeterliğine ve STEM tutumuna etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Hendrix, R., Eick, C., & Shannon, D. (2012). The integration of creative drama in an inquiry based elementary program: The effect on student attitude and conceptual learning. *Journal of Science Teacher Education*, 23(7), 823-846. <https://doi.org/10.1007/s10972-012-9292-1>
- Herdem, K., & Ünal, İ. (2018). STEM eğitimi üzerine yapılan çalışmaların analizi: Bir meta-sentez çalışması. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 48(48), 145-163. <https://doi.org/10.15285/maruaebd.345486>
- Herrmann, S. D., Adelman, R. M., Bodford, J. E., Graudejus, O., Okun, M. A., & Kwan, V. S. Y. (2016). The effects of a female role model on academic performance and persistence of women in STEM courses. *Basic and Applied Social Psychology*, 38(5), 258-268. <https://doi.org/10.1080/01973533.2016.1209757>
- Işık, C. (2011). İlköğretim matematik öğretmeni adaylarının kesirlerde çarpma ve bölmeye yönelik kurdukları problemlerin kavramsal analizi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41 (41), 231-243. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hunefd/issue/7797/102107>
- Işık, C., & Kar, T. (2012). 7. sınıf öğrencilerinin kesirlerde toplama işlemine kurdukları problemlerin analizi. *İlköğretim Online*, 11(4), 1021-1035. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ilkonline/issue/8587/106703>
- James, H. R. (2016). Reinventing the STEAM engine for art design education, *Art Education*, 69(4), 4-7. <https://doi.org/10.1080/00043125.2016.1176848>.
- Klaassen, R. G. (2018). Interdisciplinary education: A case study. *European Journal of Engineering Education*, 43(6), 842–859. <https://doi.org/10.1080/03043797.2018.1442417>
- Knezek, G., Christensen, R., Tyler-Wood, T., & Periathiruvadi, S. (2013). Impact of environmental power monitoring activities on middle school student perceptions of STEM. *Science Education International*, 24(1), 98-123.
- Kopcha, T. J., McGregor, J., Shin, S., Qian, Y., Choi, J., Hill, R., Mativo, J., & Choi, I. (2017). Developing an integrative STEM curriculum for robotics education through educational design research. *Journal of Formative Design in Learning*, 1, 31-44. <https://doi.org/10.1007/s41686-017-0005-1>
- Kolovou, M., & Kim, N. J. (2020). Effects of implementing an integrative drama-inquiry learning model in a science classroom. *The Journal of Educational Research*, 113(3), 191–203. <https://doi.org/10.1080/00220671.2020.1771673>
- Krueger, R. A., & Casey, M. A. (2000). *Focus groups: A practical guide for applied research (3 rd. Ed.)*. Sage publications.
- Land, M. H. (2013). Full STEAM ahead: The benefits of integrating the arts into STEM. *Procedia Computer Science*, 20, 547-552. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2013.09.317>
- Mc Gregor, D. (2012). Dramatising science learning: Findings from a pilot study to re-invigorate elementary science pedagogy for five-to seven-year olds. *International Journal of Science Education*, 34(8), 1145–1165. <https://doi.org/10.1080/09500693.2012.660751>
- Merriam, S. B. (2015). In S. Turan (Ed.), *Qualitative research: A guide to pattern and practice*. Nobel Publishing.

- Movassaghi, K., & Growe, R. (2019). Developing 21st-century learning skills through theatre arts: a student-directed production. *Journal of Education & Social Policy*, 6(3), 32-35. doi:10.30845/jesp.v6n3p5
- National Science Teaching Association. [NSTA] (2011). *Quality science education and 21st-Century skills*. <https://www.nsta.org/nstas-official-positions/quality-science-education-and-21st-century-skills> adresinden 14.11.2021 tarihinde erişilmiştir.
- Öcal, E., Kartal, A., & Deniz Yılmaz, D. (2021). Middle-school students' journey from stage to science: science on stage. *International Journal of Science Education*, 43(15), 2516-2533. <https://doi.org/10.1080/09500693.2021.1972489>
- Öner, A. T., & Capraro, R.M. (2016). Is STEM academy designation synonymous with higher student achievement? *Education and Science*, 41(185), 1-17. <http://doi.org/10.15390/eb.2016.3397>
- Özsoy, N. (2017). STEM ve yaratıcı drama. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(3), 633-644. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kefad/issue/59420/853407>
- Özsoy, N., & Özyer, S. (2018). Creative drama and example of activity plan in STEM. *European Journal of Education Studies*, 4(4), 213-222. <https://doi.org/10.5281/zenodo.1210590>
- Patton, M. Q. (2014). In M. Bütün, & S. B. Demir (Eds.), *Qualitative research and evaluation methods*. Pegem Academy Publishing.
- Quang, L. X., Hoang, L. H., Chuan, V. D., Nam, N. H., Anh, N. T. T., & Nhung, V. T. H. (2015). Integrated science, technology, engineering and mathematics (STEM) education through active experience of designing technical toys in Vietnamese schools. *British Journal of Education, Society & Behavioural Science*, 11(2), 1- 12. <https://doi.org/10.9734/BJESBS/2015/19429>
- Saldana, J. (2019). In A. T. Akcan, & S. N. Şad (Eds.), *Handbook for qualitative researchers*. Pegem Academy Publishing.
- Siew, N. M. (2018). The perceptions of pre-service and in-service teachers regarding a project-based STEM approach to teaching science. *The Eurasia Proceedings of Educational & Social Sciences (EPESS)*, 9, 11-22.
- Stinson, K., Harkness, S. S., Meyer, H., & Stallworth, J. (2010). Mathematics and science integration: Models and characterizations. *School Science and Mathematics*, 109(3), 153-161. <https://doi.org/10.1111/j.1949-8594.2009.tb17951.x>
- Şahin, A., Ayar, M.C., & Adıgüzel, T. (2014). Stem related after-school program activities and associated outcomes on student learning. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 14(1), 309-322. <https://doi.org/10.12738/estp.2014.1.1876>
- Şireci, A. (2021). *Matematik dersinde STEM uygulamalarının ders başarısı ve derse ilişkin tutuma etkisinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- Tseng, K. H., Chang, C. C., Lou, S. J., & Chen, W. P. (2013). Attitudes towards science, technology, engineering and mathematics (STEM) in a project-based learning (PBL) environment. *International Journal of Technology and Design Education*, 23, 87-102. <https://doi.org/10.1007/s10798-011-9160-x>
- Ünal, E. (2019). *STEM eğitimi almış ortaokul matematik öğretmenlerinin STEM odaklı etkinliklerin kullanılabilirliğine ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat.
- Villanueva Baselga, S., Marimon Garrido, O. & González Burón, H. (2022). Drama-based activities for stem education: encouraging scientific aspirations and debunking stereotypes in secondary

- school students in Spain and the UK. *Research in Science Education*, 52, 173–190. <https://doi.org/10.1007/s11165-020-09939-5>
- Walan, S. (2020). Pre-service teachers' reflections when drama was integrated in a science teacher education program. *Journal of Biological Education*, 1–14. <https://doi.org/10.1080/00219266.2020.1776751>
- Walan, S. (2021). The dream performance – a case study of young girls' development of interest in STEM and 21st century skills, when activities in a makerspace were combined with drama. *Research in Science & Technological Education*, 39(1), 23-43. <https://doi.org/10.1080/02635143.2019.1647157>
- Wang, H., Moore, T. J., Roehrig, G. H., & Park, M. S. (2011). STEM integration: Teacher perceptions and practice. *Journal of Pre-College Engineering Education Research (J-PEER)*, 1(2), 1-13. <https://doi.org/10.5703/1288284314636>
- Wang, X. (2013). Why students choose STEM majors: Motivation, high school learning, and postsecondary context of support. *American Educational Research Journal*, 50(5), 1081-1121. <https://doi.org/10.3102%2F0002831213488622>
- Wilson, H. E. (2018). Integrating the arts and STEM for gifted learners. *Roeper Review*, 40(2), 108-120. <https://doi.org/10.1080/02783193.2018.1434712>
- Wyss, V. L., Heulskamp, D., & Siebert, C. J. (2012). Increasing middle school student interest in STEM careers with videos of scientists. *International Journal of Environmental & Science Education*, 7(4), 501-522.
- Yamak, H., Bulut, N., & Dündar, S. (2014). 5. sınıf öğrencilerinin bilimsel süreç becerileri ile fene karşı tutumlarına FeTeMM etkinliklerinin etkisi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(2), 249-265. <https://doi.org/10.17152/gefd.15192>
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Qualitative research methods in the social sciences (10th edition)*. Seçkin Publishing.
- Yıldırım, B., & Altun, Y. (2015). STEM eğitim ve mühendislik uygulamalarının fen bilgisi laboratuvar dersindeki etkilerinin incelenmesi. *El-Cezeri Journal of Science and Engineering*, 2(2), 28-40. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ecjse/issue/4899/67132>
- Yıldırım, B., & Selvi, M. (2017). STEM uygulamaları ve tam öğrenmenin etkileri üzerine deneysel bir çalışma. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 13(2), 183-210. <https://doi.org/10.17244/eku.310143>
- Yıldırım, B., & Selvi, M. (2018). Ortaokul öğrencilerinin STEM uygulamalarına yönelik görüşlerinin incelenmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, 47-54. <https://doi.org/10.18506/anemon.471037>
- Yılmaz, A., Gülgün, C., & Çağlar, A. (2017). Teaching with STEM applications for 7th class students unit of " Force and Energy": Let's make a parachute, water jet, catapult, intelligent curtain and hydraulic work machine (bucket machine) activities. *Journal of Current Researches on Educational Studies*, 7(1), 97-116.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: <http://dergipark.gov.tr/anemon>

Araştırma Makalesi • Research Article

Tazmin Sanatı ile Yazılan Na't-ı Şerifler: Beyânü'l-Hak Mecmuası Örneği *Na't-i Sherifs Written with The Art of Tazmin: The Example of Beyânü'l-Hak Journal*

Nilay Kınay Civelek *

Öz: Yazılı edebiyat ürünlerinden özellikle manzum olarak yazılan eserlerde, bir hüner göstergesi olan edebî sanatların kullanımı oldukça yaygındır. Tazmin sanatı da edebî sanatlardan biridir. Bu sanat kendinden önceki beğenilen şairlerin şiirlerinden alıntılanan yerlere başka bir şair tarafından ek yapmak suretiyle oluşturulan nazım şeklidir. Bu çalışmada, genellikle İslam düşüncesi üzerine yazıların yayımlandığı Beyânü'l-Hak mecmuasındaki na't-ı şeriflerin tazmin sanatı ile yapılanları ortaya konacaktır. Hz. Peygamber konusunda şairlerin hissi duyularının ortak olmasının, bu ortaklığının kelime ve üslup oranında görülmesinin örnekleri Beyânü'l-Hak mecmuası kapsamında sunulmuştur. Yayımlandığı süreçte dergide edebiyat başlığı altında birçok şairin ve yazarın yazıları yer almıştır. Bu başlıkta yer alan yazılardan biri de na't türüdür. Bu nazım türü, gelenek içerisinde şairler tarafından çok tercih edilmiştir. Makalede, tespit edilen gazellerin incelemesi ile Türk-İslam edebiyatı çerçevesinde en çok ürün verilen türlerden na'tların tazmin edilerek oluşturulanları değerlendirilecektir. Bu bağlamda özgün eser meydana getirme esası ile şairlerin ortak hislere sahip olduğu özelliği gösterilecektir. Şairlerin, zemin şiir olarak kabul ettikleri mısra/beyit/gazelleri kendi şiirlerini güzelleştirmek ve fikirlerini desteklemek için kullandıkları amacı vurgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Na't-ı şerif, Beyânü'l-Hak, tazmin, edebî sanat, nazım şekli.

Abstract: The use of literary arts, which is an indicator of talent, is quite common, especially in works written in verse. The art of tazmin (quotation) is also one of the literary arts. It is a form of verse that is created by adding something to the quotations from the poems of favorite previous poets. In this study, na't-i sharifs created with the art of tazmin in the Beyânü'l-Hak journal, where writings on Islamic thought were published, will be revealed. Examples of the poets' shared feelings about the Prophet, and the fact that this sharing is observed in words and styles, were presented within the scope of Beyânü'l-Hak journal. During its publication, the articles of many poets and authors were included under the title of literature in the journal. One of the writings under this title is the na't genre. This genre of verse was highly preferred by those poets within the tradition. In the article, the na'ts created in different ways, which are among the most produced genres within the framework of Turkish-Islamic literature, will be evaluated with the analysis of the ghazals identified. In this context, it will be shown that the poets have common feelings regarding the principle of creating original works. It will be emphasized that the purpose of the poets' use of verse/line/ghazals, which they accept as base poetry, is to embellish their poems and to support their ideas.

* Dr. Öğr. Üyesi, Hakkâri Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü

ORCID: 0000-0001-6326-3586, nilaykinay@gmail.com

Cite as/ Atf: Civelek Kınay, N. (2022). Tazmin sanatı ile yazılan na't-ı şerifler: Beyânü'l-Hak mecmuası örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 681-697. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.962487>

Received/Geliş: 05 July/ Temmuz 2021

Accepted/Kabul: 26 May/ Mayıs 2022

Published/Yayın: 30 August/ Ağustos 2022

Keywords: Na't-ı sherifs, Beyânü'l-Hak, tazmin, literary art, verse.

Giriş

Türk İslam edebiyatı geleneği içerisinde şairlerin rekabetleri hep var olmuştur. Onlar için daha iyiye, daha güzele ulaşma çabası ile kendi şairlik adını yükseltilere çıkartmak için bir parçası durumuna gelmiştir. Söz konusu durumlarda sanatçılar diğer sanatçıların eserlerini örnek alabilmişlerdir. Şairin önündeki güzel bir eserin çok beğenilmesi durumunda o eserin özüne dokunmadan, birliğini bozmayan kelime, vezin, düşünce yapısallığı açısından da 'benzer' manzume yazmasına nazire denir. Nazire yazımı, geçmişteki şair ve yazarları hem yâd etme hem de ustalıklarını kabul etme anlamına da gelmektedir. Şairlerin bu konuda örnek olarak sadece güzel olanı aldığı söylenemez. Nazire yazılacak eseri beğenmek ve onu taklide yönelmek her zaman başarı ile sonuçlanmamıştır. "Bu atölyede hep ciddi ve düzeyli temrinlerin yapılmaması; bazı şairlerin bu atölyenin ustalarının ürünlerini ya olduğu gibi aşırarak kendilerine mal etmesi; az çok değişikliklerle onlara kendi iğreti elbiselerini giydirmeleri; taklit ve intihalden uzak kalarak samimi ve halis niyetlerle usta kalemlere nazireler yazmayı deneyen bazı şairlerin de bunda başarılı olamaması", (Köksal 2001: 66) gibi bir durumun olduğu varsayılsa da şairler nazire yazmaktan geri durmamışlardır. Çünkü bu şairler örnek aldıkları eserlerin üzerine temel oluşturmuşlardır. Bir sanatçıya temel olan metinler zemin metin olarak adlandırılır. Zemin olarak kabul ettikleri metinler, onların gelişmeleri için bir seçenek durumundadır. Bu yüzden nazire yazan şairler başarılarını, zemin metin aldığı sanatçının "*gayretlerine borçludurlar*" (Kurnaz 2007: 77) denilebilir.

Şairler temel kabul ettiği metinlere eklemeler yaparak nazireleri oluştururlar. Nazire yazmak isteyen bir şair, şiirine zemin olarak aldığı şiirin eşdeğerini ya da daha güzelini yazmayı hedefler. Şair beğendiği şairin üslubunu, kabiliyetini ve yaratıcılığını ortaya koyarak şiirini temel alıp kendi marifetlerini göstermek için nazire yazar. Her yeni metnin kendinden önceki eserlerle benzerliği bulunduğu söylenir. Bu taşınan izler eserin orijinalliyi için sorun oluşturmaz. Çünkü "taklidin şiir eğitimindeki önemine vurgu yapıp iyi bir şairi taklit etmenin, önemli bir öğrenim metodu olduğunu ve kişinin, doğru ve etkileyici şiir yazmayı bu yolla öğrendiği," (Kurnaz 2007: 28) vurgulanır. Bu yüzden "nazireler gerçekten de bir bölümü zaten divan şiirinin ortak malzemesi olan mazmunların, motif ve imajların farklı duygu ve düşünce ortamları, farklı söyleyiş ve anlatım biçimleri içerisinde 'yeniden düzenlenmesi'dir (Dilçin 1993: 7). Şairlerin bu 'yeniden düzenlenme' ile oluşturduğu şiirlerin belli sebepleri bulunmaktadır. Nazirelerin yazılma sebepleri olarak;

1. "Zemin şiiri geçme arzusu
2. Meydan okumalara cevap verme ihtiyacı
3. Üstad şairleri izlemek
4. Bir dostluk nişanesi olarak nazireleşmek
5. Genç şairleri teşvik için nazire yazmak
6. Nazirenin sağladığı imkân: hazır kalıplar" (Köksal 2006: 97-106), sıralanabilir.

Edebiyatta nazire olarak yapılmış nazım şekilleri bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak tahmis, tesdis, tesbi, terbi, tazmin gibi başlıklar verilebilir. Örneğin, nazire olarak yazılan 'tahmis' nazım şekli için; bir şairin, bir başka şairin şiirinden aldığı iki mısralık kısma üç mısra eklemesiyle ortaya çıkan beş mısralık şiirdir, tanımı yapılıdır. Tesdis, şairin bir başka şairin şiirinden aldığı iki mısraya dört mısra eklemesi ile oluşturduğu altı mısralık şiirdir, denilir. Tazmin sanatı için; bir şairin örnek aldığı şairin şiirinden -herhangi bir mısra sayı kısıtlaması olmadan- alıntılama yaptığı nazım şeklidir, tanımı yapılıdır. Bu nazım şekilleri, oluşturulma biçimleri bakımından aralarında fark olmalarına rağmen çalışmamızda nazire içerikli olması hasebiyle aynı başlık altında incelenmiştir. Çünkü bu nazım şekillerinin ortak noktası, zemin bir şiir/dize/mısra etrafında olgunlaşması ya da alıntılanan dize/mısra ile desteklenmesidir.

1. Beyânü'l-Hak Mecmuası

Türk kültür ve düşünce hayatına katkıda bulunan, geçmişte yaşananlara ayna tutan malzemelerin başında gazete ve dergiler gelmektedir. Bunların basıldıkları dönemler için sosyal, kültürel, siyasi, ekonomik, edebî faaliyetleri yansıtan görevleri vardır. Bu görevleri yerine getirenlerden biri de Beyânü'l-Hak mecmuasıdır. Bu mecmua 1908-1912 yılları arasında II. Meşrutiyet'in ilan edildiği dönemde yazın hayatında yerini almıştır. Beyânü'l-Hak'ın içeriğinde her konudan yazılar bulunmaktaydı. Bir mecmuada her türden görüş ve düşünce yazısının bulunması o dönemin özgürlük ortamını göstermektedir. Eli kalem tutan kişilerden oluşan ilmiye sınıfı da bu hürriyet hissiyatı ile yönetimde ve sosyal hayatta söz sahibi olmaya başlamıştı. “Cemiyet-i İlmîyye-i İslamiye¹” derneğinin kurucuları tarafından çıkarılan bu derginin yazar kadrosu genellikle ulema'dır. Bu kadronun görüşü İttihatçıların duyuş ve düşüncelerini tenkit edici niteliktedir.

Başyazar Mustafa Sabri Efendi mecmuanın ilk sayısında: (Beyânü'l-Hak'ın) Mesleği² başlıklı yazısında içerik olarak kendi çizgisini, topluluklarının amacını ve derginin yayımlanma hedeflerini belirlerken şu cümleleri kullanmıştır: *Beyânü'l-Hak olarak istibdada olan karşıtlıklarıyla İttihat ve Terakki'yi desteklediklerini ve İslami çizgiyi asla bırakmadıklarını* ifade etmiştir.

İslami bir topluluk tarafından çıkarılan bir mecmuanın içeriklerinin İslam dini çerçevesinde olması ve bu fikirlerin halka yansıtılması yazarlar için çok önemsenmekteydi. Mecmuanın bütün sayıları ve yazılarının özetinin oluşturduğu bir proje tarafımızca yapılmıştır. Bu özetlerden çıkarılan netice itibarıyla karşıt görüşlere hoşgörülü olmayan bir yazar grubu mevcuttur, ifadesi kullanılabilir. Fakat kendi yazar gruplarının dönemsel olarak fikir farklılıkları yaşadığı görülmektedir.

Bu derginin yazarları “İttihat ve Terakki Cemiyeti ile başta birlikte görünürlerken zamanla onlardan da kopmuşlardır” (Boyacıoğlu 1998: 51). Yayın hayatına “İttihat ve Terakki”yi destekleyerek başlayan yazarlar, derginin sonraki yazılarında karşıt tutum sergilemişlerdir³. Mecmua ve yazarların görüşlerini belirten yazılar arasında bulunan “Cemiyetimiz⁴” başlıklı yazıda; Mehmet Fatin, Cemiyetlerinin (Beyânü'l-Hak'ın) çizgisini ortaya koymuştur. Cemiyetlerinin; İttihat ve Terakki'ye merbut olduğu, cemiyet-i âli ve cemiyet-i dinîye olduğu ifade edilmiştir. Bu görüşe sonradan katılmadıklarını belirterek her zaman için doğruluktan yana olduklarını da “İzah-ı Hak ve Hakikat⁵” başlıklı yazıda açıklamışlardır. Bu yazıda Ermenekli M. Safvet ulema olarak hiçbir fırkaya bağlı olmadıklarını sadece haktan taraf olduklarını söylemiştir. Ayrıca, İttihat ve Terakki'yi destekledikleri istibdat döneminde hiç kimsenin yapılan haksızlıklar karşısında konuşmadığını ve kendilerine yönelik her saldırıya cevap verebileceklerini belirtmiştir.

Derginin yazı içerikleri dönemin karmaşık hayatından geri duramamış, güncel sosyal ve siyasi yazılar ile birlikte edebî metinler yazılmıştır. Bu metinlerden manzum şekilde yazılanların dinî nitelikli olanları çoğunluktadır. Fakat Trablusgarp Savaşı zamanında yazılan ve o günün durumunu üzüntü ile anlatan şiirlere de rastlanılmaktadır⁶.

2. Bir Tür Olarak Na't

Kelime olarak; “bir şeyi methederek anlatma, vasıflandırma” (Devellioğlu 2006: 809) anlamına gelen na't, Türk edebiyatında daha çok Hz. Peygamber'i övüp metheden manzumelerin genel adıdır.

¹ Bu dernek, II. Meşrutiyet döneminde kurulan siyasi, ilmi ve dini bir dernektir. Derneğin kurucu ve üyelerinden bazıları: Mustafa Sabri Efendi, Elmalılı Hamdi Yazır, Şehri Ahmed Efendi, Mehmed Arif, Mehmed Fatin (Gökmen), Hayret (Adanalı), Hüseyin Hazım'dır. Ayrıntılı bilgi için bkz. “Ayhan, Halis. ‘Cemiyet-i İlmîyye-i İslamiyye’, (İstanbul: DİA, 1992, C. VII), 332-333.”

² Beyânü'l-Hak, C.I/1.

³ “İtalya Sefareti'nden 23 Eylül 1911 Tarihinde Varid Olan Takrizin Tercümesidir.” C.V/2328; “İttihat ve Terakki Kongresi Raporunun Bir Noktası”. C.VI/2359 “Haftalık Zübde-i Havadis”. C.VI/2406; “Ahval-i Dâhiliye”. C.VI/2484; “Maziye Bir Nazar”. C.VII/3089, vd. gibi yazılarda bu karşıtlık görülmektedir.

⁴ Beyânü'l-Hak, C.I/10.

⁵ Beyânü'l-Hak, C.VI/2493.

⁶ “Hasbihal” C.VI/2590. Ahmed Vehbi'nin yazdığı 21 beyitten ve “üzre” redifiyle kurulmuş olan bu şiir dönemin insanların içinde bulunduğu durumdan ve Trablusgarp'ta yaşananlardan duyulan üzüntüden bahsetmektedir.

“Ancak bazı kaynaklarda Hz. Peygamber dışında dört halife ve Hz. Ali vasfında yazılan manzumelere de na’t denildiği ifade edilmektedir” (Mevlevi 1994: 113). Bir gelenek olarak na’tın, Arap ve Fars edebiyatında örnekleri görülmektedir. Bununla beraber na’t Türk edebiyatında Hz. Peygamber’in doğumunu, hayatını, mucizelerini bütün hassasiyetiyle işlemiş ve sahiplenmiştir. Çünkü bu konuda eser verenlerin ortak amaçları da söz konusudur. Hz. Peygamber’in sevgisi ve hürmeti dışında affedilmeye vesile, yardım bekleme ve onun şefaatine erme umudu bu konuda eser verme sebeplerindedir. “Dolayısıyla na’tlar yalnızca Peygamber methini konu edinen şiirler olmak dışında, şefaahat istenilen istişfa’ ve yardım dilenilen istimdâd türlerinin özelliklerini de gösterirler” (Yeniterzi 1993: 40). Bu türde yazılmış metinlerde Hz. Peygamber’in sıfatları, üstün özellikleri iktibaslar ile anlatılarak yazılmaktadır. Genelde sade bir dil ve anlatıma sahip olan bu metinlerin sonunda şair ya da yazar günahkâr olduğunu dile getirip Hz. Peygamber’e özgü olan şefaahat için yakarır. Şairler şiirlerinde, yazarlar da mensur eserlerinde yazma kabiliyetleri ile Hz. Peygamber sevgisini, saygısını, onun yaşadığı olayları, sıkıntıları, mucizeleri buluşturup eserlerini güzelleştirmişlerdir. “Dilimizin ses bayrakları olan yazarlarımızın, asırlarla birlikte işin edebî açıdan mükemmel örneklerini daha çok naatlarda görmek mümkündür” (İsen 1997: 362). Şairlerin divanlarında ya da özel olarak yazdıkları şiirlerde na’t türü çoğunluk olarak kaside ve gazel nazım şekilleriyle karşımıza çıkar. Bu türün diğer nazım şekilleriyle de yazıldığı görülür.

İslamcı dergi kategorisinde bulunan ve çizgisini bu şekilde belirleyen Beyânü'l-Hak mecmuasında Allah ve peygamber aşkı, coşkunluğu, derinliği ile birlikte yazıların tarzı belirlenmiştir. Mecmuadaki na’tlarda bu özellikler görülmektedir.

3. Tazmin Sanatı ve Kullanımı

Tazmin, Arapça ‘kefil olmak’ fiilinin tef’il babında türediği bir kelimedir. “Sözlükte ‘bir şeyi içine almak, ihtiva etmek’ anlamındaki damn (damân) kökünden türeyen tazmîn (tadmîn) ‘bir şeyi başka bir şeyin içine koymak, ona dâhil etmek’ demektir (Durmuş 2011: 204). Tazminin müşterek malzemeyi kullanmaya dayalı sanat olarak tanımı ise ‘bir beytin veya bir sözün manasını kuvvetlendirmek için başka bir beyit yahut kelimadan alıntı yapılması ya da bir beytin-mısraın anlamının kendinden sonra gelen beyit veya mısra ile tamamlanmasıdır’ (Cürcânî 1983: 60). ‘Tazmin, hâlin gereğine uygunluğundan ve aslında tazmin edilen şiirin güzelliğinden yapılır’ (Recaizade Mahmud Ekrem 1299: 334). Edebî sanatlar içinde incelenebilecek olan tazmin kullanımına erken dönem eserlerinde de rastlanabilmektedir. Bir başkasının beğenilen eserinin tamamının ya da bir kısmının alınıp üstüne veya altına eklenen mısralar ile oluşturulan bir sanat olan tazminde zemin şiir sahibinin belirtilmesine her zaman gerek görülmemektedir. ‘Bilinen bir şair ya da şiiri/mısraı ise belirtmeye gerek olmaz ama aksi takdirde bu durum intihal olur’ (Ahmet Cevdet Paşa 2000: 119; Bilgegil 2015: 269). Kanıtlayıcı tanım olarak; ‘Çok bilinen bir mısra veya beytin iktibas edilmesi hâlinde şairin adının söylenmemesi kusur sayılmamaktadır.’ (Pala 2011: 206) cümlesi örnek gösterilebilir.

“Aşkın irşâdıyla girdik manevi bir gülşene
Dolmasın beyhûde sâgar açmasın beyhûde gül
Câm-ı Cem bir lahza devretmez bu zevk-âbâdda
Hem kadeh hem bâde hem bir şûh sâkîdir gönül” (Yahya Kemal)

Yahya Kemal bu şiirinde son mısraını Nef’î’nin bir mısraı olarak alıntılanmıştır. Fakat Nef’î’nin bu mısraları bilinen bir beyte ait olduğu için şair şiirinde Nef’î ismini belirtmemiştir.

“Bedî istilâhında âyetden, hadîsden alınan bir parça ile sözü tezyîn ve mânâyı te’yîd etmektir.” (Mevlevi 1994: 61) şeklinde kaynaklarda tanımlanan iktibas için diğer bir tanımlama da şu şekilde yapılır: ‘âyet veya hadisin tam yahud eksik alınmasıyla ilgilidir. Buna göre, birincilerine ‘tam’, ikincilerine ‘nakıs iktibas’ adı verilmiştir’. (Bilgegil 2015: 252). İktibas için yapılan bu adlandırmayı tazmin için de kullanmak mümkündür. Örnek olarak;

İçimize kapandıkça gül

Bir gül açılmaz yüzün tek (Behçet Necatigil)

Bu şiirinde şair, Fuzûlî'nin çok bilinen "Su Kasidesi"ndeki,

Suya virsün bâğbân gülzârı zahmet çekmesün

Bir gül açılmaz yüzün tek virse bin gülzâra su

beytinin ikinci mısraını eksik alınmayla ilgili olarak nâkıs tazmîn etmiştir.

Bazı durumlarda şairler alıntılama yapacakları şairin adını kullanmayı tercih etmişlerdir:

"Râsih'in bu beytini tazmîn edip kilik-i Nedîm

Nukl sundu içtiğim sahbâ-yı irfân üstüne

Süzme çeşmin gelmesin müjgân müjgân üstüne

Urma zahmı sineye peykân peykân üstüne" (Nedim)

Şiire bir başka şairin şiirinden alınan mısra/dize/beyitler ile ekleme yapılarak oluşturulmuş şiirler tazmin başlığı altında incelenir. Tazmin, iki şairin anlamda, söyleyişte, histeki benzerliklerinin bir araya getirilmesi demektir. Bu yüzden tazmin kelimesi yerine *ekleme* sözcüğünün karşılığı kullanılır. "Ekleme, bir şairin, başka bir şairin dize ya da ikiliğini kendi şiirine katmasıdır." (Göğüş vd. 1998: 46).

Arap edebiyatında tazmin sanatının kullanımı gramerde ve edebiyatta ayrı ayrı incelenmiştir. Özellikle Kur'an-ı Kerim açısından incelenip ayrıma varılmıştır. Bu açıdan Kur'an-ı Kerim isim tazmini, kelime tazmini, fiil tazmini, harf tazmini gibi şekillerde incelenebilmektedir. Fakat belagat konusunda özellikle şiir bünyesinde bakıldığında bu ayrımlara girmeye gerek olmadığı görülür. İncelenen şiirde başka bir şaire ait mısraların varlığı belli ise o şiirin tazmin sanatı dâhilinde belagat sanatına bakılır.

4. Beyânü'l-Hak Mecmuasında Bulunan Na'tlar

Beyânü'l-Hak, makale ve şiirlerin yer aldığı bir dergidir. Yazar topluluğunun duygu ve düşüncelerini ifade ettikleri yazılar günceli kapsamakla beraber çoğunluk dinî içeriklidir. Dergi, amacını dinî inançların kuvvetlenmesi ve ahlakın yüceltilmesi olarak açıklamıştır⁷. İslam dini doğrultusunda öğretilerin yer aldığı yazılar halkın bilinçlenmesi maksadını taşımaktadır. Mensur yazıların ayet, hadis, fıkıh, kelam gibi konulara ağırlık verdiği dergide manzum olarak münacat, mevlid, ramazaniye, medhiye, na't gibi tür ve tarzlarına rastlanmaktadır. Türk edebiyatında na't söylemenin bir gelenek olduğu göz önünde bulundurulursa dergide bu türe rastlanması kaçınılmaz olmuştur. Bu çalışmada Beyânü'l-Hak dergisinde yayımlanmış ve na't türünde yazılan tazmin, tahmis ve tesdis şeklindeki manzumeler ile muhteva özellikleri verilmiştir⁸. Tırnak içinde yazılan kısımlar alıntılanan şairin (zemin şiir) beyitlerini göstermektedir.

4.1. Tâhirü'l-Mevlevî'nin Tahmîs-i Na't-ı Şerîf'i

Çok yönlü kişiliğiyle Tâhirü'l-Mevlevî (1877-1951) edebî alanda velûd bir şairdir. Birçok türde şiir kaleme alan eden Mevlevî'nin dinî içerikli metinleri daha ağırlıktadır. "Telif ve tercüme birçok eser yazan Tâhirü'l-Mevlevî'nin, 40 kadar matbu, 50 civarında da elyazma halinde kitabı vardır" (Atalay

⁷ "Beyan'ül Hak", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, (İstanbul, Dergâh Yayınları, Ocak 1977), 413.

⁸ Şiirler, dergideki yayın tarihi esas alınarak verilmiştir.

2008: 76). Çocuk yaşta şiirler yazmaya başlayan, edebî kişiliği oldukça gelişmiş, muhteva bakımından dinî öğeler kullanan bir şair olan Su'ûdu'l-Mevlevî (1882-1948); Tâhirü'l-Mevlevî'yi kendine örnek almıştır. “Eserlerine kıymet kazandıran yegâne şeyin Müstecâbî-zâde İsmet Bey, Tâhirü'l-Mevlevî, Abdülbâki Dede Efendi gibi değerli zatların bakışlarının nuruna mazhariyyet olduğunu belirtir” (İşler 2005: 49).

İncelenen bu manzumede; esas alınan gazelin anlam, duygu-düşünce, kafiye, vezin gibi konuları aynı olarak devam ettirilmiştir. Hz. Peygamber sevgisinin, övgüsünün yer aldığı gazelde sekiz beyit için de ayrı kıtalar oluşturulmuştur. Klasik na't özelliği olan şefaat isteme olgusu bu manzumede son “beyitte” karşımıza çıkar. Her iki şairin de adı-mahlası şiirde geçmektedir. Beyânü'l-Hak mecmuasında yayımlanan hâli ile metin bu şekildedir:

Tahmîs-i Na't-ı Şerîf⁹

Vezin: mefâ'ilün/mefâ'ilün/mefâ'ilün/mefâ'ilün

Cebîn-i enverin mirât-ı vahdet yâ Resûlallâh
 Dilin gencîne-yi gayb-ı hüviyyet yâ Resûlallâh
 Kudûmun âyet-i büşrâ-yı rahmet yâ Resûlallâh
 “Vücûdun Mushaf-ı pâk-i hidâyet yâ Resûlallâh¹⁰
 Senin mahiyyetin hakdan ibâret yâ Resûlallâh”

Ehaddan Ahmediyyet sûretiyle remz-i müştaksın
 Müşâr-ı nükte-yi neşrah, meâl-i mâh-ı münşaksın
 Harîm-i vahy-i Rabbânî'de Cebrâ'il'e esbaksın¹¹
 “Emîn-i 'ilm-i hak 'âyine-yi didâr-ı mutlaksın
 Seni görmekle birdir Hakk'ı ru'yet yâ Resûlallâh”

Nebiyullâh-ı a'zamsın perestiş-gâh-ı ikânsın
 Debistân-ı hakikatde sebak-âmûz-ı 'irfânsın
 Musavver feyz-i Mevlâsın zuhur-ı ism-i Rahmânsın
 “Mücessem sırr-ı Yezdânsın esâs-ı din u îmânsın
 Vücûb-ı Hakk'a zatındır işâret yâ Resûlallâh”

Muhât-ı 'akl-ı insân olmadan bî-şek müberrâsın
 Hured-sûz-ı beşersin bir muhâlû'l-hall mu'ammâsın
 Bakılsa Kibriyâ-yı Hakk'a meclâ-yı mücellâsın

⁹ Beyânü'l-Hak, S.7,141.

¹⁰ Bu gazel için İşler (2005), tezinde şu cümleleri yazmıştır: “Bu eser, Sadalarım'da tahmis olarak yer almıştır. Eserin üst kısmında şu metin vardır: “Na't-ı celîl-i Hazret-i Risâlet-Penâhî'yi tazammun yazmış olduğum eser-i fakîrânem otuz seneden beri şeref-yâb-ı ülfet-i müstefid-i faziletleri olduğum şa'ir-i 'afif ü halûk Tâhirü'l-Mevlevî Bey Efendi Üstâdım tarafından ber-vech-i âfî şeref-i tahmîse mazhar buyurulmuştur.” s.120.

¹¹ Metinde sehven 'esbakîn' şeklinde yazılmıştır. Kafiye uyumu sebebiyle düzeltilmiş hâli kullanılmıştır.

“Büyükükden büyüksün her tasavvurdan¹² mu’allâsın
Büyük vasfı sana etmez kifâyet yâ Resûlallâh”

Bilenler ittihâd-ı nisbet-i kudsiyyet-i ‘aşkı
Görürler zât-ı pâk-i ‘akdesinde vahdet-i ‘aşkı
Eyâ Hakk’ın şeref-endûz-ı hakkâniyyet-i ‘aşkı
“Habib-i Kibriyâsın fehm eden mâhiyyet-i ‘aşkı
Seni gayr ez-Hudâ farz etmez elbet yâ Resûlallâh”

Senin ey mesned-‘ârâ-yı “le’amrûke” Hazretillâh
Bütün ekvâna etmişdir der-i cûdun dehâlet-gâh
Gedâ-yı âsitânındır şehen-şâhân-ı sâhib câh
“Cihâna müstakillen hükm-fermâ olmağa billâh
Mürecceh bâb-ı lütfunda esâret yâ Resûlallâh”

Rızâ-yı pâkine hıdmet rızâ-yı Hakk’a hıdmeddir
İtâ’at zâtına ayniyle Allâh’a ‘ibâdetdir
Gönül ol feyz-i nisbetden şeref-yâb-ı sa’âdetdir
“Benim sermâye-yi fahrim o hürr-âne esâretdir
Hudâ hakkıçün âzâd etme lutf et yâ Resûlallâh”

Âmân ey melce-yi ümmet o rüş-â-hîz-i ekberde
Ser-i bî-çâreme eyle cenâh-ı lutfi güsterde
Anıldıkda kulun “Tâhir” bana mensûb o çâker.. de
“Esirimdir buyur kâfi Suûd’a rûz-ı mahşerde
Ne hâcet istemem bir başka devlet yâ Resûlallâh”

Bu şiir Tâhirü’l-Mevlevî’nin Suûdu’l-Mevlevî’nin şiirine yapılmış bir tahmisidir. Tâhirü’l-Mevlevî ekleme yaptığı şiirin hem dış hem de iç yapısına birebir uymuştur. Bir dostluk nişanesi olarak yazılan nazireler maddesine dâhil edilebilecek olan bu tahmis na’t geleneği içinde samimi bir dille yazılmış şiir olarak tanımlanabilir.

4.2. Tâhirü’l-Mevlevî’nin Na’t-ı Şerîf’i¹³

Hz. Üftade’ye (d.1490) ait olan “Meded ey kafilê-salar-ı rusûl huz bi-yedi” mısranın tekrarıyla yapılmış altı mısradan oluşan beş kıtalık bir manzumedir. Bu şiir bir tazmin örneğidir çünkü Tâhirü’l-

¹² Metinden sehven ‘tasav’ şeklinde yazılmıştır. Anlam sebebiyle düzeltilmiş hâli kullanılmıştır.

¹³ Mecmuada tespit edilen Tâhirü’l-Mevlevî’ye ait na’t-ı şeriflerin bir kısmı “Zülfikar Güngör, Tâhirü’l-Mevlevî (Olgun) Hayatı, Eserleri ve Dinî Edebiyatla İlgili Şiirleri, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1994” yüksek lisans tezinde bulunmaktadır.

Mevlevî, başka bir şairin şiirinden bir mısraı bu gazelinde ilan etmiştir. Bu na't-ı şerîfin genelinde Tahirü'l-Mevlevî Hz. Peygamber'den yardım istemektedir. Son bentte mahlasını tevriyeli kullanıp tâhir ve zâkir olarak bağışlanma beklediğini ifade etmektedir.

Na't-ı Şerîf¹⁴

Vezin: fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün

Bürüyüp dîde-i im'ânımı gaflet remedî

Beni sevk itdi reh-i ma'siyete dîv-i reddî

Aman Allah için ey Fahr-ı Cihân-ı ebedî

Koyma vâdî-i dalâletde bu 'âsî-i bedî

Südde-i merhametindir dilimin müstenidi

"Meded ey kâfile-salâr-ı rusül huz bi-yedî"¹⁵

Kulunu meyl-i hevâ çekdi ser-â-ser bende

Kolları bağılı esîr oldum efendim ben de

Başkasından olamam feyz u meded hâhende

Cümle ümîdim eyâ Şâh-ı risâlet sende

Olmuşum bâr-geh-i şefkatine efgende

"Meded ey kâfile-salâr-ı rusül huz bi-yedî"

İttibâ' eyleyerek nefsime oldum güm-râh

Kendime zulm-ı şarîh eyledim eyvah eyvah

Şimdi nâdim olarak itmedeyim nâle vü âh

Âh ile girye ile geldim eyâ şâhenşâh

Eydi-i fakrımı açdım sana şey'en li'llah

"Meded ey kâfile-salâr-ı rusül huz bi-yedî"

Lakab-ı 'atîfetün şâfî'-i rûz-ı 'arasât

Dergeh-i mekremetin cây-ı âmân-bahş-ı 'usât

Leb-i la'linde dîl-i mürde için âb-ı hayât

Cünbüş-i gamzene vâbeste ser-i râh-ı necât

Bir nazar kıl bana da yâ men 'aleyhi's-salavât

"Meded ey kâfile-salâr-ı rusül huz bi-yedî"

¹⁴ Beyânü'l-Hak, S.15, 339.

¹⁵ 'Mısra' Hazret-i Üftade'nindir' notu, dergide de aynı şekilde verilmiştir.

Merhamet eyle de mağfur-ı kebâir olayım
 Meded-i lütfun ile ehl-i beşâ'ir olayım
 Feyz-i pâkin ile âgâh-ı serâir olayım
 Mahlasım misli hakikatde de *Tâhir* olayım
 Dem-be-dem mısra'-ı 'âtî ile zâkir olayım
 "Meded ey kâfile-salâr-ı rusûl huz bi-yedî"

Başka bir eserden alınan mısra ve beyitlerle kurulmuş bu şekildeki nazım türlerinde, alınan mısraya bağlı kalınmaktadır. Vezin, anlam, redif gibi hususlar dikkat edilerek yazılan alıntılarda birebir bağlılık beklenmektedir. "Tazmini yapan şair tazmin ettiği şiir veya mısra ile kendi sözünü o kadar birbirine benzer kılmalıdır ki dinleyenler onu başkasından aldığını anlamayıp kendi sözü zannetmelidir." (Mehmed İzzet 1325: 160). Manzumede Hz. Üftade'nin mısra ile birlikte Tâhirü'l-Mevlevî'nin de na't-ı şerifinde kelimelerin ağırlaştığı göze çarpan bir nitelik oluşturmaktadır. Bu yönüyle yazılmış olan na't yapılan tazmin sanatı ile ıslah edilmiş ve hüner dolu bir hâle gelmiştir.

4.3. Halil Edîb'in Tazmin-i Na't-ı Şerîf'i

Bursa'da doğan Halil Edîb¹⁶'in (1859-1912) yazmış olduğu tesdis şeklindeki bu şiir 'Na't-ı Nebî' başlığındadır. 16. yüzyıl divan edebiyatı şairlerinden Zâtî'nin yazdığı Na't-ı Şerîf'in ilk beytinin üstüne dörder mısra eklemek suretiyle oluşturulmuş bir manzumedir. Bu manzume Zâtî'nin Na't-ı Nebevî'ye dair olan bir beytini tazmin eden bir tesdis örneği teşkil etmiştir. Şiirde konu ve vezin itibarıyla Zâtî'nin şiirinin ahengi bozulmadan devam ettirilmiştir. Bu manzume için; Halil Edîb, Zâtî'nin gazelinden emanet aldığı beyit örneğini kendi şiirinde çok güzel taşımıştır, denilebilir. Halil Edîb bu şiirinde Hz. Peygamber sevgisini, ona ulaşmak isteği gibi naif kelimelerle yazmıştır. Manzume şu şekildedir:

Na't-ı Nebî¹⁷

Vezin: fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün

Mihrinin nâmûs-ı ekberdir kemine dâyesi
 'Arşdır mi'râc-ı kadr ü şânının ilk pâyesi
 Hâk-i pâyın olmadır ebrârın ancak vâyesi
 'Acz u hayretdir menakıb-hânının sermâyesi
 "Kâmetin ey bostân-ı lâ-mekân pirâyesi"¹⁸
 Nûrdan bir servdir düşmez zemîne sâyesi"

Hak-şinâsâne uluvv-ı Ka'ben eyler deng ü lâl

Vasfının icmâlidir zirâ muhâl-ender-muhâl

¹⁶ Detaylı bilgi için bkz. Bahar Altıntaş, Halil Edip Bey Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Eserleri, (Kayseri Erciyes Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2000); İbnü'l-Emin Mahmut Kemal İnal, Son Asır Türk Şairleri I (Kemâlü's-Şuarâ) (Haz. Müjgan Cunbur), (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları 1999), 410-414; <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/edib-halil-edib-bey> (Erişim Tarihi: 29.10.2020).

¹⁷ Beyânü'l-Hak, S.39, 886.

¹⁸ Mecmuada dipnot olarak düşülen bilgidir: Balıkesirli (Zâtî)nindir. Müşâr-ı İleyh 876'de tevellüd, 953 (bu sayı sehven 754 şeklinde yazılmıştır) irtihal eylemiştir.

Pâyeni idrâk-ı mâ-fevke'l-tasvîr bir hayâl
Rif'atin bahsinde Hasân'ın da hattı bî-mecâl
“Kâmetin ey bostân-ı lâ-mekân pirâyesi
Nûrdan bir servdir düşmez zemîne sâyesi”

Açdı şer'-i envârın cennâte şeh-râh-ı mübîn
Buldı feyz sermedi eserinde erbâb-ı yakîn
Şevke müstagrak ümîd-i ref'etinle müznibîn
Mahz-ı rahmetsin sen ey mahbûb-ı rabbe'l-âlemîn
“Kâmetin ey bostân-ı lâ-mekân pirâyesi
Nûrdan bir servdir düşmez zemîne sâyesi”

Hâverin sâde değildir ufk-ı iclâl-i 'Arab
Müstenir mihr-i irfânın ser-â-pâ şark u garb
Nisbet-i zâtınla fahr eyler kemâlât u edeb
En büyük burhân şân; şânındaki ümmî lakab
“Kâmetin ey bostân-ı lâ-mekân pirâyesi
Nûrdan bir servdir düşmez zemîne sâyesi”

Var yeri geçse zemîne reşk ile ne âsmân
Ravza-yı cennet nişanındır mutâf-ı kudsiyân
İştîyâk-ı südde-bûsiyle bütün gün haste-cân
Döndü sîm-âba, Edîbî kıl o yüzden kâmrân
“Kâmetin ey bostân-ı lâ-mekân pirâyesi
Nûrdan bir servdir düşmez zemîne sâyesi”

Makri Köyü: 29 Temmuz 325 Halil Edîb

4.4. Tâhirü'l-Mevlevî'nin Tesdis-i Na't-ı Şerif-i Nâbî'si¹⁹

“Tesdis-i Na't-ı Şerif-i Nâbî” başlıklı bu manzume Tahirü'l-Mevlevî'ye aittir. 17. yüzyıl Klasik Türk edebiyatı şairlerinden Nâbî'nin meşhur “sakın terk-i edebden kûy-ı mahbûb-ı Hûdâ'dır bu” mısra ile başlayan “bu” redifli na't-ı şerif gazeline yapılan tesdis şeklidir. Nâbî'nin gazelinin her beytine dörder mısra ekleyerek 5 kıtalık bir tesdis manzumesi yazan Tâhirü'l-Mevlevî, Nâbî'nin gazelinin ahengini bozmadan kendi hislerini belirtmiştir.

Tesdis-i Na't-ı Şerif-i Nâbî²⁰

¹⁹ Mecmuada tespit edilen bu na't-ı şerif için yapılan bir diğer çalışma bkz. Şener, H. İbrahim, *Tâhirü'l-Mevlevî'nin Tesdis-i Na't-ı Şerif-i Nâbî'si ve Tahlili*. (İstem, 1/1, 2003), 9-22.

²⁰ Beyânü'l-Hak, S.51,1080.

Ve zin: mefâ'îlün/mefâ'îlün/mefâ'îlün/mefâ'îlün

Te'âlallâh zihî devlet-serâ-yı istifâdur bu
Güzîde câ-yı ârâm-ı Nebiyy-i Müctebâ'dur bu
Egerçi sath-ı arz üzre velî fevka'l-'ulâdur bu
Dahîlek kûy-ı acz ol ki melâz-ı inticâdur bu
“Sakın terk-i edebden kûy-ı Mahbûb-ı Hudâ'dur bu
Nazargâh-ı İlâhîdir makâm-ı Mustafâ'dur bu”

Bu câ-yı pür-şeref nezd-i hakâyık-bîn-i dikkatde
Hakikat Beyt-i Ma'mûr'a müraccahdır şerâfetde
Odur çün kible-i dildâdegân râh-ı mahabbetde
Ne şübhe Kâ'be'den ber-ter gelir mikyâs-ı rif'atde
“Habîb-i Kibriyâ'nın hâb-gâhıdır hakikatde
Tefavvuk-kerde-i arş-ı Cenâb-ı Kibriyâ'dur bu”

Melekler pâsbândır âsitânında bilâ-fâsıl
Ki âğûşunda olmuşdur o mâhı hâle-veş hâmil
Beni çün eyledin yâ Rabb O'na yüz sürmeğe nâil
Füyûz-ı hâk-i kudsünden bırakma çeşmimi âtil
“Bu hâkin pertevinden oldı deycûr-ı adem zâil
Amâdan acdı mevcûdât çeşmin tûtiyâdur bu”

Mutahhar ravzası bâğ-ı behiştin reşk-nâkidür
Karînü'l-ayn iden cân-ı hazîni hâk-pâkidür
O Hadrâ kubbe ki genc-i defnin evce hâkidür
Onun şevkiyle gör ebri nasıl sûzişle bâkidür
“Felekde mâh-ı nev bâbu's-selâm-ı sîne-çâkidür
Anun kandilidir hûr matla-'ı nûr u ziyâdur bu”

Hulûs-i kalb ile Tâhir demâdem yalvar Allah'a
Seni tekrâr sevk itsin dil-efkârâne ol râha
Şeref-yâb oldığın demde O âlü'l-âl olan câha
Salât-i müznibânen eyleyüp takdîm ol Şâh'a
“Mürâ'ât-ı edeb şartıyla gir (Nâbî) bu dergâha

Metâf-ı kudsiyândur buse-gâh-ı enbiyâdur bu”

4.5. Tâhirü'l-Mevlevî'nin Na't-ı Şerif'i

Tahirü'l-Mevlevî'nin 6 dörtlükten oluşan Hz. Peygamber'e övgü içerikli bir şiiridir. Bu na't tazmin örneği bir manzumedir. Bu manzume için tazmin örneği denilmesinin sebebi şiirin aslında bulunan, parantez içinde yazılan alıntı kullanımından dolayıdır. Manzumenin 3. kıtasında yer alan (Ehadla Ahmed'in farkı hemân bir mîm) sözleri ile Mahmud Şebüsterî'nin (1288-1340) Gülşen-i Râz eserindeki mısraın alıntısından dolayı tazmin sanatı kullanılarak yazılmış bir na't örneğidir, denilir. “Gerek nazire mecmualarında zemin şiirden farklı dilde yazılmış nazire örneği, gerekse tezkirelerde zemin şiirden farklı dilde nazire yazılabileceğine ilişkin bir bilgi yoktur. Buna karşın tam tersi olan yani zemin şiirden farklı dil ve lehçede nazire yazılamayacağını belirten bir görüş de yoktur.” (Arslan, 2007: 77). Bu na't-ı şerifte Farsça yazılmış manzumenin çevirisi kullanılmıştır.

“Sırr-ı Hak râ bâ tû güyem âşikâr / Sana Hakk'ın sırrını açıkça söyleyeyim mi?

Ehad der mîm-i Ahmed geşt zâhir / Ahad, Ahmed'in mîm'inde zâhir oldu

Ahmed est încâ ehad ey merd-i kâr / Ahmed'dir burada ehad olan, ey işin ehli olan kimse!

Mîm râ ber dâr Ahmed şod ehad / Mîmi kaldır Ahmed oldu ehad

Fehm kon ma'ni-i Allâhü's-samed / İşte Allahu's-samed'in manasını anla!

Derîn dovır evvel âmed ayn-i âhir / Bu devirde evvel ahirle aynı geldi

Zi Ahmed tâ ehad yek mîm farkest / Ahmed ile ehad arasında bir mîm fark var

Cihânî ender ân yek mîm garkest.” / Bütün bir cihan o mîmin içinde müstağraktır.” (Gölpınarlı 1972: 2).

Na't-ı Şerif²¹

VeZin: mefâ'îlün/mefâ'îlün/mefâ'îlün/mefâ'îlün

Eyâ şâh-ı serîr-i ıstıfâ ol rütbe ekremsin

Şerîk-i i'tilâ yokdur sana bî-misl ü tev'emsin

Egerçi suretâ teşrîfsâz-ı sulb-ı âdemsin

Medâr-ı âferinîşsin, ebu'l-ervâh-ı âlemsin

O suretle mu'allâdır ki 'Abdullâh-ı temcîdin

Muhammed nâmını etmiş redifi kavlı-i tevhîdin

Bu sözde yok muhalli hiç zünûn u şek u terdîdin

Ki mir'ât-ı ilâhi mazhar-ı zat-ı mu'azzamsın

²¹ Beyânü'l-Hak, S.78, 1509.

Nasıl mümkün değilse akla derk künhü zat Allah
Değil senden dahı hak ile erbâb-ı nazar âgâh
“(Ehadla Ahmed’in farkı hemân bir mîm)” iken b’illâh
Mu’ammâ-yı Hudâsın, hall olunmaz sırr-ı mübhemsin

Zuhûr-ı cezbe-yi aşkın olunca sabra âteş-zen
Şu’â-yı feyzini vahdet sözümden eyledi rûşen
Sefihim eyledim âgâh olup (kul yâ ‘ibadî)den
Ki sen cümle ‘ibâdullâha mevlâ-yı mükerrermsin

Gürûh-ı âşıkâne zevk-bahşâ-yı cinânîdir
Ki veche akdasın burka-yı küşâ-yı (min rea)dır
Seni hakkile görmek ru’yetullâhın nişanıdır
‘Aceb sırr-ı mücessem bül’aceb genc-i mutalsamsın

Der-i feyzin ki itmiş melce-yi gül hâlık-ı ekber
Dahîl olmuşdur ol bâb-ı kerem-fermâya bu çâker
Büküp boynun lebinden böyle bir şîrîn hitâb ister
Ki dergâhımda ey Tâhir benim sen kendi bendemsin – Tâhirü’l-Mevlevî

4.6. Kastamonulu Sofi-zâde Mehmed Tevfik’in Tahmis-i Na’t-ı Şerîf Nâbî’si

Bu manzume Kastamonulu Sofi-zâde Mehmed Tevfik (1873-1960) imzalıdır. Nâbî’nin Divanında bulunan na’t konulu bir gazelin her bir beytine üçer mısra eklenmek suretiyle oluşturulmuş bir tahmis örneğidir. Her tahmis örneğinde yapıldığı gibi şair bu manzumede şiirin havasını bozmadan doğal bir şekilde eklemelerini yapmıştır. Tesdis, tahmis, tazmin gibi başka şairlerden alıntı yapılan sözlerin, cümlelerin manzumelerde aykırı durmadan işlenmesi, bu gibi nazım şekillerinde esas teşkil etmektedir. Kastamonulu Sofi-zâde’nin şiirinde kelimelerin işlenmesi durumu kendini göstermektedir.

Tahmis-i Nat-ı Şerif Nâbî aleyhirrahme²²

Vezin: mef’ûlü/mefâ’îlü/mefâ’îlü/fe’ûlün

Ey zâtî olan merkezî ta’yîn-i cihâtın
Mi’râc-ı şerifinde ‘avâlim-i derecâtın
Hayret getirir mahasal-i ilmi dühâtın

²² Beyânü’l-Hak, S.172, 3030.

“Ey âyine-yi leb-be-lebi nüshâ²³-yî zâtın
V’ey mazhar-ı ser-tâ-seri emvâc-ı sıfâtın”

Teşrîfine hazırlık için arş-ı mu’allâ
Olmuşıdi serâ perde-yi takdirde peydâ
Bilsün mi reh-i ‘aşkı nedir ‘âkil ü şeydâ
“Hep oldı senin nüsha-yı zatınla hüveydâ
Pûşîde iken hüsni sülûk²⁴ u harekâtın”

Vüs’at bulamaz nâtıka ta’bîre dehende
İdrâk-i karîb olsa da evvel ser-bülende
Ey bahr-ı kemâlâtına Cibrîl-fikende
“Bi’l-kuvvesi bi’l-fi’l zuhur eyledi sende
Gencîne-i gaybîsi olan ‘ilm ü hayâtın”

Kılmış seni Hak efdal-i ekvân u halâyık
Sensin bu halâyıkda olan gevher-i râyık
Ey zâtî olan bârgeh-i vuslata lâyık
“Hep kendi²⁵ lisânında senin cümle²⁶-i hakâyık²⁷
Ma’nâ-yı nihâyâtı²⁸ hurûf u kelimâtın”

Ey mertebesi tâc u risâletle seniyye
Ârayış-i dihim u künûz-ı nebeviyye
Ez hadd-i ezel tâ-be-diyâr-ı ebediyye
“Nâbî-yi kemînenden ola sana hediyye
Ezkâ vü e’âlîsi selâm u salavâtın”

Ey şâh-ı rüsûl fahr-ı ümem nûr-ı dü-âlem
Sermâye-yi icâd u hayât-âver-i âdem
Tevfik’in olup eşk-i ter-çeşmî demâdem
“Bahr-ı keremin fitresine seyl-i ‘aremrem

²³ Nâbî Divanı’nda bu kelime ‘lucce’ olarak geçmektedir. Nâbî’nin şiiri için kullanılan kaynak: Ali Fuat Bilkan, Nâbî Divanı I-II, (İstanbul: MEB Yayınları, Türk Edebiyatı Dizisi, 1997), 817.

²⁴ Age’de bu kelime ‘sükûn’ olarak geçmektedir.

²⁵ Age’de bu kelime ‘giydi’ olarak geçmektedir.

²⁶ Age’de bu kelime ‘kisve’ olarak geçmektedir.

²⁷ Age’de bu kelime ‘tahkîk’ olarak geçmektedir.

²⁸ Age’de bu kelime ‘nihânîsi’ olarak geçmektedir.

İster ki bula feyz-i ‘amîmü’l-berekâtın”²⁹

Sonuç

Türk İslam edebiyatı çerçevesinde bir konunun farklı şairler tarafından yazılması, söylenilecek ibarenin olmamasından değil her söyleyenin kendinden bir şeyler katmasından kaynaklanmaktadır. Üstad kabul edilen şairlerin eserleri yeni yetişen şairler tarafından alınıp eklemeler yapılarak ‘nazireler’ meydana getirilmiştir. Böylelikle hem geleneğe ait olma çabası hem de eserleri tanıma ve yazma bir arada yürümüş oluyordu. Şairlerin nazireler ile tazmin, tahmis, tesdis gibi şekiller oluşturması geçmişe uzanan söylemin forma dönüşmesidir. Na’t-ı şeriflerde daha çok görülen bu formlar nazire yapılan şairin kabiliyeti ve övgüsü çerçevesinde şiirleri oluşturmaya yaramaktadır. Türk İslam edebiyatının son dönem temsilcileri sayılabilecek şairlerin yazdıkları nazireler ile oluşan bu çalışmada geleneğin devamı örneklendirilmiştir. Muhteva bakımından İslam medeniyeti çatısı altında oluşmuş bu şiirlerde, şairlerin inandıkları değerler, hissiyatlarıyla birlikte metinlere yansımıştır. Zemin şiirlerin kelime kadroları, tamlamaları, mazmunların yapıma şekli ve edebî sanat benzerlikleri bir bütün olarak manzumenin birliktelik oluşturduğunun göstergesidir. Manzumelerin geneline bakıldığında biçim açısından zemin şiirler ile uyum içerisinde olduğu görülmüştür. Aynı vezin, aynı kafiye ve redifler tercih edilmiştir. Zemin şiirlerin mısra sayılarından daha fazla sayıda mısra ile şiirlerin oluşturulduğu gözlemlenmiştir.

Kaynakça

- Ahmet Cevdet Paşa. (2000). *Belagat-ı Osmaniyye*. (haz. Turgut Karabey vd.) Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ahmet Şirani. (13 Şubat 1327). “Ulema-i Kiram ve Fırkalar”. *Beyan-ül Hak*, C. IV, Sayı 147.
- Arslan, M. (2007). “XVI. Yüzyıl Anadolu Sahasında Nevâyî’nin Önemli Bir Takipçisi: Muhyî ve Nazireleri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, c.4, 64-86.
- Atalay, M. (2008). “Tahirü’l-Mevlevi ve Şiiri”. *Doğu Araştırmaları* 1, 75-88.
- Ayhan, H. (1992). “Cemiyet-i İlmiyye-i İslamiyye”. *İstanbul: DİA*, c. VII, 332-333.
- “Beyan’ül Hak”. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul: Dergâh Yayınları, Ocak 1977/a, 412-413.
- Bektaş, E. (1992). “Beyanülhak”. *İslam Ansiklopedisi*, C.6, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 34-35.
- Bilgegil, K. (2015). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- Bilkan, A. F. (1997). *Nâbî Divanı I-II*, Türk Edebiyatı Dizisi. İstanbul: MEB Yayınları.
- Boyacıoğlu, R. (1998). “Beyânü’l-Hak’ta Ulema, Siyaset ve Medrese”. *Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.2, 51-92.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali. (1990). *Ta’rifât*. Beyrut: Mektebetü Lübnan.
- Devellioğlu, F. (2006). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dilçin, C. (2003). “Cumhuriyet’in 80. Yılında Divan Şiiri Üzerine Düşünceler”. *Türkoloji Dergisi*, XVI/2, 1-21.

²⁹ Bu beyit yerine age’de;

“O zât-ı ganî itmez idi kasd-ı tenezzül

Bulsaydı tahakkuk biri sensiz bu sıfatın” beyti bulunmaktadır. Diğer kelime farklılıkları ve bu durum şairin, nüsha farkı olan bir yazmadan gazeli gördüğünü göstermektedir.

- Durmuş, İ. (2011). "Tazmin". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXXX, 204-206.
- Göğüş, B, vd. (1998). Yazın Terimleri Sözlüğü, Ankara: Dil Derneği Yayınları.
- Güngör, Z. (1994). Tâhirü'l-Mevlevî (Olgun) Hayatı, Eserleri ve Dinî Edebiyatla İlgili Şiirleri. (Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No.26097)
- İsen, M. (1997). Türk Edebiyatında Peygamber Sevgisi, Ötelerden Bir Ses (Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler). Ankara: Akçağ Yayınları.
- İşler, N. (2005). Su'ûdu'l-Mevlevî Hayatı, Eserleri ve Dîvânı (Zâdegân). (Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No.253168)
- Köksal, M. F. (2001). Edirneli Nazmî, Mecma'ü'n-Nezâ'ir (İnceleme-Tenkitli Metin), C.I-III. (Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No.100298)
- Köksal, M. F. (2006). Sana benzer güzel olmaz. Divan şiirinde nazire. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kurnaz, C. (2007). Osmanlı Şair Okulu. Ankara: Birleşik Dağıtım Kitapevi.
- Mehmed İzzet. (1325). Def'u'l-Mesâlib fî Edebi's-Şâ'ir ve'l-Kâtib. İstanbul: Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi Matbaası.
- Recaizade Mahmud Ekrem. (1299). Ta'lîm-i Edebiyât. İstanbul: Mihran Matbaası.
- Pala, İ. (2011). "Tazmin". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXXX, 206.
- Şebüsterî. (1972). Gülşen-i Râz Şerhi. (çev. Abdülbaki Gölpınarlı). Ankara: MEB Yayınları.
- Tahirü'l-Mevlevî. (1994). Edebiyat Lügati. (çev. Kemal Edip Kürkçüoğlu). Ankara: Enderun Kitabevi.
- Yeniterzi, E. (1993). Divan Şiirinde Na't, Ankara: TDV Yayınları.

Extended Abstract

It is a situation seen in every field of literature that a poet or writer leaves a written product to increase the permanence of his works. Artists create these works within certain patterns. In the works created as poetry or prose, there should be a literary emphasis besides the emotional emphasis. Artists have sought the most effective ways of presenting their feelings and thoughts to their readers since the beginning of the written tradition. These embellishing ways can be very diverse: those that address both the eye and the ear such as rhyme, prosody, redif (repeated voice/word after the rhyme) have preferred. It is seen that the ones written in verse format in the products given within the tradition of Turkish-Islamic literature frequently have made use of literary arts. The literature, which is titled as Turkish-Islamic literature, generally includes the topics such as Allah, the Prophet, the four caliphs, sahabahs, and Islam religion and its teachings. Literary arts in works are utilized for the reasons of embellishing the narration, proving the idea, and arousing admiration in the reader. Literary arts come into play to make a product written or spoken in the field of Turkish-Islamic literature more effective while presenting it to the reader. These literary arts include similes, associating with a good cause, reminding one event based on another, making use of double-entendres. There is also a literary art where a poet combines the sayings or poems of a poet who lived with previously his own poems. Quotation texts used in works were called by different names. Examples of these are frequently encountered in Turkish-Islamic literature. Tazmin, which is categorized under the title of literary art based on using common material, is also an art encountered in poems. It is defined as the combination of two poets' common feelings, words, and thoughts. This literary art is an indicator of talent for the poet. Tazmin is applied to the poems regardless of the type of verse. In addition to the fact that the art of tazmin can be found in all kinds of verse such as ghazal, ode, masnavi, it can be found in other verses such as munacat(invocation), na't, tawhid, shehrensiz, şitaiye, bahariye. In this study, it was revealed that the art of tazmin was utilized in the na't, which is the form of verse in which the love for the Prophet was expressed, the verses written with longing for him were read, and love for him in hearts was put into words. The na't, in which love for the Prophet, longing for him and his miracles were included, has a rich collection in Turkish-Islamic literature. Most poets have included na't-ı şerif, which is a religious genre, in their works. One of the reasons why this genre is so preferred was the purpose of writing the poem because while the poet was creating his poem in na't genre, he accepts the Prophet as the chief and asks for intercession from him. Examples of the poets' shared feelings about the Prophet, and the fact that this sharing is observed in words and styles, were presented within the scope of Beyânü'l-Hak journal.

The journal Beyânü'l-Hak took its place in literature after it was published between 9 Ramadan 1326 (5 October 1908) - 24 Zilkade 1330 (4 November 1912) with a total of 7 volumes and 182 issues. Journal articles included many religious, scientific, literary, and political issues. Current issues of the period were also mentioned in the journal. During its publication, the articles of many poets and authors were included under the title of literature in the journal. One of the writings under this title is the na't genre. This genre of verse was highly preferred by those poets within the tradition. Poems were composed in different ways. One of these was nazire. It can be seen that the verses taken from the work that the poet accepts as an example and the additions of the poet to these verses are of the same type and subject. This genre is given under a single title as "tazmin" since it also includes the verse forms of tahmis (beşleme) and tesdis (altılama). There are 16 na'ts written by different poets in Beyânü'l-Hak journal, which is described as an islamist journal. Two of them were written as tazmin, two of them as tahmis and two of them as tesdis. These six na't-ı şarifs were given in terms of verse forms, which are the subject of the study. With this study, it has also been proven that this genre is the product of shared feelings considering the purpose of writing na't-ı şerif and the poet's feelings.

Araştırma Makalesi • Research Article

Nedim'in "mısın kâfir" Redifli Gazelinin Şerhi ve Yapısalcılık Açısından İncelenmesi
The Commentary on the Nedim's Ghazal with "mısın kâfir" Redif and Investigation in Terms of Structuralism

Sait Yilter*, Kılıç Köçeri**

Öz: Yapısalcılık yöntemi, metni oluşturan en küçük yapı birimleri irdeledikten sonra, bu yapılar arasındaki anlamsal ilişkileri saptayarak bütüne uygulamayı amaç edinir. Yapısalcılık yöntemi metni sadece irdelemekle kalmaz aynı zamanda irdelenen metnin daha anlaşılır olmasına da olanak sağlar. Parçadan bütüne doğru ilerleyen yöntem, gazelin yapısal, anlamsal, sanatsal, gramatikal ve estetik değerinin saptanmasına yardımcı olur. Bu çalışmada, Nedim'in "mısın kâfir" redifli gazeli, geleneksel şerh bakımından inceledikten sonra yapısalcılık yöntemiyle irdelenmiş ve gazelin gizli kalmış yanları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. İncelemeden önce yapısalcılığa uygun olarak gazelin yapısal iskelesi ortaya çıkartılmış, incelenecek konular belirlenmiştir. Bu yapısal iskele, incelenecek metnin yapısalcılığın dışına çıkmaması için önem arz etmektedir. Yapısalcılığın doğası gereği inceleme, gazeli ilgilendiren dış etkenlerden ziyade gazelin içeriğiyle ilgilidir. Gazelin incelenmesi; yapı iskelesinin biçimi, uyak, kullanılan yabancı kelimeler, tamlamalar ve türleri, cümle yapıları, harfler, şahıs zamirleri ve kipler, içeriği oluşturan anlam planı, imaleler ve vasıllar gibi unsurları kapsamaktadır. Elde edilen bulgular, tablolar ve grafikler değerlendirilmiş, gazel yorumlanmaya çalışılmıştır. Yapısalcılık yöntemiyle ele alınan gazel, en küçük yapı taşlarına ayrılarak incelenmiş, böylece metnin uyumu yapı, anlam ve şekil bakımından ortaya konulmuştur. Yapısalcılık yöntemi, şairden çok eseri dikkate alır; metnin yapısına en ince ayrıntılarına kadar nüfuz eder, böylece şairin hangi duygularla metni yazdığına dair sayısal veriler üzerinden yorumlama imkânı sağlar.

Anahtar Kelimeler: Nedim, gazel, mısın kâfir, geleneksel şerh, yapısalcılık.

Abstract: The structuralism method, after examining the smallest structural units that make up the text, aims to determine the semantic relations between these structures and apply them to the whole. With this method, the school of structuralism not only examines the text, but also allows the examined text to be more understandable. The method, which proceeds from the piece to the whole, helps to determine the structural, semantic, artistic, grammatical and aesthetic value of the ghazal. In this study, after examining Nedim's ghazal with the redif "mısın kafir" with the classical commentary method, it was examined with the structuralism method and the hidden aspects of the ghazal were tried to be revealed. Before the examination, the structural scaffolding of the ghazal

* Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
ORCID: 0000-0003-3741-5712, syltr71@gmail.com (Sorumlu yazar)

** Doktora Öğrencisi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
ORCID: 0000-0003-1687-3001, kocerikilic@gmail.com

Cite as/ Atıf: Yilter, S. & Köçeri, K. (2022). Nedim'in "mısın kâfir" redifli gazelinin şerhi ve yapısalcılık açısından incelenmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 699-718.
<http://dx.doi.org/10.18506/anemon.963137>

Received/Geliş: 27 September/Eylül 2021

Accepted/Kabul: 26 May/Mayıs 2022

Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2022

was revealed in accordance with structuralism, and the subjects to be examined were determined. This structural scaffold is important so that the text to be analysed does not go beyond structuralism. Due to the nature of structuralism, the examination is concerned with the content of the ghazal rather than the external factors concerning the ghazal. Review of the ghazal; it includes elements such as the form of the scaffolding, rhyme, foreign words used, phrases and types, sentence structures, letters, personal pronouns and moods, the meaning plan that creates the content, allusions and words. The findings, tables and graphics were evaluated and the ghazal was tried to be interpreted. The ghazal, which was handled with the structuralism method, was analysed by dividing it into the smallest building blocks, so that the harmony of the text was revealed in terms of structure, meaning and form. The structuralism method considers the work rather than the poet; it penetrates the structure of the text down to the smallest details, thus it provides the opportunity to interpret the poet's feelings through numerical data.

Keywords: Nedîm, ghazal, “misin kâfir”, traditional annotation, structuralism.

Giriş

İnsanlar, tarih boyunca yaşadıkları dönemlerden önce yazılmış edebî metinleri, toplumların sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yaşamlarını daha iyi anlama ve anlamlandırma merakını zinde tutmuşlardır. Bu merak öncelikle mensubu olunan dinin kutsal metinlerini daha iyi anlamak için bir çıkış noktası olmuştur. Antik Yunan'dan itibaren günümüze kadar gerek dinî gerekse din dışı konularda yazılmış metinlerin yorumlanması “şerh, tefsir ve analiz” gibi yöntem ve metotların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Geçmişten günümüze toplumları oluşturan bireylerin hayatlarını çepeçevre saran ilahî metinler, peygamber sözleri, geçmişe şekil veren büyük düşünürlerin yapıtları toplum üzerinde hukuki olmasa da vicdani bir etki ve düzenleme gücüne sahip olan yazılı ve şifahi unsurların her çağda yeniden izahını gerekli kılmıştır. Metnin şekil açısından tahlili yapıtın şerhi açısından yeterli olmayacağı gibi, görünüşünden elde edilen anlık bilgiler de metni tam olarak anlamamıza yetemeyecektir. Bunun için o dönem yazılmış metnin iletmiş ilahi, kültürel, sosyal iletileri sosyo-kültürel bir boyut muhtevasına uygun şekilde gün yüzüne çıkartmak gerekir. “Bu anlamları açığa çıkaracak olan yöntem de bir tür anlama ve yorumlama sanatı olarak, hermenotik yani yorumlama bilgisi ve teoridir” (Cevizci, 2010: 771).

Şerh sözcüğü lügatlerde açma, ayırma, açıklama, açılma (bir ibareyi veya eseri), bir kitabın ibaresini kelime kelime açıp izah ederek yazılan kitap ve açık anlatma anlamlarına gelmektedir (Develioğlu, 1962: 989). Tarihi süreç içerisinde şarihler yaşadıkları çağa kadar ulaşmış bir metni daha iyi anladıklarını savunarak yorumlama ve açıklama yoluna gitmişlerdir, fakat her metnin şerh edilmesi gerekmez. Şerh edilecek metnin anlaşılması zor, edebî, sosyal ve kültürel bir değer taşıması gerekir. Şarih şerhini yapacağı metni sadece lügatlerden elde ettiği kelime açıklamalarıyla değil aynı zamanda metnin tetkikini, yorumunu ve özellikle şerh için kullanacağı yöntemin özelliklerini şerhin muhtevasına katarak yapmalıdır.

Günümüzde klasik şerh yönteminin bir yapıtın incelenmesinde tek başına yeterli olmayacağı tartışmaları hâlen sürmektedir. Modern şerh yöntemiyle yapılan ilk çalışma Cem Dilçin'in “Fuzulî'nin Bir Gazelinin Şerhi ve Yapısal Yönden İncelenmesi” adlı çalışmasıdır[†]. Dilçin, divan şiirinin sadece geleneksel şerh yöntemiyle açıklanmasının şiirin muhtevasını oluşturan yapıların tam olarak anlaşılmasına katkı sunmayacağını ve şiirin sahip olduğu birçok fonksiyonun ortaya çıkarılmasını engelleyeceğini ileri sürmüş ve divan şiiri tahlillerinde yapısalcı yöntemle başvurulması gerektiğini belirtmiştir. Dilçin, divan şiirinin muhtevasını oluşturan ses ve anlamın yakın bir ilişki içinde ve birbirinden ayrılmaz olduğunu, ses ögesinin de sözün anlaşılır ve anlamlı olabilmesi için tahlil yapılırken ön planda olması gerektiğini vurgulamıştır.

Küreselleşme, popüler kültürün etkisi, zaman ve mekân kavramının değişmesi, teknolojik gelişmeler yüzlerce yıl önce yaşamış toplumları oluşturan bireylerin yaşadıkları zamanı anlama ve anlamlandırmasını farklılaştırmış, değer yargılarından inanç sistemlerine kadar değişmelere neden olmuştur. Bu durum edebî metinlere olan bakış açısını ve algıyı da değiştirmiştir. Tarihin tozlu raflarından günümüze kadar ulaşan metinleri daha iyi anladığını ve yorumlayabileceğini iddia eden şarihler tarafından metin tenkidinin ortaya çıkmasına önayak olmuşlardır. XIX. yüzyılın sonraları XX.

[†] Cem Dilçin'e ait bu çalışma, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün 1991 yılında Ankara Üniversitesi Basımevi'nde yayınladığı Türkoloji Dergisi, IX. Cilt 1. Sayı'sının 45-98. sayfalarında yer almaktadır.

yüzyılın başlarında fen bilimlerinde meydana gelen gelişmeler, toplumların yaşama şekillerini, hayata bakış açılarını, maddi ve manevi değerlerini dönüştürerek düşünce boyutlarını büyük ölçüde yapısalcılığa yönlendirdi. Yapısalcılık, fikrin savunucuları tarafından tutarlı, tatminkâr ve kuramsal bir tanım geliştiremediklerinden ortak bir tanıma kavuşmamıştır. Yine de konunun anlaşılır olması için en genel anlamıyla yapısalcılığın şu tanımını yapmak faydalı olacaktır: “Yapısalcılık, en geniş anlamıyla gerçeği nesnelere değil de nesnelere arası ilişkilerde arama yoludur” (Scholes, 1974: 4).

Modernizmle ortaya çıkan yapısalcılık (strüktüralizm), ekonomiden sosyal yaşama, edebiyattan teknolojiye kadar birçok çalışma alanının odak noktasına yerleşen yöntemlerden biri hâline gelmiştir. Modernizmle birlikte yapısalcılık, insanı Tanrı bağlamından çıkararak merkeze aklı, dolayısıyla rasyonalizmi almıştır. Bu bağlamda bir metin tahlili yöntemi olarak kullanılan yapısalcılık, metni oluşturan yazarı saf dışı bırakarak doğrudan metne odaklanmış ve çalışma sahası olarak metin merkezli bir yöntemi benimsemiştir. Modernleşmeden ilham alan yapısalcılık, yazarı tamamen görmezden gelir; bu, modernizmin bir gereğidir. Çünkü yapısalcılık, yazarın içinden geçenleri zaten metne yerleştirdiğinden, söyleyemediklerini yazarak okura iletmiş olduğundan yazardan çok metne odaklanır.

Geleneksel şerh yönteminde önce metnin dili ve dilden dile çevirisi yapılır, akabinde metni oluşturan kelimeler ayrı ayrı açıklanır. Kelimelerin anlamları ve yapıları hakkında bilgiler verilir. Kelimenin metin bağlamındaki anlamı veya anlamları -bazen örnekler verilerek- açıklanır. Yapısalcılığın bakış açısına göre ise hakikati kavramak için nesnelere birbirlerinden ayrı bir şekilde değerlendirmek yerine farklı özelliklere sahip unsurlar arasındaki hakikat ilişkilerini otonom bir şekilde aramayı gerektirir. Bu hakikat bir yapıyı oluşturan elemanlar arasındaki gizli ilişkilerde yatmaktadır. Yapısalcılığa göre yapıyı meydana getiren farklı özelliklerde elemanların tek başlarına bir ehemmiyeti bulunmamaktadır. Yapıyı oluşturan farklı unsurların değeri birbirleriyle olan simültane ilişkilerle meydana gelmektedir. “Edebiyattaki yapısalcılık metinde konu olan unsurları kendi içindeki diğer etkileşimli elemanlarla inceleyerek öğeler arasındaki bağlantılardan ortaya çıkan dizgeselliği bir bütün olarak ele almaktır. Bu dizgesel bütünlükten doğan etkileşim süreç boyutunda etkileşim içine giren her unsurun art süremlilik ve eş süremlilik içinde ele alınmasından kaynaklanır. Nesnenin ‘kendi başına ve kendi kendisi için’ incelenmesinin sonucu olarak ‘doğaötesel’ değil, ‘özdekçi’ bir tutum izlenmesine neden olur” (Yücel, 1999: 13). Bu durum felsefeye, sanata ve siyasete has öğretiler değil, akılcı bir şerh için gerekli düşünsel bir yaklaşım biçimidir.

Edebiyatta yapısalcılık, müessirin kendisinden ziyade metnin iç dünyasına eğilir. Böylece şarihin takip edeceği yapısalcı metot yoluyla eserin yaratıcısının dağımık, agnostik ve karmaşık dünyasından daha anlaşılır ve gözlemlenebilir olan metnin kendisine odaklanılır. Bu durum yapısalcı yöntemin birincil kaynak olarak metni temel aldığını göstermektedir. Böylece yazarın kişiliği metin şerhinde silikleşerek neredeyse yok olur. Eser yazarının edebî hayatı, kişiliği, bakış açısı, yaşadığı devir yapısalcılıktan önceki metotlar tarafından metnin anlamlandırılmasında bir araç olarak kullanılsa da yapısalcılıkla beraber bu unsurlar bir kenara bırakılmıştır.

Yapısalcılık, metnin oluşturulduğu süreç ve sonrasındaki süreci birbiriyle ilişkilendirerek saptamayı amaç edinir. Bu, geçmişte kullanılan dille günümüze kadar gelişim göstererek gelen dilin sistematik somut bir edebî dile ulaşmasını sağlamak için gereklidir. Yapısalcılık yönteminin yapması gereken şey burada açıktır: Geçmişten günümüze gelen dili etkileyen parçalar arasında anlamlı bir etkileşim oluşturarak parça-etki bağlamında ortak bir gramatikal dil yapısı oluşturmaktır. Bu yönüyle yapısalcı metot, geçmişte ve günümüzde kullanılan edebî diller arasındaki dilbilimsel bağlantının etkileşimsel verilerini ortaya koyar.

Edebî metin şerhlerinde yapısalcı metot incelemeleri kendine has bir formülasyon oluşturarak metinleri ele alır. Bu sistematik formülasyon metinsellik bağlamında metin içi ve metin dışı unsurları bir bütün ve etkileşimli olarak inceler. Yapı, merkeze alınarak yapıyı oluşturan yüzeysel kurgu tanınır; böylece metnin daha derinlerine nüfuz etmiş kurguya ulaşmak amaçlanır. Derinlere inildikçe açığa çıkmaya başlayan yapıya yönelik yaratıcı fikirler ortaya konularak bir tez ve antiteze ulaşılır. Geçmişte farklı metodolojik araştırmalarla ortaya konulan kurgusal fikirler incelenir, bunlardan destek alınır ve bütüncül bir söyleysel analize ulaşılır. Yine de bu yöntem, ortaya daha iyisi konulana kadar tartışılacaktır. Metin şerhlerinde kesin hükümlerle ilerlemek genellemeler yapmaya neden olur ve bu

genellemeler çoğu zaman şarihin yanılmasına sebep olur. Kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte bizi gerçeğe götürecek yol, tek bir formülasyonla açıklanamaz. Nitekim hakikate giden birden çok yol bulunmaktadır.

Yapısalcılık yöntemiyle metin tahlili yapılırken metne bir mühendis edasıyla yaklaşılır ve yapısalcılığın mihenk taşı olan rasyonalizm merkeze alınır. Yapısalcılığa göre bir edebî metin dahi olsa her şeyin akli bir açıklaması vardır. Edebiyattaki yapısalcılık yöntemiyle metnin yapısı harften kelimeye, kelimedenden cümleye ve paragrafa kadar üst ve alt yapılar arasındaki rasyonel ilişki tümevarım yöntemiyle tahlil edilir. Edebi metnin yapısını oluşturan her unsur bir nevi yapıyı oluşturan bir iskelettir ve yapısalcılığa göre incelenmeye değerdir. “Divan şiirinde söz ve anlam, birbirine sıkı sıkıya bağlı ve birbirinden ayrı düşünülmecek iki önemli ögedir. Sesin de sözün anlamını vurgulayan bir öge olarak şiirde önemli bir yeri vardır” (Dilçin, 1991: 43). Çünkü ses sözden ayrı düşünülemez. Sözün en küçük yapı taşı olan sesler sözleri dolayısıyla anlamı oluşturur.

Batılı bir yöntem olan yapısalcılık yöntemini Klasik Türk Edebiyatı eserlerine uygularken dikkatli olmakta fayda vardır. Bu yöntemin uygulandığı eseri anlama ve anlamlandırma bağlamında sıkıntılara neden olabileceği gibi yetkin bir şerhe ulaşılmamasına da engel olabilir. Bu nedenle şerhi yapılacak metne öncelikle geleneksel şerh yöntemiyle yaklaşılmalı, yapısalcı ve geleneksel şerh öğeleri harmanlanarak uygulanmalıdır. Yapılan metodolojik incelemelerde de birçok araştırmacının öncelikle klasik şerh yöntemine başvurduğu görülmektedir. Araştırmacıların her iki yöntemi araştırmalarında kullanması, metni daha iyi anlamaya çalışmalarından kaynaklanmaktadır. Tunca Kortantamer bu durumu şu sözlerle açıklamaktadır: “Modern yaklaşımlarla eski edebiyatı incelemeye kalkışanlar arasında ise bu edebiyatın dilini, fikrî ve duygusal zeminini doğru dürüst tanımayanlar çok az olduğu ve bilenlerin bir kısmı da hâlâ bazı saplantılardan kurtulamadıkları için çağdaş Batılı anlamda ve seviyede dil ve üslup incelemeleri veya metin tahlili yok denecek kadar azdır” (Kortantamer, 1993: 273). Eski edebiyatı tam olarak anlamadan Batılı tarzda bir tahlil yöntemiyle şerhe girişen şarihlerin ortaya varla yok arasında bir yorum çıkarmaları kaçınılmazdır.

Bu çalışmada, klasik şerh ve modern şerh yöntemlerinden yapısalcılıktan faydalanarak Nedim’e (ö. 1730) ait “mısın kâfir - ميسك كافر” redifli gazelinin şerhi yapılmaya çalışılmıştır. Batılı tarzda bir şerh yöntemi olan yapısalcılık Klasik Dönem Türk Edebiyatı’na ait olan bu güzide eser, önce klasik şerh yöntemiyle incelenmiş; yapısalcılık yöntemi gazele uygulanarak harflerden başlanarak kelimeye, cümleye ve paragrafa kadar rasyonel bütüncül bir analiz yapılmıştır.

1. Gazelin Klasik Yönteme Göre Şerhi

mefâ’ilûn /mefâ’ilûn /mefâ’ilûn /mefâ’ilûn

Tahammül mülkünü yıkdın Hülâgû Han mısın kâfir
Amân dünyâyı yakdın âteş-i sûzân mısın kâfir

Kız oğlan nâzı nâzın şeh-levend âvâzı âvâzın
Belâsın ben de bilmem kız mısın oğlan mısın kâfir

Ne ma’nî gösterir düşündeki ol âteşin atlas
Ki ya’nî şu’le-i cân-sûz-ı hüsn ü ân mısın kâfir

Nedir bu gizli gizli âhlar çâk-i girîbânlar
Acep bir şûha sen de âşık-ı nâlân mısın kâfir

Sana kimisi cânım kimi cânânım deyü söyler
Nesin sen doğru söyle cân mısın cânân mısın kâfir

Şarâb-ı âteşinin keyfi rûyun şu’lelendirmiş
Bu hâletle çerâğ-ı meclis-i mestân mısın kâfir

Niçün sık sık bakarsın böyle mir'ât-ı mücellâya
Meger sen dahi kendi hüsnüne hayrân mısın kâfir

Nedîm-i zârı bir kâfir esîr etmiş iştîmişdim
Sen ol cellâd-ı dîn ü düşmen-i îmân mısın kâfir Nedim, G/41 (Macit, 2017: 226)

1. Beyit

Tahammül mülkünü yıkdın Hülâgû Han mısın kâfir
Amân dünyâyı yakdın âteş-i sûzân mısın kâfir

Nesre Çeviri

Ey kâfir sevgili! Tahammül mülkünü yıktın, Hülâgû Han mısın? Aman! Dünyayı yaktın, yakıcı ateş misin?

Birinci beyitten itibaren şair gazelinde, sevgilinin zalimane eylemlerinden söz etmektedir. Nedim gazelde sevgiliyi zalim, acımasız, merhametsiz bir tip olarak öne çıkarmıştır, ancak şairin serzenişle sevgiliye seslendiği açıkça görülmektedir. Tasavvufta pek de yeri olmayan ve gazeli, tasavvufi nitelikler içeren diğer gazellerden ayıran bir hitap olarak sevgiliye “kâfir” diye seslenmektedir. Kâfir, “hakki tanımayan, Allah’ın varlığına ve birliğine inanmayan, küfreden ve küfredici” (Devellioğlu, 1997: 493) anlamlarına gelmektedir. Her ne kadar metinde “kâfir, cellâd-ı dîn, düşmen-i îmân” gibi dinle ilgili birkaç kavram kullanılmış olsa da Nedîm’in bu gazelinin dinî-tasavvufî özellikler taşımadığı görülmektedir. Zira tasavvufta genellikle Hz. Muhammed ve Allâh, sevgili olarak kabul edilir. Kâfir sözcüğü gizlemek, saklamak kökünden gelmektedir. Öte yandan kâfir sözcüğü siyah ve kara anlamları taşımaktadır. Şair, bu beyitte “kâfir” sözcüğünü tevriyeli (iki anlamlılık) yani yakın anlamından ziyade uzak anlamıyla kullanmıştır. Gazelin tamamında “mısın kâfir” redifiyle istifham ve tecâhül-i ârif sanatına başvurulmuştur.

Nedîm “kâfir” redifiyle sevgiliye seslenmiştir. Gazelde sevgili genel itibarıyla siyah saçlara ve gözlere sahiptir. Kâfir sevgili, âşığın tahammül mülkünü yıkmıştır, sabır taşı çatlatmıştır. Sevgili âşığa zulmetmektedir ve âşığın artık buna dayanacak gücü kalmamıştır. “Tahammül mülkü” sözü sevgilinin dayanma gücünü ve sabrını temsil etmektedir ancak beyitte geçen “Hülâgû Han” sözüyle şairin tarihi bir olaya ve şahsiyete telmihte bulunduğu işaret etmektedir: Hülâgû, hükümdarlığı süresinde yaptığı yağma, tahrip ve halkı kılıçtan geçirme olaylarıyla birlikte anılır. Bağdat’ın işgali ve Abbâsî halifeliğine son verilmesi İslam tarihi ve medeniyeti açısından bir dönüm noktası olmuştur. Tarihte eşine az rastlanır bir katliam yapılmış, cesetlerden yayılan kokular Hülâgû’yu dahi şehirden uzaklaştırmak zorunda bırakmıştır. Cami ve kütüphaneler tahrip edilmiş, kitaplar Dicle’ye atılmış, nehir günlerce mürekkep renginde akmıştır. Bu istila sadece Bağdat için değil bütün İslam dünyası için bir felaket olmuştur. Bu tarihten itibaren İslam medeniyetinin duraklamaya ve gerilemeye başladığı görülür (Yuvalı, 1998: 474). “Tahammül mülkü tamlamasıyla kastedilen anlam da tahammül kelimesinin hadis ıstılahı olduğunun bilinmesiyle ortaya çıkacaktır. Tahammül kelimesi hadis terimi olarak, ‘zorluklara katlanarak hadis ilmini öğrenmek’ anlamındadır. Buna göre *tahammül mülkü* ile kastedilen bir yerdir ve o yer de medreseleriyle ünlü Bağdat’tır ve özel seviyede de bir Dârü’l-hadis yani hadis medresesidir. Bu durumda basit bir zalim sevgili tipi bir anda tarihsel olarak zalimlik kimliğini Bağdat’ı yakıp yıkmasıyla kazanan Hülâgû seviyesinde dünyanın tanıdığı bir sevgili tipine dönüşmektedir ki şairin sevgilisi diğer zalim sevgili tiplerinden farklı ve daha üstün seviyeye gelmektedir” (Gültekin, 2018: 28).

2. Beyit

Kız oğlan nâzı nâzın şeh-levend âvâzı âvâzın
Belâsın ben de bilmem kız mısın oğlan mısın kâfir

Nesre Çeviri

(Ey Sevgili!) Genç kızların nazı gibi nazlanır, delikanlılar gibi bağırırın. Bir belasın ama ben de bilmem; kız mısın, oğlan mısın kâfir?

Şair, sevgilisinin genç bir kız gibi nazlandığını, delikanlı bir erkek gibi bağırdığını ifade etmektedir. Sevgili yaşı itibarıyla olgundur, lâkin davranışları olgun bir insanın, konuşması bir genç kızın konuşması gibi değildir. Nedîm'in gazelinde tasvir ettiği bu sevgili tipi, klasik gazeldeki sevgili anlayışının değiştiğini göstermektedir. Bu durumu çözmediği için de kendisini bir belanın içine düşmüş gibi görmektedir. Nedîm'in yaşadığı dönemde şairler sarı saçlı, mavi gözlü kâfir dilberlerine gönül vermişler; sevgilinin her türlü eziyetine rıza gösteren âşıklar ise sırta kadem basmışlardır. Şair bu durumun farkındadır, klasik şiirdeki sevgili tipi de artık ortada yoktur, şimdi sorgulama zamanıdır. Nedîm'in gazelini aslında bu sorgulama üzerine kurguladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Şair her beytin sonunda "mısın kâfir" redifiyle -istifham sanatına müracaat ederek- cevap alma amacı olmadan soru sormaktadır. Nedîm, aynı minvalde her beyitte tecâhül-i ârif (bilmezlikten gelme) sanatından da faydalanmıştır. Şair bu söz sanatıyla anlamda bir incelik yaratarak çok iyi tanıdığı sevgiliyi tanıyamıyormuş gibi davranmaktadır. Şüphesiz şair bu yöntemle duygu ve anlatımı güçlendirmek istemiştir.

3. Beyit

Ne ma'nî gösterir dūşundaki ol âteşîn atlas
Ki ya'nî şu'le-i cân-süz-ı hüsn ü ân mısın kâfir

Nesre Çeviri

Omuzundaki o ateş renkli, parlak ipekten yapılmış saten elbise ne manaya geliyor? Yani sen güzelliğin can yakıcı ateşinin alevi misin kâfir?

Şair, sevgilisinin fiziksel ve ruhsal özelliklerine her yönüyle âşıktır. Nedîm de aslında sevgilisini çok iyi tanımaktadır, fakat gazelin genelinde kullanmış olduğu tecâhül-i ârif sanatını bu beyitte de kullanarak sevgilinin omuzlarını süsleyen ateş renkli üstü ipek, altı ise pamuk kumaştan yapılmış şalın ne anlama geldiğini sormaktadır. "Sade kumaş olarak vasıflandırılan atlas, nakışsız oluşu sebebiyle, âşığın saf ve temiz gönlüdür. Ancak değerli bir kumaş olan atlasın fakirlik kilimini omzuna alan âşık için katırın çulu kadar bile kıymeti yoktur" (Batislam, 2007: 274). Beyitte atlas sözüyle âşığın saf ve temiz gönlüne işaret edilmektedir. Sevgilinin omuzunda yer alan kırmızı atlas elbiseyle âşığın kalbinin ateşlerde yanması arasında ilgi kurulduğu görülmektedir. Âşık, sevdiğini çok iyi tanımasına, ilk mısradaki sorunun cevabını çok iyi bilmesine rağmen içinde sorunun cevabını da barındıran ikinci soruyu sevdiğine yönelterek ona can yakıcı güzelliğin alevli ateşi olup olmadığını sormaktadır. Bu beyit bize dönemin revaçta olan giyim kuşamı hakkında fikir edinme imkânı da sağlamaktadır.

İnsanoğlu fitratı itibarıyla ihtiyaç duyduğu şeyi hayatı boyunca çeşitli nesnel kavramlarla kişileştirir. İkinci mısradaki şair, kapıldığı güzelliği can yakan bir aleve benzetir, bunu yaparken teşbih-i belîğden faydalanır. Bu alev, âşığın aklını başından alabilecek bir güzelliğe sahiptir. Zira ateşin dansı ve harlanırken ortaya çıkan kızılın tonları insanı şevke getirerek aklını başından alır.

4. Beyit

Nedir bu gizli gizli âhlar çâk-i girîbânlar
Acep bir şûha sen de âşık-ı nâlân mısın kâfir

Nesre Çeviri:

Bu gizli gizli dertlenmeler, yaka yırtmalar nedir? Acaba sen de neşeyle inleyen birinin mi aşığısın kâfir?

Şair bu beyitte sevgilinin de gizli gizli âh ettiğine ve yaka yırttığına şahitlik etmektedir ve onun bu hâllerini kendi hâline benzetmektedir. Bu beyit bizi bir kez daha şairin beşerî bir varlığa mı âşık olduğu konusunda düşündürmektedir, çünkü beyitte ancak somut bir âşığın acımasız sevgili karşısında gösterebileceği eylemleri betimlemektedir. Nedîm'in şiirleri incelendiğinde gerek âşığın eylemleri gerekse yaşadığı ortam açısından soyuttan somuta bir betimleme yapıldığı görülür, hatta somut betimlemelerin daha ağırlıkta olduğu görülür.

Beytin ikinci mısraında şair, aşığının yaşamış olduğu sıkıntılardan dolayı acı içerisinde neşeyle inlediğine değinmektedir, oysaki normal insanlar yaşadıkları sıkıntılardan dolayı neşeyle değil, ıstırap içinde inlerler. Beytin birinci mısraına karşın ikinci mısraında bir kez daha şair tasavvufi bir nitelikle gazele devam eder, çünkü tasavvuftaki âşıklar, düştükleri aşktan duydukları ıstırapı hoş karşılar ve yaşadıkları acılar karşısında boyun eğerler.

5. Beyit

Sana kimisi cânım kimi cânânım deyü söyler
Nesin sen doğru söyle cân mısın cânân mısın kâfir

Nesre Çeviri:

Sana kimisi “canım” kimisi “cananım” diye hitap ediyor: Doğru söyle! Sen kimsin? “Can” mısın “canan” mısın, kâfir?

Şair, kendisine bunca zulmü yapan sevgiliden şikâyet etmiş gibi görünse de ondan asla vazgeçmeye niyeti yoktur. Hakikatte insan ruhu, Allâh’ın bir parçasıdır: “Onun şeklini tamamladığım ve ona ruhumdan üflediğim vakit siz de hemen onun için secdeye kapanın” (Hicr 15/29). Tasavvufta mevcudat mutlak ve birdir. Her şey Allah’ın yeryüzünde birer yansımasıdır, bu nedenle bu yansımaların hepsi birer görüntüden ibarettir. Her insan Allâh’tan bir parça (ruh) taşımaktadır ve sevmeye layık tek varlık Allâh’tır. Tasavvufi özellikler taşıyan gazelerde cân ve cânân aslında tektir, birbirinden ayrılamaz. Hâl böyle olunca âşık (cân) her ne kadar sevgilinin (cânân) derdiyle dertlense, kavurucu ateşe benzettiği sevgilinin aşkıdan vazgeçmez. İster mecazî, ister beşerî aşk olsun ruhen yaşanır. Şair de bu beyitte bir nevi kutsal bir aşktan söz etmektedir. Onun da âşık olduğu varlığa çoğu insan âşıktır ve ona can ve canan isimleri koymuşlardır. “Can, insan hayatının en önemli unsurudur. Tasavvuf dilinde can, insanın ruhu, ilâhî nefes ve Hakk’ın tecellileri olarak anlam kazanmaktadır. Canın vücudu terk etmesiyle hayat sona erer. Bundan dolayı âşığın en değerli varlığıdır. Âşık olmanın ilk şartı canını sevgiliye vermektir. Sevgiliye feda edilmeyen canın âşığa göre değeri yoktur. Sevgiliden ayrı kalan can, padişahının eşiğinden ayrı kalarak tuzağa düşmüş garip köledir. Sevgiliye kavuşmak için sürekli çabalayan can, ilk fırsatta ten zindanından kaçmaya çalışır. Sevgilinin yüzünü gören âşık, bir nefeste canını verir ve bundan yakınmaz” (Şanlı, 2004: 132). Bu beytin ikinci mısraında sevgilinin asıl niteliğini öğrenmek istemekte ve ona mevzu bahis soruyu yöneltmektedir. Şayet aşığın niteliği bir canansa bütün akvam-ı beşerin bağlı olduğu kayyum sıfatını ifade eder, eğer can ise tasavvuf bağlamında hakikat gerçeği terimini yani tek olanın birliğini ifade eder.

6. Beyit

Şarâb-ı âteşinin keyfi rüyün şu’lelendirmiş
Bu hâletle çerâğ-ı meclis-i mestân mısın kâfir

Nesre Çeviri:

Ateş rengindeki şarabın keyfi yüzünü alevlendirmiş, sen bu hâl ile yoksa sarhoşlar meclisinin kandili misin, kâfir?

Şair bu beyitte bolca “teşbih” sanatından faydalanmıştır. Sevgilinin yüzünde kırmızı şarabın ateş kızılına benzetilen rengi âşığa keyif veren bir görüntü oluşturmuştur. Sevgilinin bu sureti ise şair tarafından işret meclislerini aydınlatan bir mum misali yanmaktadır. Şarap sadece İslami tasavvufta değil en eski inanç sistemlerinde dahi önemli bir aşk hâline delalet etmektedir. Hristiyanlıktaki ekmek ve şarapla kutsama Mithraizm’den alınmadır (Kırkkılıç, 1996; 44). En eski dini inanç sistemlerinden biri olan Mithraizm’in öğretisiyle insanları ölmeden önce bu âlemin ötesindeki güçlere üstün kılarak mutluluğa erdirmeyi amaçlar. İslami tasavvufta ise şarap ilahî aşkı ifade eder. Tanrı’ya duyulan aşkın neden olduğu eylemler sonucu âşığın ruhu galeyana gelir. Anadolu ve Ortadoğu inanç sistemlerine ait tasavvufta yerini alan şarap, Mevlevilik ve Bektaşilik gibi tasavvufi ekollerde “mey, dem, dolu” gibi isimlerle anılır.

İslami tasavvufta, mutasavvıflar tarafından gazel ve şiirlerde çokça işlenen şarap ögesi genel itibarıyla semboliktir. Tasavvufî nitelikler taşıyan gazelerde dergâhlar meyhanelere, mürşitler ise meyhanecilere, onlara hizmet edenler ise sakilere benzetilerek, aslında Allâh tarafından haram kılınan şarap ve onunla ilgili unsurlar sembolize edilir. Bu sembolik dilden, alegoriden habersiz olanlar, kendine has nitelikleri olan bu mecazî dünyayı yanlış anlamışlardır. Denilebilir ki, şarabın saflığıyla kadehin zahiri anlamı birbirine karışmıştır.

Şair bu beyitte bir işret meclisi tablosu çizmiştir. Sevgili (sâkî), meclistekilere kırmızı şaraplar sunarken ay gibi parlak yüzüne kadehteki kırmızı şarabın aksi vurmuş, şaire (âşık) bu görüntü keyif vermiştir. Şair bu hâl karşısında daha içkiyi içmeden mest olmuştur ve sevgiliye “sarhoşlar meclisini aydınlatan bir kandil” olup olmadığını sormaktadır. Beyitte işret meclisiyle ilgili kavramlar arasında bir uyum görünürken, istiare yoluyla “kâfir, çerâğ-ı meclis-i mestân” sevgili anlamında kullanılmıştır.

7. Beyit

Niçün sık sık bakarsın böyle mir'ât-ı mücellâya
Meger sen dahi kendi hüsnüne hayrân mısın kâfir

Nesre Çeviri

Parlak aynaya neden böyle sık sık bakıyorsun, meğer sen de kendi güzelliğine hayran mısın, kâfir?

Mir'ât yani ayna sözcüğü tasavvufta sıkça işlenen metaforlardan biridir. Ayna doğrudan güzellikle ilişkilidir ve Allâh'ın yeryüzündeki yansıması olan insanın güzelliğini yansıtması bakımından divan şiirlerinde sıkça kullanılmıştır. “Ayna aydınlık, parlak, lekesiz ve pas tutmamış olduğu zaman iyi gösterir. Sevgilinin yüz aynasında bütün özellikler vardır. Buna rağmen aynanın bir yüzü karadır. Yani ayna ikiyüzlüdür. Sevgili ayna karşısına geçince kendisini seyretmeye doyamaz ve uzun müddet aynanın karşısından kalkamaz” (Pala, 2018: 47). Sevgili kendi güzelliğine vurgundur, cebinden aynasını eksik etmez, aynasını sık sık temizler, onun arka yüzünü sırlar. Tozu alınmış ve sırlanmış aynada güzellik kendisini daha çok belli eder.

Divan şiirinde ayna, âşığın gönlüne benzetilir. Çünkü aşk ve gönül birbiriyle yakından ilişkidir. Şayet âşığın gönlünde Allâh aşkından başka bir şey bulunuyorsa ayna, gerçek güzelliği tam anlamıyla yansıtamaz. Aşık, Allâh sevgisinden başka dünyevi sevgilerden gönlünü arındırmalıdır, çünkü dünya sevgisi bütün hataların başıdır. Şair ilk bakışta ayna sözcüğünü soyuttan çok somut anlamıyla kullanır. Çünkü âşığın kendi güzelliğinden dolayı aynaya baktığı ifade edilir. Şair, sevgilinin aynaya çok bakmasını kendi güzelliğine hayran olmasına bağlamaktadır. Burada sevgilinin kendi güzelliğine hayran olmasıyla narsist anlayışa telmihte bulunulmuştur.

Beyitte soyut bir güzellikten bahsediliyor olsaydı, sevgili aynaya baktığında kendi güzelliğini göremezdi. Şair, sevgilinin hakiki güzellik olan Allâh aşkıdan mahrum olduğunu ifade etmeye çalışmıştır. Bu durum şairde bir huzursuzluğa ve şikâyet hâline neden olmuştur. Çünkü sevgilinin Allâh aşkına erişememesini kendine olan hayranlığına bağlamıştır. Bu açıdan, Nedîm'in (mısın kâfir) redifli gazelinin tasavvufî özellikler taşıyan gazellerden farklı bir yapıda oluşturulduğunu söyleyebiliriz.

8. Beyit

Nedîm-i zârı bir kâfir esîr etmiş işitmişdim
Sen ol cellâd-ı dîn ü düşmen-i îmân mısın kâfir

Nesre Çeviri:

Bu dertten inleyen Nedîm'i bir kâfirin tutsak ettiğini işitmişim, o din düşmanı, o iman düşmanı sen misin kâfir?

Şair gazelinin son beytinde sorduğu tüm soruların cevaplarını daha önce işittiğini, âşığın aşkıdan inleyerek ıstırap içinde ağladığını ifade eder. Bu inleyerek ağlamaların tek müsebbibi şairi tutsak eden kâfir sevgilidir. Şair beytin son mısraında ise “mısın kâfir” redifiyle oluşturduğu sorulara nihai bir nokta koyarak, bu kadar zulmün, bu kadar acıların sebebinin ancak bir din ve iman düşmanı tarafından gerçekleştirilebileceğine karar vererek âşığına sevgiliye yine “kâfir” yakıştırması yapmıştır.

Şair son beyitte yine okuyucuyu şaşırtıp, yaşadığı aşkın sanki Allah aşkı olmadığı, âşık olunanın ise beşerî bir varlık olduğu zannını okuyucuya yaşatmaktadır.

Tecrit sanatının en güzel örneklerinden biri olan bu beyitte şair, mahlasını söyleyerek “Nedîm’i inim inim inletem acımasız bir sevgiliye esir düştüğünü işitmişim” demiş, kendisini olayın dışında biriymiş gibi davranmıştır. Bu beyitte “kâfir” sözünün iki defa kullanılmasıyla vurgulu söyleyişin sözün ikinci mısra da “din celladı, iman düşmanı” sözleriyle beraber kullanılması mahalli söyleyişlerin şiirdeki yansıması olarak kabul edilebilir. Nedîm, bu beyitte kelimeleri mükemmel bir uyum içinde kullanmıştır. Beyitte aşk, bir savaş meydanında cereyan etmiş, şair ise bu savaşta bir kâfire (acımasız sevgiliye) esir düşmüştür. Bu tasvire göre şaire (âşık / Nedîm), ağlayıp inleme hissesi düşmüştür.

3. Gazelin Yapısalılık Açısından Tahlili

Bu bölümde gazelin yapısalılık (strüktüralizm) açısından tahliline yer verilecektir. Gazelin şekil, ses ve muhteva özellikleri arasındaki bağlantılar tespit edilerek klasik şerh yöntemiyle yapılan tahlil denemesinde nüfuz edilemeyen ayrıntıların ortaya çıkarılmasına çalışılacaktır.

3.1. Gazelin Biçim, Ölçü ve Uyak Açısından İncelenmesi

Türk edebiyatında önemli bir yere sahip olan gazeller genel itibarıyla 4 ya da 5 beyit oluşturacak şekilde yazılır. Bu konuda belli bir kural olmadığı gibi 5’li, 7’li, 9’lu ve 11’li tek bir beyit oluşturan gazeller de yazılmıştır. Gazel divan şiirlerinde çok sevilen ve en çok kullanılan bir biçimdir (Dilçin, 1991: 43).

Nedîm’in “mısın kâfir” redifli gazelinde beyitler arasında ses ahengi bakımından tam bir uyum söz konusudur. İster aşk, isterse dönemin sosyal, kültürel ve siyasi yapısı hakkında yazılmış olsun, gazellere başlık verilmez. Bu nedenle günümüzde incelenen gazellerin, gazelin muhtevasını belirten başlıkları bulunmamaktadır. Bunun yerine okuyucular gazelin muhtevası hakkında bilgi veren başlık yerine, okuyucuda belli bir zihinsel çağrışıma neden olan gazelin redifiyle sonuca varmaya çalışır, fakat bu bütün gazeller için genel bir kural oluşturmaz, yani gazelde redif bulunmayabilir. Nedîm gazelinde, şiirin muhtevasına ilişkin anlamlar arasında bir köprü kurmak amacıyla “mısın kâfir” redifine başvurmuştur. Gazelin redifiyle okuyucu duygu ve düşünce bakımından anlamsal bağ bir kurarak sonuca ulaşabilir. Bu bağlamda redif, divan şiirinde okuyucuya gazelin şekli, içeriği ve yapısı hakkında anlamsal ilişkiler kurması açısından kolaylıklar sağlamaktadır. Nedîm gazelinde kullanmış olduğu redifle, okuyucuya öncelikle gazelin içeriğiyle ilgili ipuçları vermiş ve böylece okuyucu üzerinde bir etki bırakmaya çalışmıştır.

Nedîm’in gazelleri genellikle 5-7 beyit kadardır, “mısın kâfir” redifli gazeli ise diğer gazellerinden farklı olarak 8 beyittir. Nedîm divanında yer alan 10 gazelden 9’u yek-âhenk gazeldir. Beyitler arasında anlam ilişkisi olan gazeller divan şiirinde bu adla anılır (Dilçin, 1991; 67). Şairin “mısın kâfir” redifli gazeli yek-âhenk gazel özelliği taşımaktadır ve bu redif, mısra ve beyitlerin anlam bakımından birbirini tamamlamasına yardımcı olmuştur. Şair, gazelin ilk beytinde okuyucuya sevgilisinin niteliklerini anlatan tanımlama ve örneklemelere yer vermiştir. Gazelin diğer beyitlerinde ise sevgilinin özellikleriyle ilgili ayrıntılara yer verilerek, okuyucunun zihninde zalimane eylemi gerçekleştiren sevgili hakkında bir resim çizmek amaçlanmıştır.

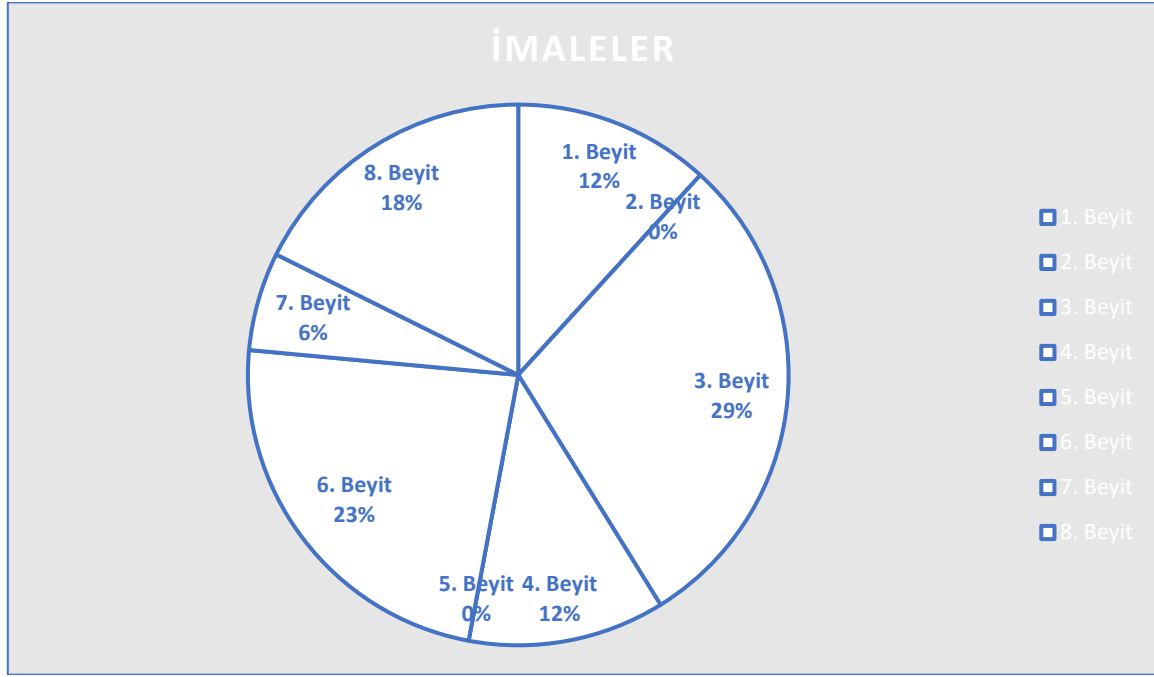
Divan şiirlerinde ölçü olarak “aruz vezni” kullanılmaktadır. Esasen aruz, hecelerin uzunluğu ve kısalığı temeline dayanan Arap dilinin ses ve imlâ özellikleri dikkate alınarak geliştirilen bu sistemde heceleri belirleyen harflerin harekeli (müteharrik) ve harekesiz (sakin) oluşları önem taşımaktadır (Macit, 2016: 222). Nedîm’in “mısın kâfir” redifli gazeli aruzun “Mefâilûn – Mefâilûn – Mefâilûn – Mefâilûn” vezniyle yazılmıştır. Bu aruz kalıbı “Muzâri” bahrinin en çok kullanılan kalıbıdır ve divan şairlerinin en çok başvurduğu aruz vezinlerinden biridir. Bu aruz kalıbı 12 uzun ve 8 kısa heceden oluşmaktadır. Uzun ve kısa hecelerin kullanımı gazel içinde bir denge unsuru olarak kullanılmış ve beyitlerin sağlam anlamsal bir yapıya kavuşmasını sağlamıştır. Beyitlerde med, imâlê gibi ses unsurları ahengi sağlamış; gazel şekil, anlam ve aruz bakımından sağlamlaşmıştır.

İmale, kelime anlamı bakımından kısa olan hecenin aruz veznine uyması için uzun okunmasıdır. Aruz ölçüsünde bir kusur olarak sayına imale, gazelde ahengi yakalamak için Farsça tamlamaların

taamlama -i'lerine (kesre-i izafet) rast getirilerek, kusur en aza indirilmiştir (Dilçin, 1992; 27). Bu gazelde bulunan imalelerin biri “ü” bağlacıyla 9’u kesre-i izafetle yapılmıştır (meclis-i, çerâğ-1...). İmaleler gazele ses ve şekil bakımından uyum getirirse de aruzun bir kusuru sayılmaktadır.

Tablo 1. İmalenin Beyit ve Mısralara Göre Dağılımı

Beyit Sırası	1. Beyit	2. Beyit	3. Beyit	4. Beyit	5. Beyit	6. Beyit	7. Beyit	8. Beyit
1.mısra	1	0	4	1	0	2	0	1
2.mısra	0	1	1		0	2	1	2
Toplam	2	0	5	2	0	4	1	3

Grafik 1. İmalelerin Beyitlere Göre Dağılımı

Tablo 1’de, beyit ve mısralardaki imalelerin dağılımı verilmiştir. İmalelerin gerekli yerlerde kullanıldığı görülmektedir. İmalelerin, dağılım frekansı bakımından en fazla 3 ve 6. beyitlerde kullanıldığı ve metinde toplamda 17 imalenin bulunduğu görülmektedir. Türkçede uzun ünlülerin olmaması nedeniyle Arap ve Fars edebiyatında kusur olarak kabul edilen imale konusunda Türk şairlerinin daha rahat davrandıkları görülmektedir. Türk şairleri imaleyi büyük bir aruz kusuru olarak görmemişlerdir. Nedîm’in 8 beyitlik bu gazelinde 17 imalenin bulunması şairin bu anlayışa uygun davrandığını göstermektedir. Gazelde Nedîm’in bir tercihi olarak kafiye’nin bulunduğu 3. tefilelerde bulunan “Hân, sûzân, ân, nâlân, cânân, mestân, hayrân, îmân” kelimelerinin “-ân” hecesinde aruz kurallarına göre yapılması doğal olan zihaf yer almaktadır. Gazelde vezin gereği olarak “amân, cân-sûz, girîbân, cân, dîn” kelimelerinde de aynı şekilde zihaf yapılmıştır. Bu durum şairin bilinçli bir şekilde bu aruz kuralını uyguladığını göstermektedir.

Vasıl ise sonu ünsüzle biten bir sözcükten sonra ünlü harfle başlayan diğer sözcüğün hecesinin bağlanmasıyla meydana gelmektedir. Vasıl, şiirde ses ahenginin sağlanması bakımından önemlidir. Konuşma ve yazı dilinde vasılın kullanılması farklılık gösterir. Vasıl, konuşmaya ahenk katar; şiirde ise vezin uyumunu sağlamaya yarar.

Tablo 2. Vasılın Beyitlere Göre Dağılımı

Beyit Sırası	1. Beyit	2. Beyit	3. Beyit	4. Beyit	5. Beyit	6. Beyit	7. Beyit	8. Beyit
Vasıl Sayısı	0	2	2	0	0	0	0	3

Tablo 2’de gazelde vasılların beyitler arasındaki dağılımı görülmektedir. Vasıl gazelin sadece 4 beytinde kullanılmıştır. Gazelin 2., 3. ve son beytinde toplam 7 adet vasıl kullanılmıştır. Nedim’in ihtiyaç hâsıl oldukça vasla başvurduğu görülmektedir.

“Divan şiirinde kafiye ses tekrarlarından, redif ise mısra sonundaki söz tekrarlarından oluşmaktadır” (Macit, 1996: 83). Redif, gazelin önemli bir ses ve şekil unsurudur, sözün vurgusunu üzerine çeker. Nedim, gazelinde anlatım ve muhtevaya uygun olarak “mısın kâfir” redifini seçmiştir. Şair; sevgilinin zalimliğini ifade ederken Allâh sevgisinden nasibini almamış, imandan yoksun bir beşerin sergileyebileceği eylemleri, her beytin ikinci mısraının sonunda tekrar ederek içinde bulunduğu melankolik durumu dile getirmektedir. Şair, sevgilisine “kâfir” diyerek onun zalimliğini yüksek perdede vurgulamış, bir bakıma rahatlamaya çalışmıştır. Gazelin redifini oluşturan ilk sözcük, üçüncü tekil kişinin soru sözcüğü olan “mısın” iken, ikinci sözcükse dinsiz, zalim ve vicdansız insanları ifade etmek için kullanılan “kâfir” kelimesidir. Gazelde daha çok günümüzde de kullanılan, gösterişten uzak kelimeler tercih edilmiştir. Gazelde revî (و) ve ridf (ل) seslerinden oluşan kafiye-i mürdefe kullanılmıştır. Nedim, gazelinde bu kafiye ile birlikte “-mısın kâfir” redifini özellikle seçmiş, sevgilisine seslenmeye çalışmıştır. Kafiye oluşturulan “sûzân, nâlân” sıfat; “Hân, oğlan, ân, cânân, îmân, mestân, hayrân” ise isim görevindedir. Ses ve şekil bakımından birbirine yakın olan bu kelimelerden “Hân” Çince, “oğlan, kan” Türkçe, “hayrân, îmân” Arapça ve “sûzân, ân, nâlân, cânân, mestân” ise Farsçadır. Medli heceler sadece “levend” ve “hüsn” kelimelerinde bulunmaktadır. Medli heceler vasıl yoluyla bozulmuş, sevgiliye seslenmede kullanılmıştır. “Hüsn” sözüyle sevgilinin abartılı güzelliğine, “levend” sözüyle sesinin erkek sesine benzemesine işaret edilmiştir.

Dildeki sesleri gösteren, alfabeyi oluşturan, sözcükleri yazmaya yarayan her bir işaret, harftir. Harfler her dilin alfabesindeki seslerin karşılığını gösteren sistematik işaretler birliğidir. İnsanlar, konuşma dilinde harflere ihtiyaç duymazken yazılı iletişimde sözcükleri ifade ederken her harfi gösteren bir şekle ihtiyaç duyarlar. Yazılı sistemde şekiller, noktalama işaretleri ve rakamlar gibi sembollerle birlikte kullanılır. Ses tekrarlarıyla şiirde akıcı ve ahenkli bir anlatım sağlanır. Nedim gazelinde daha çok yumuşak ünsüzler ve kalın ünlüler kullanmıştır.

Tablo 3. Ünlü ve Ünsüz Dağılımı

Beyitler	1. Beyit	2. Beyit	3. Beyit	4. Beyit	5. Beyit	6. Beyit	7. Beyit	8. Beyit	Toplam
Yumuşak Ünsüzler	24	30	19	21	22	24	27	23	190
Sert Ünsüzler	16	9	13	10	7	11	13	10	89
Kalın Ünlüler	17	23	16	16	17	12	18	10	129
İnce Ünlüler	11	9	11	13	14	16	15	17	106
Toplam	68	71	59	60	60	63	73	60	514

Gazelde kullanılan yumuşak ve sert ünsüzler, kalın ve ince ünlülere ilişkin istatistiksel bilgiler içeren Tablo 3 incelendiğinde gazelde sessiz harflerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Türk alfabesinde en sık kullanılan harfler A, E, İ, N, R, L; üst-orta derecede olanlar İ, D, K, M; alt-orta derecede olanlar U, Y, T, S, B, O ve düşük dereceli olanlar Ü, Ş, Z, G, Ç, H, Ğ, V, C, Ö, P, F ve J harfleridir. Bir metinde ünsüz harflerin kullanılması metnin canlı bir anlatıma sahip olduğunun göstergesidir. Ayrıca her beyitte kullanılan ünsüz harflerin birbirine yakın istatistiksel kullanıma sahip olması, gazelin her beytinin eşit bir anlatım kuvvetine sahip olduğunun kanıtıdır.

2. ve 5. Beyitte, sert ünsüzlerin daha az kullanıldığı, Nedim’in bu beyitlerde sevgiliye oldukça yumuşak bir dille seslendiği görülmektedir. Mesela 2. beyitte geçen 16 kelimedenden sadece 7’sinde sert ünsüzler bulunmaktadır. Beyitte kullanılan “oğlan, nâzı, nâzın, âvâzı, âvâzın, ben, de, bilmem, oğlan” gibi kelimelerde sert ünsüzler bulunmamaktadır. Sert ünsüzlerin en fazla kullanıldığı 1. beyitte ise şairin sert üslubu dikkati çekmektedir. Beyitte geçen “tahammül, mülkü, yıkdın, Hülâgû Hân, mısın kâfir, yakdın, âteş-i sûzân” kelimelerindeki sert ünsüzlerin fazlalığı şairin sert bir üslubunun olduğunu

göstermektedir. Şairin duygularındaki bu dalgalanma ve değişimin sert veya yumuşak ünsüzlerin tercih edilmesine de yansıtıldığı görülmektedir.

Gazelde kullanılan kalın ve ince ünlülerin, yumuşak ve sert ünsüzlerin harf tasnifi aşağıdaki gibidir:

Kalın ünlüler: a, ı, o, u

1. Beyit: A + 12 // I + 6 // U+1: 17
2. Beyit: A+10 // I+11 // O+2 //: 23
3. Beyit: A+8 // I+3 // O+1 // U+4: 16
4. Beyit: A+10 // I+4 // U+2: 16
5. Beyit: A+9 // I+6 // O+1 // U+1: 17
6. Beyit: A+6 // I+4 // U+2: 12
7. Beyit: A+9 // I+7: 18
8. Beyit: A+5 // I+4 // O+1: 10

Toplam: 131

İnce ünlüler: e, i, ö, ü

1. Beyit: İ+3 // Ü + 7 // E+1: 11
2. Beyit: E+7 // İ+2 //: 9
3. Beyit: E+3 // Ü+2 // İ+6 //: 11
4. Beyit: E+4 // İ+9 //: 13
5. Beyit: E+4 // İ+7 // Ö+2 // Ü+1: 14
6. Beyit: E+8 // İ+8: 16
7. Beyit: E+6 // İ+4 // Ö+1 // Ü+4: 15
8. Beyit: E+3 // İ+14: 17

Toplam: 106

Yumuşak ünsüzler: b, c, d, g, ğ, j, l, m, n, r, v, y, z

1. Beyit: D+1 // G+1 // L+3 // M+5 // N+8 // R+2 // Y+4 //: 24
2. Beyit: B+3 // D+1 // Ğ+2 // L+5 // M+4 // N+7 // R+1 // V+3 // Z+5: 30
3. Beyit: C+1 // D+2 // G+1 // M+2 // N+8 // R+3 // Y+1 // Z+1: 19
4. Beyit: B+1 // C+1 // D+1 // G+3 // L+5 // N+5 // R+3 // Z+2: 21
5. Beyit: C+4 // D+2 // L+1 // M+6 // N+6 // R+2 // Y+1: 22
6. Beyit: B+2 // C+1 // D+1 // Ğ+1 // L+5 // M+3 // N+5 // R+4 // Y+2: 24
7. Beyit: B+2 // C+1 // D+1 // G+1 // L+3 // M+4 // N+8 // R+5 // Y+3: 27
8. Beyit: D+5 // L+3 // M+7 // N+3 // R+4 // Z+1: 23

Toplam: 190

Sert Ünsüzler: p, ç, t, k, s, ş, h, f

1. Beyit: T+3 // K+4 // S+3 // H+3 // F+2 // Ş+1: 16
2. Beyit: K+3 // S+3 // Ş+1 // H+1 // F+1: 9
3. Beyit: T+2 // K+3 // S+3 // Ş+3 // H+1 // F+1: 13
4. Beyit: Ç+1 // K+2 // S+2 // Ş+2 // H+2 // F+1: 10
5. Beyit: K+1 // S+5 // F+1: 7
6. Beyit: Ç+1 // T+1 // K+2 // S+2 // Ş+2 // H+1 // F+2: 11
7. Beyit: T+1 // K+3 // S+5 // H+3 // F+1: 13
8. Beyit: T+1 // K+2 // S+2 // Ş+3 // F+2: 10

Toplam: 89

Nedîm'in Latin harflerine çevrilmiş "mısın kâfir" redifli gazelinde en sık tekrarlanan ünlü sesler "a – â" sesleridir. "A – â" ünlüleri, gazelde 72 defa kullanılmıştır ve bütün ünlü seslerin toplamından fazla olduğu görülmektedir. "A-â" ünlüsünün ağızdan çıkışı son derece kolaydır ve ses yolunu takip eden havayla ses tellerinin oluşturduğu titreşim herhangi bir engele takılmadan meydana gelir. Bu durum gazelin okunmasında okuyucuya kolaylık sağlar.

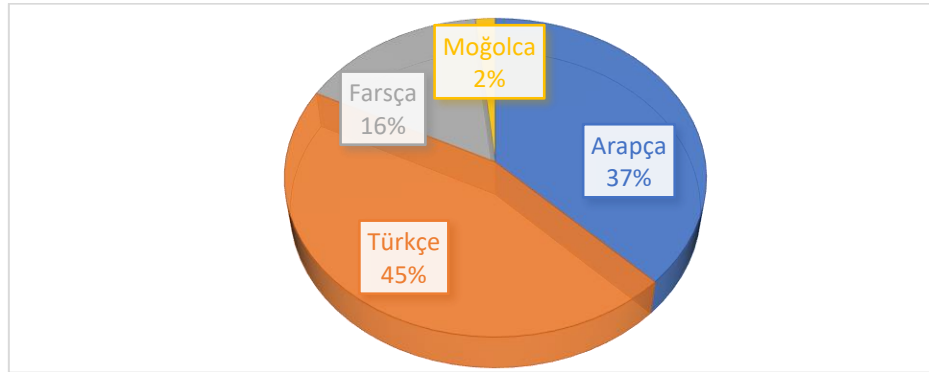
Tablo 4. Kalın Ünlülerin Frekanslarını Gösteren Tablo

Kalın Ünlüler	Frekans
A – Â / a- â	72
I-ı	45
O-o	4
U-u	10
Toplam	131

İslam öncesi Türk edebiyatından günümüze kadar şairler ses tekrarlarına ve aliterasyonlara büyük önem vermişlerdir. Konunun önemine binaen “ilmü’l-kavâfi” ilmini geliştirmişlerdir. Ahengi sağlamak için yapılan ses tekrarları “mevzun” ve “mukaffa” sözler şeklinde bir tasnif yapılmıştır. Ses tekrarlarında çeşitliliğe büyük önem verilmiştir. Mesela, Türkçedeki kalınlık-incelik uyumu doğal olarak şiirde vokallerin tekrarını ve uyumunu kolaylaştırmıştır. Konson veya vokal olsun, ses tekrarları şiirde bir metronom gibi tempoyu, tınıyı, ahengi sağlayan en önemli unsurlardan biri hâline gelmiştir. Klâsik şiirde kelime seçimindeki titizlik dikkati çeker, bunda kelimelerin ses ve anlam bakımından bir bütünlük oluşturması etkili olmuştur. Şiirde ilk ses tekrarının bulunduğu kelime isim ise isim, fiil ise fiil, sıfat ise sıfat olarak devam etmesine dikkat edilmiştir. Bu keskin kuralları Nedîm’in gazelinde de görmek mümkündür.

Nedîm’in gazelinde mısraları oluşturan kelime sayıları 5-9 arasında değişmektedir. 9 mısra 7 kelimedenden oluşurken, 2 mısra 8, 4 mısra 9 kelimedenden ve 1 mısra da 5 kelimedenden oluşmaktadır. Gazelde toplam 120 kelime bulunmaktadır. Bu kelimelerden 108’ü isim, 12 kelime ise fiil soyludur. Bu durum şairin daha çok isim soylu sözcükleri kullandığını bizlere göstermektedir. Nitekim gazelin genelinde “kâfir” diye hitap edilen sevgiliyi ifade etmek için sıfat ve sıfat tamlamaları ile isim ve isim tamlamalarının sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Redifte ve tekrar sözcüklerinde isim soylu sözcüklerin kullanılması, fiil soylu sözcüklerin daha az kullanılmasına neden olmuştur. Gazelde isim soylu sözcüklerin fazla kullanılması, gazelin akıcı ve rahat bir anlatıma sahip olmasını sağlamıştır.

Gazelde kullanılan kelimelerin kökenlerine bakıldığında 120 kelimenin 54’ü Türkçe, 45’i Arapça, 19’u Farsça, 1’i Moğolca ve 1’i Çince olduğu görülmektedir. Şair, döneminin dil özelliklerini gazeline yansıtmış ve divan şairlerinin eserlerinde sıkça kullandıkları Arapça ve Farsça kelime ve tamlamalara gazelinde yer vermiştir.

Grafik 2. Gazeldeki Kelimelerin Dil Kökenlerinin Yüzdeleri Dağılımı

Grafik 2 incelendiğinde gazelde kullanılan Türkçe kelimelerin çokluğu dikkat çekmektedir. Farklı dillerden Türkçeleşerek dilimize girmiş ve bugün de kullanılan kelimelerle “mısın kâfir” redifli gazeli büyük oranda okuyup anlamak mümkündür. Öte yandan şairin Türkçe, Farsça ve Arapça kelimeleri bir ahenk içinde gazelde kullanması usta bir şair olduğunu ve her üç dile de olan hâkimiyetini göstermektedir. Bu hâliyle gazel, verilmek istenilen duygu ve anlamı kolaylıkla yansıtabilmektedir.

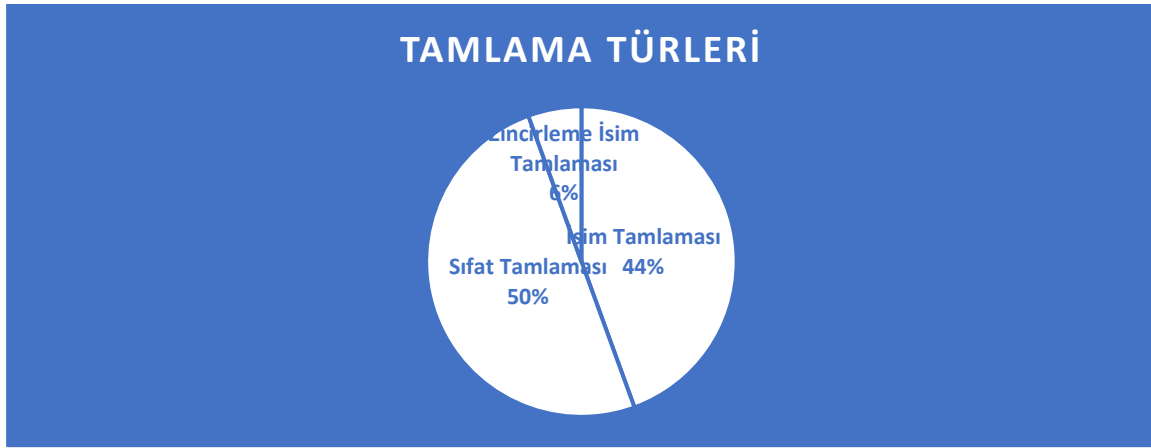
Tamlamalar, bir ismi anlam ve şekil bakımından benzerlerinden ayırt edebilmek için başka bir isim, zamir ve sıfatla oluşturdukları söz öbekleridir. İsim ve sıfat tamlamaları kullanıldıkları dillerde

belirli kurallar dâhilinde oluşturulurlar. İncelemiş olduğumuz “mısın kâfir” redifli gazelde Türkçe, Farsça ve Türkçe-Farsça dil özellikleri gösteren 21 tamlama bulunmaktadır. Gazelde, Türkçe ve Farsça dil hususiyetlerine uygun tamlamalar kurulmuştur. Metinde Arapça dil kurallarına göre oluşturulmuş tamlama ise bulunmamaktadır. Farsça tamlamalarda tamlayan ve tamlananın ikisinden biri Farsçaya ait olabileceği gibi, biri Farsça diğeri Arapça hatta her ikisi de Arapça sözcüklerden oluşabilmektedir. Örneğin; “âteş-i sûzan” tamlamasında, tamlayan ve tamlananı oluşturan her iki sözcük de Farsçadır; “şu’le-i can” tamlamasını oluşturan sözcüklerden “şu’le” Arapça, “can” sözcüğü Farsçadır. Gazelde 6 Türkçe sıfat, 3 Türkçe isim; 5 Farsça isim, 3 Farsça sıfat; 2 Türkçe-Farsça ve 2 Farsça-Türkçe isim tamlaması bulunmaktadır. Bu tamlamaların 8’i Farsça; 8’i Türkçe terkibe göre oluşturulmuştur. Nedîm, tamlayanı Farsça tamlama (şeh-levend âvâzı, şarâb-ı âteşinin keyfi) ve tamlananı Farsça tamlama (ol cellâd-ı dîn, ol düşmen-i îmân) olan şekilleri de kullanmıştır.

Tablo 5. Gazelde Yer Alan Tamlama Türleri ve Terkipleri

	Tamlamalar	Terkibi / Türü
1	Tahammül mülki	Türkçe / İsim
2	Hülâgü Han	Türkçe / Sıfat
3	Ol âteşin atlas	Türkçe / Sıfat
4	Âteş-i sûzân	Farsça / Sıfat
5	Kız oğlan nâzı	Türkçe / İsim
6	Şeh-levend âvâzı	Farsça-Türkçe / İsim
7	Gizli gizli âh	Türkçe / Sıfat
8	Şu’le-i cân-sûz-ı hüsn ü ân	Farsça / isim
9	Çâk-î girîbân	Farsça / Sıfat
10	Bir şûh	Türkçe / Sıfat
11	Âşık-ı nâlân	Farsça / Sıfat
12	Şarâb-ı âteş	Farsça / İsim
13	Şarâb-ı âteşinin keyfi	Farsça-Türkçe / İsim
14	Bu hâlet	Türkçe / Sıfat
15	Çerâğ-ı meclis-i mestân	Farsça / İsim
16	Mir’ât-ı mücellâ	Farsça / Sıfat
17	Kendi hüsnü	Türkçe / İsim
18	Nedîm-i zâr	Farsça / Sıfat
19	Bir kâfir	Türkçe / Sıfat
20	Ol cellâd-ı dîn	Türkçe-Farsça / İsim
21	Ol düşmen-i îmân	Türkçe-Farsça / İsim

Tablo 5’e göre Nedîm’in, Farsça ve Türkçe tamlamaları dengeli bir şekilde kullandığı görülmektedir. Tamlamalar, karmaşık ve anlaşılması zor olmayan bir yapıya sahiptir. Arapça ve Farsçayı iyi derecede bilen şair, Türkçe ve Farsça tamlamaları bir arada kullanarak gazelde zengin bir dil yapısı oluşturmuştur.

Grafik 3. Tamlama Türlerinin Gazel İçinde Dağılımı

Grafik 3'te gazelde yer alan tamlamaların 9'u sıfat tamlaması, 8'i isim tamlaması ve 4'ü ise Türkçe-Farsça isim tamlamasıdır.

Gazel, 8 beyit 23 cümleden oluşmuştur. Cümleler, yüklem çeşidine, anlamına, yüklem cümle içinde kullanım yerine ve yapısına göre çeşitlilik göstermektedir. Nedîm gazeli oluşturan cümleleri Türkçe cümle yapısına uygun bir şekilde oluşturmuştur. Birinci ve sekizinci beytin ilk mısraları geçmiş zaman kipinde oluşturulmuşken, diğer mısralarda cümleler “geniş zaman” kipindedir. Gazelde devrik ve basit cümlelerle, isim ve fiil cümleleri görmek mümkündür. Gazelin redifini de oluşturan “mısın kâfir” ile bütün mısralarda soru cümlelerinin kullanılmasına neden olmuştur. 16 beytin 9'unda “mısın kâfir” soru redifi kullanılmıştır.

Tablo 6. Gazelin Cümle Yapıları

Beyit No	Cümle Sayısı	Yüklem Türüne Göre	Anlamlarına Göre	Yapısına Göre	Ögelerin Dizilişine
1	4	Fiil / İsim	Olumlu / Olumlu	Basit / Soru	Kurallı /
		Kurallı			
2	4	Fiil / İsim	Olumlu / Olumlu	Basit / Soru	Kurallı /
		Kurallı			
3	2	İsim / İsim	Olumlu / Olumlu	Basit / Basit	Eksiltili /
		Eksiltili			
4	2	Fiil / İsim	Olumlu / Olumlu	Basit / Soru	Kurallı /
		Kurallı			
5	4	İsim / İsim	Olumlu / Olumlu	Basit / Basit	Eksiltili /
		Eksiltili			
6	2	Fiil	Olumlu	Basit	Devrik
		İsim	Olumlu	Soru	Kurallı
7	2	Fiil	Olumlu	Basit	Devrik
		İsim	Olumlu	Soru	Kurallı
8	3	Fiil / Fiil	Olumlu / Olumlu	Sıralı	
		Kurallı/Eksiltili			
		İsim	Olumlu	Soru	Kurallı

Gazelin bütün beyitlerinde soru anlamı taşıyan cümlelerin kullanılması şairin hakikati bulma arayışında olduğunu göstermektedir. Klâsik dönemin gazel yapısına uygun olmayan bir tarzda metni

yazan Nedîm'in tavrı şiir cümlelerinde kendisini hissettirmektedir. Zira klasik dönem gazellerinden Allah ve peygamber sevgisi ağır basmaktadır. Beşerî aşktan ziyade ilahî aşka vurgu yapılmaktadır.

Tablo 7. Gazelin Cümlelerinde Zaman ve Şahıs

Beyitler	Zaman	Şahıs
1	Geçmiş Zaman / Geniş Zaman Şahıs	İkinci Tekil Şahıs / İkinci Tekil
2	Geniş Zaman / Geniş Zaman Şahıs	İkinci Tekil Şahıs / İkinci Tekil
3	Geniş Zaman / Geniş Zaman Tekil Şahıs	Birinci Tekil Şahıs / İkinci
4	Geniş Zaman / Geniş Zaman Tekil Şahıs	Üçüncü Tekil Şahıs / İkinci
5	Geniş Zaman / Geniş Zaman Tekil Şahıs	Üçüncü Tekil Şahıs / İkinci
6	-Mişli Geçmiş Zaman / Geniş Zaman Şahıs	İkinci Tekil Şahıs / İkinci Tekil
7	Geniş Zaman / Geniş Zaman Şahıs	İkinci Tekil Şahıs / İkinci Tekil
8	-Mişli Geçmiş Zaman / Geniş Zaman Tekil Şahıs	Birinci Tekil Şahıs / İkinci

Gazel cümlelerinde kullanılan zaman ve sözün muhatabı olan şahısların verildiği Tablo 7'de, gazelin daha çok geniş zamanda ve ikinci tekil şahsa hitap şeklinde kurgulandığı görülmektedir. Gazelde 5 beytin geniş zamanla, 2 beytin ise -mişli geçmiş zamanla ve birinci beytin ilk mısraı ise geçmiş zamanla oluşturulmuştur. Mısraların çoğunda sorular birinci tekil kişi ağzından ikinci tekil şahsa yöneltilmektedir. Şair; öğrenmek istediği soruların cevaplarını gazelin son beytinde bulduğuna dair ipuçları vermektedir. Bu nedenle gazelin ilk mısraından itibaren şair; okuyucuyu merak içinde bırakmış, son beyte kadar bu merak ve gizemi diri tutmuş, mahlas beytinde de düğümü çözerek alıcısı rahatlatmıştır.

Tablo 8. Gazelin Anlatım Planı

Beyitler	Anlatıcı	İleti/ler	Alıcı
1	Şair	Şairin; sevgilisinin zulmüne dayanacak halinin kalmadığını, bu zalimliğiyle Hülâgü Han'a benzediğini söylemesi.	Sevgili
2	Şair	Şairin; sevgilisinin nazının ve konuşmasının erkeklerin nazına ve konuşmasına benzediğini söylemesi; kız mı, erkek mi diye sorgulaması.	Sevgili
3	Şair	Şairin; sevgilisine giydiği ateş renkli elbisenin ne anlama geldiğini sorması, onu güzelliğin can yakıcı alevine benzetmesi.	Sevgili
4	Şair	Şairin; sevgilinin gizli gizli ah çekmesi, yaka yırtmasıyla onunda bir başka sevgiliye âşık olduğunu sorması.	Sevgili
5	Şair	Şairin; ateş renkli şarabın sevgilisinin yüzünü parlattığını, bu hâliyle sarhoşlar meclisinin çırası olup olmadığını sorgulaması.	Sevgili
6	Şair	Şairin; ateş renkli şarabın sevgilisinin yüzünü parlattığını, bu hâliyle sarhoşlar meclisinin çırası olup olmadığını sorgulaması.	Sevgili
7	Şair	Sevgilinin sık sık aynaya bakması üzerine şairin, sevgiliyi "yoksa sen de mi kendi güzelliğine âşık oldun?" diyerek sorgulaması.	Sevgili
8	Şair	Şairin; Nedîm'in bir kâfire (sevgiliye) esir düştüğünü işittiğini; bu din düşmanı, iman celladının kendisi olup olmadığını sorması.	Sevgili

Nedîm gazelinde zalim sevgilisine duymuş olduğu muhabbetten dolayı içine düştüğü çıkmazdan dert yanmaktadır. “Mısın kâfir” redifi, gazelde anlatıma akıcılık kazandırmış ve okuyucunun mantıksal bir sonuca ulaşmasını sağlamıştır. Şair, sevgilisine sorular sorarak, bu aşkın o zalim sevgiliye değip değmediğini anlamaya çalışmıştır. Şair sevgilisini rivayetler üzerinden sorgulamaktadır, fakat bunlar sevgiliyi anlamak için yeterli değildir. Gazelde soruların muhatabı doğrudan sevgilidir. Rivayetlere itimat etmeyen şair gerçekleri sevgilisinin ağzından duymak istemektedir. Şair, gazelinde sevgiliyi tarihin şahit olduğu en zalim hükümdara (Hülâgü Han) benzeterek, somut ve soyut varlıklarla kıyaslayarak, mazmunlara başvurarak anlatma yoluna gitmiştir. Nedîm’in, sevgili konusunda kafası karışıktır, zira gazelde sevgili-âşık kavramları bazen birbirine karışmaktadır. Şair, sevgilisine duymuş olduğu aşktan dolayı hem zihinsel hem de psikolojik sorunlar yaşamakta ve hayatında sürekli bir arayış içinde olduğundan şikâyet etmektedir. Gazeldeki iletilerin alıcısı doğrudan sevgilidir. Şair, gazelin mısralarında sevgilinin kendisi için bir bilinmez olduğundan dert yanmaktadır. Gazelin son beytinde şair, kendince bir çıkarımda bulursa da bu nihai bir sonuç değildir. Bu durum, şairin sürüp giden bir çıkmaz içinde olduğunu göstermektedir.

Sonuç

19. yüzyılın sonları 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan yapısalılık; her alanda kendini hissettirmiş, özellikle edebiyat alanında yüzyıllar önce yazılmış metinlerin şerhine ve daha iyi anlaşılmasına imkân sağlamıştır. Yapısalcılık yönteminin doğrudan metne odaklanması, edebî metinleri incelemede akli öne çıkarması ve müessirin göz ardı edilmesi gibi hususlarda zaafı bulunmaktadır. Buna rağmen yapısalılık, metnin en küçük yapı taşlarının parça-bütün ilişkisiyle incelenmesine, daha anlaşılır ve ayrıntılı şerhler yapılmasında etkili olan bir metot olarak öne çıkmıştır. Divan edebiyatındaki edebî muhitlerin ortadan kalkmasıyla bu kültüre uzak kalan günümüz insanının söz konusu metinleri anlaması güçleşmiştir. Klasik şerh yöntemiyle yapılan çalışmalar amaçlarına, hedef kitlesine, üslubuna göre farklılıklar gösterebilmektedir. Daha çok bilinen eserler üzerine yapılan geleneksel şerh çalışmaları dışında günümüz insanının ihtiyacına göre metin şerhlerinin yapılmasına ihtiyaç vardır.

Edebiyat; teknoloji, sanat ve olguların yaşayan dile getirdiği yeni anlam ve kavramların takip edilmesiyle şekillenir. Edebî eser, yazıldığı çağın sosyal ve kültürel değerlerini özünde taşır. Saussure’ün getirdiği yeniliklerle dil ve edebiyata olan yaklaşım tüm dünyada değişmiş, bu değişim kendisini edebî eserleri incelemede de hissettirmiştir. 20. yüzyılın sonlarında şarihler, divan şiirinin daha iyi anlaşılması ve anlamlandırılması için modern yöntemler kullanmaya başlamıştır. Yapısalcılık, bilim ve sanat dallarında etkili bir yöntem olarak öne çıkmıştır.

Bu çalışmamızda, Nedîm’in “mısın kâfir” redifli gazelinin daha iyi anlaşılmasında bir metot olarak yapısalılıktan faydalanılmıştır. Gazel incelenirken, yapısalılığın temelini oluşturan paradigmalardan sapmadan, tümevarım yöntemiyle bir yol takip edilmiştir. Gazelin bir bütün olarak doğru algılanması için öncelikle klasik şerhi yapılmıştır. Yapısalcılık, parça-bütün ilişkisiyle bir yol izlediğinden yazarın metin üzerindeki etkilerinden ziyade, metne ve metni oluşturan parçaların özüne eğilmiştir.

Yapısalcılığın temelini oluşturan değerlerden sapmamak için öncelikle gazeli oluşturan küçük yapı taşlarına kadar bir yapı planı oluşturulmuştur. Bu planla neyin incelenmek istendiği ortaya konulmuş ve parçadan bütüne ulaşmaya çalışılmıştır. Gazeli incelemek amacıyla oluşturan yapı ise uyak, gazelde kullanılan diller ve yabancı kelimeler, tamlama türleri ve terkipleri, cümle yapıları, harf türleri, şahıs zamirleri ve kipler, içeriği oluşturan anlam planı, imaleler ve vasıllardan oluşturulmuştur. 8 beyitlik gazelde toplam 17 imale saptanmıştır. İmaleler 3. beytin ilk mısraında yoğunlaşmıştır.

Gazelde 6 yerde vasil yapılmıştır. Vasıllar 8. beyitte yoğunlaşarak ses uyumunu arttırmıştır. Gazelde 9 sıfat, 8 isim ve 4 Türkçe-Farsça tamlama kullanılmıştır. Sıfat tamlamaların fazla kullanılması şairin sevgiliyi betimlemede yoğun bir çaba içine girdiğini göstermektedir.

Kelime kökenlerine dair yapılan etimolojik incelemelerde, gazeldeki toplam 120 kelimenin 54’nün Türkçe, 45’inin Arapça, 19’unun Farsça ve 2’sinin ise Moğolca olduğu tespit edilmiştir. Bu sözcükler gazeli anlamlı bir yapı haline getiren toplam 23 cümleyi meydana getirmiştir. Cümleler

anlamlarına, yapılarına ve cümle içindeki kullanımlarına göre tasnif edilmiştir. Türkçe cümle yapısına uygun cümlelerle gazelin oluşturulduğu tespit edilmiştir.

Gazelin redifi olan “mısın kâfir”, mısraların çoğunda soru anlamının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Soru cümleleri şairin aradığı hakikati okuyucuya sezdirmesi açısından önemlidir. Gazelin beyitlerini oluşturan bütün mısralardaki iletiler kâfir sevgiliye yöneliktir.

Kaynakça

- Batıslam, H. D. (2007 Eylül). Nedîm divanındaki giyim, kuşam ve süslenmeyle ilgili unsurlar. 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Ankara: 1/ 261-282.
- Cevizci, A. (1999). *Paradigma felsefe sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Devellioğlu, F. (2008). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dilçin, C. (1991). Fuzulî'nin bir gazelinin şerhi ve yapısal yönden incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 9(1)-43-98.
- Dilçin, C. (1992). *Örneklerle Türk şiir bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Gültekin, H. (2018 Aralık). Ali Nihad Tarlan ve edebiyat meseleleri. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi (Ali Nihad Tarlan Özel Sayısı)*. 4/75-85.
- Kırkkılıç, H. A. (1996). *Başlangıçtan günümüze tasavvuf*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kortantamer, T. (1993). *Eski Türk edebiyatı makaleleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kur'an Yolu (Meal), Diyanet İşleri Başkanlığı* (Erişim: 12.05.2021), <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Hicr-suresi/1831/29-35-ayet-tefsiri>
- Macit, M. (1996). *Divan şiirinde âhenk unsurları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Macit, M. ve Soldan, U. (2016). *Edebiyat bilgi ve teorileri-el kitabı* (8.Baskı). Ankara: Grafiker Yayıncılık.
- Macit, M. (2017). *Nedîm Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56214,nedim-divanipdf.pdf?0> (Erişim tarihi: 04.06.2021).Mazıoğlu, H. (1962).
- Fuzulî. *H. Mazıoğlu içinde, Farsça divan*, Ankara: TTK Yayınları, s.1
- Pala, İskender (2018). *Ansiklopedik divan şiiri sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Scholes, R. (1974). *Structuralizm in literature*. New Haven: Yale University Press.
- Şanlı, İ. (2004). Fidâyî dîvânı'nda tasavvufî unsurlar. *U.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/6, 121-153.
- Yuvalı, A. (1998). “Hülâgü”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, (18), 473-475.
- Yücel, T. (1977). *Birikim. T. Yücel içinde, yapısalcılık*. İstanbul: Can Yayınları, (s.28-29 30-43).

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers: Birinci yazar /First author %50 İkinci yazar/Second author %50.

2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

Extended Abstract

Introduction and purpose of the study

Until the beginning of the 20th century, it is known that the old texts in Persian and Turkish were examined with the traditional commentary method for a better understanding. Such studies were carried out by people who claim to know a text better than other people. In addition to the traditional annotation method, modern annotation methods have started to be used. The Constructivist method has become one of the preferred methods in text commentary in terms of its approach to the text. The aim of this study is Nedim's ghazal with the redif "mısın kâfir", and the structuralist text analysis by Cem Dilçin and Tunca Kortantamer. method is based on.

Conceptual/theoretical framework related to the study subject

Texts in classical Turkish literature have been studied for centuries with the traditional commentary method. These studies have been done with names such as sublinear translation, translation, analysis, commentary. The commentary and review texts from Arabic to Turkish were mostly scientific and religious texts. The texts made from Persian to Turkish are mostly literary texts. Especially in the traditional commentary studies from Persian to Turkish, the poem was first translated. The origins, meanings, structures of the words in the poem, the meanings gained in the text or the couplet, the relations between the words and the literary arts are determined. In order to better understand the concepts in poetry, other texts, verses and hadiths, historical and mythological elements, proverbs and idioms, beautiful and concise words are used.

The method of structuralism, developed in the West in the 19th century, began to be used in fields such as science and art; Literary texts were also examined with this modern method. With the innovations brought by Saussure, the approach to language and literature has changed all over the world, and this change has also made itself felt in the study of literary works. At the end of the 20th century, commentators began to use modern methods to better understand and give meaning to divan poetry.

In this study, structuralism has been used as a method to better understand Nedim's ghazal with the redif "mısın kâfir". While examining the ghazal, a path was followed with the inductive method without deviating from the paradigms that form the basis of structuralism. In order for the ghazal to be perceived as a whole correctly, first of all, its classical commentary was made. Since structuralism follows a path with the part-whole relationship, it focuses on the text and the essence of the parts that make up the text, rather than the author's effects on the text. In the text examined with the structuralist method, the poet's logic of creating the text, the choice of words and phrases, the narrative plan of the text, the direction and purpose of the messages were determined and the data were presented for a better understanding of the text.

Method

Nedim's ghazal with the redif "mısın kâfir" was first examined according to the traditional commentary method, then the text was tried to be explained according to the structuralism method developed by Saussure. In the study, the text was evaluated in terms of shape, and the poet's unit, redif, meter, rhyme, vasil, reference, letter preferences were determined. The phrases and sentence types used in the poem, the origins of the words in the text, the sentences according to their structures, the person and time in the sentences, the narrative plan of the ghazal, the messages and the receiver of the messages were determined and the text was examined with the method of structuralism. In line with these examinations, the data has been tried to be made concrete with figures and graphics.

Findings and discussion

In order not to deviate from the values that form the basis of structuralism, first of all, a building plan was created up to the small building blocks that make up the ghazal. With this plan, what was wanted to be examined was revealed and it was tried to reach the whole from the part. The structure that forms the ghazal is composed of rhyme, languages and foreign words used in the ghazal, phrase types and compositions, sentence structures, letter types, personal pronouns and moods, the meaning plan that creates the content, allusions and words. A total of 17 productions have been identified in the 8 couplet ghazals. The productions are concentrated in the first verse of the 3rd couplet.

It was made at 6 places in the gazel. Wasil's increased the sound harmony by concentrating on the 8th couplet. In the ghazal, 9 adjectives, 8 nouns and 4 Turkish-Persian phrases are used. The excessive use of adjective phrases shows that the poet has made an intense effort to describe the lover.

In etymological studies on word origins, it has been determined that a total of 120 words in the ghazal are 54 Turkish, 45 Arabic, 19 Persian and 2 Mongolian. These words formed a total of 23 sentences that made the

ghazal a meaningful structure. Sentences are classified according to their meanings, structures and usage in sentences. It has been determined that the ghazal is formed with sentences suitable for Turkish sentence structure.

Conclusion and recommendations

We can say that the structuralist method works with the part-whole relationship and offers the reader a different structure and meaning universe than the classical commentary methods. The structuralist method contributes to the reader's better understanding and interpretation of the poem.

Araştırma Makalesi • Research Article

Botter Apartmanının Gesamtkunstwerk Çerçevesinde İncelenmesi

Evaluation of Botter Apartment within the Framework of Gesamtkunstwerk

Duygu İlkhan Söylemez*

Öz: İnsanlığın paradigmatik özgürlük çerçevesinde bir gelecek tasavvuru ile kültürel dünya düzeni oluşturmasının bir önceliği de mekân yaratma sanatıdır. Bu minvalde dönemin fonksiyonel özellikleri, teknolojisi, estetiği ve dönem şartlarının birlikte yorumlanması ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu özelliği ile mimarlık, insan ve toplum yaşamının en önemli oluşumlarından birini geçmişten günümüze kadar taşımıştır. Bu yorumlamayı gesamtkunstwerk kavramı ile kısaca anlatabiliriz. Zira bu kavramın temelinde bütüncül sanat anlayışı yatmaktadır. Mimarisi, fonksiyonu, estetiği, kullanılan malzemesi, dönemin iktisadi ve içtimai hayatı bir yapının üzerine de yansımalarıdır. Botter apartmanını da toplumsal yaşamı, kültürün toplumdaki yeri, felsefesi, sanatı, bilimi, dönemin anlayışını ve teknolojisini bünyesinde toplamış bir yapı olarak değerlendirebiliriz. Bu makalede Botter apartmanı, gesamtkunstwerk bakış açısıyla hem malzemesi, hem iç ve dış mekân süsleme unsurları hem de dönemin ve bölgenin gelişimi ve sanat anlayışı değerlendirilmiştir. Bu bakımdan, Botter apartmanı İstiklal Caddesine kattığı anlam ile birlikte ele alındığında gesamtkunstwerk bakış açısının somutlaşmış hali olarak da yorumlayabiliriz.

Anahtar Kelimeler: gesamtkunstwerk, art nouveau, botter apartmanı, sanat tarihi

Abstract: One of the first communication tools of humanity is the art of creating space. In this, the function, technology, aesthetics and conditions of the period should be interpreted together. With this feature, architecture has carried one of the most important formations of human and social life from the past to the present. We can briefly describe this interpretation with the concept of gesamtkunstwerk. Because the basis of this concept is the holistic understanding of art. Its architecture, function, aesthetics, materials used, and the economic and social life of the period are also reflected on a building. We can consider the Botter apartment as a structure that combines social life, the place of culture in society, philosophy, art, science, the understanding and technology of the period. In this article, the Botter apartment, both its material, interior and exterior decoration elements, the development of the period and the region and its artistic understanding are evaluated from the gesamtkunstwerk point of view. In this respect, we can interpret the Botter apartment as the embodiment of the gesamtkunstwerk perspective, when considered together with the meaning it adds to Istiklal Street.

Keywords: gesamtkunstwerk, art nouveau, botter apartment, art history

* Öğr. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu

ORCID: 0000-0002-5707-1542 duyguilkhan@gmail.com

Cite as/ Atıf: İlkhan Söylemez, D. (2022). Botter apartmanının gesamtkunstwerk çerçevesinde incelenmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 719-739. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1054849>

Received/Geliş: 11 January/Ocak 2022

Accepted/Kabul: 26 May/Mayıs 2022

Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2022

Gesamtkunstwerk kavramı

Gesamtkunstwerk kavramından söz edebilmek için önce estetik kavramlarının üzerinde detaylıcadurmak bu kavramın daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Zira kavramın içinde baskın olan öge estetikdir. Estetik terimi, Yunanca'daki "Aisthesis" (duyum, duyuşsal algı) sözcüğünden türetilmiştir. Çünkü "etik" ve "mantık" kavramlarının Yunancadaki etimolojik köken karşılıkları, "ethos" (töre, karakter) ve "logos" tur (söz-akıl). Bu kavram, 18. Yüzyılın ortalarından bu yana kullanılmakta olup, yeni bir alan olarak Alman Baumgarten tarafında ortaya atılmıştır. Yüzyılın sonlarına doğru, "estetik" terimi hem "güzellik felsefesini" hem de "sanat felsefesini" akla getirmeye başlar. Ancak estetik sonradan felsefeden ayrılarak kendine özgü bir bilim dalı haline gelir (Kagan, 2008: 13). 19. Yüzyılın ortalarından itibaren estetik kavramına "güzel" olan anlamın ağır bastığı ve dolayısıyla da, sözcüğün sanatla sürekli ve güçlü bir bağ kurduğunu söyleyebiliriz (Öztürk, 2014: 265). Bu bağın neticesinde güzele, İdea'ya ulaşmak mutlak hakikatin kendisi gibi görülmüştür. İdea dediğimiz kavram ise, güzelin somut bir gerçeklik olarak şekillenmesi, eksiksiz bir biçimde birbirine tam uygun olmasıdır. Böyle ele alındığında İdea kavramı, şekillenen gerçeklik yani ideal olandır (Hegel, 1994: 73).

Estetik terimi, felsefeci Alman düşünür Immanuel Kant ile üne kavuşmuştur. Kant, öz sanatın yalnız güzellikten beslendiği idealini savunur. Kant, güzel olanı ele alırken, onun bir kavram olmaksızın zorunlu bir hazzın nesnesi olarak kabul edilmesini sıkı bir şekilde savunur (Kant, 2016: 22). Estetik ideaları felsefenin yanı sıra sinema, müzik, resim, heykel, tiyatro, opera, mimari gibi birçok sanat dalında kullanılmıştır. Sanatta, estetikçiler bazen, gerek güzeli ya da çirkinini, uyumluyu ya da uyumsuzu, uygun olanı ya da uygunsuzu yargılamaya yarayan, bazı ölçütleri sanatçılara kurallar olarak dayatmaya çalışırlar (Jimenez, 2008: 13). Bu idealar, gesamtkunstwerk kavramı ile yer edinmiş, mimarlık dünyasında da kullanılmıştır. Bu kavram, 18. yüzyılda ortaya atılmış, herhangi bir üslup olmayıp her dönem ve her alan için geçerlidir diyebiliriz. Burada sanatçının görevi, birlikte yaşadığı insanlara olayların gerçek anlamını açıklamak, toplumsal ve tarihsel gelişmenin gerekliliğini ve kurallarını anlatmak, insanla doğa, insanla toplum arasındaki temel ilişkiler sorununu çözümlenektir (Fischer, 2005: 42). Böylece ideal bir toplum yaratılması amaçlanmıştır. İdeal bir toplum, ideal sanat yoluyla da gerçekleştirilmektedir. Mimarının böyle bir toplumun yaratılmasına önemli bir katkı sağlayabileceğini söyleyebiliriz (Kuban, 2016: 239).

Gesamtkunstwerk kavramı, bütünsel yapıt, birleşik sanat eseri ya da topyekûn sanat deyimi diye de tanımlanabilen bir kavramdır (Haydaroğlu, 2011: 3). Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü'nde ise, Tümel sanat yapıtı anlamında Almanca bir sözcük olup, "...aynı üslup ve sanatsal anlayışla gerçekleştirilmiştir resim, heykel, bezeme, mobilya ve diğer uygulamalı sanat ürünlerinin bir mimarlık ürününün bünyesinde bütünleşip bir araya gelişi. Böylesi bir tutumla oluşturulmuş sanat yapıtı..." şeklinde tanımlanır (Sözen ve Tanyeli, 2011: 90). Bu kavram estetik ile iç içe geçmiş olup, herhangi bir bütünün ayrıntılarıyla oluşturduğu bir uyumdur (Altar, 1996: 13).

Gesamtkunstwerk terimi, ilk olarak Alman yazar ve filozof K.F.E Trahndorff'un 1827 tarihli yazısında ve Richard Wagner'in 1849 tarihli çalışmasında kullanılmıştır (Öztürk, 2014: 266). Richard Wagner'in kuramlarıyla sık sık bağdaştırılan kavramsal çerçeve, 1849 sonbaharında gesamtkunstwerk düşüncesini beslemeye başladığı sırada, Dresden'de Mayıs ayı başında Bakunin'in başlattığı sokak çatışmalarına katıldığı için Alman polisi tarafından tutuklama emri çıkartılmış, Wagner polisten kurtulmak için Zürih'e kaçmıştır. Gerek müzik ve drama alanındaki yenilikleri, gerekse Yahudi karşıtı görüşleri nedeniyle 20. Yüzyılın en çok tartışılan müzik adamlarından biri olan Richard Wagner, geliştirdiği gesamtkunstwerk kavramı ile sadece kendi alanını değil, siyaset, tarih, estetik, mimari gibi pek çok alanı da etkilemiştir. Wagner, 1950 yılında ortaya attığı bu kavramda, ideal olarak geleceğin sanat yapıtı, çeşitli sanat formlarını mükemmel bir sentezde birleştirme çabasını savunur (Most, 2011: 4,9,11). Wagner'in tanımladığı daha sonra, Modern Sanat Tarihi tarafından da farklı farklı yorumlanan gesamtkunstwerk kavramı, daha ziyadesiyle Viyana'da 1900 yıllarındaki sanat ortamını etkilediğini görürüz. 1919-1933 yılları arasındaki Bauhaus'un etkileri ile gesamtkunstwerk terimi tüm sanatlar arasındaki diyalogu ön planda tutar (Sönmez, 2011: 20). Bir nevi Bauhaus ile gesamtkunstwerk kavramları temelde farklı olsa bile ortak oldukları noktalar bulunmakta idi. Bauhaus, 19.yüzyıl sonunda

Almanya’da başlayan geleneksel zanaatın seri üretimle buluşması ile ürün kalitesinin arttırılması ve böylece Alman sanayinin küresel ölçekteki rekabet gücünün geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla mimar, tasarımcı, mobilyacı ve sanayiciler bir araya gelerek Werkbund Derneği kurarlar (Uzun, 2019: 412). Gesamtkunstwerk terimi de, aynı minvalde, resim ile tasarımı, heykel ile mimarlığı, edebiyat ile müziği, tiyatro ile dansı, moda ile performans alanlarının karşılıklı etkileşiminin, yaklaşmasının farklı bir çerçeve içinde ele alınmasını belirtmektedir. Bu terim, 1960 yıllarından sonra farklı bir çerçeve içinde ele alınmaya başlanır. Disiplinler arası yakınlaşmalardan, giderek çağdaş sanatçıların çalışmalarıyla ortaya çıkardıkları bir üretim modeli olarak yorumlanmaya başlar (Sönmez, 2011: 20).

Wagner gesamtkunstwerk kavramını ortaya atarken, beste kaygısını kuramlaştırmayı denemiş ve bu kaygıyı tiyatro ile müziği bir arada düşünerek opera çerçevesinde yorumlamıştır (Öztürk, 2014: 268). Bu kavram mimari ile düşünüldüğünde, sadece bir kişinin iradesiyle mümkün olmadığı, gelecekteki insanların da mecburen düşünülmesi ve buna göre kolektif bir yapı oluşturması gerektiği üzerinde durulur (Most,2011: 9). Mimari ile gesamtkunstwerk kavramı arasındaki ilişki sonucunda bütünsel bir üslup ile yapılmış olan Botter apartmanı da çağa damgasını vuran önemli yapılardan birisidir.

Botter Apartmanı

Botter apartmanını daha iyi anlayabilmek için, gesamtkunstwerk kavramı çerçevesinde dönemin özelliklerini, tarihçesini, hatta yapının bulunduğu bölgenin iktisadi ve içtimai hayatını da değerlendirmek gerekir. Zira bu kavramın içeriğinde farklı formların uyumlu bir birleşmesi ile sanat eserlerinin ortaya çıkması yatmaktadır.

18.ve 19. Yüzyıl Osmanlı toplumundaki sosyo-kültürel olgu en az Avrupa’daki kadar hareketlidir. Ancak bizdeki hareketlilik 17. Yüzyıl’da başlar. 17. Yüzyıl Osmanlı tarihinde bir dönem noktası olmuştur. Fetihlerin durduğu, orduda isyanların başladığı, iç güvenliğin ve hükümdar otoritesinin azaldığı, bilim ve sanat hareketlerinde gerilemenin başladığı dönemdir (Argıt, 1993: 2). Bu yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı İmparatorluğu güç kaybetmeye ve gerilemeye başlamıştır. Gerilemenin başlangıcı sayılan II. Viyana yenilgisi (1683) ve gerilemeyi hızlandıran Karlofça (1699 ve Pasarofça (1718) antlaşmaları ile Osmanlı’nın Avrupa’daki üstünlüğü kesin olarak sona ermiştir. Osmanlı ile Avrupa arasında imzalanan bu antlaşmalar askeri, politik ve ekonomik dengelerin Avrupa lehine avantaj sağlamasının bir göstergesidir (Timur, 1985: 141). Osmanlı İmparatorluğundaki bu siyasal gücün azalması, yönetici kadroda Avrupa’daki gelişmelere karşı bir ilgi uyanmıştır. Uyanan bu ilgi sonucunda Batı ile özellikle de Fransa ile ilişkinin artmasına neden olmuştur. Bu ilişki neticesinde her alanda olduğu gibi mimari alanı da etkilemiştir (Fırat (İnci), 1999: 287). Avrupa etkisi altındaki mimari, İmparatorluğun son dönemlerinde özellikle Moda, Tarabya, Galata, Beyoğlu, Pera bölgelerinde Batı kenti ile karşılaştırılabilecek tarzda yaşam sergileyen semtler olmuştur (Kuban, 1998: 41).

İstanbul Beyoğlu İlçesi, İstiklal Caddesinde bulunan Botter apartmanı, hem Beyoğlu İlçesi’nin hem de caddenin en önemli yapılarından birisidir. Bunun sebeplerinden biri sarayın terzisi olan Botter’in evi olmasıdır. Zira sadece bu ev değil, bu bölge Levanten ve Osmanlı bürokrasisinin yaşadığı, dolayısıyla da özel önem verilen bir yer olmasından kaynaklanmaktadır. İstanbul’un en önemli semtlerinden biri olan Beyoğlu, 15. Yüzyılda Kâfiristan olarak anılıyordu. İlçenin, tünel-taksim arasında uzanan İstiklal Caddesi ve ona açılan sokakların belirlediği alanı kapsayan semte ise “Pera” denilmektedir. Önce Bizans, sonra da Türklerin hâkimiyetine geçen bu bölge Abdülaziz döneminde büyümeye başlar. Osmanlı devleti zayıflayıp Avrupa’dan çağdaş yaşam yollarını aktardıkça büyümüş, güçlenmiş ve giderek daha fazla kentle bütünleşmiştir. 16. Yüzyıl’da Fransızlar, sonrasında Venedikliler, Hollandalılar, Polonyalılar elçiliklerini Beyoğlu’na taşımışlardır. 1873’te yavaş yavaş tünel tamamlanıp Beyoğlu’na atlı tramvay işletilmeye başlanır (Kuban, 1998: 41). 1858’de kurulan altıncı Daire-i Belediye, burayı küçük bir Avrupa kenti gibi gelişmesini sağlamıştır (Dökmeci ve Çıracı, 1990: 32). Elçilikler, Levantenler, Rum, Ermeni ve Musevi azınlıklar Beyoğlu’nda İstanbul’un batılı anlamda ilk burjuvazisini oluşturarak, dönemin Avrupa yaşam biçiminin tüm özelliklerini bölgeye taşımışlardır (Akın, 1998: 297-318). Botter apartmanının da yer aldığı İstiklal caddesinin gazla aydınlatılması, genişletilmesi, kaplamalarının değişmesi, binaların adlandırılması ve

numaralandırılması Avrupa yaşam biçiminin bölgeye tezahür ettiği kanıtıdır. Ayrıca Avrupa'nın ilk metrolarından birisi olan tünel, 1871'de yapılmaya başlanmış 1874'de tamamlanmış ve hizmete girmiştir. Londra ve Newyork'tan sonra dünyanın üçüncü ve en kısa tünelidir. Bölgenin genel olarak gerçekleşen bu fiziksel değişimleri, sosyal değişimleri de beraberinde getirir. Nüfus, Levanten ve gayrimüslimlerin lehine gelişir. Bu yüzyılda sadece İstanbul'un diğer mahallelerinde değil, belki de dünyanın hiçbir yerinde Pera'da olduğu kadar çeşitlilik görülmemiştir. Hem din, ırk, lehçeler hem de mimari harmonisi görmek mümkündür (Durudoğan, 1998: 29). Hatta bu dönemde batılılaşma ile beraber giren tüm üslupları İstiklal Caddesi üzerindeki yapılarda görebiliriz. Batılılaşma dediğimiz olgu, Osmanlı'nın Batı'nın her alanda yaptığı yeniliklerden yararlanmak istemesi (Cezar, 1971:2) ya da batılı olmayan bir toplumun Batı normlarına göre yeniden yapılanması şeklinde açıklayabiliriz (Kılıçbay, 1985: 148). Osmanlı İmparatorluğu'nun batılılaşması, çöküşü ile beraber düşünüldüğü için bu kavrama her zaman olumsuz bir anlam yüklenir (Kuban, 1988: 28). Hâlbuki 18. Yüzyılda sanat ve mimariye gösterilen ilgi, Osmanlı mimarisinde değişikliğe neden olmuştur (Hamadeh, 2010: 311). Batılılaşma hareketi ile birlikte Osmanlı mimarisine giren barok, rokoko, ampir, Neoklasik, Eklektisizm, Art Nouveau, Art Deco gibi üsluplar mimaride yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır. Önceleri bu üsluplar, levantenler ve saray üst tabakası tarafından kullanılmış, daha sonra ise Anadolu ve geniş halk tabakalarına yayılmıştır (Gluck, 1977: 377). Bu durumu, batılı üslupların başlangıçta Batı taklitçiliği olarak görülmesi, zamanla bu tarz eserlerin çoğalması sonucunda halkın da bu türü alışıarak sevmesine bağlayabiliriz (Aksoy: 1977: 128). Bu üslup bolluğu ve karmaşası içerisinde 19. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'da çoğunlukla "Art Nouveau" ya da "Judenstil" isminin kullanıldığı yeni bir üslup ortaya çıkar ve bu üslup, özellikle İstanbul'da birçok yapıda uygulandığı görülür (Kortan, 1971: 21). Art Nouveau 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkmış ve yirmi beş yıl gibi kısa bir süre içerisinde derin izler bırakmış bir sanat akımıdır (Batur, 1996: 94). Art Nouveau akımı Historisizm (Tarihçilik) diye bilinen bir stille, modern stil arasında yer alıp, kendinden önce gelen üsluplara tepki gösteren bir anti-stil niteliğindedir (İnankur, 1976: 10). Her ülkede farklı isimlerle anılan bu yeni sanat, dünyada da tartışmasız kabul görmüştür. Bu kadar yaygın olmasının nedeni belki de hemen hemen her eşyada, mimaride, heykelde, resimde, grafikte kullanım alanı bulabilmesidir (Özer, 1964: 41). Art Nouveau, Osmanlı topraklarına ilk olarak günlük kullanım eşyaları ile daha sonra da yabancı mimarlar vasıtasıyla girmiş olmalıdır. Osmanlı toplumunda bu gibi ürünlerin tüketicileri daha çok Avrupai bir yaşam süren bir kısım Levantenler, Osmanlı yöneticilerinin bazıları ve Osmanlı üst tabakasında Avrupa ile sıkı ilişki içinde bulunan zengin ailelerden müteşekkildi (Batur, 1985:1087). Daha çok II. Abdülhamit devrinde görülen bu üslubun Avrupa'da ortaya çıkması ile Osmanlı topraklarına girmesi eş zamanlıdır. Bu kadar çabuk girmesine rağmen olgun örneklerinin verilmesi de dikkat çekicidir. Bunda Abdülhamit'in Alman kültürüne duyduğu ilgi ve bu kültürün Osmanlı İmparatorluğuna sanat ve endüstri ürünü olarak girmesini sağlayacak bir tutum içinde olmasının büyük katkısı vardır (İrepoğlu, 1990: 9-10)." İstanbul Art Nouveau'su" veya "Osmanlı Art Nouveau'su" adı verilen bu üslup, özellikle 1905 yılı ile 1925 yılları arasında yapılmış yapılarda, belirli karakteristik özelliklerle kendini belli etmiştir (Aykut, 1992: 24). İstanbul'daki Art Nouveau ile diğer Avrupa ülkeleri karşılaştırıldığında aralarında belirgin farklılıklar vardır. İstanbul'daki Art Nouveau Bizans ve Osmanlı mimarilerinden alınmış bezemeler, yerel mimari ve inşaat gelenekleri ile bütünleşmesi aradaki farkı oluşturan unsurlardır (Barillari ve Godoli, 1997: 23). Cephelerde genel olarak bir üslup tutarlılığı sergilenmeye çalışılmıştır. Bitkisel motiflerin kullanımında, Avrupa'dan farklı olarak tüm cepheyi saran bir uygulama yoktur. Genellikle simetri anlayışına uygun olarak tasarlanmıştır. Yine İstanbul Art Nouveau'su Avrupa'ya kıyasla özellikle dış cephede renksizdir. Renk sadece, sofalar, balkonu, merdiven holünü ve girişleri ayırmak için vitray olarak karşımıza çıkar (Aykut, 1992: 25). Özellikle İstiklal Caddesi üzerindeki binalar, batılı planları, eski tarihsel üslupları canlandıran cephe düzenleri, bezemeleri, özenli malzeme kullanımı ve işçilikleriyle etkileyici örnekler oluşturmaktadır (Kardaş, 2004: 30-31). Botter Apartmanı, Pera ve çevresinde aynı dönemde inşa edilmiş apartmanlardan sahip olduğu Art Nouveau etkili cephe tasarımıyla ayrılmakta ve farklı bir karakter arz etmektedir. Raimondo D'Aronco mimarlık eğitimini 1880 yılında Venedik Akademi'sinde tamamlamıştır. Klasik akademiden farklı olarak Ortaçağ Avrupa'sının birikimine sahip bir ortamda eğitimini almıştır (Evren, 2008: 248). Yetenekli bir öğrenci olan D'Aronco Osmanlı hükümetinin isteği ile 1893'de I. Ulusal Tarım ve Sanayi Sergisi Projesini

hazırlamıştır. 1896 yılında II. Abdülhamit'in saray mimarı olarak çalışmak için İstanbul'a gelmiştir. En verimli yıllarını da burada geçirmiştir. Pek çok önemli esere imza atmış olup, Art Nouveau üslubunun İstanbul'daki uygulayıcısı olmuştur (Nayır, 1982: 11). II. Abdülhamit'in 1908 yılında tahttan indirilmesi üzerine görevine son verilen D'Aronco, başlamış olduğu işlerini tamamlamak için biraz daha İstanbul'da kalmış ve 1909 yılında ülkesine dönmüştür (Sönmez, 2006:341). D'Aronco yapılarında hem süslemeyi, hem de mekânsal tasarımı gesamtkunstwerk (bütüncül) bir bakış açısıyla değerlendirir (Batur, 1993: 149). İstanbul'da Art Nouveau üslubunda ve gesamtkunstwerk çerçevesi içinde yapılmış en eski bina olan Botter apartmanı İstiklal Caddesi'nin Tünel'e yakın kesiminde inşa edilmiştir. 235 numaralı yapı, adını II. Abdülhamit'in ve sarayın terzisi olan Maison Jean Botter'den almıştır. Tanınmış bir modacı ve stilist olan Botter'in evi, ünlü mimar Raimondo D'Aronco tarafından 1900-1901'de inşa edilmiştir (Batur, 1995: 312).Yapı, hem atölye hem konut olarak tasarlanmış olup, yedi katlıdır ve belli dönemlerde değiştirilmiştir. Yapının özgün projeleri D'Aronco'nun doğduğu yer olan İtalya Udine'de Gallerie Del Progetto müzesinde yer almaktadır (Tezgaç, 2017: 120). Dar ve uzun bir parselde inşa edilen yapının girişi yandadır. Konumu kuzeybatı tarafında olup, güneydoğusunda da ek bulunmaktadır (Parlak, 2010: 2). Yapının zemin ve birinci katı Botter'in işyeri, üst katlar kendisinin ve ailesinin konutu olarak tasarlanmıştır. Bodrum kat üzerinde iki katı atölye, üç katı ve bir ara kat ile teras katlı toplam yedi katlı olarak yapılmıştır. İnşaat tekniği ve malzeme olarak da demir strüktürlü, dolgu duvarlar tuğla, cephesi de taş kaplıdır (Güç, 2019: 16). İtalya'daki Udine Gallerie Del progeto'daki özgün projelere bakıldığında, giriş katta, caddeye bakan bölümde Botter Moda Evi'nin satış ve teşhir salonları bulunmaktaydı. Bu salonlara karşılıklı eğrisel konumlu iki merdivenle ara kata bağlanılmıştır. Burası daire planlı olup, defile için kullanıldığı düşünülmektedir. Zira duvarları ayna ve kumaşlarla kaplı, pencereleri ise vitray bezeliydi. Ancak 1960 yılında bir banka şubesi için kullanıldığı zaman bu kat ortadan kaldırılmıştır. Apartman içi mermer ile kaplanmıştır. Eliptik planlı merdiven holü, eğrisel çizgili merdivenleri, sahanlıkları, merdiven korkulukları, vitraylı pencereleri, daire kapıları, asansör kabini ve demir kafesi Art Nouveau mimarlığına özgü bir şekilde tasarlanmıştır (Batur, 1995: 313).Eliptik planlı asansör kabini ahşap kaplı olup, asansörün kafesi ile merdiven korkuluğundaki Art Nouveau motifleri aynıdır. Müzedeki özgün çizimlerde değişmediği görülen merdiven ve asansör kafesi D'Aronco'ya ait olup, Art Nouveau üslubunda sıklıkla görülen halka motifleri ile hareketlendirilmiştir. Asansör kabininin içi, ahşap çerçeve içinde karşılıklı iki ayna ile daha geniş bir mekân elde edilmesini sağlamıştır. Merdivenler asansörün yan tarafında asansör temel alınarak yine eliptik bir şekilde yukarıya doğru uzanır. Eğrisel korkuluklar, korkuluklardaki demir levhalarda kare plakalar yer almaktadır. Bu plakaların üzerinde ise, halkalarla beraber demir yapraklı üzüm motifleri yer alır (Fotoğraf-1 ve 2).

Fotoğraf 1 ve 2. Botter Apartmanı asansör ve korkuluk detayı (Yenigün, 2011: 66-67)

Birinci ve ikinci kat arasındaki pencerelerin vitrayları günümüze kadar gelmiştir. Bu vitraylarda birinci kattaki ince çizgilerle birbirine bağlanan kırmızı ve sarı stilize güller yer almaktadır. Bu motiflerin zemini ise, asimetrik ince siyah çizgiler ile kırık beyaz ve rastgele maviye boyanmış şekilde tasarlanmıştır (Fotoğraf-3). İkinci kattaki vitraylarda birinci kattakine benzer olup, yine kırık beyaz zemin üzerinde bir merkezden başlayıp, çapraz bir şekilde uzanan siyah ince çizgiler üzerinde stilize kırmızı ve sarı güllere büyük bir sarı daire eklenmiştir (Fotoğraf-4). En üst kattaki oval pencerenin camı ise, çıtalarla dörde bölünmüştür. Ortasında da kırmızı bir daire bulunur (Fotoğraf-5).

Fotoğraf 3. Botter Apartmanı birinci kat vitrayları (Yenigün, 2011: 68)

Fotoğraf 4. Botter Apartmanı ikinci kat vitrayları (Yenigün, 2011: 68)

Fotoğraf 5. Botter Apartmanı yedinci kat vitrayları (Yenigün, 2011: 68)

Daire kapıları ise, ahşap ve iki kanatlıdır. Kapı kanatları üzerinde daire motifleri bulunur. Kapıların üstü ise, birinci katta dört, ikinci katta üç, üçüncü katta iki, dördüncü kat daire kapısında ise tek sıraya düşmüş camlı bir bölüm yer alır. Bu bölüm Art Nouveau sanatına uygun olarak eğrisel olarak yapılmıştır. Yapının geneli ile uyum içerisindeki birinci katın dört bölümlü tepe penceresinin altında, daire motiflerinin birbirine, sgraffito tekniğinde yapılmış ince çizgilerle birbirine bağlandığı görülmektedir. (Fotoğraf 6 ve 7).

Fotoğraf 6. Botter Apartmanı birinci kat kapısı (Yenigün, 2011: 70)

Fotoğraf 7. Botter Apartmanı ikinci, üçüncü ve dördüncü kat kapıları (Yenigün, 2011: 69)

Dairelerin tabanları parke ile sonradan kaplanmıştır. İkinci kat hariç her katın salonunda şömine bulunmaktadır. D'Arconco'nun tasarladığı bu şömineler kızıl damarlı mermer bir çerçeve içine alınmıştır. Şöminenin yanlarında üçerli çizgiler ile üstte eğrisel hatlardan müteşekkil, yine üzerinde üç kısa çizgi bulunur (Fotoğraf-8). Ön cepheye bakan salonların, yemek odasının ve antrenin tavanları da bezemelidir. Çiçek ve yaprak motiflerinden oluşan simetrik bir kompozisyon yer almaktadır.

Fotoğraf 8. Botter Apartmanı şömine (Yenigün, 2011: 72)

Yapının iç mekânında en dikkat çekici ögesi, üçüncü kat Ferit Edgü'nün dairesinin Art Nouveau desenli vitraylı kapısıdır. Ahşap, çift kanatlı kapısının sabit doğramaları ile kapı üstü dört bölümlü camda, turuncu-pembe baklava desenleri bulunurken, kapı kanatlarındaki vitrayda, eğrisel kahverengi bir daldan çıkan sarıçiçek ile yeşil yapraktan oluşan oldukça zarif Art Nouveau kompozisyonu bulunur (Yenigün, 2011: 67-76) (Fotoğraf-9).

Fotoğraf 9. Botter Apartmanı üçüncü kat vitraylı kapı (Yenigün, 2011: 76)

Botter apartmanı, gesamtkunstwerk bakış açısıyla, iç mekânları ile oldukça uyumlu olan dış cephesi de Art Nouveau üslubunun en önemli örneğidir. Ana caddeye bakan batı cephesi hariç tüm cepheler sağırdır. Batı cephesi de gesamtkunstwerk kavramı çerçevesinde değerlendirdiğimizde, hem malzeme hem de üslup açısından dönemin tüm özelliklerini apaçık ortaya koymaktadır (Fotoğraf-10).

Fotoğraf 10. Botter Apartmanı genel görünüm (flickr.com)

Zemin kat, üç eşit açıklığa sahip olup, karşıdan bakıldığında sağ taraftaki açıklıktan yapıya giriş sağlanır. Girişin üstü, yanlarda birer daireden çıkan dallarla beraber yaprak ile tomurcuk ve açmış güller bu dönemin en sık kullanılan motifleri ile dönemin üslubunun anılan motifleridir ki benzerini Joseph Maria Olbrich'in Viyana'daki Secession (1898-1899) binasının giriş kapısında da görmekteyiz. Kapının her iki yanındaki kartuşlarda, dikdörtgen formlu vazolardan çıkan dallar ile tomurcuk gül ve yapraklar, kapının alınlık kısmındaki bezeme ile aynıdır (Fotoğraf-11). Kapının demir kanatlarında da, halkalar, kamçı motifi ve iki adet büyük gül ile üslubun özelliklerini bünyesinde barındıran en güzel yapı olarak değerlendirebiliriz.

Fotoğraf 11: Botter Apartmanı giriş kapısı ve Viyana Secession Binası kapısı (flickr.com)

Birinci kattaki üçerli pencere grubunu içine alan balkonun demir korkulukları, kıvrımlı hatlara sahip bitkisel motiflerle süslenmiştir. Dışarıya doğru adeta fırlamışçasına bir görüntüsü olan dört eğrisel metal ışın demeti ve uçlarındaki çiçekler Machintosh'un Glasgow Sanat Okulu'nun (1896-1899) pencerelerindeki kullanıma benzer bir şekilde karşımıza çıkmaktadır (Gültaş, 2008: 172). (Fotoğraf-12).

Fotoğraf-12. Botter Apartmanı birinci kat balkon demiri ve Glasgow sanat okul pencere demirleri ((Art Nouveau Mimarisinin İstanbul'daki İlk Eseri: Botter Apartmanı 2019)(Glasgow School of Art - Charles Rennie Mackintosh | Glasgow School of Art, Mackintosh Architecture, Charles Rennie Mackintosh, n.d.))

Birinci kat ile ikinci kat arasında, yatay olarak yapılmış, sağ ve solda iç içe geçmiş iki halka motifinden çıkan, uçları volütle sonlanan kıvrımlar, beş sıra düz, ince çizgi ile birbirine bağlanır. (Fotoğraf-13).

Fotoğraf 13. Birinci ve ikinci kat arasındaki süsleme (Art Nouveau Mimarisinin İstanbul'daki İlk Eseri: Botter Apartmanı 2019)

İkinci kat pencere aralarındaki üç kat boyunca uzanan plastrlar üzerinde kabartma şeklinde yapılmış, iç bükey eğrilerden oluşan ve konsol şeklini alan, ancak herhangi bir taşıyıcı özelliği olmayıp, sadece süsleme unsuru olan bezemelerde oldukça dikkat çekicidir (Fotoğraf-14).

Fotoğraf 14. İkinci kat pencere araları plastrlar (Art Nouveau Mimarisinin İstanbul'daki İlk Eseri: Botter Apartmanı 2019)

Üçüncü kat denizliklerinin altı, giriş kapısındaki gonca güller, dallar ve yapraklarla benzerlik gösterir. Pencere aralarındaki plastrların arasında da daire motiflerinin altında uçları birbirine dolanmış stilize floral motifler sarkar (Fotoğraf-15).

Fotoğraf 15. Üçüncü kat pencere denizliklerinin altındaki süsleme (Güç, 2019: 26)

Dördüncü kat hizasında da kadın maskaları görülmektedir. Bu figürler, cepheye bakar vaziyette, oldukça geniş yuvarlak yüzlü, iri gözlü, göz kapakları belirgin, ince kavisli kaşları olan, küçük burunlu, küçük ağızlı, çene ve elmacık kemikleri belirgin, dalgalı uzun saçları ve tebessüm eden bir yüze sahiptir. Başlarında buğday başaklarından yapılmış çelenkler dikkat çeker. Bu masklardan aşağıya, uçları top şeklinde biten ve yanlardan ortaya doğru gittikçe uzayan beşli bir sarkma yer alır (Fotoğraf-16).

Fotoğraf 16. Üçüncü kat pencere denizliklerinin altındaki süsleme (Güç, 2019: 36)

Ara kat olarak tasarlanan beşinci kattaki balkonda kavisli olarak tasarlanmıştır. Kavisin üstü ve balkon altında üç sıra silme bulunur. Kamçı motifi olarak da tanımlanan eğrisel hatlar mevcutken, balkonun düşey korkuluğunda sekiz adet daire motifi yer alır. Her iki yanda da, taştan daire motifleri ve yine eğrisel çizgiler bulunmaktadır (Fotoğraf-17).

Fotoğraf 17. Beşinci kat balkon detayı (Güç, 2019: 38)

Teras katında da demir şebekeli, küçük bir balkon bulunmaktadır. Burada da iç içe geçmiş halka motifinin yanlarında kamçı motifi (eğrisel çizgiler) bulunmaktadır (Fotoğraf-18).

Fotoğraf 18. Teras kat kamçı detayı (Güç, 2019: 38)

Baca yüzeyinde hem girişin yanlarındaki, hem de Viyana Secession binasındaki ile benzerlik gösterir (Fotoğraf-19). Yapıdaki süslemelerin benzeri, İstanbul Cumhuriyet Caddesi 195 numaralı apartmanı ile benzerlik gösterir (Fotoğraf-20).

Fotoğraf 19. Botter apartmanı baca detayı (Güç, 2019: 40)

Fotoğraf 20. Cumhuriyet caddesi 195 numaralı apartman birinci kat pencere detayı (İlkhan, 2003: 169)

Botter apartmanı, iş yerinin ve konutun tek bir yapıda kullanıldığı, Avrupa’da sıklıkla görülen fakat Osmanlı başkentinde böyle bir uygulamanın görüldüğü ilk apartmandır. Sonuç olarak bu yapı, iç ve dış cephesi; plan, malzeme ve bezeme yönünden hem birbiri ile hem de caddeye ve döneme uyumu ile gesamtkunstwerk kavramı çerçevesinde değerlendirilebilecek en iyi yapılardan birisidir.

Sonuç ve Değerlendirme

Gesamtkunstwerk kavramının Türkiye sanat tarihi özelinde karşılığını en iyi gördüğümüz birisi de Botter apartmanıdır. Zira bu kavramın temelinde yatan en önemli felsefe, sanat tarihi bağlamında değerlendirirsek mimarisinden, süslemesine, malzemesinden dönemin hâkim üslubuna, siyasete, tarihe hatta toplumu tamamen içine alan bütünselliğe erişmiş yapılar şeklinde tanımlayabiliriz. Bu bakış açısıyla, Süleymaniye, Ayasofya, Karatay medresesi de bir gesamtkunstwerk yönelimi şeklinde düşünebiliriz. Gesamtkunstwerk sanat anlayışının temel ilkesi özgürlüğü, devletten ziyade insana, sanatçıya atfetmesidir. Böylece de, insanlara düşünce ve eyleme kazandırdıkları yenilikler, hayatın derinliklerine gizlenen estetik anlayışına büyük katkı sağladığı yadsınmaz. Bu minvalde gesamtkunstwerk fiziki dünyanın metafiziğidir şeklinde yorumlayabiliriz. Eğer, bu diyakronik bakış açısı sınırlı sayıdaki insanlar tarafından kavransaydı, diğer mekânlarda vücut bulmaz bu kadar yayılmazdı.

Burada en önemli nokta, yapının her şekliyle bir bütün olması ve izleyiciyi o dönemin içine çekmesi ve katılımcılığı sağlaması. Burada nasıl oluyor da her dönem değişen kurallar ve kuşakların aynı yapıtı güzel bulduğu sorusu akla gelebilir. Başta Botter apartmanı olmak üzere İstiklal Caddesi üzerindeki diğer yapılar Batıdan esinlenerek alınan üsluplarla yapılmışsa da ve başkasına ait görünse de, bir bakıma bize ait ortak düşüncemiz manzumesine girmiştir. Sanatı salt yerel olarak değerlendirmekten ziyade, evrensel olarak da düşünebiliriz. Zira sanatçının oluşturduğu yeni estetik anlayışın hem katılımcısı hem de taşıyıcısıdır. Bütün kültürlerde güller, yapraklar, volütler aynı zamanda estetik anlayışın da ortak simgesidir. Botter apartmanından hareketle, onu kullanan ya da seyredenlerin tüm bu değerleri hissetmesi ve anlaması şeklinde ya da toplumun temel değer yargılarının kuşaktan kuşağa geçmesi şeklinde açıklayabiliriz. Bu da evrensel beğenin sürekliliği anlamına gelmektedir.

Botter apartmanı Art Nouveau üslubunun İstanbul’daki ilk ve en önemli temsilcilerinden birisidir. Bu üslubun temelinde de “Herkes için, her şeyde sanat” anlayışı yatmaktadır. Dolayısıyla da Art Nouveau üslubu, gesamtkunstwerk kavramı ile uyumu sağlayan en iyi üsluplardan birisidir diyebiliriz. Botter apartmanı gerek iç mekânı, gerekse dış cephe süslemesi ve her ufak detayı ile hem dönemin hem üslubun bütün ipuçlarını vermektedir. Botter apartmanı sadece kendi içinde değerlendirdiğimizde değil, aynı zamanda İstiklal Caddesi üzerinde de caddenin bütünselliğine çok önemli katkı sağlayan bir yapıdır.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi, sözkonusu binayı “Casa Botter” ismi altında bir sanat ve tasarım merkezine dönüştürmek için Şubat 2022 itibariyle restorasyon çalışmalarını başlatmıştır (Şehir Planlama Müdürlüğü, 2022).

Sonuç olarak, Botter apartmanını hem caddenin bütününde, hem yapının özelinde, hem dönemin ve üslubun temelinde değerlendirildiğinde her formun en uyumlu birleşmesi olan gesamtkunstwerk kavramının karşılığına gelen, belki de bu kavramın somut hali şeklinde tanımlayabiliriz.

Kaynakça

- Akın, N., (1998). *19. Yüzyıl’ın 2. Yarısında Galata ve Pera*, Literatür Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul.
- Aksoy, Ş.,(1977). Kitap Süslemelerinde Türk Barok- Rokoko Üslubu, *Sanat*, 6, 126-136.
- Altar, C.M., (1996). *Sanat Felsefesi Üzerine*, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- Argıt,N.,(1993). *Klasik Dönem Sonrasında İstanbul’daki Küçük Külliye*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

- Art Nouveau Mimarisinin İstanbul'daki İlk Eseri: Botter Apartmanı. (2019, May 13). Ekşi Şeyler. Retrieved January 3, 2022, from <https://seyler.eksisozluk.com/art-nouveau-mimarisinin-istanbuldaki-ilk-eseri-botter-apartmani>
- Aykut, P.,(1992). İstanbul Art Nouveau Mimarisinde Dekoratif Amaçlı Demir Malzeme Kullanımı, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Barillari D. ve Godali, E., (19997). *İstanbul 1900 Art Nouveau Mimarisi İç Mekanları*, (Çeviren: Afife Batur), Yem Yayınları, İstanbul.
- Batur A., (1995). Botter Apartmanı, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 2, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 312-314.
- Batur, A., (1985). İstanbul Art Nouveau'su, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, 4, İstanbul, 1086-1088.
- Batur, A., (1993). 19. Yüzyıl İstanbul Mimarlığında Bir Stilistik Karşılaştırma Denemesi: Vallaury/Raimondo D'Aronco, *Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu*, 17-18 Aralık 1992, İstanbul, 146-153.
- Batur, A., (1996). "Art Nouveau" Mimarlığı ve İstanbul, *Mimari akımlar*, 1, Yem Yayınları, 94-123.
- Cezar, M., (1971). *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi* (1. Baskı). İstanbul: Erol Kerim Aksoy Vakfı.
- Dökmeci, V. ve Çıracı, H., (1990). *Tarihsel Gelişim Sürecinde Beyoğlu*, Türkiye Turing otomobil Kurumu Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- Durudoğan, S., (1998). XX. Yüzyılda Pera/Beyoğlu'nun Ekonomik ve Politik Yapısının Mimariye Etkileri, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- Evreb, B., (2008). *İstanbul'da İtalyan İzi*, İlke Yayınları, İstanbul.
- Fırat (İnci), N., *XX.yüzyıl Başlarında Görülen Osmanlı Mimarisi*, Osmanlı Ansiklopedisi Kültür ve Sanat, 10, 287-297.
- Fischer, E., (2005). *Sanatın Gerekliliği*, (Çeviren: Cevat Çapan), Payel Yayıncılık, 10. Basım, İstanbul.
- Glasgow School of Art - Charles Rennie Mackintosh | Glasgow school of art, Mackintosh architecture, Charles rennie mackintosh. (n.d.). Pinterest. Retrieved January 3, 2022, from <https://tr.pinterest.com/pin/167125836141671154/>
- Gluck, H., (1977). 16. ve 18. Yüzyıllarda Saray Sanatı ve Sanatçılarıyla Osmanlıların Avrupa Sanatları Bakımından Önemi, (Çeviren: Cemal Köprülü), *Bellekten*, 32, İstanbul, 355-380.
- Güç, B. Ç., (2019).19. yüzyılda İnşa Edilmiş Olan Beyoğlu Botter Apartmanı Mimari Tezyinatının İncelenip Tezhip ve Minyatür Sanatıyla Yorumlanması, *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul.
- Gültaş, D., (2008). Raimondo D'Aronco: İstanbul'daki Yapılarında Cephe Biçimlenişi ve Detayları, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Hamadeh, S., (2010). *Şehr-i Sefa, 18. Yüzyılda İstanbul*, (Çeviren: İlknur Güzel), İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- Hasol, D., (2002). *Mimarlık Sözlüğü*, Yem Yayını, 8. Baskı, İstanbul.
- Haydaroğlu, M., (2011). Bütünsel Yapıt: Gesamtkunstwerk, *Sanat Dünyamız*, 121, İstanbul, 3.
- Hegel, G.W. (1994). *Estetik Güzel Sanatlar Üzerine Dersler*, (Çeviren: Taylan Altuğ-Hakkı Hünler), C.1, Payel Yayıncılık, İstanbul.
- İlkhan, D. (2003). İstanbul Nişantaşı ve Teşvikiye Semtlerindeki Cephe Dekorasyonunda Art Nouveau, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- İnankur, Z., (1976). İstanbul'da Beyoğlu- Şişli Üzerindeki Art Nouveau Stili Yapılar, İstanbul Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

- İrepoğlu, G., (1990). *Sultan II. Abdülhamit Döneminde Yeni Bir Anlayış: Art Nouveau*, Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, 9/3, İstanbul, 9-13.
- Jimenez, M., (2008). *Estetik Nedir?*, (Çeviren: Aytekin Karaçoban), Doruk Yayıncılık, İstanbul.
- Kagan, S.M., (2008). *Estetik ve Sanat Notları*, (Çeviren: Aziz Çalışlar), Karakalem Kitabevi, 1. Baskı, İstanbul.
- Kant, I., (2016). *Yargı Yetisinin Eleştirisi*, (Çeviren: Aziz Yardımlı), İdea Yayınevi, İstanbul.
- Kardaş, Y., (2004). Tarihi Kent Merkezlerindeki Konut Değerleri Dinamizminin Analizi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Kılıçbay, M. A., (1985). Osmanlı Batılılaşması, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, 1, 147-151.
- Kortan, E., (1971). *Türkiye’de Mimarlık Hareketleri ve Eleştirisi (1950-1960)*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınevi, Ankara.
- Kuban, D., (1988). İstanbul’un Batılılaşması ya da Batılılığı, *Tarih ve Toplum*, 10, 28-33.
- Kuban, D., (1998). *Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları*, Yem Yayınları, 1. Basım, İstanbul.
- Kuban, D., (2016). *Mimarlık Öğretimi ve Felsefe*, Doğan Kuban Yazıları Antolojisi, C.1, Boyut Yayıncılık, 2. Baskı, 235-243.
- Most, G.W., (2011). *Nietzsche, Wagner ve Bütünsel Sanat Yapıtına Duyulan Özlem*, (Çeviren: Elif Gökteke), Sanat Dünyamız, 121, İstanbul, 4-11.
- Nayır, Z., (1982). *İstanbul’da İtalyalı Bir Mimar Raimondo D’Aronco (1857-1932)*, Türkiye Turing Otomobil Kurumu Belleteni, 69/348, 10-15.
- Özer, B.,(1964). Rejyonelizm, Üiversalizm ve Çağdaş Mimarlık Üzerine Bir Deneme, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İstanbul.
- Öztürk, S.D., (2014). Metin ve Mimarlık İlişkisinde Gesamtkunstwerk Kavramı, *Mimari Güncellemeler*, Nobel Yayıncılık, 263-278.
- Parlak, B., (2010). Air Pollution Effects On The Façade Of The Botter Apartment In İstanbul, İzmir Institute of Technology, Master Degree, İzmir.
- Sönmez, N., (2011). Gesamtkunstwerk ve Çağdaş Türk Sanatı Üzerine Notlar, *Sanat Dünyamız*, 121, İstanbul, 20.
- Sönmez, Z., (2006). *Türk-İtalyan Siyaset ve Sanat İlişkileri*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Sözen, M. ve Tanyeli, U., (2011). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Şehir Planlama Müdürlüğü. (2022, February 17). İBB – Botter Apartmanı Restorasyon Uygulaması. Retrieved March 30, 2022, from <https://sehirplanlama.ibb.istanbul/ibb-botter-apartmani-restorasyon/>
- Şentürer, A.,(1995). *Mimaride Estetik Olgusu*, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Baskı Atelyesi, İstanbul.
- Tezgah, S., (2017). Mimari Tezyinatta İstanbul Art Nouveau’su, Fatih Sultan Mehmet Vakfi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Timur, T., (1985: Osmanlı ve Batılılaşma, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*,1, 139-146.
- Uzun, T.,(2019). Bauhaus Ekolü ve Kuramsal Arka Planı, Mimarlık Planlama ve Tasarım Alanında Yeni Ufuklar, *Gece Akademisi*, İstanbul, 411-445.
- Yenigün, S., (2011). İstanbul’da Art Nouveau Stilinde İnşa Edilmiş Yapıların Ortak İç Mekânlarının İncelenmesi: Beyoğlu Örneği, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, İstanbul.

Extended Abstract

In the study titled "Evaluation of Botter Apartment within the Framework of Gesamtkunstwerk", first of all, the German concept of gesamtkunstwerk was clarified.

Afterwards, how this concept was reflected in Turkey and whether the Botter apartment was designed in accordance with this was examined. At the beginning of this study, in the literature review, only the 121 numbered issue of the periodical called Sanat Dünyamız was devoted to the concept of gesamtkunstwerk, and only the equivalent of this concept in music and painting was mentioned here. It has been observed that there is no study in terms of architecture. There are many studies on the Botter apartment, which we consider as the concrete reflection of the Gesamtkunstwerk concept in terms of architecture, the economic and social life of the period it was built, and the Art Nouveau style in which the apartment was built.

As a method, the study was started by scanning domestic and foreign literature in order to better understand the concept of gesamtkunstwerk. The first emergence of this concept and how it was reflected in other branches of art were examined. Because the dominant element in the concept is aesthetics. The term aesthetic begins to bring to mind both the philosophy of beauty and the philosophy of art towards the end of the 18th century. We can say that since the middle of the 19th century, the meaning of "beautiful" predominates in the concept of aesthetics, and therefore, the word establishes a permanent and strong connection with art. As a result of this bond, reaching the beautiful, the Idea, and Idea is the shaping of the beautiful as a concrete reality, and it is perfectly compatible with each other. Reaching this idea is explained as a harmony formed by any whole, intertwined with aesthetics. We can say that this harmony is the emergence of the concept of gesamtkunstwerk. About the Botter apartment, which corresponds to its architectural reflection, by whom was it built? Who is the architect? In addition to seeking answers to questions such as: Art Nouveau, which was the dominant style of the period, detailed research was also carried out. Botter apartment, located on Istiklal Street in Beyoğlu District of Istanbul, is one of the most important structures of both Beyoğlu District and the street. One of the reasons for this is that it is the home of Botter, the tailor of the palace. Because it is not only this house, but this region is a place where Levantine and Ottoman bureaucracy lived, and therefore special importance. The embassies, Levantines, Greek, Armenian and Jewish minorities formed the first western bourgeoisie of Istanbul in Beyoğlu, thus embracing the European lifestyle of the period. They brought all their features to the region. The gas lighting of Istiklal Street, where the Botter apartment is located, its expansion, the changing of the coatings, the naming and numbering of the buildings are proof that the European lifestyle is manifested in the region. In addition, the tunnel, which is one of the first subways in Europe, started to be built in 1871 and was completed and put into service in 1874. It is the third and shortest tunnel in the world after London and New York. These physical changes of the region in general bring about social changes. The population develops in favor of Levantines and non-Muslims. In this century, not only in other neighborhoods of Istanbul, but perhaps nowhere else in the world has there been such diversity as in Pera. It is possible to see both religion, race, dialects and architectural harmony. In fact, we can see all the styles that entered with the westernization in this period in the buildings on Istiklal Street. In this abundance and complexity of style, towards the end of the 19th century, a new style emerged in Europe, in which the name "Art Nouveau" or "Judenstil" was mostly used, and this style is seen to be applied in many buildings, especially in Istanbul.

Especially the buildings on Istiklal Street are impressive examples with their western plans, facade layouts that revive old historical styles, decorations, careful use of materials and craftsmanship. Botter Apartment is distinguished from the apartments built in the same period in Pera and its surroundings with its Art Nouveau effect facade design and presents a different character. Botter apartment, the oldest building in Istanbul in the Art Nouveau style and within the framework of the gesamtkunstwerk, was built on Istiklal Street, close to Tünel. Building 235, named after II. It was named after Maison Jean Botter, the tailor of Abdülhamit and the palace. Botter's house, a well-known fashion designer and stylist, was built in 1900-1901 by the famous architect Raimondo D'Aronco.

After all this literature study, we went to Istiklal Street to photograph the Botter apartment, the most famous building of the street. However, since the Istanbul Metropolitan Municipality started the restoration work as of February 2022 in order to transform it into an art and design center under the name of "Casa Botter", its facade was covered with a cloth and entry to the building was prohibited. For this reason, the photographs used in our study were taken from the internet by indicating the source.

As a result, when Botter apartment is viewed from the gesamtkunstwerk point of view, both its material, interior and exterior decoration elements, the development of the period and the region and the artistic understanding have been evaluated. In this respect, we can interpret the Botter apartment as the embodiment of the gesamtkunstwerk perspective, when considered together with the meaning it adds to Istiklal Street. Burada yer verilen tablolar aşağıdaki örneğe uygun olarak verilmelidir.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: <http://dergipark.gov.tr/anemon>

Araştırma Makalesi • Research Article

XIX. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Temizlik Yöntemleri: Kitapçı Arakel ve Sadi. b. Halid'in Leke Risalesi Örnekleri

Cleaning Methods In The Ottoman Community Of The XIX Century: Bibliople Arakel and Sadi B. Halid's Stain Booklet Examples

Merve Buşra Aktürkoğlu*

Öz: Temizlik, Osmanlı kültüründe her zaman önemli bir yere sahiptir. Bunun en temel sebebi ise İslam dininin temizlik ve sadelik konusundaki hassas yaklaşımıdır. Muhtemeldir ki bu nedenle Osmanlılar, özellikle evlerinde ve giyimlerinde mütevazılığa ve temizliğe özen göstermişlerdir. 19. yüzyılın ortalarına kadar genel olarak aynı gelen temizlik usulleri, yüzyılın ikinci yarısında farklılaşan tüketim alışkanlıklarının da etkisiyle değişmeye başlamıştır. Bunun neticesinde pek çok alanda olduğu gibi temizlik malzemeleri ve yöntemlerinde de bir takım dönüşümler yaşanmış, çeşitli kimyasalların da yer aldığı yeni usul ve yöntemlerin anlatıldığı risaleler kaleme alınmıştır. Çalışmamızda temizlik üzerine yazılan “Yeni Leke Risaleleri”nden Kitapçı Arakel ve Sadi b. Halid'in eserleri ele alınarak, 19. yüzyılda Osmanlı toplumunun temizlikte kullandıkları yöntemler ile maddi kültürün temizlik özelinde gündelik hayata yansımaları incelenmeye çalışılacaktır. Risalelerde bahsedilen pek çok kimyasal maddenin, günümüzde de temizlik malzemelerinde kullanılmaya devam edildiği görülmüştür. Bu sebepten çalışmanın, hem incelenen dönemde gerçekleşen kültürel değişimi hem de günümüzde kullanılan bazı temizlik malzemelerinin serüvenini ortaya koymasına hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Temizlik, Tüketim, Leke Risalesi, Kimyasal Maddeler.

Abstract: Cleanliness has always had an important place in Ottoman culture. The main reason for this is the sensitive approach of Islam on cleanliness and simplicity. It is likely that for this reason, the Ottomans took care of modesty and cleanliness, especially in their homes and clothing. Cleaning procedures, which were generally the same until the middle of the 19th century, began to change with the effect of different consumption habits in the second half of the century. As a result, cleaning products and methods have undergone a number of changes, including those of several other fields, and new procedures and methods, including various chemicals, have been included in the list. We identified Bibliople Arakel and Sadi b. Halid's works will be examined to see how Ottoman society reflects to daily life in cleaning through the methods used in cleaning in the 19th century. It has been observed that many chemicals mentioned in the booklet are still used in cleaning materials today. For this reason,

* Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı,
ORCID: 0000-0002-0413-1265, mervegocen94@gmail.com

Cite as/ Atıf: Aktürkoğlu, M. B. (2022). XIX. yüzyıl Osmanlı toplumunda temizlik yöntemleri: Kitapçı Arakel ve Sadi. b. Halid'in leke risalesi örnekleri. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 741-751. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1053397>

Received/Geliş: 04 January/Ocak 2022

Accepted/Kabul: 18 June/Haziran 2022

Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2022

it is aimed that the study will reveal both the cultural change that took place in the examined period and the adventure of some cleaning materials used today.

Keywords: Ottoman ,Consumption, Cleaning Stain Booklet, Chemical Substances

Giriş

19. yüzyıl, Osmanlı toplumu için maddi kültürün büyük ölçüde değişime uğradığı bir dönemdir. Sanayi üretiminin hız kazanmasıyla pek çok el emeği üretim malları yerini fazla ve ucuz olan fabrikasyon ürünlere bırakmaya başlamıştır. Arzda meydana gelen bolluk, talepleri de şekillendirmiş, tüketim kültürü bu yönlendirmeye dönüşmüştür. Daha çok moda üst başlığında, giyim-kuşam ve yeme-içmede, gerçekleşen bu dönüşümün daha özel alanlarda da meydana geldiği görülmüştür. Temizlik malzemeleri ve yöntemleri bu özel alana dâhil olurken, genel olarak eski alışkanlıklarla devam etse de, kullanılan kumaş ve boyaların değişmesi, tüketilen gıdalara yenilerinin eklenmesi birtakım yeni malzemelere ihtiyaç duyulmasına sebep olmuştur.

Sanayi devrimi teknolojik, bilimsel ve kültürel alanda gerçekleşen pek çok yeniliği beraberinde getirmiştir. Makalede incelenecek olan leke risalelerin yazılması, bahsettiğimiz bu yeniliklerle değişen kumaş türleri, tüketilen gıdalar ve bunların kumaşlarda meydana getirdiği lekelerin temizlikte yeni usul ve malzemelere ihtiyaç duyulduğunun bir göstergesidir. Genellikle gazete ve dergilerin içerisinde yer alan leke risaleleri, müstakil olarak fazla örneği olmayan metinlerdir. Daha evvel başka leke risalesi örnekleri üzerinden yapılmış iki çalışma mevcuttur. Bu metinler gündelik hayatın bir takım gereksinimlerini yansıttıkları gibi günümüzde kimya sanayinin ürettiği temizlik maddelerinin geçirdiği dönüşüm ve kökeni hakkında da bizlere ipucu vermektedirler.

Bu çalışmada ele alınan leke risalelerinin her ikisinin müellifi de belirledikleri yeni temizlik usullerini bir reçete gibi okuyucusuna sunmaktadır. Kitapçı Arakel'in risalesinde ise bu reçetelerin kumaşlar ve lekelerin türüne göre kategorilere ayrılarak kolaylık sağlandığı görülmektedir. Ayrıca yeni malzemelerin özellikle de kimyasal maddelerin bilinmemesi ihtimaline karşılık, risalenin sonunda açıklama mahiyetinde bir lügat da yer almaktadır. Çalışmamızda, ele aldığımız leke risaleleri üzerinden 19. yüzyılda değişime uğrayan maddi kültürün temizlik özelinde gündelik hayata yansımaları incelenmeye çalışılacaktır.

Leke Risalelerinin Muharrirleri ve Muhtevası

İncelemeye aldığımız risalelerin muharrirleri Kitapçı Arakel ve Sadi b. Halid'tir. Sadi b. Halid'in kendisi ve hayatı hakkında herhangi bir malumata ulaşılamamıştır. 1311 senesine tarihlenen eseri toplam 16 sayfadan oluşmaktadır. İlk sayfasında yazıldığına göre 30 paradan satışa sunulmuş ve Kasbar Matbaasında basılmıştır. Risalenin incelenen örneği, İBB Atatürk Kitaplığı Ali Haydar Taner Koleksiyonu'nda alınmıştır.

İkinci risalenin yazarı Kitapçı Arakel ile ilgili daha fazla bilgiye sahip olmak mümkündür. Tam adı Arakel Tozluyan olan muharrir, 19. yüzyılın önemli kitapçılarından olan Ermeni bir zattır. Hayatı hakkında fazla bilgi mevcut değildir ancak diğer pek çok kitapçı gibi kendisinin de Kayserili bir aileye mensup olduğu düşünülmektedir. Muharrirle ilgili en önemli iddia ise kendisinin hayatını yalnızca kitap satarak kazanan ilk esnaf olarak gösterilmesidir. Yani Batı'daki kitapçılara benzer bir dükkânı olan ilk şahıslardan (Yılmaz,2015:4-5). 1306 senesine tarihlenen eseri toplam 46 sayfadan oluşmaktadır. Son sayfasında yazıldığına göre 100 paradan, taşra için ise 3 kuruştan satışa sunulmuş ve Şirket-i Mertebiye Matbaası'nda basılmıştır. Risalenin incelenen örneği İBB Atatürk Kitaplığı Ali Ulvi Emir Koleksiyonu'ndan alınmıştır.

İncelenen iki risalenin de anlatım tarzı birbirine benzemekte, ama Kitapçı Arakel ayrıntıya biraz daha fazla girerek Sadi b. Halid'e göre daha öğretici bir üslup kullanmaktadır. Özellikle yağ lekeleri, katran, zift ve petrol türevi lekeler metinlerde ortaklık gösteren konular olup yine lekelerin çıkarılmasında kil, hayvan ödü, sabun, un ve lokman ruhu gibi maddelerden yararlanılması da ortak olarak önerilen yöntemlerdir.

Risalelerin yazılış amacını Kitapçı Arakel (1306:3): “Hiçbir kimse ve hiçbir hane halkı yoktur ki üstü başı veya hane eşyası azıcık kirlenmesin. Bunun için herkes bu fenni bilmeye muhtaçtır” cümleleriyle açıklamaktadır. “Bu fenni...” ifadesinden hareketle, kendisinin temizliği ve usullerini bir ilim olarak da gördüğünü söyleyebiliriz. Bunun sebebinin ise ileride reçetelerde bulunan malzemelerden bahsederken değineceğimiz kimyasal maddeler ve kullanım şekli olabileceği düşünülmektedir. Kendisi ayrıca Osmanlı toplum hayatında yeni olan bu maddelerin bilinmeme ihtimaline karşılık, risalenin sonunda bir lügat da hazırlayarak okuyucusuna sunmuştur. Reçetelerde yazdığı malzemelerin yaygın olarak kullanılmayanlarının nerelerde bulunabileceğine dair tavsiyeleri de mevcuttur. Risalelerin her ikisi de maarif nezaretinin izniyle basılmıştır.

Leke Türlerine Göre Verilen Temizlik Reçeteleri

“Hemen her nev’i kumaşlardan çamaşır, esvab ve döşeme üzerinde yağ, meyve, mürekkep, boya, pas ve sa’ir bir çok şeylerden zuhûr iden lekeleri çıkarmak usul ve tertiplerini tarif ider bir risale-i fevâid-i isâledir” cümlesinde görüldüğü gibi, risaleler her çeşit kumaşa meydana gelen pek çok lekenin çıkarılmasına fayda edecek tarifler ve usuller içermektedir. Kitapçı Arakel’den öğrendiğimize göre İstanbul ve bazı büyük şehirlerde lekeci dükkânları da mevcuttur. Ancak toplumda herkesin kıyafetlerini bu dükkânlarda temizletme durumunun olmadığını, kullanılan pek çok kumaşın Avrupa’dan ithal olması sebebiyle pahalı ve az bulunduğunu, yenisinin alınmasının da zor olduğunu söyleyerek böyle bir risale yazmanın faydalı olacağını düşündüğünü belirtmektedir (Arakel, 1306:3-5).

Yağ lekeleri her iki risalede de en çok değinilen ve temizleme yöntemi anlatılan lekelerdir. Ondan sonra sırasıyla kan, mürekkep, şarap, kahve, çikolata, pas, tütün ve tencere karası, yağlı boyalar ve dut, vişne, kiraz gibi tatlı meyvelerin lekelerinin temizlenmesiyle ilgili usuller verilmiştir. Hem 19. yüzyıl toplumunun gündelik hayatındaki maddi kültürü anlamak hem de bu yüzyılda ne gibi yeniliklerle karşılaştıklarını görebilmek için bu usul ve reçetelerden bazı örnekler incelenmiştir. İlk olarak her iki risalede de geniş yer tutan yağ lekelerinin temizlenmesi usullerini ele alacağız. Yağ lekeleri az bir malzemeyle çıkarılabildiğinden genelde eski usullerden örnekler verilmiştir. Su ve sabun, deve derisine yatırma, yumurtanın akıyla silme, tuzla ovma ve üzerine nişadır dökme Sadi b. Halid’in eski usuller olarak okuyucuya verdiği tariflerdir (Sadi b. Halid, 1311, 2-4). Kitapçı Arakel’in usullerinde ise yeni ve kimyasal malzemeler kullanıldığı görülmektedir. Bu malzemeler çinko, chloroforme (kloroform), etter sulfurique (lokman ruhu) gibi maddelerdir (Arakel, 1306: 14-16). Bu maddelerin geneli risalelerin yazıldığı tarihlerde ithal edilmektedir. Asit ve eter gibi kimyasal malzemelerin yerli olarak üretilmesi için bir fabrikanın kurulmasına yönelik ilk adım 1895 senesindedir ve bu ilk fabrikanın ihtiyacı olan malzemeler de daha önce bu tarz fabrikaların kurulduğu İngiltere’den talep edilmektedir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). 1895: Hariciye Nezareti Londra Sefareti [HR.SFR.3]: Gömlek No. 444, 22).

Su ve Sabun hem eski usullerde hem de yeni usullerde temel temizlik malzemesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta Kitapçı Arakel risalesinde, lekeler mahsus bir sabun bulunduğundan bahseder. Ancak her yerde bulunamayacağı için evde nasıl yapılacağını tarifini de verir. Yine de her usulde mutlaka sabunun kullanılmış olması, ulaşılması kolay bir malzeme olduğunun da göstergesidir.

Osmanlı Devleti’nde sabun kullanımı oldukça yaygındır. Hatta yerel adetlerde ve görgü kuralları arasında bile sabun kullanımına yer verildiği görülmektedir. Örneğin, el yıkarken elinden sabunu kaçırmak büyükler arasında çok ayıp sayılan bir davranıştır (Abdülaziz Bey, 1995:212). Çeşitli yıllarda basılmış olan Şark ticaret yıllıklarına bakıldığında da, Osmanlı Devleti’nde sabunun önemli bir ihracat ürünü ve bazı merkezlerinin de ana sanayisi olduğu anlaşılmaktadır (Çiftyürek, 2021:42). Neredeyse bütün sabunlar yerli üretimdir, sadece tuvalet sabunları ithal edilmektedir (Emiroğlu, 2020:206). 18., 19. ve 20. yüzyıl başlarına ait Osmanlı vesikalarından ve salnamelerden Halep, Şam, Antakya, Kilis, Urfa, Antep, Maraş, İzmir, Aydın, Güzelhisar, Tire, Ayvalık, Edremit, Ayvacık, Midilli, Girit, Kandiye, Resmo, Hanya gibi yerlerin sabun üretim merkezi konumunda olduğunu ve buralardan başka şehirlere özellikle başkent İstanbul’a sabun nakledildiğinin görüldüğü söylenmektedir (Çiftyürek, 2021:41-63). 19. yüzyılın ortalarına kadar sabun, “sabunhane” adı verilen küçük işletmelerde üretilmekteydi. Sabunun hammaddelerinden birinin zeytinyağı olması nedeniyle, zeytin yetiştirilen bölgelerde çok

sayıda bu tür küçük imalât atölyeleri kurulmaktaydı. Batıda sabun kimyasının gelişmesine eşzamanlı olarak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nde sabunhanelerin yanında fabrika üretimine de geçildiği görülmektedir (Öztürk, 2010:89).

Kısaca ifade etmek gerekirse sanayinin gelişimiyle seri üretime geçen sabun her eve girecek bolluğa erişmiş, leke risalelerinin temel malzemesi olarak da yerini almıştır. Ama yine de bulamayan ya da alamayanlara verilmiş leke sabunu tarifi ilgi çekicidir: “Yüz altmış beş gram yani 51 dirhem rendelenmiş adi sabuna on dirhem potas ile yarım litre rakı karıştırmalı. Lakin bu terkip amelini çok icra edebilmek için mâiyat derecesiyle 38 derecede bulunması icab eder. Binaenaleyh bu terkip güneşin en ziyade tesir ettiği bir mahale ve yahud gayet küllü ateş üzerine konulup mezkûr dereceyi buluncaya kadar karıştırılmalı. Sonra süzülüp ağzı gayet imtizaçlı bir şişeye konup saklamalı ve lazım olduğu vakit kullanılmalıdır. Bu terkibe sabun cevheri de tâbir olunur” (Arakel, 1306:9). Tarifte hem yeni bir ağırlık birimi olan gram, hem de o günün şartlarında pahalı sayılabilecek bir kimyasal malzeme olan potas kullanılmış ve bunların açıklamaları da risale sonunda okuyucuya verilmiştir. Yazarın ifade ettiğine göre potas ile kastedilen kuzukulağı bitkisinden elde edilen bir çeşit tuzdur (Arakel, 1306:41).

Risalelerde ele alınan diğer leke grubu dut, vişne, kiraz gibi tatlı meyvelerin sebep olduğu lekelerdir. Bu lekelerden kurtulmak için her iki risalede de farklı üç yöntemden bahsedilir. İlki zaç yağı olarak da bilinen hâmız-ı kibritin ateşte yakılmasıyla elde edilen dumanına lekeli olan bölgeyi tutmaktır (Sadi b. Halid, 1311:12; Arakel, 1306:11). Osmanlı Türkçesine hâmız-ı kibrit olarak geçen bu maddeyle kastedilen ise sülfürik asittir (Günergun, 2003:14). İkinci yöntem kükürt dumanıyla lekeli bölgeyi tütsülemektir. Üçüncüsü ise Kitapçı Arakel'in yalnızca eczanelerde bulunacağını söylediği eau de javelle suyunda lekeli olan bölgenin dört dakika kadar bekletilmesi yöntemidir (Arakel, 1306:11). Eau de Javelle, Fransız kimyager Claude Louis Berthollet tarafından 1788 yılında bulunmuş ve ağartıcı özelliği olan bir potasyum hipokralit çözeltisi, yani bugünkü adıyla bildiğimiz çamaşır suyudur (Lang & Anagnostou, 2018:6). Muharririn böyle bir kimyasal maddenin yalnızca eczanelerden tedarik edilebileceğini söylemesindeki sebep ise Osmanlı'da kimyanın kendisine yer bulduğu alanın tıp sahası olmasıdır. Bu nedenle özellikle 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda kimya ile uğraşanlar ekseriyetle hekimler olmuştur (Elmacı, 2018:270). Ayrıca eczacılık 19. yüzyılın ortalarına kadar yalnızca ilaç üreten değil, parfümeri ve kozmetik ürünlerinin de bulunduğu bir yer olarak faaliyet göstermiştir (Naymansoy, 2010:157; Yaşayanlar, 2015:121).

Pas lekesi yine iki risalede de karşımıza çıkan ortak lekelerdendir. Sadi b. Halid'in bu leke için verdiği reçetelerden biri eski usullerden diğeri ise kimyasallar kullandığı yeni usullerdendir. İkinci reçete Kitapçı Arakel'in de okuyucusuna sunduğu usuldür. Eski usulde leke üzerine ekşi yoğurt sürerek güneşte bekletmek tavsiye olunur. Yeni usul de ise acide oxalique maddesinin iyice dövülüp tuz haline getirildikten sonra, lekeli bölgenin ıslatılarak bu tuzla ovalanması tavsiye edilir (Sadi b. Halid, 1311:10; Arakel, 1306:12). Acide oxalique maddesinin lügatte açıklaması kuzukulağı ekşisi olarak verilmiştir. Madde günümüzde de pek çok sektörde, tekstil, mobilya, kimya ve plastik gibi, kendine yer bulmakta ama risalelerde de görüldüğü gibi en çok pas sökücü özelliği sebebiyle metal sektöründe yaygın olarak kullanılmaktadır. Kitapçı Arakel'in bu leke grubu için başka bir reçetesi daha vardır. Buna göre de acide sitrique ve oxide potace bir kaptaki su ile karıştırılıp kaynatıldıktan sonra leke buharına tutulmalıdır. Bu tarifte de iki yeni malzeme kullanılmış, bunlardan acide sitrique bugün de kullandığımız ve bildiğimiz limon tuzudur. Acide potace maddesinin ise daha önce yine kuzukulağı bitkisinden elde edilen bir çeşit tuz olduğu ifade edilmiştir ki bu madde bugün bitkilerin gübrelerini zenginleştirmek için kullanılmaktadır.

Kan lekesi için iki risalede toplam üç reçete verilmiştir. Sadi b. Halid'in bu leke için yine hem eski hem de yeni usullerde reçetesi vardır. Eski usulde lekeli bölge su ve sabun ile yıkanarak lekenin bir dereceye kadar hafifletilmesinden sonra bir saat kadar merkep bevli (idrâr) içinde bulundurulup tekrar sabunlu su ile yıkanması tarif edilir (Sadi b. Halid, 1311:7). İdrâr, deterjan ve çamaşır yıkamada çok önceden beri kullanılan bir maddedir. Bugün deterjanlar her ne kadar idrardan elde edilmese de içeriklerine hâlâ amonyak koyulmaktadır. Sadi b. Halid'in yeni usullerde verdiği reçetesinde ise sirke gibi asit özelliği bulunan maddelerin lekeli bölgeye sürülerek yıkanması tavsiye edilir. Kitapçı Arakel'in usulünde ise pas lekesinde verdiği acide oxalique yanında bir miktar krem tartarın da lekeli bölgeye

sürülerek ovalanması tavsiye edilir. Krem tartar aslında potasyumdan elde edilen bir tuz olmasına rağmen kıvam verici özelliğinin bulunmasından dolayı günümüzde pastacılık sektöründe kullanılmaktadır. Muharririn acide oxalique ile krem tartarı karıştırmasındaki sebebin de muhtemelen kremamsı bir deterjan elde etmek için olduğu söylenebilir.

Mürekkep lekeleri her iki risalede de iki gruba ayrılmıştır. Biri lekenin kâğıt üzerinde bulunması diğeri ise kumaş üzerinde bulunması halinde uygulanacak usuldür. Kâğıt üzerindeki lekeler her iki risalede de aynı reçete verilir. Buna göre; lekeli bölge limonla beraber ılık suda ovalanarak yıkanmalıdır (Sadi b. Halid, 1311:8; Arakel, 1306:19). Ancak kumaş üzerinde meydana gelen lekeler için Sadi b. Halid eski usulde bir reçete verirken, Kitapçı Arakel kimyasal maddenin yoğun kullanıldığı yeni bir tarif verir. Sadi b. Halid, lekeli kumaşın koyun ödünün içinde iki saat kadar bekletilmesinin lekeyi çıkaracağını belirtmektedir (Sadi b. Halid, 1311:8). Burada hayvan ödünün kullanılması, safranın vücutta zararlı yağları sindirmesi ve kendinde toplamasına binaen lekeleri de emerek toplayacağını düşünülmesi olabilir (Aydın, 2019:24). Kitapçı Arakel'in reçetesi ise oxalate de potace'ın lekeli bölgeye sürülerek daha sonra sıcak su buharına tutulup yıkanması şeklindedir (Arakel, 1311:20). Burada bahsedilen oxalate de potace daha evvel açıkladığımız acide potace ile aynı kimyasal maddedir.

Tütün ve tencere karaları için risalelerde tek ve ortak bir reçete verilmiştir. Reçetede dört malzeme birden kullanılmakta olup bunlar sırasıyla; Acide parolinyor, zeytinyağı, terebentin ve krem tartardır. Reçeteye göre lekeli bölge önce acide parolinyor ve zeytinyağı sürülerek yıkanmalı daha sonra üzerine terebentin sürülüp krem tartar ile yıkanarak temizlenmelidir (Sadi b. Halid, 1311:11; Arakel, 1306:18). Tarifte verilen acide parolinyor, Arakel'in lügatında odundan elde edilen sirke ruhu olarak geçer. Bugün odun sirkesi olarak kullandığımız bu maddenin doğru ismi pyroligneous asittir. İçeriğinde iki yüzden fazla kimyasal barındıran sirke, günümüzde tarım alanında bitki büyümesinin hızlandırılmasında kullanılmaktadır. Modern zamanda odun sirkesinin kullanımına yönelik çalışmaların ilk kez 1950'li yıllarda Japonya'da başladığı düşünüldüğünde 19. yüzyılın sonlarında bir leke risalesinde karşımıza çıkmış olması oldukça ilgi çekicidir (Namlı vd., 2014:45). Kullanılan diğeri bir kimyasal madde olan terebentin bazı ağaçların reçinesinden elde edilen yağlara verilen isimdir. Günümüzde de yağlı boya sonrası çok amaçlı temizlik için kullanılmaktadır.

Kahve ve çikolata lekeleri için her ki risalede de aynı reçete verilmiştir. Sadi b. Halid'in verdiği reçeteye göre kahve veya çikolata ile lekelenen bölge önce ılık su ve sabunla yıkanıp sonra üzerine hamız-ı kibrit yani sülfürik asit sürülerek çıkarılmalıdır (Sadi b. Halid, 1311:9). Kitapçı Arakel'in bu leke grubu için kullandığı malzemeler ise farklıdır. Temizleme suyuna bir miktar gliserin ve onun dörtte biri kadar nişadır ruhu karıştırılması ve yünlül bir bez parçasıyla silinmesi gerektiğini söylemektedir (Arakel, 1306:21). Gliserin, bitki ve hayvan yağlarından elde edilen ve suda tamamen çözünebilir bir maddedir. Günümüzde de gıda, kozmetik ve deterjan sektöründe kullanılmakta, sabun üretiminde de yan ürün olarak karşımıza çıkmaktadır (Gürel, 2009: 9-11). Nişadır ruhu ise bilindiği üzere amonyaklı sudur ve madde bugün de yaygın olarak kullanılmaktadır.

Kitapçı Arakel'in risalesinde, Sadi b. Halid'ten farklı lekelerin reçeteleri de bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla salsa, turşu ve idrar lekeleridir. Salsa, yani etli yemek suyunun sebep olduğu lekeler için içerdiği malzemelere göre tarif verilmiştir. Yağlı olanlara terebentin, kanlı olanlara acide oxalate sürülmesi tavsiye edilirken sirkeli veya limonlu olanı için ispirto sürülmesi önerilmektedir. İspirto yanıcı özelliğinin dışında bugün de evlerde yağ sökücü, leke çıkarıcı, dezenfektan ve koku giderme gibi işlevlerinden dolayı kullanılmaktadır. Salsa sosu domatesten üretilen bir sostur ki domates ve özellikle Amerika kökenli domates Osmanlı topraklarına 1860'lardan sonra girmiştir (Faroqhi, 2010:451). Bu sebepten Osmanlı toplumu için yeni bir tüketim ürünüdür. Turşunun sebep olduğu lekeler için ise yalnızca tek malzemeli bir reçete verilmiştir ki bu sâlu ve'l-etil(?)'dir. Reçetede damlatılmak suretiyle kullanıldığı belirtildiğinden bahsedilen malzemenin sal ağacı yağı ve etil alkol karışımı olabileceği düşünülmektedir. İdrar lekeleri için de yine tek malzemeli bir reçete verilmiş ama bu reçetenin yalnızca yeni meydana gelmiş lekelerde işe yarayacağı söylenmiştir. Reçeteye göre bir miktar suya biraz asit karıştırıp lekenin üzerine sürmek gerekmektedir.

Çoğunlukla gıda maddelerinin sebep olduğu leke türlerine yazılan reçetelerde genellikle asitli kimyasalların önerildiği gözlemlenmektedir. Eski usulde verilen reçetelerde de su ve sabunun haricinde verilen maddelerin içeriğinde asit bulunmakta, muhtemelen kimyasalları bulamayanlar için alternatif olarak verildiği düşünülmektedir.

Kumaş Türlerine Göre Verilen Temizlik Reçeteleri

Kitapçı Arakel, Sadi b. Halid'ten farklı olarak risalesinde lekeleri gruplar halinde vermiştir. Birinci grup lekelerden yağ, kan, mürekkep, kahve, çikolata, pas ve dut, vişne, kiraz gibi meyvelerin sebep olduğu lekelerin giderilmesi için verilen bazı reçeteleri, bir önceki başlık altında incelemiş bulunmaktayız. İkinci grup lekeler ise kumaş türlerine göre meydana gelen lekeler ve çıkarma yöntemleri ile ilgilidir. Bu grupta, ipekli ve yünlü, renkli basma, kadife gibi kumaşlarla fanila, halı ve kilim gibi günlük kullanılan giyecek ve eşyalar üzerinde meydana gelen lekeler ve reçeteleri vardır. Sadi b. Halid bu leke grubu için yalnızca bir reçete yayınlamıştır ki o da kırmızı renkli kumaşlar içindir ve bu başlık altında incelenecektir

İpekli ve yünlü kumaşlardan yapılan setri, palto ve yelek gibi giysilere bulaşan lekeler, özellikle yağ lekeleri için verilmiş bir eski usulde bir de yeni usulde reçete bulunmaktadır. Eski usule göre; temizlenecek kıyafetin astarı da dikiş yerleri de sökölüp bal ve siyah sabun konulan su dolu kaptan kaynatılmalıdır. Fırça ile su içinde lekeli bölge fırçalanarak suyu sıkılmaksızın bir ipe asılmalı ve tam kurumadan tersinden ütülenmelidir (Arakel, 1306:15). Yeni usule göre ise; Özellikle yünlü kumaşlardan yapılan giysiler için lekeli bölgenin bir miktar kloroform (chloroforme) ile silinmesi tavsiye edilmektedir. Burada geçen chloroforme, Arakel'in lügatinde yalnızca eczacılarda bulunan ve fazla kullanımda insanı bayıltan bir ruh olarak geçer. Ancak Arakel'in açıklamasındaki kadar masum bir madde değildir. İlk kez 1831 yılında hazırlanan bu kimyasal maddeyi ilk kullanan İskoç hekim James Simpson olmuştur. 1847 yılında anestezi etkisini keşfetmesiyle maddeyi doğum yapan kadınlar üzerinde kullanmış, daha sonra diş tedavisinde de kullanılmıştır (Dunn, 2002:f208). İlerleyen zamanda insanlar için tehlikeli bir kimyasal olduğu anlaşılan kloroform maddesinin, günümüzde yaygın kullanım alanı çözücü özelliğinden dolayı kimya endüstrisidir. İlaç ve boya üretiminde çözücü, plastik üretiminde ise birleştirme işleminde kullanılmaktadır. Ayrıca mutfaklarımızın vazgeçilmezi haline gelen teflonların üretiminde de öncü bir maddedir. İnsanlar için zararı oldukça fazla olmasına rağmen hem maliyet hem de kolay bulunabilir olması sebebiyle yaygın olarak kullanılmaya devam edilmektedir (Kaşıkçı, 2019). Kitapçı Arakel'in yalnızca çok solunduğunda bayıltıcı etkisi olduğunu söylemesinden, risaleyi yazdığı dönemde henüz maddenin zararlarının ne boyutta olduğunu bilinmediğini anlamaktayız. Bunun yanında anestezi özelliği ile yaygınlık kazanmasına rağmen leke çözücü olarak verilmesinden ise kimyasal çözücü özelliğinin bilindiğini de görmekteyiz.

Renkli basmalardan leke çıkarma usulü risalede yer alan başka bir reçetedir. Yazar, bu kumaşların narin bir yapıya sahip olmasından dolayı tuzların ve ruhların renklerini solduracağını ve bu yüzden kullanılmayacağını söyler. Hatta yeşil ve mavi gibi canlı renklerden meydana geliyorsa lekeleri çıkarmak için hiç uğraşılması gerektiğini söylemektedir. Ancak bunlar haricindeki renklerde bulunan basmalar için lokman ruhu (Etter sulfurique) ile yıkayarak sonuç alınabileceğini de önermektedir (Arakel, 1306:16). Kendisinin de reçetede belirttiği gibi lokman ruhu bir çeşit eterdir (Emiroğlu, 2020:308). 1740 yılında Alman hekim Friedrich Hofmann'ın icat ettiği Hoffmann Likörü isimli alkol-eter karışımının Osmanlıda isimlendirmesi Lokman ruhu olmuştur. Sebebi ise Kuran-ı Kerim'de yer alan ifadeyle Lokman'ın, hikmet sahibi bir kul olmasının yanında Anadolu'da yedi kartal ömrü kadar uzun yaşadığına inanılan Lokman Hekim'in adının dahi şifa vereceğine duyulan inançtır (Gültekin, 2018:124-126). Çözücü özelliği bulunan eter aynı zamanda çabuk yanabilen bir maddedir ki Arakel de reçetenin sonunda okuyucularını bu maddeyi mum ve lamba yanarken kullanmamaları konusunda uyarmıştır (Arakel, 1306:16).

Siyah renkli yünlü ve ipekli kumaşların lekeleri için, yünlü ve ipekli kumaş lekelerinden ayrı bir reçete önerilmektedir. Bu kumaşlardan yapılan pantolon, palto, fistan, ferace ve çarşaf gibi giysilerin temizliğinin bu gruptaki lekeler için verilen reçete ile yapılması tavsiye edilmektedir. Medeni kıyafet ölçüsü olarak pantolon, Tanzimat'la beraber Osmanlı toplumunda kendisine yer edinmiştir. Ferace eski

geleneğin kıyafetidir ve 1870’de kadınların tesettür çizgisinin dışına çıktığı görüşüyle beraber toptan yasaklanmıştır. Çarşaf da aynı pantolon gibi Tanzimat’tan sonra ortaya çıkarak feracenin yerini almış, Avrupa empire ve Art Nouveau modasından etkilenecek daha ince kumaşlar, tafta, saten, krepdöşin, yünlü, ipekli ve pamuklu kumaşlardan yapılmaya başlanmış ve zamanla siyah rengin dışındaki renklerden de üretilerek 1889’da iyice yaygınlaşmıştır (Emiroğlu, 2020:257-259). Ferace çuhadan üretiliyordu ancak yerini alan çarşafın, döneminin modasından etkilenecek ipekli, yünlü ve hatta daha da narin saten ve tafta kumaşlardan üretilmeye başlanması, temizliği için yeni usullere ihtiyaç duyulmasına sebep olduğu anlaşılmaktadır. Arakel’in bu tarz kumaşların temizliğindeki önerisi çöğen yani çöven otudur. Yetmiş beş dirhem çöğen otunun sıcak suda bekletilmesiyle elde edilen su ile lekeli bölgenin fırçalanmasının hem lekeleri gidereceğini hem de siyah rengin parlaklığını koruyacağını söylemektedir. Çöven otu içerdiği saponin bileşeni sebebiyle günümüzde de doğal ve bitkisel bir temizlik malzemesi olarak kullanılmaktadır. Kimyasal bir bileşen olan saponin, su ile karıştırıldığında sabun gibi köpüren bir maddedir. Bu sebepten çöven otu günümüzde de sabun, deterjan, şampuan ve diş macunu yapımında kullanılmaktadır (Güçlü & Uyanık, 2004:125).

Sadi b. Halid’in ikinci leke grubu için verdiği tek reçetenin kırmızı renkli kumaşlarda meydana gelen lekeler için olduğundan bahsetmiştik. Eski usulde verilen bu reçeteye göre soda ve arpa unu hamur haline getirilerek lekeye sürülmeli ve kuruyuncaya kadar güneşte bekletilerek ovalanması tavsiye edilmektedir.

Kadife kumaşlar için Arakel’in risalesinde iki yöntem verilmiştir. Birincisinde kadifeye bulaşacak her türlü yağlı lekenin sıcak kum ile çıkarılması yöntemidir. Buna göre temiz ve beyaz kum ısıtıldıktan sonra bir bez parçasına sarılıp lekeli bölgeye sürüldüğünde lekeler çıkacak denilmektedir. Ancak kadife diğer kumaş türlerinde farklı olarak tüyleri bulunan bir kumaş olduğundan, yapısının bozulması ihtimaline karşı tüylerini düzeltmek için de bir öneride bulunmaktadır. Buna göre ise ateşin üzerine konulan bir tahta parçası üzerine ıslak bir bez koyup, bozulan bölge de bu bez üzerine konularak tüylerin fırçalanması tavsiye edilmektedir. Kadife kumaşlar için verilen diğer reçete de ise ana malzemeler yumurta ve rakıdır. Reçeteye göre yumurtanın sarısı ile bir miktar rakı karıştırılmalı, elde edilen macun ile lekeli bölge ovalanmalıdır (Arakel, 1306:39). İspirtolu içki sınıfında yer alan rakı, Osmanlı toplumu için yenidir. 19. yüzyıl öncesinde bir iki kaynakta başka bir adla anılsa da, asıl üretim ve tüketimi bu yüzyıldadır. Daha öncesinde ispirotolu içkiler Osmanlı toplumunda ilaç niyetine kullanılmış, sanayi devriminden sonra ise daha çok tercih edilir olmaya başlanmışlardır (Emiroğlu, 2020:379-384). İspirto maddesi günümüzde de içerdiği etil alkol sebebiyle temizlik ve dezenfekte işlemlerinde kullanılmaktadır.

Halı ve kilim üzerinde meydana gelen lekeler için iki reçete verilmektedir. Birincisinde turşu suyu ile silmek ikincisinde ise kullanılmış çay yaprakları suyu ile silmek tavsiye edilmektedir (Arakel, 1306:25). Turşu suyu günümüzde de kararan ve yeşillenen bakır eşyaları temizlemek için kullanılmaktadır. Çay yaprakları ise özellikle buzdolabı temizliğinde kötü kokuları hapsettiği için bir temizlik malzemesi olarak hâlâ tercih edilmektedir.

Fanila temizliği bu başlık altında inceleyeceğimiz son reçetedir. Fanila, halk dilinde iç gömleği, içlik anlamlarına gelir ve Türkçeye, İtalyanca yünlü giyecek demek olan “flanella” sözcüğünden geçtiği kabul edilmektedir. Bu iç giysisi 1990’lardan sonra değişen moda anlayışı sebebiyle neredeyse terk edilmiştir (Emiroğlu, 1306:25). Ancak reçetenin verildiği dönemde yaygın olarak kullanıldığından, beyazlığıyla temizliğini gösteren bu giysi için unlu su ile yıkamak tavsiye edilmektedir (Arakel, 1306:25).

Çoğunlukla kumaş türleri ve onlardan üretilen kıyafetlerde meydana gelen lekeleri temizlemek için hazırlanan reçetelerde genellikle günümüzde de temizlik alanında kullanılmaya devam edilen kimyasal ve bitkisel maddelerin önerilmiş olması dikkat çekicidir. Bu durum çok hızlı bir değişimin yaşandığı 19. yüzyıldaki gelişmelerin, günümüze kadar tesirinin sürdüğünün de bir göstergesidir.

Sonuç

İncelenen leke risaleleri bize şunu göstermiştir ki, 19. yüzyıl Osmanlı toplumu hem tasarruf etme ve idareli harcamaya dikkat ediyor hem de yeni üretilen mallara olan talebi gün geçtikçe artıyordu. Tüketilen gıdalara yenileri ekleniyor, giyilen kıyafetler moda göre değişiyor ama kirlendikleri ya da lekeli oldukları zaman hemen atıp yenisini almak yerine daha ziyade temizlemek tercih ediliyordu. Bunun için de yeni usul ve yöntemlere ihtiyaç duyulmaya başlanmış, kimya ve ecza maddeleri birer temizlik malzemesine dönüştürülmüştü.

Çalışma boyunca, Kitapçı Arakel ve Sadi b. Halid'e ait leke risalelerinden verilen örneklerle, 19. yüzyıl Osmanlı toplumunun temizlik için kullandığı yöntemler üzerinden maddi kültürün dönüşümü ortaya konmaya çalışılmıştır. Yapılan inceleme neticesinde, Kitapçı Arakel'in risalesinin çok daha erkene tarihlendirilmesine rağmen daha fazla yeni usul ve malzemeler içeren reçeteler sunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca risale sonunda verilen ve yeni kimyasalların nerelerde bulunacağını açıkladığı bir lügat yer alması, yeni kimyasalların henüz yaygın olarak bilinmediğinin göstergesidir. Yine de eau de javalle ve kloroform gibi kimya alanında önemli kabul edilen buluşların, üzerinden çok zaman geçmeden Osmanlı gündelik hayatına girmiş olması, maddi kültürdeki değişimin hızını anlamak açısından kıymetlidir. Çoğu ecza tüccarları tarafından ithal edilen bu kimyasal malzemelere ecza dükkânları vasıtasıyla ulaşılabilir. Eczanelerin ve ecza tüccarlarının hangi ilaç ve kimyasalların ticaretini yapılabileceği ise nizamnamelerle belirlenmiştir (Yaşayanlar, 2015:124). Bunun yanında Arakel Tozluyan'ın risalesindeki ifadelerden yola çıkarak, hassas kumaşa sahip kıyafetlerin götürülmesini tavsiye ettiği lekeci dükkânlarının, bugünkü kuru temizleme dükkânları ile aynı işlevi gördüğü rahatlıkla söylenebilir.

Örneklerine az rastlanan leke risalelerinin, toplumsal ve kültürel araştırmalarda özgün bilgiler içermesi sebebiyle, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısı için yapılacak çalışmalarda kaynak olarak kullanılabilirliği araştırmacılar tarafından dikkate alınmalıdır. Nitekim o dönemde temizlik için önerilen pek çok kimyasal ve bitkisel maddenin günümüzde de hâlâ aynı amaçla kullanılıyor olması, risalelerin bize temizlik ürünlerinin yaşadığı tarihsel serüven hakkında ipuçları verebileceğini göstermektedir.

Kaynakça

- Abdülaziz Bey (1995). *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, Cl., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ak, M. (2004). Leke-nâme ve panzehir risalesi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 39, 97.
- Aydın, İ. C. (2019). Safra sıvısının karaciğer hidatik hastalarında skolosidal etkinliği. (Yayımlanmamış tıpta uzmanlık tezi). T.C. Sağlık Bilimleri Üniversitesi Kartal Dr. Lütfi Kırdar Sağlık Uygulamaları ve Araştırmaları Merkezi, İstanbul.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) 1895: Hariciye Nezareti Londra Sefareti [HR.SFR.3.]: Gömlek No. 444, 22. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- Çiftyürek, M. (2021). Türkiye'de sabunhaneler. (Yayımlanmamış doktora tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Dunn, P.M. (2002). Sir James Young Simpson (1811-1870) and obstetric anesthesai. *Archives of Disease in Childhood- Fetal and Neonatal Edition*, 86(3), F207-209.
- Elmacı, İ. (2018). Simyadan kimyaya: Osmanlı İmparatorluğunda teknoloji. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları XIX*, 2, 265-287.
- Emiroğlu, K. (2020). *Gündelik Hayatımızın Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Faroqhi, S. (2010). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Güçlü, B. K. & Uyanık, F. (2004). Saponinler ve biyolojik önemi. *Erciyes Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi*, 1(2), 125-131.
- Gültekin, E. (2018). Türk kültüründe lokman hekim. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (88), 123-134.
- Günergun, F. (2003). On dokuzuncu yüzyıl Türkiye'sinde kimyada adlandırma. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları V*, (1), 1-31.
- Gürel, G. (2009). Gliserinin kıymetli ürünlere dönüştürülmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kaşıkçı, Y.(2019). Kloroform ve kloroform maruziyeti. Haliç Çevre. (Erişim: 28 Ağustos 2021), <https://haliccevre.com/kloroform-ve-kloroform-maruziyeti/>
- Kitapçı Arakel. (1306). *Yeni Leke Risalesi*. Şirket-i Mertebiye Matbaası.
- Korkmaz, F. (2014). Osmanlı nesrinde bir lekenâme metni. *Türkiyat Mecmuası*, 24 (2) , 121-131.
- Lang, U. & Anagnostou, S. (2018). Combating rotting flesh and putrid smells: the history of antisepsis from antiquity to the nineteenth century. *Pharmaceutical Historian*, 48(1), 1-11.
- Namlı, A. Akça, M. O., Turgay, E.B., & Soba, M.R., (2014). Odun sirkesinin tarımsal kullanım potansiyelinin araştırılması. *Toprak Su Dergisi*, 3(1),44-52.
- Naymansoy, G. (2010). Osmanlıdan günümüze eczacının değişen konumu. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları XII*(1), 151-163.
- Öztürk, S. (2010). Osmanlı kültürel mirasında sabun. *Acta Turcica*, 2/2, 80-93.
- Sadi b. Halid. (1311). *Yeni Leke Risalesi*. Kasbar Matbaası.
- Yaşayanlar, İ. (2015). Osmanlı Bursa'sında eczaneler, eczacılar ve ecza tüccarları (1861-1919). *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(28), 113-130.
- Yılmaz, B. (2015). Kitapçı Arakel'in yayın katalogları. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Extended Abstract

The industrial revolution has brought many innovations in the technological, scientific and cultural fields. The writing of the "New Stain Booklet", which is examined in the article, is a sign that new methods and materials were needed in the cleaning of the different fabric types, food stains, and the stains caused by these innovations. The authors of the booklets we have examined are Bibliople Arakel and Sadi b. Halid. Although the booklet of Sadi b. Halid, dated 1893, and the booklet of Bibliople Arakel Tozluyan, dated 1888, are similar in terms of narration, more and newer methods are included in the work of Bibliople Arakel. Because the materials used contain chemicals, Arakel considers cleaning a science. It is understood that the reason for this opinion is the chemicals used in the cleaning methods we have examined. In addition, the author states where these materials, which are mostly imported and not easy to find, can be obtained from. Although Sadi b. Halid's booklet is more recent, it usually contains prescriptions according to the old methods, and it is understood that the reason for this is that he prefers to use materials that can be found in every home.

In both of the booklets we used in our study, the cleaning prescriptions are divided into two categories according to the stain and fabric types. This categorization is due to the fact that the effects of each material vary according to different fabric and stain types. As we have learned from the Bibliople Arakel, there are also stain shops in Istanbul and some big cities. However, the fact that not everyone's financial situation is sufficient to benefit from these shops is the reasons why these books were written.

Oil stains are the most emphasized and prescribed stains in both booklets. Apart from this, there are recipes for cleaning the stains of blood, ink, wine, coffee, chocolate, rust, tobacco and pot black, oil paints and sweet fruits such as mulberry, sour cherry and cherry. This article examines some examples of these prescriptions in order to understand the material culture in the daily life of the 19th century Ottoman society in daily life and to see innovations they witnessed. While the traditional methods like use of water and soap, laying on camel skin, and rubbing with salt are recommended for oil stains which are discussed first, we can also see other methods in which new and chemical materials are used including imported materials such as zinc, chloroform, and ether sulfuric (lokman spirit). Secondly, the materials used in the recommended to clean the stains of sweet fruits such as mulberry, sour cherry, and cherry are hâmiş-ı kibrit (sulfuric acid), sulfur, and eau de javelle (bleach). Since eau de javelle is a chemical material, it can only be obtained from pharmacists. The reason for this is that there was no special place producing chemical substances in the Ottoman Empire at that time and that this sector was focused on the field of medicine. Thirdly, the prescriptions containing many chemicals including acide oxalique, acide citrique (lemon salt) and oxide potacea are for the rust stain. Apart from being new to the 19th century Ottoman society, another important feature of these materials is that they are still used for the same processes today. Cream of tartar, which is included in the prescription for blood stains, is another example for the materials still in use today. For tobacco and pot black, another staining product, four ingredients are mentioned in the recipe given jointly in both treatises which are acide parolinor consists of olive oil, turpentine and cream of tartar. Acid parolinor is referred as vinegar spirit obtained from wood in the dictionary at the end of Arakel's treatise. Considering that the studies on wood vinegar in modern times started in Japan in the 1950s, its use in a stain treatise written in the late 19th century is quite interesting. Turpentine, another chemical used, is the name given to the oils obtained from the resin of some trees. Today, it is used for cleaning after oil painting process. There is also a recipe for the stain of salsa obtained from tomato, which Ottoman society had just met in the 19th century. Spirit, which is recommended for removing this stain, is still used as a stain and oil remover today. Another issue we noticed in our study is that most of the prescriptions given for removing stains caused by foodstuffs contain acidic chemicals.

The tainted booklets examined have shown us the importance given to savings and economy in the 19th century Ottoman society and the increasing demand for newly produced goods in that period. New food were added to the consumed food, the clothes worn changed according to the fashion of the time, but when they got dirty or stained, they preferred to clean them instead of throwing them away or buying new one. For this reason, new methods and materials began to be needed, and chemicals and pharmaceutical products were turned into cleaning agents.

Throughout the study, the transformation of the material culture has been tried to be revealed, in particular the methods used by the 19th century Ottoman society for cleaning, with examples from the Bibliople Arakel and Sadi b. Halid. As a result of the examination, it has been determined that the Bibliople Arakel's booklet is dated much earlier, but offers prescriptions containing more new methods and materials. Furthermore, the fact that there is a dictionary explaining the chemicals used at the end of the booklet is an indication that new chemicals were not widely known yet in those times. Nevertheless, the introduction of the new and important inventions in the field of chemistry such as eau de javelle and chloroform into Ottoman daily life is valuable in terms of understanding the speed of change in the material culture. Also in that period, these chemical materials, mostly imported by

pharmaceutical traders, could also be accessed through pharmaceutical shops. In addition, based on the expressions in Arakel Tozluyan's booklet, it can be easily said that the stain shops that he recommends readers to bring the clothes with delicate fabrics have the same function as the dry cleaning shops of today.

Researchers should take into account that the smear booklets, of which we rarely see examples, are valuable sources for the research planned to be focused on the second half of the 19th century, because they contain original information about social and culture. As a matter of fact, many chemicals and herbal substances recommended for cleaning at that time are still used for the same purpose today. This is an indication that the booklets can give clues about the historical adventure of cleaning products.

Araştırma Makalesi • Research Article

Kur'ân'daki Lafzî Müteşâbihâtın Kur'ân'ın İ'câzıyla İlişkisi

The Relationship of the Literal Mütesâbihât in the Qur'an and the Qur'an's I'câz

Mehmet Salmazzem *

Öz: Kur'ân'ın ilâhî kaynaklı olduğunun en büyük delili şüphesiz kendisidir. Mana yönünden sahip olduğu pek çok özelliğiyle benzersiz bir söz olan Kur'ân'ın pek çok i'câz vechi lafızlarındaki inceliklerde saklıdır. Fakat Kur'ân'ın mucizevî yönüne iman etmek ile bunu ortaya koymak arasında fark vardır. Bütün müminler, Kur'ân'ın ilâhî menşeli olduğuna iman ederken aynı şekilde onun i'câz özelliklerinden hareketle ilâhîliğini ortaya koyamazlar. Gerçek şu ki Kur'ân'ın benzersiz bir yapıya sahip olduğunun ortaya konulması, ancak bazı niteliklere aynı anda sahip olunmasıyla mümkün olabilir. İlmî yeterliliğe, geniş bir perspektife, duru ve parlak bir zekâyâ sahip olmanın yanında fitrî bir yeteneğe de ihtiyaç vardır. Bunların başında olumlu bakış açısı ve samimiyet gelmektedir. Çünkü bunlardan yoksun hiçbir yetkinlik Kur'ân'ın i'câz niteliğini hakkıyla ortaya koyamaz. Kur'ân'daki lafzî müteşâbihât, Kur'ân karşıtları için Kur'ân'ın karalanması için bir bahane niteliğini taşımaktadır. Fakat meseleye vakıf olanlar için ise lafzî müteşâbihât, Kur'ân'ın beyânî i'câzının önemli örneklerinden biridir. Kur'ân'daki bazı lafzî müteşâbihlerin incelenmesinin hedeflendiği bu çalışmada doküman analizi metoduna başvurulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, İ'câzu'l-Kur'ân, Müteşâbih, Lafzî Müteşâbih

Abstract: The greatest proof that the Qur'an is of divine origin is undoubtedly itself. Many i'jaz aspects of the Qur'an, which is a unique word with its many features in terms of meaning, are hidden in the subtleties of its words. However, there is a difference between believing in the miraculous aspect of the Qur'an and having knowledge of it. While all believers believe that the Qur'an is of divine origin, they cannot reveal its divinity based on its i'jaz characteristics. Revealing that the Qur'an has a unique structure can only be possible by having certain qualities at the same time. In addition to having scientific competence, a broad perspective, a clear and bright mind and an innate ability needed. At the beginning of these are positive perspective and sincerity. Because no competence lacking these can properly reveal the i'jaz quality of the Qur'an. The literal mutashabihat in the Qur'an is an excuse for the opponents of the Qur'an to defame the Qur'an. But for those who are familiar with the issue, literal mutashabihat is one of the important examples of the Qur'an's declarative i'jaz. In this study, which aims to examine some literal mutashabihs in the Qur'an, the document analysis method will be applied.

Keywords: Tafsir, Qur'an, I'cazu'l-Qur'an, Mutasabih, Literal Mutasabih

* Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0001-8526-4512 salmazzem.m@gmail.com

Cite as/ Atıf: Salmazzem, M (2022). Kur'ân'daki lafzî müteşâbihâtın Kur'ân'ın i'câzıyla ilişkisi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 753-767. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1052029>

Received/Geliş: 01 January/Ocak 2022

Accepted/Kabul: 18 June/Haziran 2022

Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2022

Giriş

Müteşâbih, شبیه /ş-b-h kökünden türemiş olup sözlükte, işlerin ya da iki şeyin ayırt edilemeyecek şekilde karışması, birbirine benzemesi manasına gelmektedir (Cevherî, 1990: 6/2236; İbn Fâris, 1979: 3/ 243; İbn Manzûr, ts.: 4/2189-2191; Zemahşerî, 1998: 1/ 493). Terim olarak müteşâbih, Kur'ân'da yer alan bir ifadenin diğer bir ifadeye, lafız ya da mana yönünden benzemesi nedeniyle yorumlanmasındaki güçlüğü ifade etmektedir (İsfahânî, 2009: 235). “Müteşâbih âyetler” terkibi ise birçok manaya gelebilen ve bu manalardan birini tayin edebilmek için hârici bir delile ihtiyaç duyulan âyetler için kullanılmaktadır (Suyûtî, 2008: 425; Cerrahoğlu, 1997: 128).

Kur'ânî bir kavram olarak müteşâbihi iki şekilde ele almak mümkündür. Biri muhkem kavramının karşısında bir terim olarak diğeri ise lafzî müteşâbih terkinin bir unsuru olarak ele alınabilir. Kur'ân'daki müteşâbihât hakkında ayrıntılara girmeden önce bu bağlamda muhkem kavramını kısaca tanımakta fayda vardır. Temel anlamı “engel olmak” olan muhkem sözcüğü h-k-m kökünden türemiştir (İbn Fâris, 1979: 2/91; İbn Manzûr, ts.: 2/954-955). Kur'ân âyetlerini niteleyen bir kavram olarak muhkem için farklı anlamlar verilmektedir. Zerkeşî'ye (ö. 794/1392) göre muhkem, “Allah Teâla'nın emir ve nehiyelerinde, helal ve haramın açıklanmasında verdiği hükme denir” (Zerkeşî, 1990: 2/199). Râgıb el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) ise daha geniş bir muhkem tanımı yapmaktadır. Ona göre muhkem, lafız ya da mana yönünden herhangi bir şüpheden/belirsizlikten dolayı açıklanma gereği olmayan ifadelerle denir (İsfahânî, 2009: 251).

Mana yönündeki delaletleri açısından Kur'ân âyetlerinin tasnifi hususunda ihtilaf bulunmaktadır. Kur'ân âyetlerinin tamamının muhkem ya da müteşâbih olduğunu ileri sürenler olsa da kahir ekseriyet, “*Sana Kitab'ı indiren O'dur. Onun (Kur'an'ın) bazı âyetleri muhkemdir ki, bunlar Kitab'ın esasıdır. Diğerleri de müteşâbihtir. Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onu tevil etmek için ondaki müteşâbih âyetlerin peşine düşerler. Hâlbuki onun tevilini ancak Allah bilir. İlimde yüksek pâyeye erişenler ise: Ona inandık; hepsi Rabbimiz tarafındandır, derler. (Bu inceliği) ancak akliselim sahipleri düşünüp anlar.*” meâlindeki Al-i İmran 3/7. âyetini delil göstererek Kur'ân âyetlerinin bir kısmının muhkem diğeri bir kısmının müteşâbih olduğunu belirtmektedirler (Suyûtî, 2008: 425). Çünkü bu âyette açık bir şekilde Kur'ân'ın bir kısmının müteşâbih, “ümm/esas, ana” olduğu, diğeri kısmının ise muhkem âyetler olduğu zikredilmektedir. İsfahânî gibi âlimler, buna ek olarak bir yönüyle muhkem diğeri bir yönüyle de müteşâbih âyetlerin olduğunu söylemektedirler (İsfahânî, 2009: 335).

Bu husustaki diğeri bir tartışma konusu, muhkem ve müteşâbih âyetlerin net olarak ayırt edilmesindeki güçlüğüle ilgilidir. Hangi âyetlerin neye göre muhkem ya da müteşâbih oldukları ihtilaf nedeni olmuştur. Bu konudaki görüşleri kısaca şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Muhkem âyetler, iman edilip kendileriyle amel edilen âyetler iken vahiy mahsulü olduğuna iman edildiği halde kendileriyle amel edilmeyen âyetler ya da ifadeler ise müteşâbihtir. Bu bağlamda nesheden âyetler muhkem, mensuh olanlar ise müteşâbih âyetlerdir (Nehhâs, 1988: 1/ 345).
- İzah edilme gereksinimi duyulmayan âyetler muhkem, diğeri ise müteşâbihtir. Dolayısıyla yorumu hususunda ittifak edilen âyetler muhkem, ihtilaf edilenler ise müteşâbihtir (Zerkeşî, 1990: 2/199).
- Yalnızca bir anlama yorumlanabilen âyetler muhkem, birden fazla anlama te'vil edilenler ise müteşâbih âyetlerdir (Zerkeşî, 1990: 2/199).

Diğeri taraftan müteşâbihlerin yorumlanması ile alakalı olarak da çeşitli değerlendirmeler yapılmaktadır. Bazı görüşlere göre müteşâbihlerin bir kısmının anlamını sadece Yüce Allah bilmektedir. Örneğin kıyametin vakti, Dâbbetu'l-arzın ne zaman çıkacağı ve hangi niteliklerinin olduğu hususunda yorum yapma imkânı yoktur. Bazı girift elfâz ya da ahkâm gibi müteşâbihlerin anlamı ise bilinebilir (Suyûtî, 2008: 430-431). Fakat bunların yorumunun da herkes tarafından bilinmeyeceği şeklinde bir kayıt konulmuştur. İlimde derinleşenler, ancak bu konularda yorum yapabilirler. Hatta İsfahânî'ye göre rasih âlimleri de bu hususta ayırmak gerekir. Bu minvaldeki müteşâbihâtın bir kısmını ancak Hz. Ali ve

İbn Abbas gibi Hz. Peygamber'in duasına mazhar olan rasih/geniş ve derinlikli bilgi sahibi âlimler bilebilir (İsfahânî, 2009: 336).

İslam âlimleri, müteşâbih âyetleri ekseriyetle manevî ve lafzî olmak üzere iki kısımda mütalaa etmişlerdir. Yukarıda bahsi geçen tasnifte muhkem âyetlerin karşısında zikredilen müteşâbih âyetlerin ekseriyeti, manevî müteşâbih âyetlere örnektir. Bununla birlikte çalışmamızın ana teması olan ve hakkında aşağıda malumat verilecek olan lafzî müteşâbihâtı da rasih âlimlerin yorumlayabileceği müteşâbihler kapsamında ele almak mümkündür.

1. Lafzî Müteşâbihâtın Tanımı ve Yorumlanması

Lafzî müteşâbih, konu ya da ifade bakımından aynı olayın, değişik yerlerde farklı formlarda zikredilmesine denir (Zerkeşi, 1990: 1/207; Suyûti, 2008: 642). Diğer bir tanıma göre ise lafzî müteşâbihler, aynı ya da farklı kelimelerle tekrar eden âyetlere denir. Buna göre söz konusu âyetlerdeki müteşâbih harfler, âyetin asıl anlamıyla ilişkili olabileceği gibi âyetin anlamının değişmesinde de rol alabilir (Hatip el-İskâfi, 2001: 1/ 217).

Suyûti (ö.911/1505), Kur'an'da lafzî müteşâbihlerin takdim-te'hir¹, fazladan bir unsurun kullanılıp kullanılmaması², marife-nekra³, müfred-cemi⁴ ve farklı harflerin kullanımı gibi çeşitli şekillerde görülebileceğini ifade etmektedir (Suyûti, 2008: 642-643).

Lafzî müteşâbihâtı ilişkin çalışmalar, iki kısımda ele alınabilir. Birinci kısımdakiler, tefsirlerde âyetlerin bağlamı gereği olarak zikredilenlerdir. Bu husustaki yorumlar daha ziyade tekrar zannedilen âyet ya da âyetlerdeki ifadelerle alakalıdır. Örneğin, Kafirûn sûresinin âyetlerinde tekrarın olup olmadığı, aralarındaki incelikleri ortaya koyan bazı mülahazalar yapılmıştır. İkinci kısımda yer alan müstakil çalışmalarda ise tamamen lafzî müteşâbihle alakalı konular irdelenmektedir.

Lafzî müteşâbihât ile alakalı çalışmalarda yeknesak bir tasnif usûlü yoktur. Müelliflerin ekseriyeti kendilerine özgün bir yöntem takip ederek müteşâbih konusu temelde farklılık ve benzerlik açısından tasnif edilmiştir. Özetle bu çalışmalarda müfret lafızların benzeşmesi, ilgili âyetlerin bir kısmının ya da tamamının benzediği literal benzerlik ve kısmî farklılık arz eden lafzî müteşâbihlerin biçimsel benzerliği şeklinde bir tasnif yer almaktadır (Akbaş, 2020: 42-44).

2. Lafzî Müteşâbihâtın Kur'an'ın İ'câzıyla İlişkisi

Kur'an'daki lafzî müteşâbihâtın Kur'an'ın i'câzıyla olan ilişkisine geçmeden önce ana hatlarıyla i'câz hakkında malumat vermekte yarar vardır. 'a-c-z kök harflerinden mastar olan i'câz, sözlükte geride bırakmak, geçmek gibi anlamlara gelirken terim olarak ise bir anlamın en belirgin şekilde ifade edilmesine denilmektedir (İbn Fâris, 1979: 4/ 232-234; İsfahânî, t.y.: 1/419).

Kur'an'ın i'câzının terim anlamı hakkında muhtelif tanımlamalar yapılmıştır. Söz konusu terimi Kur'an'ın beyânî niteliğiyle sınırlandıran tanımlamalar olduğu gibi daha kapsamlı tarifler de yapılmıştır. Terkip halinde i'câzu'l-Kur'an'ın tanımını yapan Ebu'l-Bekâ el-Kefevî'ye (ö.1094/1683) göre "i'câzu'l-Kur'an", "belâgatteki üstün niteliğiyle Kur'an-ı Kerim'in, insan gücünü aşması ve muaraza hususunda insanı, aciz bırakmasıdır" (Ebu'l-Bekâ el-Kefevî, 1998: 149). Bu konuda her hangi bir kayıt koymadan daha kapsamlı bir tanımlama yapan meşhur Arap dil bilgini ve edebiyatçısı olan Abdülkahir el-Cürcânî'ye (ö. 471/1078-79) göre ise Kur'an'ın i'câzı, Kur'an'ın benzersiz özellikleriyle muarızlarına meydan okuyarak onları bu hususta aciz bırakmasını ifade etmektedir (el-Cürcânî, 1988: 32).

Mevcut bilgilere göre hicrî üçüncü asırdan itibaren Kur'an'ın i'câzı hakkında muhtelif nitelikte kitaplar yazılmaya başlanmıştır (İbn Akil Mûsa, 1997: 61-62). Bu çalışmalarda ele alınan Kur'an'ın i'câz vecihlerinin sayısı ekseriyetle farklılık arz etmektedir. Örneğin hicrî dördüncü asrın önemli dil ve

¹ Örnek için bkz.: Bakara, 2,58 ile A'raf, 7,161.

² Örnek için bkz.: Bakara, 2/6-Yasin, 36/10.

³ Örnek için bkz.: Bakara, 2/2; Lokman, 31/3.

⁴ Örnek için bkz.: Bakara, 2/35-A'raf, 7/19.

belâgat alimlerinden biri olan Rummânî (ö. 384/994), Kur'ân'ın yedi i'câz vechinin olduğunu ifade ederken⁵ modern dönem Kur'ân ilimleri araştırmacılarından biri olan Muhammed Abdülazîm Zürkânî'ye (ö. 1367/1948) göre Kur'ân'ın binlerce mucizevî özelliği bulunmaktadır (Zürkânî, 2001: 2/278-281).⁶ Bu konuda sayı vermekten kaçınan Cessâs (ö. 371/981)'a göre ise Kur'ân'ın nazmı, belâgatı ve manasıyla alakalı çok sayıda i'câz vechi bulunmaktadır (Cessâs, 1405: 3/270).

Diğer taraftan Kur'ân'ın i'câzını sadece beyânî özelliğinde arayanlar için i'câz vecihlerinin sayısı hususunda bir ihtilaf bulunmamaktadır. Fakat Kur'ân'ın i'câzının beyânî niteliğinin yanı sıra onun muhtevasıyla alakalı başka i'câz vecihlerinde arayanlar için aynı şeyleri söylemek zordur (Hâlidî, 2008: 105). Örneğin Abdulkahir el-Cürcânî (ö. 471/1078-79), *Delailu'l-İ'caz fi İlmi'l-Meani* adlı eserinde ağırlıklı olarak Kur'ân'ın belâgat ve fesahat açısından i'câz niteliğini işlemektedir (Cürcânî, 1988: 1-460) Benzer şekilde Abdurrezzak Nevfel, *el-İ'cazu'l-Adedî li'l-Kur'âni'l-Kerim* adlı eserinde tamamen Kur'ân'ın sayısal i'câz vechini irdelemektedir (Nevfel, 1987: 1-257). Bazı çalışmalarda ise Kur'ân'ın i'câz vecihlerinden birinin sadece bir konusu ayrıntılı işlenmektedir. Bunun için Meryem Şems'in çalışması örnek verilebilir. O, *el-İ'cazu't-Tıbbî fi'l-Kur'ân* adlı eserinde ağırlıklı olarak bilimsel i'câz konularından biri olan tıbbî i'cazı ele almaktadır (Meryem Şems, 2005: 1-296). Buna karşın Suyûtî *Mu'tereku'l-Akrân* adlı eseri bağlamında Kur'ân'ın i'câz vecihlerini ansiklopedik usûlde otuz beş başlık altında ele almaktadır (Suyûtî, 1973: I-III).

Kur'ân'ın i'câzıyla ilgili çalışmalarda ele alınan i'câz vecihlerinin sayısal olarak farklılığın diğer bir nedeni ise mevzu bahis i'câz vechinin kapsamı ile de alakalıdır. Bir örnek ile izah etmek gerekirse; Kur'ân'ın beyanı icazıyla alakalı hususları Rummânî, sadece bir vecih olarak ele almaktadır. Hâlbuki Rummânî belâgatı on kısımda zikretmektedir. Ona göre belâgat; îcâz, teşbih, istiare, telâûm, fevasil, tecânüs, tasrîf, tazmin, mübalağa, hüsn-ü bayan olmak üzere on kısma ayrılmaktadır (Rummânî, 1976: 76). Rummânî'nin aksine Suyûtî ise neredeyse belâgatın bütün kısımlarını mustakil vecihler olarak izah etmeye çalışmaktadır (Suyûtî, 1973: 1/293-640). Dolayısıyla müellifin Kur'ân'ın i'câzı hakkındaki yaklaşımı, uzmanlık alanı ve hatta ilgisi, eserinde ele aldığı i'câz vechinin sayısını ve kimliğini belirlemektedir.

Lafzî müteşâbihatın bağımsız bir i'câz vechi olarak ele alınıp alınmamasını da aynı perspektiften okumak gerekir. Açıkçası Kur'ân'ın i'câzıyla ilgili çalışmalarda lafzî müteşâbih ismiyle müstakil bir i'câz vechi genellikle zikredilmemiştir. Fakat Suyûtî, *Mu'tereku'l-Akrân* adlı eserinde bunu Kur'ân'ın altıncı i'câz vechi başlığı altında bağımsız bir i'câz vechi olarak ele almaktadır (Suyûtî, 1973: 1/85). Bazı alimler ise Kur'ân'ın beyanı i'câzı kapsamında ele aldıkları konular ya da inceledikleri örnekler bağlamında lafzî müteşâbihâta yer vermektedirler. Cürcânî'yi örnek vermek gerekirse o, Kur'ân'ın lafzıyla alakalı i'câz özelliklerini sayarken atıfta bulunduğu "Kur'ân'ın lafızlarındaki diziliş", aynı zamanda lafzî müteşâbihâtı da içeren bir tasniftir (Cürcânî, 1988: 32). Nitekim bu çalışmada incelenecek örneklerde bu husus daha net olarak görülecektir. Kısacası Kur'ân'daki lafzî müteşâbihler, müstakil bir i'câz vechi ya da Kur'ân'ın nazmıyla i'câzının bir inceliği olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.

Gerçek şu ki Kur'ân, hem lafız hem de mana cihetiyle sahip olduğu özellikleriyle benzersiz olduğunu muhtelif sûrelerde açıkça beyan etmektedir. Bakara, 2/23-24, Yunus, 10/38; İsrâ, 17/88 ve Tûr, 52/34. âyetlerinde Kur'ân'ın mana yönünün yanı sıra lafız itibarıyla de benzersiz olduğuna işaret edilmektedir. "Yoksa 'onu (Kur'an'ı) uydurdu' mu diyorlar? De ki: Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi Allah'tan başka gücünüzün yettiklerini de (yardıma) çağırıp, siz de onun gibi uydurulmuş on sûre

⁵ Bu vecihler kısaca başlıklar halinde şöyledir:

- Şiddetle ihtiyaç duyulduğu halde muarazanın (düello) yapılamaması
- Herkese meydan okuması
- Sarfe
- Belâgat
- Geleceğe ilişkin doğru haberler vermesi
- Olağan üstü olması
- Her çeşit mu'cize ile mukayese edilebilmesi. Bkz.: (Rummânî, 1976: 75).

⁶ Bu değerlendirmede bulunan Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân* adlı eserinde sadece Kur'ân'ın on dört i'câz vechini ele almaktadır. Bkz. (Zürkânî, 2001: 277-346).

getirin. (Hûd, 11/13.) meâlindeki âyet ile yapılan meydan okumada yalnızca lafız esas alınmıştır. Nitekim âyetteki “uydurulmuş on sûre” kaydı bunu desteklemektedir. Çünkü uydurulan bir ifadeye mananın gerçekliği aranmaz. O halde söz konusu âyette muhataplardan sadece lafız yönünden Kur’ân’ın on sûresine benzeyen bir ifade getirmeleri talep edilmektedir. Bu da Kur’ân’ın sadece lafız yönüyle dahi benzersiz olduğunu ortaya koymaktadır.

Kur’ân’ın lafzî yapısıyla benzersiz nitelikte olması ve bu özelliğiyle muarızlarına meydan okuması, her dönemde dikkatleri celp etmiştir. Kur’ân’daki harflerin ya da kelimelerin seçiminde, cümle yapısında ve bunların dizilişlerinde mühim incelikler bulunmaktadır. Kur’ân’ın bu yönüyle benzersiz bir nitelik arz ettiği, insaflı gayr-ı Müslimler tarafından da kabul edilmektedir. Elbette ki Kur’ân’ın faziletini ve onun beyânî i’câzını idrak etmek için öncelikle ön yargılardan arınmış bir bakış açısına sahip olmak gerekir. Bunun yanı sıra geniş bir ilmî birikime ve Arapçanın inceliklerine de vakıf olmak gerekir (Kuteybe, 1973: 12; Altın, 2021: 316, 321).

Kur’ân’da kusur teşkil edebilecek hiçbir unsur bulunmamaktadır. Aksi bir durumun, onun mucizevî özelliğine hâlel getireceği muhakkaktır. Lafzî müteşâbih bağlamında ele alınan benzer yapıdaki bazı ifadelerin Kur’ân’da yer alması, onun için edebî açıdan bir eksiklik olmadığı, meseleye vakıf olanlarca ikrar edilmektedir. Esasen zahiren birbirine benzeyen, hatta tekrar zannedilen ifadeler arasındaki ayrıntılarda ciddi incelikler bulunmaktadır (Eren, 2001: 93, 96, 102). İbn Kuteybe (ö. 276/889), benzer bir hususu izah etmek için “takî” örneğini vermektedir. Ona göre mücevherlerden oluşan bir takımın tasarımında aynı nitelik ve cinsten mücevherat yerine muhtelif mücevherlerden bir kombinasyonun tercih edilmesi, ona artı bir değer kattığı gibi edebî açıdan dilin daha zengin olması için muhtelif dil inceliklerine yer verilmesi de isabetli bir tercih olmaktadır (İbn Kuteybe, 1973: 13). Kuşkusuz bunun en mükemmel örneklerini Kur’ânî ifadelerde görmek mümkündür. Arapçanın belagat özelliklerini kategorize eden Rummânî’ye göre belagatın en üst mertebesinin biricik örneği yalnızca Kur’ân’dır (Rummânî, 1976: 75). Sekkâki de (ö.626/1228) benzer bir değerlendirmede bulunmaktadır. Ona göre belagatın zirvesi i’caz sınırını oluşturmaktadır (Sekkâkî, 1987: 416).

Kur’ân’ın nazım örgüsü ve edebî niteliğinin anlaşılması için belâgat inceliklerinin ve bu bağlamda hazf-zikr, ibdal, takdim-tehir vs. hususların anlam açısından delaletlerinin bilinmesi gerekir. Başka bir ifadeyle lafzî müteşâbihât ilminin konularından olan söz konusu edebî dil inceliklerin bilinmesi lazımdır (Akbaş, 2020: 50). Mamafih Kur’ân aleyhtarları ise zihinlerde şüphe oluşturmak için lafzî müteşâbihler gibi bazı hususları, Kur’ân’ı karalamak amacıyla matuf olarak kullandıkları bilinmektedir (Özdaş, 2020: 218).

Lafzî müteşâbihlerin edebî açıdan incelenmesi, Kur’ân’ın edebî yönünü ortaya çıkaracağı gibi Kur’ân-ı bu cenahtan eleştirmek isteyenlere de cevap teşkil edeceği düşünülmektedir. Lafzen müteşâbih âyetler arasındaki zahirî karışıklık, kullanılan ifadelerin, diziliş açısından benzerlikler taşımasından kaynaklanmaktadır. Fakat dikkatle incelendiğinde bu âyetler arasında ifadelerin dizilişi dâhil bazı ince farklılıklar bulunduğu görülecektir. Müfessirlerin bir kısmı, lafzî müteşâbihlerdeki inceliklere bu bağlamda dikkat çekmektedirler. Tefsir kitapları dışında bu konuyu müstakil şekilde ele alan çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin bin küsur yıl önce yaşamış olan Hatip el-İskafî (ö. 420/1029), *Dürratü’-Tenzil ve Gürratü’-Te’vil* adlı eserinde Kur’ân’daki lafzî müteşâbihleri ayrıntılarıyla işlemekte ve bu hususta çarpıcı analizlere yer vermektedir.

Özetle söylemek gerekirse lafzî müteşâbihât konusunun Kur’ân’ın i’cazıyla güçlü bir ilişkisinin olduğu açıktır. Yukarıda kısmen belirtildiği üzere mesele hakkında bilgi sahibi olmayan ya da bilerek hakikati çarpıtma eğiliminde olanlar için lafzî müteşâbihât, Kur’ân’ın ilahîliğini karalamaya dönük bir bahanedir. Fakat objektif bakış açısıyla meseleyi değerlendiren yetkin ilim adamlarının nazarında lafzî müteşâbihler ekseninde Kur’ân’ın ilâhî kaynağını destekleyen önemli deliller bulunmaktadır. Bunun yanı sıra münhasıran lafzî müteşâbihâtı işleyen eserlerin telif gerekçelerinden biri de bu minvaldeki mülhid iddialara cevap vermek olduğu bilinmektedir (Bereket, ts.: 78) Örneğin Hâtip el-İskâfî (ö. 420/1029), mevzu bahis konudaki eserinin, lafzî müteşâbihleri gerekçe göstererek Kur’an’da çelişkinin

olduğunu iddia edenlere cevap vermek ve bunların önüne set çekmek gayesiyle yazıldığını belirtmektedir (Hatip el-İskâfî, 2001: 1/217-219).

Yukarıdaki bilgiler ışığında Kur'ân'daki lafzî müteşâbihatın yorumlanmasında iki zıt yaklaşımın olduğunu söyleyebiliriz. Bu iki yaklaşımı ilhadî ve tasdikî/imanî yaklaşımlar olarak sınıflandırmak mümkündür.

3. Lafzî Müteşâbihâta Dair Yaklaşımlar

Bir konu, olay ya da durum hakkında sağlıklı değerlendirmede bulunmanın ön şartı o konuyla ilgili bilgi sahibi olmaktır. Aksi halde yapılan yorumlar, isabetli olmayacak hatta pek çok yanlışla da kapı aralayacaktır. Kur'ân gibi ilâhî bir kelim söz konusu olduğunda doğru ve yeterli bilginin önemi çok daha önem taşımaktadır. Örneğin Kur'ân'daki edebî incelikler hakkında söz söylemek için belagat ve fesahat başta olmak üzere Kur'ân tarihi ve Kur'ân ilimleri gibi pek çok alanda yeterli malumata sahip olmak icap etmektedir. Kur'ân'ın ilâhî niteliğini idrak etmek ya da ortaya koymak isteyenler için izlenmesi gereken yollardan biri budur. Fakat Kur'ân'ın ilahiliğine inanmayan ya da onun ilâhiliğini inkâr etme arayışında olanlar için bunların hiçbir önemi yoktur. Aksine Kur'ân'ın ilâhî vasfını karalayacak her bilgi kırıntısı onlar için "değerlidir." Lafzî müteşâbihler hakkındaki yaklaşımları da aynı pencereden okuyabiliriz.

Yeniden belirtmek gerekirse Kur'ân'daki lafzî müteşâbihat konusuna ilgi duyan islam alimlerinden bazıları meseleyi çeşitli yönlerden irdelemişlerdir. Bazıları yüzeysel olarak konuyu işlerken bazıları da Kur'ân'ın beyânî i'cazı bağlamında ayrıntılı bir şekilde işlemiştir. Buna mukabil Kur'ân karşıtları için bu konu, Kur'ân'ın karalanması, onun ilâhî vasfının inkâr edilmesi için sadece bir araçtır. Bu husustaki yaklaşımları başlıklar halinde, aşağıda yer aldığı şekilde tasnif etmek mümkündür.

3.1. İlhâdî Yaklaşım

L-h-d kök harflerinden olan ilhâd kelimesi, sözlükte bir şeye meyletmek ya da yönelmek, doğru yoldan sapmak (İbn Fâris, 1979: 5/236), kuşku duymak, hak ile batılı karıştırmak, mücadele etmek, tartışmak, emredilene yerine getirmemek gibi anlamlara gelmektedir (İbn Manzûr, ts: 5/4005-4006; Zebidî, 1965: 9/135-136). Haktan sapan kişiye ise mülhîd denilmektedir (Zebidî, 1975: 135). Kelâmî bir kavram olarak ilhâd, Allah'ın varlığı ya da birliğinin yanı sıra İslam dininin esas hükümlerini inkâr etmek veyahut bu hususta zihinlerde kuşku oluşturmak, dinî esasları hafife almak şeklinde tanımlanmaktadır (Sinanoğlu, 2000: 90). Felsefe alanında bu kelimenin karşılığı ateizmdir (Cerrahoğlu, 1987: 5).

İslam tarihi boyunca İslam karşıtlarının, Kur'ân-ı Kerim başta olmak üzere İslâmî olan her şeye umumiyetle menfî bir yaklaşım sergiledikleri bilinmektedir. Bu insanlar, Kur'ân'ın ilâhî niteliğini inkâr etmek için her türlü iddiada bulunmuşlardır. Kur'ân'da lafzen müteşâbih âyetlerin olması bu minvaldeki bahanelerden biri olmuştur. Kur'ân'daki bu ifadelerin gereksiz tekrarlar olduğunu bahane ederek bunların ilâhî sözler olamayacağını ileri sürmüşlerdir. Esasen lafzî müteşâbihler üzerinden Kur'ân hakkında ithamda bulunan mülhîdlerin tamamının aynı nitelikleri taşıdıklarını söylemek zordur. Zira onlardan bir kısmı mevzuyla alakalı her hangi bir malumat sahibi olmaksızın tamamen sathî, taklidî ve taassubî bir bakış açısıyla lafzî müteşâbihâtı yorumlamışlardır. Buna mukabil bazı oryantalistler gibi Kur'ân'ın edebî nitelikleri hakkında nispeten malumat sahibi oldukları halde bilinçli bir şekilde meseleyi çarpıtarak Kur'ân'ı Kerim'i, lafzî müteşâbihât üzerinden karalamaya çalışanlar da olmuştur. Bu insanlar, İslam dinine yönelik besledikleri kin ve nefretten dolayı, her fırsatta Kur'ân'ı Kerim'i tezyif etmekten kaçınmamışlardır. Bu husustaki bahanelerden biri de lafzî müteşâbihler olmuştur. Onlara göre lafzî müteşâbihler, gereksiz tekrarlar olup çelişkiye neden olmaktadır ki Allah'ın böyle bir üslubu kullanmış olması mümkün değildir (Dozy, 1908: 156). Örneğin İngiliz oryantalistlerden David Samuel Margoliouth (1889-1937), Kur'ân'daki ifadelerin az bir farkla genellikle aynı meselenin tekrarı niteliğinde olduğunu iddia ederken asıl amacının Kur'ân'ın ilâhî niteliğini inkâr etmek olduğu açıktır (Margoliouth, 1914: 26). Bu konuda söz konusu oryantalistlerle aynı çizgide olan, Kur'ân karşıtı çağdaş

mülhitlerden biri olan İlhan Arsel'in bazı iddiaları da bu duruma örnek verilebilir. Arsel'in aşağıdaki iddiası lafzî müteşâbihât dâhil genel olarak Kur'ân'daki tekrarları hedef almaktadır:

“Kur'an bitmeyen ve bilimselliğe ters düşen tekrarlamalarla doludur: çoğu zaman aynı sözcükler ve aynı tümceler, bazen birkaç ayet arayla ya da aynı surenin ya da farklı surelerin çeşitli yerlerinde sıralanmış olarak yer almıştır. Çoğu âyetler pek belirsiz değişikliklerle farklı yerlerde sonu gelmezcesine tekrarlanmıştır. ...Hemen belirtelim ki, insan zekâsının ve düşünme gücünün yıpranmasında, bu gereksiz tekrarlamaların büyük bir rolü olduğu muhakkaktır. Ve şu da muhakkaktır ki, bu tekrarlamalar, Kur'an'ın Tanrı yapısı değil, fakat insan yapısı bir kitap olduğu kanısını pekiştirecek nitelikte şeylerdir” (Arsel, 2015: 25). Bu bağlamda onun iddiasına göre Bakara Sûresi 62. âyet bir iki sözcük farkla Mâide sûresinin 69. âyetinde tekrarlanmaktadır” (Arsel, 2015: 28). Arsel, Rahman sûresinde farklı bağlamlarda 31 kez “ O halde Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz” şeklinde zikredilen âyet için de benzer ithamlarda bulunmaktadır. Onun iddiasına göre mezkûr âyetin 31 defa yeniden beyan edilmiş olması sırf kafiye uyumu içindir. Arsel, bu şekilde dize sonlarındaki harflerin ses itibariyle benzerliğinin sağlandığı ithamında bulunmaktadır (Arsel, ts: 300; Salmazzem, 2020: 87-89).

Anlaşıldığı kadarıyla lafzî müteşâbihler bağlamında gerek oryantalist bazı isimler gerekse Arsel gibi ateist isimlerin Kur'ân'ı Kerim'in ilâhî kaynağı hakkında şüphe uyandırmak için iddiaları benzerlik taşımaktadır. Tamamen çarpıtma ve itham nitelikli olan bu iddialarda dikkat çeken ortak niteliklerden biri olarak bunların her hangi derinlikli bir araştırmaya dayanmamış olmasını sayabiliriz.

3. 2. Tasdikî/İmânî Yaklaşım

Lafzî müteşâbihler hakkında Müslüman âlimlerin önemli değerlendirmeleri bulunmaktadır. Bu değerlendirmelerin tamamının aynı özellikte olduğu söylenemez. Müellifin bakış açısı, yazdığı eserin telif amacı ve ilgili konudaki yetkinliği gibi hususlar lafzî müteşâbihlere ilişkin yorumların niteliğini belirlemektedir. Kanaatimizce Kur'ân'daki lafzî müteşâbihât hakkındaki Müslüman âlimlerin yaklaşımlarını sathî ve tafsilî olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür.

3.2.1. Sathî Yaklaşım

Lafzî müteşâbih bağlamında zikredeceğimiz sathî yaklaşımın, Kur'ân'daki lafzî müteşâbihât hakkında ayrıntılara girmek, aralarındaki incelikleri ortaya koymak gibi bir hedefinin olduğu söylenemez. Bu yaklaşımda, Kur'ân'ın ezberlenmesi sırasında, hafızların lafzen müteşâbih olan âyetleri bir biriyle karıştırmadan ezberlemelerini kolaylaştırmak hedeflenmektedir (Hatip el-İşkâfî, 2001: 1/62-63). Nitekim geçmişte hicrî ikinci asrın ikinci yarısına kadar giden lafzî müteşâbihât ile ilgili ilk çalışmalar, daha ziyade Kur'ân hafızlarına yol göstermek için telif edilmişlerdir. Çünkü hafızlar, müteşâbih ifadelerin yerlerini karıştırabilmiş ve bu yüzden doğru ezber yapmakta güçlük çekmişlerdir. Nitekim bu hususta yapılan ilk çalışma, yedi kıraat imamlarından biri olan Ali b. Hamza el-Kisâî'ye (ö. 189/805) ait *Müteşâbihu'l-Kur'ân* adlı eser olup bu çalışmada mezkûr amaçlar gözetilmiştir (Kisâî, 1994; Suyûtî, 2008: 642). Benzer amaçlar İbnü'l-Münâdî'nin (ö. 336/947) *Müteşâbihu'l-Kur'ân* adlı eserinde vazedilmiştir. Bahsi geçen çalışmaların mahiyetine, okuyucu açısından ışık tutacak iki müteşâbih âyete yer verilecektir:

وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ لَكُمْ وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُم بِهِ ۗ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ (Al-i İmran, 3/126).
وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُم بِهِ ۗ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (Enfâl, 8/10).

Hafız adayı, Enfâl 8/ 10. âyeti ezberlemeye çalışırken burayı daha öncesinden ezberlemiş olduğu Al-i İmran 3/126. âyet ile karıştırabilir ve devamını da oradan getirebilir ya da her iki sûreyi ezberledikten sonra aksi bir geçişi yapabilir. Lafzî müteşâbihlerle ilgili ilk çalışmalarda, anlama ilişkin detaylara yer verilmeden sadece müteşâbih ifadeler bir araya getirilmiş ve böylece hafızlara, Kur'ân'ın ezberlenmesi sırasında kolaylık sağlanmıştır.

3.2.2. Tafsilî Yaklaşım

Müslüman âlimlerin lafzî müteşâbihat hakkındaki çalışmalarını dikkate aldığımızda bu konudaki yaklaşımlardan birinin tafsilî nitelikli olduğu söylenebilir. Tafsilî yaklaşımda, lafzî müteşâbihâtteki

inceliklerin ortaya konulması hedeflenmektedir. Kuşkusuz bütün bunlar, Kur'an'ın i'caziyle da alakalı hususlardır. Nitekim Kur'an'daki lafzî müteşâbihâtın anlamsız olduğu ve gereksiz tekrara neden olduğunu iddia eden Kur'an düşmanı mühlidlere cevap vermek amacıyla telif edilen eserler bu kabildendir. Bu özellikleri taşıyan ilk eserlerden biri ise Hatip el-İskâfî'ye ait olan *Dürratü't-Tenzil ve Gürratü't-Te'vil* adlı çalışmasıdır (Hatip el-İskâfî, 2001: 1/69-72). Bu hususta Hatip el-İskâfî'nin şu sözleri önem taşımaktadır. “Cenab-ı Hak, bir âyeti bir yerde belli lafızlarla ifade ederken başka yerlerde söz konusu âyeti bazı değişikliklerle Kur'an'ın başka yerlerinde zikretmesinde muhakkak bir hikmet bulunmaktadır. Buradaki hikmeti idrak edenler muvaffak olurken, idrak etmeyenler ise muvaffak olamamışlardır” (Hatip el-İskâfî, 2001: 1/250-251). Bu kabilden önemli eserlerden bazılarının künyeleri şöyledir: Mahmud. B. Hamza b. Nasır el-Kirmânî (ö.500/1106), *el-Burhân fî Tevcihi Müteşâbihi'l-Kur'an*; Bedruddîn Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim b. Cemâa (ö.733/1333), *Keşfu'l-Maânî fî'l-Müteşâbihi'l-Mesânî*.

Kısacası lafzî müteşâbihât ile ilgili ilk çalışmalarda lafzen müteşâbih olan âyetleri bir araya getirmek/cem' etmekle yetinilmiştir. Fakat daha sonraki süreçte bu konuda yazılan çalışmalarda ise lafzen müteşâbih olan âyetler arasındaki incelikler ortaya konulmuş ve buna bağlı olarak değerlendirmeler yapılmıştır. Hemen belirtmek gerekir ki bu çalışmada lafzen müteşâbih olan bütün âyetler hakkında ayrıntılı tahlillerin yapıldığı söylenemez. Sadece bazı örnekler üzerinden bu yaklaşım hakkında malumat verilecektir. Kuşkusuz lafzen müteşâbih âyetler arasındaki detayları sadece bu husustaki müstakil çalışmalar ortaya koymuş değildir. Bu manada müstakil eserlerin yanı sıra tefsirlerde de önemli bazı değerlendirmeler yapılmıştır. Fakat tefsirlerde bu meselenin, lafzî müteşâbih şeklinde hususî bir başlık altında incelendiği söylenemez (Hatip el-İskâfî, 2001: 1/70-71).

3.2.2.1. Bazı Örnekler Işığında Lafzî Müteşâbihlerin Tafsilî Yorumu

Örnek 1:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ⁷

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئُونَ وَالنَّصَارَى مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ⁸

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئِينَ وَالنَّصَارَى وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا إِنَّ اللَّهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ⁹

Lafzen müteşâbih olan mezkûr âyetlerde bahsedilen inanç gruplarının sıralanışındaki inceliklere dair, konunun ehli olan isimler tarafından ana hatlarıyla şu değerlendirmeler yapılmıştır:

Hatip el-İskâfî, söz konusu âyetlerin başında geçen “إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا / şüphesiz iman edenler” den maksadın Hz. İbrahim'e inananlar olduğunu düşünerek âyetlerdeki ifadelerin sıralanışı hakkında yorumda bulunmaktadır. Ona göre Bakara, 2/62. âyetinde zikredilenlerin tertibinde kutsal kitapların indiriliş sırası esas alınmıştır. Buna göre Hz. İbrahim'e verilen suhûf, Tevrat'tan önce olduğu için ona inananların zikri, sıralama olarak öne alınmış, ondan sonra sırasıyla Yahudi ve Hristiyanlardan bahsedilmiştir. İskâfî'ye göre belli bir din üzerine sabit kalmayan ve kendi kutsal kitapları olmayan Sabiilerin ehl-i kitaptan sonra zikredilmesi uygun olmuştur. Kısacası İskâfî bu âyette kutsal kitap tertibinin esas alınmak suretiyle bir sıralamanın yapıldığını düşünmektedir. Benzer bir yaklaşımı Kirmanî (ö.500/1106'dan sonra) ve İbn Cemâa da (ö. 733/1333) ortaya koymaktadırlar. Ayrıca her iki isim, yukarıdaki âyetlerde ehl-i kitap olmanın fazilet açısından üstünlüğüne vurgu yapıldığını düşünmektedirler. Onlara göre Bakara Sûresi 62. âyetinde ehl-i kitabın faziletine vurgu yapıldığı için

⁷ İlgili Âyetin Meâli: “Şüphesiz, inananlar, Yahudi olanlar, Hristiyanlar ve Sabiilerden Allah'a ve ahiret gününe inanıp yararlı iş yapanların ecirleri Rablerinin katındadır. Onlar için artık korku yoktur. Onlar üzülmeceklerdir.” Bkz. Bakara, 2/62.

⁸ İlgili Âyetin Meâli: Doğrusu inananlar, Yahudiler, Sâbiiler ve Hristiyanlardan Allah'a ve ahiret gününe inanan, yararlı iş yapan kimselere korku yoktur, onlar üzülmeceklerdir. Bkz. Mâide, 5/69.

⁹ İlgili Âyetin Meâli: Şüphesiz, iman edenler, Yahudiler, Sâbiiler, Hristiyanlar, Mecûsiler ve Allah'a ortak koşanlar var ya; Allah, kıyamet günü onların aralarında mutlaka hüküm verecektir. Çünkü Allah, her şeye şahittir. Bkz. Hac, 22/17.

tarihteki zaman faktörü açısından Sabiiler daha önce oldukları halde ehl-i kitap olan Hristiyanlardan sonra zikredilmişlerdir.¹⁰

Maide, 5/69. âyetinde ise “Sabbiinûn/sabiiler” ifadesinin “Nasara/Hristiyanlar”dan önce zikredilmiş olmasının gerekçesi, zaman faktörüne işaret edilerek açıklanmaktadır. Mezkûr isimlere göre her ne kadar Sabiiler, kutsal bir kitaba sahip olmamakla Hristiyanlardan geriye düşseler de zaman açısından Hristiyanlardan önce müntesipleri bulunmaktaydı. Nitekim Maide, 5/69. âyetinde zaman tertibi esas alındığı için “Sabiûn/Sabiiler” ifadesi “Nasara/Hristiyanlar” ifadesinden önce zikredilmiştir (Hatip el-İskâfî, 2001: 1/203; İbn Cemâa, ts.: 106-107; Kirmânî, 1986: 31). Kirmani’ye göre bu âyette her ne kadar lafzen Sabiiler takdim edilmiş olsa da takdiri olarak tehir edilmişlerdir. Zira ilgili âyette önceki kelimelere atf edilmiş olsaydı bu kelimenin ve’Sabbiîne şeklinde mansub gelmesi gerekirdi fakat ve’s-Sabiüne biçiminde merfu’ kılınmıştır. Kirmani’ye göre bu tür müteşâbih âyetlerdeki incelikler, Kur’ân’ın i’cazını göstermektedir (Kirmânî, 1986: 31).

İbn Cemaa, bahsi geçen lafzî müteşâbih âyetlerin tertibinde, Yahudilerin tevhid ehli, Hristiyanların ise müşrik olmalarına dikkat çekildiğini düşünmektedir. Ona göre Hristiyanlar müşrik olmalarından ötürü Hac, 22/17. âyette Hristiyanlar, Mecusi ve müşriklerle yan yana zikredilmiştir. Fakat tevhid ehli olmalarından ötürü Yahudiler, bahsi geçen müteşâbih âyetlerin tamamında âyetteki sıralama itibariyle takdim edilmişlerdir (İbn Cemâa, ts.: 106-107).

Kısacası yapılan değerlendirmelere bakıldığında, mezkûr âyetlerde zikredilen dinî grupların sıralanışı noktasında fazilet ve zaman olmak üzere iki hususun önem arz ettiği anlaşılmaktadır.

Örnek 2:

وَلَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مَلَّتَهُمْ قُلْ إِنْ هَدَىٰ اللَّهُ فَمَا لِي وَلَا تَصِيرُ¹¹
مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا تَصِيرُ¹¹

وَلَنْ أُنِيتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ وَلَنْ أُنِيتَ أَهْوَاءَهُمْ مِنْ
بَعْدَ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ¹²

وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ حُكْمًا عَرَبِيًّا وَلَنْ أُنِيتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا وَاقٍ¹³

Âlimler, lafzen müteşâbih olan bu âyetlerde kullanılan bazı kelime ve edatlara dikkat çekmektedirler. Bunlar kısaca şunlardır:

- Bakara, 2/120. âyetinde “الَّذِي” lafzı kullanılırken diğer iki âyette bunun yerine “مَا” edatı kullanılmıştır.
- Bakara, 2/145. âyetinde بَعْدَ مَا جَاءَكَ ifadesinden önce مِنْ edatı kullanılırken Ra’d, 13/37. âyetinde bu edat kullanılmamıştır.

Başta Hatip el-İskâfî olmak üzere bu tür konulardaki incelikleri ortaya çıkarmaya çalışan âlimler özetle şu bilgileri kaydetmektedirler: İskâfî, öncelikle “الَّذِي” ile “مَا” lafızlarının gramer açısından farklarını ortaya koymaktadır. Ona göre marifelik konusunda “الَّذِي” lafzı “مَا” lafzından daha kapsamlıdır. Fakat nekra yönüyle “مَا” edatı, “الَّذِي” edatına göre daha kapsamlıdır. Bundan dolayı “الَّذِي” lafzı, ism-i işaretlerle birlikte kullanılabilir ve onlara sıfat olabilir. Mesela, هَذَا الَّذِي هُوَ جُنْدٌ لَكُمْ يَنْصُرُكُمْ

¹⁰ Bu ayet içinde zikredilen dinlerin doğruluk değeri taşıdığını temellendirmek için kullananlar da olmuştur. Detaylı bilgi için bkz.: (Yıldız, 2021: 255).

¹¹ Meâl: Dinlerine uymadıkça Yahudiler de Hristiyanlar da asla senden razı olmayacaklardır. De ki: Doğru yol, ancak Allah’ın yoludur. Sana gelen ilimden sonra onların arzularına uyacak olursan, andolsun ki, Allah’tan sana ne bir dost ne de bir yardımcı vardır. Bkz. Bakara, 2/120.

¹² Meâl: Yemin olsun ki (habibim!) sen ehl-i kitaba her türlü âyeti (mucizeyi) getirsen yine de onlar senin kıblene dönmezler. Sen de onların kıblesine dönecek değilsin. Onlar da birbirlerinin kıblesine dönmezler. Sana gelen ilimden sonra eğer onların arzularına uyacak olursan, işte o zaman sen hakkı çiğneyenlerden olursun. Bkz. Bakara, 2/145.

¹³ Meâl: Ve böylece biz onu Arapça bir hüküm (hikmetli bir söz) olarak indirdik. Eğer sana gelen bu ilimden sonra, onların arzularına uyarsan, (işte o zaman) Allah tarafından senin ne bir dostun ne de koruyucun vardır. Bkz. Ra’d, 13/37.

âyetlerindeki kullanımları bu duruma örnek vermek mümkündür. Bu âyetlerde “الَّذِي” lafzı, yerine “مَا” lafzı kullanılmaz. Çünkü “مَا” lafzı sıfat görevini icra edemez. Diğer taraftan “الَّذِي” lafzının tesniye ve cemi’ şeklindeki formları olduğu gibi müennes ve müzekker durumları da bulunmaktadır. Fakat aynı şeyleri “مَا” lafzı için söylemek mümkün değildir. “الَّذِي” ile “مَا” lafızları arasında zikredilen diğer bir fark ise “الَّذِي” lafzı için marifelik alameti olan elif ve lam harfleri gerekli bir unsur iken “مَا” için böyle bir şeyden bahsetmek mümkün değildir. “مَا” lafzı, güçlü bir ibham edatı olduğundan taaccub durumunu ifade etmek için kullanılabilir.

İşkâfi bu açıklamalar ışığında ilgili âyetler arasındaki incelikleri ortaya koymaya çalışmaktadır. Buna göre Bakara, 2/120. âyetinde “مَا” lafzı yerine “الَّذِي” lafzının kullanılması meselenin bilinme düzeyi ile alakalıdır. Şöyle ki ilgili âyette Yüce Allah, Yahudi ve Hristiyanların benimsedikleri yolun “küfür” olduğunu bunun karşısında ise Allah’ın razı olduğu yolun; yani bütün yönleriyle İslam’ın ise doğru yol olduğunu beyan buyurduktan sonra bunu belirtmek üzere “الَّذِي” lafzını kullanmıştır. Zira hangi yolun “küfür” hangisinin “hidayet” olduğu bilindikten sonra bu duruma en uygun lafız, “الَّذِي” lafzıdır. Çünkü ortada herhangi bir müphemlik olmadığı için “مَا” lafzı kullanılmamıştır. Ayrıca “...Sen şöyle de: Kuşkusuz Allah’ın yolu doğru yol olandır. Sana gelen ilimden sonra onların isteklerine uyacak olursan, Allah’tan sana ne bir dost ne de bir yardımcı vardır.” (Bakara, 2/120) âyetinde İslam’ın bütün yönleriyle doğru yol olduğu belirtilerek kapsam oldukça geniş tutulmuştur. Âyetin devamında “...Sana gelen ilimden sonra...” ifadesinde zikri geçen “ilim” İslam’ın bütün yönleriyle doğru yol olduğu bilgisidir. Dolayısıyla sadece belli bazı yönleriyle değil bir bütün olarak her yönüyle İslam’ın doğru yol olduğu bilinmektedir. Kısacası bahsi geçtiği üzere bilinebilirlik noktasında kapsam genişledikçe “الَّذِي” lafzının kullanılması daha doğru olmaktadır (Hatip el-İşkâfi, 2001: 1/270-279).

Kirmânî de bu hususta İşkâfi ile aynı gerekçeleri sıralamaktadır. Ona göre Bakara 2/120. âyette bahsedilen Allah katında yegâne dinin İslam olduğu ve Kur’ân’ın da Allah’ın kelâmı olduğu yönündeki “ilim”, mükemmel nitelikteki ilim olup ötesinde bir bilgi söz konusu olamaz. Başka bir ifadeyle bundan daha açık ve net bir bilgi söz konusu olamaz. Bu durumda “الَّذِي” kelimesinin kullanımı “مَا” kelimesinden daha isabetlidir. Çünkü marifelik söz konusu olduğu zaman “الَّذِي” kelimesi, “مَا” kelimesine göre daha güçlü niteliktedir.

İşkâfi’ye göre diğer iki âyette bahsedilen hususların kapsamı bu kadar geniş değildir. Örneğin “Andolsun sen kendilerine (ehl-i kitaba) her türlü âyeti (mucizeyi) getirsen, onlar senin kıblene yine de dönmezler. Sen de onların kıblesine dönecek değilsin. Onlar birbirlerinin kıblesine dönmezler. Sana gelen ilimden sonra eğer onların arzularına uyacak olursan, o zaman sen zulmedenlerden olursun.” (Bakara, 2/145) Meâlindeki âyette bağlam, ehl-i kitabın kıbleye yönelme hususunda Hz. Peygamber’e olan muhalefetleriyle alakalıdır. Âyetin devamında bahsi geçen kıbleye yönelmeden sonra “...Sana gelen ilimden sonra...” ifadesinin kıble dışında neleri kapsadığı açıkça bilinmediğinden “الَّذِي” lafzı yerine “مَا” lafzı tercih edilmiştir. Çünkü bilinebilirliğin kapsamı dar olduğunda “مَا” lafzı, geniş olduğunda ise “الَّذِي” lafzı kullanılmaktadır. Benzer bir durum Ra’d, 13/37. âyeti için de geçerlidir (Hatip el-İşkâfi, 2001: 1/275-276).

Kirmânî, bu hususta Bakara, 2/145. âyetinde “مَا” kelimesinin kullanılmasını bilginin kapsam meselesi ekseninde izah etmektedir. Ona göre âyette bahsedilen bilgi kıble hakkındadır. Kuşkusuz bu bilgi çok kapsamlı bir bilgi değildir. Bunun haricinde Kirmânî, Bakara, 2/120. âyetinden farklı olarak Bakara, 2/145. âyetinde “مِنْ” harfinin kullanılmasındaki ayrıntıya işaret etmektedir. Söz konusu âyette ibdia-i gaye için “مِنْ” kullanılmıştır.¹⁵ Çünkü buradaki takdir şöyledir. Sana kıble hakkında bilgi geldikten sonra. Nitekim ilk kıble bu âyet ile nesh edilmiştir. Buna karşın Bakara, 2/120. âyetinde belli

¹⁴ Meâl: Rahmân olan Allah'a karşı şu size yardım edecek askerleriniz hani kimlerdir? İnkârcılar ancak derin bir gaflet içinde bulunmaktadırlar.; Allah size verdiği rızıkı kesirse, size rızık verebilecek olan kimdir? Hayır, onlar azgınlık ve nefrette direnip durmaktadırlar. Mülk, 67/20-21.

¹⁵ Sonucu bulunan bir şeyin başlangıç noktasını ifade etmek için “min” edatı kullanılır. Bu başlangıç noktası, lafız ya da mana yönünden bir hususla alakalı olabileceği gibi mekânsal veyahut zamansal bir başlangıç ile de alakalı olabilir. Bkz. Zerkeşi, 1990: IV/355.

bir vakit ile sınırlı bir durum olmadığı için “مِنْ” kullanılmamıştır. Ra’d, 13/37. âyetinde de benzer şekilde “مِنَ” ile birlikte “مِنْ” kullanılmamıştır. Çünkü buradaki bilgiden maksad Kur’ân’dır. Kur’ân’ın ise belli bir vakte bağlı ya da geçici olan bir özelliği yoktur (Kirmânî, 1986: 33).

Örnek 3:

Kur’ân’da lafzen müteşâbih olan âyetlerdeki incelikleri ortaya koymayı hedefleyen müellifler, dikkatlerden kaçan pek çok noktaya işaret etmektedirler. Lafzî müteşâbih ifadeler arasındaki benzerlik ve farklılıkların anlamı üzerinde önemli değerlendirmelerde bulunmaktadırlar. Böylece müteşâbih ifadelerin her birinde, diğerinden farklı olarak tercih edilen bir kelimenin hatta bir harfin dahi mühim bir işlevinin olduğuna tanıklık etmekteyiz. Bu hakikati aşağıda bahsi geçen Enâm, 6/97, 98 ve 99. âyetlerin sonunda zikredilen **يَعْلَمُونَ**, **يَفْقَهُونَ** ve **يُؤْمِنُونَ** kelimelerin tercih edilmesine ilişkin ortaya konulan gerekçeler bağlamında görme imkânı bulacağız.

Filhakika bu hususta müstakil çalışmaları bulunan sembol isimler, gerek ilgili âyetlerin bağlamı gerekse bizzat âyetlerin içerdiği mesajlara dikkatleri çekerek âyetlerin sonunda kullanılan söz konusu kelimelerin olabilecek en uygun kelimeler olduğunu belirtmektedirler. Örneğin En’âm, 6/97. âyeti, Allah’ın marifetine dikkat çeken âyetlerden sonra gelmektedir. Bu âyetlerin tamamı, aklî ve naklî yollarla Allah’ın varlığının ve birliğinin bilinmesine delalet etmektedir. Mesela güneşin, ayın ve yıldızların hesaplamaları sayesinde istikameti ya da günümüzdeki ifadeyle rotayı belirlemek ancak bu konulardaki bilgiye vakıf olmakla mümkündür. Kuşkusuz bütün bunların sadece tefekkür yoluyla elde edilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla âyette zikredilenlere ilişkin bilgi, haddi zatında bahsi geçen nesnelere yaratıcısı olan Allah’a ve O’nun birliğine dair önemli incelikler taşıdığı açıktır. Son tahlilde âyette zikredilenleri idrak eden kişi de âlim sayılır. Gerçekten de âyet, “يَعْلَمُونَ” ifadesiyle son bularak ilme vurgu yapmakta ve tam da bu minvaldeki bir noktaya atıfta bulunmaktadır. Bu durumda mezkûr kelimeler içerisinde tercih edilebilecek en uygun kelimenin “يَعْلَمُونَ” kelimesi olduğu anlaşılmaktadır (Hatip el-İskâfî, 2001: 2/530-531; İbn Cemâa, ts.: 106-107; İbn Zübeyr es-Sakafî, 1971: 164-165; Kirmânî, 1986: 6-66).

İkinci sırada yer alan En’âm, 6/98. âyetin anlamına bakıldığında ilgili âyetin temel mesajlarından birinin ölümden sonra yeniden dirilişin, haşrin, hesap ve cezanın olacağını, idraklere sunmak olduğu anlaşılmaktadır. Bunu da insanın ilk inşasına, çeşitli durumlardaki dönüşümüne işarette bulunarak yapmaktadır. Buna göre insanların bir nefisten yaratılması, daha sonra onların sulb’den anne rahmine, ardından dünya hayatına, oradan ölüme intikal etmelerinde bir incelik bulunmaktadır. Böylece Yüce Allah’ın insanı ölümden hayata, hayattan da ölüme intikal ettirdiği gibi ölümünün ardından da kendisine hayat verebileceği ona hatırlatılmaktadır. Ayrıca âyette emaneten konaklama yeri anlamında zikredilen **مُسْتَوْدَعٌ** kelimesi dünya hayatına işaret ederken **مُسْتَقَرٌّ** kelimesi ise kalıcı konaklama yeri olan ahirete işaret etmektedir. Anlayan ve idrak eden/kavrayan insanlar için bütün bu durumların ölümden sonra yeniden dirilişin, haşrin, hesap ve cezanın olacağına dair delil olduğu açıktır. Âyette beyan edilen hususlar ise teemmül, tedebbür, tefekkür gibi düşünmekle alakalı bir fonksiyonu gerektirmektedir. Başka bir ifadeyle bu minvaldeki bilgiler, ancak sağlam bir zekâ, doğru bir bakış açısı ve isabetli bir anlayış ile mümkün olabilir. Nitekim âyetin sonunda tedebbür ve tefekkür yoluyla sahip olunabilecek bir özellik olan “fîkh” mastarının fiil formu olan yefkâhûn kelimesinin yer alması tam isabet olmuştur (Hatip el-İskâfî, 2001: 2/532-533; İbn Cemâa, ts.: 170; Kirmânî, 1986: 65-66).

Âlimler üçüncü sırada yer alan En’âm, 6/99. âyetin sonunda “يُؤْمِنُونَ” kelimesinin tercih edilmesinin gerekçesi hakkında genellikle nimet, şükür ve iman ilişkisi bağlamında değerlendirmelerde bulunmaktadırlar. Buna göre âyette Allah’ın gökten su indirerek onunla çeşitli bitkiler yeşerttiğine vurgu yapılmakta ve böylece hurma, üzüm, zeytin, nar gibi türlü meyveyi kullarına ikramda bulunduğu sıralanmakta ve hemen sonrasında ayet, “يُؤْمِنُونَ” kelimesi ile son bulmaktadır. Kuşkusuz bütün bu nimetler şükretmeyi gerektirir. Kulun şükretmesi için evvela söz konusu nimetlerin ilahî menşeli olduğuna iman etmesi gerekmektedir (Hatip el-İskâfî, 2001: 2/ 532-533; İbn Cemâa, ts.: 170; Kirmânî, 1986: 65-66). İbn Zübeyr es-Sakafî (ö. 708/1308) bu hususta, önceki âyetleri de nazarı dikkate alarak daha geniş bir değerlendirmede bulunmaktadır. Ona göre mezkûr âyette bahsedilenlere ve ahirete dair

diğer durumlara dönük bilgiler ancak Peygamberler kanalıyla elde edilebilir. Bu da onlara ve getirdikleri mesajlara iman ile ancak mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla “Şüphesiz bunlarda iman eden bir kavim için âyetler bulunmaktadır.” ifadesi, söz konusu insanların yeniden dirilişe iman ettiklerine işaret etmektedir (İbn Zübeyr es-Sakafi, 1971: 164-165). Kısacası âyetin imana dönük bir vurgu ile bitmesi isabetli olmuştur.

Sonuç olarak ilgili âyetlerin sonunda kullanılan kelimelerin tesadüfen ya da kafiye uyumu gibi bir amaç için seçilmiş kelimeler olmadığı hatta hiçbirinin, diğerinin cümle içerisindeki işlevini yerine getiremeyeceği söylenebilir. Dolayısıyla mevzu bahis kelimelerin seçiminin bilinçli olduğu ve hepsinin farklı anlamlara vurgu yaptıkları anlaşılmaktadır.

Sonuç

Kur’ân’da lafzen müteşâbih ifadelerin gereksiz tekrarlar olduğunu ileri süren menfi düşünceler, hatta bunun üzerinden Kur’ân’a saldıranlar olmuştur. Fakat gerçek şu ki lafzen müteşâbih âyetlerin hiçbirisi gereksiz tekrar değildir. Nitekim lafzî müteşâbihler hakkında tafsilî izahatta bulunan âlimler, lafzen müteşâbih ifadelerin, Kur’ân’ın değişmez ve güçlü i’caz özelliğini ortaya koyduklarını ayrıntılı bir şekilde belirtmişlerdir. Ayrıca aynı âlimler, lafzî müteşâbihâtı bahane ederek Kur’ân-ı Kerim’i karalamaya ve onun ilahîliğini inkâr etmeye çalışan mühlidlere de muknî cevaplar vermişlerdir.

İslam karşıtlarının, lafzî müteşâbihler gibi muhtelif nedenlerle bazı müminlerin saf zihinlerini bulandırmaya çalıştıkları bilinmektedir. Bu minvaldeki yaklaşımların Kur’ân’a dönük karakteristik özelliklerinden biri de bu olmuştur. Böylece bu insanlar, ideolojik açıdan taraftarlarının sayılarını artırmanın yanında müminlerin zihinlerinde şüphe oluşturmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla lafzî müteşâbihât hakkındaki çalışmalar, mühlidlerin Kur’ân’a dönük saldırılarına cevap verirken aynı zamanda zihinlerde oluşturulmaya çalışılan kuşkuların giderilmesine de vesile olmaktadır.

Diğer taraftan tamamen iyi bir niyetle Kur’ân’da lafzen müteşâbih âyetlerin bulunmasındaki ilâhî hikmeti merak edenler bulunmaktadır. Bu insanların bir kısmı, lafzî müteşâbihlerdeki incelikleri kendi başlarına idrak edebilecek bilgi ve maharete de sahip olmayabilirler. Haddî zatında, Kur’ân’da lafzen müteşâbih olan âyetler arasındaki benzerlik veya farklılığın anlamını tafsilatlı bir şekilde beyan eden çalışmalar, mezkûr meraka kaynaklık eden sorulara da cevap vermiş olmaktadır.

Tahkik ehli, lafzî müteşâbihâtın yorumunda fesahat, anlam, muhatabın durumu ve bağlam gibi pek çok unsuru göz önünde bulundururken Kur’ân karşıtı olanlar, bunların hiçbirini dikkate almamış ya da almak istememiştir.

İskâfi gibi bu meseleye ilgi duyan ve konu hakkında müstakil eserler telif eden âlimlerin Kur’ân’daki lafzî müteşâbihâta dair değerlendirmelerine bakıldığında, Kur’ân’ın aynı temel anlam etrafında muhtelif söz dizilişleriyle de beyânî icazını muhafaza ettiği anlaşılmaktadır. Diğer bir ifadeyle lafzen müteşâbih âyetlerin her biri, Kur’ân’ın beyânî i’cazını yansıtmaktadır. Bu durum Kur’ân’daki aynı ya da farklı bir anlamın beyânî açıdan i’caz niteliğini muhtelif söz dizilişleriyle koruyabildiğini göstermektedir. Kısacası lafzen müteşâbih ifadelerin Kur’ân’da yer alması hem mana hem de üslup yönünden önemlidir. Sonuç olarak, bu çalışmadaki örneklerde ortaya konulduğu üzere, tahkikî bir bakış açısıyla ve tafsilatlı olarak değerlendirildiğinde lafzî müteşâbihâtın, Kur’ân için bir kusur değil tam aksine onun i’cazını yansıtan pek çok hususiyet içerdiği söylenebilir.

Kaynakça

- Altın, M. (2021). *Kur’ân’ın Beyânî İ’cazı Bağlamında Hurûf-ı Mukattaa*. Amasya İlahiyat Dergisi, (16), 301-335. DOI: 10.18498/amailad.899697.
- Akbaş, Y. F. (2020). *Kısmî Farklılık İçeren Lafzî Müteşâbih Âyetlerin Belâgat İlmi ve Filolojik Açından Değerlendirilmesi* [Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Arsel, İ. (2015). *Kur’ân’ın Eleştirisi-2*. Kaynak Yayınları.

- Arsel, İ. (ts). *Kur'ân'ın Eleştirisi-1*. Kaynak Yayınları.
- Bereket, M. b. R. (t.y.). *El-Müteşâbü'l-Lafziyyi fî Kur'ani'l-Kerîm ve tevcîhuhu* [Yüksek Lisans Tezi]. Camiatu İmam Muhammed Suud el-İslâmî.
- Cerrahoğlu, İ. (1987). İlhad Kelimesinin Anlamı ve Memleketimizdeki İlhad Hareketleri. *İslâmi Araştırmalar*, 5, 5-8.
- Cerrahoğlu, İ. (1997). *Tefsir Usûlü*. TDV Yayınları.
- Cessâs, A. b. A. E. B. er-Râzî. (1405). *Ahkâmu'l-Kur'ân*. Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî.
- Cevherî, İ. b. H. (1990). *Es-Sihâh Tâcu'l-Luga ve Sihahu'l-Arabiyye* (C. 1-7). Dâru'l-'İlmi'l-Melâyîn.
- Cürcânî, A. (1988). *Delâilu'l-İ'câz fî İlmi'l-Me'ânî*. Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye.
- Dozy, D. R. (1908). *Târih-i İslâmiyyet* (Abdullah Cevdet, Çev.). Matabaa-i İctihad.
- Ebu'l-Bekâ el-Kefevî, E. b. M. el-Hüseynî. (1998). *El-Külliyât*. Müessesetu'r-Risale.
- el-Cürcânî, A. (1988). *Delâilu'l-İ'câz fî İlmi'l-Me'ânî* (neş. Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye.
- Eren, C. (2001). Kur'ân-ı Kerim'de Tekrar Olduğu İddiasının Belâgat Açısından Değerlendirilmesi. *EKEV AKADEMİ DERGİSİ*, 3(2), 91-107.
- Hâlidî, S. A. (2008). *El-Beyân fî İ'cazi'l-Kur'ân*. Dâru Ammar.
- Hatip el-İskâfî, E. A. M. b. A. el-İsfahânî. (2001). *Dürratü't-Tenzîl ve Gürratü't-Te'vîl*. Câmiatu Ümmi'l-Kura.
- İbn Akil Mûsa. (1997). *İ'cazu'l-Kur'âni'l-Kerîm Beyne'l-İmam es-Suyûtî ve'l-'Ulemâ*. Dâru'l-Endülüs el-Hadrâ.
- İbn Cemâa, B. E. A. M. b. İ. (ts.). *Keşfu'l-Me'ânî fî'l-Müteşâbihi'l-Mesânî*. Dâru'ş-Şerîf.
- İbn Fâris, E.-H. A. (1979). *Mu'cemu Makayisi'l-Lüğa*. Dâru'l-Fikr.
- İbn Manzûr, E.-F. M. b. M. b. A. el-Ensârî. (ts). *Lisânü'l-Arab* (C. 1-6). Dâru'l-Maarif.
- İbn Zübeyr es-Sakafî, E. C. A. b. İ. (1971). *Melâku't-Te'vîl*. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İsfahânî, E.-K. H. b. M. b. el-Mufaddal er-Râgıb. (2009). *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*. Dâru'l-Kalem.
- İsfahânî, E.-K. H. b. M. (t.y.). *El-Müfredât fî Garibi'l-Kur'ân* (C. 1-2). Mektebetu'n-Nezâr Mustafa el-Baz.
- Kirmânî, Mahmud. B. H. b. N. (1986). *El-Burhân fî Tevcihi Müteşâbihi'l-Kur'ân*. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Kisâî, E.-H. A. b. H. (1994). *Müteşâbihu'l-Kur'ân*. Külliyyetu'd-Da'vatu'l-İslâmiyye ve'l-Lecnetü'l-Huffâzi 'ala't-Turasi'l-İslâmiyye.
- Kuteybe, İ. (1973). *Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân*. Mektebetu Dâru't-Turâs.
- Margoliouth, D. S. (1914). *The Early Development of Mohammedanism*. New York Charles Scribner's Sons, Newyork.
- Meryem Şems. (2005). *El-İ'câzü't-Tibbî fî'l-Kur'ân*. Dâru'l-Hâdî.
- Nehhâs, E. C. A. b. M. b. İ. el-Murâdî el-Mısrî. (1988). *Me'ânî'l-Kur'ân*. Câmiatu'l-Ummi'l-Kurra.
- Nevfel, A. (1987). *El-İ'câzü'l-'Adedî li'l-Kur'âni'l-Kerim*. Daru'l-Kitabi'l-Arabî.
- Özdaş, H. (2020). *Lafzî Müteşâbih Âyetlerdeki Anlam Farklılığı*. 7(13), 215-249.

- Rummânî, E.-H. A. b. İ. (1976). *En-Nüket fî İ'câzi'l-Kur'ân (Selâsü Resâil fî İ'câzi'l-Kur'ân içinde)*. Dâru'l-Maarif.
- Salmazzem, M. (2020). *Kur'ân'a materyalist yaklaşımlar*. Fecr Yayınları.
- Sekkâkî, E. Y. Y. ibn E. B. M. b. A. (1987). *Miftâhu'l-Ulûm*. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Sinanoglu, M. (2000). İlhâd. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 22, ss. 90-92). TDV Yayınları.
- Suyûtî, C. A. b. E. (1973). *Mu'teraku'l-Akrân fî İ'câzi'l-Kur'ân* (C. 1-3). Dâru'l-Fikri'l-'Arabî.
- Suyûtî, E.-F. C. A. b. E. B. b. M. el-Hudayrî. (2008). *El-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risale.
- Yıldız, İ. (2021). İslam ve Dini Çoğulculuk: Abdülaziz Sachedina Örneği. İçinde *İslam Düşüncesi Araştırmaları- III- Yaşadığımız Çağ* (ss. 251-263). Araştırma Yayınları.
- Zebidî, E.-F. M. b. M. b. A. el-Ensârî. (1965). *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs* (C. 1-40). Matbaatu Hukûmeti'l-Kuveyt.
- Zebidî, E.-F. M. M. b. M. el-Hüseynî. (1975). *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*.
- Zemahşerî, E.-K. C. M. b. Ö. b. A. (1998). *Esâsü'l Belâğa*. Dârü'l Kütübi'l İlmiyye.
- Zerkeşî, B. M. b. A. (1990). *El-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Dâru'l-Marife.
- Zürkânî, M. A. (2001). *Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kurân*. Dâru'l-Hadis.

Extended Abstract

It is possible to deal with mutashabih as a Qur'anic concept in two ways. One can be considered as a term in response to the concept of muhkam, and the other as an element of the literal mutashabih compound. The phrase of "Mutashabih verses" is used for verses that can have many meanings and need for second evidence to choose one of these meanings. Muslim scholars have generally analyzed mutashabih verses in two kinds, namely inner and literal. The majority of mutashabih verses mentioned apart from muhkam verses are examples of inner mutashabih verses. In addition to this, some verses in the Qur'an are also examples of verbal mutashabihat. literal mutashabih, in short, is the mention of the same event in different places in the Qur'an in different ways in terms of subject or expression.

According to the general opinion of Muslim scholars only Allah Almighty knows the meaning of the inner mutashabih verses. On the other hand, literal mutashabihs, can be considered within the scope of mutashabihs that can be interpreted by scholars who have a wide acquaintance. However literal mutashabih is the mentioning of the same event in different places in different forms in terms of subject or expression. Studies on literal mutashabihat can be handled in two parts. The literal mutashabihs in the first part are the ones that are mentioned in the tafsir as a requirement of the context of the verses.

The comments on this issue are mostly related to the verse or expressions in the verses that are thought to be repeated. In the second part, the issues related to literal mutashabih are examined. There is no uniform classification method in studies on literal mutashabihs. Most of the authors followed a method unique to them. Some scholars, on the other hand, include literal mutashabihat in the context of the subjects they deal with or the examples they examine within the scope of the Qur'an's statement i'jaz. In short, it is understood that the literal mutashabihs in the Qur'an are seen as an independent aspect of i'jaz, or as a delicacy of the rhetoric and i'jaz of the Qur'an.

There is no element in the Qur'an that can constitute a fault. Otherwise, it is certain that it will overshadow its miraculous feature. It is accepted by the Muslim scholars that the presence of some expressions in the Qur'an in similar structures that fall within the scope of literal mutashabih is not a literary defect in the Qur'an. In order to understand the arrangement and literary quality of the expressions in the Qur'an, it is necessary to know the eloquence details of the Qur'an. It is thought that the examination of literal mutashabihs will not only reveal the literary aspect of the Qur'an, but also provide an answer to those who want to criticize the Qur'an in this respect.

We can basically divide the approaches on literal mutashabihat into two as ilhâdi approaches and of faith approaches. Those who have an ilhâdi approach have made all kinds of claims to deny the divine nature of the Qur'an. The existence of literal mutashabihs in the Qur'an has been one of their excuses in this regard. With the claim that these expressions in the Qur'an are unnecessary repetitions, it is argued that they cannot be divine words. On the other hand of faith approaches can be categorized into two; superficial and detailed. In the superficial approach, it is aimed to make it easier for the hafizes to memorize the verses that are mutashabih in terms of wording, without confusing them with each other while memorizing the Qur'an. In the detailed approach, however it is aimed to reveal the subtleties in literal mutashabihat. Undoubtedly, all of these are also related to the i'jaz of the Qur'an. As a matter of fact, the studies that were copyrighted in order to respond to the enemies of the Qur'an, who claim that the literal mutashabihat in the Qur'an is meaningless and causes unnecessary repetition, are such works.

To sum up, it is clear that the subject of literal mutashabihat has a strong relationship with the i'jaz of the Qur'an. For those who are ignorant of the relevant subject or tend to deliberately distort the truth, literal mutashabihat is an excuse to defame the divinity of the Qur'an. However, in the eyes of competent scholars who evaluate the issue from an objective point of view, there are important evidences supporting the divine source of the Qur'an on the axis of literal mutashabih.

Araştırma Makalesi • Research Article

A Study on the Deep (Meaningful) Learning Perceptions of the Teacher Candidates in the Philosophy of Education Course Carried Out with Blended Learning

Öğretmen Adaylarının Harmanlanmış Öğrenme ile Yürütülen Eğitim Felsefesi Dersindeki Derin (Anlamlı) Öğrenme Alguları Üzerine Bir Çalışma

Cemal Tatlı*, Bülent Uğur Koca**

Öz: Bu çalışmada, öğretmen adaylarının harmanlanmış öğrenme ile yürütülen eğitim felsefesi dersindeki derin (anlamlı) öğrenme algı düzeylerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç çerçevesinde öğrenme ve öğretme etkinlikleri tersdüz öğrenme yöntemine dayalı geliştirilen öğrenme ortamında gerçekleştirilmiştir. Araştırmada öğretmen adaylarının derin öğrenme algı düzeyleri çeşitli değişkenler açısından incelenmiştir. Yarı deneysel desene gerçekleştirilen araştırma Matematik ve Fen bilimleri Eğitimi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi ve Temel Eğitim olmak üzere üç grup üzerinde yürütülmüştür. Araştırmaya Matematik ve Fen bilimleri Eğitimi bölümünde 42 (%33.3), Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi bölümünden 40 (%31.7) ve Temel Eğitim bölümünden ise 44 (%34.9) öğretmen adayı katılmıştır. Araştırma verilerini elde etmek için Tatlı (2022) tarafından geliştirilen “Deep (Meaningful) Learning Perception Scale” kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, öğretmen adaylarının derin öğrenme algı düzeyleri ile cinsiyet, bölüm, teorik ve uygulamalı ders tercihi, internet erişiminde kullandığı teknolojiler ve öğrenme kaynakları tercihi arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Araştırmada çalışma gruplarındaki öğretmen adaylarının derin öğrenme algı düzeylerinin yüksek ve birbirlerine yakın olduğu sonucuna varılmıştır. Araştırmanın Etik Kurul Raporu; Muş Alparslan Üniversitesi, Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’ndan 11.05.2022 tarih, 07 nolu toplantı sayısı ve 59 nolu kararıyla alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Harmanlanmış Öğrenme, Derin Öğrenme, Tersdüz Öğrenme, Öğrenme Algısı, Öğretmen Adayları

Abstract: In this study, it was aimed to determine the deep (meaningful) learning perception levels of teacher candidates in the philosophy of education course conducted with blended learning. Within the framework of this purpose, learning and teaching activities were carried out in a learning environment developed based on the flipped learning method. In the study, the deep learning perception levels of teacher candidates were examined in terms of various variables. The research, which was carried out with a quasi-experimental design, was carried out on three groups: Mathematics and Science Education, Turkish and Social Sciences Education, and Elementary

* Dr., Muş Alparslan University, Faculty of Education, Department of Educational Sciences
ORCID: 0000-0002-3261-394X, cml.ttl30@gmail.com (corresponding author)

** Dr., Muş Alparslan University, Faculty of education, Department of educational sciences
ORCID: 0000-0001-8908-7525, bu.koca@alparslan.edu.tr

Cite as/ Atıf: Tatlı, C. & Koca, B. U. (2022). A study on the deep (meaningful) learning perceptions of the teacher candidates in the philosophy of education course carried out with blended learning. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 769-779. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1096710>

Received/Geliş: 31 March/Mart 2022

Accepted/Kabul: 18 June/Haziran 2022

Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2022

Education. 42 (%33.33) teacher candidates from the Mathematics and Science Education department, 40 (%31.74) teacher candidates from the Turkish and Social Sciences Education department, and 44 (%34.92) teacher candidates from the Elementary Education department participated in the research. “Deep (Meaningful) Learning Perception Scale” developed by Tatlı (2022) was used to obtain research data. As a result of the research, it has been determined that there is no significant difference between the deep learning perception levels of teacher candidates and their gender, department, theoretical and applied course preferences, technologies used in internet access and learning resources. In the study, it was concluded that the deep learning perception levels of the teacher candidates in the study groups were high and close to each other. Ethics Committee Report of the Research; It has been taken from the Scientific Research and Publication Ethics Committee of Mus Alparslan University, with the meeting number 07 and decision 59, dated 11.05.2022.

Keywords: Blended Learning, Deep Learning, Flipped Learning, Learning Perception, Teacher Candidates

Introduction

How the meanings are formed in the human mind, how the person perceives the facts and events, and what the factors are in this interpretation process are extremely important in terms of learning. These issues have been one of the main subjects of learning theories. These are mostly discussed under the title of cognitive development. The ability to remember or transfer abstract symbols that add information value to people depends only on the individual's understanding of the stimuli (Koca, 2018). While arranging educational practices, it is important to determine the learning approaches of individuals and to ensure the realization of high-level permanent learning (Özkan & Sezgin Selçuk, 2014). Meaning; it emerges as a result of the relationship between ideas, events, concepts, and objects. For this reason, meaningful learning is built on the idea of discovering these relationships and transferring them when necessary.

The first thinker to study meaningful learning, American psychologist David Ausubel (1918-2008), is seen to have an important place in meaningful learning, which he developed to establish a cognitive theory against rote verbal learning (Çakıcı, Alver & Ada, 2006). It is a learning approach based on Ausubel's theory of meaningful learning, constructivism theory, and cognitive learning. According to Ausubel (1965), the density of knowledge that people must acquire throughout life makes it almost impossible to learn each piece of knowledge by discovery. For this reason, he thinks that much information can be learned through meaningful learning to the individual rather than the way of discovery. Ausubel states that the most important factor in learning processes is the bond that individuals have established between their past experiences and knowledge. In order for meaningful learning to take place, the individual should be able to establish a link between his old knowledge and new knowledge by making use of his past experiences. In the learning-teaching processes, it is important to illuminate and make understandable the dark points of the two knowledge, which complement each other, with the help of new approaches. The most important factor affecting learning in meaningful learning is the knowledge that students have learned before. This information should be remembered, and teaching should be planned appropriately. Learning becomes meaningful only when newly learned information is built on old information. If the student cannot integrate his old knowledge with his new knowledge and cannot establish a meaningful connection between them, meaningful learning cannot be realized.

One of the most important conditions for the realization of meaningful learning is that the information necessary for establishing a relationship has been learned fully and accurately beforehand. Meaningful learning cannot be built on wrong and incomplete information. If previously learned information is wrong or incomplete, this information cannot be integrated with new information, and activities for structuring such as linking, and merging will be ineffective (Ausubel, 1968). Meaningful learning is not synonymous with learning potentially meaningful material. Although the learning material consists of logically meaningful components, even meaningful material can be learned by rote if the learner's learning set is not meaningful (Ausubel, 1965). At the same time, meaningful learning aims at the realization of learning by taking place in social, collaborative, deliberate, natural and active environments of the individual. In this type of learning, the individual's learning emerges as the product of active mental and social processes. For this reason, meaningful learning occurs when an individual

learns in a natural environment, interacting with his/her social environment, making sense of objects and structuring knowledge (Jonassen & Strobel, 2006).

Meaningful learning is the starting point for other learning and a learning approach that involves transferring knowledge and using it in another situation. Learning makes learning meaningful when the individual knows what the information is useful for in his daily life. In order to determine whether the information is useful in daily life, individuals need to benefit from their past information. Therefore, past knowledge has an important place in meaningful learning. The basic principles of meaningful learning are establishing a connection between old knowledge and new knowledge, considering the connections between topics and concepts, paying attention to the sequential relationship between these two, keeping the topics consistent and compatible with previous knowledge, and using the deductive method. Deduction has a special importance in the execution of meaningful learning activities. For this reason, first the rules and then the examples are transferred to the learner in a systematic way (Kara & Özgün-Koca, 2004). We can learn what the concept itself means only by learning what its criterion qualities are and what they mean (Ausubel, 2000). Snowman and Biehler (2003) listed the techniques that facilitate meaningful learning as follows:

- Use of introductory activities that will provide meaningful context to new knowledge.
- Supporting information with maps, graphics, pictures and three-dimensional visuals,
- Using knowledge by transferring it to other subjects,

Some students' difficulties in understanding and making sense of abstract and theoretical subjects have increased the importance of studies on learning approach. The concept of learning approach was first introduced by Marton and Saljo (1976). Marton and Saljo (1976) considered learning approaches in two groups and named the first learning approach for memorization as "superficial" and the second approach for making sense and relating as "deep". Chan (2003) defined students with a surface learning approach as individuals who accept the information as it is, receive it without interpreting it from the person who conveys it, have a uniform learning ability, and memorize the information. According to him, students with a meaningful and deep learning approach try to make sense of the information and associate it with each other, transfer it instead of imitating it, and reconstruct it by associating it with previous information instead of taking it directly. Ramsden (2003) stated that surface learners are task-oriented, they memorize information in the context of the exam, they prefer copying without making sense, and they consider learning as a temporary task. According to Trigweel and Prosser (1991), individuals with surface learning achieve low learning outcomes, while individuals with deep and meaningful learning achieve higher quality learning outcomes. According to Entwistle (1994), students with a deep and meaningful learning approach tend to transform knowledge into a new form. According to him, the characteristics of these students are:

- Tendency to understand learning material
- Actively engage with course content
- Linking ideas with prior knowledge and experience
- Searching for patterns and basic principles
- Checking evidence and linking it to results
- Grasp the logic, examine the argument carefully and critically

According to Mayer (2010), deep learning involves coordinating all five types of knowledge. In this context, while the learner develops procedures, schemas, mental models, cognitive and metacognitive strategies, he also has a productive level about learning. The learner develops not only the facts and procedures that support retention, but also transferable knowledge. Tatlı (2022) evaluated the deep learning approach within the framework of the literature and discussed the features of the deep learning approach as follows:

- Linking ideas and experiences with previous ones
- Focus on the main idea or concepts
- Willingness to understand the learning material on one's own
- To be able to establish a relationship between course content and real life.
- Discovering and using principles from ideas
- Actively engage with course content
- Checking evidence and linking it to results
- Activating cognitive processes
- Discovering and using principles to unify ideas
- Examine the idea and argument carefully and critically
- Tendency to understand subject content
- Searching for patterns and basic principles
- Taking an active role in associating the course content with real life

Many students especially have difficulties in understanding and making sense of abstract and theoretical subjects. This situation has made it necessary to carry out original studies on deep and meaningful learning, to associate learned information with other information, and to focus on strategies and methods that will facilitate transfer. In this context, a learning environment based on flipped learning method was designed in the research. It was aimed to determine the levels of deep learning perceptions of teacher candidates in the philosophy of education course conducted with distance education and based on reverse learning method. Students enrolled in these learning environments were provided with a twelve-week learning experience. In this context, the deep learning perception levels of teacher candidates' learning in an environment based on flipped learning method were determined in the research. In the study, deep learning perception levels were also examined in terms of gender, department, theoretical course preference, applied course preference, technologies used and learning preference status.

Method

This research was planned and carried out in a quasi-experimental design. The research was designed and implemented as a twelve-week instructional practice. In the experimental process of the research, the effect of teacher candidates' learning in learning environments designed based on the flipped learning method on their deep learning perceptions was investigated. It has been taken from the Scientific Research and Publication Ethics Committee of Mus Alparslan University, with the meeting number 07 and decision 59, dated 11.05.2022.

Participants of the Study

This research was carried out with 126 first-year teacher candidates studying at Muş Alparslan University Faculty of Education, Mathematics and Science, Turkish and Social Sciences Education and Elementary Education departments in the fall semester of the 2021-2022 academic year. In the research, "Purposeful Sampling", one of the non-probabilistic sampling methods, was used. Mathematics and Science, Turkish and Social Sciences education and teacher candidates studying in Elementary Education departments formed three experimental study groups of the research. 31% of the 126 teacher candidates in the study groups are male and 69% are female. The descriptive statistics of the participants in the study groups are shown in Table 1:

Table 1. Descriptive Statistics of the Participants in the Study Groups

Departments	N	%
Mathematics and Science	42	33.3
Elementary Education	44	34.9
Turkish and Social Sciences Education	40	31.7
Total	126	100

Data Collection Tools

In the research, “Deep (Meaningful) Learning Perception Scale” and demographic information form were used as data collection tools. The scale was developed by Tatlı (2022) to determine students' perception of deep (meaningful) learning. Tatlı (2022), during the validity and reliability study of the scale, conducted Explanatory Factor Analysis for construct validity. It was determined that the scale consisted of a single factor structure and 9 items. The Cronbach Alpha (α) internal consistency coefficient of the scale was calculated as 0.89. The scale is 5-point Likert type (1-I strongly disagree, 2-I do not agree, 3-I am undecided, 4-I agree, 5-I completely agree). There is no reverse item in the scale items. In the demographic information form, there are gender, department, preferences to take applied and theoretical courses, learning source preferences and technologies they use for internet access.

Data Analysis

Descriptive statistics regarding the mean and standard deviation values of the deep learning perception scores obtained from the three study groups were calculated. In the analysis of the deep (meaningful) learning perception scores of these groups, the distribution of the data was examined. Normality test was performed in order to determine whether the obtained data fulfilled the normality assumption. According to Pallant (2016), normality can be measured by observing skewness and kurtosis values. In the study, skewness and kurtosis values were evaluated for normality. The values of kurtosis and skewness were checked for the normality of the distribution of the data of each group. It was stated by Tabachnick and Fidell (2013) that if the skewness and kurtosis values of the sample data remain in the range of $-1/+1$, the scores do not show a significant deviation from the normal distribution. In this study, the range of $-1/+1$ was taken as acceptable for kurtosis and skewness values. Parametric tests were used in cases where the data showed a normal distribution, and non-parametric tests were used in cases where the data did not show a normal distribution. Statistical significance level was accepted as $p < 0.05$. The data were analyzed using statistical package programs.

Teaching Material

Three learning environments were developed in the study. Learning environments are designed on Canvas learning management system. Participants were included in the educational practice in three groups according to the departments they studied. Learning environments are designed based on the flipped learning method within the framework of the teaching of the philosophy of education course. Learning-teaching activities were carried out in a similar way in three groups. Twelve-week videos have been prepared for flipped learning. Theoretical information on the subject was presented to the student through videos, accompanied by concept maps and diagrams.

In the classroom environment, the relevant topic of each week was discussed in detail. Class discussions were provided at each stage, taking into account the learning outcomes of the course. Learning and teaching activities in the developed learning environments were carried out within the framework of six teaching strategies: "informing about the target", "attracting attention", "lecturing", "discussion", "summarizing" and "evaluation". These teaching strategies and contents are as follows: In the videos prepared, firstly, necessary information was presented for teacher candidates to be aware of the target. In order to draw attention to the subject, current problems have been brought to the agenda as questions. The lecture is enriched with visual materials. In the content of the subject, attention was

paid to provide content for the discussions to be carried out in the classroom environment. Attention was drawn to the subject by watching short videos of a few minutes as a case study in the classroom environment. Current questions and problems that students can discuss are included in the content of the case studies. Brainstorming technique was used in class discussions. The teacher candidates were given the opportunity to express their views on the subject in a sufficient time. The different views in the discussions were summarized and recorded. Through the discussion, it is aimed to direct students to think about the subject, to increase their awareness about the subject, to deepen their thinking, to see possible deficiencies and to share their thoughts on the adequacy of the materials provided. Discussions were deepened by using mostly the Socratic questioning technique.

In the last stage of the discussion, the thoughts that were considered inconsistent among the previously recorded opinions were eliminated. Then, the advantages and disadvantages of a few basic ideas are discussed. In the evaluation phase, a quiz was conducted to evaluate the students' learning. After the quiz, the students were provided with feedback and guidance regarding the evaluation. Thus, students were informed about their learning and feedback was provided.

Findings and Comments

In this section, the findings about the deep learning perception levels of the teacher candidates in the three learning environments and their comments are given. In addition, the deep learning perception levels of teacher candidates were discussed in terms of demographic (gender, department, preferences for taking applied and theoretical courses, learning resource preferences and technologies they use for internet access) variables. In this context, findings and comments on whether the deep learning perception levels of teacher candidates change depending on the mentioned variables are also included.

Deep learning perception levels of teacher candidates in the study groups were determined after the experimental application. The descriptive statistics of the group mean scores obtained from the applied "Deep (meaningful) Learning Perception Scale" are given in Table 2:

Table 2. Descriptive Statistics on Deep Learning Perception Scores of Study Groups

Groups	Deep (Meaningful) Learning Perception				
	N	\bar{X}	SS	Min	Max
Mathematics and Science	42	3.645	0.608	2.00	4.89
Elementary Education	44	3.563	0.648	1.89	5.00
Turkish and Social Sciences Education	40	3.569	0.691	1.33	4.78
Total	126	3.592	0.645	1.33	5.00

As can be seen in Table 2, the deep learning perception score average of the Mathematics and Science group is 3.64, 3.56 for the Elementary Education group, and 3.56 for the Turkish and Social Sciences Education group. The mean score of deep learning perceptions of all students in three of the groups was calculated as 3.59. Accordingly, it can be said that the deep learning perception levels of teacher candidates are close to each other and high in all three learning environments.

One-Way ANOVA was conducted to determine whether there was a significant difference between the deep learning perception mean scores of the study groups. The assumptions necessary for this analysis have been tested. The single-factor analysis of variance (ANOVA) results regarding the deep learning perception scores of the study groups are given in Table 3:

Table 3. Teacher Candidates' Perception of Deep Learning by Study Groups
One-Way ANOVA Results

Source of Variance	Sum of Squares	sd	Mean Squares	F	p
Between groups	0.177	2	0.89	0.210	0.811
Within groups	51.897	123	0.422		

As can be seen from Table 3, as a result of the One-Way ANOVA applied, it was seen that there was no significant difference between the deep learning perception mean scores of the three study groups [F (2, 123)=0.210; $p>0.05$]. Accordingly, it can be said that the deep learning perception levels of the teacher candidates participating in the learning process in different experimental environments are close to each other.

The effect of teacher candidates' genders on their perceptions of deep learning was tried to be determined. For this, Mann-Whitney U test was used. In this test, it was applied because the normality of the parametric test assumptions was not met. The results of the Mann-Whitney U Test are given in Table 4:

Table 4. Teacher Candidates' Perception of Deep Learning by Gender
Mann-Whitney U test Results

Gender	N	Mean Rank	Sum of Ranks	U	p
Male	39	70.96	2767.50	1405.50	0.124
Female	87	60.16	5233.50		

As can be seen in Table 4, it was determined that there was no significant difference between gender and the teacher candidates' deep learning perception total score average with $p=0.124$ ($p>0.05$) level. In this case, it can be said that the perception of deep learning does not change according to the gender of the teacher candidates.

Teachers candidates were asked about their preference of taking applied courses through distance or face-to-face education. In this context, it was tried to determine whether there was a significant difference between the candidates' deep learning perception average scores. For this purpose, the Mann-Whitney U test was performed. This test was applied because the normality of the parametric test assumptions was not met. The results of the Mann Whitney U Test are given in Table 5:

Table 5. Teacher Candidates' Perception of Deep Learning on Applied Course
Preference Mann-Whitney U Test Results

Applied Course Method Preference	N	Rank Rank	Sum of Ranks	U	p
Face to Face Education	99	64.00	6336.00	1287.00	0.768
Distance Education	27	61.67	1665.50		

As can be seen in Table 5, it was determined that there was no significant difference between the teacher candidates' preferences for taking applied courses face-to-face or through distance education and the total score average of their deep learning perception, with a level of $p=0.768$ ($p>0.05$). From this point of view, it can be said that deep learning perceptions of teacher candidates do not change according to their preferences of taking applied courses face-to-face or through distance education.

Teachers candidates were asked about their preference for taking the theoretical courses through distance or face-to-face education. It has been tried to reveal whether there is a significant difference between the candidates' deep learning perception average scores. To determine this, independent samples t-test was performed. The assumptions necessary for this analysis have been tested. Independent samples t-test analysis results are presented in Table 6:

Table 6. Teacher Candidates' Perception of Deep Learning on Theoretical Course
Preference Independent Samples T -Test Results

Theoretical Course Method Preference	N	\bar{X}	SD	df	t	p
Face to Face Education	58	3.63	0.599	124	0.634	0.527
Distance Education	68	3.55	0.684			

As can be seen from Table 6, as a result of the independent samples t-test analysis, it was determined that there was no significant difference between the preferences of the teachers candidates to take the theoretical courses face-to-face or through distance education and the total score average of the perception of deep learning ($t(124)=0.634$; $p=0.527$). Within the framework of these results, it can be stated that the perception of deep learning does not change according to the preferences of teacher candidates to take the theoretical courses face-to-face or through distance education.

It was investigated whether there is a significant difference between the teacher candidates' preference for teachers or other resources (books, videos, digital documents, etc.) in terms of learning resources and their deep learning perception average score. To determine this, independent samples t-test was performed. The assumptions necessary for this analysis have been tested. Independent samples t-test analysis results are presented in Table 7:

Table 7. Teacher Candidates' Perception of Deep Learning on Learning Resources Preference Independent Samples T-Test Results

Learning Resources Prefence	N	\bar{X}	SD	df	t	p
Teacher	95	3.65	0.583	124	1.882	0.62
Other Resources	31	3.40	0.788			

As can be seen from Table 7, as a result of the independent sample t-test analysis, it was determined that there was no significant difference between the teacher candidates' preference for teachers or other sources as learning resources and the total score average of deep learning perception ($t(124)=1.882$; $p=0.62$). It has been observed that the number of teacher candidates who want to learn from the teacher is high. On the other hand, it can be said that preferring teachers or other resources as a learning resource does not make a significant difference between their deep learning perception levels.

It has been tried to determine the effects of the technologies used by the teacher candidates in their internet access on their deep learning perceptions. For this, the Kruskal-Wallis Test was used. This test was applied because the normality of the parametric test assumptions was not met. The Kruskal-Wallis Test results are given in Table 8:

Table 8. Teacher Candidates' Perception of Deep Learning on the Technologies They Use For Internet Access Kruskal-Wallis Test Results

Technologies	N	Mean Rank	df	χ^2	p
Laptop	28	53.09	2	4.324	0.115
Desktop	6	49.50			
Smart phone	92	67.58			

As can be seen in Table 8, as a result of the Kruskal-Wallis Test applied, it was seen that there was no statistically ($p=0.115$; $p>0.05$) significant difference between the technologies used by the teacher candidates for internet access and their deep learning perception mean scores. It can be said that the deep learning perception of teacher candidates does not change depending on the technologies they use for internet access.

Conclusion and Discussion

This research, planned as a quasi-experimental, was carried out to determine the deep learning perception levels of teacher candidates and the effects of these perceptions in terms of various variables (gender, department, theoretical and applied course preferences, technologies used in internet access and learning resources preference).

It was determined that teacher candidates' deep learning perception average scores were high in all three learning environments. It was observed that there was no significant difference between the deep learning perception mean scores of the study groups. Accordingly, it was found that the deep learning perception levels of the teacher candidates who participated in the learning process in different experimental environments were close to each other and high. In this context, it has been observed that

deep learning occurs in the philosophy of education course, which is based on flipped learning, regardless of the department they study. From this point of view, it can be said that there is no difference between the deep learning of the teacher candidates according to the verbal, numerical or equal weight score type. Similarly, Tatlı (2021), as a result of his quasi-experimental study, found that there was no difference between the three learning groups on which he conducted the research.

It was observed that the deep learning perception mean scores of the teacher candidates in the study groups did not differ significantly according to the gender variable. Accordingly, it was found that the deep learning perception levels of male and female teacher candidates were close to each other. It is a matter of debate whether there is a difference in learning in terms of the gender of individuals in courses that require abstract thinking, such as the philosophy of education course (Dilci & Mermer, 2013). Based on this result of the research, it can be said that gender does not make any difference in the perception of deep learning in disciplines that require abstract thinking. Similarly, Dilci and Mermer (2013) concluded in their study that the gender of individuals does not make a significant difference in terms of abstract thinking. It has been observed that there are more teacher candidates who prefer to take applied courses face-to-face and theoretical courses remotely. Despite this, it was determined that the preferences of teacher candidates to take applied and theoretical courses face-to-face or through distance education did not make a significant difference in their deep learning perception levels. It can be explained by the fact that the courses in the departments of the teacher candidates on which the research was conducted were mostly theoretical.

It has been concluded that the number of teacher candidates who want to learn from the teacher is high. Although this number is high, it was determined that the teacher candidates' preference of teachers or other resources as a learning source did not make a significant difference in their deep learning perception levels. This situation can be explained by the high level of deep learning perception of teacher candidates regarding the learning experiences provided to them.

It was concluded that the device that teacher candidates used most for internet access did not make a significant difference between their deep learning perception levels. It has been observed that the deep learning perception of teacher candidates does not change depending on the technologies they use for internet access. It was concluded that teacher candidates mostly access learning activities via smart phones. From this point of view, it can be said that the participants' easy access to learning activities keeps their participation rates at a high level. It can be thought that this situation ensures that the deep learning perception levels of teacher candidates are high.

Suggestions

- Instructional applications based on flipped learning were carried out within the framework of blended learning in the research. In this context, it was found that the deep learning perceptions of the learners were high. Based on this result, while designing educational applications, applications based on the flipped learning method can be created within the framework of blended learning.
- The research focused on the deep learning perceptions of the learners. Future research can also focus on learners' achievement, attitudes, and satisfaction.
- In this study, deep learning perception levels of teacher candidates were found to be high. Participants took the philosophy of education course in the first semester of their undergraduate education. However, it is predicted that their deep learning perception levels will be higher if they take this course after taking the basic courses related to educational sciences. For this reason, it is thought that it is more appropriate to give the philosophy of education course after the basic courses related to educational sciences are taken.
- This research can be a source in terms of providing content for the studies to be done on the perception of deep learning and presenting a perspective on related researches.

References

- Ausubel, D. P. (1965). Perception versus cognition in meaningful verbal learning, *The Journal of General Psychology*, 73, 185-187.
- Ausubel, D. P. (1968). *Educational psychology: A cognitive view*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Ausubel, D. P. (2000). The acquisition and retention of knowledge: A cognitive view. *Springer Science & Business Media*.
- Chan, K. (2003). Hong Kong teacher education students' epistemological beliefs and approaches to learning. *Research in Education*, 69, 36-50. <https://doi.org/10.7227/RIE.69.4>
- Çakıcı, D., Alver, B. & Ada, Ş. (2006). The Application of meaningful learning in teach. *Journal of Kazım Karabekir Education Faculty*, 13, 71-80.
- Dilci, T., & Mermer, B. (2013). An examination of learned helplessness and abstract thinking in mathematics education of fifth graders in terms of some variables. *Cumhuriyet University Faculty of Letters Journal of Social Sciences*, 37(1), 87-106.
- Entwistle, N. J. (1994). Experiences of understanding and strategic studying. [Conference presentation]. AERA 1994 New Orleans.
- Jonassen, D. H. & Strobel, J. (2006). Modeling for meaningful learning. Springer Netherlands.
- Kara, Y. & Özgün-Koca, S. A. (2004). The application of discovery learning and meaningful learning approaches in mathematics classes: Two lesson plans on "the square of addition of two terms". *Elementary Education Online*, 3(1), 2-10.
- Kaya, T. (2016). Erkek akıl bati felsefesinde "erkek" ve "kadin". *Karadeniz Technical University E-Journal of Faculty of Communication*, 6(2), 138-141.
- Koca, B. U. (2018). The philosophical and Quranic bases of values and values education (Unpublished Doctoral Dissertation) Sivas Cumhuriyet University, Institute of Social Sciences, Sivas, Turkey.
- Marton, F., & Saljo, R. (1976). On qualitative differences in learning: Outcome and process. *British Journal of Educational Psychology*, 46(1), 4-11. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8279.1976.tb02980.x>
- Mayer, R. E. (2010). *Applying the science of learning*. Upper Saddle River, NJ: Pearson.
- Özkan, G., & Sezgin Selçuk, G. (2014). Determining the approaches of high school students to learning physics. *Necatibey Faculty of Education Electronic Journal of Science & Mathematics Education*, 8 (1). DOI No: 10.12973/nefmed.2014.8.1.a5
- Pallant, J. (2016). *SPSS survival manual. A step by step guide to data analysis using IBM spss*. Balci, S., & Ahi, B., (Ed). (6. Baskı). Anı publishing.
- Ramsden, P. (2003). *Learnig to teaching in higher education* (2nd Edition). Routhladge.
- Snowman, J. ve Biehler, R. (2003). *Psychology applied to teachingo Boston*: Houghton Miffiin Company.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics: International edition*. Pearson 2012.
- Tatlı, C., & Şimşek, N. (2022). Deep (Meaningful) learning perception scale: validity and reliability. *Journal of STEM Teacher Institutes*, 2(1), 33-41.
- Tatlı, C. (2021). Analysis of the educational equivalences of different types of interaction in distance education.(Unpublished Doctoral Dissertation) Ankara University Institute of Education Sciences, Ankara, Turkey.

Trigweel, K., & Prosser, M. (1991). Relating approaches to study and quality of learning out-comes at the course level. *British Journal of Educational Psychology*, 61, 265-275. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8279.1991.tb00984.x>

Disclosure Statements

1. Contribution rate statement of researchers: First author % 50, Second author % 50.
2. Conflict of interest: No potential conflict of interest was reported by the authors.
3. Since the "Deep (Meaningful) Learning Perception Scale" used in the study was developed by the responsible author, permission to use the scale was not required.

Araştırma Makalesi • Research Article

Examination of Variables Affecting Science Success of Eighth Grade Students Using Ordinal Logistic Regression Method

Sekizinci Sınıf Öğrencilerinin Fen Başarısı Üzerinde Etkili Olan Değişkenlerin Ordinal Lojistik Regresyon Yöntemiyle İncelenmesi

Özlem Bezek Güre*, Hikmet Şevgin**, Murat Kayri***

Abstract: The aim of this study is to investigate factors affecting science success of eighth-grade students using Ordinal Logistic Regression method. In this study, information collected from a total of 4224 students, 2202 (52.1%) male and 2022 (47.9%) female, participating in ABIDE2016 application, was used. Ethics Committee approval was obtained from Batman University (16.11.2021-E.37185). The scores obtained by the students entering ABIDE 2016 application from science course were transformed into categorical ones according to the determined threshold values. In analysis, categorized science success score was used as predicted variable, and 15 variables considered to affect science success were used as predictive variables. Then, the obtained data were examined with the help of OLR method. Accordingly, the factors affecting science success were determined as peer bullying, perceived self-efficiency, value given to the course, parental attention, family pressure, father's educational status, mother's educational status, monthly income, having a computer or tablet, having a room of one's own, student's educational goal and participation in science support courses. The results were found to be remarkably similar to those present in the literature. This indicates that OLR method is quite effective in predicting training data. These studies are considered to be handled objectively and without bias.

Keywords: ABIDE, Science Success, Ordinal Logistic Regression Analysis

Öz: Bu çalışmanın amacı, Ordinal Lojistik Regresyon yöntemi kullanılarak sekizinci sınıf öğrencilerinin fen başarısını etkileyen faktörleri araştırmaktır. Bu çalışmada, ABİDE 2016 uygulamasına katılan 2202'si (%52.1) erkek ve 2022'si (%47.9) kız olmak üzere, toplam 4224 öğrenciden toplanan bilgiler kullanılmıştır. Etik Kurul onayı Batman Üniversitesinden alınmıştır. (16.11.2021-E.37185). ABİDE 2016 uygulamasına giren öğrencilerin

* Asst. Prof. Dr., Batman University, Health Services Vocational School, Department of Medical Documentation and Secretariat Program

ORCID: 0000-0002-5272-4639, ozlem.bezekgure@batman.edu.tr

** Asst. Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl University Department of Education Sciences, Measurement and Evaluation,

ORCID: 0000-0002-9727-5865, hikmetsevgin@yyu.edu.tr

*** Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl University Department of Computer and Teaching Technologies Education,

ORCID: 0000-0002-5933-6444 E-mail: muratkayri@yyu.edu.tr

Cite as/ Atıf: Güre, Ö. B., Şevgin, H. & Kayri, M. (2022). Examination of variables affecting science success of eighth grade students using ordinal logistic regression method. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 781-797. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1052062>

Received/Geliş: 01 January/Ocak 2022

Accepted/Kabul: 18 June/Haziran 2022

Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2022

e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2022 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde. Her hakkı saklıdır.

Fen Bilimleri dersinden almış oldukları puanlar belirlenmiş eşik değerlere göre kategorik hale dönüştürülmüştür. Analizde; kategorik hale getirilen fen başarı puanı yordanan değişken; fen başarısını etkilediği düşünülen 15 adet değişken ise yordayıcı değişken olarak kullanılmıştır. Daha sonra elde edilen veriler Ordinal Lojistik Regresyon yöntemi ile incelenmiştir. İnceleme sonucu fen başarısını etkileyen faktörler sırasıyla; akran zorbalığı, öz yeterlilik algısı, derse verilen değer, aile ilgisi, aile baskısı, baba eğitim durumu, anne eğitim durumu, aylık gelir, bilgisayar ya da tablet sahibi olma durumu, kendisine ait odaya sahip olma durumu, öğrencinin eğitimdeki hedefi ve fen destekleme kurslarına katılma durumu olarak belirlenmiştir. Elde edilen sonuçların literatür ile büyük oranda benzerlik gösterdiği görülmüştür. Bu da OLR yönteminin eğitim verileri üzerinde tahmin yeteneğinin yüksek olduğuna işaret etmektedir. Bu tür çalışmaları yansız-sapmasız ele alacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: ABIDE, Fen Bilimleri, Ordinal Lojistik Regresyon Analizi.

Introduction

Education is one of the most important indicators of the level of development of societies. In recent years, the need for creative, innovative, and productive individuals who have scientific thinking and problem-solving skills, and who are able to keep up with developments, and do research and solve question has been increasing (Anıl, 2009; Çalık, 2020). It is possible to meet this need with a qualified education. As a result of the rapid advancement of technology, it is necessary for students to learn basic scientific concepts and theories as well as the skills needed to address scientific problems (Anıl, 2009). Science and technology advancements are strongly intertwined with scientific innovations. As a result, science education is essential in educational systems (Sadıç& Çam, 2015). Science develops students' ability to evaluate and think critically about their daily lives. It also helps them to understand and deal with economic, social, and environmental challenges (Ramirez, Luo, Schofer, & Meyer, 2006). Therefore, considering that our century is the age of technology, it is crucial to educate individuals who can understand basic scientific concepts and theories and have the ability to configure and solve scientific problems. For this reason, countries participate in national and international practices in order to increase the success level of students, to see the impact of education policies on their students, and to increase the quality and level of education (Anıl, 2009). Countries can use these applications to assess their present condition, develop plans for the future, and compare themselves to other countries. As a result, they may identify the strengths and weaknesses of different educational systems (Çalık, 2020). Our country participates in international practices such as Programme for International Student Assessment (PISA), The Trends in International Mathematics and Science Study (TIMSS) and the Progress in International Reading Literacy Study (PIRLS) (Anıl, 2009; Azapağası, İlbağı&Akgün, 2012). Due to the insufficiency of these practices in determining the success of national education programs, the Ministry of Education has undertaken an application ABIDE (Şevgin, 2020). The national-based practice was first carried out in our country in 2016 (Çalık, 2020; MEB, 2017; Yılmaz, 2021). ABIDE research, which is carried out periodically every two years, was applied in 2016 and 2018, but could not be implemented in 2020 due to the Covid-19 pandemic.

ABIDE aims to assess the knowledge and skills gained by eighth graders in formal education and to develop a nationwide monitoring and assessment system (MEB, 2017). Furthermore, ABIDE application allows for the determination of students' academic levels as well as their comparisons across regions and provinces. The application attempts to assess students' opportunity to utilize what they have learnt in school in their daily lives. In addition, information believed to be helpful in student success is also collected about student, family, teacher, and school factors (MEB, 2017; Şevgin, 2020; Ülkü, 2019).

ABIDE application is similar to PISA in terms of measurement of skills and TIMMS in terms of acquisition (MEB, 2017). PISA program includes Reading Skills, Science, and Mathematics, whereas TIMMS application includes Mathematics and Science. In ABIDE application, achievement tests prepared in the field of Turkish, Mathematics, Science and Social Studies are applied to students.

For each of these four basic areas, students are ranked in five categories as below basic, basic, intermediate, upper-intermediate, and advanced according to their success levels, using standard cut-

off scores determined by the experts of fields. The cut-off scores for science from these categories are as in Table 1.

Table 1. Science Proficiency Levels and Scores

Proficiency Levels	Range
Below Basic	$X < 326.72$
Basic	$326.72 < X < 437.80$
Intermediate	$437.80 < X < 518.20$
Upper-Intermediate	$518.20 < X < 571.50$
Advanced	$X > 571.50$

(MEB, 2017)

When Table 1 is examined, it is seen that those who score less than 326.20 points in the science achievement test are at the below-basic proficiency level, and those who score between 326.72 and 437.80 are at the basic proficiency level, and those who score between 437.80 and 518.20 are at the intermediate proficiency level, and those who score between 518.20 and 571.50 are at the upper-intermediate proficiency level, and those who score between 517.50 and 517.50 are at the advanced proficiency level.

As shown in Table 1, the field specialists transformed the student success score obtained as a continuous score in each field, including Turkish, Mathematics, Science, and Social Sciences, into an ordinal categorical form in ABIDE application. Thus, students with similar success characteristics were grouped together and ranked in the same category, whilst students with diverse success characteristics were placed in different categories based on their performance levels. As in ABIDE application, in other large-scale national and international applications (such as PISA, TIMSS, PIRLS), academic achievement is ordinally categorized at certain cut-off points. Therefore, it is important to use the Ordinal Logistic Regression (OLR) method in order to obtain robust results for large-scale applications giving results for student success in ordinal and discrete categorical scores as well as continuous score types.

When the literature is examined, it is seen that there are many studies on students' science success (Akamca&Hamurcu, 2005; Alkan, Alkan&Bayri, 2017; Anıl, 2009; Bayat, Şekercioğlu&Bakır, 2014; Ceylan&Berberoğlu, 2010; Sadıç&Çam, 2015; Uzun&Öğretmen, 2010; Uzun, Gelbal&Öğretmen, 2010) On the other hand, it is also seen that there are many studies carried out using ABIDE data (Akıncı, 2020; Çalık, 2020; Elkonca, 2020; Şevgin, 2020; Ülkü, 2019). However, there is no study having used OLR method to assess the factors impacting students' science success using ABIDE data, as used in the current study.

The purpose of this study is to use OLR method to determine the factors impacting eighth-grade students' science success. Various demographic information and scales belonging to the students participating in ABIDE 2016 application were used as independent variables.

Method

This study is carried out in the general survey model because it includes survey arrangements (Karasar, 2012) to make a general judgment about the universe on the sample taken from the universe. It is a descriptive study since it aims to describe the nature of the variables as they are without changing them, and it is also carried out in the relational survey model because it tries to predict the possible relationships between the variables based on the data obtained from a large number of participants.

Study Group

Ethics Committee approval was obtained from Batman University (16.11.2021-E.37185). 34693 students were selected from 81 provinces to participate in ABIDE program between April and May 2016. In this study, data obtained from 5000 students randomly drawn from 34693 students were used. However, when using deletion for lost demographic information, value assignment was performed using EM (Expectation-Maximization) algorithm from missing data assignment techniques because the ratio of missing data at the scale level was less than 5%. As a result of the missing data deletion and assignment processes, the current number was determined as 4224, of which 2202 (52.1%) were boys and 2022 (47.9%) were girls. It can be said that this number is quite high in terms of its ability to represent the population.

In addition, since it was observed that the current missing data was less than 5% at the variable level, value assignment was performed for the missing data using EM (Expectation-Maximization) algorithm, one of the missing data assignment techniques

Measurement Tools

As part of the research, Science Achievement Test and student questionnaire belonging to ABIDE 2016 application were used as measurement tools and the data collected through these tools were used. The data file of ABIDE 2016 application was obtained with the permission of the Ministry of National Education. The raw data was then modified to the study's scope using statistical programs.

In this study, the variables of peer bullying, perceived self-efficacy, value given to the course, parental attention, and family pressure, which are thought to affect students' science success and included in the analysis as continuous variables, consisted of data collected at the scale level and included in the model over the total score of the scales. Categorical variables were gathered from demographic data, and their categories and percentages of representation are shown in Table 2.

Table 2. Descriptive Statistics of Categorical Variables

Predictors	Categories	%
Gender	Female	52.1
	Male	47.9
Mother's Educational Status	Unknown	2.6
	Postgraduate	1.1
	Bachelor degree	5.3
	Associate degree	1.2
	High-school graduate	15.1
	Secondary school graduate	19.6
	Primary school graduate	43.9
Father's Educational Status	Never went to school or dropped out of primary school	11.2
	Unknown	2.5
	Postgraduate	1.7
	Bachelor degree	8.2
	Associate degree	2.8
	High-school graduate	24.6
	Secondary school graduate	23.1
Primary school graduate	33.7	
Family's Monthly Income	Never went to school or dropped out of primary school	3.4
	Unknown	20.3
	6001 TL and above	2.5
	Between 4001-6000 TL	5.1
	Between 2501-4000 TL	15.5
Do you have your own computer or tablet?	Between 1501-2500 TL	25.5
	Between 0-1500 TL	31.1
	Yes	55.7

	No	44.3
	Yes	73.4
Do you have your own desk?	No	26.6
	Yes	63.8
Do you have your own room?	No	36.2
	Yes	56.9
Do you have internet connection?	No	43.1
	Doing a master's or doctorate (Getting a postgraduate degree)	26.6
What is your educational goal?	Finishing university	57.5
	Finishing college	4.8
	Finishing high-school	11.1
Have you participated in the Support and Training Courses opened in your school during this academic year for the Science Course?	I've participated both semesters	35.3
	I've only participated 2 nd semester	11.8
	I've only participated 1 st semester	7.4
	I haven't participated	45.5

In Table 2, it is seen that 52.1% of the students are female and 47.9% are male. When the educational status of the parents is examined, it is understood that most of the students' parents are primary school graduates. When looking at the family's monthly income, it's seen that 31.1% of the students have a monthly income of 0-1500 TL, followed by 25.5% with a monthly income of 1501-2500 TL. When looking at the number of students who own a computer or tablet, it is seen that 55.7% of students have one, while the rest do not. Table 2 shows that 73.4% of students have a desk, 63.8 percent have their own room, and 56.9% have their own bathroom. Finally, it is understood that the rate of those who have not participated in Science Support and Training courses is high.

Data Analysis

Before starting the data analysis with OLR method, it was determined whether the variables collected at the scale level had any problems with reliability, validity, or multicollinearity. Table 3 shows the evidence obtained at the scale level for the reliability and validity of the variables of bullying, perceived self-efficacy, value given to the course, parental attention, and family pressure.

Table 3. Reliability and factor analysis results of variables

	Alfa (α)	McDonald's (ω)	Lowest factor loading value	Highest factor loading value	Number of factors
Bullying	0.89	0.90	0.675	0.810	1
Perceived self-efficacy	0.85	0.86	0.433	0.881	1
Value given to the course	0.90	0.90	0.687	0.876	1
Parental attention	0.77	0.78	0.468	0.782	1
Family pressure	0.76	0.77	0.482	0.791	1

In Table 3, Chronbach Alpha (α) and McDonald's (ω) reliability indices are given for the reliability of each scale. Unlike Cronbach Alpha (α), McDonald's (ω) is known to produce more unbiased results due to the fact that factor loading values of the items in the scales are not equal (Yurdugül, 2006). The lowest and highest values were obtained as 0.77 and 0.90 using the McDonald's (ω) reliability coefficient, respectively. These values regarding the variables obtained at the scale level show that the reliability is at good levels (Kılıç, 2016; Kula Kartal&MorDirlik, 2017). The lowest and highest factor loading values of the items that make up each scale are presented for validity. The acceptable range for the factor loading value of the items is 0.40 and above. However, there is a common view that the minimum value should be 0.30 (Çokluk, Şekercioğlu& Büyüköztürk, 2012). In Table 3, it is seen that the lowest value is 0.433 and the highest value is 0.881 when looking at the factor loading values on which the items belonging to the scales are loaded. In other words, the factor loads of the items are above the acceptable limit. In addition, the number of factors was obtained as 1 for each variable, which indicates that the variables are one-dimensional. Again, VIF (Variance Inflation Factor) and tolerance values were examined to be able to determine the multicollinearity problem between the variables. It was observed that VIF values were between 1.033 and 1.453, and

tolerance values were between 0.688 and 0.968. The fact that the obtained VIF values are not greater than 10 and the tolerance values are not less than 0.2 (Arı&Yıldız,2016; Büyüköztürk, 2011; Keller, El-Sheikh, Granger& Buckhalt, 2012; Özdamar, 2013) indicates that there is no multicollinearity problem. In addition, since the assumptions such as normality, linearity and homogeneity are not the prerequisites in OLR method, these assumptions have not been tested separately. Finally, the number of students in the cells of the independent variable sub-categories was controlled and reduced to a single cell with the name of postgraduate in order to demonstrate a balanced distribution of the number of students in the master and doctorate cells at the level of parent's educational status.

Ordinal Logistic Regression Analysis

It is seen that OLR method is frequently used in studies that are centered on variables that are categorized in an ordinal way and that show graduality (Abacıoğlu& Ünal, 2017; Akın& Şentürk, 2012; Bozpolat, 2016; Şevgin, 2013). In this study, OLR method was used in order to carry out a category-level examination because the science success of the students exhibited ordinal categorical characteristics in itself. In this way, it is possible to examine the factors that are investigated for success and their possible effects on student success that show ordinal categorical characteristics at the level of categories.

OLR method is one of the members of the logistic regression family and is called by this name according to the type of dependent variable. In the logistic regression family, the binary logistic regression method is used for cases where the dependent variable is binary categorical, the ordinal logistic regression method for cases where there are more than two and ordinal scales, and the multinomial logistic regression method for cases where there are more than two categories and there is no ordered situation between the categories.

In logistic regression models, it is not necessary to provide assumptions such as normality, linearity and homogeneity of variances, which are prerequisite assumptions in linear regression models (Abacıoğlu& Ünal, 2017; Akın& Şentürk, 2012; Bozpolat, 2016; Çokluk, 2010; Çokluk, Şekercioğlu& Büyüköztürk, 2012; Tabachnick& Fidell, 1996). However, there are some assumptions that need to be met in order to apply OLR method. These are the “parallel lines” and “goodness of fit” assumptions. The most important assumption in OLR method is the assumption of parallelism (Akın& Şentürk, 2012; Bozpolat, 2016; Özdamar, 2013). Various methods such as Wald test, chi-square test and likelihood ratio test are used to check the validity of the parallel lines assumption (Akın& Şentürk, 2012; Özdamar, 2013; Şevgin, 2013).

OLR method uses “odds” ratios, called the cumulative ratio model, similar to other regression methods. Among the dependent variable categories, the one displaying the last group is selected as the reference category. Then, for each of the subsequent categories, J-1 cut-off point estimations with cumulative probability can be generated (Akboğa Kale, 2020; McCullagh, 1980; O'Connell, 2006). Since cumulative frequencies are used, the probability of the last category is always equal to 1. The equation of OLR method is as follows;

$$\ln(Y_j) = \ln\left(\frac{P(Y \leq j / X_1, X_2, \dots, X_i)}{1 - P(Y \leq j / X_1, X_2, \dots, X_i)}\right) = \alpha_j - (\beta_1 X_1 + \dots + \beta_i X_i) \quad (1)$$

OLR method uses ordinal logit models based on cumulative probabilities because they are easy to implement and interpret. Ordinal logic models are of 3 different types: proportional odds model, generalized ordinal logit model, partial proportional odds model (Arı& Yıldız, 2016).

Proportional Odds Model

The Proportional Odds Model, which is a member of the cumulative logistic regression family and also called Cumulative Logit Model, is used in cases where the parallelism assumption is met in OLR method (Arı&Yıldız, 2016; Liu, 2009; McCullagh, 2005). The Proportional Odds (Cumulative) Model proposed by McCullagh (1980) is widely used in logit models of ordinal dependent variables (Fullerton, 2009; Halaby 1986; McCullagh, 1980; Wright, Baxter, and Birkelund 1995). This model is based on the distribution of cumulative probabilities (Arı, 2013).

The proportional odds model assumes that breakpoints between categories are unknown to avoid assigning random scores to categories. The equation for the proportional odds model is given below (Fullerton& Xu, 2012; Long& Cheng 2004; McCullagh 1980):

$$\Pr(Y \leq m|x) = \pi_1(x) + \dots + \pi_m(x), \quad m = 1, \dots, M \quad (2)$$

Here, π_m represents the probability of $Y=m$ for $m=1$. The equation defined by the binary logit function is shown below:

$$\ln\left(\frac{\Pr(y \leq m/x)}{\Pr(y > m/x)}\right) = \ln\left(\frac{\pi_1(x) + \dots + \pi_m(x)}{\pi_{m+1}(x) + \dots + \pi_M(x)}\right) \quad (1 \leq m < M) \quad (3)$$

Here, each cumulative logit function uses all M dependent variables. The Proportional Ratio model simultaneously estimates $M-1$ cumulative logits and limits β 's in the equation given below:

$$\ln\left(\frac{\Pr(y \leq m/x)}{\Pr(y > m/x)}\right) = \tau_m - x\beta \quad (1 \leq m < M) \quad (4)$$

Here; m represents the ordinal dependent categories, x represents the vector of the independent variables, τ represents the cut-off point, and β represents the coefficient vector of the logit function. The proportional odds model assumes that there is an underlying hidden variable of observable, intermittent, and categorical data (Arı, 2013; Tansel & Güngör, 2004). However, this assumption is not necessary to estimate the model and the model coefficients. The assumption of equality of β in breakpoint equations is known as the proportional odds or parallel regression assumption. (McCullagh & Nelder, 1989; McCullagh, 1998; Fullerton & Xu, 2012).

Generalized Ordinal Logit Model

The Generalized Ordinal Logit Model was developed by Fu (1998). In this model, the proportional ratio assumption for independent variables is relaxed (Fullerton, 2009; Fullerton& Xu, 2012; Maddala, 1983; McCullagh& Nelder, 1989; Williams, 2006). Parallelism assumption is not met in the model and cumulative logits are used during logit generation (Arı, 2013)

Generalized Ordinal Logit Model is as follow:

$$\ln\left(\frac{\Pr\{y \leq m/x\}}{\Pr\{y > m/x\}}\right) = \tau_m - x\beta_m \quad (1 \leq m < M) \quad (5)$$

The equation can be expressed as shown above. Here, m represents the ordinal dependent variable, x represents the vector of the independent variables, τ represents the cut-off point, β represents the logit coefficients vector. The subscript m on the logit coefficient vector shows that different coefficients can be obtained for each independent variable in breakpoint equations (Fullerton& Xu, 2009). In this aspect, it is separated from the proportional odds model (Arı, 2013).

Partial Proportional Odds Model

The Partial Proportional Odds Model (1990), which shows the characteristics of proportional odds and generalized ordinal logit models, was proposed by Peterson and Harrell (Arı& Yıldız, 2016). The model is used when the assumption of parallelism is met for some variables but not for others (Arı, 2013; Peterson& Harrell, 1990). Arı (2013) states that this model is more efficient than the generalized ordinal logit model because it includes the assumption of parallel lines and generates common parameters for the variables that supply the assumption, and therefore has fewer parameters to study.

Partial proportional odds model is as follows:

$$\ln\left(\frac{\Pr(y \leq m/x)}{\Pr(y > m/x)}\right) = \tau_m - x\beta - \omega\eta_m \quad (1 \leq m < M) \quad (6)$$

Here, m represents the ordinal dependent variable, x and ω represent the vector of the independent variables, τ represents the cut-off point, β represents the constant logit coefficients of the cut-off point equations, and η represents the logit coefficient vector of various cut-off point equations (Fullerton& Xu, 2009).

The Partial Proportional Odds model is divided into two categories as constrained and unconstrained partial proportional odds models (Peterson & Harrell, 1990).

a. Unconstrained Partial Proportional Odds Model

The Unconstrained Partial Proportional Odds Model was also developed by Peterson and Harell (1990). It is used in cases where the parallel lines assumption cannot be met for all variables. In this model, two coefficient sets are estimated, in which the assumption of parallelism is met in one of the clusters but not in the other (Dağlıoğlu & Oral Erbaş, 2017).

The cumulative probability function of the model of the dependent variable Y with k+1 category, which has N independent variables, is given below:

$$C_{ij} = \Pr(Y \geq j | X_i) = \frac{1}{1 + \exp(-\alpha_j - X_i' - T_i' \gamma_j)}, \quad j = 1, \dots, k \quad (7)$$

Here; p represents p x 1 dimensional vector containing the observation values over the set of independent variables, β represents p x 1 vector of the regression coefficients associated with p variables in X_i , T_i , $q \leq p$ represents cases where the proportional odds assumption is not met or tested, p represents q x 1 dimensional vector containing the observation values "i" over the subset of its arguments, γ_j represents q x 1-dimensional vector of the regression coefficients associated with the q variables and thus, $T_i' \gamma_j$ represents the increment associated with the jth cumulative logit function with $j=1, \dots, k$ and $\gamma_j=0$. The elements of γ_j are expressed as γ_{jl} with $l=1, \dots, q$ (Peterson & Harrell, 1990).

b. Constrained Partial Proportional Odds Models

The Constrained Partial Proportional Odds model was first proposed by Fullerton (2009) and developed by Peterson and Harrell (1990). It requires fewer parameters than the Generalized Ordered Logit Model or the Unconstrained Partial Proportional Ratio Model in this model, parameter constants are estimated using Maximum Availability estimation (MAE) instead of assigning values based on preliminary knowledge and beliefs (Williams, 2006) or findings from an unrestricted partial result (Fullerton & Xu, 2012).

$$C_{ij} = \Pr(Y \geq j | X_i) = \frac{1}{1 + \exp(-\alpha_j - X_i' \beta - T_i' \gamma_j - \Gamma_j)}, \quad j = 1, \dots, k \quad (8)$$

The Constrained Proportional Rate Model is as shown above. Here; Γ_j represents the predetermined constant scalar and γ_j , on the other hand represents a vector with a length of q elements that doesn't have the subscript j and is expressed as γ realized Ordered Logit Model or the Unconstrained Partial Γ_j ' in the calculation of jth cumulative logit function (Peterson & Harrell, 1990).

Findings

A model of OLR was established in order to determine the factors affecting students' science success in terms of various variables. In the established model, the parallelism assumption was first tested. The results of the analysis are given in Table 4.

Table 4. Parallelism Assumption Test

Model	-2 Loglikelihood	Chi-Square (χ^2)	df	Sig.
Null Hypothesis	10711.030			
General	10597.564 ^b	113.465 ^c	105	0.269

H_0 : Parameter predictions pass through the same breakpoint.

H_1 : Parameter predictions pass through different breakpoints.

As shown in Table 4, the parallelism assumption was tested with the chi-square (χ^2) test with $\chi^2=113.465$ and $p=0.269$. Due to $p>0.05$, the parallelism assumption can be said to be met in this

situation. This shows that OLR method can be applied. Then the model goodness needs to be tested. The hypotheses for model goodness are as follows:

H₀: The model fits for its data.

H₁: The model does not fit for its data.

Table 5. Goodness of Fit Test by Test Statistics

	X ²	df	Sig.
Pearson	16489.904	16849	.975
Deviation	10711.030	16849	1.000

As shown in Table 5, since p is greater than 0.05 (p>0,05), it seems that the model is suitable as of its data.

In the current study, the accuracy of the fit of the model was examined with the Pseudo R². McFadden, Cox-Snell and Nagelkerke statistics are among the most used Pseudo R² statistics. (Bozpolat,2016; Şenel and Alatlı, 2014). R² value is not considered a good criterion because it is low in logistic regression analysis (Akın&Şentürk, 2012; Bozpolat, 2016).

Table 6. Goodness of Fit Values according to Pseudo R-square Values

CoxandSnell	Nagelkerke	McFadden
0.282	0.299	0.115

The goodness of fit of the model R² (Coefficient of Determination) is a measure that shows what percentage of the dependent variable is explained by the independent variables. As shown in Table 6, the values are as follows: Cox and Snell R²=0.282, Nagelkerke R²=0.299, and McFadden R²=0.115. It is seen that 30% of the dependent variable of science success in the model is explained by the independent variables.

Finally, Table 7 is used to interpret the parameters. In this table, those with a significant value less than 0.05 are statistically significant. When interpreting table values, the marks in front of the estimate values are taken into consideration. A negative sign is interpreted as a negative contribution, and a positive sign is interpreted as a positive contribution.

Table 7. Expression of Significance of Model Parameters

	Estimate	Std. Error	p	Odds Ratio
[SCIENCE CATEGORY = 1.00]	-2.621	0.346	0.000	
[SCIENCE CATEGORY = 2.00]	1.002	0.329	0.002	
[SCIENCE CATEGORY = 3.00]	2.587	0.332	0.000	
[SCIENCE CATEGORY = 4.00]	3.823	0.333	0.000	
Peer bullying	-0.015	0.006	0.007	0.985
Perceived self-efficacy	0.023	0.004	0.000	1.023
Value given to the course	-0.019	0.007	0.005	0.981
Parental attention	0.023	0.011	0.040	1.023
Family pressure	-0.038	0.012	0.002	0.963
[Gender=Male]	-0.027	0.06	0.651	0.973
[Gender=Female]	0 ^a	.	.	
[Father’s Educational Status =1]	0.531	0.266	0.045	1.701
[Father’s Educational Status =2]	1.003	0.327	0.002	2.726
[Father’s Educational Status =3]	0.797	0.218	0.000	2.219
[Father’s Educational Status =4]	0.973	0.256	0.000	2.646
[Father’s Educational Status =5]	0.328	0.186	0.078	1.388
[Father’s Educational Status =6]	0.091	0.183	0.621	1.095
[Father’s Educational Status =7]	-0.067	0.177	0.707	0.935
[Father’s Educational Status =8]	0 ^a	.	.	

[Mother's Educational Status=1]	-0.112	0.223	0.614	0.894
[Mother's Educational Status=2]	1.085	0.341	0.001	2.959
[Mother's Educational Status=3]	1.427	0.193	0.000	4.166
[Mother's Educational Status=4]	1.513	0.309	0.000	4.540
[Mother's Educational Status=5]	0.756	0.133	0.000	2.130
[Mother's Educational Status=6]	0.481	0.122	0.000	1.618
[Mother's Educational Status=7]	0.636	0.106	0.000	1.889
[Mother's Educational Status=8]	0 ^a	.	.	.
[Monthly Income=1]	-0.142	0.083	0.088	0.868
[Monthly Income=2]	0.128	0.211	0.543	1.137
[Monthly Income=3]	0.248	0.154	0.107	1.281
[Monthly Income=4]	0.323	0.098	0.001	1.381
[Monthly Income=5]	0.282	0.079	0.000	1.326
[Monthly Income=6]	0 ^a	.	.	.
[Having a Computer or Tablet=1]	-0.170	0.065	0.009	0.844
[Having a Computer or Tablet=2]	0 ^a	.	.	.
[Having a Workdesk=1]	0.111	0.073	0.128	1.117
[Having a Workdesk=2]	0 ^a	.	.	.
[Having a Room of One's Own=1]	0.133	0.067	0.049	1.142
[Having a Room of One's Own=2]	0 ^a	.	.	.
[Internet Connection=1]	0.119	0.067	0.074	1.126
[Internet Connection=2]	0 ^a	.	.	.
[Educational Goal=1]	2.396	0.123	0.000	10.979
[Educational Goal=2]	1.548	0.109	0.000	4.702
[Educational Goal=3]	0.655	0.164	0.000	1.925
[Educational Goal=4]	0 ^a	.	.	.
[Participation in Science Support Course =1]	0.450	0.097	0.000	1.569
[Participation in Science Support Course =2]	-0.135	0.116	0.245	0.874
[Participation in Science Support Course =3]	-0.287	0.067	0.000	0.750
[Participation in Science Support Course =4]	0 ^a	.	.	.

a:Set to zero because this parameter is redundant.

When Table 7 is examined, it is seen that 12 of the 15 independent variables used in the study are statistically significant according to certain categories, while the others are not significant. As a result, 12 variables found to be significant will be interpreted. Again, it is seen that the last categories of the variables are the reference categories. Therefore, the comments for each variable will be interpreted according to the last category, which is the reference category.

Table 7 shows that variables of peer bullying, perceived self-efficacy, value given to the course, parental attention, and family pressure had statistically significant effects on scientific success ($p < 0.05$). The variables of peer bullying, value given to the course, and family pressure have been found to have a negative impact on success, whereas the variables of perceived self-efficacy and parental attention had a positive impact.

When examining the situation between the father's educational status and students' science success, it appears that there is a statistically significant difference between certain categories of father's educational status and science success. The categories in question were found to be "Unknown, Postgraduate, Bachelor's Degree, and Associate Degree". The category of "never went to school or dropped out of primary school" is included in the analysis as a reference category. According to the reference category, those whose father's educational status were unknown were 1.7 times more successful, those with a postgraduate degree were 2.72 times more successful, those with a bachelor's degree were 2.21 times more successful and those with an associate degree were 2.64 times more successful.

When examining the relationship between the mother's educational status and students' science success, it is seen that there is a statistically significant difference between certain categories of mother's educational status and science success. The categories in question were found to be "Postgraduate, Bachelor's degree, and Associate Degree, High School Graduate, Secondary School Graduate and Primary School Graduate". The category of "never went to school or dropped out of primary school" is included in the analysis as a reference category. According to the reference

category, it is seen that those whose mothers have a postgraduate education are 2.05 times more successful, those with a bachelor's degree 4.16 times, those with an associate degree 4.54 times, those whose mothers are high school graduates 2.13 times, those whose mothers are secondary school graduates 1.61 times, and those whose mothers are primary school graduates 1.88 times more successful.

When examining the relationship between the monthly income variable and the students' science success, it is seen that the two variables have a statistically significant difference. Those with a monthly income of "0-1500 TL" are used as the reference group in the analysis. According to the reference category, those with a monthly income of 2501-4000 TL are 1.38 times more successful, while those with a monthly income of 1500-2500 TL are 1.33 times more successful.

When examining the relationship between the variable of "having a computer or tablet" and students' science success, it is seen that there is a statistically significant difference between the two variables. "Those who do not own computers or tablets" is included in the analysis as a reference category. It is understood that those who own computers or tablets are about 0.84 times more likely to fail than those who do not.

When examining the relationship between the variable of "having a room of one's own" and the science success of students, it is seen that there is a statistically significant difference between the two variables. "Those who have no room of their own" is included in the analysis as a reference category. It is understood that those who own rooms are 1.14 times more successful than those who do not.

When examining the relationship between the variable of "educational goal" and the students' science success, it is seen that there is a statistically significant difference between the specific categories of the educational goal variable and science success. These categories were found to be "doing a master's or doctorate", "finishing university", "finishing college" and "finishing high-school". The category of "finishing high school" in the variable of educational goal is included in the analysis as a reference category. According to the reference category, it is seen that those who aim to do a master's or doctorate degree were 10.98 times more successful, those who aim to finish university 4.7 times, and those who aim to finish college were 1.92 times more successful.

Finally, when examining the relationship between the variable of "participation in science support courses" and students' science success, it is seen that there is a statistically significant difference between certain categories of participation in science support courses and students' science success. The categories in question were found to be "I've participated both semesters" and "I've only participated 1stsemester". Those who did not participate in the course are included in the analysis as a reference category. According to the reference category, those who participated in Science Support courses for both terms are 1.57 times more likely to succeed, whereas those who participated for only the first semester are 0.75 times more likely to fail.

Discussion and Conclusion

The aim of this study is to use OLR method to discover the elements that influence students' science success. According to the results of OLR method, the factors affecting science success were determined as peer bullying, perceived self-efficacy, value given to the course, parental attention, family pressure, father's educational status, mother's educational status, monthly income, having a computer or tablet, having a room of one's own, student's educational goal and participation in science support courses.

The bullying variable was revealed to be a negative predictor of science success according to OLR method. Similarly, in Şevgin's (2020) study, it was discovered that there is a negative relationship between science success and bullying. According to the literature, students who are bullied have lower academic success than those who are not (Kartal& Bilgin, 2009; Whitted& Dupper, 2005; Winnaar, Arends& Beku, 2018).

Another variable that is considered to be significant according to OLR method is perceived self-efficacy. Self-efficacy describes people's belief in their own ability to achieve the level of success they

want (Bandura, 1993). When the literature is examined, it is seen that there are studies that investigate the science success with self-efficacy (Çalık, 2020; Şevgin, 2020). In parallel with the findings of this study, it has been reported that self-efficacy is a significant part of science success. In the literature, there are many studies showing that there is a significant relationship between self-efficacy and academic success (Aktürk& Aylaz, 2013; Chang& Bangsri, 2020; Çalışkan, 2008; Doğan& Barış, 2010; Doğan, Beyaztaş& Koçak, 2012; Juan, Hannan & Namome, 2018; Maier& Curtin 2005).

Another variable that influences science success is the value given to the course. The value given to the science course was found to have a significant negative impact on success in the current study. Unlike this study, other research has found that giving greater value to a course improves science success (Ceylan & Berberoğlu, 2010; Çalışkan 2008; Şevgin, 2020). As a result of these researches, it can be concluded that the belief that increasing the value given to the course will enhance success is more prevalent.

The family has a significant impact on a student's academic success (Aslanargun, 2007). The variables of parental attention and family pressure have been found to be statistically significant in the study's findings. The parental attention variable is seen to have a positive impact on a student's science success, whereas the family pressure variable has a negative impact. Similarly, according to research done by Çelenk (2003) and Jeynes (2005), parental attention has a positive impact on student's academic success. Parallel to the results of the study, Diaz (1989) reported that students with low achievement were deprived of parental attention.

Monthly income variable was found to be statistically significant in predicting science success. In parallel with the results of this study, there are studies that show that students' academic success is affected by the family's monthly income (Abacı, 2015; Aslanargun, Bozkurt& Sarıoğlu, 2016; Okutan, 2017). On the other hand, Aslanargun, Bozkurt and Sarıoğlu (2016) and Şevgin(2020) reported that success increases as the monthly income of the family increases.

The findings of the study revealed that the parents' educational status was a strong predictor of their children's science success. The findings of this study are also supported by a study of Çalık (2020). According to Şaşmazel (2006), an increase in the father's educational level enhances the child's science success. Similarly, in the study conducted by Aslanargun, Bozkurt, and Sarıoğlu similar results were reported (2016). When the literature is examined, it is possible to see many studies examining academic success and educational status of parents (Anıl, 2009; Bezek Güre, Kayri& Erdoğan, 2019; Bezek Güre, Kayri& Erdoğan, 2020; Erdoğan& Acar Güvendir, 2018; Pala, 2008; Urfalı Dadandı, Dadandı& Koca, 2018).

According to the findings of OLR method, there is a statistically significant relationship between having a computer or tablet and science success. It has been proven that those who own a computer or tablet are less successful in science than those who do not. There are studies that demonstrate a significant relationship between having a computer at home and success (Aksu, Güzeller& Eser, 2017; Erdinç Akan, 2016; Güvendir, 2017). On the other hand, in the study conducted by Şevgin (2013), no significant difference was found between having a computer and success.

According to the results of the analysis, having a room of one's own was also found to be statistically significant. Having a room of one's own can be considered to improve science success. Some studies show that if the students have their own room, it will have a positive effect on their science course subject (Acar& Güvendir, 2014; Akhan& Bindak, 2017; Gelbal, 2008; Kırmızı& İşigüzel, 2014; Türkan, Üner& Alcı, 2015). On the other hand, in the study conducted by Şevgin (2013), no statistically significant difference was found between the students having a room of their own and success.

In the current study, a statistically significant relationship was found between the students' educational goals and their science success. In line with the findings of this study, Bezek Güre, Kayri, and Erdoğan (2020) discovered that the goal that a student aspires to achieve in his educational life is crucial. In this research, it is apparent that as the students' goals grows, so does their science success. The fact that students who aim to graduate from a postgraduate education level have higher science success indicates that student's goals have an influence in their success.

Finally, it has been obtained that participating in science support courses "in two semesters" contributes significantly to science success in a statistically positive way. Similarly, Nartgün and Dilekci (2016) stated in their study that support courses greatly increase student motivation and course performance. In their research of secondary school teachers, Aküzüm and Saraçoğlu (2018) concluded that support courses help students academically. The science success of the students who participated in the science support courses only in the first semester and did not continue in the second semester was negatively affected by this process. It is a fact that weekend support branch courses, in general, enhance student success by reinforcing the topic and assisting in the resolution of many questions. From this perspective, students, who complete the course showing a willingness to continue the course, are more successful than students who drop out in the semester.

OLR method was examined in the context of this study to evaluate data obtained in the field of education with an ordinal categorical dependent variable, and it was discovered that the results produced were mostly similar to those found in the literature. This indicates that OLR has a high ability to predict the Educational data.

It is recommended that OLR method be used in studies in the field of education where the dependent variable is ordinal categorical. As a result, this method is expected to be a powerful and appropriate analytical method that will provide an unbiased and objective examination of the data structure.

References

- Abacı, Ç. Ç. (2015). *The evaluation of central system common exams in terms of different variables* (Master's thesis). Retrieved from <https://tez.yok.gov.tr>. (Thesis number. 421437)
- Abacıoğlu, S. & Ünal, İ.H. (2017). Determining the efficiency of companies by using data envelopment and ordinal logistic regression analysis: a study of weaving, apparel and leather industry *Eurasian Journal of Researches in Social and Economics*, 4 (12), 1-19.
- Güvendir, M. A. (2014). Student and school characteristics' relation to Turkish achievement in student achievement determination exam. *Education and Science*, 39(172). Large-Scale Assessment Special Issue
- Akamca, G. Ö. & Hamurcu, H. (2005). The effects of instruction based on multiple intelligence theory on students' science achievement, attitudes and retention of knowledge. *Hacettepe University Faculty of Educational Sciences Journal*, 28(28), 178-187.
- Akboğa Kale, Ö., (2020). Determination of poor compliance with osh rules of construction workers using ordinal regression model. *Mugla Journal of Science and Technology*, 6(1), 78-88.
- Akhan, Ş. & Bindak, R. (2017). The effect of some individual variables on secondary school students' math achievement: a regression model. *Ihlara Journal of Educational Research*, 2(2), 5-17.
- Akın, H.B. & Şentürk, E. (2012). Analysing levels of happiness of individuals with ordinal logistic analysis. *Öneri Journal*, 10.(37),183-193.
- Akıncı, B. (2020). *The examination of science curriculum and assessment studies according to the monitoring and evaluation of academic skills (ABİDE)* (Master's thesis). Retrieved from <https://tez.yok.gov.tr>.(Thesis number. 617651)
- Aksu, G., Güzeller, C. O. & Eser, M. T. (2017). Analysis of Maths Literacy Performances of Students with Hierarchical Linear Modeling (HLM): The Case of PISA 2012 Turkey. *Education and Science*, 42(191), 247-266.
- Aktürk, Ü. & Aylaz, R. (2013). Students' levels of self-sufficiency in a primary school. *DEUHYO ED*, 6(4),177-183.

- Aküzüm, C. & Saraçoğlu, M. (2018). Investigation of Secondary School Teachers' Attitudes towards Supporting and Training Courses, *Turkish Journal of Educational Studies*, 5(2), 97-121.
- Alkan, İ., Alkan, İ., & Bayri, N. (2017). A meta analysis study on the relationship between motivation for science learning and science achievement, *Dicle University Journal of Ziya Gökalp Faculty of Education*, (32), 865-874.
- Anıl, D. (2009). Factors Effecting Science Achievement of Science Students in Programme for International Students' Achievement (PISA) in Turkey. *Education and Science*, 152(34), 87-100.
- Arı, E. (2013). *Parallel lines assumption in ordinal logistic regression and analysis approaches* (Doctoral dissertation). Retrieved from <https://tez.yok.gov.tr>. (Thesis number. 348602)
- Arı, E. & Yıldız, Z. (2016). An examination of factors that affect the individuals' life satisfaction with ordinal logit regression analysis, *The Journal of International Social Research*, 9(42), 1362-1374.
- Aslanargun, E. (2007). The review of literature on school-parent cooperation and students' school success. *Manas University Journal of Social Sciences*, 18, 119-135.
- Aslanargun, E., Bozkurt, S. & Sarıoğlu, S. (2016). The Impacts of Socioeconomic Variables on the Academic Success of the Students. *Uşak University Journal of Social Sciences*, 9(3), 214-234.
- Azaapağası İlbağı E. & Akgün L., 2012. Examination of Attitudes of the Students Aged 15 In Terms of Pisa 2003 Student Questionnaire. *Western Anatolia Journal of Educational Science*, 3(6), 67-90.
- Bandura, A. (1993). Perceived self-efficacy in cognitive development and functioning. *Educational psychologist*, 28(2), 117-148.
- Bayat, N., Şekercioğlu, G. & Bakır, S. (2014). The Relationship Between Reading Comprehension and Success in Science. *Education and Science*, 39(176).
- Bezek Güre, Ö. Kayri, M. & Erdoğan, F. (2020). Analysis of Factors Effecting PISA 2015 Mathematics Literacy via Educational Data Mining. *Education and Science*, 45(202), 393-415.
- Bezek Güre, Ö., Kayri, M. & Erdoğan, F. (2019). Predicting factors affecting PISA 2015 Mathematics literacy via Radial Basis Function Artificial Neural Network. *Journal of Engineering and Technology*, 3(1), 1-11.
- Bozpolat, E. (2016). Investigation of the Self-Regulated Learning Strategies of Students from the Faculty of Education Using Ordinal Logistic Regression Analysis. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 16(1), 301-318.
- Büyüköztürk Ş., (2011), *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Ceylan, E., & Berberoğlu, G. (2010). Factors Related With Students' Science Achievement: A Modeling Study. *Education and Science*, 32(144), 36-48.
- Chang, Y.C. & Bangsri, A. (2020). Thai Students' Perceived Teacher Support on Their Reading Ability: Mediating Effects of Self-Efficacy and Sense of School Belonging. *International Journal of Educational Methodology*, 6(2), 435-446.
- Çalık, G. (2020). *Investigation of 8th grade students' science achievement in Turkey: Results from monitoring and evaluating academic skills study (ABIDE) 2016* (Master's thesis). Retrieved from <https://tez.yok.gov.tr>. (Thesis number. 608197)
- Çalışkan, M. (2008). *The impact of school and student related factors on scientific literacy skills in the programme for international student assessment PISA 2006* (Doctoral dissertation). Retrieved from <https://tez.yok.gov.tr>. (Thesis number. 176784)
- Celenk, S. (2003). The prerequisite for school success: Home-school cooperation. *Elementary Education Online*, 2(2), 28-34.

- Çokluk Ö., Şekercioğlu G. & Büyüköztürk Ş. (2012). *Sosyal bilimler için Çok değişkenli istatistik SPSS ve LISREL uygulamaları*. Ankara: Pegem Yayınları.
- Çokluk, Ö. (2010). Logistic Regression: Concept and Application. *Educational Sciences: Theory&Practise*, 10(3), 1357-1407.
- Dağlıoğlu, H. & Oral Erbaş, S. (2017). A Study on Correct Classification Performance of Unconstraint Partial Proportional Odds Model. *Gazi Journal of Engineering Sciences* 3(3), 14-26.
- Diaz, S. L. (1989). The home environment and Puertorican children's achievement: a researcher's diary. *In The National Association for Education Conference* (pp. 28-34).
- Doğan, N. & Barış, F. (2010). Tutum, Değer ve Özyeterlik Değişkenlerinin TIMSS-1999 ve TIMSS-2007 Sınavlarında Öğrencilerin Matematik Başarılarını Yordama Düzeyleri. *Journal of Measurement and Evaluation in Education and Psychology*, 1(1), 44-50.
- Doğan, N., Beyaztaş, İ. B. & Koçak, Z. (2012). The Effect of Self Efficacy Level of Students on Their Achievement in Terms of Their Grade Levels and Gender in A Social Studies Class: The Case of Erzurum. *Education and Science*, 37(165), 224-236.
- Elkonca, F. (2020). *An analysis of the DIF sources of ABIDE self-efficacy scale by means of a latent class approach* (Doctoral dissertation). Retrieved from <https://tez.yok.gov.tr>. (Thesis number. 630660)
- Erdinç Akan, O. (2016). *The investigation of the relationship between the characteristics of students and teachers and TIMSS 2011 8th grade students' achievement in respect to the cognitive domains: A two level hierarchical linear model analysis* (Master's thesis). Retrieved from <https://tez.yok.gov.tr>. (Thesis number. 450270)
- Erdoğan, E. & Acar Güvendir, M. (2018). The Relationship between Students Socioeconomic Attributes and Their Reading Skills in Programme for International Student Assessment. *Eskişehir Osmangazi University Journal of Social Sciences*, 20, 493-523.
- Fullerton, A.S. (2009). "A Conceptual Framework for Ordered Logistic Regression Models". *Sociological Methods and Research*, 38(2), 306-347.
- Fullerton, A.S. & Xu, J. (2012). "The Proportional Odds with Partial Proportionality Constraints Model for Ordinal Response Variables". *Social Science Research*, 41(1), 182-198.
- Gelbal, S. (2008). The Effect of Socio-Economic Status of Eighth Grade Students on Their Achievement in Turkish. *Education and Science*, 33(150), 1-13.
- Güvendir, M. (2017). Determination of the Relationship between the Students' "Mathematical Literacy" and "Home and School Educational Resources" in Program for International Student Assessment - (PISA 2012). *Mersin University Journal of the Faculty of Education* 13(1), 94-109.
- Halaby, Charles N. (1986). "Worker Attachment and Workplace Authority". *American Sociological Review* 51, 634-649.
- Jeynes, W. H. (2005). A meta-analysis of the relation of parental involvement to urban elementary school student academic achievement. *Urban education*, 40(3), 237- 269.
- Juan, A., Hannan, S. & Namome, C. (2018). I believe I can do science: Self-efficacy and science achievement of Grade 9 students in South Africa. *South African Journal of Science*, 114(7-8), 48-54.
- Karasar, N. (2006). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kartal, H. & Bilgin, A. (2009). Bullying and School Climate from the Aspects of the Students and Teachers. *Eurasian Journal of Educational Research*, (36), 209-226

- Keller, P. S., El-Sheikh, M., Granger, D. A. & Buckhalt, J. A. (2012). Interactions between salivary cortisol and alpha amylase as predictors of children's cognitive functioning and academic performance. *Physiology & Behavior*, 105, 987-995.
- Kılıç, S. (2016). Cronbach's Alpha Reliability Coefficient. *Journal of Mood Disorders*, 6(1), 47-48.
- Kırmızı, B. & Işığüzel, B. (2014). Determining the Factors Affecting Students' Achievement in German Language Learning, *Firat University Journal of Social Science*, 24(1), 13-24
- Kula-Kartal, S., & Mor-Dirlik, E. (2017). Historical development of the concept of validity and the most preferred technique of reliability: Cronbach alpha coefficient, *Abant İzzet Baysal University Education Faculty Journal*, 16(4), 1865-1879.
- Liu, X. (2009). Ordinal regression analysis: Fitting the proportional odds model using Stata, SAS and SPSS. *Journal of Modern Applied Statistical Methods*, 8(2), 30.
- Long, J. S., & Cheng, S. (2004). *Regression models for categorical outcomes*. Handbook of data analysis, 704.
- Maddala, G. S. (1983), *Limited-Dependent and Qualitative Variables in Economics*, New York: Cambridge University Press.
- Maier, S. R. & Curtin, P.A. (2005). Self-Efficacy Theory: A Prescriptive Model for Teaching Research Methods. *Journalism and Mass Communication Educator*, 59(4), 352-364.
- McCullagh, P. (2005). *Proportional-odds model*. Encyclopedia of Biostatistics, 6.
- McCullagh, P. & Nelder, J. A. (1983). *Generalized linear models*. New York: Chapman and Hall London.
- McCullagh, P. (1980). Regression models for ordinal data. *Journal of the Royal Statistical Society: Series B (Methodological)*, 42(2), 109-127.
- McCullagh, P., (1998). *The proportional odds model*. In: Armitage, Peter, Colton, Theodore (Eds.), the Encyclopedia of Biostatistics. John Wiley and Sons,
- MEB (2017). *Examination and evaluation of academic skills 8th grade report*, Ankara.
- Nartgün, Ş. S. & Dilekçi, Ü. (2016). Student and Teacher Views on Educational Support and Training Courses *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 22(4), 537-564.
- O'Connell, A.A. (2006). *Logistic Regression Models for Ordinal Response Variables*. California: Sage Publications.
- Okutan, S. (2017). *Investigation of secondary school students' success in science in terms of various variables* (Doctoral dissertation). Retrieved from <https://tez.yok.gov.tr>. (Thesis number. 478384)
- Özdamar, K. (2013). *Paket programlar ile istatistiksel veri analizi: MINITAB 16-IBM SPSS 21*. Eskişehir: Nisan Kitabevi
- Pala, N. M. (2008). *The effect of student and class characteristics on mathematical literacy and problem solving in accordance with PISA 2003 results* (Master's thesis). Retrieved from <https://tez.yok.gov.tr>. (Thesis number. 237681)
- Peterson, B. & Harrell, F. E. (1990). Partial proportional odds models for ordinal response variables. *Applied Statistics*, 39, 205-217.
- Ramirez, F. O., Luo, X., Schofer, E. & Meyer, J. W. (2006). Student achievement and national economic growth. *American Journal of Education*, 113(1), 1-29.
- Sadiç, A. & Çam, A. (2015). 8th grade students' epistemological beliefs for PISA performances and science and technology literacy, *Bilgisayar ve Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 3(5), 18-49.

- Şaşmaz, G.A. (2006). *Factors that affecting success of scientific literacy on students in Turkey that participate programme for international student assessment (PISA)* (Master's thesis). Retrieved from <https://tez.yok.gov.tr>.(Thesis number. 173187)
- Şenel, S.,& Alatlı, B. (2014). A Review of Articles Used Logistic Regression Analysis. *Journal of Measurement and Evaluation in Education and Psychology-EPOD*, 5(1), 35-52.
- Şevgin, H. (2013). *Research of secondary school students motivation to the Physical Science with the method of ordinal logistic regression* (Master's thesis). Retrieved from <https://tez.yok.gov.tr>. (Thesis number. 357572)
- Şevgin, H. (2020). *Predicting the ABIDE 2016 science achievement: The comparison of MARS and BRT data mining methods* (Doctoral dissertation). Retrieved from <https://tez.yok.gov.tr>. (Thesis number. 621221).
- Tabachnick, B. G.,& Fidell, L. S. (1996). *Using Multivariate Statistics* (3rd ed.). New York: Harper Collins.
- Tansel, A. & Güngör, N. D. (2004). Türkiye'den yurt dışına beyin göçü: Ampirik bir uygulama. *ERC (Economic Research Center) Working Papers in Economics*, 4(02), 1-10.
- Türkan, A., Üner, S., & Alıcı, B. (2015). An Analysis of 2012 PISA Mathematics Test Scores in Terms of Some Variables. *Ege Journal of Education*, 16(2), 358-372.
- Urfalı Dadandı, P. Dadandı, İ. & Koca, F. (2018). The relationships between socioeconomic factors and reading literacy according to PISA 2015 Turkey results. *International Journal of Turkish Literature, Culture Education*, 7(2), 1239-1252.
- Uzun, B. & Öğretmen, T. (2010). Assessing the Measurement Invariance of Factors that are Related to Students' Science Achievement across Gender in TIMSS-R Turkey Sample, *Education and Science*, 35(155).
- Uzun, N. B., Gelbal, S. & Öğretmen, T. (2010). Modeling the relationship between TIMSS-R science achievement and affective characteristics and comparing the model according to gender. *Kastamonu University, Kastamonu Education Journal*, 18(2), 531-544.
- Ülkü, S. (2019). *Investigation of measurement invariance of Turkish and science's subtests on ABIDE 2016 in relation to characteristics of teachers* (Master's thesis). Retrieved from <https://tez.yok.gov.tr>.(Thesis number. 584503)
- Whitted K. S. & Dupper, D. R. 2005. Best practices for preventing or reducing bullying in schools. *Children and Schools*, 27(3), 167-175.
- Williams, R. (2006). Generalized ordered logit/partial proportional odds models for ordinal dependent variables. *Stata Journal*, 6(1), 58-82.
- Winnaar, L., Arends, F. & Beku, U. (2018). Reducing bullying in schools by focusing on school climate and school socio-economic status. *South African Journal of Education*, 38(1).
- Wright, E. O., Baxter, J. & Birkelund, G. E. (1995). The gender gap in workplace authority: A cross-national study. *American sociological review*, 407-435.
- Yılmaz, M. (2021). Investigation of differential item functioning of the test items in the abide study by using propensity scores. (Master's thesis). Retrieved from <https://tez.yok.gov.tr>.(Thesis number. 665024)
- Yurdugül, H. (2006). The comparison of reliability coefficients in parallel, tau-equivalent, and congeneric measurements. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences*, 39(1), 15-37.

Disclosure Statements

1. Contribution rate statement of researchers: All authors contributed equally.
2. No potential conflict of interest was reported by the authors.

Araştırma Makalesi • Research Article

Vergi Gelirlerini Etkileyen Unsurların Tespit Edilmesi *Determination of Factors Affecting Tax Revenues*

Gökçen Aydınbaş*, Zeynep Erdinç**

Öz: Ülkeler, kamu kesimi borçlanması yoluna gitmeksizin temel harcamaların finansmanına yönelik optimum vergi geliri elde etme çabası doğrultusunda hareket etmektedir. Pek çok ülke, sınırlı kaynaklarını etkin şekilde kullanarak ekonomik büyüme ve kalkınmada en üst seviyeye ulaşma isteği ile vergi gelirlerini arttırmak adına verimli vergi politikaları uygulamayı amaçlamaktadır. Bu bakımdan, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için hangi faktörlerin hangi kısıtlar altında vergi gelirlerini etkileyeceğinin incelenmesi önemlidir. Bu çalışmanın amacı, 2007-2019 yıllık veri setinden yararlanılarak vergi gelirlerini etkileyen unsurların tespit edilmesidir. Çalışmadaki ülkeler, genel itibarıyla vergi gelirleri yüksek olan ülkeler arasından (Almanya, Amerika, Belçika, Danimarka, Fransa, Finlandiya, Hollanda, İngiltere, İsveç, İtalya, İzlanda, Meksika, Norveç, Portekiz ve Türkiye) seçilmiştir. Bu çalışmada kullanılan bağımlı değişken vergi gelirlerinin GSYH'deki payı iken, bağımsız değişkenler ise; kişi başına gayri safi yurt içi hâsıla (GSYH), beşeri sermaye endeksi ve politik istikrar endeksidir. Çalışmada ekonometrik yöntem olarak panel veri analizi kullanılmıştır. Çalışmada, vergi gelirlerinin GSYH'deki payı üzerinde gayri safi yurt içi hâsıla, beşeri sermaye endeksi ve politik istikrar endeksinin istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etki yarattığı bulgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vergi gelirleri, Ekonomik büyüme, Tüketim harcamaları, İnsani gelişme endeksi, Panel veri analizi

Abstract: Countries act in line with the effort to obtain optimum tax revenue in financing basic expenditures without resorting to public sector borrowing. Many countries have aimed to implement efficient tax policies to increase their tax revenues with the idea to reach the highest level in economic growth and development by using their limited resources effectively. In this context, it is important to examine which factors affect tax revenues under which constraints for both developed and developing countries. This study has aimed to determine the factors affecting tax revenues from 2007 to 2019 based on selected countries among (Germany, USA, Belgium, Denmark, France, Finland, Netherlands, England, Sweden, Italy, Iceland, Mexico, Norway, Portugal and Turkey) the important countries in tax revenues in general. While the dependent variable used in this study is tax revenues, the independent variables are gross domestic product (GDP) per capita, human capital index and political stability index. The econometric method used in the study is the panel data analysis method, in which fixed effects, random effects, generalized method of moments (GMM) and system GMM models are applied. In the study, it has been

* Doktora Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü
ORCID: 0000-0001-9435-5387, gkcnaydnbs@gmail.com

** Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
ORCID: 0000-0001-9599-0630, zerdinc@anadolu.edu.tr (Sorumlu yazar)

Cite as/ Atıf: Aydınbaş, G. & Erdinç, Z. (2022). Vergi gelirlerini etkileyen unsurların tespit edilmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 799-817. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1052093>

Received/Geliş: 01 January/Ocak 2022

Accepted/Kabul: 25 July/Temmuz 2022

Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2022

found that gross domestic production, human capital index and political stability index have statistically significant and positive effect on tax revenues.

Keywords: Tax revenues, Economic growth, Consumption expenditures, Human development index, Panel data analysis

Giriş

Sosyal, kültürel, politik ve ekonomik bir olgu olarak vergi, tamamen bir uygarlık meselesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Vergiler, toplumsal ihtiyaçların temini, sosyo-ekonomik hayata müdahale gibi pek çok hedefin gerçekleştirilmesini mümkün kılan kamu harcamalarının finansmanı bakımından devlet için en önemli gelir kaynağını teşkil etmektedir. Devlet tarafından bireylerin ödeme güçlerini de hesaba katarak özellikle kamu giderlerini karşılamak amacıyla alınan vergiler; aynı zamanda borçlanma, bütçe açıkları ve benzeri sorunların giderimi açısından da mali ve iktisadi politikaların en önemli aktörlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Zira kamu ihtiyaçlarını karşılama amacıyla vergilendirme, toplumda ekonomik refah ve adalet açısından bir ülkenin hükümeti adına yoğun vergi gelirlerini gerektirmektedir. Tam bu noktada vergi gelirlerinin, gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ekonomiler açısından hem mali dengeyi sağlamada hem de ekonomik sürdürülebilirlik ve büyüme, kalkınmada önemli bir yapı taşı olduğunu söylemek mümkündür. Çalışmada vergi gelirleri yüksek ülkeler arasından seçilen 15 ülke (Almanya, Amerika, Belçika, Danimarka, Fransa, Finlandiya, Hollanda, İngiltere, İsveç, İtalya, İzlanda, Meksika, Norveç, Portekiz ve Türkiye) baz alınarak vergi gelirlerini etkileyen unsurların saptanması amaçlanmıştır. Bu çalışmada kullanılan bağımlı değişken vergi gelirlerinin GSYH içerisindeki payı iken, bağımsız değişkenler olarak kişi başına gayri safi yurt içi hâsıla, beşeri sermaye endeksi ve politik istikrar endeksi belirlenmiştir. Bu çalışmanın orijinal yanı, önemi ve literatüre katkısı, seçilen ülkeler için vergi gelirlerini belirleyen unsurların ekonomik (kişi başına GSYH), politik (politik istikrar) ve sosyal (beşeri sermaye) açıdan ele alınmasıyla ortaya çıkmaktadır. Çalışmada ekonometrik yöntem olarak panel veri analiz yöntemi kullanılırken; bu kapsamda sabit etkiler, rassal etkiler, genelleştirilmiş momentler yöntemi (GMM) ve sistem GMM modelleri uygulanmıştır.

Çalışmada öncelikle, vergi gelirlerini etkileyen unsurlara ilişkin teorik bilgilendirme yapılmış olup kavramsal açıdan vergi gelirleri ele alınmıştır. Akabinde, seçilmiş ülke ekonomilerinde vergi gelirlerinden bahsedilmiş olup sonrasında vergi gelirlerini etkileyen unsurlar tartışılmıştır. Ardından vergi gelirlerini etkileyen unsurlara yönelik uygulamalı literatür incelemesi yapılmıştır. Diğer kısımda da araştırmacının ekonometrik yöntem ve bulgular kısmı değerlendirilmiştir. Son kısımda ise bulgular ile şekillenen sonuçlar yorumlanmış ve çeşitli politik öneriler sunulmuştur.

1. Vergi Gelirlerini Etkileyen Unsurlar: Teori ve Uygulamalı Literatür

Terminolojik köken olarak Latince “taxare” kelimesine dayanan “tax” (vergi) ifadesi; Türkçede “değer biçme, değerlendirme, hesaplama, tahmin etme, takdir etme ve ücretlendirme” anlamlarındaki İngilizcede “assess, estimate, evaluate” kavramları ile karşılanmaktadır. Devletlerin, egemenlik güçleri vasıtasıyla fonksiyonlarını yerine getirebilmesi (özellikle de kamu giderlerini temini) için finansman olarak “tek taraflı, zorunlu ve karşılıksız” bir ödeme niteliğindeki vergileri kullanması mümkün olmaktadır. Bir başka ifadeyle vergiler, merkezi yönetimlerin harcamalarını finanse etmek adına “ekonominin temel finansal depolayıcıları ve maliye politikası araçları” olarak kullanılmaktadır. Vergiler; merkezi idarenin, bir ülkedeki eğitim, sağlık hizmetleri ve yaşam standartları gibi pek çok unsurun geliştirilmesine katkıda bulunacak imkânların iyileştirilmesi açısından gerekli kamusal malların ve hizmetlerin, sosyal harcamaların finanse edilmesiyle birlikte gelirin yeniden dağıtılarak ekonomik istikrarın temininde, ekonomik büyüme ve kalkınma açısından destekleyici şekilde kullanılan en önemli ve düzenli ana gelir kaynağıdır. Zira ülkeler, ulusal ekonominin vergi kapasitesine yakın bir seviyede vergi toplamayı arzu etmekte; çünkü ülkelerin ekonomik faaliyetlerinin sürdürülebilirliği, ancak elzem bir gelir kaynağı olan vergi gelirlerinin sağlıklı ve sürekli bir şekilde temin edilmesine bağlı olmaktadır. En sağlıklı, sağlam gelir kaynağı olma niteliğinin yanı sıra vergiler, ekonomide devalüasyon ve emisyon gibi araçların istenmeyen neticelerini doğurmamaktadır. Tüm bu anlatılanlardan da anlaşıldığı üzere vergiler, ülkelerin en önemli kaynak toplama aracı olarak kabul edilmektedir (Ayenew, 2016: 70).

Ülkelerin, öncelikli ekonomik hedeflerini hayata geçirebilmeleri adına toplum üyelerinin de katkısıyla toplanan vergilerin, çeşitli yöntemlerle belirlenmesi mümkün olabilmektedir. Bu noktada; mali ve mali olmayan hedeflerin hayata geçirilmesi için vergilemede adaletin olması, gerek ekonomide refah kaybına yol açmaması gerekse istikrar ortamını desteklemesi açısından son derece önemlidir. Nitekim ülkelerde sağlam bir vergi sisteminin tasarlanması, politika yapıcıların en temel görevlerinden biri olarak görülmekte ve kamu ekonomisi araştırmaları açısından da önemli bir alanı oluşturmaktadır.

1.1. Kavramsal Çerçeveden Vergi Gelirlerine Bir Bakış

Etkin hükümetlerin tamamının elinde vergi gücü bulunmaktadır. Vergi kavramı, merkezi yönetim ve/veya yetkilendirilen diğer kamu kurum/kuruluşları tarafından gerçek veya tüzel kişilerden tahsil edilen, egemenlik hakkına dayalı, hukuki cebir altında ve yasal kurallar çerçevesinde kesin ve karşılıksız olarak alınan en önemli kamu geliri, ekonomik değer, parasal tutar anlamına gelmektedir (Karakoç, 2016: 414). Öte taraftan verginin yanı sıra kamu geliri olarak bilinen “harç, resim ve benzeri mali yükümlülükler” de bulunmaktadır. Ülkelerde vergiler, adaletli ve güvenli bir toplum yaratmak adına temin ettikleri asayiş, askeri, adli hizmetler için gerekli kaynağın da en önemli unsurunu teşkil etmektedir. Vergileme, devlet ve devletten vergileme konusunda yetkilendirilmiş kamu kurumu ile mükellefler arası bir borç-alacak ilişkisi anlamına gelirken; vergilendirme ise genel anlamıyla, kaynakları özel sektörden kamu sektörüne transfer etmenin bir aracı (yöntemini) ifade etmektedir (Şen vd., 2016: 119). Bu bağlamda ulusal ekonomik yaşantıda, devletin anayasa, idaresi ile bireylerin ekonomik açıdan temin ettikleri gelirlerinin bir bölümünün kendilerinden alınarak toplumun ekonomik geliri şekline getirildiği bir alana “vergilendirme” denmektedir. Hükümet vergilendirmeyi, yalnızca üretimi düşürme amacıyla değil geliri yükseltmek için de kullanabilmektedir. Pahalı mal ve hizmetlere uygulanan lüks tüketim vergileri, piyasayı etkileme gereksinimi olmaksızın geliri yükseltmektedir (Mill, 2019: 112-113). Nitekim yeraltı kaynakları açısından zengin olan ülkeler haricindeki diğer ülkeler, temelinde vergilendirme yoluyla gelir elde etmekte; vergilendirme olmaksızın ülkelerin faaliyetlerini gerçekleştirerek sunduğu mal ve hizmetlerin sürdürülebilirliği mümkün olmamaktadır (Barkoczy, 2016: 3-4). Bir başka deyişle vergilendirme ile hükümetler, özellikle kamu harcamalarının finansmanı bakımından kamu gelirleri içerisinde elzem, ekonomik planlamada (kalkınmada) büyük bir rolü olan vergi gelirleri elde etmektedirler. Bu sebeple, sürdürülebilir kalkınma için kritik bir unsur olan vergi gelirleri; devletin kapasitesini, hesap verebilirliğini ve vatandaşlarına karşı hassasiyetini arttırmakla birlikte kamu hizmetlerini sağlama, kalkınma ve yoksulluğu azaltma noktasında neredeyse tek kaynak olarak değerlendirilmektedir (Nnyanzi vd., 2016: 933).

Piyasa şartlarının geçerliliği söz konusu olan ülkelerde toplam kamusal gelirlerin %90-95’ini vergi gelirleri oluşturmakta; temin edilen vergi gelirlerinin tekrardan kamusal mal, hizmet, yatırım halinde toplum üyelerine geri dönmesi de, ekonomideki aktörlerin tümünün uyumlu bir şekilde hareket etmesini gerektirmektedir (Tecim, 2008: 39). Vergi gelirleri, gelir, harcama ve servet üzerinden elde edilmektedir.

1.2. Seçilmiş Ülke Ekonomilerinde Vergi Gelirleri

Modern bir refah devleti için daha iyi bir yaşam kalitesine erişmiş bir toplum yaratma arzusunun gerçekleştirilmesi, hükümetin yalnızca yeterli kaynakları seferber etme kapasitesine bağlı olmamaktadır. Bu minvalde, ilgili devletin gelir sağladığı ekonomik değişkenler “özellikle de vergi gelirlerinin derecesi” büyük önem taşımaktadır (Hassan vd., 2018: 472). Vergi gelirleri ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre detaylıca değerlendirildiğinde; gelişmiş ülkelerde elde edilen vergi gelirlerinin yüksek olduğu; gelişmekte olan ülkelerde ise vergi gelirlerinin dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin pek çoğu, artan kamu harcamaları ile birlikte temel gereksinimlerini finanse etme amacı doğrultusunda vergi gelirlerini artırmaktadır. Genellikle gelişmekte olan ülkelerin elde ettiği vergiler; gelir, mülkiyet, ticaret, satış ve katma değer vergileridir. Nitekim büyümenin finansmanı açısından problem yaşayan, borç yükü yoğun gelişmekte olan ülkelerin, harcamalarını (büyümelerini) finanse edebilecek güvenilir, istikrarlı bir vergi yapısının oluşturulması doğrultusunda çabaladıkları; ekonomik yapının ve ekonomi yönetiminin kurumsal hale geldiği gelişmiş

ülkelerin ise, genel anlamda vergi gelir performansında bir istikrarın olduğu görülmektedir. Bu noktada en önemli maliye politikası araçlarından biri olan vergi gelirlerinin, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin bütçe gelirlerinin yaklaşık %80-95'ini oluşturduğu belirtilmektedir (<https://www.gib.gov.tr>, Erişim tarihi: 20.11.2021). Seçilmiş ülke örneklerine yönelik vergi gelirleri tablo 1'de incelenmiştir:

Tablo 1. Seçilmiş Ülke Ekonomilerinde Vergi Gelirlerinin Karşılaştırılması

Ülkeler	Yıl	Vergi Geliri (\$ M.)	Vergi Geliri (Kişi başı \$)	Vergi Geliri (% GDP)
İsveç	2020	230 493.8	22 207	43.5
Avusturya	2020	181 144.7	20 279	42.4
Japonya	2019	1 616 774.9	12 812	31.4
Hollanda	2020	361 740.2	20 700	39.7
Belçika	2020	221 425.1	19 163	45.4
İrlanda	2020	85 848.1	17 148	20.7
Avustralya	2019	380 012.3	14 869	27.7
Çin	2019	3 154 302.5	2 237	22.1
Türkiye	2020	171 620.0	2 053	23.9
Fransa	2020	1 192 106.6	17 620	47.3
Almanya	2020	1 471 098.5	17 691	41.3

Kaynak: <https://countryeconomy.com>, Erişim tarihi: 12.07.2022

Tablo 1'den de takip edildiği üzere, son yıllar için vergi gelirlerinin GSYH'deki payı en yüksek olan ülkeler 2020 yılında; Fransa, Belçika, İsveç, Avusturya olmuştur. Türkiye ise belirtilen ülkelere kıyasla daha düşük düzeyde GSYH içerisinde vergi gelirlerine pay ayırmaktadır.

Dünyada içerisinde bulunduğumuz yüzyıldaki en önemli gelişme ekonomik, politik ve sosyal alanda meydana gelen globalleşme sürecidir ki bu süreçte, ülkelerin vergi sistemlerinin de çoğu kez değişim ve gelişmeye uğradığı görülmektedir. Günümüz dünyasında genellikle ülkelerin gelirleri artmakta ve gelişen dijital teknolojiler bu kapsamda önemli birer vergilendirme alanı oluşturmaktadır. Dijital teknolojilerin insanların yaşamındaki önemini artmasıyla dünya genelinde "Dijital Hizmet Vergisi" uygulamaları geliştirilmiştir. Özellikle global düzeyde faaliyette bulunan "Facebook, Amazon, Apple, Netflix ve Google" gibi büyük şirketlerin verginin odağı haline gelmesi ile dijital hizmetlere yönelik vergiler, dünya kamuoyunda bu şirketlerin baş harflerinin birleşiminden doğan "FAANG vergileri" şeklinde de adlandırılmaktadır. Söz konusu vergiye ilişkin ilk metinlere OECD ve Avrupa Birliği (AB) içerisinde rastlanmakta olup bu verginin yürürlüğe girdiği ilk ülkenin Fransa olduğu bilinmektedir. Son olarak da şuna değinmek gerekir ki; dijital süreçlerin hızlıca ilerlediği çağımızda, kurumların daha az vergi ödeyerek daha fazla kazanç sağlama amacı doğrultusunda zamanla gerçek kişi çalışanları istihdam etmekten kaçınması, bu nedenle de devletin vergi gelirinde azalma yaşanması ile ortaya çıkan teknolojik işsizliğin ciddi bir ekonomik problem yaratacağı aşikârdır. Bu sebepten ötürü devletin, gerçek kişi istihdamını koruyabilmesi bakımından en önemli koşul olarak, kurumlar için yeni nesil bir maliye politikası aracı "robot vergisi" düzenlemesi yapılması görülmektedir (Gedik, 2020: 24).

2007-2019 yıl aralığında Türkiye için yıllara göre vergi gelirlerine ilişkin değerlendirmelere tablo 2'de yer verilmiştir. Günümüz dijital dünyasında yaşanan gelişmelere paralel olarak Türkiye'de de farklı vergi uygulamalarının hayata geçirilmesi mümkün olmaktadır. Bu bağlamda, 20 Mart 2020 tarihli Resmî Gazetede yayımlanan "Dijital Hizmet Vergisi Uygulama Genel Tebliği" ile 01 Mart 2020 tarihi itibarıyla geçerli olmak üzere "Dijital Hizmet Vergisi" uygulaması yürürlüğe girmiştir (PwC, 2020). Yeni vergi uygulaması neticesinde 2020 yılı Nisan ayı için "68 milyon TL" ve 2020 yılı Mayıs ayı için ise "72 milyon TL" değerinde vergi toplandığı belirtilmiştir (<https://www.gib.gov.tr>, Erişim tarihi: 20.11.2021).

Tablo 2. Türkiye’de Yıllara Göre Vergi Gelirleri (2007-2019)

Yıllar	Vergi Gelirleri	Pay (%)	Vergi Gelirlerindeki Artışlar (Yıllık, %)
2007	171 098 466 000	84	13.11
2008	189 980 827 000	84	11.04
2009	196 313 308 000	84	3.33
2010	235 714 637 000	86	20.07
2011	284 490 017 000	89	20.69
2012	317 218 619 000	87	11.50
2013	367 517 727 000	88	15.86
2014	401 683 956 000	87	9.30
2015	465 229 389 397	89	15.82
2016	529 607 900 959	87	13.84
2017	626 082 414 676	89	18.22
2018	738 180 401 147	87	17.90
2019	819 603 098 822	82	11.03

Kaynak: Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB)

Son iki yılda tüm dünyada yaşanan COVID-19 salgınına yönelik gelen kısıtlamalar neticesinde oluşan talep daralması, dünya genelinde olduğu gibi Türkiye’de de kamu vergilerinin azalmasına ve mali bütçe açığının yükselmesine yol açmıştır. Nitekim daralan ekonomik aktivite sonucu kamu vergi gelirlerinin %48,7 küçüldüğü (alt kalemler bazında ise üretim, istihdam üzerinden alınan vergilerin %49,6; tüketimden alınan vergi gelirlerinin %47,7 azaldığı) görülmektedir (Yeldan vd., 2020: 11).

1.3. Vergi Gelirlerini Etkileyen Unsurlar

Yalnızca bir kamu geliri olmayarak aynı zamanda ekonomik, mali, politik ve sosyal anlamda etkili bir araç niteliğini taşıyan vergilerden elde edilen gelirlerin hangi faktörlerden etkilendikleri veya hangi faktörlerce belirlendikleri ülkeler açısından son derece önemlidir. Ülke ekonomileri için vergi gelirlerinin belirlenmesinde pek çok faktör rol almaktadır (Basheer vd., 2019: 55). Bu bağlamda vergilerin kullanım alanlarının, genellikle toplumdaki kamusal mal ve hizmet gereksinimini gidermek (adalet, güvenlik ve benzeri hizmetlerini sağlamak gibi) olduğu görülmektedir (Addison vd., 2012).

Ekonomik koşullar, ekonomide yaşanan yapısal değişimler, finansal gelişmeler ve büyüme oranları bütçe gelirlerini ve dolayısıyla da vergi gelirlerini etkilemektedir (Bruce vd., 1999: 162). Vergi gelirlerinin ekonomik yapıya yönelik hassasiyeti, ekonomik yönetimlerinin faaliyet alanlarını genişletmektedir. Ekonomide yaşanan deflasyonist ve/veya enflasyonist dönemlerinde beklenen (arzulanan), vergi gelirlerinin otomatik istikrar aracı olmasıdır. Dolayısıyla, ekonomik büyümenin yaşandığı dönemlerde vergi gelirleri artmakta; ekonominin daraldığı dönemlerde ise vergi gelirleri azalmaktadır. Vergi gelirlerinin artmasına neden olan diğer unsurlar arasında; bütçe açıkları neticesinde borçlanmanın artması ile kamu harcamalarının etkinsiz kullanımı yer almaktadır. Bunun yanı sıra; kamu gücünün kişisel çıkar amaçlı kötüye kullanımı anlamına gelen yolsuzluklar; vergi kaçakçılığı, düzensiz vergi istisnaları ile zayıf vergi idaresi, fiyatlar genel düzeyindeki artışın vergi gelirleri üzerindeki olumsuz etkileri dikkat çekmektedir. Nitekim vergi gelirleri üzerinde etkili faktörler; büyüme ve enflasyon oranı, ekonominin dış ticarete açılma seviyesi, genel ekonomik yapıdaki tarım ve kayıt dışı ekonominin payı, kişi başına gelir düzeyi, toplumsal vergi bilincinin düzeyi ve vergi idaresinin etkinliği olarak sıralanabilmektedir. Aşağıda vergi gelirlerini etkileyen faktörler detaylıca incelenmektedir:

Beşeri Sermaye (İnsani gelişmişlik): Diğer üretim faktörlerinin daha etkin (verimli) kullanımını sağlayan, üretime katılan işgücünün sahip olduğu bilgi, kabiliyet, tecrübe, dinamizm ve benzeri değerler “beşeri sermaye” olarak tanımlanmaktadır (Akça, 2015: 33). Ekonomik kalkınmanın en önemli faktörlerinden biri olan beşeri sermaye vergi gelirlerine olumlu etki eden faktörler arasında yer almaktadır. Bu bakımdan beşeri sermayenin, insani gelişmişliğin artırılarak insani koşulların iyileştirilmesi için vergi ve diğer gelirlere gereksinim duyulmaktadır.

Bölgesel Dengesizlik: Bölgesel dengesizlik, bir ülkenin çeşitli bölgelerinde meydana gelen ekonomik ve sosyal fırsat eşitsizliği anlamına gelmektedir. Bir başka yaklaşım ile bölgesel dengesizlik, bir ülkedeki herhangi bir bölgenin diğer bölgelere kıyasla herhangi bir nedenden dolayı daha çekici olması, diğer bölgelerden bu bölgeye doğru bir girişimci, işgücü ve sermaye akımının gerçekleşmesi gibi durumları ifade etmektedir. (Küçüköğlü, 2005: 36-37). Bölgesel gelişmişlik farklarını azaltmada ön koşul, geri kalmış bölgelerin gelişmiş bölgelerden daha hızlı kalkınmasını olanaklı hale getirmektir. Bu bakımdan devlet politikası araçları olarak kamu gelir ve giderleri bölgesel kalkınmanın temininde etkin bir politika aracı olarak kullanabilmektedir. Dolayısıyla da devletin en önemli gelir kaynaklarından birisi olan vergiler, bölgesel dengesizlikleri giderici veya en azından hafifletici bir olgu biçiminde nitelendirilmektedir (Kılıçarslan, 2009: 40-50).

Demokrasi Düzeyi: Son dönem ampirik ve teorik çalışmaların pek çoğunda demokrasi düzeyinin vergi gelirlerini olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. 1990'lı yıllar itibarıyla, gerek gelişmiş ülkelerde gerekse gelişmekte olan ülkelerde demokrasi düzeyindeki artışlarla birlikte vergi gelirlerinin de arttığı görülmektedir (Ehrhart, 2009).

Dış Ticaret Hacmi (Ticari Dışa Açıklık): Ticari dışa açıklık (OPENNES), ihracat-ithalat vergilerini içerdiğinden ötürü vergi gelirleri performansında son derece önemli bir unsurdur (Gupta, 2007). Bu bağlamda, dış ticaret faaliyetleri üzerinden alınan dış ticaret vergilerinin vergi gelirini artıracığı belirtilmektedir.

Döviz Kuru: Döviz kurunun vergi gelirleri üzerinde etkilerini ikiye ayırmak mümkündür: (1)Daraltıcı ekonomik politikalarda döviz kurunun devalüe edilmesiyle bütün ekonomik aktivitelerin canlandırılması neticesinde vergi gelirlerini artırıcı etkisi bulunmaktadır. (2)Aksine genişletici ekonomik politikalarla beraber uygulanarak döviz kurunun aşırı değerlenmesi ve buna ilişkin olarak da ekonomik aktivitenin düşmesi, vergi gelirlerini azaltıcı yönde etki yaratmaktadır (Chaudhry vd., 2010).

Ekonomik Büyüme ve Kalkınma: Ekonomik büyüme ve kalkınma genel olarak beraberinde yüksek düzeyde okuryazarlık oranı ve parasallaşma oranları, daha katı hukuki yaptırımlar ve benzeri hem kurumsal hem de beşeri gelişmeleri getirmektedir. Bu gelişmeler, vergi kapasitesini artırıcı en temel unsurlardan sayılmaktadır (Lotz vd., 1967).

Ekonomik Özgürlük: Tercihlerde, mübadelede ve rekabette özgürlük ile mülkiyetin korunması kavramlarını da içeren ekonomik özgürlük; devlet müdahalesi gerekmeksizin açık piyasalar, hukukun üstünlüğü ve sağlam para elde etme, gerekli kurumsal ortamlarda ekonomik işlemler yapma özgürlüğü anlamına gelmektedir (Bahtiyar ve Odabaş, 2020: 140-141; Gwartney ve Lawson, 2003: 406). Tüm bu niteliklere sahip olan ekonomik özgürlük, bir ülkede sosyo-ekonomik performansı artırarak söz konusu performanslar üzerinden alınan vergi gelirlerini de artırmaktadır (Kutbay, 2020: 304).

Enflasyon: Enflasyon; yatırım, tasarruf, tüketim üzerindeki etkisi ile birlikte vergi gelirlerini de direkt olarak etkilemektedir (Javid vd., 2012). Enflasyonun vergi gelirleri üzerindeki temel etkisi literatürde Tanzi etkisi olarak geçen enflasyonun verginin reel değeri üzerindeki etkisine denmektedir (Ekici, 2009). Bu teorik açıklama incelendiğinde; verginin tahakkuku ile tahsilatı arasındaki gecikme ile ilişkili olarak enflasyonun verginin reel değerini etkilediği anlaşılmaktadır. İlgili gecikmeye göre verginin reel değerinde meydana gelen aşınma şu şekilde formüle edilmektedir: " $R=1/(1+p)^n$ " ki bu formülde verginin reel değeri "R" olarak ifade edilirken, "p" aylık enflasyon oranını, "n" ise aylık gecikme süresini temsil etmektedir. Bu teoriye göre; tahsil ve tahakkuk süresi arasındaki gecikme her ne kadar uzar ise verginin reel değeri de o denli azalmaktadır (Tanzi, 1980: 76). Bu bağlamda yüksek enflasyonun vergi gelirlerine direkt etki etmesi ve bu durumdan vergi mükelleflerinin olumsuz etkilenmesi neticesinde tutum ve davranışlarının değişmesi mümkün olmaktadır.

Gelir Dağılımı: Gelir dağılımının adil olarak gerçekleşmesi için sosyal devlet anlayışı gereği devlet, gelir dağılımını adaletsizliğini önlemek adına çeşitli araçlar ile müdahalede bulunmaktadır. İlgili müdahale araçları arasında vergiler de bulunmakta ve devlet vergi politikası ile gelir dağılımını etkilemektedir. Kayıt dışı Ekonomi: Literatürde enformel, gayri resmi, gizli ya da yasa dışı ekonomi olarak da adlandırılan kayıt dışı ekonominin büyüme dinamikleri haricindeki ilk etkisi vergi kaybıdır.

Yaygın olarak kabul edilen görüş, kayıt dışı sektörün azaltılması ile vergi gelirlerinin artacağı şeklindedir (Savaşan, 2004).

Kentleşme: Uygulamalı literatür incelendiğinde kentleşmenin de vergi gelirlerini istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilediği görülmektedir. Sanayileşme ile gelen en temel ekonomik değişiklik olarak bilinen kentleşme, temelinde bireylerin kamusal mal ve hizmetlerini artırarak vergi gelirlerini de artırıcı bir unsur olup bunun vergi idaresinin denetim (kayıt altına alma) işlemleri açısından da olumlu bir etkisi bulunmaktadır (Dioda, 2012). Ayrıca kentleşmenin maaş oranlarını artırmasıyla birlikte özel mülk edinmenin artışı özellikle de servet vergileri açısından oldukça önemlidir. Zira servet vergileri, kırsal kesime nazaran kentleşme ve nüfus yoğunluğunun oransal olarak yüksek bölgelerde toplanmasından ötürü vergi gelirlerini artırıcı bir unsur olarak kabul edilmektedir (Mahdavi, 2008).

Pandemi: Yaşanılan salgın hastalık döneminde, boyutları farklı olsa da ülkelerin tümü; indirim, istisna, mali destek ve teşvik üzerine çeşitli açıklamalar getirmiştir. Bir başka deyişle bu dönemde, hükümetler, vergi gelirlerine müdahale etmiştir. Dolayısıyla pandeminin yansımaları, vergi gelirlerinin azalması şeklinde olmuştur. Bu durumdan ötürü de, COVID-19 küresel salgın krizinin vergi gelirlerini olumsuz etkilediği anlaşılmaktadır (Erdoğan vd., 2021: 6486).

Politik İstikrar: Ekonomilerde kurumsallaşma açısından son derece önemli olan politik istikrar unsuru, özellikle vergi gelirlerine ilişkin olarak bireylerin vergi ödeme isteklerini artırıcı yönde etki yaratmaktadır (Chaudhry vd., 2010). Aksine iç çatışma, siyasal çatışma, terör ve benzeri durumlarından vergi gelirlerinin negatif yönde etkileneceği aşikârdır. Buna ilaveten, politik istikrarın bir yansıması olarak kamu düzeninin yüksekliği de vergi gelirlerini olumlu etkilemektedir (Addison vd., 2001).

Terörizm: Sivil halka karşı uygulanan bir tehdit, şiddet olgusu, terör olarak nitelendirilmektedir. Terör eylemlerinin siyasi, dini ve ideolojik amaçları bulunmaktadır. Siyasi amaçlı terör eylemleri temelinde siyasi rejimi, iktidarı veya ekonomi politikalarını değiştirme arzusuna dayanmaktadır (Rathbone ve Rowley, 2002: 4). Terör eylemleri ile mücadeleye karşılık devlet, savunma harcamalarına belli oranda pay ayırmakta, savunma harcamalarının finansmanı da vergi gelirleri ile karşılanmaktadır. Bu durum da vergi gelirleri ile terör ilişkisini doğrulamaktadır (Çiçek vd., 2014: 410).

Turizm: Turizm talebinin vergi gelirleri üzerinde artırıcı etki yarattığı kabul edilmektedir. Bu bağlamda turizm talebinin doğrudan, dolaylı, uyarılmış etkilerine, Keynesyen çoğaltan prensibinden yola çıkarak ilk olarak Archer (1978) turizm çoğaltanı yaklaşımı ile açıklama getirmiştir. Turizm talebindeki değişimin ekonominin gelir ve harcamada ne denli bir değişim yaratacağını gösteren matematiksel katsayıya “turizm çoğaltanı” denmektedir (Hojo, 2002: 16).

Yoksulluk: Literatürdeki uygulamalı çalışmalar incelendiğinde; yoksulluk düzeyi yüksek ülkelerde, toplam vergi gelirlerinin azalma eğiliminde olduğu görülmektedir. Nitekim yolsuzluk, öncelikli olarak ülkelerin kamu mali dengesini bozarak başta ekonomik istikrarı, gelir dağılımı, kamu harcamaları ile birlikte toplam vergi gelirleri üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır (Bakırtaş, 2012: 96).

1.4. Vergi Gelirlerini Etkileyen Unsurların Uygulamalı Literatür İncelemesi

Gelişmiş, gelişmekte olan ve diğer kategorilerdeki ülkelerin tümünün vergi gelirlerinin tahsilâtını maksimum düzeye çıkarma hedefleri ile vergilendirme, küresel platformda yıllardan beri tartışılacak bir konu olmuştur. Vergileme sistemi (yapısı) gereği, ekonominin kalkınmasındaki önemli rolü ile çeşitli faktörleri etkilemesi ve bu faktörlerden etkilenmesi beklenen bir durumdur (Ansari, 1982: 1035). Gelişmekte olan ülkelerde özellikle vergi gelirlerini etkileyen faktörlerin (değişkenlerin) daha çok çeşitlendiğini söylemek mümkündür. Literatürde vergi gelirlerini etkileyen (belirleyen) faktörleri çeşitli yönlerle inceleyen pek çok çalışma mevcuttur. Bu çalışmalar ile genellikle dışa açıklık, enflasyon, hesap verilebilirlik, kişi başına gelir düzeyi (GSYH), mortalite, politik istikrar, tarım ve sanayi sektörü ve benzeri göstergelerin vergi gelirlerinin belirleyici unsurları olduğu tespit edilmiştir. Yapılan çalışmalarda; özellikle finansal sistemin vergi gelirlerinden olumsuz etkilendiği bulgusuna varılmıştır. Vergi gelirlerini etkileyen unsurlara ilişkin uygulamalı literatür incelemesine tablo 3’te yer verilmiştir.

Tablo 3. Vergi Gelirlerini Etkileyen Unsurların Uygulamalı Analizine İlişkin Literatür Özeti

Yazar (lar)	Örneklem Grubu	Veri Seti (Dönem aralığı)	Araştırma Tekniği- Metodoloji	Temel Bulgular
Ajaz vd., (2010)	25 Gelişmekte olan Ülke	1990-2005	Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM)	Çalışmaya göre, istatistiksel açıdan vergi gelirlerini anlamlı ve olumlu etkileyen unsur; kamu endeksi iken olumsuz etkileyenin ise yolsuzluk olduğu sonucuna varılmıştır.
Chaudhry vd., (2010)	Pakistan	1973-2009	EKK Analizi	Çalışmada vergi gelirlerinin önemli belirleyicilerinin; dış borç, dış yardım, geniş para arzı, politik istikrar ve ticari açıklık olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Addison vd., (2012)	39 Sahra altı Afrika ülkesi	1980-2005	Panel GMM	Çalışmada vergi gelirleri/GSYH oranını olumlu etkileyen unsurların; açıklık, katma değer vergisi, kentleşme, kişi başına GSYH, ülkedeki barış ortamı olduğu; tarımın GSYH'deki payı ve yabancı yardımlar gibi değişkenlerin ise negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Dioda (2012)	32 Latin Amerika ülkesi	1990-2009	Panel Veri Analizi	Çalışmaya göre, vergi gelirlerini olumlu etkileyen unsurlar; açıklık, eğitim düzeyi, kadınların işgücüne katılımı, kişi başına GSYH, nüfus yoğunluğu, politik istikrar ve sivil özgürlükler iken; vergi gelirlerini olumsuz etkileyenler ise, tarımın GSYH'deki payı ve gölge ekonomilerin olduğu saptanmıştır.

Tablo 3. Vergi Gelirlerini Etkileyen Unsurların Uygulamalı Analizine İlişkin Literatür Özeti (Devamı)

Yazar (lar)	Örneklem Grubu	Veri Seti (Dönem aralığı)	Araştırma Tekniği- Metodoloji	Temel Bulgular
Karagöz (2013)	Türkiye	1970-2010	Johansen Eşbütünleşme Testi & EKK yöntemi	Çalışmaya göre, vergi gelirlerini olumlu etkileyen faktörler, dış borç stoku, ekonominin parasallaşma oranı, kentleşme oranı iken; olumsuz etkileyen ise tarım sektörünün GSYH'deki payı olduğu belirlenmiştir.
Castro vd., (2014)	OECD üyesi 34 ülke	2001-2011	Statik & Dinamik Panel Veri Teknikleri	Çalışmaya göre, vergi gelirlerini olumlu etkileyen unsurlar; kişi başına GSYH, sanayi sektörü ve sivil özgürlükler iken; olumsuz etkileyenler ise doğrudan yabancı yatırımların gayrisafi sabit sermaye oluşumundaki payları ve tarım sektörü olarak tespit edilmiştir.
Ayenew (2016)	Etiyopya	1975-2013	Johansen Eşbütünleşme Testi	Çalışmaya göre vergi gelirlerini anlamlı ve olumlu etkileyen faktörler; uzun vadede kişi başı GSYH, dış yardımlar ve sanayi üretiminin GSYH'deki payı iken; olumsuz etkileyen ise enflasyon olarak belirlenmiştir.
Aydiner (2018)	Türkiye	2008-2017	Panel Veri Analizi	Çalışmada ihracattaki artışın bölgelerden toplanan vergi gelirin anlamlı bir katkı sağlamakla birlikte ihracat yapan işletme sayısındaki artışın da vergi gelirlerini artırıcı bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır.
Gobachew vd., (2018)	Etiyopya	1999-2015	Çoklu Regresyon Analizi & SEK Yöntemi	Çalışmada vergi gelirlerini olumlu etkileyen unsurların; sanayi sektörünün GSYH'deki payı, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının GSYH'deki payı, kişi başına gelir ile dışa açıklık düzeyi olduğu; olumsuz etkileyenlerin ise tarım sektörünün GSYH'deki payı ile enflasyon oranının olduğu belirlenmiştir.
Karabulut vd., (2018)	Türkiye	2002-2016	Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi	Çalışmada vergi gelirleri üzerinde en etkili değişkenin GSYH olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 3. Vergi Gelirlerini Etkileyen Unsurların Uygulamalı Analizine İlişkin Literatür Özeti (Devamı)

Yazar (lar)	Örneklem Grubu	Veri Seti (Dönem aralığı)	Araştırma Tekniği- Metodoloji	Temel Bulgular
Basheer (2019)	vd., Bahreyn & Umman	1990-2014	Sabit Etkiler Panel Veri Analizi	Çalışmada vergi geliri üzerinde doğrudan yabancı yatırım net girişi, GSYH ve nakit fazlası açığı gibi ekonomik değişkenlerin finansal değişkenlere nazaran daha fazla etkili olduğu tespit edilmiştir.
Bahtiyar (2020).	vd., 32 OECD ülkesi	1996-2016	Panel Eşbütünleşme Testleri (Pedroni (1999), Kao (1999) ve Johansen-Fisher), FMOLS & DOLS Tahminçileri	Çalışmada, ekonomik özgürlük seviyesinin vergi gelirleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu saptanmıştır.
Keyifli (2020)	OECD üyesi 20 ülke	2000-2020	İki Aşamalı Sistem Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi	Çalışmada vergi gelirleri ile; ekonomik özgürlük ve endeksin alt bileşenlerinden düzenleyici verimlilik, piyasa açıklığı arasında istatistiksel bakımdan anlamlı ve pozitif etkisi olduğu; vergi gelirleri ile hükümet büyüklüğü arasında istatistiksel açıdan anlamlı ancak negatif etkisi olduğu; vergi gelirleri ile hukukun üstünlüğü arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna varılmıştır.
Kutbay (2020)	Yükselen piyasa ekonomileri (Brezilya, Çin, Endonezya, Hindistan, Meksika, Rusya ve Türkiye)	1995-2017	Sabit Etkiler Panel Veri Analizi	Çalışmada vergi gelirlerinin; hukukun üstünlüğü, düzenleyici verimlilik ve piyasa açıklığı değişkenlerinin artışıyla artarken; hükümetin büyüklüğü değişkenindeki artışla paralel olarak ise azaldığı tespit edilmiştir.
Erdoğan (2021)	vd., Türkiye	2006.M01-2021.M01	Doğrusal ARDL İle Doğrusal Olmayan ARDL Yöntemleri, Etki-Tepki Fonksiyonları & Varyans Ayrıştırması yöntemleri	Çalışmada, (COVID-19) pandemi şartları altında ülkelerin iktisadi büyüme oranlarının düşük olmasından kaynaklı olarak vergi gelirlerinde azalma olacağı belirtilmiştir.

Tablo 3. Vergi Gelirlerini Etkileyen Unsurların Uygulamalı Analizine İlişkin Literatür Özeti
(Devamı)

Yazar (lar)	Örneklem Grubu	Veri Seti (Dönem aralığı)	Araştırma Tekniği- Metodoloji	Temel Bulgular
Singoro (2021)	Kenya	2003-2018	Korelasyon & Regresyon Analizi	Çalışmada, insani gelişme endeksi ile vergi gelirleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Kaynak: Uygulamalı literatür özeti tablosu yazarlarca derlenerek hazırlanmıştır.

Litaratür ile karşılaştırıldığında bu çalışmanın orijinal yanı ve önemi, seçilen ülkeler için vergi gelirlerini belirleyen unsurların ekonomik (kişi başına GSYH), politik (politik istikrar) ve sosyal (beşeri sermaye) açıdan ele alınmasıyla ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın literatüre katkısı, değişkenlerin bu şekilde kategorize edilmesi noktasında oluşmaktadır. Çalışmanın gerek teori ve literatür incelemesinde gerekse uygulamasında mümkün oldukça güncel içeriklere yer verilmiştir.

2. Ekonometrik Analiz

2.1. Veri Seti Tanıtımı ve Model

Bu çalışmanın amacı, vergi gelirleri üzerinde etkili faktörlerin panel veri analiz yöntemiyle ekonomik (kişi başına GSYH), politik (politik istikrar) ve sosyal (beşeri sermaye) çerçevede incelenmesidir. Çalışmada kullanılan ekonometrik yöntem kapsamında sabit etkiler, rassal etkiler, genelleştirilmiş momentler yöntemi (GMM) ve sistem GMM modelleri uygulanmıştır. Çalışma, geneli vergi gelirleri yüksek olan ülkeler arasından seçilmiş olan 15 ülke (Almanya, Amerika, Belçika, Danimarka, Fransa, Finlandiya, Hollanda, İngiltere, İsveç, İtalya, İzlanda, Meksika, Norveç, Portekiz ve Türkiye) için 2007-2019 dönemi bazında ele alınmıştır. Analizler, Stata 14 sürümü yardımıyla elde edilmiştir. Çalışmada kullanılan ülke verileri; Dünya Bankası (World Bank), Dünya Bankası Yönetişim Göstergeleri (World Bank Governance Indicators-WGI) ve Penn World Table (PWT) veri tabanlarından temin edilmiştir. Değişkenlere ilişkin verilere tablo 4’te yer verilmiştir:

Tablo 4. Çalışmanın Veri Setine İlişkin Bilgiler

Değişkenler (2007-2019)	Kod	Verilerin Alındığı Kaynak
Vergi Gelirlerinin GSYH’deki payı	VRG	Dünya Bankası (World Bank)
Kişi başına Gayri Safi Yurt içi Hâsıla	GSYH	Dünya Bankası (World Bank)
Beşeri Sermaye Endeksi	BSE	Penn World Table (PWT)
Politik İstikrar Endeksi	PIE	Dünya Bankası Yönetişim Göstergeleri (World Bank Governance Indicators “WGI”)

Kaynak: Yazarlar tarafından çalışmanın ekonometrik analiz kısmında kullanılan verilerin tanıtımı yapılarak kaynakları açıklanmıştır.

Çalışma çerçevesinde yapılan analizde vergi gelirlerinin GSYH’deki payı (LNVRG) bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Bağımsız değişkenler ise kişi başına gayri safi yurt içi hâsıla (LNGSYH), beşeri sermaye endeksi (BSE) ve politik istikrar endeksi (PIE) olarak analize dâhil edilmiştir. Bu

açıklamalardan da anlaşıldığı üzere, vergi gelirleri ve gayri safi yurt içi hâsıla modele logaritmik olarak dâhil edilmiştir. İlgili değişkenler ile kurulan model aşağıdaki şekilde formüle edilmiştir:

$$\log(\text{VRG})_{it} = \alpha_0 + \beta_1 \log(\text{GSYH})_{it} + \beta_2 (\text{BSE})_{it} + \beta_3 (\text{PIE})_{it} + \varepsilon_i \quad (1)$$

Buradaki ifadeler; ülkeler için $i=1, \dots, N$; zaman boyutu için $t=1, \dots, T$ ve hata terimi için ε ile sembolize edilmektedir.

2.2. Araştırma Etiği

“Vergi Gelirlerini Etkileyen Unsurların Tespit Edilmesi” adlı çalışma bilimsel etik kuralları dikkate alınarak hazırlanmış olup çalışmada yer alan atıflar doğru ve eksiksiz biçimde gösterilmiştir. Ayrıca ilgili çalışma, başka bir akademik yayına değerlendirilmek üzere gönderilmemiştir. Etik kurul izin belgesi bu çalışma için gerekli olmamaktadır.

2.3. Ekonometrik Metodoloji

Ekonomik araştırmaların yapılışında yatay kesit, zaman serisi veya panel veri olarak farklı veri türlerinden yararlanılmakta ve her bir veri türüne uygun modeller geliştirilmektedir. Çalışmada kullanılan panel veri, hem yatay kesit verilerini hem de zaman serisi verilerini bir arada içermektedir. Aşağıda “k” değişkenli bir panel veri regresyon modeli formüle edilmiştir:

$$Y_{it} = \beta_{1it} + \beta_{2it} + \dots + \beta_{kit} X_{kit} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Buradaki gösterimlerde, kesit birimini “i” ve zaman dönemini ise “t” ile sembolize edilmektedir. Y değişkeni açıklanan değişken iken, X açıklayıcı değişken olup “k” adet, “ε” ise sıfır ortalama ve sabit varyansa sahip hata terimini göstermektedir.

Çalışmada panel veri analizi kapsamında sabit etkili, tesadüfi etkili modeller, GMM ve sistem GMM modelleri incelenmektedir. Panel veri regresyonlarında kullanılan iki temel yaklaşım da Sabit Etkiler Modeli (SEM) ve Tesadüfi Etkiler Modeli (REM) olarak bilinmektedir. Sabit etkili regresyon modeli; olaylar arasındaki farklılıkları gösteren ancak zamana göre sabit ve ihmal edilen değişkenlerin kontrolünde kullanılmaktadır. Zira sabit etkili model, sabit terimin birimler boyunca değişen doğrusal bir regresyon modeli şeklinde tanımlanmaktadır. Bir başka deyişle, katsayıların birimlere, birimler ile zamana göre değiştiği varsayımına dayanan modeller “Sabit Etkiler Modeli” olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda birimler arası tüm davranışsal farklılıkların sabit ile yakalandığı varsayımı altındaki model, “birime özgü sabit etkiler modeli” ve sabitler ise “birim sabit etkileri” olarak adlandırılmaktadır. Nitekim sabit etkiler regresyon modeli, mevcut her birimde bir tane olmak üzere toplamda “n” tane farklı sabit terim içermektedir. Bu sabit terimler, gösterge değişkenleri ile belirtilebilmekte ve bu gösterge değişkenleri ise birimden birime (ülkeler, firmalar, bireyler) değişen, ancak zamanla (yıllık, aylık, çeyreklik) sabit olan dışlanan tüm değişkenlerin etkilerini kapsamaktadır. Sabit Etkili Model aşağıdaki gibi formüle edilmektedir (Gujarati, 2003: 642-644):

$$Y_{it} = \alpha_i + \beta_2 X_{2it} + \varepsilon_{it} + \lambda_i \quad (\text{Çift Yönlü Sabit Etkiler Modeli}) \quad (3)$$

Sabit Etkili modelde; bağımlı değişkeni Y_{it} , bağımsız değişkeni X_{2it} , bir birimden diğerine değişebilen sabiti “ α_i ”, bağımsız değişken eğim katsayısını “ β_2 ”, hata terimini “ ε_{it} ”, zamandan zamana değişebilen sabiti “ λ_i ” temsil ederken; modeldeki her bir birim “i” ve zaman “t” ile gösterilmektedir.

Tesadüfi etkiler modelinin varsayımlarını ise; “(1) Panel veri modelinin doğru tanımlanışı, (2) Yatay kesitten alınan tesadüfi bir örneklemle çalışılması, (3) X_{it} ’nin, birim ve zaman etkilerine ilişkin olarak katı dışsal ve μ_i ile korelasyonsuz olması, (4) Panel veri modelinde tam çoklu doğrusal bağlantı probleminin olmayışı, (5) Birim hata değişkeni “ μ_i ” ve artık hata değişkeni “ u_{it} ”nin sabit varyanslı olması ve (6) Hata terimlerinin otokorelasyon içermemesi” şeklinde sıralamak mümkündür. Tesadüfi etkiler modeli aşağıdaki gibi formüle edilmektedir (Gujarati, 2003: 647-648; Baltagi, 2005: 33-35):

$$Y_{it} = \alpha + \beta_2 X_{2it} + w_{it}(\mu_i + \varepsilon_{it} + \lambda_i) \quad (\text{Çift Yönlü Tesadüfi Etkiler Modeli}) \quad (4)$$

Tesadüfi Etkiler modelinde, birimlerin ortak sabitleri bulunduğu ancak birimlere özgü farklılıkların hata terimleriyle ifade edildiği bilinmektedir. Birimlere özgü sıfır ortalamalı ve sabit varyanslı gözlemlenemeyen tesadüfi hata terimi " μ_i ", zaman serisi ile yatay kesitin birleşimi neticesinde oluşan hata terimi " ε_{it} ", gözlemlenemeyen zaman etkisi " λ_t ", bileşik hata terimi ise " w_{it} " ile temsil edilmektedir. Ayrıca modelde, yatay kesit sabitler ortalaması " α ", birimlere ilişkin sabitlerin ortalama sabitten tesadüfi sapması ise " μ_i " ile gösterilmektedir.

2.4. Bulgular ve Değerlendirme

Bu çalışmada vergi gelirlerini etkileyen faktörlerin tahmini için statik panel veri analizi kapsamında sabit etkiler, tesadüfi (rassal) etkiler ile Arellano & Bond (1991) ile geliştirilen dinamik panel veri bazında GMM ve sistem GMM tahmincileri modellerine bir arada yer verilmiştir. Çalışmada ele alınan bu modeller ile bağımlı ve bağımsız değişkenler arası ilişkilerin istatistiksel açıdan anlamlılığı sınanarak yönünün tespiti amaçlanmıştır.

Tablo 5. Değişkenler için Tanımlayıcı İstatistikler

<i>Değişkenler İçin Tanımlayıcı İstatistikler</i>					
<i>Değişken</i>	<i>Gözlem Sayısı</i>	<i>Ortalama</i>	<i>Standart Sapma</i>	<i>Minimum Değer</i>	<i>Maksimum Değer</i>
VRG	195	38.99646	32.12423	1.80957	45.90354
GSYH	195	26.54487	25.96030	.880534	30.53065
BSE	195	10.45657	5.34578	4.4654	6.43265
PIE	195	20.52358	18.1576	.48798	29.867785

Kaynak: Yazarlar tarafından Stata 14 paket programı ile hesaplanmıştır.

Tablo 5'te görüldüğü üzere 2007-2019 dönemine ilişkin seçilen ülkelerde değişkenlerin gözlem sayısı, ortalama, standart sapma ve diğer istatistiksel değerleri yer almaktadır.

Sabit etkiler tahmincisi, her daim sabit (consistent) olmasından ötürü ağırlıklı olarak tesadüfi etkiler dikkate alınmaktadır. Varsayımın geçersizliği halinde ise tesadüfi (rassal) etkiler tutarsız (inconsistent) kabul edilmektedir. Zira özellikle tesadüfi etkilerin kullanımında Hausman testinden onay alınması gerekmektedir. Öncelikle literatürde sıklıkla kullanılan Hausman testi sonuçlarına tablo 6'da yer verilmiştir.

Tablo 6. Hausman Test Sonuçları

<i>Bağımsız Değişkenler</i>	<i>Hausman Test Sonuçları</i>		
	<i>Katsayı değerleri</i>		<i>(b-B) Fark</i>
	<i>(b) Sabit Etki</i>	<i>(B) Tesadüfi Etki</i>	
LNGSYH	1.574416	1.033319	.5410974
BSE	1.224249	1.620406	-.3961564
PIE	.0626263	.0226675	-.0399588
Ki-kare:	156.59		
Prob>Ki Kare:	0.0000		
Seçilen Model: Sabit Etkiler			

Kaynak: Yazarlar tarafından Stata 14 paket programı ile hesaplanmıştır.

Hausman test sonuçları değerlendirildiğinde olasılık değeri Prob>Ki-kare=0.0000 olduğu görülmektedir. Bu tabloya göre olasılık (prob) değeri 0.05 değerinden küçük olduğundan ötürü, H0 hipotezi reddedilmektedir. Böylece ilgili veri setinde sabit etkiler modelinin geçerli olduğu sonucuna

varılmaktadır (Tablo 6). Ancak çalışma kapsamında sabit etkiler, tesadüfi etkiler ile GMM, sistem GMM modellerini karşılaştırmak amacıyla analiz tablosunda ilgili modellere birlikte yer verilmiştir. Tahmin sonuçları, tablo 7'de raporlanmıştır.

Tablo 7. Vergi Harcamalarını Etkileyen Unsurlar: 2007-2019, Sabit Etkili, Tesadüfi Etkili, GMM ve Sistem GMM Modellerine İlişkin Analiz Sonuçları

Değişkenler	GMM_ROBUS		Sabit Etki		Tesadüfi Etki		Sistem GMM	
	T	T	T	T	T	T	GMM	GMM
L.LNVRG	0.422*** (0.14)						0.422** *	0.0970** *
LNGSYH	0.952*** (0.14)		1.574** *	1.574*** (0.221)	1.033** *	1.033*** (0.268)	0.952** *	(19.79)
BSE	0.812*** (0.242)		1.224** *	1.224*** (0.224)	1.620** *	1.620*** (0.319)	0.812** *	1.397*** (52.10)
PIE	0.0655** (0.0294)		0.0626 (0.0392)	0.0626 (0.0447)	0.0227 (0.0455)	0.0227 (0.0578)	0.0655* (2.22)	0.864*** (53.14)
CONSTAN T	-13.01*** (3.391)		19.94** *	-19.94*** (5.713)	6.542** *	-6.542 (7.003)	13.01** *	20.01*** (175.43)

Modele İlişkin Tanısal (Diagnostik) Test Sonuçları

Tanısal (Diagnostik) Testler	İstatistik Değerleri	Olasılık (Prob) Değerleri
Sargan Testi	24.15689	0.5802
AR 1	-3.2436***	0.0000
AR 2	0.9686	0.6371
Gözlemler	163	193
R-kare	0.845	0.845
Ülke Sayısı	15	15

Parantez içinde olan değerler, Robust standart hataları temsil etmektedir.

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Kaynak: Yazarlar tarafından ekonometrik analiz Stata 14 paket programı ile hesaplanmıştır.

Tahmin neticesinde saptanan bulgulara göre; bağımlı değişken vergi gelirleri ile bağımsız değişken kişi başına GSYH arasında istatistiksel açıdan pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (Tablo 7. Sabit etkiler, Rassal etkiler, GMM). Ayrıca vergi gelirleri üzerinde istatistiksel olarak pozitif yönlü ve anlamlı ilişkisi olan bir diğer değişken ise beşeri sermaye endeksi olmuştur (Tablo 7. Sabit etkiler, Rassal etkiler, GMM ve sistem GMM). Son olarak vergi gelirleri ile politik istikrar arasında da istatistiksel bakımdan anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki saptanmıştır (Tablo 7. GMM ve sistem GMM). Bu çalışmada uygulanan model, beklentilerle uyumlu olup istatistiksel açıdan anlamlı sonuçlar meydana getirmiştir. Çalışmada elde edilen vergi gelirleri ile kişi başına GSYH arasındaki istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönlü ilişki, Addison ve Levin (2012), Ayenew (2016), Castro ve Camarillo (2014) ile Dioda (2012) çalışmalarındaki bulgular ile uyumludur. Çalışmada elde edilen vergi gelirleri ile politik istikrar arasındaki istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönlü ilişki, Dioda (2012) tarafından yapılan çalışmadaki bulgu ile desteklenmektedir. Çalışmada ulaşılan vergi gelirleri ile beşeri sermaye (insani gelişmişlik) arasındaki istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif yönlü ilişki ise Singoro (2021) tarafından yapılan çalışmadaki bulguyu destekler niteliktedir.

Tablo 7'nin devamında ise vergi harcamalarını etkileyen unsurlara (2007-2019) yönelik kurulan modele ilişkin tanısal (diagnostik) test sonuçları incelenmiştir. Modele ilişkin tanısal (diagnostik) test sonuçlarına bakıldığında; Sargan testi sonucuna göre bu modelde araç değişkenler için içsellik sorunu olmadığı, AR(1) ve AR(2) testleri sonuçlarına ise göre hata terimlerinde birinci dereceden otokorelasyon sorununun var olduğu, ikinci dereceden ise otokorelasyonun bulunmadığı saptanmıştır. Nitekim bu durum, tüm araç değişkenler için geçerli olmaktadır. Araştırmanın bulguları bağlamında, seçilen ülkelere ilişkin ele alınan modelde; bağımlı değişken “vergi gelirleri”nin, diğer tüm bağımsız değişkenler tarafından %84,5 açıklandığı tespit edilmiştir (Tablo 7).

3. Sonuç ve Politik Öneriler

Ekonomik, sosyal ve politik hedefleri yerine getirmede önemli bir unsur olan vergilerde temel amaç, kamu hizmetlerini finanse etmektir. Bu bağlamda ekonomik kalkınmada en etkili maliye politika aracı olarak kabul edilen vergi gelirleri; bir ülkenin “asli ve diğer görevlerini yerini getirebilme” noktasında gerekli finansman kaynaklarının başında gelmektedir. İlgili hükümetler ise, giderlerini karşılamak açısından vergiler yoluyla elde ettikleri gelirlere ihtiyaç duymaktadır.

Geçmişten günümüze kadar vergi gelirleri, kamu hizmetlerini gerçekleştirebilmeleri için hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin (merkezi hükümet için yardıma bağımlı, düşük gelirli ülkeler dâhil) en temel gelir kaynağıdır. Özellikle de gelişmekte olan ülkeler için vergi gelirleri; ekonomik istikrarın sağlanması, gelir dağılımı ve kaynakların tahsisi noktasında önemi gitgide artmaktadır. Nitekim vergi gelirlerinin etkin toplanabilmesi, küreselleşen dünyada ülkelerin ekonomik gelişme ve kalkınmasının teminine ilişkin gereken temel koşullardan biridir.

Vergi gelirleri; günümüz ekonomileri için ekonomik araçlar (olgularla) birlikte devletin en etkili finansman aracı olmasından kaynaklı olarak önemli bir role sahiptir ki; bir ekonomide, toplumda yaşanan birçok gelişmenin (değişimin) vergi gelirlerini etkileyen unsurlar olduğu kabul edilebilmektedir. Tam bu noktada şunu belirtmek gerekir ki çalışmada, genel itibarıyla yüksek vergi gelirleri olan ülkeler arasından seçilmiş ülkeler bazında 2007-2019 yıl aralığı için vergi gelirlerini etkileyen unsurların tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmada kullanılan bağımlı değişken vergi gelirleri iken, bağımsız değişkenler ise; gayri safi yurt içi hâsıla (GSYH), beşeri sermaye endeksi ve politik istikrar endeksidir. Çalışmada kullanılan ekonometrik yöntem; panel veri analiz yöntemi olup bu kapsamda sabit etkiler, rassal etkiler, genelleştirilmiş momentler yöntemi (GMM) ve sistem GMM modelleri uygulanmıştır. Çalışmanın orijinal yanı, önemi ve literatüre katkısı, seçilen ülkeler için vergi gelirlerini belirleyen unsurların ekonomik (kişi başına GSYH), politik (politik istikrar) ve sosyal (beşeri sermaye) açıdan ele alınmasıyla ortaya çıkmaktadır. Çalışmada elde edilen bulgulara dayanarak, vergi gelirleri üzerinde gayri safi yurt içi hâsıla (GSYH), beşeri sermaye endeksi ve politik istikrar endeksinin istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etki yarattığını söylemek mümkündür. Bu çalışmada tespit edilen bulgular, literatürdeki diğer çalışmalar ile uyumlu ve onları destekler niteliktedir. Çalışmada elde edilen vergi gelirleri ile kişi başına GSYH arasındaki istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönlü ilişki, literatürde Addison ve Levin (2012), Ayenew (2016), Castro ve Camarillo (2014) ile Dioda (2012) çalışmalarındaki bulgular ile desteklenmektedir. Çalışmada elde edilen vergi gelirleri ile politik istikrar arasındaki istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönlü ilişki, Dioda (2012) tarafından yapılan çalışmadaki tespit ile desteklenmektedir. Çalışmada ulaşılan vergi gelirleri ile beşeri sermaye (insani gelişmişlik) arasındaki istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif yönlü ilişki ise Singoro (2021) tarafından yapılan çalışmadaki bulguyu destekler niteliktedir.

Sonuç olarak vergiler, en önemli çağdaş kamusal finansman araçlarından biri olup temelinde kamu gereksinimlerinin giderilmesinde kullanılmaktadır. Vergi gelirleri, gerek bireylerin gerekse firmaların gelirleri ve tüketimleri ile birlikte artmaktadır. Dolayısıyla vergi gelirlerini etkileyen faktörlerin belirlenerek çeşitlendirilmesi, politika yapımcılar ve araştırmacılarca bu etkinin değerlendirilmesi önemlidir ki; bu çalışma da bu amaç doğrultusunda hazırlanmıştır. Bu kapsamda sunulacak politik önerileri şu şekilde sıralamak mümkündür:

Siyasi istikrar, ekonomik istikrarın temini olup finansal riskleri de azaltmaktadır. Bu bağlamda vergi gelirlerinin artırılmasında ülkelerdeki siyasi istikrarın sağlanması son derece önemlidir. Nitekim bir ülkede toplumun huzur, güven içerisinde yaşaması, politik istikrar, şiddetin/terörizmin yokluğu ile mümkün olmakta; böyle bir ortam da ekonomik refahın sağlanmasını kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla ülkeler, ekonomik, sosyal, politik ve hukuki anlamda gerekli düzenlemeleri yaparak içerisinde yaşayan bireylere güvenli bir hayat sunabilmelidir.

Artan vergi gelirleri ile bir ülkede ekonomik büyümenin artması mümkün olmaktadır. Ekonomik büyümenin sürdürülebilir hale gelmesi için ise uzun dönemde beşeri sermaye yatırımlarının artması son derece önemlidir. Bu bağlamda, kaynaklarından adaletli şekilde yararlanan her ülkede; sağlık, eğitim ve teknolojiye yönelik yatırımların artacağı aşikârdır.

Son dönemde yaşanan COVID-19 pandemi dönemi ile dijitalleşme sürecinin hız kazandığı görülmektedir. Dijitalleşme (Endüstri 4.0) ile tüketicilerin vergilendirilmesi, artık eski yöntemlerle yapılmayacak, bu nedenle de geleneksel vergileme enstrümanları kullanımının geçerliliği olmayacaktır. Nitekim istihdam oranını koruma amaçlı insan çalıştırma maliyetinin azalması neticesinde vergi gelirlerindeki kaybın telafisi için robot vergilendirmesi gündeme gelmektedir. Dolayısıyla artık bireyin veri tüketimi ile makinenin veri tüketiminin farklı vergilemeye tabi tutulacağını söylemek mümkündür. Bu bağlamda günümüz dijital çağında tüm dünya ülkelerinde hükümetlerce alınan vergilerin de Endüstri 4.0 ile şekillenmesi kuvvetle muhtemeldir.

Kaynakça

- Addison, T., & Levin, J. (2012). The determinants of tax revenue in Sub Saharan Africa, Nationell Konferens i Nationalekonomi, 1-21. Stockholm 27-28 September 2012.
- Addison, T., & Murshed, S. M. (2001). The fiscal dimensions of conflict and reconstruction (World Institute for Development Economics Research Discussion Paper No. 2001/49). IDEAS Erişim adresi: <https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/dp2001-49.pdf>.
- Ajaz, T., & Ahmed, E. (2010). The effect of corruption and governance on tax revenues. *The Pakistan Development Review*, 49(4), 405-417.
- Akça, H. (2015). Beşeri sermaye harcamaları: Türkiye’de yaşanan gelişmeler ve sonuçlar üzerine bir inceleme. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 7(2), 33-57. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ebd/issue/35966/403535>
- Ansari, M. M. (1982). Determinants of tax ratio: A cross-country analysis. *Economic and Political Weekly*, 17(25), 1035-1042.
- Aydın, M. (2018). Türkiye’de dış ticaretin vergi gelirlerine etkisi. *Vergi Sorunları Dergisi*, 358, 99-106.
- Aynew, W. (2016). Determinants of tax revenue in Ethiopia (Johansen co-integration approach). *International Journal of Business, Economics and Management*, 3(6), 69-84.
- Bahtiyar, E., & Odabaş, H. (2020). Vergi gelirlerini etkileyen bir faktör olarak ekonomik özgürlükler: OECD ülkeleri üzerinde bir analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 137-161. doi: 10.17494/ogusbd.763561
- Bakırtaş, D. (2012). Yolsuzluğun vergi gelirleri üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. *Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 19(2), 87-98.
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric analysis of panel data*. Sussex: John Wiley and Sons Ltd.
- Barkoczy, S. (2016). *Foundation of taxation law* (8th Edition). Melbourne, Australia: Oxford University Press.
- Basheer, M., Ahmad, A., & Hassan, S. (2019). Impact of economic and financial factors on tax revenue: Evidence from The Middle East countries. *Accounting*, 5(2), 53-60.

- Bruce, N., & Turnovsky, S. J. (1999). Budget balance, welfare, and the growth rate: Dynamic scoring of the long-run government budget. *Journal of Money, Credit, and Banking, Blackwell Publishing*, 31(2), 162-186.
- Castro, G. Á., & Camarillo, D. (2014). Determinants of tax revenue in OECD countries over the period 2001-2011. *Contaduría y Administración*, 59(3), 35-59.
- Chaudhry, I. S., & Munir, F. (2010). Determinants of low tax revenue in Pakistan. *Pakistan Journal of Social Sciences*, 30(2), 439-452.
- Çiçek, H. G., Şahin İpek, E. A., & Dikmen, S. (2014). Terörün kamu finansmanındaki etkisinin vergi cennetleri kapsamında değerlendirilmesi. N. Saygılıoğlu (Ed.), *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Prof. Dr. Şükrü KIZILOĞLU'na armağan içinde* (ss. 404-425). Ankara: Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.
- Dioda, L. (2012). Structural Determinants of Tax Revenue in Latin America and The Caribbean, 1990-2009, Economic Commission for Latin America and the Caribbean (ECLAC). LC/MEX/L.1087, Press in United Nations.
- Ehrhart, H. (2009). Assessing the relationship between democracy and domestic taxes in developing countries. CERDI, Etudes et Documents, E.30. HAL Id: halshs-00553607, <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00553607> (02.12.2021).
- Ekici, M. S. (2009). Vergi gelirlerini etkileyen ekonomik ve sosyal faktörler. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(30), 200-223.
- Erdoğan, H., Demir, M., & Önder, R. (2021). COVID-19 salgınının Türkiye'nin vergi gelirleri üzerine etkisi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 18(43), 6478-6506. doi: 10.26466/opus.931186
- Gedik, G. (2020). Robotlara karşı gerçek kişilerin korunması gerekliliği ve robot vergisi önerisi. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 26(1), 24-48. DOI: 10.33433/maruhad.714826
- Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB): Erişim Adresi
https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/GBG1.html, Erişim tarihi: 20.11.2021.
- Gobachew, N., Debela, K. L., & Shibiru, W. (2018). Determinants of tax revenue in Ethiopia. *Economics*, 6(6), 58.
- Gujarati, D. N. (2003). *Basic econometrics* (4th Edition). New York: McGraw-Hill.
- Gupta, A. (2007). Determinants of tax revenue efforts in developing countries. IMF Working Paper, WP/07/184.
- Gwartney, J., & Lawson, R. (2003). The concept and measurement of economic freedom. *European Journal of Political Economy*, 19, 405-430.
- Hassan, S., & Mishra, B. (2018). Does an economic and political affairs matter in determining the tax revenue of Jammu and Kashmir state (India): An Approach through VECM Model, *Iran. Econ. Rev.* 22(2), 471-501.
- Hojo, Y. (2002). The expansions of the essays on tourism multiplier model. *The Economic Journal of Takasaki City University of Economics*, 45(1), 15-33.
- Javid, A. Y., & Arif, U. (2012). Analysis of revenue potential and revenue effort in developing Asian countries. *The Pakistan Development Review*, 51(4), 365-378.
- Karabulut, R., & Şeker, K. (2018). Belirlenmiş değişkenlerin vergi gelirleri üzerindeki etkisi: Çoklu doğrusal regresyon analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(3), 1049-1070.

- Karakoç, Y. (2016). Vergi gelirlerinin kamu giderlerinin karşılığı olması ilkesi. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi-Hukuk Araştırmaları Dergisi* 2015/2, 413-456. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maruhad/issue/27556/289889>
- Karagöz, K. (2013). Determinants of tax revenue: does sectorial composition matter. *Journal of Finance, Accounting and Management*, 4(2), 50-63.
- Keyifli, N. (2021). Ekonomik özgürlüğün vergi gelirleri üzerine etkisi: OECD kurucu ülkeleri üzerine ampirik bir çalışma. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2) , 489-505. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gumus/issue/62554/878534>
- Kılıçarslan, H. (2009). İktisadi açıdan bölgesel dengesizlik olgusu Osmaniye örneği (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Kutbay, H. (2019). Vergi gelirlerini etkileyen faktörler: Seçilmiş ülkeler için panel veri analizi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(3), 602-617.
- Kutbay, H. (2020). Ekonomik özgürlük ve vergi gelir performansı arasındaki ilişki: Yükselen piyasa ekonomileri için panel veri analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (40), 303-318. doi: 10.30794/pausbed.697339
- Küçüköğlü, M. (2005). Vergisel teşviklerin bölgesel kalkınmadaki rolü: Güneydoğu Anadolu Bölgesi üzerine uygulama (Doktora tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Lotz, J. R., & Morss, E. R. (1967). Measuring "tax effort" in developing countries. IMF Working Paper, 14(3), 478-499.
- Mahdavi, S. (2008). The level and composition of tax revenue in developing countries: evidence from unbalanced panel data. *International Review of Economics and Finance*, 17, 607-617.
- Mill, A. (2019). *Ekonomi 101*. (N. Soysal, Çev., 7.b.). İstanbul: SAY Yayınları.
- Nnyanzi J. B., Babyenda, P., & Bbale J. M. (2016). Regional economic integration and tax revenue: East African community. *Journal of Economic Integration*, 31(4), 932- 967.
- PwC (2020). Dijital Hizmet Vergisi Uygulama Genel Tebliği Vergi Bülteni, 2020/25. <https://www.pwc.com.tr/tr/hizmetlerimiz/vergi/bultenler/2020/dijital-hizmet-vergisi-uygulama-genel-tebliği.html>, Erişim tarihi: 22.02.2022.
- Rathbone, A., & Rowley, C. K. (2002). Terrorism. *Public Choice* 111, no. ½, 9-18.
- Savaşan, F. (2004). Türkiye'de kayıtdışı ekonomi ve vergi kaybı tahminleri. 19. Maliye Sempozyumu "Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları, Önlenmesi Yolları", Antalya, 10-14 Mayıs, 51-73.
- Singoro B. W. (2021). Effects of human development capital on tax revenue performance in Kenya. *International Journal of Business Management and Economic Research (IJBMER)*, 12(1), 1884-1892.
- Şen, H., & Sağbaş, İ. (2016). *Vergi teorisi ve politikası*. Ankara: Kalkan Matbaacılık.
- Tanzi, V. (1980). *Inflation and personel income tax: An international perspective*. Cambridge University Press, London.
- Tecim, B. A. H. (2008). Kayıt dışı ekonomide vergi ve vergi denetiminin önemi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Yeldan, E., & Voyvoda, E. (2020). COVID-19 salgınının Türkiye ekonomisi üzerine etkileri ve politika alternatiflerinin makroekonomik genel denge analizi. Bilim Akademisi-Sarkaç, Mayıs.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

- Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers:** Birinci yazar /First author % 50, İkinci yazar/Second author % 50.
- Yazarlar arasında çıkar çatışması durumu:** Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

Extended Abstract

Introduction

The concept of “tax”, which has a very old history and is a human and social experience, has changed from past to present. Therefore, tax is a concept that constantly arouses interest in the historical process, thanks to the efforts of human beings to make sense of it conceptually by questioning themselves and their surroundings about what tax is and why people pay taxes. In addition, the fact that it was optional in the past and became mandatory over time has caused taxes to be handled in different ways according to changing conditions. Regarding the historical development process of tax, it is seen that taxation theories have been developed to resolve these disagreements by discussing various disputes arising from the taxpayer-state relationship. When evaluated periodically, it is possible to state that taxes given to tribal chiefs, overlords or kings as a gift, help form the first form of taxation. Nowadays, countries strive to obtain optimum “tax income” which is an important policy tool in financing basic expenditures and economic growth-development without resorting to public sector borrowing. Therefore, many countries aim to implement efficient tax policies to increase their tax revenues with the idea to reach the highest level in economic growth-development by using their limited resources effectively and efficiently. In this context, it is important to predict factors affecting tax revenues for both developed and developing countries. The main purpose of this study is to determine the factors affecting tax revenues from 2007 to 2019 based on selected countries among the important countries in tax revenues in general. While the dependent variable used in this study is tax revenues, the independent variables are; gross domestic product (GDP), human capital index and political stability index. In the study, first of all, theoretical information was given about the factors affecting tax revenues and tax revenues were discussed conceptually. Subsequently, tax revenues in selected economies were referred, and the factors affecting tax revenues were discussed. Then, the applied literature on the factors affecting tax revenues was reviewed. In the other part, the econometric methods were defined and findings of the research were evaluated. In the last part, the findings were interpreted and various policy proposals were presented.

Literature Review

In the literature, many studies have investigated the factors that affect and determine tax revenues from various aspects. It has been found out as a result of these studies that generally openness, inflation, accountability, per capita income level (GDP), mortality, political stability, agriculture-industry sector and similar variables are the determinants of tax revenues. In these studies, it has been determined that especially the financial system is adversely affected by tax revenues.

Method

Fixed effects, random effects, the generalized method of moments (GMM) and system generalized method of moments (GMM) models were applied within the scope of the panel data analysis method. The panel data is preferred more than the cross-section data and time series in many respects. Panel data, compares to cross-section data and time series, provides more effective parameter estimations as it contains more data diversity-degrees of freedom, and allows models with complex relationships to be analyzed. The study was conducted from 2007 to 2019 for 15 countries which were selected among the countries that were prominent in terms of tax revenues. Analyzes were obtained with the help of Stata version 14. Country data were obtained from World Bank (World Bank), World Bank Governance Indicators (WGI) and Penn World Table (PWT) databases.

Conclusion

From past to present, tax revenues have been the most basic source of income for both developed and developing countries (including low-income countries dependent on aid for the central government) to perform their public services. Tax revenues have an important role because the state is the most effective financing tool for today’s economies, along with economic tools-facts. As a matter of fact, it can be accepted that many developments and changes in an economy or society are factors that affect tax revenues. As a result, tax revenues increases with the incomes and consumptions of both individuals and companies. Based on the research findings, it is possible to state that the gross domestic product (GDP), human capital index and political stability index have statistically significant and positive effect on tax revenues.

Araştırma Makalesi • Research Article

Coronavirus and Face-to-Face Learning in Higher Education: Students' Nosophobia of Covid-19

Koronavirüs ve Yükseköğretimde Yüz Yüze Eğitim: Öğrencilerin Covid-19'a Yakalanma Kaygıları

Celalettin Korkmaz*

Abstract: This study aims to evaluate the effectiveness of face-to-face education in the pandemic with a mixed methodology according to the Covid-19 phobias and anxiety levels of higher education students. The research was designed within the framework of convergent simultaneous mixed research design. Quantitative data were obtained by using a Covid-19 phobia questionnaire with the participation of 248 higher education students in a university located in the Mediterranean region of Turkey. Qualitative data were collected by using an open-ended question about the anxiety of catching the disease with the participation of 64 students. The first part of the scale includes demographic informations. In the other parts, there are 20 question items in 5-point Likert type, and an open-ended question statement was included in order to enable different opinions to be expressed. Normally distributed quantitative data were analyzed using statistical programs, and qualitative data were analyzed using content analysis method to describe participant views. The results of the research reveal that university students have Covid-19 phobia in the face-to-face education process, and the phobias differ significantly according to the type of vaccine and the presence of people they are worried about infecting. On the other hand, it was determined that the place of residence doesn't have a significant effect on the Covid-19 phobia of the students. In addition, students explain their anxiety about getting sick in the context of environmental, individual, and educational factors. Ethics committee approval for this study was obtained with the decision of Hatay Mustafa Kemal University Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Committee, dated 05.01.2022, meeting 01 and number 08.

Keywords: Face-to-face education, Covid-19 phobia, Higher education students, Infection

Öz: Bu çalışma, yükseköğretim öğrencilerinin kovid-19 fobilerine ve kaygı düzeylerine göre pandemi sürecinde yüz yüze eğitim etkinliğini karma bir metodoloji ile değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Araştırma yakınsak paralel karma araştırma deseni çerçevesinde tasarlanmıştır. Nicel veriler, Türkiye'de Akdeniz bölgesinde yer alan bir üniversitede, 248 yükseköğretim öğrencisinin katılımıyla kovid-19 fobisi anketi kullanılarak; nitel veriler ise, 64 öğrencinin katılımıyla hastalığa yakalanma kaygılarına ilişkin açık uçlu bir soru kullanılarak toplanmıştır. Ölçeğin ilk bölümünde demografik bilgiler yer almaktadır. İkinci bölümde, 5'li Likert tipinde 20 soru maddesi

* Öğr. Gör. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü

ORCID: 0000-0001-7249-1070, celalettinkorkmaz@gmail.com

Cite as/ Atf: Korkmaz, C. (2022). Coronavirus and face-to-face learning in higher education: Students' nosophobia of covid-19. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 819-835. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1097326>

Received/Geliş: 01 April/Nisan 2022

Accepted/Kabul: 20 June/Haziran 2022

Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2022

bulunmaktadır. Nitel kısmında ise, farklı görüşlerin de ifade edilebilmesini sağlamak amacıyla, bir açık uçlu soru ifadesine yer verilmiştir. Normal dağılım gösteren nicel veriler, istatistiksel programlar kullanılarak, nitel veriler ise katılımcı görüşlerinin betimlenmesi için içerik analizi yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma sonuçları, yüz yüze eğitim sürecinde üniversite öğrencilerinin covid-19 fobisi olduğunu ve fobilerinin aşı türü ile hastalığı bulaştırmaktan endişe ettikleri kişilerin bulunmasına göre anlamlı farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Buna karşın, ikamet edilen yerin öğrencilerin covid-19 fobisi üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Ayrıca, öğrenciler hastalığa yakalanma kaygılarını çevresel, bireysel ve eğitimsel faktörler bağlamında açıklamaktadırlar. Bu çalışma için etik kurul onayı Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'nun 05.01.2022 tarih, 01 ve 08 sayılı kararı ile alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yüz yüze eğitim, Covid-19 fobisi, Yükseköğretim öğrencileri, Bulaş

Introduction

The coronavirus pandemic, which shook the world in the twenty-first century and affected many areas, especially health and education, has caused significant changes and transformations in people's lives. These changes and transformations have been reflected in the societies with the measures taken by countries such as social distance, isolation, quarantine, and closure to prevent the Covid-19 pandemic. As a result, educational institutions, workplaces, entertainment venues, and restaurants were closed. Public institutions and many private companies have switched to working from home. It is known that the emergence and rapid spread of the pandemic have effects on people's behavior and psychological state (Banerjee et al., 2020).

Among those, the most affected by the pandemic, education and training have been the field of importance, and the pandemic has affected negatively youth and higher education students. In particular, Covid-19 measures have affected adolescents and young adults predominantly. All these practices have caused behavioral addictions such as social isolation, future anxiety, depression, stress, and phobia (Çiçekçisoay Kaya, 2021; Dubeyve et al., 2020). Therefore, the pandemic has been one of the biggest problems that education systems have ever faced. It has been seen that the coronavirus pandemic has affected the field of education directly and indirectly in many ways, and radical reforms and strategic planning are needed to ensure continuity in education under all circumstances. As a matter of fact, people's educational lives have been greatly affected by this process, and face-to-face education applications have left their place to distance education applications in today's digitalized world (Bozkurt, 2020; Eren, 2020; Özer and Suna, 2020).

In 2019, with the Covid-19 pandemic that spread all over the world in Wuhan, China, measures have been taken for the health of students, educators and families in educational institutions where interpersonal interaction is inevitable. In this process, face-to-face education was suspended in educational institutions. As in other education levels, higher education institutions tried to eliminate the negative effects of the process with distance education applications instead of face-to-face education in order not to interrupt the teaching. On the other hand, it can be said that with the break given to face-to-face training in higher education, there are gaps that are difficult to compensate, especially in terms of applied courses and research (Baz, 2021; Karadağ and Yücel, 2020). While such measures were implemented to protect against the pandemic, the search for solutions for the disease continued.

Along with the pandemic, treatment and vaccine development studies for coronavirus continue, and various vaccine applications have been approved for immediate use by the World Health Organization (WHO). Thus, with the increase in the widespread use of vaccines and the effect of demands for face-to-face education, the Council of Higher Education (YÖK) announced that blended or face-to-face education could be introduced in line with the preferences of universities. In the process, while some of the universities made statements that they would switch to face-to-face education, some of them announced that they would be held remotely for a certain period of time, and some of them announced that the lessons would be held with hybrid applications (YÖK, 2021).

With the return to face-to-face education in higher education during the pandemic period, it is considered as an important issue to discuss the perceptions of the young people scientifically, who are mostly between the ages of 18 and 30, can pass the disease without symptoms. As a matter of fact, the Covid-19 pandemic, by its nature, cause widespread fear and anxiety. It can be stated that there is

uncertainty regarding the process because drugs and vaccines cannot completely prevent recovery or transmission, and an effective treatment method has not been found yet. Uncertainty, on the other hand, can have negative effects on human psychology, leading to feelings of anxiety and fear. It is assumed that the reason for the anxiety of the Covid-19 process lies in the fact that the exact cause of the disease is not known (Ahorsu et al., 2020; Sariçam et al., 2014; Sarı and Dağ, 2009; Thompson et al., 2004).

Symptoms associated with Covid-19 can be very mild, severe, or fatal. It is seen that Covid-19 disease increases the possibility of life-threatening in elderly individuals and especially in those with chronic diseases such as high blood pressure, heart and lung diseases (Kara, 2020). In addition, it is thought that every age group is affected both physically and mentally in the Covid-19 pandemic. For example, in a study examining the stress, anxiety, and depression levels of adults in the Covid-19 pandemic according to different age groups, young adults had higher psychological distress scores than older adults (Nwachukwu et al., 2020). According to the results of the research on perceptions and attitudes towards the Covid-19 pandemic, it has been observed that the negative psychological effects of the pandemic are felt more in young people. In terms of the psychological effects of the pandemic, a mood in which young people are distinctly separated from other classes of society has been observed, and it has been determined that they need more support in coping with the psychological effects of the coronavirus. According to this, it has been determined that the psychology of young people is more affected during the pandemic process, and they take on a worried mood. Anxiety about contracting the virus, losing family members and friends is effective on students' psychological well-being (Kesgin and Durak, 2021). Therefore, an important impact of the pandemic on people has been an anxiety syndrome characterized by fear, anxiety, perceived threat, stress and avoidance, controlling, worrying and threat monitoring (Nikčević et al., 2020). As a result, young Covid-19 patients, as well as elderly or chronically ill patients, may feel anxious (de Medeiros Carvalho et al., 2020). The fact that young people are affected by the disease both physiologically and psychologically is also reflected in the discussions on educational practices.

As in many countries of the world, experts in the field of health and education have evaluated the risks of schools being open and closed. However, when the solution proposals presented in this context are considered, it is seen that the focus is mostly on eliminating the academic deficiencies of the students and improving their academic competence, while the effects of the process on the psychological, social and emotional development of the students are ignored and there are deficiencies in practice in this context. All over the world, great emphasis is placed on ensuring that students continue to pursue academic education, and the issue of how to teach remotely or online is often discussed. Although such discussions are understandable, the issue of face-to-face education and how to support children who rely on schools for physical and mental health support is less on the agenda (Yurtaş and Kesik, 2022).

The Aim of the Study

When the pandemic first emerged at the global level, higher education institutions were faced with losing their academic education life in the spring semester in 2020. This unexpected situation has led higher education institutions to distance education applications. This process has mostly affected the life and mental health of university students negatively. Therefore, it is important to, also, focus on the effects of Covid-19 on mental health. Studies should be carried out to psychologically support university students for Covid-19 disease (de Oliveira Araújo et al., 2020; Asıcı and Günlü, 2021).

Distance education applications, which are preferred in education activities with Covid-19, have been replaced by face-to-face education with the widespread use of vaccines. In this process, which the pandemic continues, with the transition to face-to-face education in higher education institutions where there is mobility at the national level, unlike other education levels, the psychological state of university students is an issue that should be evaluated in every aspect. When evaluated holistically, the current study aims to reveal the psychological well-being of university students through the perceptions of university students in Turkey with the pandemic and face-to-face education practice.

The aim of this research is to determine the concerns of university students about catching the disease with the transition to face-to-face education in the Covid-19 pandemic. For this reason, in the study, it was aimed to determine whether the Covid-19 phobias of the students differ in the face-to-face

education process according to the vaccine preferred to prevent the disease, to the people they are worried about having Covid-19, to the place of residence, and what their concerns are about catching the disease. Thus, it is thought that the findings reached with these research questions will contribute to the functioning of institutions in similar situations. Therefore, the results will form the basis for the decisions to be taken by the education administrators.

Method

Research Model

This study was conducted within the framework of convergent parallel design, in which quantitative and qualitative data were collected simultaneously and evaluated holistically (Swanson and Holton, 2005; Baki and Gökçek, 2012; Creswell and Plano Clark, 2018; Demirkasimoğlu, 2018). The mixed model increases the validity and reliability by combining quantitative and qualitative perspectives (Subedi, 2016). Accordingly, within the study, quantitative data on Covid-19 phobias of university students and qualitative data on their anxiety about getting the disease were collected together and analyzed from a holistic perspective.

Ethics committee approval for this study was obtained with the decision of Hatay Mustafa Kemal University Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Committee, dated 05.01.2022, meeting 01 and number 08.

Study Sample

The population of the research consists of the education faculty students of a university located in the Mediterranean region of Turkey. Random sampling method was used in the study (Meydan, 2021). Thus, the study group of the research, participating in the study voluntarily, consists of 248 students studying at different departments and grade levels in the spring term of 2022.

Before the data collection process, an e-mail was sent to all education faculty students asking whether they would like to participate in a survey about Covid-19 phobia and anxieties about contracting the disease. Afterwards, the research link was sent to the students who wanted to participate in the research. The voluntarily filled questionnaires were collected via the google form. The number of students who filled out the questionnaire digitally out of 450 volunteer students is 248. The number of students who answered the optional open-ended question at the end of the measurement tool is 110. However, insufficient and very short answers given to the open-ended question were not included in the qualitative analysis process after the joint evaluations made by the researcher and a field expert. After these evaluations, the answers of 64 participants were subjected to data analysis. This number, which represents approximately 25.8% of the participants, was considered to be sufficient for qualitative analysis (Cohen et al., 2000; Morse, 2000; Yavuz and Kepçeoğlu, 2015).

Data Collection Tools

A data collection tool designed to collect both quantitative and qualitative data through scale and open-ended questions was used in the research. The data collection tool is composed of three parts. The first part consists of personal questions about the Covid-19 vaccine preference of university students, whether there are people who they are worried about infecting, and their place of residence. The second part was created with the Covid-19 Phobia Scale (C19P-S) (Arpacı et al., 2020). The third part consists of an open-ended question about whether they will feel anxious about catching the coronavirus during the face-to-face education process.

The research data were collected with a measurement tool consisting of a scale and additional open-ended questions on google form and analyzed using statistical methods. The scale consists of two parts and the first part includes demographic information. In the second part, there are 20 items in 5-point Likert type. The scale reveals students' Covid-19 phobias within the framework of Psychological, Somatic, Social and Economic dimensions.

Qualitative data were collected with an optional open-ended question, and volunteer participants were asked to provide information and the reason about their concerns about catching Covid-19 during the face-to-face training process. Thus, the qualitative part, in which additional opinions could be explained in addition to the quantitative items, was added to the scale. Content analysis was conducted

on the written answers given to describe the phenomenon based on the participant's experiences. Holsti (1969) defines content analysis as a technique applied to draw inferences describing certain features of messages by objectively and systematically. This technique allows the researcher to easily filter large amounts of data in a methodical way. Accordingly, the main categories and sub-categories in the study were determined and presented as conceptual frameworks. Qualitative data, on the other hand, were described and interpreted in line with the categories supported by quotations from students' opinions. While the students' opinions were conveyed, the codes were given for each student between S1 and S64. The students participating in the research were included in the study voluntarily. Two experts coded the qualitative data independently of each other. In the analysis of qualitative data, the reliability formula of Miles and Huberman (1994) was used and the agreement between the two encoders was determined as 90.3%. In addition, for a more coherent and comprehensive analysis, the different coded categories were evaluated together by the experts and the categorical classifications were finalized in consensus.

Data Analysis

The quantitative data of the study show a normal distribution (Skewness .381; Kurtosis .646). Likewise, kurtosis and skewness values; .232 and -.189 for the psychological dimension of the scale; 1.043 and 1.948 for the somatic dimension; .593 and .782 for the social dimension; for the economic dimension, .315 and -.310; have been determined in the research. Confidence value of the scale for this research is .927. Cronbach Alpha is .783 for psychology sub-dimension; .855 for the somatic subscale; .811 for the social sub-dimension; and .722 for the economic sub-dimension. The effect size for the t test was calculated with Cohen's d value (Can, 2014; Taşpınar, 2017).

In the qualitative dimension, content analysis was used to describe the experiences and views of the participants. Categories and sub-categories were determined and presented as conceptual frameworks. Each participant coded as called S1, S2, etc anonymously. Open-ended questions were asked systematically in order to reduce subjectivity and make the data relatively easy to compare and analyze (Karasar, 2005; Yıldırım and Şimşek, 2006; Punch, 2013; Baltacı, 2021). The answers were evaluated in detail, coded to reflect common views in terms of content, and grouped according to common overarching categories and sub-categories. In addition, these common views and findings were supported by frequency and percentage values. Opinions considered important and original to support the results are also given in the form of quotations.

Findings

Quantitative Findings

In this section, the data obtained for the purpose of the research were subjected to Levene's test, t-test and one-way analysis of variance, and were organized and interpreted in a way that would answer the sub-objectives. The following findings were obtained as a result of the statistical analysis made on the quantitative data.

During the face-to-face training process of the participants, Covid-19 phobias differ in terms of the preferred vaccine variable. The results of the analysis made in this context are given in Table 1.

Table 1. Results on the Difference Between the Preferred Vaccine Type and Covid-19 Phobia

Scale / Sub-Dimensions		N	\bar{X}	sd	df	t	p	Cohen's d
Total	Sinovac	34	42.62	14.60	246	-2.01	.045	0.40
	Biontec	214	48.01	12.20	26.55			
Psychological								
	Sinovac	34	16.04	6.06				
	Biontec	214	17.65	4.87	246	-1.49	.135	
Somatic								
	Sinovac	34	8.37	3.63				
	Biontec	214	9.43	3.19	246	-1.52	.129	
Social								
	Sinovac	34	10.79	3.95				
	Biontec	214	12.43	3.72	246	-1.94	.062	
Economic								
	Sinovac	34	7.41	2.71	246			0.41
	Biontec	214	8.49	2.46		-2.01	.045	

$p = .351 > .05$

Considering the findings related to the vaccine preferred by the students in the coronavirus pandemic about Covid-19 phobias, the scores of those who prefer sinovac ($\bar{X} = 42.62$) and those who prefer biontec ($\bar{X} = 48.01$) have a significant difference, although the overall effect size of the scale has a moderate effect in all dimensions ($d > .02$). Accordingly, it can be said that there is a moderate difference between the groups, which can be considered significant, and that the students who prefer the biontec vaccine have higher Covid-19 phobias than the students who prefer the sinovac vaccine.

During the face-to-face training process of the participants, Covid-19 phobias differ in terms of the presence of people who are worried about infecting the virus. The results of the analysis made in this context are given in Table 2.

Table 2. Conclusions on the Difference Between the Presence of People Worried About Infecting Covid-19 and the Phobia of Covid-19

Scale / Sub-Dimensions		N	\bar{X}	sd	df	t	p	Cohen's d
Total	existing	197	48.49	12.07	246	2.50	.013	0.37
	nonexisting	51	43.62	13.56	71.85			
Psychological								
	existing	197	17.96	4.86				0.45
	nonexisting	51	15.66	5.22	246	2.96	.003	
Somatic								
	existing	197	9.57	3.24				0.37
	nonexisting	51	8.39	3.09	246	2.33	.020	
Social								
	existing	197	12.53	3.68				0.32
	nonexisting	51	11.27	3.97	246	2.14	.033	
Economic								
	existing	197	8.41	2.42	246			
	nonexisting	51	8.29	2.82		.310	.757	

$p = .369 > .05$

Considering the arithmetic averages; students who stated that there are people, are worried about contracting Covid-19 ($\bar{X} = 48.49$) appeared to have higher Covid-19 phobia significantly than students who stated that there is no one to be worried about getting infected with Covid-19 ($\bar{X} = 43.62$). In addition, it has been determined that the presence of people who are worried about infecting coronavirus is a variable with moderate impact in terms of Covid-19 phobia ($d > .02$). According to this result, it can be said that students are likely to have a Covid-19 phobia who stated that there are people to be infected Covid-19. In addition, in terms of the psychological, somatic and social dimensions of the scale, it can

be mentioned that students are likely to have Covid-19 phobia in the presence of people who are worried about to be infecting Covid-19.

During the face-to-face training process of the participants, Covid-19 phobias do not differ in terms of the place of residence variable. The results of the analysis made in this context are given in Table 3.

Table 3. Results on the Difference Between Place of Residence and Covid-19 Phobia

Scale / Sub-Dimensions	Variance Source	Sum of Squares	df	Mean Square	F	p
Total score	Between groups	49.91	2	24.95	0.158	.854
	Within-groups	38698.08	245	157.95		
	Total	38747.99	247			
Psychological	Between groups	11.38	2	5.69	0.225	.799
	Within-groups	6198.61	245	25.30		
	Total	6209.99	247			
Somatic	Between groups	8.82	2	4.41	0.417	.659
	Within-groups	2592.06	245	10.58		
	Total	2600.88	247			
Social	Between groups	26.73	2	13.36	0.939	.393
	Within-groups	3489.06	245	14.24		
	Total	3515.80	247			
Economic	Between groups	3.92	2	1.96	0.311	.733
	Within-groups	1545.13	245	6.30		
	Total	1549.06	247			

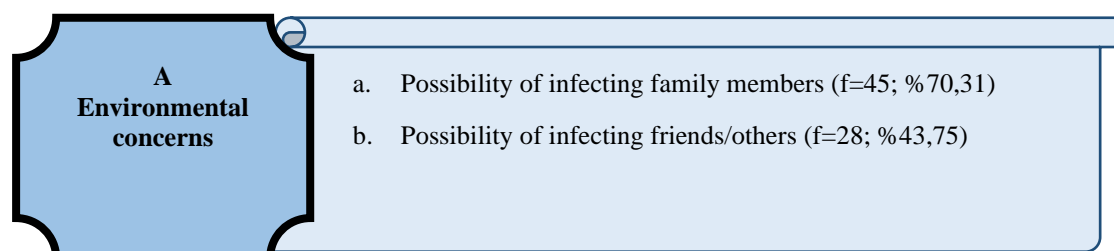
$p = .493 > .05$

When the analysis of variance is evaluated, there is no significant difference between the means. Accordingly, it was determined that the Covid-19 phobias of the students did not differ in terms of place of residence. When the averages are compared, the highest level of phobia perception was among the students ($n=51$) living in (1) Private Houses ($\bar{X} = 48.00$), while (2) the students ($n=146$) living in KYK dormitories ($\bar{X} = 47.60$) and (3) the students ($n=51$) living in family house ($\bar{X} = 46.66$).

Qualitative Findings

The data obtained in this section were organized and interpreted in line with the purpose of the research by making content analysis. The qualitative dimension was explained in line with the Covid-19 concerns of the students during the face-to-face education process. The following findings were obtained as a result of the statistical analysis made on the qualitative data.

Participating students stated that they have potential Covid-19 concerns in three sub-categories during the face-to-face education process. These are; (a) having concerns about their environment (b) having individual concerns, and (c) having concerns about school. The findings obtained within the framework of the categories and sub-categories regarding the Covid-19 concerns of the students are shown in Figure 1.

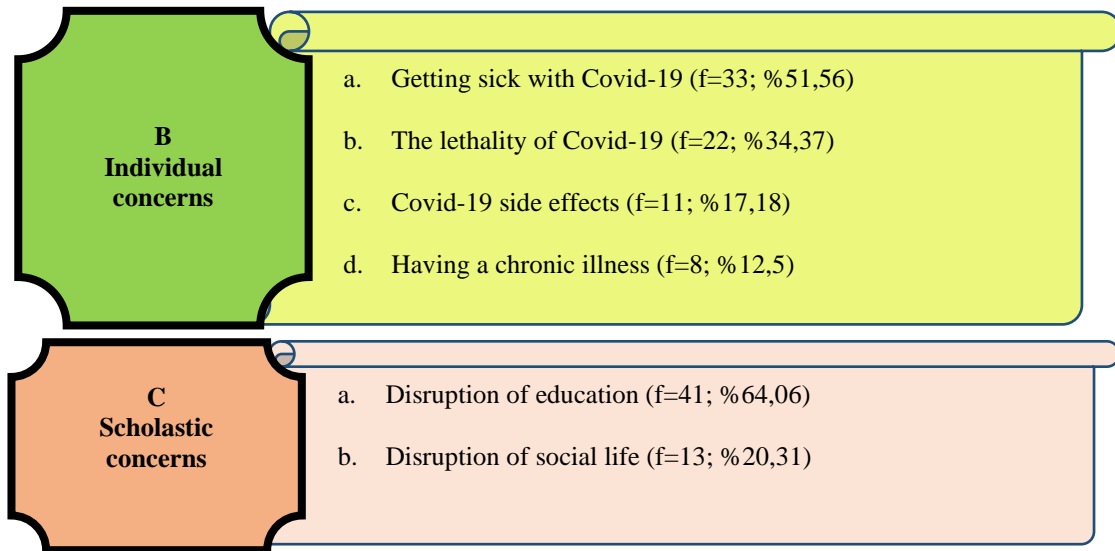
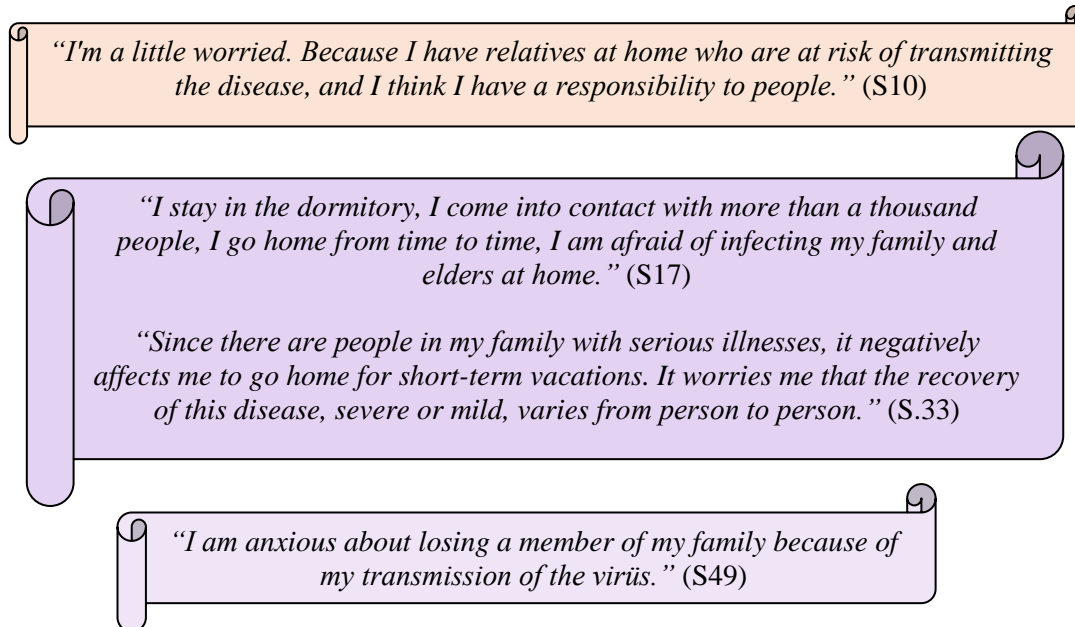

Figure 1. Qualitative Findings Regarding Covid-19 Concerns of Students in Face-to-Face Education

Qualitative findings show that Covid-19 causes some concerns on students in the face-to-face education process. These are personal and educational concerns about students' families and friends or other people.

A. Environmental concerns

a) During the face-to-face education process, 70.31% of the students stated that they have concerns about infecting Covid-19 to their family members.

The majority of the participants (f=45) stated that if they caught the Covid-19 virus during the face-to-face education process and did not show any symptoms due to their young age, they could infect their relatives at home as carriers. As a matter of fact, during the face-to-face education process, students in the classroom and dormitories share the same environment with hundreds of people both in the classroom and in the dormitory.

b) In the face-to-face education process, 43.75% of the students stated that they have concerns about transmitting Covid-19 to their friends or people around them.

"I stay at the dormitory and I can infect other people there." (S23)

"I'm worried because there are so many people who don't acknowledge the existence of this disease and are not vaccinated." (S51)

"I don't want to risk my own health and the health of my roommates. That's why I'm worried." (S38)

"I can be a carrier and infect someone with low immunity. Because we come into contact with many different students at school and at the dormitory." (S59)

"Of course I'm worried. I might get the virus and infect other people and cause them to die." (S64)

Almost half of the students (f=28) stated that if they catch the Covid-19 virus during the face-to-face education process and they do not show any symptoms, especially because they are young, they can transmit the disease to their friends in the dormitory or class as carriers. It is understood that students will experience conscientiousness if the disease is infected the people, especially those who are not vaccinated or who cannot be vaccinated due to different health problems, and those who have various diseases or those with low immunity.

B. Individual concerns

a) During the face-to-face education process, 51.56% of the students stated that they have concerns about catching Covid-19

"I am afraid of getting infected". (S11)

"I am worried. Because it is not a disease to be taken lightly, I can get sick." (S 19)

"I'm staying in a dormitory and going into quarantine scares me, I think it's a very scary thing." (S44)

"I'm getting nervous for fear that it will infect me too. Especially the fact that there are people who do not wear masks in the classroom makes me very nervous. I continue to protect myself from the disease. I wear my mask, I disinfect my hands constantly." (S 54)

Half of the participants (f=33) stated that they had concerns that they could become seriously ill due to catching the Covid-19 virus during the face-to-face training process and therefore they could go

into quarantine. It is seen that the students are psychologically affected by this situation negatively and they are also disturbed by their friends who are insensitive to the measures.

b) During the face-to-face education process, 34.37% of the students stated that they were worried about the lethality of Covid-19.

"It's a deadly disease. It's unclear how we'll get through when we're caught. We do not know what to do to whom." (S8)

"I'm worried, it's deadly. I panic when someone has flu-like symptoms." (S29)

Approximately one third of the participants (f=22) stated that they are worried that they might die due to Covid-19 during the face-to-face education process. Although the disease mostly affects the elderly, the unpredictability of how it will affect whom regardless of age causes anxiety as an unknown feature of the disease.

c) During the face-to-face education process, 17.18% of the students stated that they are worried about the side effects of Covid-19.

"I am worried because I am afraid of the side effects of the virus on me." (S14)

"I'm afraid of having a hard time with the disease and its effects." (S27)

"I'm anxious, even though I'm vaccinated, being Covid 19 scares me. So I would worry about the virus being infected, not the symptoms. Because it is a disease with uncertain future, it can have lasting effects." (S52)

Some of the participants (f=11) stated that they had concerns about the side effects of Covid-19 during the face-to-face training process and later on. Students are worried because of the uncertainty about whether the virus leaves permanent damage to patients.

d) During the face-to-face education process, 12.5% of the students stated that they are worried about the Covid-19 pandemic due to their chronic diseases.

"I am worried because I have asthma." (S15)

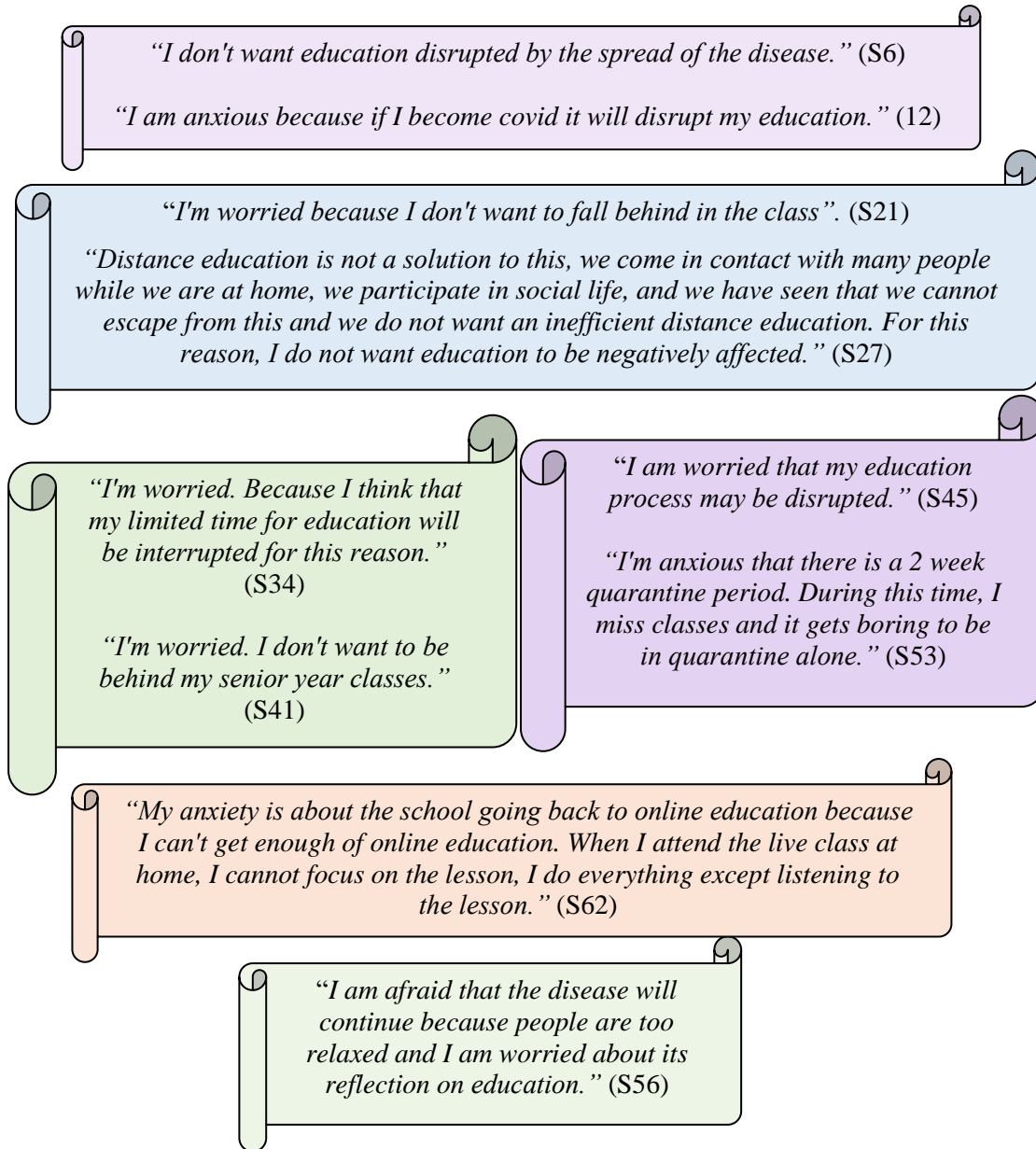
"I'm anxious about the illness because I have chronic asthma." (S 31)

"I have a chronic heart condition. Therefore, I was not vaccinated. I am afraid of the effects of both the vaccine and the virüs." (S48)

Students with chronic illness (f=8) stated that they are worried about catching Covid-19 during face-to-face education. The fact that the disease especially affects the lungs worries the participants with respiratory disease, while those who have different diseases such as heart disease and who are afraid of the side effects of drugs, and vaccines express that they are worried.

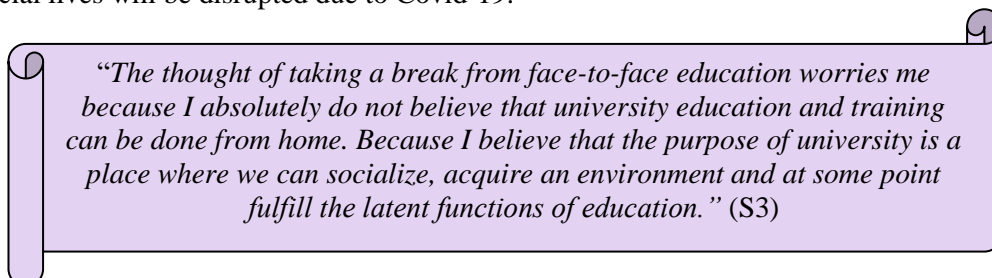
C. Scholastic concerns

a) In the face-to-face education process, 64.06% of the students stated that they are worried that education will be disrupted due to Covid-19.

More than half of the participants (f=41) stated that they are worried that their education would be adversely affected if the Covid-19 spread or they contracted the disease during the face-to-face education process. Students expressed that they are worried that if the pandemic spreads or they get sick, they may switch to distance education, which is inefficient, and that they will fall behind in their classes.

b) In the face-to-face education process, 20.31% of the students stated that they are worried that their social lives will be disrupted due to Covid-19.

"I'm worried because there is a 2 week quarantine period like prison life. You stay away from your friends, you fall behind in your studies, and it's also boring." (S20)

"I am anxious because both my education and social life may be disrupted." (S60)

One-fifth of the students (f=13) stated that they are worried about their social life to be affected adversely if the Covid-19 spreads or they catch the disease during the face-to-face education process. Participants expressed that they are worried that they will be away from their classes and friends if the pandemic spreads or they get sick.

Discussion and Conclusion

The distance education activities applied during the pandemic period were replaced by face-to-face education again with the widespread use of vaccines during the Covid-19 pandemic process. However, the course of the pandemic continues and there are people who are not or cannot be vaccinated for various reasons. In addition, the effectiveness of vaccines is debatable, and while the number of cases due to the pandemic increases from time to time, also various variants for Covid-19 occur. With the return to face-to-face education practice in higher education institutions during the pandemic period, it has been evaluated that it is important to determine the concerns of students about Covid-19. As a matter of fact, especially with the transition of higher education institutions to face-to-face education, the mobility of students throughout the country is in question, which is an important situation in terms of the course of the pandemic.

In the study, with the transition to face-to-face education, various findings were obtained as a result of the quantitative and qualitative data forms applied to determine the Covid-19 phobias of the students and their concerns about the process. According to the data obtained according to the general score of the measurement tool, students experience Covid-19 phobia according to the preferred vaccine type and in the presence of people who are worried about to be infecting Covid-19. In addition, according to the opinions of the students obtained through the semi-structured interview form, the students state that they are worried about infecting their families and other people around them with Covid-19, catching the disease individually, and affecting their education due to the pandemic negatively.

In different studies, it has been determined that the students' Covid-19 phobias are at a moderate level. Likewise, it has been determined that the fear of coronavirus and psychological resilience of healthcare students such as nursing, who are likely to encounter potential patients, are at a moderate level (Tercan, 2021; Keskin Kızıltepe & Yılmaz, 2021; Apaydın Cırık et al., 2021).

According to the results of the research, it was determined that the vaccine preferences of the students were associated with Covid-19 phobia. As a matter of fact, students who have the biontech vaccine, which is stated to be more protective, experience higher Covid-19 phobia. Therefore, it can be said that students prefer this vaccine with the thought that they will be protected from the disease more effectively. In addition, the effect size of the significant difference for this phobia in terms of both vaccine preferences is medium.

While emphasis is placed on protection as the reason for getting vaccinated, it is seen that more than half of the participants prefer the biontech vaccine for vaccine preference (Gök and Güzel Baydoğan, 2022). In this process, it can be said that the approval of the western countries, especially the USA, for the use of mRNA-based new generation vaccines was effective in this process (Gürbüz, Aydın and Çöl, 2021; Yavuz, 2020). In addition, if the people are well-educated, the rate of trust in the vaccine and the statements of the ministry of health increase (Yıldız et al., 2021).

In studies with over the age of eighteen, the most common sources of access to information during the Covid-19 period were television, public news sources, and social media, but it was reflected in the

results of the research that the participants also obtained information from many different sources. While the mass media that students frequently use to learn about the news is social media, the first mass media that the society in general learns about Covid-19 news is television (Guzel and Kurtoğlu, 2022; Alıcılar et al., 2020; Birimoğlu Okuyan et al., 2020). Therefore, it can be said that students are influenced by the media on their vaccine preferences and other issues.

According to another result, it was determined that the presence of people who are worried about infecting the disease creates Covid-19 phobia in students. In addition, the level of phobia is evident in the psychological, somatic, and social dimensions of the scale. Also, the effect size is medium. As it is known, mostly the disease affects the elderly people, those with immunity and chronic diseases, and who have different health problems. For this reason, it can be said that students are afraid of the transmission of the disease to their families.

In the studies conducted, the level of fear and depression of university students about the Covid-19 pandemic differs according to whether or not there is an individual in the risk group in their family (Yıldray and Çelik Balcı, 2021). According to the results of the research, it was concluded that there is a negative and significant relationship between general belonging and fear of Covid-19, and that general belonging significantly predicts fear of Covid-19 (Kurtulmuş and Thoughtli, 2021).

Contrary to the above findings, there was no significant difference between the place of residence of the students and the Covid-19 phobia of the students. As a matter of fact, whether students stay in a dormitory, in a family home, or a private student house, they interact with other students at school and in classrooms. Therefore, it is a natural result that there is no significant difference between the place of residence and the Covid-19 phobia of the students. On the other hand, according to the findings of a study conducted with physical education teachers, unlike the results of this study, it shows that the place of residence has an effect on the Covid-19 phobias of physical education teachers (Karaca, Selçuk, & Kalaycı, 2021).

According to the data obtained in line with the qualitative findings of the study, the students expressed opinions in support of the data obtained with the Covid-19 phobia scale. The students stated that there are people that they are worried about transmitting the disease, apart from their concerns about getting sick. They also stated to have concerns that the pandemic could affect the education process negatively. Due to factors such as the uncertain effects and course of the disease, and the lack of a definitive solution despite the availability of vaccines, it is seen that students have concerns about themselves, their environment, and their education life in the face-to-face education process.

According to similar research findings on the subject; it has been determined that the severity of anxiety and coronavirus phobia is high, especially in women and students with chronic diseases, during the pandemic process, and the level of anxiety severity of the participants significantly affects the level of coronavirus phobia (Delibaş, 2021). Fear and control perception scores were found to be higher in students with physical illness. Students are thinking that their immune systems may be weak and vulnerable may be associated with more fear (Nehir and Güngör Tavşanlı, 2021). In addition, considering that universities are not only education and research centers, but also have an important function for the social and physical development of young people, the closure of campuses due to the pandemic causes millions of students who continue their sports, artistic and other social activities within universities to remain idle in these areas (Erhan and Gümüş, 2020). The results of the research provide evidence that the sociability level of the Z generation is high. Because it has been seen that a serious pandemic such as Covid-19 has increased the socialization anxiety of the Z generation more than their individual concerns. It can also be said that the motivation of the Z generation individuals is affected negatively due to the restrictions in this process (Tekin, 2020). Apart from all these, it is emphasized that the distance education system causes disappointment in university students, their anxiety levels are high, and they see themselves as inadequate regarding their future profession (Üstün and Özberk, 2021).

As recommendation in line with these results, various measures should be taken in order to prevent students from experiencing Covid-19 phobia and to relieve their anxiety. Instead of PCR testing, rapid antigen tests can be used to determine whether the students carry the virus even if they do not

show any symptoms, to prevent transmission among students and to prevent the students from infecting their families and other people.

References

- Ahorsu, D. K., Lin, C. Y., Imani, V., Saffari, M., Griffiths, M. D., & Pakpour, A. H. (2020). The Fear of COVID-19 Scale: development and initial validation. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 1. <https://doi.org/10.1007/s11469-020-00270-8>
- Alicılar H.E., Güneş G., & Çöl M. (2020). Toplumda COVID-19 pandemisiyle ilgili farkındalık, tutum ve davranışların değerlendirilmesi. *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi*, 5, 1-16. <https://doi.org/10.35232/estudamhsd.763461>
- Apaydın Cırık, V., Aksoy, B. & Gül, U. (2021). COVID-19 sürecinde hemşirelik öğrencilerinin psikolojik sağlık düzeyleri ve baş etme stratejileri: Tanımlayıcı çalışma. *Türkiye Klinikleri Hemşirelik Bilimleri Dergisi*, 13(3), 693-703. DOI: 10.5336/nurses.2020-79559
- Arpacı, İ., Karataş, K. & Baloğlu, M. (2020). The development and initial tests for the psychometric properties of the COVID-19 Phobia Scale (C19P-S). *Personality and Individual Differences*, 164, 110108. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2020.110108>
- Asıcı, E. & Günlü, A. (2021). Üniversite öğrencilerinin gözünden COVID-19 salgını: Nitel bir araştırma. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 9, 1-20.
- Baki, A., & Gökçek, T. (2012). Karma yöntem araştırmalarına genel bir bakış. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(42), 1-21.
- Baltacı, A. (2021). Nitel veri analizi. İçinde A. Uzungöz (Ed.) *Bilimsel Araştırma Becerileri ve Araştırmada Güncel Desenler* (ss. 71-102). Pegem Akademi.
- Banerjee, D. (2020). The COVID-19 outbreak: Crucial role the psychiatrists can play. *Asian Journal of Psychiatry*, 50, 102014. <https://doi.org/10.1016/j.ajp.2020.102014>
- Baz, B. (2021). COVID-19 salgını sürecinde öğrencilerin olası öğrenme kayıpları üzerine bir değerlendirme. *Temel Eğitim Dergisi*, 3(1), 6-19. <https://doi.org/10.52105/temelegitim.3.1.3>
- Birimoğlu Okuyan C., Karasu F., & Polat F. (2020). COVID19'un hemşirelik öğrencilerinin sağlık kaygısı düzeyleri üzerine etkisi. *Van Sağlık Bilimleri Dergisi*, 13, 45-52.
- Bozkurt, A. (2020). Koronavirüs (Covid-19) pandemi süreci ve pandemi sonrası dünyada eğitime yönelik değerlendirmeler: Yeni normal ve yeni eğitim paradigması. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 112-142.
- Can, A. (2014). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi*. Pegem Akademi.
- Çiçekçisoğ Kaya, Y. (2021). Üniversite öğrencilerinin covid-19 salgınında endişe düzeyleri ile uzaktan eğitim kalitesine ilişkin algı ve tutumlar. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Girişimcilik Dergisi*, 5(9), 45-63.
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2000). *Research methods in education* (5th Ed.). Routledge/Falmer.
- Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2018). *Designing and conducting mixed methods research*. Sage.
- de Medeiros Carvalho, P. M., Moreira, M. M., de Oliveira, M. N. A., Landim, J. M. M., & Neto, M. L. R. (2020). The psychiatric impact of the novel coronavirus outbreak. *Psychiatry Research*, 286, 112902. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.112902>
- de Oliveira Araújo, F. J., de Lima, L. S. A., Cidade, P. I. M., Nobre, C. B., & Neto, M. L. R. (2020). Impact of Sars-Cov-2 and its reverberation in global higher education and mental health. *Psychiatry Research*, 288.

- Delibaş, L. (2021). COVID-19 fobisi ve endişe şiddeti; meslek yüksekokulu örneği. *Hastane Öncesi Dergisi*, 6(2), 201-212.
- Demirkasımoğlu, N. (2018). Yakınsayan desen. İçinde K. Beycioğlu, N. Özer & Y. Kondakçı (Eds.) *Eğitim Yönetiminde Araştırma* (ss. 463-476). Pegem Akademi.
- Dubeyve, M. J., Ghosh, R., Chatterjee, S., Biswas, P., Chatterjee, S., Dubey, S. (2020). COVID-19 and addiction. *Diabetes & Metabolic Syndrome: Clinical Research & Reviews*, 14, 817-823. <https://doi.org/10.1016/j.dsx.2020.06.008>
- Eren, E. (2020). Yeni tip koronavirüs'ün Türk eğitim politikaları uygulamalarına etkisi: Milli Eğitim Bakanlığının ve Yükseköğretim Kurulunun yeni düzenlemeleri. *Yükseköğretim Dergisi*, 10(2), 153-162. doi:10.2399/yod.20.716645
- Erhan, Ç. & Gümüş, Ş. (2020). Küresel salgın sonrasında yükseköğretimde fırsatlar ve riskler: üniversitelerin geleceği. İçinde M. Şeker, A. Özer & C. Korkut (Eds.) *Küresel Salgının Anatomisi İnsan ve Toplumun Geleceği* (ss. 193-210). TÜBA Bilimler Akademisi.
- Gök, G. & Güzel Baydoğan, Ü. (2022). Covid-19 aşısı olma durumu ve Covid-19'dan korunmanın sağlık inanç modeli bağlamında değerlendirilmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 231-248.
- Gürbüz, S., Aydın, S. & Çöl, M. (2021). COVID-19 Aşı Çalışmaları ve Uygulamaları. İçinde, *Yeni Koronavirüs Pandemisi Sürecinde Türkiye'de Covid-19 Aşılması ve Bağışıklama Hizmetlerinin Durumu* (ss. 45-60). Türk Tabipler Birliği.
- Güzel, A. & Kurtoğlu, H. İ. (2022). Öğrencilerin Covid-19'a yönelik düşünceleri ile sağlık bilişleri durumlarının değerlendirilmesi. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 9(1), 19-30.
- Holsti, O. R. (1969). *Content analysis for the social sciences and humanities*. Reading. Addison-Wesley.
- Kara, E. (2020). KOVID-19 pandemisindeki dezavantajlı gruplar ve sosyal hizmet işgücünün işlevi. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 28-34
- Karaca, Y., Selçuk, M. H. & Kalaycı, M. C. (2021). Beden eğitimi öğretmenlerinin COVID-19 fobilerinin incelenmesi. *Türkiye Klinikleri Spor Bilimleri Dergisi*. DOI: 10.5336/sportsci.2020-80011
- Karadağ, E., & Yücel, C. (2020). Yeni tip Koronavirüs pandemisi döneminde üniversitelerde uzaktan eğitim: Lisans öğrencileri kapsamında bir değerlendirme çalışması. *Yükseköğretim Dergisi*, 10(2), 181-192. doi:10.2399/yod.20.730688
- Karasar, N., (2005). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel Yayıncılık.
- Kesgin, S., & Durak, M. B. (2021). Salgın ve demografi: Yaş gruplarına göre Covid-19 pandemisine yönelik algı ve tutumlar. *Toplumsal Değişim*, 6(3), 6-23.
- Keskin Kızıltepe, S. & Yılmaz, Ş. (2021). Hemşirelik öğrencilerinin koronavirüs korkusu ile bakım davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi: Tanımlayıcı bir araştırma. *Türkiye Klinikleri Hemşirelik Bilimleri Dergisi*. DOI: 10.5336/nurses.2021-84438
- Kurtulmuş, E. & Düşünceli, B. (2021). Phobia (Fear) of Covid 19, awareness of Covid-19 and levels of general belongingness. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13, 451-485. <http://doi.org/10.32739/uskudarsbd.7.13.96>
- Meydan, A. (2021). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri. İçinde A. Uzungöz (Ed.) *Bilimsel Araştırma Becerileri ve Araştırmada Güncel Desenler* (ss. 25-39). Pegem Akademi.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. Sage.
- Morse, J. M. (2000). *Determining sample size*. Sage Publications.
- Nehir, S. & Güngör Tavşanlı, N., (2021). Covid-19 Pandemisinin hemşire ve ebe öğrencilerin korku ve kontrol algısı üzerindeki etkisi. *Medical Sciences*, 16(2),141-150. DOI: 10.12739/NWSA.2021.16.2.1B0116.

- Nikčević, A. V., Marino, C., Kolubinski, D. C., Leach, D., & Marcantonio, M. S. (2020). Modelling the contribution of the Big Five personality traits, health anxiety, and COVID-19 psychological distress to generalised anxiety and depressive symptoms during the COVID-19 pandemic. *Journal of Affective Disorders*, 279, 578-584. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2020.10.053>
- Nwachukwu, I., Nkire, N., Shalaby, R., Hrabok, M., Vuong, W., Gusnowski, A., & Agyapong, V. O. (2020). COVID-19 Pandemic: Age-Related differences in measures of stress, anxiety and depression in Canada. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(17), 6366. <https://doi.org/10.3390/ijerph17176366>
- Özer, M. & Suna, E. (2020). COVID-19 Salgını ve eğitim. İçinde M. Şeker, A. Özer & C. Korkut (Eds.) *Küresel Salgının Anatomisi İnsan ve Toplumun Geleceği* (ss. 171-192). TÜBA Bilimler Akademisi.
- Punch, K. F. (2013). *Introduction to social research: Quantitative and qualitative approaches*. Sage
- Sarı, S., & Dağ, İ. (2009). Belirsizliğe tahammülsüzlük ölçeği, endişe ile ilgili olumlu inançlar ölçeği ve endişenin sonuçları ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması, geçerliliği ve güvenilirliği. *Anadolu Psikiyatri Dergisi* 10, 261-70.
- Sarıçam, H., Erguvan, F. M., Akın, A., & Akça, M. Ş. (2014). Belirsizliğe tahammülsüzlük ölçeği (BTÖ-12) Türkçe formu: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Route Educational and Social Science Journal*, 1(3), 148-57.
- Subedi, D. (2016). Explanatory sequential mixed method design as the third research community of knowledge claim. *American Journal of Educational Research*, 4(7), 570-577.
- Swanson, R. A., & Holton, E. F. (2005). *Research in organizations: Foundations and methods in inquiry*. Berrett-Koehler Publishers
- Taşpinar, M. (2017). *Sosyal bilimlerde SPSS uygulamalı nicel veri analizi*. Pegem Akademi
- Tekin, E. (2020). COVID-19 kaygısının motivasyon üzerindeki etkisi: Z Kuşağı üzerine bir araştırma. *Turkish Studies*, 15(4), 1129-1145. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44070>
- Tercan, B. (2021). Acil durum ve afet yönetimi öğrencilerinin Covid-19 fobisi. *Gevher Nesibe Journal of Medical & Health Sciences*, 6(15), 109-114.
- Thompson, D. R., Lopez, V., Lee, D., & Twinn, S. (2004). SARS—a perspective from a school of nursing in Hong Kong. *Journal of Clinical Nursing*, 13(2), 131-135. <https://dx.doi.org/10.1046/j.1365-2702.2003.00884.x>
- Üstün, A. & Özberk, N. (2021). Pandemi döneminde uzaktan eğitime dâhil olan üniversite öğrencilerinin mesleki gelişimine ilişkin kaygıları. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8(4), 76-95.
- Yavuz, E. (2020). COVID-19 aşıları. *Türk Aile Hekimleri Dergisi*, 24(4), 227-234. doi: 10.15511/tahd.20.00427
- Yavuz, İ. & Kepçeoğlu, İ. (2015). Karma yöntem araştırmaları için örnekleme stratejileri. İçinde Y. Dede & S. B. Demir (Eds.) *Karma Yöntem Araştırmalarının Temelleri* (ss. 203-235). Anı Yayıncılık.
- Yıldırım, B. & Çelik Balcı, S. (2021). Üniversite öğrencilerinin covid-19 salgınına yönelik korkuları ile depresyon ve psikolojik dayanıklılık düzeyleri arasındaki ilişki. *Journal of Social Sciences and Humanities Researches*, 22(49), 157-177.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma*. Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız Z., Gencer E. & Gezegen N. F. (2021). Covid 19 pandemi sürecinde geliştirilen aşılar karşı bireylerin tutumlarının değerlendirilmesi üzerine uygulamalı bir çalışma. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 12(3), 877-889

YÖK (2021, Ekim). YÖK, üniversitelerdeki Kovid-19 tedbirlerini ve eğitim süreçlerinin çerçevesini belirledi. <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2021/Yok-Ten-Covid-19-Tedbirlerine-Yonelik-Uygulama-Rehberleri.aspx>

Yurtaş, A. & Kesik, F. (2022). COVID-19 Salgınının neden olduğu büyük ikilem: okullar tekrar açılmalı mı; kapalı mı kalmalı? *Millî Eğitim Dergisi*, 51(233), 373-398. DOI: 10.37669/milliegitim.787806

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye’de Havaalanı Performansının CRITIC temelli EDAS Yöntemiyle Analizi
Analysis of Airport Performance in Turkey with CRITIC-based EDAS Method

Cemal Durmuşçelebi*, Kasım Kiracı**

Öz: Hava taşımacılığı endüstrisi özellikle ikinci dünya savaşından sonra hızlı bir değişim ve dönüşüm dönemine girmiştir. Bu dönemden sonra ilk aşamada, havayolu işletmelerinin yapısal değişim yaşadığı, sonraki aşamada ise havaalanı yapılarının önemli bir dönüşüm geçirdiği görülmektedir. Bu bağlamda havalimanlarının sahiplik yapısı değişmiş, havalimanlarının ticarileşmesi ve özelleştirilmesi ile ilgili çeşitli uygulamalar yaygınlaşmıştır. Bu durum havalimanı performansının incelenmesi ve havalimanlarının performans açısından karşılaştırmasını gerekli kılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı 2013-2019 döneminde Türkiye’de kamu tarafından (Devlet Hava Meydanları İşletmesi) işletilen havaalanlarının performansının ortaya çıkarılmasıdır. Çalışma kapsamında belirlenen 15 kriter, yolcu sayısı açısından en büyük 10 havaalanı alternatifi için, CRITIC temelli EDAS yöntemi kullanılarak performans analizi yapılmıştır. Çalışmanın sonuçları, 2013-2019 döneminde bazı havaalanları performans açısından önemli değişimler olduğunu göstermektedir. Özellikle 2015-2018 döneminde bazı havalimanlarının performans açısından kayda değer gelişim gösterdiği tespit edilmiştir. Buna karşın bulgular, ilgili dönemde meydana gelen gerek ulusal gerekse uluslararası olay, durum veya krizlerin havaalanı performans sıralamasında kalıcı bir değişikliğe neden olmadığına işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Havaalanları, Performans, Çok Kriterli Karar Verme, CRITIC, EDAS

Abstract: The air transport industry experienced rapid change and transformation after the second world war. After that period, in the first phase, airlines experienced structural change. In the second phase, the airport structures experienced a significant transformation. In this context, the ownership structure of airports has changed, and various practices related to the commercialization and privatization of airports have become widespread. This constrained the examination of airport performance and comparison of airports in terms of performance. Therefore, this study aims to reveal the performance of airports operated by the public in Turkey from 2013 through 2019. Performance analysis revealed by using the CRITIC-based EDAS method for the 15 criteria determined within the scope of the study and the 10 largest airport alternatives in terms of passenger numbers. The results of the study indicate that significant changes occurred in the performance of some airports in the period of 2013-2019. It has been determined that some airports have shown significant improvement in performance, especially in the 2015-

* Arş. Gör. Dr., İskenderun Teknik Üniversitesi, Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi, Havacılık Yönetimi Bölümü
ORCID: 0000-0002-6197-7929 cemal.durmuscelebi@iste.edu.tr

** Doç. Dr., İskenderun Teknik Üniversitesi, Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi, Havacılık Yönetimi Bölümü
ORCID: 0000-0002-2061-171X kasim.kiraci@iste.edu.tr (Sorumlu yazar)

Cite as/ Atıf: Durmuşçelebi, C. & Kiracı, K. (2022). Türkiye’de havaalanı performansının critic temelli edas yöntemiyle analizi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 837-856.
<http://dx.doi.org/10.18506/anemon.964827>

Received/Geliş: 08 July/Temmuz 2021

Accepted/Kabul: 20 June/Haziran 2022

Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2022

2018 period. On the other hand, the findings indicate that both national and international events, situations, or crises that occurred in the relevant period did not cause a permanent change in the airport performance ranking.

Keywords: Airports, Performance, Multi-Criteria Decision Making, CRITIC, EDAS

Giriş

Tarihsel açıdan incelendiğinde, havaalanlarının temel işlevi havayolları için altyapı sağlamak olmuştur. Özellikle havayolu pazarındaki serbestleşme çabaları havaalanlarının da doğasını değiştirmiş ve özel sektörün ilgisini havaalanlarına çekmiştir. Dolayısıyla yaşanan süreçle beraber devlet tekelinde olan havaalanları, birtakım özelleştirme uygulamalarıyla birlikte (YİD: Yap-İşlet-Devret ve KİD: Kirala-İşlet-Devret) özel sektörün denetimine bırakılmaktadır. Özellikle turizm faaliyetlerinin gösterdiği gelişme havayolunu kullanan insan sayısını büyük oranda artırmıştır. Bu durum iç hat ve dış hatta birçok yeni destinasyonu ortaya çıkarmıştır. Havayollarının büyüme stratejileri, turist sayısındaki artış, yolcu beklentilerindeki değişimler, havaalanları altyapısının yetersiz kalması ve modernizasyon ihtiyacı vb. sebeplerle havaalanlarına yatırım ihtiyacı doğmuştur. Ülkemizde bu yatırımların iki temel yolla gerçekleştiği görülmektedir. İlki doğrudan devlet bütçesinden yapılan yatırımlarla, havaalanlarının altyapısının iyileştirilmesi, geliştirilmesi ve yeni havaalanlarının inşa edilmesiyle yapılmıştır. Özellikle 90'lı yıllarda yapılan bu yatırımlar, ekonomik krizler, özel sektör havacılığının yetersizliği, havaalanlarının havayolu filolarındaki uçaklarla uyumsuzluğu, inşaat sürecinin çok uzun olması gibi sebeplerle bekleneni karşılayamamışlardır. Dolayısıyla bu durum yeni stratejilerin uygulanması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. 2000'li yıllarla beraber uygulamaya konulan yeni strateji ile birlikte havaalanı yatırımlarında özel sektörün yıldızı parlamıştır. Özel sektör YİD ve KİD uygulamalarıyla havaalanı terminal yapımı ve işletimi konusunda söz sahibi olmaya başlamıştır. Bu dönemde yapılan YİD uygulamalarında genel olarak özel sektör kara sahasında bulunan tesislerin (terminal, otopark vb.) yapımı ve işletimini üstlenmiştir. Bu durumun son yıllarda değiştiği ve özellikle yoğun havaalanlarının yapım ve işletiminin tamamen özel sektöre bırakıldığı görülmektedir. Özel sektör tarafından işletilen havaalanlarının yönetim ve işletim yapısı, yatırım maliyetleri ve kârlılık düzeyleri kamu tarafından işletilen havaalanlarından önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Dolayısıyla havaalanı performansı analiz edilirken kamu-özel sektör ayrımının yapılması daha güvenilir sonuçlar verebilir. Kamu tarafından işletilen havaalanlarının ortak özelliği hizmeti temel almalarıdır. Hizmet temelinde havayolu ulaşımı vatandaşlar için ulaşılabilir kılınmakta ve ulusal taşıyıcıların faaliyetleri ve gelişimleri desteklenmektedir (Graham, 2018: 32).

Havaalanları çok çeşitli işletme maliyetlerine sahipken, gelirleri havacılık ve havacılık dışı temel olarak iki gruba ayrılmaktadır. Havacılık hizmetlerine bağlı gelirler temel olarak uçağın ve yolcuların havaalanındaki hareketlerine bağlı olarak havayollarından elde edilen gelirleri kapsamaktadır. Örneğin yolcu, konma, konaklama, ışıklandırma, itfaiye vb. hizmetlerden sağlanan gelirler bu kapsamda yer almaktadır. Havacılık dışı gelirler ise terminal içinde ve dışında kiralanılan alanlar, otopark hizmetleri, gümrüksüz satış mağazaları gibi hizmetlerden doğan gelirleri ifade etmektedir (Oum, Adler ve Yu, 2006). Havaalanının büyüklüğüne, uçak ve yolcu trafiği vb. faktörlere bağlı olarak havacılık ve havacılık dışı gelirlerin toplam gelir içerisindeki oranı değişkenlik göstermektedir (Graham ve Morrell, 2016: 20-21). Türk havaalanlarında da benzer bir ücretlendirme sistemi uygulanmaktadır. Ancak sahiplik yapısının değişkenlik göstermesi havacılık ve havacılık dışı gelirlerin paylaşımında farklılıklar yaratabilmektedir. Ülkemizdeki havaalanlarının mülkiyet hakkı (askeri havaalanları dâhil) devlete aittir. YİD ve KİD uygulamaları ile mülkiyeti hariç tutularak havaalanının bir bölümünün (Terminal, otopark vb.) ya da tamamının işletme hakkı 49 yıla kadar özel sektöre belirli bir ücret üzerinden devredilmektedir (3996 Sayılı Kanun, 1994). Bu kapsamdaki havaalanlarında hizmetlere uygulanacak ücretlerin belirlenmesinde sözleşme esas alınmakta ve özel sektör fiyatlandırma konusunda kamuya bağımlı kalmaktadır. Dolayısıyla hizmetler özel sektör tarafından verilmekle birlikte, devletin düzenleyici etkisi devam etmektedir. Bununla birlikte Atatürk, Antalya, İzmir gibi dağıtım merkezi durumundaki havaalanlarında hava tarafı (köprüler hariç) devlet tarafından işletilmektedir. Bu şartlar dikkate alındığında havaalanının kısmi olarak özelleştirilmesiyle hedeflenen etkinlik ve verimlilik çıktılarına ulaşıp, ulaşılmadığı konusu önemli hale gelmektedir. Boardman ve Vining (1989) çoklu sahiplik

yapısına sahip havaalanlarının tamamen özelleştirilmiş havaalanlarına nazaran karlılık ve üretkenlik olarak daha geride olduğunu savunmaktadır. Parker (1999) BAA havaalanlarının özelleştirme öncesi ve sonrasında kapsayan çalışmasında, İngiliz devletinin sahip olduğu altın hissenin sermaye pazarının olası baskılarını sınırlandırdığı sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca havaalanlarının teknolojik verimliliklerinin özelleştirme öncesi ve sonrasında belirgin bir farklılık göstermediği tespitini yapmaktadır. Bu çalışmanın aksine Yokomi (2005) BAA havaalanlarının özelleştirme sonrasında teknoloji ve verimlilik açısından gelişme kaydettiğini savunmaktadır. Yokomi (2005) Parker'ı (1999) özelleştirme sonrası ticari büyümeyi dikkate almadığı için eleştirmiştir. Oum, Yan ve Yu (2008:422) ve Bottasso ve Conti (2010), hisse dengesinin özel sektör lehine olduğu havaalanlarında etkinlik ve verimlilik çıktılarının daha yüksek olduğunu ifade ederek genel bakış açısını destekleyici bir çerçeve çizmektedirler.

Havayolu pazarında yaşanan serbestleşme hareketleri havaalanı performansının iyileşmesine zemin hazırlamıştır. Havayollarının işletme maliyetleri içerisinde havaalanı vergilerinin payı %5 ile %7 arasında görece düşük olmasına rağmen, havayolları oldukça rekabetçi olan pazarda faaliyetlerini sürdürmekte ve maliyet artışlarını müşterilerine aktarmada ihtiyatlı davranmak zorunda kalmaktadır. Dolayısıyla havaalanlarının performansı dolaylı olarak havayollarını da etkileyebilmektedir (Gillen ve Lall, 1997). Etkinlik ve verimlilik gibi işletme çıktıları özellikle 1970'lerde yaşanan stagflasyon sonucunda 1929 ekonomik bunalımının getirdiği ekonomik düzenin değişmesine müteakip önem kazanmıştır. Kamuya ait işletmelerin etkinlik ve verimlilik performanslarına yönelik eleştirilerin artması özelleştirme sürecinin başlamasına zemin hazırlamıştır. Ancak dünyada hâlihazırda birçok havaalanı kamu tarafından işletilmeye devam etmektedir. Dolayısıyla, kamu tarafından işletilen havaalanlarının performans düzeyinin ölçülmesi ve havaalanlarının performans açısından karşılaştırılması kritik bir öneme sahiptir. Aynı zamanda, düşük veya yüksek performans düzeyine sahip havaalanlarının tespit edilerek bunlar arasındaki performans farkının nedenlerinin ortaya çıkarılması sektör paydaşlarına değerli bilgiler sunabilir. Bu nedenle çalışmada Türkiye'de kamu tarafından işletilen havaalanlarının performansı analiz edilecektir.

1. Literatür

Havaalanı performansını etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Uluslararası Havaalanları Konseyi'ne (ACI) göre havaalanları 6 temel performans alanına sahiptir. Bunlar; çekirdek, emniyet ve güvenlik, hizmet kalitesi, üretkenlik/verimlilik, finansal/ticari ve çevresel alanlardır (Wyman, 2012). Çekirdek alanda yolcular, orijin-destinasyon yolcuları, uçuş trafiği, kargo ve posta ile destinasyonlar-sürekli uçuşları kapsayan alt kriterler yer almaktadır. Havaalanları bu temel göstergeler üzerinde zayıf bir kontrole sahiptir. Ancak çekirdek alanda yer alan göstergeler havaalanı faaliyetleri için önemli göstergeler olup, diğer göstergelerin dinamikleri ve bileşenleridirler. İkinci performans alanı emniyet ve güvenlik faaliyetlerini kapsamaktadır. Pistte yaşanan kazalar, pist ihlalleri, kuş çarpmaları, yaralanmalar, iş kazaları ile kaza ve yaralanmalardan kaynaklı iş gücü kayıpları bu alanda yer almaktadır. Üçüncü performans alanı olan hizmet kalitesi kapsamında; saatlik kapasite, kapılardan kaynaklı gecikmeler, taksiden kaynaklı gecikmeler, müşteri memnuniyeti, bagaj teslim süreleri, gümrük kontrol süresi, check-in süreleri yer almaktadır. Dördüncü alanda üretkenlik ve maliyet verimliliği yer almaktadır. Çalışan başına yolcu sayısı, çalışan başına uçuş sayısı, kapı başına uçuş sayısı, yolcu başı maliyet, WLU (Work Load Unit) başı maliyet, yolcu başına işletme maliyeti, WLU başına işletme maliyeti üretkenlik/verimlilik alanlarındaki performans göstergeleridir. Beşinci alan olan finansal/ticari alanda; yolcu başına havacılık geliri, uçuş başına havacılık geliri, havacılık dışı işletme gelirlerinin toplam işletme gelirleri içerisindeki payı, yolcu başına havacılık dışı gelir, borç servisinin işletme gelirine oranı, yolcu başına uzun vadeli borç, borcun vergi, faiz ve amortisman öncesi kara (EBITDA/FAVÖK) oranı, yolcu başına FAVÖK yer almaktadır. Altıncı ve son alan olan çevrede ise karbon ayak izi, atık geri dönüşümü, atık azaltma oranı, yenilenebilir enerjinin satın alınan enerjiye oranı, metrekaşe başına terminal enerji tüketimi, yolcu başına su tüketimi performans göstergeleri yer almaktadır (Wyman, 2012).

Havaalanı performansının değerlendirilmesi için birçok ölçü ve metodoloji geliştirilmiş ve uygulanmıştır (Francis, Humphreys ve Fry, 2002). Martin ve Roman (2001), Veri Zarflama Analizi

(VZA/DEA) yöntemi ile işgücü sermaye ve üretim materyallerini girdi, uçuş sayıları, yolcu sayıları ve kargo miktarını çıktı olarak kullanarak havaalanlarının performansını değerlendirmişlerdir. Martin-Cejas (2002) havaalanlarının üretkenlik ve verimliliğini incelemek için, işgücü ve sermaye girdileri ile taşınan yük ve yolcu miktarını kullanmıştır. Parker (1999) VZA yöntemi ile özelleştirme öncesi ve özelleştirme sonrası performansı karşılaştırmıştır. Girdi olarak işgücü, sermaye, işgücü harici sermaye maliyetini, çıktı olarak ise yolcu sayısı ile taşınan kargo ve yük miktarını kullanmıştır. Sarkis (2000), VZA yöntemini kullandığı çalışmada, işletme maliyetlerini, çalışan sayısı, kapı ve pist sayılarını girdi, işletme geliri, yolcu sayısı, uçuş trafiği ve kargo miktarını çıktı olarak kullanmıştır. Martin ve Roman (2008) havaalanı büyüklüğünü performans ölçütü olarak kullanmıştır. Bu çalışmalara ek olarak, farklı performans kriterleri kullanılarak birçok çalışma yapılmıştır (Lin ve Hong, 2006; Yu, 2004; Abbott ve Wu, 2002; Pels, Nijkamp ve Rietveld, 2001).

Martin vd., (2009) Markov Zinciri Monte Carlo Simülasyonu yöntemi ile İspanya havaalanlarının performansları incelenmiştir. Çalışmada girdi olarak işgücü, sermaye ve üretim materyalleri kullanılırken, çıktıyı belirlemek için hava trafiği ve WLU kullanılmıştır. Yu (2010) ise Ağ (Network DEA) Veri Zarflama metodunu kullanarak havaalanı performansını ölçmeye çalışmıştır. İşgücü, pist uzunluğu, apron büyüklüğü ve terminal büyüklüğü girdi olarak kullanılmış, yıllık pist kapasitesi ile terminal yolcu kapasitesi hem girdi hem çıktı olarak, uçuş trafiği, yol sayısı, yük miktarı çıktı olarak kullanılırken, nüfus da analize çevresel faktör olarak dahil edilmiştir. Benzer bir çalışmada, Wang ve Song (2020) 8 Çin havaalanını Asya’da yer alan 4 havaalanı ile kıyaslamaktadır. Kıyaslama ortalama yolcu sayıları, uçuş trafiği, ortalama kargo miktarı, ortalama toplam gelir ve ortalama net gelir kriterleri üzerinden yapılmaktadır. Adler, Liebert ve Yazhensky (2013) havaalanlarını belirli kriterler üzerinden kıyaslamaktadır. Çalışmada kriterler girdi, çıktı ve hem girdi hem çıktı olarak sınıflandırılmaktadır. Çalışan maliyetleri, materyal maliyetleri ve dış kaynak kullanımları, saat başına pist trafiği, saat başına terminal trafiği, yıllık dış hat yolcu sayısı, yıllık iç hat yolcu sayısı, kargo miktarı, ticari uçuş sayıları, havacılık dışı gelirler, havacılık gelirleri kullanılan kriterlerdir.

Chakraborty vd., (2020) 32 Hindistan havaalanını kıyaslamışlardır. Çalışmada BWM (Best Worst Model) ve MABAC (Multi-Attributive Border Approximation Area Comparison) metotları kullanılmaktadır. Yıllık gelir, toplam yolcu, toplam trafik, toplam yük, terminal alanı, rota sayısı (orijin-destinasyon sayısı), check-in banko sayısı ve şehir merkezine uzaklık kriterleri dikkate alınmaktadır. Baltazar vd., (2018), Uluslararası Havacılık Konseyi’nce havaalanı performansının ölçümünde kullanılan alan ve kriterler (Wyman, 2012) dikkate almaktadır. Araştırma verileri uzman görüşleri üzerinden elde edilen bilgiler ve raporlara dayanmaktadır. Veriler, MACBETH (Measuring Attractiveness by a Categorical Based Evaluation Technique) metodu ve GDS (Global Decision Support) modeli ile çözümlenerek havaalanları performans açısından kıyaslanmaktadır. Özsoy ve Örkücü (2021), Türk havaalanlarının yapısal ve operasyonel performansını bootstrap veri zarflama analizi yöntemi ile analiz etmiştir. Örkücü vd., (2016) 2009–2014 dönemi için Türkiye’deki havaalanlarının operasyonel verimliliğini veri zarflama analizi ve Malmquist verimlilik indeksi yöntemleri aracılığıyla araştırmıştır. Buna ek olarak havaalanı performans kriterlerinin önem düzeyini belirlemek ve performans açısından kıyaslamak amacıyla literatürde birçok çalışmanın yapıldığı görülmektedir (Kuo ve Liang, 2011; Prakash ve Barua, 2016; Eshtaiwi, Badi, Abdulshahed ve Erkan, 2018; Shojaei, Haeri ve Mohammadi, 2018; Lu, Hsu, Liou ve Lo, 2018). Asker ve Ünal (2017) yolcu sayısı açısından Dünyanın ilk 25 havaalanının performansını belirli kriterler (yolcu sayısı, yük miktarı, gelir vb.) üzerinden Veri Zarflama yöntemini kullanarak değerlendirmektedir. Asker ve Yaşar (2018) Veri Zarflama ve Malmquist verimlilik indeksi yöntemlerini kullanarak Türkiye’de özel ve kamu tarafından işletilen 20 havaalanının yıllık aktivite değerlerini ölçmüşlerdir. Yine Asker (2016) özel ve kamu kesimi tarafından işletilmekte olan 10 havaalanının etkinliğini ve verimliliğini 2014 yılı verilerini temel alarak Veri Zarflama yöntemiyle ölçmektedir. Buna karşın Türkiye’de sadece kamu tarafından işletilen havaalanlarının incelendiği çalışmalara nadiren rastlanmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın hem güncel verileri kullanması hem de geniş bir dönem için havaalanlarının performansı analiz etmesi bakımından literatüre katkı sunması beklenmektedir. Bunun yanı sıra, çalışmadaki kriter havuzunun genişliği dikkate alındığında, çok boyutlu olarak havaalanı performansının ölçülmesine olanak sağlaması bakımından literatürde yer alan boşluğu doldurması hedeflenmektedir.

2. Yöntem

Havacılık sektöründe yatırım hacimlerinin büyük olması, yatırım kararlarında küçük sapmaları bile önemli hale getirmektedir. Dolayısıyla karar alımında hem nicel hem de nitel olmak üzere birçok kriter göz önüne alınmalıdır. Bu sebeple karar vericilerin, karar sürecinde kendilerine yardımcı olabilecek çok kriterli karar verme yöntemlerini kullanmalarını gerektirmektedir (Dozic, 2019: 1). Çok kriterli karar verme teknikleri (ÇKKV), kriterleri birçok farklı özelliklere bağlı olarak değerlendirerek en iyinin seçiminde kullanılırlar. ÇKKV yöntemleri referans noktası, sıralama, ikili karşılaştırma prosedürü gibi çeşitli teorilere dayanmaktadır. Bu yöntemleri temel alan birçok teknik geliştirilmiştir. AHP, TOPSIS, PROMETHEE, COPRAS, EDAS gibi teknikler ön plana çıkmaktadır (Anilkumar, Maniyeri ve Anish, 2021:1). Havacılık sektörü özelinde ÇKKV yöntemlerinin birçok araştırmada kullanıldığı görülmektedir (Kiracı ve Asker, 2019; Kiracı ve Akan, 2020; Bakır vd., 2020). Özellikle havayollarının hizmet kalitesinin değerlendirilmesinde, havaalanı problemlerinin ortaya çıkarılmasında, objektif performansın tespit edilmesinde, hava trafik yönetiminde (özellikle emniyet konularında) değerlendirme, seçme ve sıralama temaları sıkça kullanılmaktadır (Dozic, 2019: 19).

EDAS ve CRITIC, çok kriterli karar verme yöntemleri içerisinde yaygın olarak kullanılan tekniklerdendir. EDAS optimal alternatifin belirlenmesinde ortalama çözüm uzaklığına bağlı ölçümlerden faydalanmaktadır (Keshavarz Ghorabae, Zavadskas, Olfat ve Turskis, 2015). CRITIC ise objektif ağırlıklandırma yöntemine bağlı olarak normalize edilen karar matrisinin standart sapmaları ile kriterler arası korelasyon ilişkilerini odak almaktadır (Gao, Nam, Ko ve Jang, 2017; Akbulut, 2019).

2.1. CRITIC Yöntemi

ÇKKV analiz modellerinin temel problemlerinden birisi de kriter ağırlığının belirlenmesidir. Ağırlık belirleme metotları uzun zamandır tartışılan bir konu olmuştur. Ağırlık belirlemeye yönelik yaklaşımların çoğu öznel ve nesnel olarak ayrılmaktadır. Öznel yani sübjektif yaklaşımlarda, karar vericilerden veya karar sürecine dahil olan bireylerden alınan bilgilere bağlı olarak kriter ağırlıkları belirlenmektedir. Dolayısıyla, sübjektif yaklaşımlarda bireylerin görüş ve sezgileri karar sürecine yansımaktadır. Sübjektif yaklaşımların aksine objektif yaklaşımlarda karar vericilerin ya da sürece etki eden diğer insanların görüşleri dikkate alınmaz (Zizovic, Miljkovic ve Marinkovic, 2020). CRITIC yöntemi, yaygın olarak kullanılan objektif yöntemlerden bir tanesidir. Bu yöntem, ölçüt karşıtlıklarını (kontrastlarını) belirlemek için sütun başına seçeneklerin sıralanmış ölçüt değerlerinin standart sapmasını ve eşleştirilmiş tüm sütunların korelasyon katsayılarını kullanan bir bağıntı yöntemidir (Diakoulaki, Mavrotas ve Papayannakis, 1995).

CRITIC metodu aşağıda belirtilen aşamalardan oluşmaktadır (Madic ve Radovanovic, 2015; 199: 200; Jahan, Mustapha, Sapuan, Ismail ve Bahraminasab, 2012).

1. Aşama: Karar matrisinin yapısı

CRITIC metodunda, karar matrisinin şekillenmesi önceliklidir. Karar matrisinin problemle ilgili bilgileri içermesinden dolayı, uzman görüşüne ihtiyaç duyulmadan tüm hesaplamalar karar matrisi üzerinden gerçekleştirilir (bakınız: 1. Eşitlik).

$$X = [x_{ij}] = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

2. Aşama: Karar matrisinin Normalizasyonu

İkinci aşamada, anomalilerin ortadan kaldırılması için 2. Eşitlik kullanılarak normalizasyon süreci uygulanır. Kriterin fayda/maliyet özellikleri bu süreçte dikkate alınmaz.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - x_j^{min}}{x_j^{max} - x_j^{min}} \quad (2)$$

3. Aşama: Kriter çiftleri arasındaki korelasyon katsayılarının hesaplanması

Bu aşamada, 3. Eşitlik kullanılarak kriter çiftleri arasındaki korelasyon katsayıları hesaplanmaktadır.

$$\rho_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)(r_{ik} - \bar{r}_k)}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2 \sum_{i=1}^m (r_{ik} - \bar{r}_k)^2}} \quad (3)$$

Üçüncü aşamada, korelasyon analizi veri yapısına bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir. Bu aşamada Pearson veya Spearman sıra korelasyon analizi kullanılmaktadır. Eğer hesaplamadaki korelasyon ± 1 katsayı değerindeyse kriter yüksek düzeyde korelasyon göstermekte, katsayının 0 olması ise çiftler arasında korelasyon olmadığını göstermektedir (Gao vd., 2017: 7).

4. Aşama: Toplam bilgi miktarının hesaplanması (c_j)

Her bir kriterde yer alan toplam bilgi miktarı (c_j) 4. Eşitlik kullanılarak hesaplanmaktadır. Bu hesaplamada, standart sapma (σ_j) değerleri kullanılmaktadır.

$$c_j = \sigma_j \sum_{k=1}^n (1 - \rho_{jk}) \quad (4)$$

Eşitlik dikkate alındığında en yüksek standart sapma değerine (σ_j) ve en düşük (ρ_{jk}) değerine sahip kriter en yüksek düzeyde bilgi içermektedir. (Madić & Radovanović, 2015, s. 200).

5. Aşama: Kriter ağırlıklarının bulunması

CRITIC metodunun son aşamasında, kriterlerin j . ağırlık katsayıları (w_j) hesaplanmaktadır. Ağırlık katsayı (w_j) değeri en büyük olan kriter en önemli kriter olarak kabul edilmektedir. Katsayı değeri (w_j) küçüldükçe kriterin önem düzeyi de azalmaktadır (5. Eşitlik)

$$w_j = c_j / \sum_{k=1}^n c_k \quad (5)$$

2.2. EDAS Yöntemi

Keshavarz Ghorabae ve arkadaşları (2015) tarafından geliştirilen EDAS (Ortalama Çözümünden Uzaklık) yaklaşımı ile ÇKKV içerisinde özellikle çelişen kriterlerin değerlendirilmesinde yenilikçi ve kullanışlı bir model olarak görülmektedir. Bu yaklaşım, ideal ve ideal olmayan çözümler yerine, ortalama çözümlerden pozitif ve negatif uzaklıklar olarak iki ölçüye dayanmaktadır (Fan, Li ve Wu, 2019). Böylece en uygun seçenek ortalamadan pozitif uzaklıkların (PDA) en yüksek derecesi ve ortalamadan negatif uzaklıkların (NDA) en düşük derecesi olmaktadır (Keshavarz Ghorabae vd., 2015). Bu yöntem, yaşam döngüsü ve sürdürülebilirlik değerlendirmesi, tedarikçi seçimi, binaların mimari şekilleri, kültürel miras yapıları, kalite güvencesi, lojistik gibi gerçek hayattan ÇKKV sorunlarına uygulanmıştır (Peng ve Liu, 2017).

EDAS yöntemi birçok çalışmada da belirtildiği üzere (Ulutaş, 2017: 172; Ulutaş, 2019: 57; Akbulut, 2019: 254; Kiracı ve Bakır, 2019: 161; Karatop, Taşkan, Adar ve Kubat, 2021: 7) aşağıdaki aşamalardan oluşmaktadır.

1. Aşama: Karar Matrisinin Düzenlenmesi

Yöntemin birinci basamağı olan bu aşamada, probleme ait kriter ve alternatifleri içeren bir karar matrisi oluşturulur.

$$Y = [Y_{ij}]_{n \times m} = \begin{bmatrix} Y_{11} & Y_{12} & \dots & Y_{1m} \\ Y_{21} & Y_{22} & \dots & Y_{2m} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ Y_{n1} & Y_{n2} & \dots & Y_{nm} \end{bmatrix} \quad (6)$$

2. Aşama: Ortalama Değerler Matrisinin Düzenlenmesi

Bu aşamada, eşitlik yardımıyla her bir değerlendirme kriterine ait ortalama çözüm matrisi düzenlenir.

$$AV_j = \frac{\sum_{i=1}^n Y_{ij}}{n} \quad (7)$$

3. Aşama: Ortalamadan Negatif ve Pozitif Uzaklık Matrislerinin Düzenlenmesi

3. aşamada, değerlendirme kriterine ait ortalamalardan NDA (Negatif Uzaklık) ile PDA (Ortalamadan Pozitif Uzaklık) matrisi oluşturulur. Değerlerin hesaplanmasında, değerlendirme kriterlerinin fayda ve maliyet analizleri dikkate alınır. Kriterlere ilişkin fayda/maliyet analizleri aşağıda yer alan eşitlik (10-13) yardımıyla hesaplanmaktadır.

$$NDA = [NDA_{ij}]_{n \times m} \quad (8)$$

$$PDA = [PDA_{ij}]_{n \times m} \quad (9)$$

$$NDA_{ij} = \frac{\max(0, (AV_j - Y_{ij}))}{AV_j}, \quad j \in \text{fayda kriteri} \quad (10)$$

$$PDA_{ij} = \frac{\max(0, (Y_{ij} - AV_j))}{AV_j}, \quad j \in \text{fayda kriteri} \quad (11)$$

$$NDA_{ij} = \frac{\max(0, (Y_{ij} - AV_j))}{AV_j}, \quad j \in \text{maliyet kriteri} \quad (12)$$

$$PDA_{ij} = \frac{\max(0, (AV_j - Y_{ij}))}{AV_j}, \quad j \in \text{maliyet kriteri} \quad (13)$$

Eşitliklerde maliyet kriteri minimum olması istenen kriteri temsil ederken fayda kriteri ise maksimum olması istenen kriteri temsil etmektedir.

4. Aşama: Kriterler için Ağırlıklandırılmış Toplam Değerlerin Hesaplanması

Analizin 4. Aşamasında, ağırlıklandırılmış toplam negatif uzaklıklar (SN_i) ile ağırlıklandırılmış toplam pozitif uzaklıklar (SP_i) aşağıda formüle edilen eşitlikler aracılığı ile hesaplanmaktadır. İlgili kriterlerin önem düzeylerini temsil eden ağırlık katsayıları (W_j) uzaklık matrisi (NDA) ile çarpılır.

$$SN_i = \sum_{j=1}^m W_j \times NDA_{ij} \quad (14)$$

$$SP_i = \sum_{j=1}^m W_j \times PDA_{ij} \quad (15)$$

Eğer (SN_i) değeri azalırken (SP_i) değeri artarsa bu durum alternatiflerin istenilen seviyeye ulaştığını göstermektedir. Diğer bir deyişle (SN_i) ve (SP_i) değerlerinde oluşan artışlar ve azalışlara göre, alternatiflerin optimal olma koşulları da değişkenlik göstermektedir.

5. Aşama: Kriterler için Ağırlıklandırılmış Toplam Değerlerin Normalize Edilmesi

Bu aşamada normalize işlemi aşağıda gösterilen eşitlikler üzerinden, ağırlıklandırılmış toplam negatif uzaklıklar (SN_i) ile ağırlıklandırılmış toplam pozitif uzaklıklara (SP_i) uygulanmaktadır

$$NSN_i = 1 - \frac{SN_i}{\max_i(SN_i)} \quad (16)$$

$$NSP_i = \frac{SP_i}{\max_i(SP_i)} \quad (17)$$

6. Aşama: Alternatiflere Ait Değerlendirme Puanının Hesaplanması

Final aşaması olan 6. Aşamada, her bir alternatifin değerlendirme puanları (AS) formüle edilen eşitlik yardımıyla hesaplanmakta ve en yüksek değerlendirme puanına sahip optimal alternatif belirlenmektedir.

$$AS_i = \frac{1}{2} (NSP_i + NSN_i) \quad (18)$$

3. Uygulama ve Bulgular

Türkiye’de 2013-2019 döneminde havaalanlarının performansının incelendiği bu çalışmanın uygulama aşamaları şu şekildedir. İlk olarak Türkiye’de bulunan ve Devlet Hava Meydanları İşletmesi (DHMİ) tarafından işletilen havaalanları yolcu sayısı dikkate alınarak belirlenmiştir. İkinci aşamada literatürde yer alan ulusal ve uluslararası çalışmalardan yararlanılarak performans kriterleri belirlenmiştir. Üçüncü aşamada sözü edilen performans kriterleri farklı veri tabanlarından elde edilmiştir. Dördüncü aşamada CRITIC yöntemi aracılığıyla her yıl için ayrı ayrı olacak şekilde kriter ağırlıkları belirlenmiştir. Son aşamada ise EDAS yöntemi kullanılarak havaalanlarının 2013-2019 dönemi performans sıralaması elde edilmiştir.

Tablo 1. Havaalanları ve Havaalanı Performans Göstergeleri

Kod	Kriter ¹	Fayda/Maliyet	Havaalanı	Kod
C1	Terminal Alanı (m ²)	Minimum	Adana	ADA
C2	Şehre Uzaklık (km)	Minimum	Trabzon	TZX
C3	Pist Sayısı	Minimum	Erzurum	ERZ
C4	Apron Kapasitesi	Minimum	Gaziantep	GZT
C5	Taksi yolu Sayısı	Minimum	Diyarbakır	DIY
C6	Ticari Uçak Trafığı	Maksimum	Hatay	HTY
C7	Yolcu Sayısı	Maksimum	Kayseri	ASR
C8	Yük Trafığı	Maksimum	Konya	KYA
C9	Kargo Trafığı	Maksimum	Samsun Çarşamba	SZF
C10	Gelir	Maksimum	Van Ferit Melen	VAN
C11	Gider	Minimum		
C12	Nüfus	Minimum		
C13	Şehir Bazlı GSYH	Minimum		
C14	Turist Sayısı	Minimum		
C15	Çalışan Sayısı	Minimum		

Tablo 1’de çalışmada kullanılan havaalanlarının listesine, bu havaalanlarının ICAO kodlarına² ve havaalanlarının performansını ölçmek amacıyla kullanılan performans kriterlerinin listesine yer verilmiştir. Çalışmada kapsamında terminal alanı, şehre uzaklık, pist sayısı, apron kapasitesi, taksi yolu sayısı, gider, nüfus, şehir bazlı GSYH (Gayri Safi Yurtiçi Hasılat), turist sayısı ve çalışan sayısının maliyet özellikli yani en düşük olması istenen kriterler olduğu görülmektedir. Buna karşın ticari uçak trafiği, yolcu sayısı, yük trafiği, kargo trafiği ve gelir değişkenlerinin fayda özellikli olduğu yani en yüksek değerde olması istenen kriterler olarak belirlenmiştir.

3.1. CRITIC Yöntemi Uygulaması

Çalışmanın ilk aşamasında kriter ağırlıklarının tespit edilmesi amacıyla, nesnel ağırlıklandırma yöntemlerinden biri olan CRITIC yöntemi kullanılacaktır. ÇKKV yöntemlerinde uzman görüşlerinden yararlanılarak kriter ağırlıklarının belirlendiği çeşitli çalışmalar yapılmaktadır Abdel-Basset, Gamal, Chakraborty ve Ryan, 2021; Sahebi Masoomi ve Ghorbani,2020; Skorupski ve Uchronski, 2020; Supciller ve Toprak, 2020). Ancak uzman görüşlerinden yararlanılarak yapılan çalışmalarda uzmanların

¹ Havaalanlarının kriterlerinin elde edilmesinde DHMİ, TÜİK, TCMB ve TTYD veri tabanlarından yararlanılmıştır.

² Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (International Civil Aviation Organisation - ICAO) tarafından havaalanlarının bağlı bulunduğu coğrafi konum ve ülke dikkate alınarak verilen ve 4 harften oluşan sınıflandırma kodlarına verilen isimdir.

görüş, düşünce ve önyargılarının yanı sıra yaşamış oldukları pratik veya teorik uygulamaların karar vermelerinde etkili olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, sübjektif değerlendirme/ağırlıklandırma yöntemleri hem uzmanların değer yargılarını hem de bu yargularla ilgili belirsizlikler barındırmaktadır (Trinkuniene, Podvezko, Zavadskas, Joksiene, Vinogradova ve Trinkunas, 2017). Dolayısıyla kriter ağırlıklarının objektif olarak belirlendiği CRITIC yönteminin kullanılmasının daha uygun olacağına kanaat getirilmiştir.

CRITIC yönteminin ilk aşamasında karar matrisinin oluşturulması gerekmektedir. Ek-1'de³ 10 havaalanı alternatifi ve 15 kriterden oluşan karar matrisine yer verilmiştir. Karar matrisinde yer alan maksimum ve minimum göstergeleri, kriterlerin fayda veya maliyet temelli olduğunu ifade etmekte olup havaalanı performansında arzu edilen durumu ortaya koymaktadır. Karar matrisi oluşturulduktan sonraki aşama Tablo 4'te yer alan normalize edilmiş karar matrisinin oluşturulmasıdır. Normalize karar matrisi eşitlik (2) ve (3) yardımıyla oluşturulmaktadır.

Tablo 2. Normalize Edilmiş Karar Matrisi

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	C10	C11	C12	C13	C14	C15
ADA	1.00	1.00	1.00	0.00	1.00	1.00	1.00	1.00	0.56	1.00	0.00	0.00	0.29	0.80	0.00
TZX	0.85	0.89	1.00	0.20	0.63	0.47	0.51	0.73	1.00	0.58	0.20	1.00	0.25	0.94	0.50
SZF	0.97	0.60	0.00	0.47	0.00	0.00	0.01	0.00	0.05	0.05	0.42	0.99	0.55	0.98	0.65
GZT	0.86	0.30	1.00	0.60	0.13	0.28	0.29	0.33	0.17	0.30	0.24	0.22	0.36	0.63	0.55
ASR	0.00	0.72	1.00	0.73	1.00	0.25	0.28	0.21	0.09	0.16	1.00	0.39	0.71	1.00	0.93
VAN	0.58	0.00	0.00	0.73	0.88	0.04	0.04	0.09	0.00	0.06	0.44	0.46	0.48	0.00	1.00
ERZ	0.87	0.94	1.00	0.80	0.88	0.26	0.23	0.33	0.05	0.26	0.70	0.61	0.00	0.87	0.89
KYA	0.84	0.38	0.00	0.73	0.88	0.01	0.00	0.00	0.02	0.00	0.92	0.05	0.20	0.97	0.80
HTY	0.99	0.09	1.00	0.73	1.00	0.14	0.14	0.14	0.06	0.18	0.70	0.64	0.36	0.92	0.72
DIY	0.93	0.81	1.00	1.00	0.88	0.07	0.08	0.05	0.03	0.06	0.91	0.78	1.00	0.78	0.87

Normalize edilmiş karar matrisi oluşturulduktan sonraki aşama, kriterler arasındaki korelasyon katsayısının hesaplanması ile ilgilidir. Eşitlik (3) kullanılarak hesaplanan Spearman korelasyon tablosu aşağıda yer almaktadır.

Tablo 3. Kriterler Arası Korelasyon Katsayıları

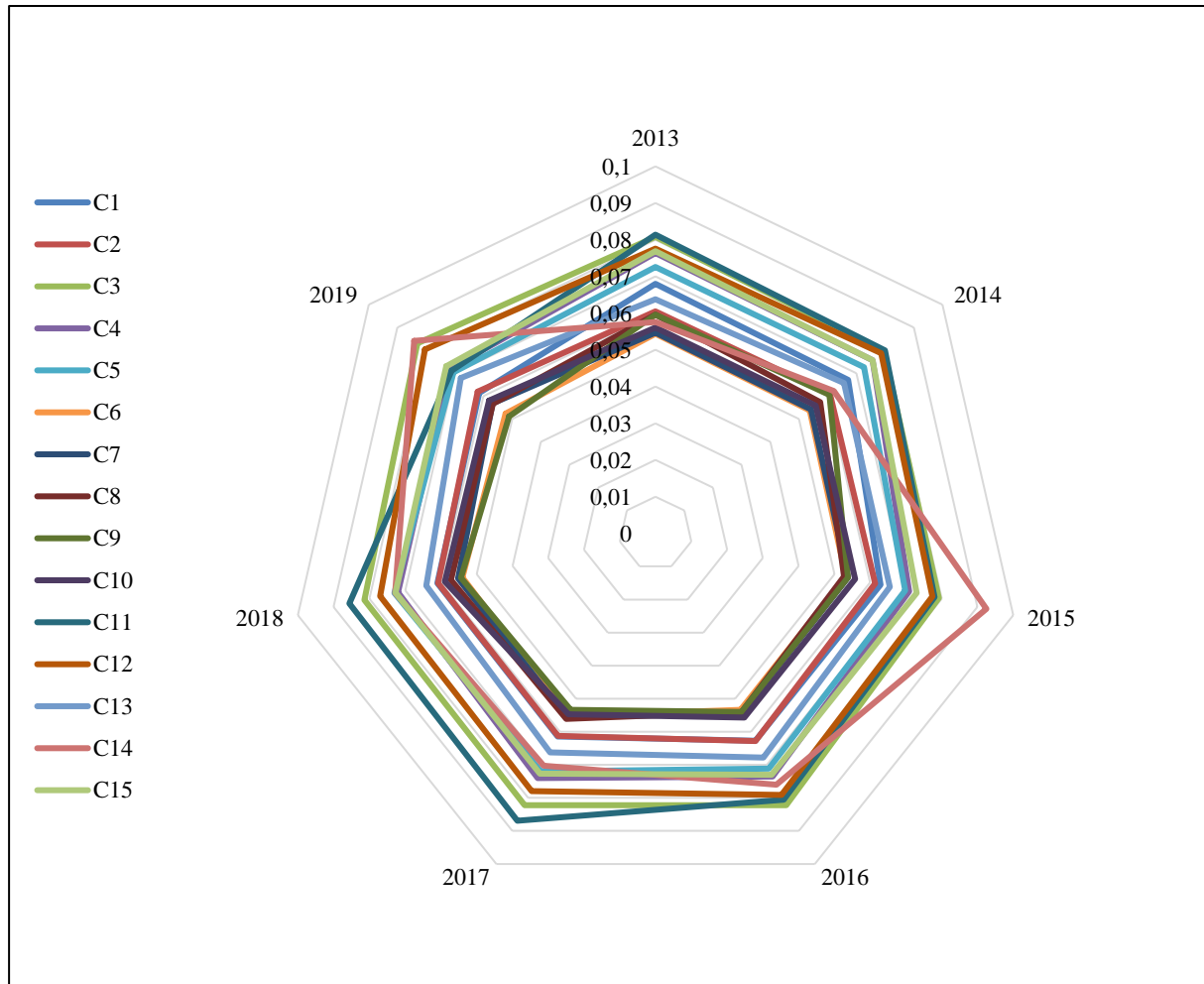
	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	C10	C11	C12	C13	C14	C15
C1	1.00	0.05	-0.02	-0.25	-0.27	0.14	0.12	0.17	0.16	0.24	-0.43	0.15	-0.30	0.10	-0.47
C2	0.05	1.00	0.47	-0.38	0.10	0.57	0.57	0.57	0.50	0.54	-0.13	0.14	-0.03	0.53	-0.40
C3	-0.02	0.47	1.00	-0.10	0.27	0.54	0.55	0.54	0.39	0.51	-0.08	0.02	0.03	0.32	-0.30
C4	-0.25	-0.38	-0.10	1.00	0.18	-0.80	-0.81	-0.83	-0.79	-0.85	0.84	0.11	0.37	-0.14	0.88
C5	-0.27	0.10	0.27	0.18	1.00	0.22	0.21	0.16	-0.03	0.15	0.39	-0.33	-0.01	-0.04	0.14
C6	0.14	0.57	0.54	-0.80	0.22	1.00	1.00	0.97	0.69	0.99	-0.65	-0.35	-0.30	0.12	-0.85
C7	0.12	0.57	0.55	-0.81	0.21	1.00	1.00	0.97	0.72	0.99	-0.66	-0.33	-0.26	0.13	-0.86
C8	0.17	0.57	0.54	-0.83	0.16	0.97	0.97	1.00	0.83	0.99	-0.72	-0.21	-0.38	0.09	-0.82
C9	0.16	0.50	0.39	-0.79	-0.03	0.69	0.72	0.83	1.00	0.77	-0.64	0.17	-0.28	0.20	-0.65
C10	0.24	0.54	0.51	-0.85	0.15	0.99	0.99	0.99	0.77	1.00	-0.74	-0.26	-0.35	0.10	-0.88
C11	-0.43	-0.13	-0.08	0.84	0.39	-0.65	-0.66	-0.72	-0.64	-0.74	1.00	0.04	0.35	0.26	0.78
C12	0.15	0.14	0.02	0.11	-0.33	-0.35	-0.33	-0.21	0.17	-0.26	0.04	1.00	0.25	0.17	0.28
C13	-0.30	-0.03	0.03	0.37	-0.01	-0.30	-0.26	-0.38	-0.28	-0.35	0.35	0.25	1.00	-0.09	0.28
C14	0.10	0.53	0.32	-0.14	-0.04	0.12	0.13	0.09	0.20	0.10	0.26	0.17	-0.09	1.00	-0.22
C15	-0.47	-0.40	-0.30	0.88	0.14	-0.85	-0.86	-0.82	-0.65	-0.88	0.78	0.28	0.28	-0.22	1.00

Kriterlere ait korelasyon katsayısının hesaplanmasından sonraki aşamada kriter ağırlıklarının elde edildiği, eşitlik (4)'te yer alan aşamaya geçilmiştir. Bu aşamada kriter ağırlıklarının belirlemesi amacıyla normalize edilmiş karar matrisindeki (Tablo 4) standart sapma değerleri dikkate alınarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla kriter standart sapmaları, kriterlere ilişkin bilgi miktarı ve kriter ağırlıkları 2013 yılı için tablo 4'deki gibi elde edilmiştir. Kriter ağırlıkları 2013-2019 yılları için her yıl ayrı ayrı hesaplanmış olup ek-2'de yer almaktadır.

³ Metin içine sığmayan tablolar eklerde yatay olarak yer almaktadır.

Tablo 4. 2013 Yılına İlişkin Kriter Ağırlıkları															
Std.	0.30	0.36	0.48	0.30	0.37	0.30	0.31	0.33	0.32	0.31	0.34	0.36	0.28	0.30	0.29
Sapma															
Cj	4.43	3.93	5.25	4.97	4.72	3.54	3.56	3.88	3.88	3.65	5.30	5.05	4.15	3.74	5.00
Ağırlık	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	C10	C11	C12	C13	C14	C15
1.00	0.068	0.060	0.080	0.076	0.072	0.054	0.054	0.059	0.059	0.056	0.081	0.077	0.063	0.057	0.076

Şekil 1’de 2013-2019 dönemi için kriter ağırlıklarının önem düzeyinde meydana gelen değişime yer verilmektedir. Buna göre C3 (pist sayısı) ve C11 (gider) kriterlerinin ağırlıklarının nispeten yüksek olduğu görülmektedir. Buna ek olarak C14 (turist sayısı) kriterinin ağırlık değerinin 2013 yılında düşük, 2015 yılında ise yüksek ağırlık değerine sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 1. Performans Kriterlerinin 2013-2019 Döneminde Önem Düzeyi Değişimi

3.2. EDAS Yöntemi Uygulaması

Havaalanlarının performansının incelendiği bu çalışmada kriter ağırlıklarının CRITIC yöntemi aracılığıyla belirlenmesinin ardından alternatiflerin (havaalanları) performans sıralamasının gerçekleştirilmesi amacıyla EDAS yöntemi kullanılmıştır. EDAS yönteminin uygulanmasında ilk aşama karar matrisinin oluşturulmasıdır. CRITIC yönteminin uygulanmasında olduğu gibi burada da Ek-1’de yer alan karar matrisi oluşturularak EDAS yönteminin analizine başlanmıştır. Karar matrisinin oluşturulmasından sonra ortalamadan pozitif ve negatif uzaklık matrislerinin oluşturulması gerekmektedir. Ek-3 ve Ek-4’te yer alan sırasıyla ortalama çözümden pozitif ve negatif uzaklık matrislerinin oluşturulmasında kriterlerin fayda ve maliyet özellikleri dikkate alınmış olup eşitlik (8) ve

eşitlik (9)'dan yararlanılmıştır. Ortalama çözümden pozitif ve negatif uzaklık matrislerinin oluşturulmasından sonra CRITIC yönteminden elde edilen ağırlıklardan yararlanarak alternatiflerin (havaalanları) değerlendirme skorunu temsil (AS_i) elde edilmiştir. En yüksek değerlendirme skoruna sahip alternatifin optimal olduğu dolayısıyla alternatifler arasında en iyi performansa sahip olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Tablo 5'de 2013 yılına ait performans sıralamasına yer verilmiştir.

Tablo 5. 2013 Yılı Havayolu Performans Göstergeleri

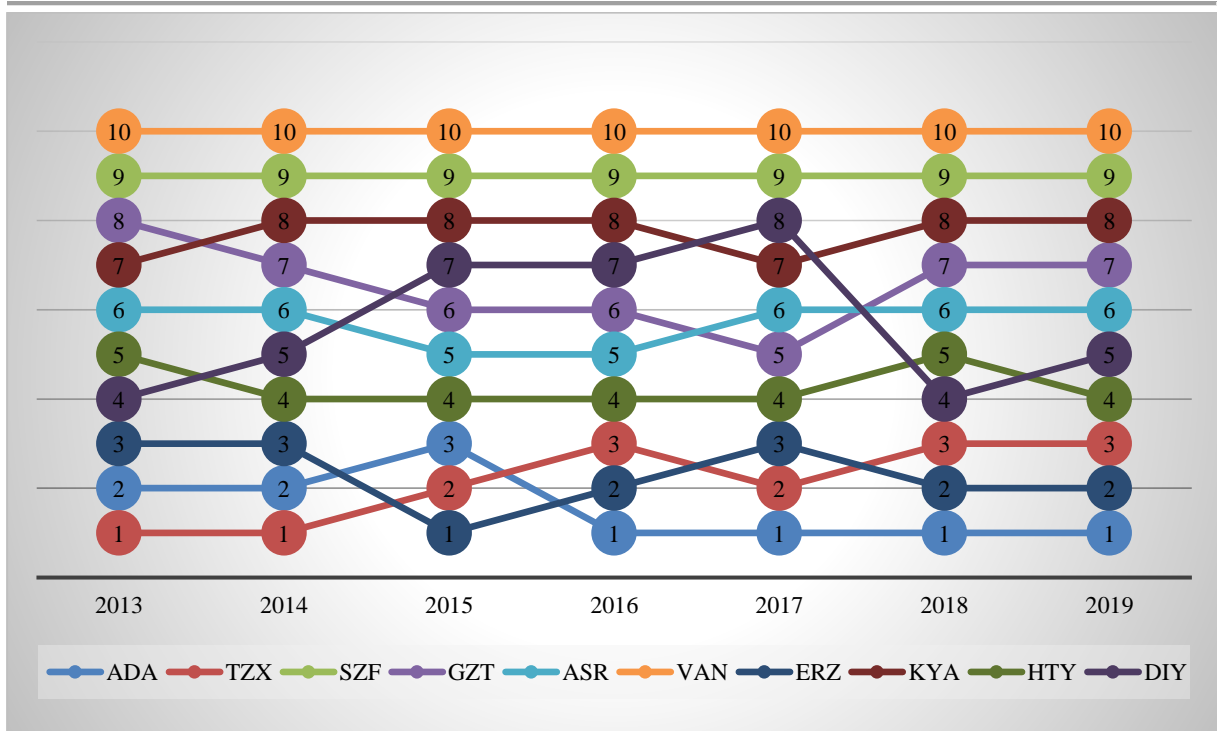
Alternatif Kriter	SP_i	SN_i	NSP_i	NSN_i	AS_i	Rank
ADA	0.59627	0.23936	1.00000	0.54683	0.77341	2
TZX	0.51284	0.11991	0.86008	0.77299	0.81654	1
SZF	0.13463	0.36446	0.22579	0.30999	0.26789	9
GZT	0.04743	0.26018	0.07954	0.50741	0.29347	8
ASR	0.24046	0.22176	0.40327	0.58015	0.49171	6
VAN	0.08328	0.52819	0.13967	0.00000	0.06983	10
ERZ	0.19260	0.06813	0.32301	0.87101	0.59701	3
KYA	0.14534	0.28393	0.24375	0.46244	0.35310	7
HTY	0.18324	0.14801	0.30731	0.71979	0.51355	5
DIY	0.24049	0.14266	0.40333	0.72990	0.56661	4

Çalışma kapsamında havaalanlarının 2013-2019 dönemi performansı analiz edildiğinden, değerlendirme skorunu temsil (AS_i) elde edilmesi ile ilgili hesaplamalar her dönem için ayrı ayrı yapılarak tablo 6 elde edilmiştir. Tablo 5'de 2013-2019 döneminde her yıl için en yüksek değerlendirme skoruna (AS_i) sahip havaalanlarının listesine yer verilmiştir.

Tablo 6. 2013-2019 Döneminde Havaalanı Performans Sıralaması

Alternatif Kriterler	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
ADA	2	2	3	1	1	1	1
TZX	1	1	2	3	2	3	3
SZF	9	9	9	9	9	9	9
GZT	8	7	6	6	5	7	7
ASR	6	6	5	5	6	6	6
VAN	10	10	10	10	10	10	10
ERZ	3	3	1	2	3	2	2
KYA	7	8	8	8	7	8	8
HTY	5	4	4	4	4	5	4
DIY	4	5	7	7	8	4	5

Şekil 2'de havaalanlarının değerlendirme skoru (AS_i) ve buna bağlı performans sıralamasından oluşturulmuş havaalanı performans sıralamasına yer verilmiştir. Söz konusu şeklin ortaya çıkarılmasında Tablo 6'da yer alan havaalanı performans sıralamasından yararlanılmıştır.

Şekil 2. 2013-2019 Dönemi İçin Havaalanı Performans Sıralaması

Şekil 2’de 2013-2019 döneminde bazı havaalanlarının performans sıralamasının kayda değer şekilde değişimlerin meydana geldiği anlaşılmaktadır. Örneğin, Gaziantep havaalanının 2017 yılına kadar görece performansını arttırdığı ve 5. sıraya kadar yükseldiği görülmektedir. Ancak bu havaalanının 2017 yılından sonra performansının görece gerilediği anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Diyarbakır havaalanının performansında ilgili dönemde önemli ölçüde değişimlerin meydana geldiği görülmektedir. Diyarbakır havaalanını 2013 yılı itibariyle en iyi performansa sahip dördüncü hava iken 2017 yılında sekizinci sıraya kadar gerilemiştir. 2018 döneminde ise görece yeniden performans artışının meydana geldiği ve dördüncü sıraya yükseldiği anlaşılmaktadır.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Havaalanı endüstrisi gerek ülke içeriden gerekse uluslararası arenada meydana gelen kriz veya olaylara karşı oldukça duyarlıdır. Özellikle turizm ve buna bağlı olarak havayolu endüstrisinde meydana gelen krizler, havaalanlarının performansı üzerinde önemli etkiye sahiptir. Havaalanı performansını belirleyen ana faktör, müşteriler (havayolları, yer hizmeti şirketleri, ikram şirketleri vs.) olsa da sahip olduğu fiziksel özellikler de havaalanının performansı üzerinde etkilidir. Diğer bir ifadeyle havaalanının girdisi olarak kabul edilen pist sayısı, apron ve terminal kapasite gibi özellikler ile bu girdiler kullanılarak ne kadar çıktı (yolcu sayısı, gelir vb.) elde edildiği diğer havaalanlarına karşı görece performansı ortaya çıkarmak açısından önem arz etmektedir.

Bu çalışmada Türkiye’de sadece kamu (DHMİ) tarafından işletilen havaalanlarının 2013-2019 dönemi performansı çok kriterli karar verme yöntemleri aracılığıyla analiz edilmiştir. Türkiye’de bazı havaalanları DHMİ tarafından işletilirken, bazıları ise kamu-özel sektör iş birliği (yap-işlet-devret) ile işletilmektedir. Çalışmada yap-işlet-devret (YİD) modeli ile işletilen havaalanları dahil edilmemiştir çünkü bu havaalanlarının görece daha iyi performans gösterdiği bu yüzden özel sektörün bu havaalanlarında faaliyet gösterdiği düşünülmektedir. Buna ek olarak kamu-özel sektör iş birliği ile işletilen havaalanlarının sadece kamu tarafından işletilen havaalanlarından daha iyi performansa sahip olduğu (Oum vd., 2008) dikkate alındığında farklı işletim yapılarındaki havaalanlarının aynı kapsamda analiz edilmesinin geçerli ve güvenilir sonuçlar veremeyeceği değerlendirilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada sadece kamu tarafından işletilen ve en fazla yolcu sayısına sahip 10 havaalanı analize dahil edilmiştir.

Çalışmada havaalanlarının performansının ortaya çıkarılması amacıyla geniş bir literatür taraması sonucu 15 adet performans kriteri belirlenmiştir. Söz konusu kriterler, havaalanlarının performansının çok yönlü olarak ortaya çıkarılmasına olanak sağlayacak şekilde tasarlanmıştır. Çalışma kapsamında kriter ağırlıklarının objektif bir şekilde belirlenmesine olanak sağlayan CRITIC yöntemi kullanılarak her yıl için kriter ağırlıkları ayrı ayrı hesaplanmıştır. Bunun devamında EDAS yöntemi kullanılarak havaalanlarının 2013-2019 dönemi için birbirleri ile performans karşılaştırması yapılmıştır.

Çalışmada elde edilen sonuçlar, 2013-2019 döneminde bazı havaalanlarının performansında kayda değer değişimlerin meydana geldiğini göstermektedir. Örneğin, Gaziantep havaalanının 2013-2017 döneminde performansı sürekli olarak artmıştır. 2013 yılında 8. sırada olan bu havaalanının 2017 yılında 5. sıraya yükseldiği görülmektedir. Ancak 2018 ve 2019 yılları itibariyle sözü edilen havaalanının performansı sıralamasının 2013 yılına yaklaştığı (7. sıra) görülmektedir. Performans sıralamasında kayda değer değişimlerin meydana geldiği havaalanları da söz konusudur. Örneğin, 2013 yılında en iyi performansa sahip havaalanı olan Trabzon, 2019 yılında 3. sıraya gerilemiştir. Dolayısıyla bu havaalanının görece performansında düşüşlerin meydana geldiği anlaşılmaktadır. Adana havaalanı ise 2013 yılında en iyi performansa sahip 2. havaalanı iken 2016 yılından itibaren en iyi performansa sahip havaalanı olmuştur. Son olarak, analiz döneminin başı ile sonunda (yani 2013 ve 2019 yıllarında) performans sıralaması pek değişmeyen ancak arada kalan dışında performans değişimi yaşayan havaalanları da söz konusudur. Örneğin; Diyarbakır havaalanının performansı 2013 yılında 4. sıradayken 2017 yılı itibariyle 8. sıraya gerilemiştir. Devam eden yıllarda ise performans sıralamasının 2013 yılına yaklaştığı anlaşılmaktadır.

Türkiye’de kamu tarafından işletilen havaalanlarının 2013-2019 yılı performansının analiz edildiği bu çalışmanın literatüre birkaç açıdan katkı sunması beklenmektedir. İlk olarak çalışmada 15 tane performans kriteri kullanıştır. Havaalanı performansını doğrudan etkileyeceği varsayılan bu performans kriterlerinin kullanılmasının, performans değişiminin çok yönlü olarak incelenebilmesine olanak sağlayacağı düşünülmektedir. İkinci olarak, 2013-2019 dönemi dikkate alınarak yapılan performans analizinin hem geniş bir dönemi kapsayarak bu dönemde meydana gelen değişimin izlenmesine olanak sağlaması hem de güncel dönemdeki durumun tespit edilmesi bakımından önem taşıdığı varsayılmaktadır. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda, Türkiye’de YİD modeli temel alınarak işletilen havaalanlarının performans analizinin yapılması önerilmektedir.

Kaynakça

- Abbott, M., & Wu, S. (2002). Total factor productivity and efficiency of Australian airports. *Australian Economic Review*, 35(3), 244-260.
- Abdel-Basset, M., Gamal, A., Chakraborty, R. K., & Ryan, M. (2021). A new hybrid multi-criteria decision-making approach for location selection of sustainable offshore wind energy stations: A case study. *Journal of Cleaner Production*, 280, 124462.
- Adler, N., Liebert, V., & Yazhemsky, E. (2013). Benchmarking airports from a managerial perspective. *Omega*, 41(2), 442-458.
- Akbulut, O. Y. (2019). CRITIC ve EDAS yöntemleri ile İş Bankası'nın 2009-2018 yılları arasındaki performansının analizi. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 249-263.
- Anilkumar, B. C., Maniyeri, R., & Anish, S. (2021). Optimum selection of phase change material for solar box cooker integrated with thermal energy storage unit using multi-criteria decision-making technique. *Journal of Energy Storage*, 40, 102807.
- Asker, V. (2016). The measurement of airports operational effectiveness: an application of the major 10 airports in Turkey. *Transport & Logistics*, 16(41).

- Asker, V., & Battal, Ü. (2017). Operational efficiency measurement at selected airports. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(13), 351-368.
- Asker, V., & Yaşar, M. (2018). Measurement of efficiency with Data Envelopment Analysis and Malmquist Total Factor Productivity methods: An application on major airports in Turkey. *Transport & Logistics: the International Journal*, 45(18).
- Bakir, M., Akan, Ş., Kiracı, K., Karabasevic, D., Stanujkic, D., & Popovic, G. (2020). Multiple-criteria approach of the operational performance evaluation in the airline industry: Evidence from the emerging markets. *Romanian Journal of Economic Forecasting*, 23(2), 149-172.
- Baltazar, M. E., Rosa, T., & Silva, J. (2018). Global decision support for airport performance and efficiency assessment. *Journal of Air Transport Management*, 71, 220-242.
- Boardman, A. E., & Vining, A. R. (1989). Ownership and performance in competitive environments: A comparison of the performance of private, mixed, and state-owned enterprises. *The Journal of Law and Economics*, 32(1), 1-33.
- Bottasso, A., & Conti, M. (2010). An Assessment on the Cost Structure of the UK Airport Industry: Ownership Outcomes and Long Run Cost Economies. *SSRN Electronic Journal*. Doi:10.2139/ssrn.1618318
- Doi, S., Ghosh, S., Sarker, B., & Chakraborty, S. (2020). An integrated performance evaluation approach for the Indian international airports. *Journal of Air Transport Management*, 88, 101876.
- Diakoulaki, D., Mavrotas, G., & Papayannakis, L. (1995). Determining objective weights in multiple criteria problems: The critic method. *Computers & Operations Research*, 22(7), 763-770.
- Dožić, S. (2019). Multi-criteria decision making methods: Application in the aviation industry. *Journal of Air Transport Management*, 79, 101683. <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2019.101683>
- Eshtaiwi, M., Badi, I., Abdulshahed, A., & Erkan, T. E. (2018). Determination of key performance indicators for measuring airport success: A case study in Libya. *Journal of Air Transport Management*, 68, 28-34.
- Fan, J. P., Li, Y. J., & Wu, M. Q. (2019). Technology selection based on EDAS cross-efficiency evaluation method. *IEEE Access*, 7, 58974-58980.
- Francis, G., Humphreys, I., & Fry, J. (2002). The benchmarking of airport performance. *Journal of Air Transport Management*, 8(4), 239-247.
- Gao, R., Nam, H. O., Ko, W. I., & Jang, H. (2017). National Options for a Sustainable Nuclear Energy System: MCDM Evaluation Using an Improved Integrated Weighting Approach. *Energies*, 10(12), 1-24.
- Gillen, D., & Lall, A. (1997). Developing measures of airport productivity and performance: an application of data envelopment analysis. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 33(4), 261-273.
- Graham, A. (2018). *Managing airports: An international perspective*. Routledge. Fifth Edition (428 pp).
- Graham, A., & Morrell, P. (2016). *Airport finance and investment in the global economy*, First edition, London. Routledge.
- Jahan, A., Mustapha, F., Sapuan, S. M., Ismail, M. Y., & Bahraminasab, M. (2012). A framework for weighting of criteria in ranking stage of material selection process. *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 58(1-4), 411-420.
- Karatop, B., Taşkan, B., Adar, E., & Kubat, C. (2021). Decision analysis related to the renewable energy investments in Turkey based on a Fuzzy AHP-EDAS-Fuzzy FMEA approach. *Computers & Industrial Engineering*, 151, 106958.

- Keshavarz Ghorabae, M., Zavadskas, E. K., Olfat, L., & Turskis, Z. (2015). Multi-criteria inventory classification using a new method of evaluation based on distance from average solution (EDAS). *Informatica*, 26(3), 435-451.
- Kiracı, K., & Bakır, M. (2019). Critic temelli Edas yöntemi ile havayolu işletmelerinde performans ölçümü uygulaması. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35), 157-174.
- Kiracı, K., & Akan, E. (2020). Aircraft selection by applying AHP and TOPSIS in interval type-2 fuzzy sets. *Journal of Air Transport Management*, 89, 101924.
- Kiracı, K., & Asker, V. (2019). Etkinlik ve etkinliği belirleyen faktörler: havayolu şirketleri üzerine ampirik bir inceleme. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(1), 25-50.
- Kuo, M. S., & Liang, G. S. (2011). Combining VIKOR with GRA techniques to evaluate service quality of airports under fuzzy environment. *Expert Systems with Applications*, 38(3), 1304-1312.
- Lin, L. C., & Hong, C. H. (2006). Operational performance evaluation of international major airports: An application of data envelopment analysis. *Journal of Air Transport Management*, 12(6), 342-351.
- Lu, M. T., Hsu, C. C., Liou, J. J., & Lo, H. W. (2018). A hybrid MCDM and sustainability-balanced scorecard model to establish sustainable performance evaluation for international airports. *Journal of Air Transport Management*, 71, 9-19.
- Madic, M., & Radovanović, M. (2015). Ranking of some most commonly used nontraditional machining processes using ROV and CRITIC methods. *UPB Sci. Bull., Series D*, 77(2), 193-204.
- Martín, J. C., & Roman, C. (2001). An application of DEA to measure the efficiency of Spanish airports prior to privatization. *Journal of Air Transport Management*, 7(3), 149-157.
- Martín, J., & Román, C. (2008). The relationship between size and efficiency: A benchmarking analysis of Spanish commercial airports. *Journal of Airport Management*, 2(2), 183-197.
- Martín, J. C., Román, C., & Voltes-Dorta, A. (2009). A stochastic frontier analysis to estimate the relative efficiency of Spanish airports. *Journal of Productivity Analysis*, 31(3), 163-176.
- Oum, T. H., Yan, J., & Yu, C. (2008). Ownership forms matter for airport efficiency: A stochastic frontier investigation of worldwide airports. *Journal of Urban Economics*, 64(2), 422-435.
- Oum, T. H., Adler, N., & Yu, C. (2006). Privatization, corporatization, ownership forms and their effects on the performance of the world's major airports. *Journal of Air Transport Management*, 12(3), 109-121. <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2005.11.003>
- Örkcü, H. H., Balıkcı, C., Dogan, M. I., & Genç, A. (2016). An evaluation of the operational efficiency of Turkish airports using data envelopment analysis and the Malmquist productivity index: 2009-2014 case. *Transport Policy*, 48, 92-104. <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2016.02.008>
- Özsoy, V. S., & Örkcü, H. H. (2021). Structural and operational management of Turkish airports: a bootstrap data envelopment analysis of efficiency. *Utilities Policy*, 69, 101180. <https://doi.org/10.1016/j.jup.2021.101180>
- Öztürk, S., & Saygın, S. (2017). 1973 Petrol krizinin ekonomiye etkileri ve stagflasyon olgusu. *BJSS Balkan, Journal of Social Sciences*, 6 (12), 1-12.
- Parker, D. (1999). The performance of BAA before and after privatisation: A DEA study. *Journal of Transport Economics and Policy*, 33(2), 133-145.
- Pels, E., Nijkamp, P., & Rietveld, P. (2001). Relative efficiency of European airports. *Transport policy*, 8(3), 183-192.

- Peng, X., & Liu, C. (2017). Algorithms for neutrosophic soft decision making based on EDAS, new similarity measure and level soft set. *Journal of Intelligent & Fuzzy Systems*, 32(1), 955-968.
- Prakash, C., & Barua, M. K. (2016). A robust multi-criteria decision-making framework for evaluation of the airport service quality enablers for ranking the airports. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 17(3), 351-370.
- Sahebi, I. G., Masoomi, B., & Ghorbani, S. (2020). Expert oriented approach for analyzing the blockchain adoption barriers in humanitarian supply chain. *Technology in Society*, 63, 101427. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2020.101427>
- Shojaei, P., Haeri, S. A. S., & Mohammadi, S. (2018). Airports evaluation and ranking model using Taguchi loss function, best-worst method and VIKOR technique. *Journal of Air Transport Management*, 68, 4-13.
- Skorupski, J., & Uchroński, P. (2020). Multi-criteria group decision-making approach to the modernization of hold baggage security screening system at an airport. *Journal of Air Transport Management*, 87, 101841. <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2020.101841>
- Supciller, A. A., & Toprak, F. (2020). Selection of wind turbines with multi-criteria decision making techniques involving neutrosophic numbers: A case from Turkey. *Energy*, <https://doi.org/10.1016/j.energy.2020.118237>
- Trinkūnienė, E., Podvezko, V., Zavadskas, E. K., Jokšienė, I., Vinogradova, I., & Trinkūnas, V. (2017). Evaluation of quality assurance in contractor contracts by multi-attribute decision-making methods. *Economic research-Ekonomska istraživanja*, 30(1), 1152-1180.
- Ulutaş, A. (2017). EDAS yöntemi kullanılarak bir tekstil atölyesi için dikiş makinesi seçimi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 169-183.
- Ulutaş, A. (2019). Entropi tabanlı edas yöntemi ile lojistik firmalarının performans analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (23), 53-66.
- Wang, Z., & Song, W. K. (2020). Sustainable airport development with performance evaluation forecasts: A case study of 12 Asian airports. *Journal of Air Transport Management*, 89, 101925.
- Wyman, O. (2012). Guide to airport performance measures. *Airports Council international, ACI*. (Erişim: 25.05.2021), http://www.aci.aero/Media/aci/downloads/ACI_APM_Guidebook_2_2012.pdf
- Yokomi, M. (2005, July). Evaluation of technical efficiency at privatized airports: Case of BAA Plc. In a paper presented at the *Air Transport Research Society (ATRS) Conference* (July 3-6, 2005: Rio de Janeiro, Brazil).
- Yu, M. M. (2004). Measuring physical efficiency of domestic airports in Taiwan with undesirable outputs and environmental factors. *Journal of Air Transport Management*, 10(5), 295-303.
- Yu, M. M. (2010). Assessment of airport performance using the SBM-NDEA model. *Omega*, 38(6), 440-452.
- Žižović, M., Miljković, B., & Marinković, D. (2020). Objective methods for determining criteria weight coefficients: A modification of the CRITIC method. *Decision Making: Applications in Management and Engineering*, 3(2), 149-161.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers: Birinci yazar /First author % 50 İkinci yazar/Second author % 50
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

Extended Abstract

While airports have a wide range of operating costs, their revenues are basically divided into two groups, aviation and non-aviation. Revenues related to aviation services basically include revenues from airlines based on the movement of aircraft and passengers at the airport. For example, passenger, touchdown, accommodation, lighting, firefighting, etc. Income from services is included in this scope. Non-aviation revenues, on the other hand, refer to the revenues arising from services such as rented areas inside and outside the terminal, parking services, and duty-free shops (Oum, Adler and Yu, 2006). Depending on the size of the airport, aircraft and passenger traffic, etc. The ratio of aviation and non-aviation income to total income varies depending on the factors (Graham and Morrell, 2016: 20-21). A similar pricing system is applied at Turkish airports. However, the variability of ownership structure can create differences in the sharing of aviation and non-aviation revenues. The ownership rights of airports in Turkey (including military airports) belong to the state. With the BOT and KID applications, excluding the ownership, the operating rights of a part of the airport (Terminal, parking lot, etc.) or the whole of it are transferred to the private sector for up to 49 years at a certain fee (Law No. 3996, 1994). In this context, the determination of the fees to be applied to the services at the airports is based on the contract and the private sector is dependent on the public for pricing. Therefore, although the services are provided by the private sector, the regulatory influence of the state continues. However, the air side (excluding bridges) is operated by the state at airports such as Atatürk, Antalya and İzmir, which are distribution centers. Considering these conditions, it becomes important whether the targeted efficiency and productivity outputs are achieved with the partial privatization of the airport. Boardman and Vining (1989) argue that airports with multiple ownership structures are inferior in profitability and productivity to fully privatized airports. Parker (1999), in his study of BAA airports before and after privatization, concluded that the British government's gold share limited the possible pressures of the capital market. In addition, it determines that the technological efficiency of airports does not show a significant difference before and after privatization. Contrary to this study, Yokomi (2005) argues that BAA airports have improved in terms of technology and efficiency after privatization. Yokomi (2005) criticized Parker (1999) for not taking into account post-privatization business growth. Oum, Yan and Yu (2008:422) and Bottasso and Conti (2010) draw a supportive framework by stating that efficiency and productivity outputs are higher in airports where the share balance is in favor of the private sector.

Liberalization movements in the airline market paved the way for the improvement of airport performance. Although the share of airport taxes in airlines' operating costs is relatively low, between 5% and 7%, airlines continue to operate in a highly competitive market and have to be cautious in passing on cost increases to their customers. Therefore, the performance of airports can also indirectly affect airlines (Gillen and Lall, 1997). Business outputs such as efficiency and productivity gained importance following the change in the economic order brought by the 1929 economic crisis, especially as a result of the stagflation experienced in the 1970s. The increase in criticism of the efficiency and productivity performance of public enterprises paved the way for the privatization process to begin. However, many airports in the world continue to be operated by the public. Therefore, it is critical to measure the performance level of publicly operated airports and compare airports in terms of performance. At the same time, identifying low or high performance airports and revealing the reasons for the performance difference between them can provide valuable information to industry stakeholders. Therefore, in this study, we analyzed the performance of publicly operated airports in Turkey.

The large investment volumes in the aviation sector make even small deviations important in investment decisions. Therefore, many criteria, both quantitative and qualitative, should be considered in decision making. For this reason, it requires decision makers to use multi-criteria decision making methods that can help them in the decision process (Dozic, 2019: 1). Multi-criteria decision making techniques (MCDM) are used to select the best one by evaluating the criteria based on many different features. MCDM methods are based on various theories such as reference point, ranking, pairwise comparison procedure. Many techniques have been developed based on these methods. Techniques such as AHP, TOPSIS, PROMETHEE, COPRAS, EDAS come to the fore (Anilkumar, Maniyeri and Anish, 2021:1). It is seen that MCDM methods are used in many researches specific to the aviation sector (Kiracı and Asker, 2019; Kiracı and Akan, 2020; Bakır et al., 2020). Evaluation, selection and ranking themes are frequently used especially in evaluating the service quality of airlines, revealing airport problems, determining objective performance, and air traffic management (especially in safety issues) (Dozic, 2019: 19).

In this study, we analyzed the 2013-2019 performance of airports operated only by public (DHMI) in Turkey through multi-criteria decision making methods. While some airports in Turkey are operated by DHMI, others are operated by public-private partnership (build-operate-transfer). In the study, we included airports operated with the build-operate-transfer (BOT) model because these airports perform relatively better, so we think that the private sector operates in these airports. In addition, considering that airports operated by public-private

partnerships have better performance than airports operated only by public sector (Oum et al., 2008), it has been evaluated that analyzing airports in different operating structures in the same scope may not yield valid and reliable results. Therefore, in this study, we included only 10 publicly operated airports with the highest number of passengers in the analysis. In the study, we determined 15 performance criteria as a result of a wide literature review in order to reveal the performance of airports. We have designed these criteria in a way that allows the performance of airports to be revealed in a multi-faceted manner. Within the scope of the study, criteria weights were calculated separately for each year using the CRITIC method, which allows the criteria weights to be determined objectively. Afterwards, we compared the airports' performance with each other for the 2013-2019 period using the EDAS method.

The results obtained in the study show that there have been significant changes in the performance of some airports in the 2013-2019 period. For example, the performance of Gaziantep airport has increased continuously in the period of 2013-2017. It is seen that this airport, which was in the 8th rank in 2013, rose to the 5th rank in 2017. However, as of 2018 and 2019, it is seen that the performance ranking of the mentioned airport is approaching 2013 (7th place). There are also airports where notable changes occur in performance rankings. For example, Trabzon, which was the airport with the best performance in 2013, fell to the 3rd place in 2019. Therefore, it is understood that there has been a decrease in the relative performance of this airport. While Adana airport was the second airport with the best performance in 2013, it has been the airport with the best performance since 2016. Finally, there are airports whose performance rankings did not change much at the beginning and end of the analysis period (ie in 2013 and 2019), but experienced performance changes other than those in between. For example; While the performance of Diyarbakır airport was 4th in 2013, it has regressed to 8th place as of 2017. In the following years, it is understood that the performance ranking approached 2013.

EKLER

Ek 1. Karar Matrisi

	Min.	Min.	Min.	Min.	Min.	Mak.	Mak.	Mak.	Mak.	Mak.	Min.	Min.	Min.	Min.	Min.
	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	C10	C11	C12	C13	C14	C15
ADAADA	10,749	3.5	1	21	1	31350	4315778	43810	6093	46311	37814	2149260	9073	78781	383
TZX	23,745	6	1	18	4	18051	2620887	34325	10918	29955	32911	758237	9368	22429	233
SZF	13,107	13	2	14	9	6102	876121	8293	580	8789	27432	766729	7418	6921	188
GZT	22,790	20	1	12	8	13197	1828799	20010	1936	18644	31699	1844438	8624	143667	219
ASR	95,691	10	1	10	1	12372	1798653	15860	1097	13179	12816	1607437	6346	166	105
VAN	46,826	27	2	10	2	7042	964707	11656	72	9367	26782	1503066	7857	385633	84
ERZ	22,000	5	1	9	2	12757	1633012	19947	625	17239	20388	1295355	11003	49805	117
KYA	24,175	18	2	10	2	6409	835951	8371	245	6928	14719	2079225	9693	12117	144
HTY	11,500	25	1	10	1	9660	1332148	13414	700	13980	20416	1261810	8657	30481	168
DIY	16,500	8	1	6	2	7890	1124740	10203	428	9424	15066	1070113	4441	85080	123

Ek 2. 2013-2019 Yılları Arası Kriter Ağırlıkları

D/K	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	C10	C11	C12	C13	C14	C15
2013	0.068	0.061	0.081	0.076	0.073	0.054	0.055	0.060	0.060	0.056	0.081	0.078	0.064	0.058	0.077
2014	0.067	0.061	0.080	0.076	0.073	0.054	0.054	0.057	0.061	0.056	0.080	0.079	0.066	0.062	0.076
2015	0.063	0.061	0.079	0.071	0.070	0.053	0.054	0.053	0.054	0.056	0.078	0.077	0.066	0.093	0.073
2016	0.063	0.063	0.082	0.074	0.071	0.053	0.054	0.054	0.054	0.056	0.081	0.079	0.068	0.076	0.073
2017	0.061	0.061	0.082	0.074	0.072	0.055	0.056	0.056	0.053	0.055	0.087	0.078	0.066	0.070	0.073
2018	0.061	0.061	0.081	0.072	0.073	0.054	0.055	0.057	0.054	0.059	0.086	0.077	0.064	0.073	0.073
2019	0.061	0.062	0.083	0.072	0.070	0.052	0.057	0.057	0.051	0.058	0.071	0.080	0.068	0.084	0.073

Ek 3. Ortalama Çözümde Pozitif Uzaklık Matrisi

Alternatif Kriter	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	C10	C11	C12	C13	C14	C15
ADAADA	0.6256	0.7417	0.2308	0.0000	0.6875	1.5114	1.4902	1.3568	1.6848	1.6644	0.0000	0.0000	0.0000	0.0335	0.0000
TZX	0.1729	0.5572	0.2308	0.0000	0.0000	0.4460	0.5123	0.8465	3.8106	0.7234	0.0000	0.4711	0.0000	0.7248	0.0000
SZF	0.5434	0.0406	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.4652	0.1006	0.9151	0.0000
GZT	0.2062	0.0000	0.2308	0.0000	0.0000	0.0572	0.0552	0.0764	0.0000	0.0726	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
ASR	0.0000	0.2620	0.2308	0.1667	0.6875	0.0000	0.0378	0.0000	0.0000	0.0000	0.4661	0.0000	0.2306	0.9980	0.4048
VAN	0.0000	0.0000	0.0000	0.1667	0.3750	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0474	0.0000	0.5238
ERZ	0.2337	0.6310	0.2308	0.2500	0.3750	0.0219	0.0000	0.0731	0.0000	0.0000	0.1507	0.0964	0.0000	0.3890	0.3367
KYA	0.1579	0.0000	0.0000	0.1667	0.3750	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.3868	0.0000	0.0000	0.8513	0.1837
HTY	0.5994	0.0000	0.2308	0.1667	0.6875	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.1495	0.1198	0.0000	0.6260	0.0476
DIY	0.4253	0.4096	0.2308	0.5000	0.3750	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.3724	0.2535	0.4616	0.0000	0.3027

Ek 4. Ortalama Çözümde Negatif Uzaklık Matrisi

Alternatif Kriter	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	C10	C11	C12	C13	C14	C15
ADAADA	0.0000	0.0000	0.0000	0.7500	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.5750	0.4990	0.1000	0.0000	1.1710
TZX	0.0000	0.0000	0.0000	0.5000	0.2500	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.3710	0.0000	0.1360	0.0000	0.3210
SZF	0.0000	0.0000	0.5380	0.1670	1.8130	0.5110	0.4940	0.5540	0.7440	0.4940	0.1430	0.0000	0.0000	0.0000	0.0660
GZT	0.0000	0.4760	0.0000	0.0000	1.5000	0.0000	0.0000	0.0000	0.1470	0.0000	0.3210	0.2870	0.0460	0.7630	0.2410
ASR	2.3330	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0090	0.0000	0.1470	0.5170	0.2420	0.0000	0.1210	0.0000	0.0000	0.0000
VAN	0.6310	0.9930	0.5380	0.0000	0.0000	0.4360	0.4430	0.3730	0.9680	0.4610	0.1160	0.0480	0.0000	3.7310	0.0000
ERZ	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0580	0.0000	0.7250	0.0080	0.0000	0.0000	0.3340	0.0000	0.0000
KYA	0.0000	0.3280	0.5380	0.0000	0.0000	0.4870	0.5180	0.5500	0.8920	0.6010	0.0000	0.4500	0.1750	0.0000	0.0000
HTY	0.0000	0.8450	0.0000	0.0000	0.0000	0.2260	0.2310	0.2780	0.6920	0.1960	0.0000	0.0000	0.0500	0.0000	0.0000
DIY	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.3680	0.3510	0.4510	0.8110	0.4580	0.0000	0.0000	0.0000	0.0440	0.0000

Araştırma Makalesi • Research Article

The Effect on Mobbing Perception of the Childhood Trauma: An Examination on Non-Clinical Sampling

Çocukluk Çağı Ruhsal Travma Yaşantılarının Mobbing Algısı Üzerindeki Etkisi: Klinik Olmayan Örneklem Üzerinde Bir İnceleme

Emre Sezici*

Abstract: The aim of this study is to examine the effects of employees who have childhood trauma experiences on mobbing perceptions in light of the Victim Precipitation Theory. Self-reported Childhood Trauma Questionnaire was used for the collection of the data, which was developed by Berstein et al. (1994) and evaluated by Şar et al. (2012) for 20 years of abuse and neglect experiences and tested for validity and reliability. In addition, the Mobbing Perception Scale was used as a tool for the determination of traumatized employees due to being intensively targeted to mobbing developed by Leymann (1996) and adapted to Turkish by Yavuz (2007). Data from 211 participants who were active in the public or private sector for at least six months and had at least one childhood traumatic experience were included in the study. The population of this study consists of individuals aged 21 and over who worked full-time in the public or private sector for a minimum of six months between July 2019 and December 2019. As a result of multiple regression analysis with SPSS 25 software, there was a positive and significant effect of sexual, physical and emotional abuse types of childhood trauma on the mobbing perception. Since this study will examine the impact of childhood trauma on mobbing perception, the research is important for presenting the reflection of the consequences of child abuse and neglect on working life that is part of the adult life cycle.

Keywords: Childhood Trauma, Mobbing, Mobbing Perception.

Öz: Bu çalışmanın amacı, çocukluk çağı ruhsal travma yaşantısına sahip olan çalışanların, mobbing algıları üzerindeki etkilerini Mağdur Kaynaklı Suç Kuramı kapsamında incelenmektir. Verilerin toplanmasında Berstein, vd. (1994) tarafından geliştirilmiş ve Şar vd. (2012) tarafından Türkçe'ye uyarlanmış 20 yaş öncesi istismar ve ihmal yaşantılarını geriye dönük ve sayısal olarak değerlendirmede yararlanılan, geçerliği ve güvenilirliği test edilmiş, öz bildirime dayalı Çocukluk Çağı Ruhsal Travma Ölçeği kullanılmıştır. Ayrıca Leymann (1996) tarafından geliştirilen ve Yavuz (2007) tarafından Türkçe'ye uyarlanan yoğun biçimde mobbing'e hedef olma nedeniyle travmatize olan çalışanların belirlenmesine yönelik bir araç olarak Mobbing Algısı Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmada kamu ya da özel sektörde en az altı ay boyunca aktif olarak çalışan ve en az bir çocukluk çağı ruhsal travma yaşantısı boyutuna sahip 211 katılımcıdan elde edilen veriler analize dâhil edilmiştir. Bu araştırmanın evrenini Temmuz 2019 ile Aralık 2019 tarihleri arasında en az altı ay süreyle kamu

* Assoc. Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya Sosyal Bilimler MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü
ORCID: 0000-0002-9652-6511, emre.sezici@dpu.edu.tr

Cite as/ Atıf: Sezici, E. (2022). The effect on mobbing perception of the childhood trauma: an examination on non-clinical sampling. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 857-868. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1066148>

Received/Geliş: 31 January/Ocak 2022

Accepted/Kabul: 03 July/Temmuz 2022

Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2022

veya özel sektörde tam zamanlı olarak çalışan 21 yaş ve üzeri bireyler oluşturmaktadır. SPSS 25 programıyla yapılan çoklu regresyon analizi sonucunda, çocukluk çağı ruhsal travma yaşantılarının alt boyutlarından cinsel, fiziksel ve duygusal istismar türlerinin, mobbing algısı üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir etkisinin varlığı saptanmıştır. Bu çalışma ile çocukluk çağı ruhsal travma yaşantılarının, mobbing algısı üzerindeki etkisi inceleneceği için araştırma çocuk istismar ve ihmalinin sonuçlarının, yetişkinlik yaşam döneminin bir parçası konumunda olan çalışma yaşamındaki yansımaları sunması bakımından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çocukluk Çağı Ruhsal Travma Yaşantısı, Mobbing, Mobbing Algısı

Introduction

People acquire and adopt most of the attitude and behavior schemes they have in their working life in their life stages (infancy, childhood, etc.) until they turn to business life. At this point, the cognitive structure of the person is formed as a result of the interaction between the individual(s) responsible for his care in childhood, and thus directs his social relations. The parent(s) who are not in harmony with each other and their environment or the individual(s) responsible for the basic care of the child may engage in behaviors that will undermine or prevent the development and integration of the child's self while raising the child (Gençtan, 2014: 142). The direction of these behaviors sometimes manifests itself in the form of sexual, physical, and emotional abuse that harms the development and perception of the child's self, and sometimes in the form of not providing physical and emotional needs (Topçu, 2009: 31). It has been emphasized that sexual, physical and emotional development of children is damaged as a result of abuse and/or neglect (Hildyard & Wolfe, 2002: 690). When these children reach the adult life period, they try desperately to meet their unmet needs from other people, they do not make an effort to eliminate the difficulties they encounter in the flow of daily life (Chapman et al., 2004: 218), they have difficulty in establishing interpersonal relationships, they exhibit anxiety and self-harming behaviors. (Brodsky et al., 2001: 1872; Thompson et al., 2004: 603).

Two of the possible problems that may occur in people with a history of childhood psychological trauma are the tendency to try to dominate their environment due to their weakness (Gençtan, 2014: 62) and to make quick, unplanned decisions under the influence of internal and external stimuli, ignoring the negative possible consequences on both themselves and others (Felson & Lane, 2009: 498). However, this may result in them becoming targets for mobbing practitioners who have a tendency to exhibit mobbing behaviors. In this study, the effect of childhood psychological trauma experiences on mobbing perception will be examined. In this context, the questions to be answered in the study are; Do childhood psychological trauma experiences have a significant effect on the formation of mobbing perception? If so, which type of abuse and/or neglect has the most significant effect on mobbing perception? formatted.

The research is important in terms of showing the reflection of the consequences of child abuse and neglect in working life, on the basis of the view that “childhood abuse and neglect as a type of trauma have some effects on the formation of psychiatric disorders throughout life”.

Conceptual Framework

The concept of mobbing as a derivative of aggression in the workplace; It can be defined as “verbal and/or non-verbal hostile treatment of the employee systematically applied” (Tutar, 2004: 103). In other words, it defines it as psychological violence or psychoterrorism that occurs with the practices of an immoral mentality. Therefore, mobbing is the behaviors that are exhibited in order to harm individuals or groups in the organization in the form of slandering, disgrace, abuse of power, insulting, intimidation, and attacking (Kirel, 2007: 318). For the mobber, the main purpose of mobbing is the desire to dominate and subdue. In this sense, mobbing can also be seen as “an effort to harm the victim's personality”. It is understood from the findings of previous studies that individuals who have a tendency to take initiatives that will prevent or pause the self-development of employees in business life do not randomly choose their victims (Einarsen, 2000; Beswick et al., 2004;

Çobanoğlu, 2005; Günel, 2010; Çomak, 2012). It is emphasized that the employee enters one of two different roles in order to be exposed to mobbing. The first one is the provocative victim role and the other is the docile victim role. In the role of the provocative victim, the individual is exposed to mobbing as a result of some of his aggressive behaviors. In the docile victim role, people who lack self-confidence and self-esteem become the target of mobbing (Aquino & Lamertz, 2004: 1026).

Therefore, the theoretical background of the study is based on the Victim Precipitation Theory, which was developed by Aquino (2000) within the scope of the characteristics of those exposed to mobbing. The aim of this theory is to examine the victim in the context of psychological, social and legal dimensions and to determine the necessary conditions to prevent being a victim (Sokullu-Akıncı, 2008: 31). Within the scope of this purpose, first of all; Subjects such as the victim typology, the relationship between the victim typology and the causes of the crime, the role and responsibility of the victim in the crime are emphasized (Dursun, 2003: 5).

In a series of studies (Aquino, et al., 1999; Aquino & Bradfield, 2000; Aquino, 2000) conducted by Aquino, which deals with the criminology literature and the management literature together, it has been revealed that the victim has some characteristic features that make it easier to be open to hostile behaviors or the target, or it is stated that he acts in that direction. Employees with a high level of mobbing perception; hate attribution styles (Martinko, et al., 2009; Gibson & Barsade, 1999), aggression (Aquino & Bradfield, 2000), negative affect (Henle & Gross, 2014; Aquino & Bradfield, 2000; Aquino, et al., 1999), the fact that they are inclined to complain (Kim, et al., 2009) and avoidance-forced conflict management styles (Aquino, 2000) actually produces remarkable results in terms of the validity of the assumptions of the Victim Precipitation Theory.

Childhood trauma experience is a broad concept that includes a series of negative life stories that are encountered in early ages and have effects on the future social, physical and spiritual development of the person. For this reason, childhood traumas are examined under several headings. The concept of childhood trauma; It is defined as the events that prevent or restrict the development of the child as a result of being exposed to situations that negatively affect the sexual, physical and emotional development of the child (Güler, et al., 2002: 128), carried out by the parent(s) responsible for caring for the child and responsible persons in childhood (Taner & Gökler, 2004: 82). It has two different forms as child abuse and neglect. Abuse; while it is handled under three headings as sexual, physical and emotional, neglect; classified under two headings, physical and emotional.

Sexual abuse is the use of a child or adolescent by someone at least five years older than him or her for sexual stimulation and sexual satisfaction. Physical abuse is the physical harm (non-accidental) of the child as a result of the deterioration of the physical integrity of the child by the person responsible for him/her. Emotional abuse is defined as excessive verbal threats, ridicule, humiliating criticism and comments by caregivers that endanger the emotional or mental health of the child (Kaya & Çeçen Eroğlu, 2016: 349).

Neglect is the failure of the person responsible for the child's care to fulfill this responsibility, neglecting the child physically or emotionally. The concept of physical neglect includes not meeting the needs of the child such as nutrition, education, medical care properly or adequately, exposing the child to harmful substances, not being protected, not being controlled by the parents, and inadequate hygiene. Emotional neglect is when the child's needs such as love, support, attention, attachment and care are not met appropriately or adequately. The most important point that distinguishes abuse from neglect is that abuse is an active phenomenon and neglect is a passive phenomenon (Yargıç, et al., 1994; Aslan & Alparslan, 1999; Polat, 2001; Yargıç, et al., 2012).

Research Objective, Model and Hypotheses

Individuals who have a history of childhood trauma, the intensity of the relationships they have established in their adult life and therefore in their work life (Bigras et al., 2015: 87), high level of anger and violent content (Salman, 2015: 61; Şahin et al., 2010: 662) have been observed to establish

relationships. Kaplan et al. (1999), it is stated in a study they have done that children who have been abused have a lack of social relations in their future lives and have difficulty in establishing close relationships.

In studies examining the long-term results of childhood trauma experiences; (Mullen, et al., 1996; Lansford, et al., 2002; Norman, et al., 2012; Şimşek & Kocayörük, 2013) emphasized that the negative effects of neglect and abuse continue in adolescence and adulthood. Children with a history of abuse have a lack of social relations in their future lives and have difficulty in establishing close relationships (Wekerle & Wolfe, 1999: 439), at the same time, these individuals are insufficient in solving the problems brought by daily life and their tendency to show violence is high was detected (Uçar, 2015: 57). For example, it is known that even in the long-term consequences of sexual abuse, the person defines himself as worthless and sees himself as a victim (Leventhal, 1997: 655). In addition, social isolation, inadequate parental skills, resorting to physical punishment in establishing discipline, psychological problems, anti-social behavior and personality disorders (Jakupčević & Ajdukovic, 2011: 26), depressive tendencies, substance abuse (Norman, et al., 2012: 6-7) , poor academic achievement, negative relationships with peers (Trickett & McBride-Chang, 1995: 318-320), poor self-perception, post-traumatic stress disorder, social anxiety disorder, delinquency and violence tendency, and anxiety (Zurbriggen, et al., 2010: 206) causes.

It can be thought that individuals who have experienced psychological trauma in their childhood continue their aggressive relations in business life as well. The individual who is unsuccessful in problem solving may not be successful in solving the existing problems in the workplace and may experience hostile tendencies with various forms of reaction as a result of this situation. It can be thought that the child, who was a victim of abuse or neglect by the person or persons who took care of him in childhood, becomes more vulnerable to abuse by others in the future and continues in the role of victim. It can be thought that the child who is systematically intimidated and/or brought up under pressure becomes vulnerable to being potentially intimidated in the future at work. The individual may continue his childhood psychological traumas in his adult identity as well.

The fact that the causes that form the basis for the emergence of mobbing in the working life are determined correctly will allow both the reduction of mobbing and the ability to cope with this phenomenon. In this context, the main purpose of the study is to determine the effects on mobbing perceptions of employees who have experienced childhood trauma. In line with these assumptions and explanations, in order to find answers to the research questions, the research hypotheses were formed as follows, taking into account the literature:

- H₁: Sexual abuse in childhood has a positive and significant effect on mobbing perception.
- H₂: Physical abuse in childhood has a positive and significant effect on mobbing perception.
- H₃: Emotional abuse in childhood has a positive and significant effect on mobbing perception.
- H₄: Pphysical neglect in childhood has a positive and significant effect on mobbing perception.
- H₅: Emotional neglect in childhood has a positive and significant effect on mobbing perception.

In the light of the findings of the previous studies mentioned above, a model was developed for the relationship between the sub-dimensions of childhood trauma experience and the mobbing perception (Figure 1), and the model was tried to be tested with the research.

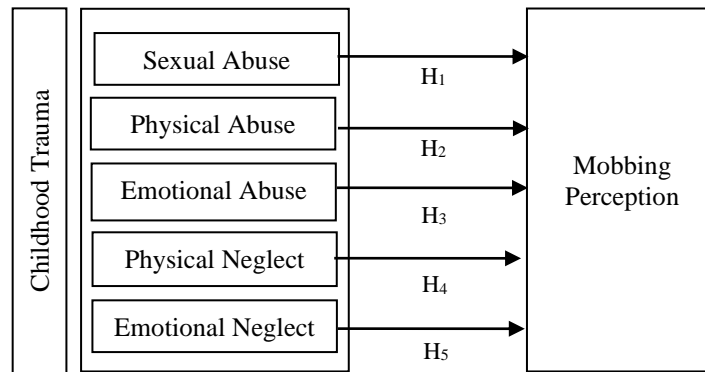

Figure 1.Research Model

Population and Sample

The population of this study consists of individuals aged 21 and over who worked full-time in the public or private sector for a minimum of six months between July 2019 and December 2019. In the study conducted by Çilli et al. (1999) regarding the number of employees constituting the population of this study, the prevalence of childhood trauma experiences in non-clinical groups was reported as 16.1%. Based on this statistical data, the following equation (Barlett et al., 2001: 47) was used to calculate the sample size:

$$n = \frac{(t)^2 * (p)(q)}{(d)^2} \quad n = \frac{(1,96)^2 * (0,161)(0,839)}{(0,05)^2} = 207,57$$

The minimum sample size to represent the population was calculated as 208. After the questionnaire form was ready to be applied to the participants, the purposeful sampling method, which is one of the non-random sampling techniques, was preferred in the purposeful sample. In this way, participants suitable for the research problem were included in the sample. Therefore, data were collected until the minimum sample size was reached. The participants were briefed about the scales in the questionnaire form. The link of the web address where the survey is located to the e-mail addresses reached was sent after the approval of the employees. In this way, a total of 211 questionnaire forms were reached.

Data Collection Tools

Demographic Information Form: It was created by the researcher in order to reach some socio-demographic information about the participants. This three-item form includes demographic information such as gender, age and the type of sector.

Childhood Trauma Scale: developed by Berstein et al. (1994) and adapted to Turkish by Şar et al. (2012), and is used to evaluate the experiences of abuse and neglect before the age of 20, retrospectively and numerically. It is a self-reported, 28-item measurement tool that has been tested for validity and reliability. With this scale, first the scores obtained from positive statements (items 2, 5, 7, 13, 19, 26, 28) are reversed and the total score is obtained. In addition, five sub-factors are obtained on childhood sexual, physical and emotional abuse, as well as physical and emotional neglect. Increasing scores indicate that childhood abuse and neglect as a type of childhood trauma is high. As a result of the reliability analysis performed, the Cronbach's alpha value was calculated as 0.905 as a result of the reliability analysis of the Childhood Trauma Scale. The scale has five dimensions according to the exploratory factor analysis results. The KMO value was found to be .803, and the Barlett normal distribution test result was significant ($p=0.000$). The total variance that the scale can explain is 77.55%. The factor loads of the items vary between .931 and .740.

Mobbing Perception Scale: it is a 36-item measurement tool developed by Leymann (1996) and adapted to Turkish by Yavuz (2007) that measures the mobbing perception level of employees based on self-report. The scale has five sub-dimensions: “Preventing self-disclosure and the formation of communication”, “Attack on social relations”, “Attack on reputation”, “Attack on one's quality of life and professional status” and lastly, “Direct attack on one's health”. Increasing scores indicate higher mobbing perception. The Cronbach alpha value of the reliability analysis of the Mobbing Perception Scale was also calculated as 0.810. The scale has five dimensions according to the exploratory factor analysis results. The KMO value was found to be .786 and the Barlett normal distribution test result was significant ($p=0.000$). The total variance that the scale can explain is 68,071%. The factor loads of the items vary between .834 and .509.

Process

Before sending the questionnaire to the e-mail addresses of the participants, a number of procedural remedies were used in order to minimize the Common Method Variance. First of all, the scales used in the study have been chosen from scales whose validity and reliability have been confirmed many times to date. Secondly, it was emphasized that the identity information of the subjects who will constitute the relevant sample will not be asked, their answers will be kept completely confidential and will not be disclosed in any way. Finally, care was taken to arrange the expressions of the independent variable after the dependent variable in the questionnaire form. It was not possible to apply the scales related to the variables in different time periods, as it would cause the identity information of the participants to be disclosed. First of all, the questionnaire forms of those who were not exposed to any of the types of abuse and neglect (Şar, et al., 2012: 1062) were excluded from the scope of the research in terms of their suitability for the research purpose. In addition, the questionnaire forms of those who declared that they had less than six months of work were excluded from the scope of the research. In other words, the analyzes of this study were carried out within the scope of the opinions of the participants who had at least one childhood abuse and/or neglect as a type of childhood trauma. In this way, the strength and effect of the relationships between the relevant variables were made suitable for considering only within the scope of the participants with a childhood trauma experience.

Statistical Evaluation

SPSS 25.0 package program was used in the analysis of the data. Items in all scales included in the questionnaire were measured with a Likert scale, scored between 1 and 5 (1: Never, 5: Very Often). Adaptations were made for the items to be reverse scored. Before testing the research model, first of all, the suitability of the data set to the normal distribution was checked. As a result of the analysis, it was observed that the assumptions of normality and linearity were not violated. In this context, the analysis was continued using parametric tests.

Exploratory Factor Analysis (EFA), which was performed using the Varimax Rotation Method and Principal Components Analysis, was repeated until the most appropriate factor structure was reached, and the factor base load value was determined as 0.50. The results of the Bartlett normal distribution test for all variables were significant ($p<0.001$). The reliability and validity of the scales used in the evaluation of the data were tested for their compatibility with the theoretically predicted models.

Although a series of measures were used before the study, the use of self-evaluation method in the data collection process, the collection of data on childhood trauma experiences and mobbing perception variables from the same source and at once may suggest the possibility of common method variance error. In this context, Harman's Single Factor Test (1967), which was emphasized to be necessary, although not sufficient, was applied to detect the presence of common method variance error (Özyılmaz & Eser, 2013: 505). Therefore, when acyclic rotation is applied to a total of 61 expressions in the exploratory factor analysis, the variance explained by a single and general factor for all factors is 30.24%. As a result of the analysis, a total of ten factors with an eigenvalue greater than 1

explain 70.37% of the variance, and the variance explained by the first factor is 10.93%. Accordingly, it can be said that there is no common method variance error in this study.

In this study, in addition to the descriptive analysis to analyze the current situation, Pearson correlation analysis and multiple regression analysis were used to test the significance of the model and hypotheses.

Findings

In the study, each of the types of abuse (sexual, physical and emotional) and neglect (physical and emotional) that constitute childhood trauma experiences were determined as the predictor variable, and the Mobbing Perception scale was determined as the predicted variable.

The sample of the research; 62.6% are women, 37.4% are men. In terms of age levels, 23.8% are 21-30 years old, 21.8% are 31-40 years old, 34.1% are 41-50 years old, and 20.3% are 51 and over. 37.4% of the participants work in the public sector and 62.6% in the private sector. As a result of the Pearson correlation analysis, the arithmetic mean, standard deviation and correlation coefficients for each variable are given in Table 1. When the Pearson correlation analysis findings were examined, mobbing perception and sexual abuse ($r=0.506$; $p<0.01$); physical abuse ($r=0.353$; $p<0.01$); emotional abuse ($r=0.355$; $p<0.01$); a positive and significant relationship was found between physical neglect ($r=0.320$; $p<0.01$) and emotional neglect ($r=0.196$; $p<0.01$). Emotional abuse ($p<0.05$) is in a positive relationship with both physical abuse ($r=0.151$) and physical neglect ($r=0.158$) at the significance level. It is seen that the relations between all the remaining sub-dimensions of childhood trauma experiences are positive and significant ($p<0.01$).

Table1. Descriptive Statistics of Variables, Correlation Coefficients

Variables	Mean	SD	1	2	3	4	5	6
Sexual Abuse	1,37	,998	1					
Physical Abuse	2,62	1,355	,379**	1				
Emotional Abuse	2,40	1,342	,397**	,151*	1			
Physical Neglect	2,00	1,416	,451**	,283**	,158*	1		
Emotional Neglect	3,27	,868	,382**	,298**	,193**	,197**	1	
Mobbing Perception	3,15	,167	,506**	,353**	,355**	,320**	,196**	1
N=211	$p<0,05^*$	$p<0,01^{**}$						

The research model in which sexual abuse, physical abuse, emotional abuse, physical neglect and emotional neglect, which are the sub-dimensions of childhood trauma experiences, are accepted as independent variables and mobbing perception as dependent variable, was tested with multiple regression analysis method. Before proceeding to the multiple regression analysis findings, the existence of multiple linearity and autocorrelation problems should be examined. All of the VIF values in Table 2 are less than 10. Tolerance values are much higher than the lowest limit of 0.10. Therefore, there is no multicollinearity problem in the multiple regression model (Hair et al., 1998: 188-194). In addition, the fact that the Durbin-Watson test statistic is close to 2 indicates that the assumption that there is no autocorrelation problem is confirmed. The fact that this test statistic takes a value less than 1 or greater than 3 indicates the existence of an autocorrelation problem (Field, 2009; 220-221). The value reached by the analysis of the model is at an acceptable level, indicating that the assumption that there is no autocorrelation problem is provided.

Table 2. Multiple Regression Analysis Results on the Effects of Childhood Trauma Sub-Dimensions on Mobbing Perception

Model (Independent Variables)	Unstandardized Coefficients		Standardized	t - score	p	Collinearity Statistics	
	B	Standard Error	Beta			Tolerance Values	VIF Value
Constant	2,958	,041		72,668	,000		
<i>Sexual Abuse</i>	,056	,012	,334	4,497**	,000	,698	1,433
<i>Physical Abuse</i>	,023	,008	,183	2,870**	,005	,814	1,228
<i>Emotional Abuse</i>	,023	,008	,187	2,987**	,003	,840	1,191
<i>Physical Neglect</i>	,011	,008	,096	1,478	,141	,782	1,279
<i>Emotional Neglect</i>	-,008	,012	-,041	-,647	,518	,825	1,213
R				,568			
R ²				,323			
Adj. R ²				,306			
Standard error of est.				,13910			
F				19,537			
p				,000			
Durbin-Watson				1,417			

Dependent Variable: Mobbing Perception

* p<,05 **p<,01

According to the results of multiple regression analysis, the model is statistically significant ($F_{5,205}=19.537$, $p<0.001$). The adjusted R^2 value is 0.306. This result shows that the 30.6% variance in mobbing perception is explained by sexual abuse, physical abuse, emotional abuse, physical neglect and emotional neglect. However, when the beta coefficients in the regression model are examined, when all independent variables are included in the regression model, it is seen that only sexual abuse ($\beta=0.334$), physical abuse ($\beta=0.183$) and emotional abuse ($\beta=0.187$) sub-dimensions have significant contributions in explaining mobbing perception ($p<0.01$). However, the independent variables of physical neglect ($\beta=0.096$) and emotional neglect ($\beta=-0.041$) had no significant contribution ($p>0.05$).

Therefore, hypotheses H_1 , H_2 and H_3 were accepted, while hypotheses H_4 and H_5 were rejected.

Conclusion and Discussion

In the study, the effect of the childhood trauma experiences of individuals aged 21 and over who work full-time in the public or private sector and actively for a minimum of six months in their unit, on the perception of mobbing was investigated.

It has been determined that sexual, physical and emotional abuse has a positive effect on the perception of mobbing. Accordingly, it can be said that people who are not treated as they deserve in their childhood as a result of the negative behaviors of defective parents or obliged persons continue to experience the negativities created by this situation in their adulthood with various forms of reaction. Because the child who grows up in such negative conditions develops the feeling that he lives in a hostile world, and due to the difficulty of controlling the anger created by being blocked, he experiences feelings of fear and worthlessness in front of other people. This situation naturally paves the way for developing inconsistent human relations and poor performance in business life. The child, who was a victim of abuse by the person or persons who took care of him in childhood, may think that he continues in the role of victim by becoming more vulnerable to abuse by others in the future. Therefore, it can be said that they are mostly chosen as victims by those who have mobbing tendencies. This result was supported by the study finding of only one study, since the number of studies conducted in this context in the literature is not sufficient yet (Uçar, 2015: 58).

This finding strengthens the thesis that the consequences of childhood trauma experiences on the mobbing perception of employees should not be underestimated. At this point, the perception of mobbing experienced by the employee should also be evaluated as the results of childhood trauma. However, at this point, although childhood trauma experiences are an important risk factor for psychological problems that occur in adulthood, it should not be forgotten that not everyone who has these experiences will develop a psychological disorder.

Since the study was conducted using the purposeful sampling method and it is a cross-sectional study, there are limitations regarding the generalizability of cause-effect inference and findings.

References

- Aquino, K. (2000). Structural and individual determinants of workplace victimization: The effects of hierarchical status and conflict management style. *Journal of Management*, 26, 171-193.
- Aquino, K. & Bradfield, M. (2000). Perceived victimization in the workplace: The role of situational factors and victim characteristics. *Organization Science*, 11, 525-537.
- Aquino, K., Grover, S. L., Bradfield, M. & Allen, D.G. (1999). The effects of negative affectivity, hierarchical status, and self-determination on workplace victimization. *Academy of Management Journal*, 42, 260-272.
- Aquino, K. & Lamertz, K. (2004). A relational model of workplace victimization: Social roles and patterns of victimization in dyadic relationship. *Journal of Applied Psychology*, 89(6), 1023-1034.
- Aslan, S. H. & Alparslan, Z. N. (1999). Çocukluk örselenme yaşantıları ölçeğinin bir üniversite öğrencisi örnekleminde geçerlik, güvenirlik ve faktör yapısı, *Türk Psikiyatri Derneği*, 10, 275-285.
- Barlett, J.E., Körtlik, J. W. & Higgings, C.C. (2001). Organizational research: determining appropriate sample size in survey research. *Information Technology, Learning and Performance Journal*, 19(1), 43-50.
- Bernstein, D.P., Fink, L, Handelsman, L.& Foote, J. (1994). Initial reliability and validity of a new retrospective measure of child abuse and neglect. *Am J Psychiatry*, 151(8), 1132-1136.
- Beswick, J., Gore, J.& Palferman, D.(2004). Bullying at work: A review of the literature. *Healty and Safety Laboratory*, 14.
- Bigras, N., Godbout, N., Hébert, M., Runtz, M., & Daspe, M. È. (2015). Identity and relatedness as mediators between child emotional abuse and adult couple adjustment in women. *Child Abuse & Neglect*, 50, 85-93.
- Brodsky, B.S., Oquendo, M., Ellis, S.P., Haas, G.L., Malone, K.M. & Mann, J.(2001). The relationship of childhood abuse to impulsivity and suicidal behavior in adults with major depression. *Am J Psychiatry*, 158,1871-1877.
- Chapman, D. P., Whitfield, C. L., Felitti, V. J., Dube, S. R., Edwards, V. J. & Anda, R. F. (2004). Adverse childhood experiences and the risk of depressive disorders in adulthood. *Journal of Affective Disorders*, 82, 217-225.
- Çilli, A.S., Turan, M. & Kaya, N. (1999). Bir grup üniversite öğrencisinde çocukluk çağı travmalarının sıklığı ve dissosiyatif yaşantılarla ilişkisi. 35. Ulusal Psikiyatri Kongresi (6-12 Eylül 1999, Trabzon). Tam Metin Kitabı, 125-129.
- Çobanoğlu, Ş. (2005). *Mobbing, işyerinde duygusal saldırı ve mücadele yöntemleri*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Çomak, E., & Tunç, B. (2012). İlköğretim öğretmenlerinin ilköğretim okullarında yaşadıkları yıldırma durumları. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(3), 197-208.
- Dursun, S. (2003). Mağdurun suça yol açması. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 61(1-2), 3-33.

- Einarsen, S. (2000). Harassment and bullying at work: A review of the scandinavian approach. *Aggression and Violent Behavior A Review Journal*, 5(4): 379-401.
- Felson, R. B., Lane, K. J. (2009). Social learning, sexual and physical abuse and adult crime. *Aggression Behavior*, 35, 489-501.
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using spss*, Sage Publications, UK.
- Gençtan, E. (2014). *İnsan olmak*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Gibson, D. E. & Barsade, S. G. (1999). "The experience of anger at work: Lessons from the chronically angry" in Callister, R. R. (Ed), *Anger in Organizations: Its Causes and Consequences. Symposium Conducted at the Annual Meeting of the Academy of Management*, Chicago, IL.
- Güler, N., Uzun, S., Boztaş, Z. & Aydoğan, S. (2002). Anneleri tarafından çocuklara uygulanan duygusal ve fiziksel istismar/ihmal davranışı ve bunu etkileyen faktörler. *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 24(3), 128-134.
- Günel, Ö. D. (2010). İşletmelerde yıldırma olgusu ve yıldırma mağdurlarının kişilik özelliklerine ilişkin bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 37-65.
- Hair, J. F., Anderson, R.E., Tatham, R.L. & Black, W. (1998). *Multivariate data analysis*, Prentice Hall, Upper Saddle River: New Jersey.
- Harman, H. (1967). *Modern factor analysis*, University of Chicago Press, Chicago I.L.
- Henle, C. A. & Gross, M. A. (2014). What have i done to deserve this? Effects of employee personality and emotion on abusive supervision. *Journal of Business Ethics*, 122, 461-474.
- Hildyard, K. L. & Wolfe, D. A. (2002). Child neglect: Developmental issues and outcomes. *Child Abuse & Neglect*, 26, 679-695.
- Jakupčević, K. K. & Ajdukovic, M. (2011). Risk factors of child physical abuse by parents with mixed anxiety-depressive disorder or posttraumatic stress disorder. *Croatian Medical Journal*, 52(1), 25-34.
- Kaya, İ & Çeçen Eroğlu, A. R. (2016). Ergenlerin çocukluk dönemi istismar yaşantıları ile davranış problemleri ve psikolojik sağlamlıkları arasında ilişkinin incelenmesinde otomatik düşünceler ve bilişsel duygu düzenleme stratejilerinin aracı rolü, *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 45(2), 331-358.
- Kaplan, S., Pelcovitz, D. & Labruna, V. (1999). Child and adolescent abuse and neglect search: A review of the past 10 years. Part I: Physical and emotional abuse and neglect, *Journal of Child Adolesc Psychiatry*; 38, 1214-22.
- Kırel, Ç. (2007). Örgütlerde mobbing yönetiminde destekleyici ve risk azaltıcı öneriler. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 317-334.
- Kim, T., Rosen, B. & Lee, D. (2009). South korean managerial reactions to voicing discontent: The effect of employee attitude and employee communication styles. *Journal of Organizational Behavior*, 30, 1001-1018.
- Lansford, J. E., Kenneth, A. D., Pettit, G. S., Bates, J. E., Crozier, J. & Kaplow, J. (2002). A 12-year prospective study of the long term effects of early child physical maltreatment on psychological, behavior and academic problems in adolescence. *Arch Pediatr Adolesc Med*, 156, 824-830.
- Leventhal, M. J. (1997). Sexual abuse of children, *Primary Pediatric Care*. (Eds. Hoekelman R.A.; Friedman, S.B.; Nelson, N. M., Seidel, H. M.; Weitzman M. L.) Mosby, 651-656.
- Leymann, H. (1996). The content and development of mobbing at work. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5(2), 165-185.

- Martinko, M. J., Harvey, P., Sikora, D., & Douglas, S. C. (2009). Abusive supervision: Perception or reality?. In *Academy of Management Proceedings* (ss.1-7). Briarcliff Manor, NY 10510: Academy of Management.
- Mullen, P. E., Martin, J. L., Anderson, J. C., Romans, S. F. & Herbison, G. P. (1996). The long-term impact of the physical, emotional, and sexual abuse of children: A community study. *Child Abuse Review*, 20(1), 7-21.
- Norman, R. E., Byambaa, M., De, R., Butchart, A., Scott, J. & Vos, T. (2012). The long-term health consequences of child physical abuse, emotional abuse, and neglect: A systematic review and meta-analysis. *PLOS Medicine*, 9(11), 1-31.
- Özyılmaz, A. & Eser, S. (2013). Ortak metod varyansı nedir? Nasıl kontrol edilebilir? 21. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı, 500-508.
- Polat, O. (2001). *Çocuk ve şiddet*, Der Yayınları, İstanbul.
- Salman, Y. (2015). The role of childhood maltreatment and witnessing interperantal conflict on dating vilolence through psychological distress. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bahçeşehir Üniversitesi SBE Klinik Psikoloji ABD, İstanbul.
- Sokullu-Akıncı, F. (2008). *Viktimoloji (Mağdurbilim)*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Şahin, N. H., Timur, S., Ergin, A. B., Taşpınar, A., Balkaya, N. A., & Çubukçu, S. (2010). Childhood trauma, type of marriage and self-esteem as correlates of domestic violence in married women in Turkey, *Journal of Family Violence*, 25(7), 661-668.
- Şar, V., Öztürk, E. & İnikardeş, E. (2012). Çocukluk çağı ruhsal travma ölçeğinin türkçe uyarlamasının geçerlilik ve güvenilirliği. *Türkiye Klinikleri J Med Sci*, 32(4), 1054-1063.
- Şimşek, Ö. F. & Kocayörük, E. (2013). Affective reactions to one's whole life: Preliminary development and validation of the ontological well-being scale. *Journal of Happiness Studies*, 14(1), 309-343.
- Taner, Y. & Gökler, B. (2004). Çocuk istismarı ve ihmali: psikiyatrik yönleri. *Hacettepe Tıp Dergisi*, 35(1), 82-86.
- Thompson, M. P., Kingree, J. B. & Desai, S. (2004). Gender differences in long-term health consequences of physical abuse of children: Data from a nationally representative survey. *Am J Public Health*, 94, 599-604.
- Topçu, S. (2009). *Silinmeyen izler: Çocuk genç ve engellilerin istismar ve ihmali*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Trickett, P.K. & McBride-Chang, C. (1995). The developmental impact of different forms of child abuse and neglect. *Developmental Review*, 15, 311-337.
- Tutar, H. (2004), İşyerinde psikolojik şiddet sarmalı: nedenleri ve sonuçları. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 101-128.
- Uçar, G. (2015). İş yerinde psikolojik taciz, akran zorbalığı ve çocukluk çağı örselenme yaşantıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uygulamalı Psikoloji Programı, İstanbul.
- Wekerle, C. & Wolfe, D.A. (1999). Dating violence in mid-adolescence: Theory, significance, background, and courtship violence in college students. *Journal of College Student Development*, 31, 250-254.
- Yargıç, L. İ., Tutkun, H. & Şar, V. (1994). Çocukluk çağı travmatik yaşantıları ve erişkinde dissosiyatif belirtiler. *3P Dergisi*, 2, 338-347.

-
- Yargıç, İ., Ersoy, E. & Batmaz Oflaz, S. (2012). Çocukluk çağı travmalarının intihar girişimi ve kendine zarar verme davranışı ile ilişkisi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 13, 277-284.
- Yavuz, H. (2007). Çalışanlarda mobbing (psikolojik şiddet) algısını etkileyen faktörler: sdü tıp fakültesi üzerine bir araştırma. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Zurbriggen, E. L., Gobin, R.L. & Freyd, J. J. (2010). Childhood emotional abuse predicts late adolescent sexual aggression perpetration and victimization. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 19, 204-223.

Araştırma Makalesi • Research Article

Determination of Factors Affecting Consumers' Bulgur Consumption Preferences
Tüketicilerin Bulgur Tüketim Tercihlerini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi

Ahmet Kayaoğlu*, Yavuz Selim Gülmez**

Abstract: This research aims to determine the factors that affect the bulgur consumption preferences of consumers. The ethics committee approval of the research is given by the Scientific Research and Publishing Ethics Board of Mardin Artuklu University with the decision dated 01.03.2021 and numbered 2021/2-12. The research data is obtained by using a face-to-face survey technique from 401 individuals living in the city center of Mardin by convenience sampling. In the analysis of the data, exploratory factor analysis and descriptive statistics are used. According to the research findings, the participants consider food quality, marketing activities, physical properties, and taste-price factors in their bulgur consumption preferences. According to the demographic characteristics of the participants, bulgur consumption preferences differ significantly. These are taste-price according to a different gender; occupation and the number of individuals in the household; food quality according to different marital status groups; food quality and marketing activities according to different education levels; marketing activities according to different household income groups. There is no significant difference between the groups according to the age variable.

Keywords: Purchasing decision process, consumption preferences, bulgur, Mardin.

Öz: Bu araştırmanın amacı, tüketicilerin bulgur tüketim tercihlerini etkileyen faktörlerin belirlenmesidir. Araştırmanın etik kurul izni, Mardin Artuklu Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 01.03.2021 tarih ve 2021/2-12 sayılı kararı ile alınmıştır. Araştırma verileri; kolayda örnekleme yöntemiyle Mardin ili merkezinde yaşayan 401 bireyden yüz yüze anket tekniği aracılığıyla elde edilmiştir. Verilerin analizinde açıklayıcı faktör analizi ve tanımlayıcı istatistiklerden yararlanılmıştır. Araştırmanın bulgularına göre katılımcılar bulgur tüketim tercihlerinde; besin kalitesi, pazarlama faaliyetleri, fiziksel özellikler ve tat-fiyat faktörlerini dikkate almaktadırlar. Katılımcıların demografik özelliklerine göre bulgur tüketim tercihlerinde anlamlı düzeyde farklılıklar tespit edilmiştir. Katılımcıların tercihleri; farklı cinsiyet, meslek ve evdeki birey sayısı gruplarına göre tat-fiyat, farklı medeni durum gruplarına göre besin kalitesi, farklı eğitim seviyelerine göre besin kalitesi ve pazarlama faaliyetleri, farklı hane halkı gelir seviyesi gruplarına göre ise pazarlama faaliyetleri

* Dr., Mardin Artuklu University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration
ORCID: 0000-0002-7713-7342 ahmetkayaoglu@artuklu.edu.tr (Corresponding author)

** Res. Asst., Mardin Artuklu University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration

ORCID: 0000-0002-9846-596X, ygulmez@artuklu.edu.tr

Cite as/ Atıf: Kayaoğlu, A. & Gülmez, Y. S. (2022). Determination of factors affecting consumers' bulgur consumption preferences. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 869-885. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.962334>

Received/Geliş: 04 July/ Temmuz 2021

Accepted/Kabul: 03 July/ Temmuz 2022

Published/Yayın: 30 August/ Ağustos 2022

faktörleri bağlamında anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Yaş değişkenine göre ise gruplar arası anlamlı düzeyde bir farklılık bulunmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Satın alma karar süreci, tüketim tercihleri, bulgur, Mardin.

Introduction

Many people think that the most important stage in a sale is the moment to deliver the money. However, it is very important how consumer behavior is affected by which factors. Because there is a process that starts before the sale and continues after the sale. For this reason, each step or stage in the consumer purchasing decision process plays an important role in this process.

Businesses must pay attention to every step of the purchasing decision process to maximize their profit level. The purchasing behavior of consumers is determined by many different factors. The consumer purchasing decision process provides an understanding of how consumers complete the journey from knowing about a product to making a purchase decision, what basic steps they go through, and even the ongoing process after the purchase. In this context, understanding the process is crucial for marketing and sales when it comes to creating a marketing plan that convinces you to buy products or services.

The consumer purchasing decision process consists of pre-purchase, purchase-time, and post-purchase behaviors. However, certain models that will provide a more detailed understanding of the process are widely available in the literature. The five-stage consumer purchasing decision process, which consists of problem identification, information search, alternative evaluation, purchasing, and post-purchase behaviors, is one of the most frequently used methods. The buyers can use all five stages during the decision-making process towards a product or they can also skip one or more stages, it all depends on the consumer's mind (Kotler, 2017: 155). Therefore, understanding the purchasing decision process for any product or service is one of the main arguments that help businesses to understand their target audience.

In this study bulgur, which is one of the main food products widely consumed in our country, has been examined to determine the factors that affect the purchasing decisions of individuals who consume it. Bulgur is healthy and nutritious food in the grain group, basically consisting of water and wheat, obtained by cleaning, boiling, drying, peeling the skin, grinding in mills, and separating them according to different sizes. In this context, the research is carried out in Mardin, one of the most important bulgur production centers and home to many traditional consumption forms for centuries.

Mardin is located in the "Fertile Crescent" region of the Mesopotamian Plain, known as the most fertile land in the world, where agricultural activities are born. Bulgur production facilities have been established in Mardin since the early 1990s and the transition to machine power has become widespread. At first, people had a hard time giving up their habits, but since the 2000s, consumers have preferred to buy ready-made bulgur. As a result of this, industrialization in the city has increased to a great extent. As a result, bulgur produced in Mardin; has become one of the most demanded products by both consumers and food suppliers (Sun and Gülmez, 2021: 158). In this study, the factors affecting bulgur consumption preferences and the differentiation of consumers' preferences according to demographic characteristics are investigated. Businesses and brands in the relevant sector will benefit from the results of the study. Similarly, It is thought that the findings to be obtained by answering the research questions will contribute to both domestic and foreign literature. No research has been found on bulgur consumption in English literature. In the domestic literature, certain studies on bulgur have been identified, but there are very few studies on bulgur consumption preferences. In this context, it is anticipated that this study will be the first research conducted in the field of marketing.

1. Consumers' Purchasing Behaviors

Consumer purchasing behavior refers to the selection, purchase, and consumption of products and services to satisfy needs and wants (Kumar, 2010: 218). Although there are behavioral types that vary from person to person in the decision-making process, in general; cultural, social, personal,

psychological, and economic factors affect consumers (Ramya and Ali, 2016). For this reason, the purchase decision expresses the result of all these factors. Consumers try to find an answer to the question of which product or service they want to consume, and they choose among the alternatives they have determined by understanding which products offer more benefits. Therefore, every purchasing decision process is a problem-solving process (Engel, Blackwell, and Kollat, 1978).

Certain questions need to be answered in order to understand the behavior of consumers (Ramya and Ali, 2016: 76):

- i. What kind of consumers does the market consist of and what is the strength of the business?
- ii. What are/are consumers buying?
- iii. Why are they buying?
- iv. Who is involved in purchasing?
- v. How do they buy?
- vi. When do they buy?

The answers generated for these questions provide an understanding of how buyers respond mostly to marketing stimuli. One of the issues that needs to be understood is how the decision-making process works. The decision-making process of consumers refers to their approach to the market, how/why they behave, their viewpoints, and how changing orientations affect overall buyer behavior. Many models for consumer purchasing decisions for products and services have been proposed by researchers. In these models, researchers focused on the final direction of planned or unplanned purchase decisions (Prasad and Jha, 2014: 335).

The five-stage purchase decision process model is a widely used tool for marketers to understand consumer and consumer behavior better. The basic assumption of the model is that the process by which consumer purchases a product is a process that begins long before the moment of purchase and continues even after the purchase is made. As the name suggests, there are five different stages in the process: determining the need, searching for information, evaluating alternatives, making a purchase decision, and post-purchase behavior (Comegys et al., 2006: 337). Below are five stages in the consumer purchasing decision process.

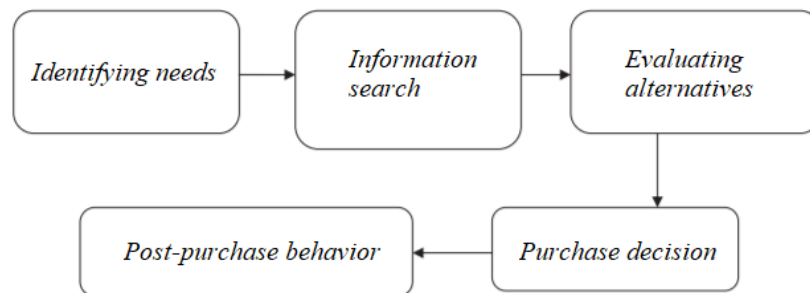

Figure 1. Five-Stage Purchase Decision Process Model (Kotler and Keller, 2006: 191)

Identifying needs: identifying problems or needs is the first stage of the purchasing decision process. The presence and manifestation of need can be caused by internal or external stimuli. Internal stimuli included in Maslow’s hierarchy of needs are hunger, thirst, etc. it is triggered by basic needs. External stimuli, on the other hand, may be commodities that are considered to be purchased after a well-designed advertisement or a conversation with a friend (Munthiu, 2009: 28).

Information search: the second step in the consumer purchase decision process is information search. When consumers need a particular product, they are looking for information about various alternatives. This information usually relates to the price, quality, characteristics, and availability of the

product or the date of delivery. Warranty, service, after-sale services, payment terms, etc. information about it are also important. At this stage, businesses can provide product information to the consumer in a useful, accurate, and easy-to-understand format. Consumers first contact their relatives, friends, and acquaintances for information. Media, on the other hand, is the second important source of information (television, radio, internet, magazines, newspapers, etc.). The company's sales staff can play a decisive role at this stage of the purchase decision process (Oblak et al., 2017: 39).

Evaluating alternatives: once consumers have gathered enough information, the third stage of the purchase decision process begins, in which they develop alternatives that meet their needs. At this stage, attitudes towards different brands are reached through some evaluation criteria. How consumers evaluate their purchasing alternatives depends on individual and specific purchasing situations. In some cases, consumers use careful and logical calculations, and sometimes they make little or no evaluations.; instead, they buy impulsively and rely on their intuition (Kotler and Armstrong, 2010, Islam and Chowdhury, 2018: 292).

Purchase decision: at this stage, all the previously mentioned situations are embodied, and the consumers' purchase action takes place. In the fourth stage, consumers' decision to buy is usually in the direction of choosing the brand whose intention to buy is formed. But unplanned trends can occur between the intention to buy and the act of buying, such as the attitudes of others or buying the lowest priced one. At the same time, a decision not to buy a product or service, such as a decision to purchase a product or service, a decision to postpone the purchase, or a decision to replace the product or service that it wants with another product or service, are situations that may arise at this stage.

Post-purchase behavior: the extent to which consumers are satisfied with the purchase decision clearly affects their behavior from then on. Being satisfied with the sale can increase the likelihood that the product will be purchased again. For example, data on car brand selection shows a high correlation between being very satisfied with the last brand purchased and the intention to buy that brand again (Munthiu, 2009: 30). Satisfied individuals often tend to say good things to others about that brand. On the other hand, a customer who criticizes the brand and is dissatisfied is likely to harm the business.

2.Literature Review

In recent years, research on consumer behavior and the development of decision-making processes has taken an important place in the marketing literature. For this reason, academic publications aimed at using five steps in the purchase decision process (Figure 1) are extensively examined in this title.

The research, first conducted by Qazzafi (2019), focused on the process of consumer buying behavior. The study aims to examine consumers' purchasing decision process in high or low participation products. The study is focused on secondary data and does not use empirical data. The findings of the study support the conclusion that consumers use all five stages of the consumer purchase decision process while purchasing high-attendance or costly products. And also consumers are more likely to skip one or more stages at low-attendance or daily use products.

Dölekoğlu and Çelik (2018) examined the consumption habits of consumers in Generation Y for food products and services. In the study, a survey study is conducted with 300 individuals between the ages of 8-37 and living in the provincial center of Adana. 50.7% of respondents are women and 45.7% are full-time employees. 60.7% of respondents prefer to eat outside their own living area at least 1 time a week. It is understood that 84% of participants spend between 100-500 TL per month eating outside their homes. It has been determined that the most preferred products are traditional food products with meat weight (kebab, etc.). Researchers stated that participants consisted of people who are not innovative in food consumption, who accepted healthy eating more in discourse than behavior but are conscious about issues such as food safety.

Baştürk et al. (2014) aimed to identify marketing factors affecting the purchasing decision process of consumers who buy ready-made food products from Super Markets in Iğdir province. The study examined the functional and hedonic benefits that consumers expect from the purchase process. Data is

collected from 408 participants using the easy sampling technique in the study, which is designed based on the identifier and experiment. According to research findings, the elements of the marketing mix that affect consumers' behavior in the purchasing process are as follows in order of importance: "product-distribution, price, product, promotion-distribution". In addition, it has been revealed that functional behaviors are more exhibited than gratification when consumers purchase ready-made food products, and those who perform functional behaviors care more about all marketing mix factors.

Understanding the factors influencing consumers in the purchasing decision process is vital in recent times as marketing has become more consumer-oriented. As a matter of fact, the research conducted by Ilunga (2018) emerged with this awareness. In this study, the behaviors of X and Y-generation consumers are compared during the cosmetic purchasing decision process. In this study, in which the five-stage purchasing model is used, the quantitative research approach is applied. A sample size of 379 people is determined using the probabilistic random sampling method (Westville campus and Howard college students born 1965-1999). In addition, 377 valid questionnaires are obtained. As a result of the analysis of the data, it is revealed that the majority of the 377 participants are from the Y generation (approximately 60%). The findings showed that the needs of each generation (X and Y) consumers are triggered by different motives in the cosmetic purchasing decision process. While most X-generation consumers purchase cosmetics to meet the need to enhance beauty, the Y generation is more likely to be driven by physiological needs compared to the X generation. Also, the Y generation is more likely to be influenced by advertisements compared to the X generation. In addition, it has been revealed that both generations see social networking platforms as a source of information in the cosmetics purchasing decision process. And generation Y is more likely to see previous brands as a source of information compared to generation X. It has been understood that loyalty, quality, and price are the main criteria used by the X and Y generation consumers in the cosmetic purchase decision process. However, the Y generation is also likely to partly take the advice of their salespeople. Finally, the research findings showed that both generations used satisfaction as a basic criterion in the cosmetic purchasing decision process.

Nørgaard et al. In his study (2007), aimed to contribute to family decision-making when buying food. It, therefore, proposes a theoretical framework for structuring future work in the family purchase decision process, which involves the influence and participation of children at certain stages of the process. The conceptual framework is developed based on earlier theoretical work focusing on family shopping. The framework is tested in a survey of 451 Danish families with children aged 10-13. The fact that the family purchase decision process is usually a joint activity and that children are actively involved in it determines their impact. Research findings show that children participate in the initial stage of the family food purchase process by playing an igniter role, then influencing the overall decision-making of the family, and finally, a 3-stage process is carried out that reaches the selection stage. In this context, parents do not always agree on how much influence children have at various stages of the process. this indicates the importance of listening to both sides in research on family dynamics and daily food purchasing processes.

Companies want to know how consumers behave and make purchasing decisions in order to improve their marketing strategies and become more competitive in the market. As a matter of fact, Ioanid (2020) in her research stated that it becomes difficult to make decisions in cases where there is not much difference between products in terms of quality and price, and a brand has more options. She, therefore, investigated what consumer decisions are based on. The findings show that today's decisions are mostly based on self-branding, social validity, and identity play, and also refer to moments that are important in the decision process.

Zhang (2020) examined the decision-making processes used when purchasing e-book products in academic libraries. For this purpose, he adapted the five-stage framework with some minor revisions and conducted interviews with research participants. he then analyzed the different steps of decision-making processes based on the data provided by people. He examined the data to investigate the

differences and similarities in the decision processes mentioned and stated that the process consists of the formulation, conceptualization, elaboration, and evaluation stages of the problem.

3.Method

3.1. The Purpose and Questions of the Research

This research aims to determine the factors affecting the consumption preferences of bulgur consumers living in the center of Mardin province. Determining whether there is a differentiation between groups in the context of factors affecting consumers' preferences in terms of demographic characteristics is the side goal of the research. In this context, answers to the following questions are sought to achieve the research objectives:

- What are the factors affecting participants' bulgur consumption preferences?
- Do the factors affecting the preferences of participants differ according to their demographics?

3.2. The Research Universe and Sampling

The research universe includes individuals living in the center of Mardin province. In choosing the research universe, it is important that the city is an important gastronomic Center located in the "Fertile Crescent" region on the Mesopotamian Plain, which is one of the important centers of bulgur production and hosts many traditional forms of consumption over the centuries. A face-to-face survey technique is applied using the easy sampling method in the study, and the research is conducted between March and May 2021. 414 individuals participated in the study, but 13 surveys answered by the participants are considered invalid, and the observed number of samples consisted of 401 people.

3.3. Data Collection Tools

The questionnaire form used in this study is created by the researchers by scanning the literature. While preparing the scale, some studies in the literature are used (Akçi & Çiftci, 2016; Özbay, 2014; Özbay, Karataş, & Aasim, 2016; Musaiger, 1993). The research was evaluated in terms of ethics and ethics committee permission was obtained on 01.03.2021 in order to apply the questionnaire. The first part of the survey form, which consists of two parts, is aimed at determining the demographic characteristics of participants. In the second section, 21 question statements containing elements that may affect the decisions of bulgur consumers are asked based on the studies mentioned. The importance of each question phrase on the scale from the point of view of consumers is measured via the Likert scale of 5 (1: strongly disagree, 2: disagree, 3: neither agree nor disagree, 4: agree, 5: strongly agree).

3.4. Analysis of the Data

Exploratory factor analysis is used in the study to test the validity of the scale and to determine the factors affecting consumer preferences. In addition, Cronbach's Alpha value is calculated to determine the reliability level. This result is 0.886 and it is understood that reliability is high (Özdamar, 2002). As a result of the normality test, it is determined that the data do not show a normal distribution, that is, they exhibit a heterogeneous structure. For this, Shapiro Wilk test is applied and it is understood that the p values obtained below the 0.05 significance level (Otrar, n.d.). For this reason, nonparametric Kruskal Wallis and Man Whitney U analysis techniques are used to determining whether the participants' behavior and attitudes differed in the context of their demographic characteristics (Kalaycı, 2006: 99). The Post-hoc test is applied to determine between which groups the differentiation occurred for the expression in question.

4.Findings

Data on the demographic characteristics of respondents are included in Table 1. According to this, 53.1% of the participants are women and 46.9% are men. When the ages of the participants are examined, it is understood that the number of individuals between the ages of 18 and 34 is intense. In addition, it is understood that the participation of individuals in the 35-49 age group in the study is quite high. Considering the educational situation, about 80% of all participants are graduated from high school, middle school, and primary school, and about 20% are associate's degree, bachelor's degree,

and postgraduate degrees. When the marital status of the participants is examined, it is understood that 71.6% of the individuals are married and 28.4% are single. In addition, participants are respectively housewives, private sector employees, and students. The participation of tradesman individuals is conspicuous. When the household income level of the participants is examined, it is found that about 60% had an income of under 3000 TL, and about 30% had an income in the range of 3000-6000 TL. Finally, looking at the number of individuals in the household of participants; about 70% are in the range of 1-6 people, and about 30% are more than 7 people.

Table 1. Demographic Characteristics of Participants

Age	n	%	Educational Level	n	%
18-34	160	39.9	Primary school	75	18.7
35-49	118	29.4	Middle school	86	21.4
50-65	81	20.2	High school	154	38.4
66 +	42	10.5	Associate's degree	27	6.7
Gender	n	%	Bachelor's degree	46	11.5
Woman	213	53.1	Postgraduate degrees	13	3.2
Man	188	46.9	Job	n	%
Marital Status	n	%	Student	70	17.5
Single	114	28.4	Housewife	115	28.7
Married	287	71.6	Civil servant	36	9.0
Number of Individuals in the Household	n	%	Tradesman	64	16.0
1-3	159	39.7	Private sector employee	72	18.0
4-6	119	29.7	Retired	44	11.0
7-9	95	23.7	Household Income	n	%
10 +	28	7.0	0-3000 TL	234	58.4
Total	n	%	3001-6000 TL	120	29.9
	401	100%	6001-9000 TL	37	9.2
			9001 TL +	10	2.5

Firstly, an attempt is made to answer the first research question. For this reason, exploratory factor analysis is applied to the data to determine which factors are collected under the scale statements that make up the second part of the questionnaire. Looking at Table 2, the finding of 0.848 results obtained by the Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) sample adequacy test means that the sample adequacy is at a good level. According to Nakip (2013: 518) Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) sample adequacy test is used to measure the validity and sampling adequacy of factor analysis, and it is proposed that the rate to be obtained is over 60%. In the Bartlett Globality test, it is determined whether the scale is suitable for factor analysis (Tatlıdil, 2002). As a matter of fact, the integrity of the research universe is being tested with this test. In this context, The Chi-Square value obtained from the Bartlett globality test is found to be 3169,214 (p=0.000) and this value showed the existence of a relationship between substances. Therefore, it is understood that the scale has a factorable structure.

Table 2. KMO and Bartlett Test

Kaiser-Meyer-Olkin Measure Of Sample Eligibility	.848	
Bartlett's Globality Test	Approximate Chi-Square Value	3169.214
	Degrees of Freedom	190
	p	.000

Table 3 shows the results of exploratory factor analysis. Accordingly, the variables are collected under 4 factors and the total variance described is 62.140%. But 1 question phrase in the research scale (the swelling capacity of bulgur is important) is removed (Nakip, 2013) from the scale due to overlapping. In this context, the scale consisting of 20 question statements is collected under a total of

4 factors. The factors obtained are called food quality, marketing activities, physical characteristics, and taste-price.

Table 3. Exploratory Factor Analysis Results for Determining Factors Affecting Participants' Purchasing Preferences

Question statements	F 1	F 2	F 3	F 4
Factor 1: Food quality				
The nutritional value of bulgur is important.	.803			
It is important whether the bulgur is organic production or not.	.795			
It is important whether the bulgur has a quality certificate (TSE, ISO, HACCP, etc.).	.633			
It is important from which wheat the bulgur is produced.	.479			
Factor 2: Marketing activities				
Gifts and promotions of bulgur in the package are important.		.889		
Cooking/tasting is important for bulgur.		.763		
It is important that bulgur is sold at many points.		.681		
The packaging and wrapping of bulgur are important.		.662		
The brand and advertisements of bulgur are important.		.587		
Factor 3: Physical properties				
The ease of cooking bulgur is important.			.838	
The shape of the bulgur grains is important.			.745	
The city where bulgur is produced is important.			.551	
The time that bulgur stays fresh after cooking is important.			.534	
It is important that the bulgur grains are the same size.			.487	
The color of bulgur is important.			.416	
Factor 4: Taste-price				
The price of bulgur is important.				.695
Suggestions from my environment are important.				.694
The taste/flavor of bulgur is important.				.673
It is important that the bulgur does not contain foreign matter (stone, soil, etc.).				.627
Cleanliness of bulgur is important.				.587
Eigenvalues	6.318	2.425	2.133	1.552
Explained Variance (%)	31.592	12.126	10.663	7.760
KMO Test: 0.848 Bartlett Globality Test X²: 3169.214 df: 190 p: 0.00				

The first factor has been called nutrient quality because it includes statements about nutrient properties, content, and quality. The second factor; promotion, packaging, etc. because it contains statements, it is called marketing activities. The third factor is called physical properties. This is because the expressions contained in this factor are related to the shape and grain size. The fourth factor has been called taste-price because it is related to taste and costs.

As a result of the analysis conducted to find an answer to the second research question, it is found that the data does not show a normal distribution, that is, a heterogeneous structure. According to Tabachnick and Fidell (2013), the homogeneous structure of the data is measured by the skewness and kurtosis values between -1.5 and +1.5. Therefore, it is understood that the research data has a heterogeneous structure because these values are not within the determined range. In this context, Kruskal Wallis and Mann Whitney U analyses, which are nonparametric tests, are used to determine whether participants' preferences differed according to age, gender, education level, marital status, occupation, household income, and the number of household individuals (see for Kruskal Wallis and Mann Whitney U Analyses at Table 4-10).

Table 4. Kruskal Wallis analysis results for age variable and preferences of participants

	Age	N	Ranking Averages	X2	df	p
Food quality	18-34	160	196.37	13.146	3	.004
	35-49	118	188.32			
	50-65	81	197.72			
	66 +	42	260.58			
	Total	401				
Marketing activities	18-34	160	202.97	9.527	3	.123
	35-49	118	209.24			
	50-65	81	169.57			
	66 +	42	230.94			
	Total	401				
Physical properties	18-34	160	217.29	11.181	3	.110
	35-49	118	202.77			
	50-65	81	164.89			
	66 +	42	203.62			
	Total	401				
Taste-price	18-34	401	186.18	17.793	3	.000
	35-49	160	187.60			
	50-65	118	218.53			
	66 +	81	261.29			
	Total	42				

Table 4 shows the results of the Kruskal Wallis test. This analysis aims to test whether participants' preferences for factors tend to differ according to different age groups. According to the results, no significant differences between groups are found in the scores of participants on marketing activities and physical characteristics ($p > 0.05$) factors. A significant level of differentiation is found when looking at the scores related to the food quality and taste-price factors. According to Genç and Soysal (2018: 26); some of the parametric multiple comparison tests can be used after non-parametric tests. This is advantageous in terms of both ease of implementation and reliability. It is more accurate to use parametric multiple comparison tests, especially if the homogeneity of group variances cannot be achieved. Therefore, the Post-hoc Bonferroni test is applied to determine between which groups the differentiation occurred for the expression in question (Cevahir, 2020: 56). Accordingly, when pairwise comparisons are made, it is determined that statistical values related to food quality and taste-price factors are significant in favor of the participants aged 18-34 and 35-49, and against the participants aged 66 and over.

To test whether there is a significant level of differentiation between the average score of participants on consumption preference factors in the context of the gender variable, the Mann Whitney U test is applied and its results are shown in Table 5.

Table 5. Mann Whitney U analysis results for gender variable and participants' preferences

	Gender	N	Ranking Averages	p
Food quality	Woman	213	195.07	.269
	Man	188	207.72	
	Total	401		
Marketing activities	Woman	213	195.45	.304
	Man	188	207.29	
	Total	401		
Physical properties	Woman	213	197.88	.564
	Man	188	204.54	
	Total	401		

Taste-price	Woman	213	218.62	.001
	Man	188	181.03	
	Total	401		

In Table 5, the results of the Mann Whitney U test, which is conducted to test whether the distribution of consumption preference factors of participants in different gender groups tends to differ, are included. According to the results obtained as a result of the analysis, the participants' scores on food quality, marketing activities, and physical characteristics ($p>0.05$) factors do not differ significantly. A significant level of differentiation is found when looking at the scores related to the taste-price factor. According to Balcı (2009: 284); ranking averages are taken into account to determine the direction of the difference between groups in the Mann Whitney U test. Considering the ranking averages in Table 5, the difference between the groups regarding the taste-price factor is in favor of women.

The Mann Whitney U test is conducted to test whether there is a significant level of differentiation between the average score of participants on bulgur preference factors in the context of the marital status variable. The results are shown in Table 6.

Table 6. Mann Whitney U analysis results for marital status variable and preferences of participants

	Marital Status	N	Ranking Averages	p
Food quality	Single	114	181.13	.029
	Married	287	208.89	
	Total	401		
Marketing activities	Single	114	188.96	.187
	Married	287	205.78	
	Total	401		
Physical properties	Single	114	213.68	.165
	Married	287	195.97	
	Total	401		
Taste-price	Single	114	185.12	.080
	Married	287	207.31	
	Total	401		

The Table 6 shows the results of the Mann Whitney U test, which is conducted to test whether the distributions of participants in different marital status groups related to consumption preference factors tend to differ. According to the findings obtained as a result of the analysis, there is no significant differentiation in the participants' scores on marketing activities, physical characteristics, and taste-price ($p>0.05$) factors. But it is found that their scores on the food quality factor ($p<0.05$) differed significantly compared to marital status groups. When the group ranking averages are examined, it is seen that the highest-ranking average for food quality is in married and the lowest is in single individuals. Considering the ranking averages in Table 6, the difference between the groups regarding the food quality factor is in favor of married.

The Kruskal Wallis test is applied to test whether there is a significant level of differentiation for the consumption preference factors of responders in the context of the education level variable. The findings are shown in Table 7.

Table 7. Results of Kruskal Wallis analysis on education level variable and preferences of participants

	Educational Level	N	Ranking Averages	X2	df	p
Food quality	Primary school	75	240.76	18.208	5	.003
	Middle school	86	177.98			
	High school	154	204.57			
	Associate's degree	27	163.28			
	Bachelor's degree	46	180.09			
	Postgraduate degrees	13	233.96			
	Total	401				
Marketing activities	Primary school	75	203.73	14.723	5	.012
	Middle school	86	209.25			
	High school	154	197.08			
	Associate's degree	27	218.50			
	Bachelor's degree	46	159.37			
	Postgraduate degrees	13	288.00			
	Total	401				
Physical properties	Primary school	75	218.77	10.809	5	.055
	Middle school	86	198.15			
	High school	154	188.81			
	Associate's degree	27	175.19			
	Bachelor's degree	46	212.21			
	Postgraduate degrees	13	275.81			
	Total	401				
Taste-price	Primary school	75	221.44	10.489	5	.063
	Middle school	86	194.30			
	High school	154	207.55			
	Associate's degree	27	143.20			
	Bachelor's degree	46	197.99			
	Postgraduate degrees	13	180.54			
	Total	401				

The Table 7 shows the findings of the Kruskal Wallis test, which is conducted to test whether the distributions of consumption preference factors of responders at different educational levels tend to differ. According to the results obtained as a result of the analysis, it is found that there is no significant differentiation in the participants' scores on physical characteristics and taste-price ($p > 0.05$) factors. However, it is found that their scores on food quality and marketing activities ($p < 0.05$) factors differed significantly according to different educational level groups. The Post-hoc Bonferroni test is applied to determine between which groups the differentiation occurred for the expression in question. Accordingly, when pairwise comparisons are made, it is seen that the statistical values related to food quality and marketing factors are significant in favor of the bachelor's degree participants and, against the primary school degree participants.

The results of the Kruskal Wallis test, conducted to determine whether there is significant differentiation in the consumption preferences of participants in different professional groups, are shown in Table 8.

Table 8. Kruskal Wallis analysis results for occupation variable and preferences of participants

	Job	N	Ranking Averages	X²	df	p
Food quality	Student	70	193.14	5.376	5	.372
	Housewife	115	212.38			
	Civil servant	36	224.19			
	Tradesman	64	191.63			
	Private sector employee	72	182.76			
	Retired	44	208.26			
	Total	401				
Marketing activities	Student	70	187.36	6.971	5	.223
	Housewife	115	209.10			
	Civil servant	36	234.65			
	Tradesman	64	195.52			
	Private sector employee	72	204.81			
	Retired	44	175.73			
	Total	401				
Physical properties	Student	70	207.38	7.121	5	.212
	Housewife	115	201.18			
	Civil servant	36	239.50			
	Tradesman	64	200.60			
	Private sector employee	72	178.09			
	Retired	44	196.94			
	Total	401				
Taste-price	Student	70	207.37	16.565	5	.005
	Housewife	115	216.77			
	Civil servant	36	178.68			
	Tradesman	64	153.23			
	Private sector employee	72	215.75			
	Retired	44	213.25			
	Total	401				

The Table 8 shows the findings of the Kruskal Wallis test, which is conducted to test whether the distribution of participants in different occupational groups on consumption preference factors tends to differ. According to the results, no significant differentiation is found on the participants' scores on nutrient quality, marketing activities, and physical characteristics ($p > 0.05$) factors. But it is found that their scores on the taste-price ($p < 0.05$) factor differed significantly in different professional groups. The Post-hoc Bonferroni test is applied to determine between which groups the differentiation occurred for the said expression. Accordingly, when pairwise comparisons are made, it is seen that the statistical values related to the taste-price factor are significant in favor of the student participants and, against the tradesmen participants.

The results of the Kruskal Wallis test, which is conducted to determine whether there is significant differentiation in the consumption preferences of participants in different income level groups, are shown in Table 9.

Table 9. Kruskal Wallis analysis results for household income variable and participants' preferences

	Household Income	N	Ranking Averages	X2	df	p
Food quality	0-3000 TL	234	207.80	6.773	3	.079
	3001-6000 TL	120	198.53			
	6001-9000 TL	37	188.89			
	9001 TL +	10	116.25			
	Total	401				
Marketing activities	0-3000 TL	234	194.46	10.899	3	.012
	3001-6000 TL	120	217.17			
	6001-9000 TL	37	216.18			
	9001 TL +	10	103.75			
	Total	401				
Physical properties	0-3000 TL	234	201.11	4.328	3	.228
	3001-6000 TL	120	190.04			
	6001-9000 TL	37	221.70			
	9001 TL +	10	253.25			
	Total	401				
Taste-price	0-3000 TL	234	209.54	5.897	3	.117
	3001-6000 TL	120	194.74			
	6001-9000 TL	37	163.05			
	9001 TL +	10	216.65			
	Total	401				

The Table 9 shows the findings of the Kruskal Wallis test, which is conducted to test whether the distribution of participants in different household income level groups on consumption preference factors tends to differ. According to the results, no significant differentiation is found in the participants' scores on food quality, physical properties, and taste-price ($p > 0.05$) factors. But it is found that their scores on the marketing activity factor ($p < 0.05$) differed significantly according to different income groups. The Post-hoc test is applied to determine between which groups the differentiation occurred for the said expression. Accordingly, when pairwise comparisons are made, it is seen that the statistical values related to the marketing activity factor are significant in favor of the participants with an income of 9001 TL and above, and against the participants in other income groups.

The results of the Kruskal Wallis test, which is conducted to determine whether there is significant differentiation in the consumption preferences of participants with different numbers of household individuals, are shown in Table 10.

Table 10. Kruskal Wallis analysis results for the variable number of individuals in households and the preferences of participants

	Number of individuals in households	N	Ranking Averages	X ²	df	p
Food quality	1-3	159	200.93	3.648	3	.302
	4-6	119	212.26			
	7-9	95	196.83			
	10 +	28	167.68			
	Total	401				
Marketing activities	1-3	159	189.98	5.245	3	.155
	4-6	119	219.09			
	7-9	95	202.64			
	10 +	28	181.16			
	Total	401				
Physical properties	1-3	159	201.42	1.126	3	.771
	4-6	119	206.28			
	7-9	95	199.64			
	10 +	28	180.77			
	Total	401				
Taste-price	1-3	159	164.34	29.551	3	.000
	4-6	119	215.61			
	7-9	95	239.88			
	10 +	28	215.16			
	Total	401				

In the Table 10, the findings of the Kruskal Wallis test, which is conducted to test the tendency of differentiation of participants' distribution of consumption preference factors based on the number of individuals in households, are shown. According to the results, it is found that there is no significant differentiation in the participants' scores regarding food quality, marketing activities, and physical characteristics factors. But it seems that the scores of the factor of taste-price ($p < 0.05$) differ significantly according to the number of individuals in the household. The Post-hoc test is applied to determine between which groups the differentiation occurred for the said expression. Accordingly, when pairwise comparisons are made, it is seen that the statistical values of the taste-price factor are significant in favor of the participants whose households consisted of 1-3 people and, against the participants in other groups.

5. Conclusion

In this study, consumers' purchasing decision process is discussed in the context of bulgur product, which is one of the main food items. Factors affecting consumers' bulgur consumption preferences are determined in the study. It is determined that the factors that consumers take into account when making choices are food quality, marketing activities, physical characteristics, and taste-price. Determining these dimensions is especially valuable for businesses and brands operating in the sector. It is thought that production and marketing activities carried out sensitively to the determined dimensions will be beneficial for consumers.

The findings obtained in different studies have similarities and differences with the current study. According to Baştürk et al. (2014), when consumers buy ready-made food products, they display functional behaviors rather than satisfaction and they care more about all marketing elements. In the current study, it can be said that food quality, physical properties, and taste-price factors, support the findings of Baştürk et al. (2014). In addition, the marketing activities factor in the buying decision process of bulgur is related to marketing mix elements in the same study. Similarly, Ioanid (2020) stated in his research that it becomes difficult to make a decision when there is not much difference between products in terms of quality and price. For this reason, she determined that one of the main points on which consumer decisions are based is to act with the brand. This finding is also accepted based on the

marketing activities dimension in the current study. Akçi and Çiftci (2016) focused on both the reasons for consuming bulgur and the variables that affect bulgur consumption. The current study does not measure the reasons for consuming bulgur, since it intends to reveal the dimensions affecting the purchasing decision process. However, in the study; it is certain that the elements of cheapness, taste, durability, locality, and practicality enrich the work.

According to the demographic characteristics of consumers, it is understood that they take into account all the factors in bulgur consumption preferences at different levels. The preferences of participants differ according to taste-price in different gender, different occupations, and different household number groups. The preferences of participants differ significantly according to food quality in different marital status groups, food quality and marketing activities at different educational levels, and marketing activities in different household income level groups. No significant differences are found between the groups according to the age characteristics of the participants. According to research findings, participants choose to consume bulgur, taking into account the factors of food quality and marketing activities.

Determining the factors that consumers take into account in the purchasing decision process regarding bulgur, one of the main food products, provides some tips for businesses operating in this field. According to the findings of the research, the development of messages to be given to convince consumers in the purchasing decision process by food quality, marketing activities, physical characteristics, and taste-price factors will provide advantages for businesses involved in the sector. In addition, significant differences observed in terms of demographic variables need to be taken into account.

This study focuses solely on the bulgur product in determining the factors involved in consumers' purchasing decision process. In addition, the research is carried out in Mardin province sampling through easy sampling. This method restricts the generalization of research findings to individuals living in other cities, that is, to the entire universe of research. Future research can be carried out with different methods and for different products. Increasing the number of research in this area will ensure both the development of efforts towards the sector and the enrichment of the literature.

References

- Akçi, Y., & Çiftci, V. (2016). Bulgur Tketimi: Gneydođu Anadolu Bölgesi Tketicilerinin İncelenmesi. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 818-832.
- Balcı, A. (2009). İlköğretim 8. Sınıf đrencilerinin kitap okuma alışkanlığına yönelik tutumları. *Mustafa Kemal University Journal of Social Sciences Institute*, 6(11), 265-300.
- Baştürk, F., Yıldız, S., & İnan, P. (2014). Hazır Gıda rnleri Satın Alma Davranışını Etkileyen Pazarlama Faktörlerinin İncelenmesi: İğdir İlinde Bir Araştırma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 223-236.
- Cevahir, E. (2020). SPSS ile Nicel Veri Analizi Rehberi. Kibebe.
- Comegys, C., Hannula, M., & Visnen, J. (2006). Longitudinal comparison of Finnish and US online shopping behaviour among university students: The five-stage buying decision process. *Journal of Targeting, Measurement and Analysis for Marketing*, 14(4), 336-356.
- Dlekođlu, C.., & Çelik, O. (2018). Y kuşağı tüketicilerin gıda satın alma davranışı. *Kahramanmaraş Stđ İmam Üniversitesi Tarım ve Doğa Dergisi*, 21, 55-66.
- Genç, S., & Soysal, M.İ. (2018). Parametrik ve Parametrik Olmayan Çoklu Karşılaştırma Testleri. *Black Sea Journal of Engineering and Science*, 1(1), 18-27.
- Engel, J. F., Blackwell, R. D., & Kollat, D. T. (1978). *Consumer Behavior*. Dryden Press.

- Ilgunga, K.C. (2018). Consumers Buying Decision Process Towards Cosmetics: A Comparison of the Generations X and Y in Durban (Unpublished Master Thesis). Kwazulu-Natal University School of Management, IT and Governance.
- Ioanid, A. (2020). Factors Influencing Marketing Decisions. *FAIMA Business & Management Journal*; Bucharest, 8(3), 53-61.
- Kalaycı, Ş. (2006). SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, Asil Yayın Dağıtım.
- Kotler, P. (2017). *Principles of Marketing* (7th European ed). Pearson Education.
- Kotler, P., & Keller, K. L. (2006). *Marketing Management* (12th ed). Prentice Hall.
- Kumar, P. (2010). *Marketing of Hospitality & Tourism Services*. Tata McGraw-Hill Education.
- Munthiu, M. C. (2009). The buying decision process and types of buying decision behaviour. *Sibiu Alma Mater University Journals. Series A. Economic Sciences*, 2(4), 27-33.
- Musaiger, A. O. (1993). Socio-cultural and economic factors affecting food consumption patterns in the Arab countries. *Journal of the Royal Society of Health*, 113(2), 68-74.
- Nakip, M. (2013). *Pazarlamada araştırma teknikleri*. Seçkin Publishing.
- Nørgaard, M. K., Bruns, K., Christensen, P. H., & Mikkelsen, M. R. (2007). Children's influence on and participation in the family decision process during food buying. *Young Consumers*, 8(3), 197-216.
- Oblak, L., Pirc Barčić, A., Klarić, K., Kitek Kuzman, M., & Grošelj, P. (2017). Evaluation of factors in buying decision process of furniture consumers by applying AHP method. *Drvna industrija: Znanstveni časopis za pitanja drvne tehnologije*, 68(1), 37-43.
- Otrar, M. (n.d.). Dağılımların Normallığı ve Normallığın Test Edilmesi (Date of access: 11.04.2022). <https://mustafaotrar.net/istatistik/dagilimlarin-normalligi-ve-normalligin-test-edilmesi/>
- Özbay, M. (2014). Karaman İli Kentsel Alanında Tüketicilerin Bulgur Tüketim Alışkanlıkları ve Bunu Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma (Unpublished Master Thesis). Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Özbay, M., Karataş, M., & Aasim, M. (2016). Determination of different demographic, socio-economic factors on bulgur consumption in Karaman. *Journal of Applied Biological Sciences* 10(3): 53-60.
- Özdamar K. (2002). *Paket Programlarla İstatistiksel Veri Analizi-1* (4. Baskı).Kaan Kitabevi.
- Prasad, R.K., & Jha, M.K. (2014). Consumer buying decisions models: A descriptive study. *International Journal of Innovation and Applied Studies*, 6(3), 335-351.
- Ramya, N., & Ali, M. (2016). Factors affecting consumer buying behavior. *International journal of applied research*, 2(10), 76-80.
- Sun, F., & Gülmez, Y.S. (2021). Mardin Bulgurunun Coğrafi İşaret Belgesi ile Tescillenme Süreci. Kayaoğlu, A. (Ed.), *Coğrafi İşaretli Ürünlerin Pazarlanması: Mardin Bulguru Örneği*. Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları.
- Tabachnick, B.G., & Fidell, L.S. (2013). *Using multivariate statistics: International edition*. Pearson.
- Tatlıdil, H. (2002). *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz*. Akademi Matbaası.
- Qazzafi, S. (2019). Consumer Buying Decision Process Toward Products. *International Journal of Scientific Research and Engineering Development*, 2(5), 130-134.
- Zhang, M. (2020). Decision-making processes in academic libraries: How did academic librarians purchase e-book products?. *The Journal of Academic Librarianship*, 46(6), 1-9.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers: Birinci yazar /First author %50, İkinci yazar/Second author %50.

2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

Araştırma Makalesi • Research Article

Does External Debts Affect Economic Growth: The Case of E7 Countries

Dış Borçlar Ekonomik Büyüme Etkiler mi: E7 Ülkeleri Örneği

Ayfer Özyılmaz *

Abstract: Developing countries, which mostly face financing problems, often have to use external debt. On the one hand, external debt stands out as an important source of financing investments but on the other hand, due to inefficient use or administrative failures, it may harm the macroeconomic indicators of countries, rather than benefit, with parameters such as exchange rate, bad governance, and corruption. One of these macroeconomic indicators is undoubtedly economic growth. In this context, the effect of external debt on economic growth is discussed for the E7 countries in the period 1992-2020. First of all, the relationship between external debt growth was analyzed using Westerlund cointegration analysis. According to analysis findings, there is a long-term cointegration relationship between external debt and economic growth in E7 countries. Common Correlated Effects Estimator (CCE) and Augmented Mean Group Estimator (AMG) models were used for the coefficient estimation. The findings obtained from both models indicate that external debt affects growth negatively. When the findings are analyzed by country, according to the AMG model, foreign aid affects growth negatively in China, India, Russia, Brazil and Mexico. According to the CCE model findings, foreign aid negatively affects growth in India, Brazil, Mexico and Indonesia. However, according to the findings of both models, the effect of foreign aid on growth in Turkey is statistically insignificant. Panel group analysis results support the debt overhang hypothesis for E7 countries

Keywords: External Debt, Economic Growth, AMG, CCE

Öz: Çoğunlukla finansman sorunu yaşayan gelişmekte olan ülkeler sıklıkla dış borç kullanmak zorunda kalmaktadırlar. Dış borçlar bir yandan yatırımların finansmanında önemli bir kaynak olarak öne çıkmakta, ancak diğer yandan verimsiz kullanım veya idari başarısızlıklar nedeniyle döviz kuru, kötü yönetim, yolsuzluk gibi parametrelerle ülkelerin makroekonomik göstergelerine faydadan çok zarar verebilmektedir. Bu makroekonomik göstergelerden biri de şüphesiz ekonomik büyümedir. Bu kapsamda çalışmada 1992-2020 döneminde E7 ülkelerinde dış borçların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi tartışılmaktadır. Öncelikle dış borç büyüme arasındaki ilişki Westerlund eş-bütünleşme analizi kullanılarak incelenmiştir. Analiz bulgularına göre, E7 ülkelerinde dış borç ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli eş-bütünleşme ilişkisi bulunmaktadır. Katsayı tahmini için Ortak İlişkili Etkiler Tahmincisi (CCE) ve Genişletilmiş Ortalama Grup Tahmincisi (AMG) modelleri kullanılmıştır. Her iki modelden elde edilen bulgular, dış borcun ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği yönündedir. Bulgular ülkelere göre incelendiğinde, AMG modeline göre, dış yardımlar Çin, Hindistan, Rusya,

* Asst. Prof. Dr., Kocaeli University, Department of Foreign Trade
ORCID: 0000-0001-9201-2508, ayfer.ozyilmaz@kocaeli.edu.tr

Cite as/ Atıf: Özyılmaz, A. (2022). Does external debts affect economic growth: the case of e7 countries. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 887-897. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1111755>

Received/Geliş: 30 April/Nisan 2022

Accepted/Kabul: 14 July/Temmuz 2022

Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2022

Brezilya, Meksika'da büyümeyi negatif etkilemektedir. CCE model bulgularına göre, dış yardımlar Hindistan, Brezilya, Meksika ve Endonezya'da büyümeyi negatif etkilemektedir. Ancak Türkiye'de her iki model bulgularına göre dış yardımların büyümeye etkisi istatistiksel olarak anlamsızdır. Panel grup analiz bulguları E7 ülkeleri için borç fazlalığı hipotezini desteklemektedir.

Anahtar Kelimeler: Dış Borç, Ekonomik Büyüme, AMG, CCE

Introduction

The inadequacy of domestic savings, which will finance investments, is one of the important problems in achieving the targeted growth in developing countries. In addition, the low export revenues in these countries cause foreign exchange scarcity. For this reason, these countries frequently use external debt to achieve their economic goals (Bilginoğlu and Aysu, 2008). In this context, if governments do not want to compromise macroeconomic stability by printing more money and the government's taxation capacity is limited, external debt may become an option the government can use to provide additional social capital for citizens (Ogunmuyiwa, 2011).

Fixed capital formation is the key to economic growth. High fiscal imbalances in developing economies restrict investment opportunities for growth. Therefore, the dependence of these economies on foreign borrowing is increasing and this leads to a significant external debt stock over time. (Shabbir, 2013). For example, the increasing demand for capital stock in the 1950s caused countries to turn to external debt and current account deficits were considered normal for thirty years. In these periods, countries turned to external debt and creating favorable conditions for foreign investment for economic goals (Were, 2001). This trend has continued in recent years. As a matter of fact, external debt has played a major role in supporting economic development, especially in developing countries, in the last 30 years. Many East Asian countries have benefited greatly from external debt (Safdari and Mehrizi, 2011).

Economic growth is one of the prominent topics regarding the effects of external debt. External debt can have a positive effect on growth overall in the first phase. However, the increase in financial imbalances over time and the inability to use the resources provided through external debt optimally led to higher external debt stock and increased debt service. In addition, after insufficient exports, inelastic imports and less capital inflows, external debt repayment becomes more difficult, especially in low-income countries. Sometimes more external debt is used to repay current debt and this further enlarges the debt spiral (Shabbir, 2013).

There is a cyclical relationship between external debt, budget deficits, and economic growth. Budget deficits are used to stimulate growth in times of depression. Debt will grow unless the combination of budget deficits and external borrowing is at an optimum sustainable level and the debt-financed deficit will absorb the initial growth benefits and possibly more. This could lead to a deeper depression of the economy. At this point, prominent approaches often emphasize debt stability and debt sustainability (Osinubi and Olaleru, 2006).

The external debt spiral affects countries with limited financial resources more deeply. If these countries do not effectively channel external funds into their financial systems to increase productivity and create new employment opportunities, they will eventually face lower tax revenues and higher debt servicing and this leads to higher deficits. In addition, delayed debt repayment may adversely affect the aid that developing countries receive from donors. In addition, the process may increase the country's risk. This can reduce the flow of foreign direct investment into the country and increase the country's dependence on local resources. In addition, this process, which can disrupt the balance between fiscal and monetary policies, can lead to exclusion and further slowdown economic growth (Shabbir, 2013).

The controversial relationship between growth and external debt has led to different theories in the literature. The external debt growth relationship started with Keynes, who advocated public intervention in the economy. The Keynesian approach has argued that external debt can contribute

positively to growth in developing countries. And Harrod-Domar emphasizes that growth can only be achieved if borrowing is used in investments (Gül et al. 2012).

One of the current approaches is the debt overhang theory. This approach pioneered by Krugman (1988) and Sachs (1989) is based on the negative effects of high levels of external debt on economic growth. According to this, external debt negatively affects growth when a country's debt accumulation is greater than its future repayment capacity. If the resources obtained from external debts are used inefficiently and are not directed to investments, the debt stock will increase. This may cause investors who will invest in these countries to avoid transferring new funds. In this case, investments decrease and economic growth tends to decrease (Odubuasi, 2018; Shah and Pervin, 2012; Bilginoğlu and Aysu, 2008; Krugman, 1988; Sachs, 1989). Laffer curve, which is a continuation of the debt overhang theory, deals with the relationship between external debt and growth in a non-linear form. Accordingly, there is an optimal level of debt that a nation can sustain without experiencing debt excess. This threshold is represented by the peak of the Laffer curve. (Osinubi and Olaleru, 2006; Sachs, 1989).

Another approach that focuses on the debt-growth relationship is the growth-cum-debt model. This approach focuses on debt sustainability by analyzing debt growth capacity. The sustainability of debt also depends on how much it can contribute to growth (Gül et al. 2012; Bilginoğlu and Aysu, 2008).

One of the theories discussing the external debt-growth relationship is intertemporal borrowing. This model is an extension of consumption optimization theory and focuses on the sensitivity of current and future income-consumption level to the amount of borrowing. According to this approach, external debt plays a critical role in closing the savings gap in the country. Thanks to borrowing, a country has the opportunity to invest more and so economic growth may tend to increase (Umutlu et al., 2011).

In this study, the effect of external debt on growth is discussed in E7 countries the period of 1992-2020. The remainder of the paper is organized as follows. Literature review discussed in section 2, Data and methods are included in section 3, and analysis findings are discussed in section 4.

Literature

The use of external debt for effective and productive investments is one of the main parameters in increasing growth. In some studies, it is argued that external debt affects growth negatively by excluding private investments (Kharusi and Ada, 2018) or by causing excessive debt burden (Erataş and Nur (2013). According to some studies, if external debt is directed to optimal projects and sectors, it affects growth positively (Kasidi and Said, 2013; Shah and Pervin, 2012). In this sense, the findings in the literature differ considerably.

There is a large literature discussing the external debt and growth relationship within the framework of the debt overhang theory. For example, Yıldız and Sağdıç (2021) tested the effect of external debt components on economic growth in BRICS-T countries. According to the study, private sector external debt, public external debt and total external debt affect economic growth negatively in the long run. The debt component that most affects economic growth is public borrowing. The empirical results of the research are compatible with the debt overhang theory which argues that economic growth will be low in countries with high levels of indebtedness. Doğan and Bilgili (2014) argued that the relationship between external debt and growth is not linear. According to the study, private and/or public external borrowing affects growth negatively both in the contraction period and in the expansion period. In addition, the negative impact of public borrowing is higher than private borrowing in all periods. Erataş and Nur (2013) discussed the relationship between growth and external debt in 10 countries that are called "Emerging Market Economies". According to the findings, external debt has a negative effect on growth in parallel with the emergence of excessive indebtedness. According to the study, external debt affects positively growth up to a certain level, and in case of exceeding this level, the relationship is reversed. Bilginoğlu and Aysu (2008) tested the effect of external debt on growth in Turkey based on the debt overhang theory. According to the study, external debt reduces economic growth in Turkey. As a policy proposal in the study, it was emphasized that the country's external debt should be reduced.

Unlike these studies, Ejigayehu (2013) tested the effect of external debt on growth with debt surplus and debt crowding out for selected heavily indebted poor African countries. According to the findings of the study, external debt affects growth with debt exclusion effect.

Yıldız (2019), one of the studies suggesting that external debt has a positive effect on growth, revealed that there is a bidirectional causality relationship between external debt stock and GDP in Turkey. In the study, which includes impulse-response functions, it is concluded that external debt has a positive effect on economic growth. According to Kasidi and Said (2013), external debt has a positive effect on Tanzania's economic growth. According to the study, this is the result of using external debt predominantly in the development sectors. Shah and Pervin (2012) found that external debt stock in Bangladesh has a positive and significant effect on growth in the long run, but not in the short run. According to the study, as the debt stock increases, more capital is accumulated, which supports growth in the long run. The use of some of the external debts to finance the investment positively affects the capital stock. On the other hand, Hotunluoğlu and Yavuzer (2020) found positive relationship between external debt and growth in the long term. Findings indicate that this process, which is called the "Debt Overhang Model", is valid for Turkey. In addition, Öztürk and Çınar (2018) and Hulled (2019) in Turkey, Matuka and Asafo (2018) in Ghana, Odubuasi (2018), Ndubuisi (2017) and Sulaiman and Azeez (2012) in Nigeria, Abdelhadi (2013) in Jordan, Uzun et al. (2012) in transition countries, they concluded that external debt positively affects growth.

Some studies suggest that external debt negatively affects growth. For example, Biçer (2020) analyzed the external debt and growth relationship in Turkey using different external debt indicators. According to the analysis findings, external debt reduces growth in all models with different external debt indicators. These findings indicate that external debt is not used efficiently in Turkey and it causes a serious debt problem. Çöğürçü and Çoban (2011) and Bayır (2020) also reached similar findings for Turkey. According to Malik et al. (2010) external debt negatively affects economic growth in Pakistan. According to the study, the reason for this is that external debts are not used effectively and efficiently. Kharusi and Ada (2018) revealed that external debt negatively effect economic growth in Oman. According to the study, this is due to the crowding out effect of external debt on private investment. According to Udeh et al (2016), there is a positive relationship between external debt and economic growth in Nigeria in the short term, and there is a negative relationship between variables in the long term. Because external debts provide the needed funds, but sometimes the returns may be lower than the interest to be paid. This may be due to poor policy formulation, abuse, embezzlement and other corrupt practices. Shabbir (2013) found that the increase in external debt stock slowed down economic growth in 70 developing countries. According to the study, external debt can reduce private fixed capital formation. Ajayi and Oke (2012) revealed that the external debt burden has a negative impact on Nigeria's national income and per capita income. Because high levels of external debt have led to devaluation, unemployment, industrial strikes and a weak education system. All this has caused the Nigerian economy to fall into a depression. Fosu (1999) analyzed the effect of external debt on economic growth in Sub-Saharan Africa countries. According to the study, external debt reduces economic growth. In this context, it is estimated that the growth of these countries will be 50% higher without the external debt burden. In addition, Beyene and Kotosz (2021) in heavily indebted poor countries, Moh'd AL-Tamimi and Mohammad (2019) in Jordan, Siddique et al. (2017) in Pakistan, Azam et al. (2013) in Indonesia, Atique and Malik (2012) in Pakistan, Safdari and Mehrizi (2011) in Iran, Were (2001) in Kenya, they concluded that external debt negatively affects growth.

There are also studies suggesting that there is no relationship between external debt and growth. In this framework, Eren (2020) found that there is no cointegration and causality relationship between external and domestic debt and economic growth in BRICS-TM countries. According to the study, these results indicate that the high growth rates are not supported by domestic and external debt. Doruk (2018) emphasized that Turkey's external debt is not effective on economic growth in the long run.

Gülcemal (2021) analyzed the growth-external debt relationship in the context of causality, and he found that there is a causal relationship from economic growth to external debt burden in Turkey, but

not from external debt to economic growth. Having reached similar findings, Çapık and Kösekahyaoğlu (2019) argued that there is no significant causal relationship between growth and external debt in Turkey. However, Kutlu and Yurttagüler (2016) found that there is a unidirectional causality relationship from external debt to economic growth in Turkey. Kamacı (2016) concluded that there is a unidirectional causality relationship from external debt to growth in 6 Central Asian Republics and Turkey. Gül et al., (2012) tested the relationship between external debt and growth in Turkey with 6 Turkish Republics that gained independence with the collapse of the Eastern Bloc. As a result of the analysis, unidirectional causality was found from external debt to growth only in the long run. Çevik and Cural (2013) categorized external debt as public and private sector external debt and found that both variables are the Granger cause of economic growth. Nawaz (2012) suggested that there is a long-run relationship between growth and external debt in Pakistan. According to the study, in the short run, there is bidirectional causality between growth and external debt. Besides, Güneş (2019) in 22 underdeveloped and developing countries, Ogunmuyiwa (2011) in Nigeria, they did not find a causal relationship from external debt to growth.

In addition, Maghyreh and Omet (2002) emphasized the threshold value in the external debt growth relationship in Jordan. According to the study, external debt affects growth positively, but when the debt exceeds the threshold level, this effect turns negative. In a similar study, Makun (2021) analyzed growth and external debt relationship in Fiji. According to the study, external debt reduces growth in linear models. In the nonlinear model, as borrowing increases, external debt has a stronger negative impact on growth than domestic debt. According to the study, which also emphasizes the threshold point, debts affect growth more after a certain threshold. Lin and Sosin (2001) suggesting that results may differ by region or country. They analyzed the relationship between external debt growth in 77 countries. In the study, countries were classified as industrialized, African, Asian and Latin American countries and other countries. According to the study, the relationship between variables differs by region. In this context, only a negative relationship was found between external debt and economic growth in African countries. In other countries, this relationship is statistically insignificant. Metin, Times New Roman fontuyla 11 punto, tek satır aralığı, 1 paragraf girintisi ve önce 6 sonra 0 nk paragraf boşluğuna göre düzenlenmelidir. Kenar boşlukları alt üst sağ ve sol 2,5 cm olmalıdır. Metin, Times New Roman fontuyla 11 punto, tek satır aralığı, 1 paragraf girintisi ve önce 6 sonra 0 nk paragraf boşluğuna göre düzenlenmelidir. Kenar boşlukları alt üst sağ ve sol 2,5 cm olmalıdır. Metin, Times New Roman fontuyla 11 punto, tek satır aralığı, 1 paragraf girintisi ve önce 6 sonra 0 nk paragraf boşluğuna göre düzenlenmelidir. Kenar boşlukları alt üst sağ ve sol 2,5 cm olmalıdır.

Data and Methodology

In this study, the impact of external debt on growth is analyzed for E7 countries in the period of 1992-2020. The dependent variable in the study is GDP per capita, which is the indicator of economic growth. The share of external debt in GDP was used as the independent variable. The model used in the study is as in equation (1):

$$LPERGDP_{it} = \beta_1 LDEPT_{it} + \beta_2 FDI_{it} + \beta_3 LCAPITAL_{it} + \beta_4 POP_{it} + v_{it} \quad (1)$$

Variables and data sources in the model are as in Table 1.

Table 1. Description of Variables and Sources

Variables	Description	Sources
LPERGDP	GDP per capita (constant 2015 US\$)	WDI
LDEBT	External debt stocks (% of GDP)	WDI
FDI	Foreign direct investment (net inflows (% of GDP))	WDI
LCAPITAL	Gross capital formation (% of GDP)	WDI
POP	Population growth (annual %)	WDI

L indicates the logarithmic form of the variables.

In the study, first of all, the existence of cross-section dependence was examined. The LM_{adj} test was used for cross-sectional dependence. In cases where the $T > N$, the LM test is used. However, this test is biased when the individual mean is different from zero and the group mean is zero and the. Pesaran et al. (2008) adding the variance and mean to the test statistic, corrected this deviation So, the name of the test is expressed as the deviation corrected LM (LM_{adj}) test (Mercan, 2014; Göçer et al., 2012). In this framework, the LM_{adj} test was used for cross-section dependence, considering the data set in the study.

Since there is a cross-section dependency in the series and the cointegration equation in the study, for both unit root and cointegration relationship, tests taking into account cross-section dependency were used. In this framework, Multivariate Augmented Dickey-Fuller (MADF) test developed by Taylor and Sarno (1998) and cross-sectionally augmented IPS (CIPS) developed by Pesaran's (2007) test are used for the unit root. Westerlund (2008) cointegration test is also used for the cointegration relationship.

For coefficient estimation, CCE and AMG estimators were used. The CCE developed by Pesaran (2006) considers the cross-section dependency and can produce results that provide consistent and asymptotic normal distribution when the time dimension is larger or smaller than the cross-section dimension and can calculate the long-term equilibrium values for individual cross-section units. (Göçer et al., 2013).

The other model used for coefficient estimation is AMG. In the AMG estimator developed by Bond and Eberhardt (2009) and Eberhardt & Teal (2010), in the first stage, the error correction model is estimated by the first difference method with the addition of T-1 time shadow variables. Then, using the Pesaran and Smith MG method, the AMG estimator for the whole panel is formed by taking the average on the basis of units (Tatoğlu, 2017).

Results

In the study, first of all, the cross-section dependence was tested. Table 2 indicates the results of the cross-section dependence and the unit root test results determined according to the results of the cross-section dependence.

Table 2. Cross-Section Dependence and Unit Root Tests Result

Variables	CIPS Constant	CIPS Constant +Trends	MADF Constant	LM_{Adj} Constant	LM_{Adj} Constant +Trends
LGROW	-2.011	-1.838	29.590**	60.541 ***	56.524***
LDEBT	-2.062	-2.563	41.889**	72.145***	68.651***
FDI	-2.948***	-3.404***	62.771 **	70.878***	67.879***
LCAPITAL	-2.007	-2.492	48.005**	70.827*	62.635*
POP	-2.672***	-4.027***	177.857**	59.333*	56.502*
Δ LGROW	-2.532**		103.999**	69.490***	
Δ LDEBT	-3.541***		186.502**	66.954***	
Δ FDI	-4.698***		364.341**	67.428***	
Δ LCAPITAL	-3.509***		244.596**	64.827*	
Δ POP	-3.823***		51.459**	52.563*	

Statistically, the critical value for the MADF test at the 5% significance level is 28.150 for the level, and 28.894 for first dif. For other test * <0.10 , ** <0.05 , *** <0.01

According to the probability values in the LM_{Adj} cross-section dependency test results, the H_0 hypotheses are rejected. Accordingly, there is a cross-section dependency in the equation and the series. For this reason, 2nd generation unit root tests were used in the study. In this context MADF (Taylor and Sarno, 1998) and Pesaran's (2007) CIPS) tests used for unit root test. According to test result, some series are stationary at level I (0) and some are I (1).

After cross-section dependency and unit root tests slope homogeneity was tested. According to these test results, Westerlund co-integration test used and all results are indicated in Table 3.

Table 3. Homogeneity and Westerlund Cointegration Test Results

Homogeneity Tests	Coef.
Swamy Shat	132.9324***
$\tilde{\Delta}$	48056.1341***
$\tilde{\Delta}_{Adj}$	54883.9728***
$\hat{\Delta}$	14.0222***
$\hat{\Delta}_{Adj}$	0.5500
Westerlund Cointegration	
DH-g	-0.681
DH-p	2.433 ***

*<0.10, **<0.05, ***<0.01

According to Swamy Shat, $\tilde{\Delta}$, $\tilde{\Delta}_{Adj}$ and $\hat{\Delta}$ test results, H_0 hypothesis based on homogeneity of slope coefficients was rejected. On the other hand, according to the Westerlund cointegration test, there is a long-term co-integration relationship between the series for panel. AMG and CCE models were used for coefficient estimation and findings are presented in Table 4.

Table 4. Analysis Results

COUNTRIES	LDEBT	FDI	LCAPITAL	POP
MODEL I (AMG)				
All Panels	-0.0850522*** (0.0318544)	0.0131062* (0.0068)	0.273038*** (0.0688705)	-0.1579087* (0.0874261)
China	-0.1630904*** (0.0521112)	0.0257498** (0.0101977)	0.2362988** (0.1098065)	-0.2818441*** (0.0677193)
India	-0.1033517*** (0.0289348)	-0.0010609 (0.0065053)	-0.0256446 (0.035553)	0.0950259 (0.1755037)
Russia	-0.2069633** (0.0865493)	0.0486056*** (0.0111965)	.1586069 (0.1671001)	-0.0376941 (0.0789321)
Brazil	-0.0782982*** (0.0131872)	0.0064623** (0.0033051)	0.2304853*** (0.0363681)	-0.0355513 (0.0576037)
Mexico	-.0618429*** (0.0127009)	0.0040896 (0.00591)	0.4937793*** (0.0807552)	-0.2948726*** (0.0564586)
Indonesia	-0.0297705 (0.0221388)	0.0076978 (0.0058461)	0.472582*** (0.0644485)	-0.5632933*** (0.1143166)
Turkey	0.0479518 (0.0359857)	0.0001991 (0.0068964)	0.345158*** (0.0490564)	0.0128687 (0.029091)
MODEL II (CCE)				
All Panels	-0.0978398*** (0.0258731)	0.0115655** (0.0051373)	0.2270462*** (0.0458974)	-0.2885697** (0.1648199)
China	-0.1106248 (0.0932734)	0.0143932 (0.0184145)	0.1931476 (0.3130593)	-0.3552993 (0.3612178)
India	-0.1927481** (0.0754884)	0.0115219 (0.0102191)	-0.0111225 (0.059899)	0.3179272 (0.2135808)
Russia	-0.0231067 (0.1328526)	0.0389986 (0.0245134)	0.2558465 (0.190662)	-0.0997204 (0.2291802)
Brazil	-0.0877203*** (0.0208419)	0.0051584 (0.0048008)	0.2022476*** (0.061839)	-0.3551997** (0.1537322)
Mexico	-0.1102785*** (0.0243602)	-0.0046428 (0.0063613)	0.2986537*** (0.090679)	-0.29712*** (0.0986639)
Indonesia	-0.1591936***	0.0105258***	0.2766306***	-1.122731***

	(0.0221297)	(0.0034898)	(0.0630089)	(0.1862889)
Turkey	-0.0012066	0.0050033	0.37392***	-0.1078444**
	0(.0322488)	(0.0069977)	(0.047408)	(0.045813)

*<0.10, **<0.05, ***<0.01

According to the Model I findings in Table 3, external debt has a statistically significant and negative effect on growth across the panel. When analyzed by country, external debts affect growth statistically significant and negative in China, India, Russian, Brazil and Mexico. However, the effect of external debt on growth is statistically insignificant in Indonesia and Turkey.

According to the Model II findings, external debts affect growth statistically significantly and negatively across the panel. However, the results differ according to the country. For example, the effect of external debt on growth is statistically significant and negative in India, Brazil, Mexico and Indonesia. However, the effect of external debt on growth is statistically insignificant in China, Russia and Turkey. When country data are analyzed, Turkey is the only country where the effect of external debt on growth is statistically insignificant in both models.

Findings of other control variables are similar in both models. FDI has a statistically significant and positive effect on growth across the panel in both models. When analyzed in terms of country, it is seen that the effect of FDI on growth is statistically insignificant in most of the countries. The effect of capital stock on growth is statistically significant and positive in both models. The effect of capital stock on growth is relatively stronger than other variables. Looking at the country specific, it is seen that the capital stock has a positive effect on growth in most of the countries. On the other hand, in both models, population growth affects growth in a statistically significant and negative.

Conclusion

External debt is one of the financing methods frequently used by countries with capital insufficiency. Discussions on the effectiveness of this borrowing mostly focus on the economic growth dimension. At this point, there is no single point of view regarding the positive or negative effects of external debt on economic growth. Because, when the current literature is examined, external debts reduce growth in some countries and increases growth in others. Therefore, the issues that need to be discussed are how borrowing is used, whether debt interest payments exceed the returns on investments.

In this study, the effect of external debt on growth was analyzed in E7 countries the period of 1992-2020. First of all, Westerlund cointegration analysis was used in the study. According to the analysis findings, there is a cointegration relationship between external debt and economic growth for the panel. AMG and CCE models were used for coefficient estimation. According to findings, in both models, external debt reduces economic growth. Therefore, the findings support the debt overhang hypothesis for E7 countries.

In addition to external debt, foreign direct investments, population growth and gross capital formation variables are also used in the model. In both models, foreign direct investment and gross capital formation increase growth, but population decreases growth. Some of the necessary conditions for external borrowing to be effective on growth are as follows i) Using external debt in productive sectors and investments, ii) Ensuring administrative parameters such as corruption, transparency and institutionalization and establishing a control mechanism, iii) Sustainability of the debt threshold, iv) Strong monetary and exchange rate policies should be implemented to prevent borrowing from exceeding the yield.

References

Abdelhadi, S. A. (2013). External debt and economic growth: case of Jordan (1990-2011). *Journal of Economics and Sustainable development*, 4(18), 26-32.

- Ajayi, L. B., & Oke, M. O. (2012). Effect of external debt on economic growth and development of Nigeria. *International Journal of Business and Social Science*, 3(12), 297-304.
- Atique, R., & Malik, K. (2012). Impact of domestic and external debt on the economic growth of Pakistan. *World Applied Sciences Journal*, 20(1), 120-129.
- Bayır, M. (2020). Dış borçlanmanın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(20), 382-395.
- Beyene, S. D., & Kotosz, B. (2021). The impact of external debt on total factor productivity and growth in HIPC: non-linear regression approaches. *International Journal of Development Issues*.
- Biçer, B. (2020). Dış borç-ekonomik büyüme ilişkisi: 1970-2017 dönemi Türkiye örneği. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 23-45.
- Bilginoğlu, M. A., & Aksu, A. (2008). Dış borçların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Türkiye örneği, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31, 1-23
- Çapık, E., & Kösekahyaoglu, L. (2019). Türkiye'de dış borç-büyüme ilişkisi: 1985-2018 dönemi üzerine bir inceleme. *Journal of Academic Researches and Studies*, 11(21), 411-427.
- Çevik, N. K., & Cural, M. (2013). İç borçlanma, dış borçlanma ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi: 1989-2012 dönemi Türkiye örneği. *Maliye Dergisi*, 165, 115-139.
- Çınar, U., & Öztürk, S. (2018). Kamu dış borçlanması ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye üzerine ampirik bir uygulama (1975-2016). *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2018(1), 66-79.
- Çöğür, İ., & Çoban, O. (2011). Dış borç ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği (1980-2009). *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2011(2), 133-149.
- Doğan, İ., & Bilgili, F. (2014). The non-linear impact of high and growing government external debt on economic growth: A Markov Regime-switching approach. *Economic Modelling*, 39, 213-220.
- Doruk, Ö. T. (2018). Dış borçlar ve ekonomik büyüme: Türkiye ekonomisinde 1970-2014 dönemi için ampirik bir inceleme. *Maliye Dergisi*, 175, 96-114.
- Ejjigayehu, D. A. (2013). The effect of external debt on economic growth: a panel data analysis on the relationship between external debt and economic growth. (Accessed 25.03.2022) <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:664110/FULLTEXT01.pdf>
- Erataş, F., & Nur, H. B. (2013). Dış borç ve ekonomik büyüme ilişkisi: Yükselen piyasa ekonomileri örneği. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 35(2), 207-230.
- Eren, M. Vahit (2020). the relationship between external debt, internal debt and economic growth: an empirical analysis on BRICS-TM countries. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 276-296.
- Fosu, A. K. (1999). The external debt burden and economic growth in the 1980s: evidence from sub-Saharan Africa. *Canadian Journal of Development Studies/Revue canadienne d'études du développement*, 20(2), 307-318.
- Göçer, İ., & Alataş, S. (2014). Yatırım-tasarruf ilişkisi: OECD ülkeleri için yeni nesil panel eşbütünleşme analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 59-78.
- Göçer, İ., Mercan, M., & Hotunluoğlu, H. (2012). Seçilmiş OECD ülkelerinde cari işlemler açığının sürdürülebilirliği: Yatay kesit bağımlılığı altında çoklu yapısal kırılmalı panel veri analizi. *Maliye dergisi*, 163, 449-470.
- Gövdeli, T. (2019). External debt and economic growth in Turkey: An empirical analysis. *Sosyoekonomi*, 27(40), 119-130.

- Gül, E., Kamacı, A., & Konya, S. (2012). Dış borcun büyüme üzerine etkileri: Orta Asya Cumhuriyetleri ve Türkiye örneği. *International Conference on Eurasian Economies*, 169-174.
- Gülcemal, T. (2021). Dış Borç Kullanımı ve Ekonomik Büyüme: Türkiye için Ekonometrik Bir Analiz. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25, 194-212.
- Güneş, H. (2019). Dış borçların ekonomik büyüme üzerine etkileri: 22 az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke için ekonometrik bir analiz. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), 56-69.
- Hotunluoğlu, H., & Taylan Yavuzer, M. (2020). Dış borç ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Türkiye (2000: Q1-2019: Q3). *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 9(5), 3030-3950.
- Kamacı, A. (2016). Dış borçların ekonomik büyüme ve enflasyon üzerine etkileri: Panel eş-bütünleşme ve panel nedensellik analizi. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 165-175.
- Kasidi, F., & Said, A. M. (2013). Impact of external debt on economic growth: A case study of Tanzania. *Advances in Management and Applied economics*, 3(4), 59-82.
- Kharusi, S. A., & Ada, M. S. (2018). External debt and economic growth: The case of emerging economy. *Journal of economic integration*, 33(1), 1141-1157.
- Krugman, P. (1988). Financing vs. forgiving a debt overhang. *NBER Working Paper Series*, No. 2486
- Kutlu, S., & Yurttagüler, İ. M. (2016). Türkiye’de dış borç ve ekonomik büyüme ilişkisi: 1998-2014 dönemi için bir nedensellik analizi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 38(1), 229-248.
- Lin, S., & Kim S. (2001). Foreign debt and economic growth. *Economics of Transition*, 9(3), 635-655.
- Maghyreh, A. I., & Omet, G. (2002). External debt and economic growth in Jordan: The threshold effect. (Accessed 23.03.2022) https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=317541
- Makun, K. (2021). External debt and economic growth in Pacific Island countries: a linear and nonlinear analysis of Fiji Islands. *The Journal of Economic Asymmetries*, 23, e00197.
- Malik, S., Hayat, M. K., & Hayat, M. U. (2010). External debt and economic growth: Empirical evidence from Pakistan. *International Research Journal of Finance and Economics*, 44(44), 1450-2887.
- Matuka, A& Asafo, S. S. (2019). External debt and economic growth in Ghana: A co-integration and vector error correction analysis. *Theoretical and Practical Research in Economic Fields*, 10(19), 45-53.
- Mercan, M. (2014). Feldstein-Horioka Hipotezinin AB-15 ve Türkiye ekonomisi için sınanması: Yatay kesit bağımlılığı altında yapısal kırılmalı dinamik panel veri analizi. *Ege Academic Review*, 14(2), 231-245
- Moh’d AL-Tamimi, K. A., & Mohammad, S. J. (2019). Impact of external debt on economic growth in Jordan for the period (2010–2017). *International Journal of Economics and Finance*, 11(4), 114-118.
- Nawaz, M., Qureshi, M., & Awan, N. W. (2012). Does external debt causes economic growth: A case study of Pakistan. *The Romanian Economic Journal*, 15(43), 131-144.
- Ndubuisi, P. (2017). Analysis of the impact of external debt on economic growth in an emerging economy: Evidence from Nigeria. *African Research Review*, 11(4), 156-173.
- Odubuasi, A. C. (2018). External debt and economic growth in Nigeria. *Journal of Accounting and Financial Management ISSN*, 4(6), 98-108.

- Ogunmuyiwa, M. S. (2011). Does external debt promote economic growth in Nigeria. *Current research journal of economic theory*, 3(1), 29-35.
- Osinubi, T. S., & Olaleru, O. E. (2006). Budget deficits, external debt and economic growth in Nigeria. *Applied Econometrics and International Development*, 6(3), 159-185.
- Qayyum, A. (2013). The role of external debt in economic growth of Indonesia—A Blessing or Burden. *World Applied Sciences Journal*, 25(8), 1150-1157.
- Pesaran, M. H. (2007) “A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence”, *Journal of Applied Econometrics*, 22(2): 265-312.
- Sachs, J. D. (1989). Conditionality, debt relief, and the developing country debt crisis. Jeffrey D. Sachs (ed.), *In developing country debt and economic performance* (pp. 255-295). United State: University of Chicago Press
- Safdari, M., & Mehrizi, M. A. (2011). External debt and economic growth in Iran. *Journal of Economics and International Finance*, 3(5), 322-327.
- Shabbir, S. (2013). Does external debt affect economic growth: evidence from developing countries. *State Bank of Pakistan, Research Department, Paper No. 63*
- Shah, M., & Pervin, S. (2012). External public debt and economic growth: empirical evidence from Bangladesh, 1974 to 2010. *Academic Research International*, 3(2), 508-515.
- Siddique, H. M. A., Ullah, K., & Haq, I. U. (2017). External debt and economic growth Nexus in Pakistan. *International Journal of Economics and Empirical Research*, 5(2), 73-77
- Sulaiman, L. A., & Azeez, B. A. (2012). Effect of external debt on economic growth of Nigeria. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 3(8), 71-79.
- Tatoğlu, Ferda Y. (2017). *Panel zaman serileri analizi*. İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Taylor, M. and Sarno, L. (1998). The behaviour of real exchange rates during the Post-Bretton Woods period. *Journal of International Economics*, 46, 281-312.
- Udeh, S. N., Ugwu, J. I., & Onwuka, I. O. (2016). External debt and economic growth: The Nigeria experience. *European Journal of Accounting Auditing and Finance Research*, 4(2), 33-48.
- Umutlu, G., Alizadeh, N., & Erkiş, A. Y. (2011). Maliye politikası araçlarından borçlanma ve vergilerin ekonomik büyümeye etkileri. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(1), 75-93
- Uysal, D., Hüseyin, Ö. Z. E. R., & Mucuk, M. (2009). Dış borçlanma ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği (1965-2007). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(4), 161-178.
- Uzun, A., Karakoy, C., Kabadayi, B., & Emsen, O. S. (2012). The impacts of external debt on economic growth in transition economies. *Chinese business review*, 11(5), 491-499
- Were, M. (2001). The impact of external debt on economic growth and private investment in Kenya: An empirical assessment. *Wider Development Conference on Debt Relief*, Helsinki.
- Westerlund, J. (2008). Panel cointegration tests of the Fisher Effect. *Journal of Applied Econometrics*, 23(2), 193-233.
- Yıldız, F. (2019). Türkiye ekonomisinde dış borç, ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi ilişkisinin analizi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(4), 3416-3438.
- Yıldız, F., & Sağdıç, E. N. (2021). Dış borç ve ekonomik büyüme ilişkisi: Kamu ve özel sektör dış borçları açısından BRICS-T ülkeleri analizi. *Alanya Akademik Bakış*, 5(2), 839-863

Araştırma Makalesi • Research Article

Batıda ve Türk İslam Kültüründe Tarihsel Zaman Algısı

Perception of Historical Time in the West and Turkish-Islamic Culture

Recep Yılmaz*

Öz: İnsan, pratik ihtiyaçları için mekânda tezahür eden doğal zamanı gözlemleyerek ölçmüş ve ondan, sosyal yaşamını düzenlemeye yarayan ölçülü zamanı yani kronolojik zamanı üretmiştir. Farklı takvim sistemlerine dayalı olarak ortaya çıkan kronolojilerin ortak adı olan kronolojik zaman, takvimler arası çevrilebilir niteliğiyle nesnel bir yapıdadır. Buna karşın, zamanın olaylar bakımından değerlendirilmesi olan tarihsel zaman ise, kültür ve medeniyetlerin kendilik bilinci ve varlık anlayışlarına paralel yorumlandığından öznel bir yapı arz eder. Varlık ve zaman anlayışlarındaki farklılıklar, bakış açısının değişmesiyle birlikte bir medeniyetin kendi bünyesinde de görülebilir. Nitekim 18. yüzyılın sonlarından itibaren Batı'da meydana gelen perspektif değişimi, akabinde yeni bir zaman anlayışını ortaya çıkarmıştır. Batı hegemonyasıyla birlikte neredeyse tüm dünyaya yayılmış olan bu yeni (modern) zaman anlayışı, İslam medeniyetine mensup kültürler üzerinde de etkili olmuştur. Buna rağmen İslam medeniyeti, modernite etkisiyle büyük ölçüde terk edilen mebd'e ve meâda dayalı zaman anlayışına bağlı kalmış ve bu anlayışını dünya üzerindeki tek sâfi ay takvimi olan hicrî takvimle yaşatmaya devam etmiştir. Çalışmada Türk-İslam kültürünün bu modern zaman anlayışı karşısındaki tutumuna yer verilmekte, akabinde söz konusu tutumun, güneş takvimlerinin de dikkate alındığı bir anlayışla tarihsel zamanda kendilik bilincini hedefleyen dönemlendirmelerle daha belirgin hale getirilmesinin gerekliliğine dikkat çekilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam Edebiyatı, İslam medeniyeti, Hicrî takvim, Tarihsel zaman, Çizgisel zaman, Mebd'e ve meâd

Abstract: Man has measured the natural time manifested in space for his practical needs through observation and has produced the measured time, that is, the chronological time which is used to organize his social life. Chronological time, which is the common name of chronologies based on different calendar systems, has an objective structure with its translatable nature between calendars. On the other hand, historical time, which is the evaluation of time in terms of events, has a subjective structure as it is interpreted in parallel with the self-consciousness and understanding of existence of cultures and civilizations. Differences in the understanding of existence and time can also be seen within a civilization itself with the change of perspective. As a matter of fact, the perspective change that took place in the West from the end of the 18th century onwards has subsequently revealed a new understanding of time. This new (modern) understanding of time, which has spread almost all over the world with the Western hegemony, has also been effective on cultures belonging to Islamic civilization. Nevertheless, the Islamic civilization has adhered to the understanding of time based on the mabda' wa ma'ad, which has been largely abandoned under the influence of modernity, and has continued to keep this understanding

* Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları,

ORCID: 0000-0003-3490-6225, r.yilmaz@alparslan.edu.tr

Cite as/ Atıf: Yılmaz, R. (2022). Batıda ve Türk İslam kültüründe tarihsel zaman algısı. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 899-912. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1052023>

Received/Geliş: 01 January/Ocak 2022

Accepted/Kabul: 25 July/Temmuz 2022

Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2022

alive with the Hegira calendar, the only pure lunar calendar in the world. In this study, after dealing with the attitude of Turkish-Islamic culture towards this modern understanding of time, attention is drawn to the necessity of clarifying this attitude with periodizations targeting self-consciousness in historical time, with an understanding that also takes into account the solar calendars.

Keywords: Turkish Islamic Literature, Islamic civilisation, Hegira calendar, Historical time, Linear time, Mabda' wa ma'ad

Giriş

Zaman, varlığından şüphe duymadığımız, üzerine düşünmekten kendimizi alamadığımız, fakat mahiyeti açısından düşünüldüğünde soyutluk ve müphemliğini aşamadığımız bir kavramdır. Yine de zaman üzerine düşünmek, mekânı, imkânı ve varlığı anlama çabasının bir parçası olarak karşımıza çıkar. Varlığı anlama çabası da, varlık bütünü içerisindeki insanın kendini anlama arzusuyla temas eder. Tüm soyutluğuna rağmen zamanın zihnimizde oluşturduğu tasavvuru ifade edecek olursak, bunların; birbiriyle bağlantılı olan akış, hareket ve değişim gibi kavramlar olduğunu söyleyebiliriz. Bu kavramlar zamanın en bariz vasıflarını önümüze koyar. Onu, tabiattaki değişimler üzerinden düşünmeye yönelmemizin sebebi, soyutluğu nedeniyle doğrudan doğruya üzerine düşünmenin zor oluşudur.

Öte yandan, soyut zamanın pratik hayata dönük cephesi de vardır. Gökyüzüyle birlikte zamanın kurallarına tabi olan yeryüzü üzerinde varlığın devamını temin, onun işleyişine vakıf olmaya bağlıdır. Zaman bu yönüyle dilin toplumsal hayatı mümkün kılan fonksiyonuna benzer şekilde sosyal hayatın düzenlenmesini sağlar. Olayların oluş sırasını karıştırmadan takip edebilmenin yanında, olması beklenen olaylar üzerinde anlaşabilmek, zamana, göreceli de olsa, hâkim olmayı gerektirir. Bu da beraberinde zamanın somut yansıması olan saatler ve takvimleri getirmiştir.

Toplumsal düzen bakımından zamandan yararlanmak, onun düzenli parçalar halinde bölünmesini gerektirir. Zamanı düzenli aralıklara bölmeyi mümkün kılan ölçümlerin temelinde ise gözlem yatar. Eflatun, tüm zaman kuramlarının temel kitabı olarak kabul edilen (Borst, 1997: 14) Timaios diyalogunda, “görmeyi” insanlık için en büyük faydanın kaynağı olarak takdim etmektedir. “Gök cisimlerini, güneşi ya da gökyüzünü görmeseydik evren konusunda yaptığımız açıklamaların hiçbirini yapamazdık.” diyen Eflatun, sayı kavramının da insanın gündüz, gece, ay ve yıl devirlerini görmesiyle ortaya çıktığını ifade eder. Bunun da, insanlığa bir zaman anlayışı verip evrenin doğası hakkında sorgulama gücü kazandırdığını belirtir ve hatta felsefi düşüncenin de aynı kaynaktan yararlanarak gelişmiş olduğunu öne sürer. (Platon, 2015: 58).

İnsanı ilgilendiren her türlü olayın, oluş sırasının karışmadan belirlenmesi için gerekli olan zaman bölünmesine dair referanslar yine olaylardır. Fakat bu olaylar düzenlilikleri bakımından diğerlerinden açık bir şekilde ayrılan, belirli gök cisimlerinin ortaya koyduğu tabiat olaylarıdır. Daimi bir tekrar içindeki gök cisimlerinin ritmik hareketlerinin gözlemlenmesi adeta başsız ve sonsuz görünen soyut zamanın bölünebilmesine yaramış, insana, işlerini düzene koyabilmesi için gereken sayılabilir zaman ünitelerini temin etmiştir. Zaman ve sayı arasında ilişki bir kez sağlanınca da devamı gelmiş; gün, saat, dakika, saniye, salise şeklinde daralıp hafta, ay, yıl, çağ, devir, yüzyıl, binyıl şeklinde genişleyen çeşitli zaman kavramları elde edilmiştir. Bir kısmı tabiatta gözlemlenebilen, bir kısmı da teorik olarak vazedilen bu kavramların vücut verdiği bilgiler çeşitli yüzeylere aktarılınca, ortaya saat ve takvim gibi ölçüm aletleri çıkmıştır. Bir çizelge-tablo mantığında olmaları bakımından temelde benzeşen saat ve takvimle birlikte imkân dâhiline giren şey; akan ve değişen zamana kayıt düşebilme yeteneğidir. Günü hesaplamayı sağlayan saatlerden ay hesabına; ardışık yılları hesaplayan takvimlerden; çağ, devir, asır, yüzyıl, bin yıl gibi kavramlara kadar gelişen bu ölçme yeteneği, uzun erimli zamanların düşünülebilmesine zemin hazırlamış, “geçmişteki olayları oluş sırasına göre bilmek” anlamına gelen kronoloji anlayışına kapı açmıştır. Öte yandan, kronolojilerin ölçüme dayalı objektifliği karşısında insanlar ve toplumların zamanda meydana gelen olaylara yönelik bakışlarının göreceli oluşu bizi tarihsel zaman kavramıyla yüz yüze getirir.

Bu çalışmanın öncelikli amacı tarihsel zaman üzerinden, zamanın kendilik bilinciyle olan ilişkisine dikkat çekmek olacaktır. Dolayısıyla bu ana fikre yönelik olarak, zaman temelli olan konu, kronolojik ve tarihsel olmak üzere iki boyutta ele alınacaktır. Kronolojik boyutta; doğal zamandan kronolojik zamanı oluşturan ay ve güneş gözlemlerine dayalı belli başlı takvimlere ve bu takvimlerin

Batı'da ve Türk-İslam dünyasındaki değişimlerine yer verilecektir. Tarihsel boyutta ise, Batıda moderniteyle birlikte mebd'e ve mead (başlangıç ve dönüş) anlayışına bağlı bir zaman anlayışından modern zaman anlayışına geçildiğine; bunun, Batının yükselen gücü sayesinde dünya çapında neden olduğu büyük zihniyet değişimine ve Türk-İslam kültürünün bu durum karşısındaki tutumuna yer verilecek; son olarak, çalışma, tarihsel zaman kavramının görünür hale geldiği dönemlendirmelere dikkat çekilerek tamamlanacaktır.

Soyut Zamandan Tarihsel Zamana

Fiziksel-Doğal Zaman

Fiziksel-doğal yahut astronomik zaman ölçümlerimiz öncesinde ve ötesinde akıp giden zamandır. Zamanın bu kendi başımalığı ve öte yandan göreceli olarak ölçülebilir oluşu sözlük tanımlarında da karşımıza çıkar: Nitekim "Olmuş ve olacak hâdiselerin birbiri ardınca cereyan edişinin düşüncemizde meydana getirdiği başı ve sonu belli olmayan soyut kavram, vakit:" (Ayverdi, 2016: 3501) tanımıyla onun sınırlarının belirsizliğine, "Bir eylem, süreç yahut koşulun kendisiyle var olduğu yahut devam ettiği ölçülen yahut ölçülebilir periyod; süre" (Webster, 2021) tanımıyla ise ölçülebilir oluşuna dikkat çekilmiş olduğunu görüyoruz. İnsan, her ne kadar ele avuca gelmez olsa da, çeşitli tezahürlerle kendini daima algılatan zamana, gerek kendi bünyesinde ve gerekse etrafında olup biten değişimlerle şahit olur. Zira meydana gelen değişimleri fark etmek, içinde yaşanılan tabiatla ilişkileri düzene koymak; tabiatın sunduğu faydalardan yararlanıp ondaki zararlardan kaçınmak; insanın hayatini devam ettirmesi bakımından oldukça önemlidir. Öte yandan, zaman insan için kısıtlıdır. Ülken bu gerçeğe, Jaspers'in bütün varlıkların vasfının sonlu olduğu gerçeği karşısında yalnız insanın sonluluk şuuruna sahip bir varlık olarak öne çıktığına dair sözüyle dikkat çeker. (Ülken,1968:414).

Norbert Elias, Zaman Üzerine adlı meşhur kitabına, "aslında ne gözle görülebilir ne de elle tutulabilir" olan "zamanın nasıl olup da bir doğa nesnesi gibi muamele gördüğü" sorusu üzerine okuyucusunu düşünmeye davet etmekle başlar. Elias, zamanın mahiyeti üzerine öne sürülmüş teorileri iki kupta toplayarak sorar; zaman "doğal fiziksel dünyanın nesnel bir ögesi" olarak dışımızda mı, yoksa "insan doğasının mutlak, değişmez bir ögesi, bir parçası" olarak içimizde mi? (Elias, 2000: 9-12). Elias'ın sorusu, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın bir şiirinde "Ne içindeyim zamanın, ne de büsbütün dışında..." şeklinde ifade ettiği duruma benzer bir ikilikte toplanmış gibidir. Yine de zaman, hiçbir şeyin kendisinden kaçıp kurtulamadığı; varlıkların üzerine atılmış bir ağ gibidir. Dilbilimci Emile Benveniste, zamanın bu kapsayıcılığını "kendisi hariç her şey zamanın içindedir" sözüyle ifade eder. (Benveniste: 1966, 6). Elias, "mekândaki" her değişim ve dönüşümün aynı anda "zamandaki" bir dönüşüme tekabül ettiği şeklindeki düşüncesini, "akan zamanın paralelinde insan durmadan yaşlanır, kalbimiz çarpar, soluk alır, sindirim yaparız; hücrelerimiz büyür ve ölüp giderler. (...) Zamanın ve mekânın içinde sürekli olarak değişir ve insan olarak gittikçe yaşlanırsınız" sözleriyle örneklendirir. (Elias, 2000:104). Ülken de, canlı varlık olma şuurunun ilk vasfının; değişme, yıpranma, ihtiyarlama ve sona ermenin fark edilmesi olduğunu söylemektedir. "Bu, Kierkegaard'ın "ölüm korkusu", Heidegger'in "tasa" (Sorge), Sartre'ın "iç bulantısı" (Nausée) dediği şeydir." (Ülken, 1968: 269).

İnsanın kendisinin de bir parçası olduğu tabiatla iç içeliği; tabiatın ve bünyesinin geçirdiği değişimlere karşı tedbir alması gerekliliği; değişimlerin ardındaki güç olarak gördüğü zamanı öngörülebilir hale getirmesini gerektirmiştir. Başı sonu belirsiz ve geri döndürülemez bir nehir gibi akıp geçen zamanın insan şuurunca fark edilmesi, beraberinde geçmekte olan zamanın ölçülerek tarihe dönüşmesini getirecektir. Zamanın akışıyla açığa çıkan yahut zamanı açığa çıkaran olayların kaydedilmesi, önceleri hafızaya dayanırken, uzun geçmişler söz konusu olduğunda daha kapsamlı çözümlere ihtiyaç duyulmuştur. Ayhan Bıçak, insanın üzerinde düşündüğü konuların uzak geçmişle ilgili olmasının zamansal sıralamaların karışma ihtimalini arttırdığını, dolayısıyla hafızaya yardımcı olmak üzere uzak geçmişteki olayları sıraya koymayı mümkün kılan takvimlere ihtiyaç duyulduğunu ifade ederken meselenin pratik yönüne dikkat çeker. (Bıçak, 2015: 177). Günay ise, zaman ölçümü ve hesaplamasına yönelik ortaya konulan takvim ve kronolojilerin, çeşitli faktörler içeren büyük beşerî ve toplumsal inşalar olduğunu belirtir ve zaman kavramının, evrenin algılanması ve anlamlandırmasındaki tayin edici rolüne vurgu yapar. (Günay, 2006: 241).

Kronolojik zaman

Fiziksel-doğal zaman, çeşitli takvimlere dayalı olarak ölçülmüş, bu da takvimlere dayalı kronolojileri ortaya çıkarmıştır. Kronolojiler farklı kültürlerle ait oldukları için olaylar bakımından göreceli olsalar da, temelde doğal zamana dayandıkları için verileri birbirine dönüştürülebilir sistemli ölçümler olarak tanımlanırlar. Kronolojilerin zaman dilimleri ve olaylar olmak üzere iki yönü vardır. Koselleck, kronolojilerin tarihsel bakımdan göreceli olurken, doğa tarafından önceden verilen zamana dayandığını, dolayısıyla bu yönleriyle tarihten bağımsız bir standart ifade ettiklerini belirtir. (Koselleck, 2004: 106). Richards da, kronolojilerin bir takvime göre verilmiş tarihleri diğerleriyle ilişkilendirerek, farklı kültür ve imparatorlukları kapsayan ortak bir zamansal çerçeve oluşturduklarını ifade eder. (Richards, 1998: 12). Koselleck daha kapsamlı bir diğer tanımla, kronolojiyi, tarih boyunca kullanılan sayısız takvim ve zamansal ölçüm biçimini, gezegen sistemimizin fiziksel-astronomik zamanı temelinde hesaplanmış ortak bir zaman ölçeğine indirgeyen ve tarihleme sorunlarıyla ilgilenen yardımcı uzmanlık alanı (Koselleck, 2004: 1) olarak tanımlar. Kronolojiler bu yönleriyle doğal zamana (fiziksel-astronomik zaman) bağlı ve objektif niteliktedirler.

Görüldüğü gibi, zamanın eşit dilimlere bölünüp sayılabilmemesinin, tarihleme ve kronoloji yapılabilmesinin altında takvimler yatmaktadır. Nitekim kelime anlamıyla “aya göre vakit tayin etmek, bir şeyin oluş zamanını ve olaylar dizisini tespit etmek” (Fayda, 2011: 30) anlamına gelen tarih kelimesinin tanımından bunu anlamak mümkündür. Verilerini gökyüzü cisimlerinin ritimlerinden alan takvimlerin uygulama alanı yeryüzüdür. İnsanın tabiatla ilişkisini düzene koymaya yarayan takvimler, dilin anlaşma sağlayıcı fonksiyonuna benzer bir rol oynarlar. Bir toplumun üyeleri sosyal ilişkilerini ancak o toplumdaki takvim sisteminin öngördüğü zaman dilimleme bilgisine sahip olmaları halinde düzene koyabilirler. Çağatay, takvimlerin, kutsal günler, bayram ve tatil günlerinin belirlenmesi, ticari hayatın, güvenliğin ve nöbetlerin tanzimi yanında kişilerin yaşamlarının türlü bölümlerinde daima önemli olduklarını (Çağatay, 1978: 119) ifade eder. Paul Ricoeur ise, Emil Benveniste’den nakille, bir takvimin yerine getirdiği fonksiyonu “evrensel zamanla her bireyin yaşadığı zaman arasında bir köprü olup, evrensel zaman ve yaşanan zamandan farklı olarak, herkesçe anlaşılabilir bir toplumsal zaman meydana getirmek” (Ricoeur, 2013: 179-180) olarak belirtir.

Tarih boyunca birçok toplum, takvim yapma çabası içinde olmuştur. Haliyle, astronomik zamanın farklı dilimlendirmelere tabi tutulduğu takvimler ortaya çıkmıştır. Takvim çalışmaları bu yönüyle ebatları tam olarak kestirelemeyen, şeffaf ve dinamik bir bedene en uygun elbiseyi bulma çabasına benzemektedir. Bu amaçla ay ve güneşe bağlı olarak; ay takvimleri, güneş takvimleri ve senenin güneşle, ayların gökyüzündeki ayla ölçüldüğü ay-güneş takvimleri ile kısmen de yıldız gözlemine dayalı takvimler gibi çeşitli ölçüm sistemleri ortaya çıkmıştır. Birûnî, hareketlerinin nispeten gizli oluşu, çıplak gözle takip edilmelerinin zorluğu ve astronomik gözlemlere ihtiyaç duymaları nedeniyle, takvim yapımı için yıldızların güneş ve ay kadar elverişli olmadığını belirtir. (Birûnî, 2011: 48) Ayı, güneşi ya da yıldızları referans olarak üretilen ‘zamana giydirilmiş bu elbiseler’, çoğu kere vakayla tam uyuşmadıklarından çeşitli sapmalar göstermişler, dolayısıyla zaman içerisinde yerlerini ya yeni takvim hesaplamalarına bırakmışlar ya da çeşitli düzeltmeler görmüşlerdir. Arapça asıllı olan “Takvim” kelimesinin sözlükteki “doğrultmak, düzeltmek; değerini belirlemek” (Akgür, 2010: 487) şeklindeki anlamının, insanlığın mevzubahis doğru ölçüyü bulma konusunda yaşadığı deneme yanılma serüvenine paralel bir anlam ifade etmesi dikkat çekmektedir. Söz konusu ölçüm serüveninin ürünlerine, ay ve güneş referanslı takvimler temelinde kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Gök cisimlerinden hareketle icat edilen ilk takvim olan ay takvimine göre yıl hesabı yapmaya “gök ayı yılı-kameri yıl” denir (Çağatay, 1978: 118). Ayın ilk dördün, dolunay, son dördün ve son hilâl gibi rahatça gözlemlenebilir düzenli evreleri sayesinde bir aylık zamanın kolaylıkla hesaplanmasını sağlayan ay takvimleri Mezopotamya’da, Mısır’da, Yunanistan’da, Roma’da ve Çin’de kullanmıştır. (Bourgoing, 2015: 18) Ayın dünya çevresinde üç yüz elli dört günlük bir süre içinde on iki kez dolaşmasına dayanan ay yılının, güneş yılından yaklaşık 11 gün daha erken tamamlanması söz konusudur. Mevzubahis 11 günlük fark, 3 yılda yaklaşık 1 aya, 33 yılda bir yıla ulaşır. (Unat, 2004: 3) Ay yılının güneş yılına göre her sene 11 gün kayması, bu takvime ait ayların 33 yıl boyunca tüm mevsimleri dolaşması demektir. Buna karşın güneş takvimleri mevsimlere paralel giderler. Bu takvimde, görünürde güneşin dünya etrafında, gerçekte ise dünyanın güneşin etrafında yaptığı tam bir devir dikkate alınır. (Akgür, 2006: 181) Güneş takvimlerinde yıl; ilkbahar ılınımı, sonbahar ılınımı, kış ve yaz gündönümleri gibi belirgin değişim noktalarının tespitiyle hesaplanır. (Akgür, 2010: 487) Güneş

takvimleri, zirâî işler ve dolayısıyla vergi işlemlerinin takibi için en uygun takvimlerdir. (Bourgoing, 2015: 12)

Ay yılının, güneş yılına göre yaklaşık 11 gün kadar eksik olması, (Çağatay, 1978: 118) bu nedenle ay takvimlerinin mevsimleri takip etmiyor oluşu, bu takvimleri mevsimlere uydurmaya dönük arayışları da beraberinde getirmiştir. Böylece ortaya ay-güneş takvimleri denen karma takvimler çıkmıştır. Bu karma takvimlerde ayların mevsimlere paralel hale getirilmesi için, 13. ay eklenmesi söz konusuydu. (Akgür, 2010: 489). Mezopotamya takvimi, Roma Cumhuriyet takvimi, İbrani takvimi bu tarz takvimlerdendi (Bourgoing, 2015: 42). İslâm öncesi Hicaz Arapları için de aynı durum söz konusuydu. Kullandıkları ay takviminde ay yılının mevsimlere uymaması, panayır ve hac günlerinin sürekli kaymasına neden oluyordu. Bu durumun önüne geçmek ve ayları mevsimlere sabitlemek için Yahudi takviminde olduğu gibi bazı yıllara 13. ay eklenmesi yoluna gidildi. Cahiliye Arap takviminde ayrıca ayların 29 ya da 30 gün çekişlerine de müdahale ediliyordu (Akgür, 2010: 489).

Diğer yandan, güneş takvimlerinin geliştirilmesine dönük çabalar da devam etti. Tarihteki ilk güneş takvimi M.Ö. 238 tarihli Mısır-Konopus takvimi olarak karşımıza çıkar. Günümüzde kullanılan Gregoryen takviminin öncüsü olan Jülyen takvimi, tarihin ikinci güneş takvimidir. Roma kökenli oluşu nedeniyle Rûmî takvim olarak da tanınan bu takvim, yaygın şekilde bilinen adını, geliştirilmesi yönünde emir veren Jül Sezar'dan almıştır. Milattan önce 46 yılında Roma takviminde reform yapmaya karar veren Sezar, takvim düzenleme görevini İskenderiyeli gökbilimci Sosigenes'e vermiş; Sosigenes, Jülyen takvimini Konopus takviminden hareketle geliştirmiştir. (Akgür, 2006:39, 183) Ne var ki, yıl uzunluğu 365 ve 1 çeyrek gün olarak belirlenmiş olan takvim, her sene 11 dakika, 14 saniyelik fazlalık içeriyordu ve bu fazlalıklar Jülyen takviminin zaman içerisinde geri kalmasına neden oluyordu. Jülyen (Rûmî) takvimi, Papa XIII. Gregorius tarafından toplanan bir astronomi kurulunca 1582'de gözden geçirildi. Takvimdeki söz konusu fazlalıkların birikmesinden doğan arayı kapatmak için toplanan kurul, 325'ten 1582 yılına kadar ortaya çıkmış olan 10 güne varan geri kalışın düzeltilmesi için, Jülyen takvimini, bir saatin ileri alınması gibi bir uygulamayla 4 Ekim 1582 Perşembe gününden, 15 Ekim Cuma gününe ilerletmiştir (Çağatay, 1978: 122). Yapılan düzenlemeyle takvimde ortaya çıkan bu yeni duruma, Gregorius'un yaptığı öncülükten dolayı Gregoryen adı verilmiştir. Jülyen takvimindeki yanlıgıyı başarıyla gideren takvimlerden bir diğeri de, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın emriyle Ömer Hayyâm başkanlığında kurulan astronomi heyetinin ürünü olan ve Gregoryen takvim düzenlemesinden tam 503 yıl önce yapılan Celâlî takvimiydi (Çağatay, 1978: 122; Akgür, 2006:36). Gregoryen takvimi 1582 reformuyla ortaya çıkmasına rağmen, günümüzde meşhur olan milâdilik vasfı, ona 6. yüzyılda yapılan bir düzenlemeden miras kalmıştı. İslam dünyasında daha çok milâdî vasfıyla tanınmış (Akgür, 2006:6, 214) olan Gregoryen takvimi, Avrupa'nın 16. yüzyıldan 19. yüzyıla dek izlediği yayılmacı politikayla tüm dünyada (Bourgoing, 2015: 94) yaygınlaştı ve 1925 yılı itibarıyla Türkiye Cumhuriyetinde de "Milâdî Takvim" adıyla resmî olarak kabul edildi. (Özсарay, 2019: 38).

Zamanın bölümlenmesinde çeşitli yöntemler olarak ortaya çıkan takvimlerin kültürel kimlikle de ilişkisi vardır. (Günay, 2006:241) Nitekim Romalılar, Milattan önce 46 yılında Mısır'dan alarak geliştirdikleri güneş temelli Jülyen takvimini, hâkimiyetleri altına aldıkları bölgelere yaydıklarında, Yahudiler tüm Akdeniz bölgesinin kabul ettiği bu takvime direnmiş, kendi ay takvimlerine sadık kalmışlardı. Stern, Yahudilerin takvimlerindeki bu ısrarını, kendilerini Roma kültüründen ve giderek genişleyen Greko-Romen dünyasından ayırmaya yönelik bilinçli bir girişim olarak (Stern, 2001: 45) değerlendirir. Takvim hesabının teknik bir arayıştan ibaret olmadığını dile getiren Stern, bunun bir toplumda zamanın nasıl yaşandığını ve kullanıldığını belirleyen, bazen toplumun kendine özgü kimliğini şekillendiren bir tercih olduğuna dikkat çekerek, takvimin insanın zamanı kavramsallaştırmasının ve dolayısıyla yaşadığı deneyimleri büyük ölçüde anlamlandırmasının bir yolu olduğuna dikkat çekmektedir. (Stern, 2001: 5)

Yukarıda belirtildiği üzere, tabiatı itibarıyla mevsimlere paralel gitmeyen ay takvimlerinin mevsimlere uydurulması amacıyla yapılan müdahalelerle, bu takvimler saf ay takvimi olma vasıflarını yitirmiş; ay-güneş takvimleri ortaya çıkmıştı. Bu tür takvimlerde Yunanlı bilim adamı Meton'a atıfla Meton çevrimi denilen, 19 güneş yılının aşağı yukarı 235 kameri aya denk geldiğinin tespitine dayanan bir denklik çevrimi kullanılıyordu (Akgür, 2006:2). Babililer ve Çinlilerin de keşfettiği bu çevrimle ay takvimi hem ayı hem de güneşi temel alan bir takvime dönüştürülmüştü. Bourgoing, Milattan sonra 4.

yüzyılda, dinsel nedenlerden ötürü Yahudilerin de bu çevrimden yararlanarak geleneksel ay takvimlerini mevsimlerin ritmine uyarladıklarını (Bourgoing: 2015, 22-23,70) aktarıyor. Milâdî 1. yüzyılda (Stern, 2001: 45-47) Roma'nın güneş takvimi Jülyen'e direnen Yahudilerin, takvimlerini nihayet güneş çevrimine uyarladıkları, saf ay takviminden vazgeçtikleri görülüyor. Aynı yöntem Cahiliye dönemi Arapları tarafından da benimsenmiş ve nesî adı verilen bu müdahalelerle saf ay takviminin tarihe karışması söz konusu olmuştur.

İslam'ın tarih sahnesine çıkışıyla saf ay takvimi Hicrî takvim adıyla yeniden doğmuş oldu. (Akgür, 2004: 7) Bu takvimin ilk işareti, Tevbe Suresi'nin 36-37. ayetleri üzerine, Hz. Peygamber'in, Hicretten 10 yıl sonra Zilhicce ayında (631) vuku bulan Veda haccında irat ettiği hutbede verildi.¹ (Hamidullah, 2000: 671) Bu hutbede, cahiliye dönemi Araplarının, nesî uygulamasıyla saf ay takvimi olmaktan çıkarıp karmaşık hale getirdikleri takvimin artık aslına döndüğü ilan olundu. "Doğrusu Allah'a göre ayların sayısı, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısına uygun olarak on ikidir" mealindeki Tevbe Suresi'nin 36. ayeti ve Hz. Peygamber'in veda hutbesindeki "İşte zaman şimdi Cenab-ı Hakkın semâvât ve arzı halk ettiği gündeki hal ve heyetine döndü" (Cevdet, 1300:34) şeklindeki sözleri, bu takvimi göklerin ve yerin yaratıldığı günkü safiyetine bağlamakta ve ona büyük bir ayrıcalık sağlamaktaydı.

Hicri takvimin uygulamaya geçirilmesi ise, Hicretten 17 sene sonra (Milâdî 622) Hz. Ömer'in hilafeti zamanında gerçekleşmişti. Bu takvim, hicretin vuku bulduğu yılın başlangıcı olan ve 16 Temmuz 622 Cuma gününe tekabül eden Muharrem ayının 1'iyle başlatılmıştır. O zamana kadar yılları, Fil Vakasını takvim başlangıcı kabul ederek sayan Araplar, bu uygulamayla birlikte hicretî takvim başlangıcı olarak benimsemişlerdir. (Cevdet, 1300:35) Oneill, Hicri takvimin ay takvimleri içinde günümüze dek ulaşmış en yalın takvim olduğunu (Oneill, 2001: 62) ifade eder. Hamidullah ise, nesî uygulamasının ilgası ile kamerî takvimin mevsimler karşısında eskiden olduğu gibi serbest kaldığını belirtir. Güneş yılına göre meydana gelen kaymanın, Ramazan orucu ve Hac ziyareti gibi ibadetlerin farklı mevsime gelecek şekilde değişik günlere tekabül etmesine fırsat verdiğini söyler. Ayrıca bunun da beşer karakterine gayet uyumlu olup bu durumun yalnız bir bölge toplumunun değil, bütün dünya toplumlarının alakasını celbetmeye vesile olduğunu (Hamidullah, 1967: 54) dile getirir. Cevdet Paşa da, şayet kamerî ay başlangıcı için sadece gözleme dayalı ictima'nın (kavuşumun) temel alınması söz konusu olsaydı, oruç ve hac zamanlarının tayini için daima bilim adamlarına muhtaç olunacağını belirtir. Ay başlangıcında hilalin gözle tespitini, çöldeki aşiretlerden, dağ başındaki kabilelere kadar İslam'ın Müslümanlara sağladığı bir kolaylık olarak görür. Ona göre, bu durum, ruhban sınıfı olmayan bu dinin hikmetine de pek uygun düşmektedir. (Cevdet, 1300: 34-35) Hicri takvimde ay başlangıcının, uzmanlık isteyen içtima (kavuşum) ile değil, hilalin görünmesiyle (rü'yet) başlaması esastır. Bununla beraber, Müslümanlar devlet teşkil etmeye başladıkları zamanlardan itibaren (rü'yetin yanı sıra), ayları alet ve hesap ile (rasat) tespit etme yoluna da gitmişlerdir. (Acar, 2018:445) İslam astronomları kronoloji bakımından ıstilahî (kuramsal) sene adıyla kamerî bir sene tesis ederek, bütün astronomik hesapları buna göre yapmışlar ve tarihi vakaları bu kamerî seneye göre tayin etmişlerdir (Dilgan, 1957:13).

Türkler de İslam medeniyetine giren diğer toplumlar gibi Hicrî takvimi benimsemişlerdir. Osmanlılarda da, dini vecibelerin yerine getirilmesinde kullanıldığı gibi devlet işlerinde de uzun süre Hicri takvim kullanmıştır. Cevdet Paşa, vergilerin toplanmasında merkezin yükünü hafifleten zeamet ve tımar sistemi nedeniyle önceleri bir güneş takvimine ihtiyaç duyulmadığını fakat bu sistemin kaldırılması ile birlikte durumun değiştiğine dikkat çeker. Zira vergi toplama ve maaş ödemelerinin hazine tarafından deruhte edilmesine başlanmasıyla; gelirlerin güneş yılı ve mevsimlere göre olup, giderlerin önemli bir kısmının ay yılı esasına bağlı olarak sarf ediliyor olması karşısında hazine hasar görmeye başlamış ve nihayet bir güneş takvimi kullanmaya mecbur kalınmıştır (Cevdet Paşa, 1300: 44; Sahillioğlu, 2011: 79). Osmanlılarda, yükselme devirlerinde hafif olan bu problemin etkileri, duraklama ve gerileme devirlerinde daha büyük olmuştur (Sahillioğlu, 2011:88). Esasen, İslam devletlerinde, Abbasiler devrinden başlayarak farklı zamanlarda ve türlü adlarla Hicrî-Kamerî takvimin yanında, malî işlerde kullanılmak üzere mevsimlerle alakalı güneş esaslı takvimler de kullanılmaktaydı. (Unat, 1943: 7).

¹İşte zaman şimdi Cenab-ı Hakkın semavat ve arzı halk ettiği gündeki hal ve heyetine döndü. Sene on iki aydır, bunların dördü haram aylardır artık ne nesî var ne de yanılır sayı var. Hac dahi bundan böyle Zilhiccededir." (Cevdet:34)

Osmanlı maliyesinin sene hesabında kamerî takvime sadık kalıp, ayları güneş takvimine göre takip etmeye çalışmasını, tarihte eşine rastlanmamış, gayri makul bir uygulama olarak değerlendiren Cevdet Paşa, Babilliler, Yahudiler ve Cahiliyye Arapları gibi toplumların, mevsimlere paralel yürütmek için aylara yaptıkları eklemeyi hatırlatıp, bu toplumların, takvimlerini saf ay takvimi olmaktan çıkararak uygulamalarının, sebep olduğu karışıklıklara rağmen bir derece makul olduğunu ifade eder. Paşa, bu hususta bir denge kurmak ve belirsizlikleri gidermek amacıyla, dinî gereklilikler için kullanılan hicrî kamerî takvim yanında bir de devlet işlerinde kullanılmak üzere müstakil bir güneş takviminin benimsenmesi gerektiğini ileri sürer ve böyle bir takvim için Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah tarafından yaptırılan Celâlî takvimini örnek gösterir. (Cevdet, 1300: 43- 47). Esasen hesapça çok başarılı olan bu takvimin Cevdet Paşa'ya göre tek kusuru, aynı zamanda İslam dünyasında da geniş kabul görmemiş olmasının sebebi, hicretî başlangıç almamış olmasıydı. (Cevdet,1991:241) Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın da, (1839-1919) Cevdet Paşa paralelinde, Osmanlı Devleti'nde takvim reformuna duyulan ihtiyacı gidermeye dönük yaptığı bir dizi çalışma (Uçarol, 1996, 448) tamamına ermemiş, ay ve güneş takvimlerini uyum içinde düzenleme süreci iç ve dış sebeplerle istenen yönde gelişmemiştir. Önceleri maliyeye sınırlı olan Jülyen (Rûmî) esaslı Malî takvim, 1839 Tanzimat'tan sonra maliye dışında da kullanılmış; 1917'de takvimde 13 günlük atlama yapılarak Gregoryen-Milâdî takvime uyarlanmıştır. 1918'de ise 1 Mart olan sene başı 1 Kânunusânî'ye (1 Ocak'a) alınmış, Cumhuriyetin ilanından sonra ise, 1926'da takvimde miladın başlangıç kabul edilmesiyle birlikte Hicrî takvim kullanımdan kaldırılmıştır. (Özsaray, 2019: 32-33; Umur, 1990: 214-215). İmparatorluktan ulus devlete geçerken gündelik hayatta yaşanan pek çok değişiklik, takvim ve zaman mefhumlarını da etkilemiş ve geleneksel olandan modern olana doğru yön değiştirme bu alanda da görülmüştür. Buraya kadar takvim çeşitleriyle kronolojik yönüne ağırlık verdiğimiz araştırmamızın bundan sonraki kısmında, zamanın algı ve anlamına ilişkin metafizik boyutuna değinmeye çalışacağız.

Tarihsel Zaman

Karl Jaspers, insanın başlıca faktörünün “tarihîlik” (Geschichtlichkeit) olduğunu, onun bu karakteri ile başka varlıklardan ayrıldığını belirtir. (Akt. Ülken, 1968: 278) İnsanın daha çok olaylar boyutunda fark edilen tarihîliği, fiziksel-doğal zamanın ölçülmesiyle elde edilen kronolojik zaman sayesinde mümkün olur. Burası kronoloji bilgisine dayanmakla birlikte, zamanın tarihsel olaylar bakımından değerlendirildiği katmandır. Bu, Mengüşoğlu'nun doğal varlık-alanındaki ilkelerin de rol oynadığını söylediği fakat insanın eylem ve başarılarıyla birlikte ortaya çıkan tarihsel varlık alanı (Mengüşoğlu, 2003:161) olarak nitelendirdiği alana ilişkin tarihsel zaman katmanıdır. Mengüşoğlu'na göre, bu alan çerçevesinde, insan tarafından ortaya konulan tarihsel zaman, fiziksel-doğal zaman gibi homojen ve tekdüze akıp gitmez. Çünkü fiziksel zamanın tersine olarak, başka bir içi, başka bir niteliği vardır (Mengüşoğlu, 2003: 161). Koselleck ise, kronolojinin, “tarihsel zaman” olarak adlandırılabilir şeyin içeriğini belirleyemeyeceğini söyleyerek, tarihsel zamanı kronolojiden ayırır (Koselleck, 2004: 1). Mengüşoğlu tarihsel varlık alanında olup biten olayların kendisinden sonraki olayları etkilediğini, bu sebeple bunlar hakkında bilgi ve bilinç sahibi olunması gerektiğine dikkat çeker. Zira tarihsel varlık alanında hedefler ve amaçlar; bu amaçlar ve hedeflere göre araçların seçilmesi gündeme gelir. Gerektiğinde asıl amacın gerçekleşmesi yolunda önemsiz olanların ortadan kaldırılması söz konusudur. (Mengüşoğlu, 2003: 173) Mengüşoğlu burada, olayların öncelik-sonralıklar etrafında amaçlar ve araçlar bakımından kurulan çok yönlü ilişkiler arasındaki gerilimin esas yüklenicisi olan insan bilincinin tarihsel zamandaki belirleyiciliğine dikkat çekmektedir. Durmuş Hocaoğlu da, tarihsel realitenin gerçekliğini, sadece insana has olan geçmişi kavrama yeteneği “intellect” sayesinde kazandığını vurgulayarak, bilince dikkat çeker ve “Tanrının mahlûku olan insanın” fiziksel zamanı böylece tarihi zamana dönüştürdüğü (Hocaoğlu, 2002: 45) altını çizer.

Hocaoğlu, tarihsel zamanı, şimdi ve burada olandan ibaret tek boyutlu fizikî zamanın karşısına konumlandırır ve tarihî realitenin, şimdi ve burada olan fizikî realitenin aksine, olmuş ile olmakta olanı birlikte gören kapsayıcı bir anlayış olduğuna dikkat çeker. (Hocaoğlu, 2002: 41-44) Koselleck, tarihsel zaman anlayışının doğduğu noktayı görmek için, bakışlarımızı, zamanın tarihsel varlık olan insanda sübjektif olarak tezahür ettiği yere; geçmiş ve gelecek arasındaki o yakalanması zor olan şimdideki ilişkiye yöneltmemiz gerektiğini söyler. (Koselleck, 2007: 111). Koselleck, “yaşayabilmek için geçmiş ve geleceği koordine etme zorunluluğu her insanın doğasında vardır”, der. İnsanlar ve toplumların, eskiye dair hatıralarının bulunduğu, davranışlarını belirleyen bir deneyim alanına sahip olduklarını ve

hareket etme biçimlerini, bu deneyim alanıyla geleceğe dair belirli beklentilerinin ufukları arasında kurduklarını dile getirir. Böylece tarihsel zamana gelecek boyutunu da katmış olan Koselleck'e göre tarihsel zaman, geçmiş ve gelecek boyutları arasında meydana gelir ve kendini geçmişin deneyimiyle geleceğin beklentisi arasındaki farkın bizzat değişimiyle gösterir. (Koselleck, 2007: 111).

Koselleck, kronolojinin sağladığı çok sayıda verinin, önemli tarihler ve dönüm noktalarındaki perspektif değişikliklerine bağlı olarak yorumlandığına dikkat çekmektedir. (Koselleck, 2007:160) Düşünür, burada bir yandan tarihsel varlık alanını oluşturan olayların, dönüm noktası teşkil eden belirgin olaylar temelinde tasnif edilip düzene konulduğunu ifade ederken, diğer yandan bu düzenin, değişen perspektiflere göre farklılık arz edeceğine de işaret etmektedir. Perspektif değişikliği, insanlar ve toplumlar arasında tarihsel zamanın algılanması ve yorumlanmasında farklılığa sebep olabilir. Bunun yanında tarihsel zaman anlayışındaki bu değişim kendini, belirli bir insan ve toplum bünyesinde de gösterebilir.

Koselleck, Batı'da tarihsel zaman yorumu hususunda bu tarzda önemli bir değişiklik yaşandığını ifade etmektedir. Bu değişim gerçekleşene kadar Hristiyan perspektifiyle değerlendirilen dünyada, dünyanın gelmesi beklenen sonuna (kıyamet) kadar günahkâr insanların değişmeyeceği kabul edildiği için, deneyimlerden elde edilen genel tarihsel anlayış, geleceğe yeni bir şey getirmemekte ve dolayısıyla insana bağlı sosyal yapılarda herhangi bir değişiklik de beklenmemekteydi. Dolayısıyla bu çağlarda gelecekte umulacak her şeyin, geçmişin deneyimlerinden yola çıkarak tahmin edilmesinde pek bir zorluk yoktu. (Koselleck, 2007: 112) Geçmiş ve geleceğin neredeyse hiçbir sürprize yer bırakmayacak şekilde birbirine benzediği bu anlayışta zamanın döngüsel bir nitelik arz ettiğini belirten Koselleck, adeta bir çemberi andıran bu zaman algısının, Batıda 18. yüzyılın sonlarından itibaren ciddi bir değişime uğradığına dikkat çeker. Bu dönemde, Batıda o zamana kadar mevcut olan geçmiş tecrübesi ile gelecek beklentisi arasındaki mesafe açılmaya başlamış ve yeni bir zaman anlayışı ortaya çıkmıştır. Koselleck'e göre değişim şöyle bir süreç izlemiştir:

Batıda önceleri Hristiyanlığa ait, geleceğinde kıyamet fikrinin olduğu bir zaman algısı hâkim iken, kilisenin propagandasını yaptığı, dünyanın sonunun geleceğiyle ilgili kehanetlerin boşa çıkması, kiliseye yönelik ciddi bir hayal kırıklığına neden olmuş ve alışılmış beklenti ufkunda bir sarsılma meydana gelmiştir. Hayal kırıklığına uğramışlığın doğurduğu belirsizlik içinde birkaç nesil değişirken, Hristiyanlığın dünyaya zıt istikametteki beklentileri ile dünyevi deneyimler birbiriyle çelişmeden bir müddet devam etmiş, nihayet "ilerleme" olarak algılanan bir dizi gelişmenin ortaya çıkmasıyla Batı toplumunun önünde yeni bir beklenti ufku açılmıştır. Manevi derinleşmenin (profectus) yerini dünyevi ilerlemenin (progressus) almasıyla tamamlanan bu süreçte, önceki inanişe göre ancak ahirette ulaşılabilecek olan bütünlük fikri, bundan böyle yerini dünyanın iyileştirilmesi fikrine bırakmış; ahir zaman korkusu da önü açık bir geleceğin doğuracağı muhtemel tehlikelerle yer değiştirmiştir. (Koselleck, 2004: 265).

Türk İslam Kültüründe Zaman Algısı

Batıda ortaya çıkan bu yeni zaman anlayışı, 18. yüzyıl sonuna kadar benimsenen mebd'e ve meâda bağlı Hristiyan kronolojisine dayalı zaman fikrinin terk edilmesiyle gündeme gelen 'açık geleceklî' bir zaman anlayışıdır. Batı medeniyetinin güç kazanmasıyla neredeyse tüm dünyaya yayılmış olan bu anlayış Eski Yunan, Mısır ve Hint'te hâkim olan sonsuz çevrimli dairevi zaman anlayışıyla (Uysal, 1959: 200) karşılaştırıldığında, daima ilerleyen düz çizgi imajıyla ondan ayrılır. Allah'ın mahlûkatı ilkin yarattığı ve dünya hayatının son bulmasıyla ebedî olan âhiret hayatını başlatacağı dönem anlamına gelen mebd'e ve meâd (Özervarlı, 2003: 211) fikrinin, insanlığın gelecek ufkundan kaldırılmasının, beraberinde varılması beklenen bir 'hakikat' fikrini de yok edecek nitelikte olduğunu söylemek yanlış olmaz. Ki bu ihtimal, tarihsel zaman anlayışının değişimi neticesinde ortaya çıkabilecek sonuçların ne kadar geniş çaplı olabileceğine işaret etmesi bakımından da oldukça önemlidir.

Hilmi Ziya Ülken, Müslümanlık ve Hristiyanlık gibi üniversal dinlerin, tıpkı insanın yaşama yönünün ihtiyarlamaya ve ölüme doğru olduğunu hissetmesi, ömrünün sonlu olduğunu bilmesi gibi, yaratılışla başlayan ve âlemin sonuyla biten bir zaman şuuruna sahip olduğunu ifade eder. Bu sosyal şuurun, âlemin ömrünün başladığı ve biteceği şeklinde "mebd'e ve meâd" inancına bağlı bir zaman fikrinden kaynaklandığına dikkat çeken Ülken, Batıda gelişen yeni zaman anlayışını tek hat üzerinde geçmişten geleceğe doğru, başı ve sonu belirsiz şekilde uzanan bir anlayış olarak görür. Ülken'e göre bu anlayış şuurun bir sezgisi değil, ilmin bir verisidir. Bu zaman fikri, Rönesans ve özellikle 19.

yüzyıldan sonra, tabiat ve insan bilimlerinin gelişmesi ve evrim düşüncesi sayesinde ortaya çıkmıştır. Bütün bunlar, kutup kâşiflerinin cesaretini ölçüsüzce aşarak gezegenleri fethe giden çağdaş insana, korku ve cüretin iç içe olduğu bir şuur vermiştir. Bu şuurun temelinde, geleceğe çevrili zaman boyutunun sonlu olmayışı yatmaktadır. O bu şuur “insanda tatminle sona eren organik arzuları, bir hedefe erişince doyan sosyal gayeleri aşan, sonsuz, gayesiz, fayda gütmeyen bir arzu (Passion) şuurunu” olarak niteler. (Ülken, 1968: 280-281). Ülken, semavi dinler olan Hıristiyanlık ve İslam’ın, bu büyük passion’un gücünü ilahi aşk şeklinde yorumlayıp ilahi sonsuzluğa duyulan bir arzu olarak gördüklerini ve bu anlayışla söz konusu gücü sonsuz varlığa yönettiklerini belirtir. Bu hususta bir takım Hıristiyan mistikleriyle, Mevlânâ, Ferîdüddîn Attar, Molla Câmî gibi Müslüman mutasavvıfların eserlerini örnek verir. (Ülken, 1968: 414)

Zaman algısındaki farkların yansımaları, Ülken’in mistiklerle örnekleyerek sonsuz varlığa yönelmek şeklinde ifade ettiği bireysel anlam arayışları yanında sosyal planda da karşımıza çıkar. Nitekim İslam medeniyetinin, Batıda Hıristiyan çevreler dışında genel olarak terk edilmiş olan mebd’ ve meâd temelli zaman anlayışına bağlı olduğu, moderniteyle beraber tüm dünyaya yayılmış olan Batılı zaman anlayışının dışında kaldığı söylenebilir. Bu anlayışta başlıca amaç, zamanda teknik bakımdan daima ileri gitmek değil, anlamda yani varoluş gayesinde derinleşme olarak ortaya çıkmaktadır. Hocaoğlu teknik ilerlemeyi temel alan düz çizgi şeklindeki Batılı zaman anlayışını eleştirirken zaman ekseninde her bir noktanın, zorunlu olarak, kendisinden bir önce gelenden daha ileri, bir sonra gelenden daha geri olacağına dair peşin kabule karşı çıkar ve tarihte ‘ileriye gitmek’ için zaman zaman ‘geriye dönüşlerin’ kaçınılmaz olabileceğine dikkat çeker. (Hocaoğlu, 2002: 39) Hocaoğlu, teknikle hikmeti, nicelikle niteliği birbirinden ayıran bir örnek olarak Karl Jaspers’in, tıp biliminin Hipokrates’in çağına kıyasla çok ileride olduğu halde, bugünkü felsefenin Platon’a kıyasla aynı durumda olduğunun söylenemeyeceği; belki daha da gerisinde bulunulmakta olduğu şeklindeki sözlerini nakleder. (Hocaoğlu, 2002: 39).

İslam medeniyeti ve Türk İslam kültüründe de benzer şekilde, insanoğlunun yeryüzü macerasının ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem’le başlayan bir süreç olduğu ve bu sürecin, zirve noktasını Hz. Peygamber’le bulmuş olduğu anlayışı vardır. Buna göre zamanın gayesi, peygamberler silsilesiyle açığa çıkan insanî-ahlakî niteliklerin Hz. Peygamber’in şahsında kemâl halinde tecellisini bulması olarak ortaya çıkar. Nitekim bu zirveye varış, Hz. Peygamber’in, “Ben, güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim” (el-Muvatta’, “Hüsnu’l-Huluk”, 8) şeklindeki sözü ile Veda haccındaki hutbesinde irat ettiği, “İşte zaman şimdi Cenab-ı Hakkın semâvât ve arzı halk ettiği gündeki hal ve heyetine döndü” sözüyle paralellik arz etmektedir. Nitekim mebd’ in zikredildiği, bir anlamda meâda da işaret edildiğini dile getirebileceğimiz bu sözlerle birlikte nesî uygulamasından dolayı uzunca bir bozulma süreci yaşamış olan zamanın kamerî takvime göre ölçümünün tekrar düzene kavuşturulmuş olması da dikkat çekicidir. Böylece Hicrî takvimin yeniden düzenlenerek saf ay takvimi hüviyetini kazanması ve kâinatın yaratılış zamanına yeniden bağlanması söz konusu olmuştur. Bunun yanı sıra, Hicrî takvimin ihtiva ettiği kutsal aylardan Recep ayının 27. gecesinde Hz. Peygamber’in dünya zamanının ötesine çıkışının vuku bulduğu Miraç hadisesi ve Ramazan ayının son on günündeki “bin aydan daha hayırlı” (el-Kadr 97/1-3) olan Kadir gecesine gibi örnekler, İslam medeniyetinin, mebd’ ve meâda bağlı dairevi dünya zamanının yanı sıra, ‘zaman üstü bir zaman’ şeklinde ifade edilebilecek müstakil bir zaman anlayışına sahip olduğuna da işaret etmektedir.

Bourgoing’in uluslararası ilişkiler açısından dünyanın iktisadi zaman çerçevesine dönüştüğünü ve tüm dünyanın bilgi-işlem sisteminde kullandığını (Bourgoing, 2015:94) belirttiği güneş takvimlerinin en yaygın olan Gregoryen (Miladî) takviminin, modern zaman anlayışının yayılmasına, doğrudan olmasa da, dolaylı hizmet ettiği söylenebilir. Bununla birlikte “güneş ve ay bir hesaba göre hareket etmektedir.” (er-Rahman 55/5), “güneşi aydınlatıcı, ayı ise aydınlık yapan, yılların sayısını ve hesaplamayı bilirsiniz diye ona menziller belirleyen O’dur.” (Yunus 10/5) mealindeki ayetlerden de anlaşılacağı üzere, İslam medeniyetinde güneş de ay gibi bir zaman göstergesidir. Tarih boyunca birçok toplumun ay takvimlerini mevsimlerin ve dolayısıyla güneşin ritmine uydurma yönünde sarf ettikleri çabalar ile mevsimlere paralel bir takvimin yıllık zaman için sıkı düzen gerektiren tarım işlerinde zorunlu (Bourgoing, 2015:24) oluşu hatırlanacak olursa, güneş takvimlerinin ticari hayat ve vergi döngüsü için daha elverişli olduğu anlaşılır.

Dönemlendirmeler

Koselleck'in geçmiş ve gelecek zaman arasındaki şimdinin geriliminde ortaya çıktığına işaret ettiği tarihsel zamanın bir kanadı olan geçmiş zaman, belirli olaylara değer yüklemek suretiyle tasnif edilmektedir. Bu tasnifler dönemlendirmelerdir. Le Goff, insanın içinde yol aldığı zamana egemen olma istek ve ihtiyacına cevap veren dönemlendirmeleri tarihçiler için vazgeçilmez bir araç olarak görür. (Le Goff:102-103) Dönemlendirmelerde, kültürel tercihler ve değişen perspektiflere göre farklılıklar ortaya çıkması tabiidir. Nitekim zamanı mebd'e ve meâd fikrine bağlı kalmadan sonsuz düz çizgi olarak anlayan modern anlayış ile mebd'e ve meâda bağlı bir anlayışı yaşatan Türk İslam medeniyetinin zaman anlayışları farklıdır ve bu farkın zaman taksim ve tasnifleri olan dönemlendirmelere yansımaları kaçınılmazdır. Milâdî altıncı yüzyıldan itibaren tarihin uzunca bir sürecinin, Hz. İsa'nın doğumunun merkeze alınmasıyla milattan önce ve sonra şeklinde bölümlenmesi; Cevdet Paşa'nın, "Âdem çağından İslam asrına kadar geçen zamanlar eski tarih olup sonrası yeni çağdır" (Cevdet, 1991: 242) şeklinde ifade ettiği Hz. Peygamber'in hicretini merkeze alarak ortaya konulan Cahiliye ve Asr-ı Saadet bölümlenmesi; yine modern Batı tarih anlayışında ortaya çıkan Eski Çağ, Orta Çağ, Rönesans ve Aydınlanma gibi dönemlendirmeler (Görgün, 2020: 127); tarihsel zaman üzerinde değişen perspektiflere bağlı olarak ortaya konulan farklı tasniflere örnektir.

Koselleck'in belirttiği üzere, insanlar gibi toplumlar da varlıklarını devam ettirmek bakımından geçmiş ve gelecek arasında yaşadıkları her bir 'şimdi' üzerinde çeşitli kararlar almak durumunda olmuşlardır. Zamanın, yeryüzündeki pratik ihtiyaçlara dair işlerin planlanması amacıyla ölçülüp, takvimler aracılığıyla kronolojik hale getirilmesi yanında, fizik ötesi ve kendilik bilinciyle de kuvvetli ilgisi buradadır. Bıçak'ın, insanın kendi varoluşunu, köken, süreç ve gaye bağlamında temellendirmesi olarak tanımladığı kendilik bilinci (Bıçak, 2019:213) doğal olarak zaman üzerine düşünmeyi beraberinde getirir. Dolayısıyla, zamanı algılamının, zaman üzerinde yapılan tanımlama ve tasarrufların doğrudan ve dolaylı olarak kendilik bilinciyle ilişkisi göz ardı edilemez. Görgün, modern dönem ya da çağdaş dünya denilen dünyanın düşünsel zemininin, onun kendini merkeze almak suretiyle tarih üzerinde yaptığı tasarruflardan ibaret olduğunu belirtir ve böylece tarihsel zaman ve kendilik bilinci arasındaki ilişkinin önemine vurgu yapmış olur. Eski Çağ, Orta Çağ, Modern Çağ gibi Batı merkezli dönemlendirmelerin Batı'nın kendisini tanımlarken yararlandığı zaman tasarrufları olduğuna dikkat çeken Görgün, neticede bu dönemlendirmelerin, Müslümanları tarihte var olmuş etkin bir güç olmaktan çıkardığına ve bu tasniflerin hakikat açısından sorgulanması gerektiğine dikkat çekmektedir. (Görgün, 2020: 27)

Zaman anlayışında tercih edilen perspektife bağlı olarak tarihsel zamana ilişkin geliştirilen zaman tasniflerine yönelik farkındalığı; yenilenme, geçmiş zamana nüfuz etme kabiliyeti ve geleceği planlama ufku şeklinde bir fikrî canlılık işareti olarak görmek mümkündür. Öte yandan bu tarz ilgilerin yokluğu ise yüzeysellik, genellemecilik, kritik etmeden alma şeklinde ortaya çıkan çeşitli idrak zaafalarının altında yatan sebep olarak gösterilebilir. Bir medeniyetin, farklı tarihsel süreçlere ve zaman anlayışlarına sahip toplumlar tarafından belirlenmiş dönemlendirmeleri, kendi zaman anlayışından hareketle değerlendirmeye tabi tutmaksızın almasının, o medeniyet dairesindeki kültürlerin kendilik bilincine katkı sağlayacak bir yol olduğunu söylemek mümkün değildir.

Dönemlendirmelerin, yaşanan olayların ardından, geriye dönük olarak yapıldığı (Koselleck, 2002: 164) ve tarihsel zamanın hali hazırda devam etmekte olan bir süreç olduğu dikkate alınacak olursa, mevcut dönemlendirmelerin anlaşılmasının yanında bunların genelden özele doğru geliştirilip yenilenmesi, tarihsel zaman bilincinin canlı tutulması anlamına gelecektir. Bu doğrultuda ortaya konulmuş çalışmalara Teoman Duralı'nın İlk Çağ, Orta Çağ, Yeni Çağ kavramlarını yeniden yorumladığı tasnif denemesi, (Duralı, 2000: 57-58), "İslam Düşünce Tarihi İçin Bir Dönemlendirme Önerisi" (Üçer, 2017) ve Tarih Yazımında Dönemlendirme Meselesi (Malhut, 2021) gibi çalışmalar örnek verilebilir.

İslam medeniyetinin kendine özgü gelişiminin dikkate alındığı bir temelde, mevsim ötesi hicrî takvim ile mevsimlere paralel yürüyen milâdî takvim kronolojileri kullanılarak, tarihsel zamanın farklı alanlarında yeni dönemlendirme teklifleri üretilebilecektir. Bu dönemlendirme tekliflerinin, Koselleck'in ifadesiyle tarihsel zamanın geçmiş tecrübesi ile gelecek ufku arasındaki 'şimdide yaşayan' insan ve toplumların hem kendilik bilincine teorik olarak hem de sosyal düzenlerine pratik yönden canlılık temin etmesi beklenir.

Sonuç

Bu çalışmada, genel olarak tarihsel zaman bağlamında, zamanın, varoluşu anlamlandırmada arz ettiği öneme dikkat çekilmeye çalışılmış; pratik ihtiyaçların yanı sıra zamanın kendilik bilinciyle ilgili olarak ele alınmasına duyulan ihtiyaç dile getirilmiştir. Daha özelden ise, Batı ve İslam medeniyetlerinde zamanın nasıl algılandığı konusu objektif ve sübjektif olarak yani kronolojik ve tarihsel boyutlarıyla ele alınmıştır. Kronolojik boyutta ay ve güneş temelli takvimlere, gelişim süreçlerine yer verilmiş, tarihsel boyutta ise semavi dinlerin sahip oldukları ve benzeştikleri ortak zaman ve tarihsel zaman anlayışına dikkat çekilmiştir. 18. yüzyılın sonlarından itibaren ise Batıda ortaya çıkan yeni zaman anlayışının tüm dünyaya yayıldığı ve bunun İslam medeniyeti ve Türk İslam kültürü üzerinde yaptığı etki dile getirilmiştir.

Din merkezli dünya görüşü terk edilerek pozitivist ilerleme mantığı ile kazanılan ve Koselleck'in, limitleri olmayan bir geleceğin tehlike ve belirsizliklerine açık olmakla nitelediği modern zaman algısı, üzerinde durulması gereken bir vakıa olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira, mekân ile birlikte insanın var oluşunun iki temel olgusundan biri olan zaman algısındaki değişim, fertten topluma geniş çaplı neticeler doğurmuştur. Modern dönemle birlikte Kıta Avrupası'nda zaman algısının bu kökten değişimi ve limitsiz zaman algısının dünyaya yayılması, dile getirdiğimiz iddianın doğal bir ispatı olarak ortaya çıkmaktadır. Öte yandan, İslam medeniyetinde ise söz konusu limitsizlik başka bir boyuta taşınmış, limitli olan ve olmayan arasında bir denge kurulmuştur. Nitekim bu medeniyette zaman ölçüm yöntemleri olarak dünyevi işlerin düzenine daha elverişli bir yapı arz eden güneş temelli takvimler de kullanılmış, bununla birlikte uhrevi zamanları belirleyen ay takviminin saflığını koruma hususunda dikkat çekici bir hassasiyet gösterilmiştir.

Buradan hareketle, İslam medeniyetinin, fert ve toplum, iman ve akıl, madde ve mana, fizik ve metafizik gibi zıt kavramlar arasında olduğu gibi sonluluk ve sonsuzluk kavramları arasında da denge kurduğu söylenebilir. Çalışmamızda son olarak, dünya sisteminin teoride ve pratikte krizler yaşadığı bir süreçte İslam medeniyetinin denge anlayışının, üzerinde durulması gereken stratejik bir husus olduğu, fakat bu anlayışın bir medeniyetin canlılığına işaret olarak görülen dönemlendirmelerle daha belirgin hale getirilmesine öncelik verilmesinin yerinde olacağı dile getirilmiştir.

Kaynakça

- Acar, A. (2018). Kamerî ayların tespitinde hesap metodunun meşruiyeti ve Uluğbey takvimi. *Journal of Islamic Law Studies*, (31), 443-467.
- Açıklamalı Kuran-ı Kerim Meali*. (2004). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Akgür N. A. (2010). Takvim. Diyanet Ansiklopedisi içinde (Cilt. 39, s. 487-490). İstanbul: Diyanet Yayınları
- Akgür, A. N. (2004). Ay takvimi. *Türk Dünyası Araştırmaları*, (151), 161-207.
- Akgür, A. N. (2006).Güneş takvimleri. *Türk Dünyası Araştırmaları*, (262), 179-230.
- Ayverdi, İ. (2016). *Kubbealtı lügati - misalli büyük Türkçe sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Benveniste, E. (1996). *Le langage et l'expérience humaine*. Paris: Gallimard.
- Bıçak, A. (2019) Tarih felsefesi. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Bourgoing, J. D. (2015). *Takvim zamanın efendisi midir?*. (Orçun Türkay, Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cevdet, A. (1300). *Takvîmü'l-edvâr*. Kostantiniyye:Matbaa-i Ebu'z-ziya.
- Cevdet, A. (1991). *Tezâkir (Tetimme)*, haz. Cavid Baysun, TTK. Yayınları, Ankara.
- Çağatay, N. (1978).”Eski çağlardan bu yana zaman ölçümü ve takvim”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (22), 105-138.
- Dilgan, H. (1957). *Takvimler ve târih tekabülleri*. Berksoy Matbaası.

- Duralı, T. (2000). *Çağdaş küresel medeniyet*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- El-Birûnî, E. R., (2011). *Maziden kalanlar*. (D. Ahsen Batur, çev.), İstanbul: Selenge Yayınları.
- Elias, N. (2000). *Zaman üzerine*, (Veysel Atayman çev.), Ayrıntı Yayınları.
- Görgün, Tahsin. (2020) *Türkiye’de İslami Düşünce Geleneği*. İstanbul: Tire Basın Yayın.
- Günay, Ü. (2006). Türk dünyasında kronolojik sistemler. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, I (20), 239-272.
- Hamidullah, M. (1967). İslamiyette Niçin Ay Takvimi Kullanılır. *İslam Düşüncesi* I (1), 50-54.
- Hamidullah, M. (2000). Hicrî takvim ve tarihi arkaplanı. (Kazım Şurul, Çev.). *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IX (1), 671-685.
- Hocaoğlu, D. (2002) ‘İlerleme’ Üzerine Bir Tahlil Denemesi, *Köprü*, (78), 36-60.
- İmam Mâlik, el-Muvaṭṭa’ (nşr. Takıyyüddin en-Nedvî), Dımaşk-Beyrut 1412/1991, I-III, Abdülfettâh Ebû Gudde’nin girişi, I, 7-30; Leknevî’nin girişi, I, 73-108; a.mlf., a.e. (nşr. Abdülmecîd Türkî), Beyrut 1999, neşredenin girişi, s. 5-12.
- Koselleck, R. (2004). *Futures past: on the semantics of historical time*. Columbia University Press.
- Koselleck, R., & Presner, T. S. (2007). *The practice of conceptual history: Timing history, spacing concepts*. Stanford University Press.
- Le Goff, Jacques. (2014). *Tarihi dönemlere ayırmak şart mı* (Çev. Halil Berktaş). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Malhut, M. (2021). Tarih Yazımında Dönemlendirme Meselesi. *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (26), 321-350.
- Merriam-Webster Inc., “Time”, *Merriam-Webster Dictionary*, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/time> (Erişim Tarihi: 13 Aralık 2021).
- Özervarlı, M.S. “Mebde ve Meâd”, *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi*. (Erişim Tarihi: 26 Aralık 2021).
- Özsaray, M. (2019). Osmanlı belgelerinde kullanılan tarih türleri. *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, I (1), 28-41.
- Platon (2015). *Timaios*. (Akderin, F. Çev.) Ankara: Say Yayınları.
- Ricoeur, P. (2013). Zaman ve anlatı 4: anlatılan (öykülenen) zaman, (Umut Öksüzan ve Atakan Altınörs, Çev.), İstanbul: Yapı Kredi.
- Sahillioğlu, H. (2011). Sıvış yılı buhranları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXVII (1-2), 75-111.
- Stern, S. (2001). *Calendar And Community A History Of The Jewish Calendar, Second Century BCE–Tenth Century CE*. New York: Oxford University Press.
- Uçarol, R. “Gazi Ahmed Muhtar Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim Tarihi: 30 Aralık 2021).
- Umur, S. (1990). *Milâdî-Hicrî ve mali takvimler üzerine*. İstanbul: Topkapı Sarayı Yıllığı.
- Unat, F. R. (1943). Hicrî tarihleri milâdî tarihe çevirme kılavuzu. Ankara: Maarif Matbaası.
- Unat, Y. (2004). İslâm’da ve Türklerde zaman ve takvim. *Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Uysal, A. E. (1959). Bazı eski edebiyatlarda zaman telâkkileri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XVII (1-2), 173-208.
- Üçer, İ. H. (2017). İslam Düşünce Tarihi İçin Bir Dönemlendirme Önerisi. *İslam Düşünce Atlası*, 12-40.
- Ülken, H. (1968). *Varlık ve oluş*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Extended Abstract

Time is a concept whose existence we do not doubt, which we cannot stop thinking about, but whose abstractness and ambiguity cannot be overcome when considered in terms of its nature. However, thinking about time appears as a part of the effort to understand space, possibility and existence. The effort to understand the existence also touches the desire of the human being in the whole of existence to understand himself. Despite all its abstractness, If we express the imagination that time creates in our minds, We can say that these are will be concepts such as flow, movement and change which are interrelated. These concepts put before us the most obvious characteristics of time. The reason why we tend to think about it through the events that occur during the changes in nature is that it is difficult to think about it directly due to its abstractness. On the other hand, abstract time also has a practical aspect. To ensure the continuation of existence on the earth, which is subject to the rules of time together with the sky, depends on being aware of its functioning.

In this respect, time provides the regulation of social life, similar to the function of language that makes social life possible. Being able to follow the events without confusing the order of occurrence and agreeing on the events that are expected to happen requires having a command over time, albeit relatively. This is what makes us interested to the calendars that are concrete reflections of time. Making use of time in terms of social order required it to be partitioned into regular pieces. And this has required making Observation. Observation is the basis of measurements that make it possible to divide time into regular intervals. In the Timaios dialogue, which is accepted as the basic book of all time theories (Borst, 1997: 14), Plato presents "seeing" as the source of the greatest benefit for humanity and "If we didn't see celestial bodies, the sun, or the sky, we wouldn't be able to make any explanations for the universe" he adds. Plato also says that the concept of number emerges when people see the day, night, month and year cycles. He states that this gives humanity a sense of time and the power to question the nature of the universe, and even argues that philosophical thought developed by utilizing the same source. (Plato, 2015: 58).

The reference of the time division, which is necessary for the determination of all kinds of events that concern human beings, without confusing the order of their occurrence, has again been the events. However, these events are natural events manifested by certain celestial bodies, which are clearly distinguished from other events in terms of their regularity. Observing the rhythmic repetitive movements of the celestial bodies with a perpetual repetition has helped to divide the abstract time, which seemed almost headless and endless, and provided man with the countable time units necessary to put his affairs in order. Once the relationship between time and number was established, the more has followed; Various time concepts was produced, which narrowed as day, hour, minute, second, second, and expanded as week, month, year, era, cycle, century, millennium. When the information embodied by these concepts, some of which can be observed in nature and some of which are theoretically posited, were transferred to various surfaces, measuring instruments such as clocks and calendars emerged. What is now possible with the clock and calendar, which are basically similar in that they are in a chart-table logic; is the ability to register the flowing and changing time. From the hours that calculate the day to the month account; from calendars that calculate consecutive years; This measuring ability, which has developed up to concepts such as era, era, century, century, millennium, has laid the groundwork for thinking of long-term times. And this has opened the door to the understanding of chronology, which means to know the events in the past in the order they occurred.

On the other hand, the relativity of people and societies' perspectives on events occurring in time in the face of the measurement-based objectivity of chronologies brings us face to face with the concept of historical time. In particular, the subject of how Western and Turkish-Islamic civilizations perceive time has been handled with its subjective and objective aspects; namely chronological and historical dimensions. From the individual to the society, from the culture to the civilization, the need to deal with time in terms of both practical needs and self-consciousness which is related to gain ground for their existence was expressed.

In this context, the issue of how Western and Turkish-Islamic civilizations perceive time is discussed in a chronological and historical dimension. In the chronological dimension, lunar and solar-based calendars are mentioned It was also pointed out that in the historical dimension, the monotheistic religions had a common understanding of time and historical time. and that the new understanding of time, which emerged in the West from the end of the 18th century, spread all over the world, and this had an impact on Turkish-Islamic culture as well as to other cultures of the world. But there are differences between Western and Turkish-Islamic cultures in terms of time perceptions and also, depending on these time perceptions, in historical time perceptions are seen. It was stated that these changes were reflected in the periodizations and that these periodization attempts could be seen as a sign of the vitality of a given civilization. As a result, we can say that the change in the concept of time, which is one of the two basic phenomena of human existence together with space, causes wide-ranging changes from individuals to societies. The radical change in the perception of time in Europe with the beginning of the modern period emerges as a natural proof of this claim. The perception of modern time, which Koselleck describes

as being open to the dangers and uncertainties of a future without limits, which has been gained with the logic of positivist progress by abandoning the religion-centered world view emerges as a fact that needs to be discussed. On the otherhand the understanding of time in Islamic civilization is unique to itself. Although solar-based calendars are used as time measurement methods, which are more suitable for the order of worldly affairs, the sensitivity of Islam in preserving the purity of the lunar calendar containing the otherworldly times is quite remarkable in that it indicates a balance. Therefore, It can be said that the Islamic civilization he has a balance in terms of finitude and eternity, similar to the balance he establishes between oppositions such as individual-society, faith-mind, matter-meaning, physics-metaphysics.

Araştırma Makalesi • Research Article

Demokratische Toleranz in parteiabhängigen Sozialen Medien am Beispiel der SPÖ in Österreich

Democratic Tolerance in Party Dependent Social Media Using the Example of the SPÖ in Austria
Avusturya Sosyal Demokrat Partisi Örneğinde Sosyal Medya Kullanımında Demokratik Hoşgörü Yaklaşımları

Zehra Özkıceci*

Abstrakt: Im Mittelpunkt dieses Artikels steht die Nutzung der sozialen Medien durch politische Parteien. Als Beispiel dient die Sozialdemokratische Partei Österreichs (SPÖ), eine der ältesten Parteien in Europa. Obwohl nicht nur die Partei selbst, sondern auch ihre Wählerinnen eher ein fortgeschrittenes Alter aufweisen, bietet sie etwas verspätet eine breite Palette an Internetpräsenz an: Facebook und Twitter sind die bevorzugten sozialen Medien der SPÖ. In den letzten Jahren hat sich die SP verstärkt darum bemüht, sich von der traditionellen Politik hin zu einer modernen und fortschrittsorientierten Partei zu entwickeln. Sie meinte damit, sie wollte auch für eine bürgerliche WählerInnenschicht attraktiver werden und sich mehr in die politische Mitte bewegen. Konservative blieben aber eher dem Original der christlich sozialen ÖVP treu als zur neokapitalistischen SPÖ zu wechseln. Tatsächlich hat sie mit dieser inkonsequenten Linie eher Wählerinnen verloren als gewonnen, dennoch wurde dieser Kurs bis heute beibehalten. Um gegenüber anderen Parteien aufzuholen, hat aber auch die Onlinetätigkeit und die Nutzung sozialer Medien in den letzten Jahren zugenommen. Die politische Positionierung und inhaltliche Ausrichtung dieser Medien wird von der aktuellen Oppositionsrolle der SPÖ bestimmt, ist dementsprechend kritisch gegenüber anderen Parteien und insbesondere gegenüber der Regierung. Der Artikel untersucht diese kritische Ausrichtung und fragt nach ihrer Berechtigung. Mit Hilfe der Medienrecherche und der Analyse der auf den sozialen Medien angebotenen Informationen wird in dieser Arbeit danach gefragt, wie es um die Demokratische Toleranz auf diesen Internetseiten steht. Dazu werden zunächst sowohl die Bedeutung des Terminus „Demokratische Toleranz“ und die Geschichte der SPÖ vorangestellt, bevor die tendenzielle Ausrichtung der parteizugehörigen Onlinemedien untersucht wird.

Schlüsselwörter: Soziale Medien, Sozial demokratische Partei, Österreich, Toleranz, Echokammern, Filterblase

Abstract: This article examines the use of social media by the Social Democratic Party of Austria (SPÖ), which is one of the oldest parties in Europe. The origins of the Social Democratic Party of Austria (SPÖ) date back many years, and its most loyal constituency is already aging. The SPÖ appeals to its voters primarily through its Facebook and Twitter accounts on social media. In recent years, the SPÖ, whose online activities and use of social

* Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü

ORCID: 0000-0002-4822-6899, zehra_ozkececi@yahoo.de

Cite as/ Atıf: Özkıceci, Z. (2022). Demokratische Toleranz in parteiabhängigen Sozialen Medien am Beispiel der SPÖ in Österreich. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 913-926. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1096700>

Received/Geliş: 31 March/Mart 2022

Accepted/Kabul: 14 July/ Temmuz 2022

Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2022

media have increased, has sought to move away from traditional politics and become a modern and progressive party. The opposition party SPÖ's critical attitude toward other parties and especially the government is also reflected in its content on social media. Although the SPÖ targeted the bourgeois-conservative electorate, conservatives remained loyal to the Christian-social ÖVP rather than changing to the neo-capitalist SPÖ. This article has attempted to determine whether there is a democratic tolerance for the use and sharing of social media that reflects the critical viewpoint of the SPÖ.

Keywords: Social Media, Social Democratic Party, Austria, Tolerance, Echo Chambers, Filter Bubble

Öz: Bu makale, Avrupa'nın en eski ve geleneksel partilerinden biri olan Avusturya Sosyal Demokrat Partisi (SPÖ)'nün sosyal medya kullanımını incelemektedir. Avusturya Sosyal Demokrat Partisi (SPÖ)'nün kökeni çok uzun yıllar öncesine dayanmaktadır ve seçmenleri genellikle ileri yaştaki bireylerden oluşmaktadır. Avusturya'nın en tanınmış partilerinden olan SPÖ, siyasi içeriğini iletmek için onlarca yıldır kullandığı yöntemler artık başarılı olmadığından günümüzde özellikle Facebook ve Twitter sosyal medya hesaplarıyla seçmenlerine seslenmektedir. Son yıllarda, çevrimiçi etkinlik ve sosyal medya kullanımı artan SPÖ, geleneksel politikayı terk ederek modern ve ilerici bir partiye dönüşmek için çaba sarf etmektedir. Avusturya'daki genç kesimin renksiz ve geleneksel bir muhalefet partisi olarak gördüğü SPÖ'nün, diğer partilere ve özellikle hükümete eleştirel bakış açısı, sosyal medyadaki içeriğine de yansımaktadır. SPÖ, burjuva muhafazakâr seçmen sınıfını hedef almasına rağmen muhafazakârlar, neo kapitalist SPÖ'ye geçmek yerine muhafazakâr ve liberal bir siyasi parti olan Avusturya Halk Partisi ÖVP'ye sadık kalmışlardır. Bu makalede, SPÖ'nün eleştirel bakış açısını yansıtan sosyal medya paylaşımlarında demokratik toleransın olup olmadığı irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Sosyal Demokrat Parti, Avusturya, Hoşgörü, Yankı Odaları, Filtre Balonu

Einleitung

Die Sozialdemokratische Partei Österreichs (SPÖ) gehört nicht nur zu den ältesten, sondern auch zu den bekanntesten Parteien Österreichs, die das Land jahrzehntlang und oft auch erfolgreich regierte. Nach dem Scheitern einer Regierungskoalition mit der konservativen ÖVP befindet sich die Partei aber seit 2017 in der Opposition. Diese Rolle ist etwas ungewohnt, denn in immerhin der Hälfte der bisher 32 Regierungen seit dem Ende des 2. Weltkriegs stellte die Sozialdemokratische Partei den Bundeskanzler. Vor allem die Arbeiterschaft wählte traditionellerweise die SPÖ, im Gegensatz zur ländlichen und eher katholischen Bevölkerung, die zu den christlichsozialen Konservativen, der heutigen ÖVP, tendierte (Mittelstaed/Stefan 2019).

Die sozialdemokratische Position betont in ihrem Programm Gerechtigkeit, Bildung und fairen Lohn, wofür sie lange auf die Unterstützung der Arbeiterschaft zählen konnte. Ihre Anhängerschaft ist aber mittlerweile deutlich gesunken. Für die Jugend ist die SP wenig attraktiv, weil sie eher eine traditionelle und farblose Partei in ihr sehen. Viele treue Sozialdemokratinnen der älteren Generation, die klassischen KernwählerInnen der Partei, sind aufgrund ihres Alters heute weniger aktiv und viele treue Mitglieder sind bereits verstorben. Und viele Arbeiterinnen, die regelmäßig die SPÖ wählten, waren enttäuscht von der allzu großen Kompromissbereitschaft der Partei gegenüber den Unternehmern und den Konservativen, sowie auch dem während ihrer Regierungszeit verbreiteten Sozialabbau. Sie haben deshalb die Partei verlassen und wählen heute eher die populistischen Rechtsparteien. Auch auf den sozialen Medien schaffen es die Parteien rechts von der SPÖ, bis zu achtmal so viele Besucherinnen anzusprechen.

Ich frage in diesem Artikel am Beispiel der SPÖ nach der Nutzung sozialer Medien durch die traditionellen Parteien in Österreich und wie viel demokratische Toleranz sich darin spiegelt.

Demokratische Toleranz

Viele InternetnutzerInnen können auf den sozialen Medien keine Meinungen mehr respektieren, die ihren eigenen widersprechen. Die Auswirkungen dieser Haltung sind weitgehend bekannt. Unter den Begriffen Cybermobbing oder Cyberbullying oder auch einfach nur Hatespeech werden die Diffamierung, Beschimpfung und die Intrigen bezeichnet, die sich im Netz gegen Andersdenkende oder Feindbilder richten. Meist sind es willkürlich gewählte Sündenböcke, denen die Schuld an

gesellschaftlichen und politischen Entwicklungen gegeben wird (Bundeszentrale für politische Bildung/BpB, 2017).

Das gesellschaftliche Klima wird dadurch massiv beeinträchtigt. Umgekehrt gibt es Tendenzen, die sozialen Medien zu zensurieren und damit die Grenzen der Meinungsfreiheit einzuschränken wie auch politische Rechte außer Kraft zu setzen. Auch im regulierten Internet hängt es meistens von der subjektiven Einschätzung der Anbieter oder immer öfter von der Künstlichen Intelligenz ab, welche Meinung noch geteilt werden kann und welche nicht. Wir brauchen die Meinungen anderer nicht teilen, aber wir sollten sie aushalten. Wir nennen das demokratische Toleranz. Diese demokratische Toleranz trägt trotz unterschiedlicher Positionierungen und Differenzen zu einer konfliktfreieren sozialen Kultur in einem Land bei.

Demokratische Toleranz wird verschieden interpretiert. Tatsächlich ist Toleranz keine zufriedenstellende Basis für die Beziehung zwischen unterschiedlichen politischen oder gesellschaftlichen Lagern, da Toleranz noch keine Gleichberechtigung und keinen Austausch auf Augenhöhe bedeutet. Das heißt, dass eine wirkliche Kooperation eine Einstellung erfordert, die über eine simple Toleranz hinausgeht und auch eine gegenseitige Wertschätzung erfordert (Westle, 2002: 467-470). In bürgerlichen Demokratien gilt es als tolerant, innerhalb eines gewissen Rahmens andere Parteien auszuhalten, zu dulden oder zu ertragen, wie es das lateinische Wort „tolerare“ nahelegt. Diesen Rahmen bildet in der Regel die bürgerliche Demokratie, die aber nicht unabhängig vom jeweiligen Wirtschaftssystem betrachtet werden kann. Die vorherrschende Ideologie als Grundlage dieser Gleichsetzung bildete jahrzehntlang die bekannte Totalitarismustheorie, die vor allem im Kalten Krieg politische, ökonomische und militärische Strategien legitimieren sollte. Diese Theorie ging etwas verkürzt davon aus, dass die westliche Marktwirtschaft mit ihrem Parlamentarismus die seriöse „tolerante“ Alternative darstellte, die sich gegen die totalitären Extreme auf rechter und linker Seite verteidigen müsste. Tatsächlich wurde damit den marxistischen Faschismustheorien widersprochen, die im Gegenteil davon ausgehen, dass der Faschismus nur eine andere Variante von Kapitalismus darstellt, während der Sozialismus sich auf die Fahnen heftet, eine antikapitalistische Gesellschaftsordnung anzustreben. Diese Ansicht mündete in Horkheimers Zitat: „Wer aber vom Kapitalismus nicht reden will, sollte auch vom Faschismus schweigen“ (Horkheimer, 1967: 8). Auch die Sozialdemokratische Partei vertrat lange Zeit diese Ansicht, schließlich bezeichnete sie sich selbst als „sozialistische“ und ursprünglich noch als marxistische Partei.

Die Sozialdemokratie erlebte aber unterschiedliche Entwicklungen und veränderte sich im Laufe der Geschichte. Bis diese Bewegung in der etablierten Politik Fuß fassen und zur jahrzehntlang führenden politischen Kraft in Europa werden konnte, war sie selbst einer ähnlichen Negativkampagne und Verfolgung ausgesetzt wie es heute die Parteien links von der Sozialdemokratie über sich ergehen lassen müssen. Deshalb möchte ich im Folgenden die Geschichte der Sozialdemokratie zusammenfassen.

Die Geschichte der Österreichischen Sozialdemokratie

Die Partei blickt auf eine lange Geschichte und mehrere Transformationen zurück. Ihre Wurzeln liegen in der Habsburgermonarchie im 19. Jahrhundert. Seit ihren Anfängen standen sich in der „Sozialdemokratischen Arbeiterpartei“ (SDAP) ein gemäßigter und ein eher revolutionärer Flügel gegenüber, die sich selten einigen konnten. Zwischen 30. Dezember 1888 und dem 1. Jänner 1889 wurde die Partei in der niederösterreichischen Stadt Hainfeld gegründet (SPÖ/Renner Institut, 2020). Victor Adler, ein berühmter Sozialdemokrat und früherer Arzt, fungierte dabei als Integrationsfigur, der mit seinen Analysen über die Situation des Proletariats die unterschiedlichen Lager miteinander versöhnen konnte (Adler, 1888). Der Bogen reichte von bürgerlichen bis zu anarchistischen Kreisen, es gab einen starken marxistischen und einen ebenso großen reformistischen Flügel. Die heutige Sozialdemokratische Partei Österreichs (SPÖ), die lange Zeit in Österreich regierte und heute die stärkste Oppositionspartei darstellt, gilt als direkte Nachfolgeorganisation dieser SDAP, obwohl nur wenig von den ursprünglichen Zielen erhalten geblieben ist. Zunächst kämpfte die frühere

Sozialdemokratie vor allem für das allgemeine Wahlrecht und die Verringerung der Arbeitszeit. Auf der linken Seite warb der berühmte Karl Kautsky für einen marxistischen Kurs, während Parteigründer Victor Adler eine reformistische Linie vertrat (Meysels, 1997). 1907 wurde zumindest für die männliche Bevölkerung das allgemeine Wahlrecht in Österreich eingeführt und damit ein wichtiger Demokratisierungsschritt gesetzt (SPÖ/Renner Institut, 2020). 1911 erreichte die sozialdemokratische Partei sogar die meisten Stimmen im Reichsrat.

Der Nationalitätenkonflikt im Habsburgerreich spaltete auch die Sozialdemokratie, mit verheerenden Folgen: Vor dem ersten Weltkrieg trat der größte Teil der Sozialdemokratischen Partei für den Krieg ein und suchte die Nähe zur Monarchie. Vor allem Viktor Adler machte sich stark für eine SDAP, die mit dem Kaiserreich kooperieren sollte (SPÖ/Renner Institut, 2020). Der Einfluss der Oktoberrevolution 1917 in der Sowjetunion stärkte aber vorübergehend den linken Flügel der Sozialdemokratie.

Von März bis August 1919 bestand auch im konservativen Österreich der Versuch zur Installierung einer Räterepublik, bei dem die Sozialdemokratie aber von Anfang an eine mäßigende und stark antikommunistische Haltung einnahm (Reisinger, 2018). Es wurde versucht, alle linken Kräfte aus der Partei auszuschließen und schließlich auch mit Staatsgewalt zu bekämpfen.

1918 wurde Karl Renner zum Staatskanzler ernannt und riskierte eine Regierungskoalition mit der christlich sozialen Partei. Der Parteiführung wurde deshalb vom linken Flügel und der Kommunistischen Partei Verrat an ihren ursprünglichen Prinzipien vorgeworfen. Danach folgten 14 Jahre in der Opposition, bis die christlich soziale Partei im autoritären Ständestaat die Partei für illegal erklärte (SPÖ/Renner Institut 2020). Zwischen SozialdemokratInnen und KommunistInnen gab es immer stärkere Differenzen, so dass es zu keinem linken Bündnis gegen den aufkeimenden Faschismus kommen konnte. Die Kommunistische Partei galt den Sozialdemokraten als zu radikal. Doch auch die Sozialdemokratie gründete 1923 einen bewaffneten „Schutzbund“, um sich gegen die ständigen Übergriffe der Nationalisten wehren zu können. Diese sozialdemokratische Unterorganisation trainierte den Abwehrkampf und deklarierte sich auf öffentlichen Demonstrationen. 1927 wurde von der Polizei auf einen Aufmarsch des Schutzbundes geschossen und die Schützen in einem aufsehenerregenden Prozess freigesprochen. Als Reaktion wurde der Justizpalast in Wien in Brand gesteckt, aber auch viele sozialistische DemonstrantInnen verhaftet und einige erschossen.

1929 fand die Weltwirtschaftskrise statt, durch die sich auch in Österreich die soziale Lage verschärfte und die Gesellschaft verstärkt in politische Lager polarisierte (SPÖ/Renner Institut, 2020). In der Vaterländischen Front arbeitete die Christlich Soziale Partei mit rechten und nationalistischen Kräften und entmachtete schließlich das Parlament. 1934 ging der sogenannte Austrofaschismus mit Hilfe der Armee gegen die Arbeiterverbände und den sozialdemokratischen Schutzbund vor. Die Sozialdemokratische Partei wurde verboten, ihre Mitglieder in Konzentrationslager gesteckt (Ingrim 1988). Natürlich wurde die Sozialdemokratie auch unter dem Nationalsozialismus verfolgt, der nach dem 1938 erfolgten Einmarsch der deutschen Faschisten auch in Österreich herrschte (Lehngut, 2013: 79). Viele SozialistInnen flüchteten ins Exil, andere kämpften im antifaschistischen Widerstand (SPÖ/Renner Institut, 2020).

Nach dem Sieg über den Faschismus bemühte sich die Sozialdemokratische Partei neben den Christlich Sozialen unter dem neuen Namen „die Volkspartei“, aber auch mit der kommunistischen KPÖ um eine Normalisierung der Politik. Die Siegermächte über den Faschismus (die USA, Großbritannien, Frankreich und die Sowjetunion) teilten Österreich in vier Besatzungszonen. Die Sozialdemokraten bildeten zunächst mit der Volkspartei und der Kommunistischen Partei eine provisorische Staatsregierung. Später arbeiteten sie ausschließlich mit der Volkspartei zusammen. Dieser Rechtstrend zeigte sich 1950, als sozialdemokratische Gewerkschafter mit organisierten Schlägertrupps gegen streikende Arbeiter vorgingen und begannen, aktive Mitglieder der KPÖ zu verfolgen (KPÖ OBERÖSTERREICH, 2000: 18-19). 1955 erhielt Österreich den Staatsvertrag und wurde als neutraler Staat in die Unabhängigkeit entlassen. Nach dem Ende der Besatzungszeit wurde die SPÖ zu einer tragenden Kraft und führenden Partei in der neuen Republik (SPÖ/Renner Institut, 2020).

Von ihren marxistischen Grundsätzen und der Forderung nach der Aufhebung der Klassen hat sich die SPÖ schon lange entfernt. Sie ist selbst mit dem Kapital und großen Unternehmen verbunden, auch wenn sich die Partei immer noch für einen liberalen Keynesianismus und die Verstaatlichung großer Betriebe einsetzt. Mehrmals war die Partei gezwungen, mit anderen Parteien zu regieren, weil sie keine absolute Mehrheit erlangen konnte. Mit ihrem gleichzeitig größten Konkurrenten, der ÖVP, wurden mehrere Koalitionsregierungen gebildet, aber selbst mit den rechtsnationalen Freiheitlichen der FPÖ (Freiheitliche Partei Österreichs) wurde regiert. Ein Blick auf die Vorgeschichte verrät auch, warum: Die SPÖ hatte sich darum bemüht, die früheren Nationalsozialisten in die postfaschistische Parteienpolitik zu integrieren (Manoschek&Geldmacher, 2006:583). Sie erhoffte sich dadurch eine bürgerliche Konkurrenz zur konservativen ÖVP und damit deren Schwächung. So entstand mit Hilfe der SPÖ aus früheren Nationalsozialisten der Verband der Unabhängigen (VDU), der sich später in Freiheitliche Partei Österreichs (FPÖ) umbenannte (Lehngut, 2013:87).

Die großen Erfolge und absoluten Wahlerfolge der SPÖ sind heute bereits Geschichte. Seit der Ära des berühmten Bruno Kreisky hat die Partei zunehmend an Einfluss verloren (Sozialdemokratische Partei Österreichs, 2011). Kreisky wurde vor allem wegen seinem Engagement im Nahen Osten bekannt und international geschätzt (SPÖ/ Renner Institut, 2020). Nach Kreisky rückte die Partei aber kontinuierlich nach rechts. Sie versuchte vermehrt, auch im bürgerlichen Lager Stimmen zu bekommen, aber die Wählerkernschicht der ÖVP blieb entweder ihrer christlich sozialen Partei treu oder wechselte mehrheitlich zur FPÖ.

Obwohl sie versucht, im Zuge einer "Modernisierung" auch marktliberale Tendenzen zu teilen, vertritt die sozialdemokratische Partei nach außen weiterhin eine arbeiterfreundliche Haltung. Dazu zählen laut ihrem Parteiprogramm „Freiheit, Gleichheit, Gerechtigkeit, Solidarität und Vollbeschäftigung“. Aber die Partei hat Probleme damit, eine junge Generation für ihre Anliegen zu begeistern und mit dem digitalen Zeitalter Schritt zu halten. Das ist schwer nachvollziehbar, weil sie vom Programm her eine wesentlich progressivere Politik vertritt als die konservative ÖVP, die sich traditionell für die Interessen der katholischen Kirche, die Unternehmen, Banken und immer noch für die Landwirtschaft engagiert. Doch ein jugendlicher Kanzler wie der erzkonservative ÖVP Politiker Sebastian Kurz wirkte bis zu seinem Rücktritt dank einer intensiven Medieninszenierung für die Jungwähler attraktiver als eine zwar theoretisch fortschrittlichere, aber praktisch farblose Partei. Auch auf dem digitalen Feld und in den sozialen Medien konnte die konservative ÖVP viel mehr Follower erreichen als die SPÖ (ÖVP/ Kurz 2020). Ein junges Publikum wird von der SPÖ am ehesten durch die Jugendorganisationen oder das von der Partei organisierte „Donauinselfest“ erreicht. Obwohl diese Veranstaltung alljährlich von hunderttausenden Menschen besucht wird, kann die Partei selbst aber nicht davon profitieren.

Laut den Zahlen des Innenministeriums erreichte die sozialdemokratische Partei im Jahr 2002 noch Stimmenanteile von 36,5%, im Jahr 2019 kam sie nur mehr auf 21,2%.

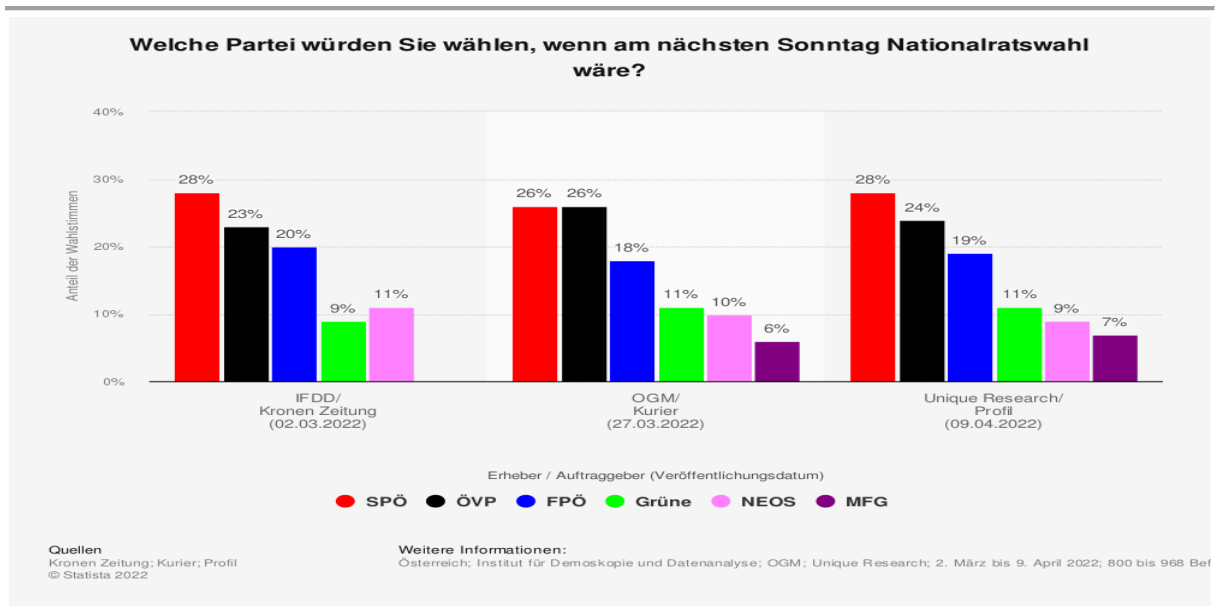
Jahr	Stimmenanteil der SPÖ in Prozenten
2002	36,5
2006	35,3
2008	29,3
2013	26,8
2017	26,9
2019	21,2

Grafik selbst erstellt nach Angaben des Innenministeriums und des SORA-Instituts (SORA Institut/ ISA: Institut für Strategianalysen 2019)

Viele jüngere WählerInnen der SPÖ sind überhaupt ins rechte Lager abgedriftet, wo ihnen ein stärkeres Eintreten für ihre Interessen versprochen wird. Konkret war es die bereits angeführte Freiheitliche Partei Österreichs (FPÖ), die sich trotz oder teilweise sogar aufgrund ihrer migrationsfeindlichen Politik einen Ruf als Arbeiterpartei erwerben konnte. Obwohl die FPÖ während ihrer eigenen Beteiligung an der Regierung autoritär und wirtschaftsfreundlich agierten, haben viele AnhängerInnen der SPÖ die Seite gewechselt und fühlen sich bei den rechten Freiheitlichen wohler. Viele WählerInnen sind aber auch zur Grünen Partei gegangen, die seit Mitte der 1980er Jahre versucht, das linksliberale Spektrum anzusprechen. Aktuell befindet sich die Grüne Partei in einer Regierungskoalition, seit die FPÖ nach einem Korruptionsskandal zurücktreten musste und die ÖVP einen neuen Koalitionspartner suchte.

Im Gegensatz zur SPÖ erwecken die Grünen eher den Eindruck, über digitale Kompetenz auf den sozialen Medien zu verfügen und entsprechen aufgrund eines jüngeren Durchschnittsalters der Abgeordneten und durch Ihr Engagement gegen den Klimawandel durchaus dem Zeitgeist (Die Grünen 2020). In der Praxis und als Partner in der Regierungskoalition mit der ÖVP erweist sich die Grüne Partei aber als weniger fortschrittlich als sie in der Opposition versprochen hatte. Alle neoliberalen Gesetzesverschärfungen der Regierung wurden bisher von den Grünen mitgetragen. Dennoch hat es die SPÖ bisher nicht geschafft, die von den Grünen enttäuschten Wechselwählerinnen ins eigene Lager zurückzuholen.

Wenig überraschend kritisiert die SPÖ in der Opposition die aktuelle Regierungsarbeit. Diese Positionierung findet auch in den sozialen Medien ihren Ausdruck. Heute bemüht sich die Partei unter der Führung der früheren Ärztin Pamela Rendi Wagner darum, an ihre alten Wahlsiege anzuschließen (SPÖ 2020c). Es gibt aber innerparteiliche Widersprüche, was der Attraktivität der Partei schadet. Bis vor kurzem musste die Partei auf Länder und Städteebene Stimmenverluste hinnehmen. Aber die SPÖ ist auf der anderen Seite immer noch die zweitstärkste Partei im Land und deshalb eine wichtige Kraft in der österreichischen Innenpolitik. Außerdem ereigneten sich in jüngster Zeit mehrere Staatsaffären, von denen die Partei profitiert: Seit die ÖVP ebenfalls mit Korruptionsvorwürfen und Untersuchungsausschüssen konfrontiert wird und Bundeskanzler Sebastian Kurz im Herbst 2021 abdanken musste, steigen nach den Umfragen auch die Chancen der SPÖ auf eine neuerliche Regierungsbeteiligung. Laut einer aktuellen Umfrage des Nachrichtenmagazins „Profil“ würde die regierende ÖVP bei Neuwahlen nur mehr 22% der Stimmen erhalten, die SPÖ aber immerhin 27%. Außerdem wurde bei der gleichen Studie erhoben, dass bereits 43% der wahlberechtigten Personen für Neuwahlen eintreten und mit der derzeitigen Regierungsarbeit nicht einverstanden sind (Profil-Redaktion, 2022). Das Statistikinstitut Statista veröffentlichte noch günstigere Prognosen für die SPÖ:

(Mohr/ Statista 2022)

Echokammern und Filterblasen in den sozialen Medien

Alle derzeit im Parlament vertretenen politischen Parteien setzen manipulative und zielgruppenorientierte Methoden der Public Relations ein, um WählerInnen zu gewinnen und mehr Stimmen zu erhalten. Die SPÖ bildet da keine Ausnahme. Dabei handelt es sich um alte Verhaltensmuster, doch haben sich die Bedingungen im Zeitalter der Digitalisierung verändert. Eine neue Entwicklung stellen Echokammern und Filterblasen dar, mit der alle politischen Lager konfrontiert werden und die in diesem Kapitel kurz beschrieben werden sollen.

Wir werden im Netz mit Inhalten konfrontiert, die unsere Ansicht teilen oder unserem Suchverhalten im Internet entsprechen. Personalisierte Werbung und Information, wie sie gerade von sozialen Medien wie Facebook oder auch über die Suchprogramme verbreitet werden, sind auf unsere Anliegen, Interessen und Bedürfnisse zugeschnitten. Oft entscheiden nur mehr Algorithmen darüber, welche Informationen ein User oder eine Userin noch erhält. Vor allem aufgrund der unzähligen Cookies, deren Nutzung wir auf fast jeder Seite zustimmen müssen, um sie lesen zu dürfen, werden die persönlichen Interessen und Meinungen eruiert.

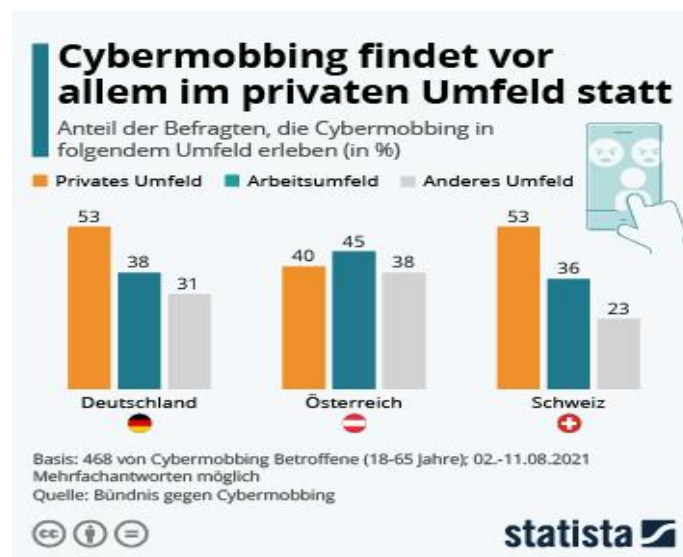
Dadurch entsteht manchmal der Eindruck, dass es außerhalb der eigenen Standpunkte keine vernünftigen Auffassungen mehr gibt. Dabei ergeht es politischen Parteien nicht viel anders als den individuellen UserInnen (Geissert, 2019: 5, 21). Diese moderne Spielart des geschlossenen hermeneutischen Zirkels (Khella, 1995: 26-27) ist kein neues Phänomen, erhält aber durch die sozialen Medien ein höheres Gewicht. Dadurch wird das menschliche Sozialverhalten kopiert, denn auch im wirklichen Leben außerhalb des Internets umgeben wir uns hauptsächlich mit Gleichgesinnten, die ähnlich denken und ähnliche Interessen verfolgen. Soziale Medien wie auch Blogs und Nachrichtenportale bieten daher geradezu ein Biotop für Echokammern und Filterblasen. Diese Möglichkeiten der digitalen Meinungsmanipulation erinnern manchmal an Science fiction Filme, in denen nicht mehr die herkömmlichen Machtstrukturen, sondern programmierte Maschinen die Menschen steuern.

„Die neue Generation der Internetfilter schaut sich an, was Sie zu mögen scheinen, wie Sie im Netz aktiv waren oder welche Dinge oder Menschen Ihnen gefallen und zieht entsprechende Rückschlüsse. Prognosemaschinen entwerfen und verfeinern pausenlos eine Theorie zu Ihrer Persönlichkeit und sagen voraus, was Sie als Nächstes tun und wollen. Zusammen erschaffen diese

Maschinen ein ganz eigenes Informationsuniversum; für jeden von uns das, was ich Filter Bubble nenne und verändern so auf fundamentale Weise, wie wir an Ideen und Informationen gelangen“ (Pariser 2011:17).

Wie das Zitat verrät, findet in diesem System nicht nur eine Beeinflussung der eigenen Meinung statt, sondern auch eine Kontrolle der Internetnutzung und die Überwachung des Userverhaltens. Der gläserne Mensch ist in diesem Labyrinth von legalem Datenmissbrauch und Meinungsbildung längst Realität geworden. Besonders bedrohlich am Entstehen dieser Blase ist der Umstand, dass den meisten Menschen überhaupt nicht bewusst ist, wie stark sie bereits beeinflusst werden und deshalb nicht mehr die autonom entscheidenden Individuen sind, als die sie sich selbst betrachten.

Eng verwandt mit dem Begriff der Filterblase ist die Echokammer als „metaphorische Beschreibung einer Situation, in der Überzeugungen durch Kommunikation und Wiederholung innerhalb eines geschlossenen Systems vertieft oder gefestigt werden“ (Hilscher, 2018). Innerhalb der Kommunikation auf den sozialen Medien wiederholt sich ein Szenario, das die meisten Menschen auch im analogen bzw. realen Leben verfolgen: der Austausch mit Gleichgesinnten und eine geringe Toleranzgrenze gegenüber Andersdenkenden. Außerhalb dieser Filterblasen und Echokammern wird auf konträre Meinungen, die den eigenen Ansichten widersprechen, mit zunehmendem Unverständnis und sogar Aggression reagiert. Hier kommt es zu Phänomenen wie Hate speech und Cybermobbing, weil eine gegenteilige Positionierung völlig abwegig erscheint und als persönlicher Angriff empfunden wird (Hilscher, 2018).

(Suhr/ Statista 2020)

Für die politische Landschaft bedeutet das, dass sich bisherige Grabenkämpfe und gegenseitige Anschuldigungen, wie sie etwa auch von parlamentarischen Debatten bekannt sind, immer stärker ins Netz verlagern. Dort werden in der scheinbaren Anonymisierung gesellschaftliche Tabugrenzen überschritten. Die gegenseitigen Beleidigungen, wie sie auf den Sozialen Medien zum Vorschein kommen, haben deshalb mit demokratischer Toleranz nicht mehr viel zu tun. (Geissert, 2019: 3).

Konkrete Nutzung der sozialen Medien durch die SPÖ

Solange auf dem Medienmarkt noch die Printmedien dominierten, wurde der SPÖ oft vorgeworfen, einen zu großen Einfluss auf Medien auszuüben und ihre damals noch stärkere politische Position zu missbrauchen. Dazu wurden gezielt die Mittel der parteifinanzierten Werbung und die Presseförderung eingesetzt. Auch auf den österreichischen Rundfunk (ORF) hatte die Partei bis vor kurzem einen nicht zu unterschätzenden Einfluss. Auf den sozialen Medien hingegen versäumte die österreichische Sozialdemokratie den Anschluss und geriet ins Hintertreffen gegenüber jüngeren Parteien. Die traditionelle ÖVP und vor allem die nationalistische FPÖ dagegen zeigten eine Online-

Offensive, die zu großen Beliebtheitswerten führte. Die Facebook-Seite des früheren und nach einem Skandal abgesetzten FPÖ Vorsitzenden H.C. Strache hatte bis zu 790.000 Fans. Sie führte lange die Hitparade der beliebtesten österreichischen Facebook Seiten an. Heute hat die ÖVP die FPÖ in Sachen Internetpräsenz überholt. Allein die SPÖ schaffte es nicht, eine ähnliche Präsenz im Netz zu erreichen. Mittlerweile gibt es eine verspätete, aber doch engagierte und mit hunderttausenden Euro finanzierte Social media Initiative der SPÖ, um gerade in Wahlkampfzeiten stärker im Internet präsent zu sein (SPÖ, 2020a). Doch trotz ihrem Appell im Parteiprogramm, in dem Liberalisierung und Modernisierung angestrebt werden, gilt die SPÖ immer noch nicht als Partei, die mit sozialen Medien assoziiert wird.

Dabei versucht jede Unterorganisation der Partei im Internet und auf den sozialen Plattformen Fuß zu fassen. Das fängt mit den Bezirksgruppen an und reicht bis zur großen Bundespartei. Es gibt Schülerorganisationen, eine StudentInnenvertretung, Sportclubs, PensionistInnenvereine, die Arbeiterkammer, Sparvereine, Sport und Freizeitclubs, die Naturfreunde, Frauenorganisationen, Kinder und Jugendorganisationen, Erwachsenenbildung und Volkshochschulen, Personalvertretungen und Gewerkschaftsvertretung, die Mietervereinigung, usw. (SPÖ, 2020a). Die Liste aller Organisationen und Einrichtungen, die direkt oder indirekt mit der Sozialdemokratie verbunden sind, ist lang. So gut wie jede Berufsgruppe hat ihre eigene sozialdemokratische Abteilung und nutzt zumindest teilweise auch die Möglichkeit zur Internetpräsenz. Am stärksten werden Facebook und Twitter genutzt. Alle Fraktionen der Partei verfügen über eigene Internetportale und sind auch auf den herkömmlichen sozialen Medien präsent. Deshalb seien nur einige erwähnt, die meines Erachtens am bekanntesten sind:

Die Online Zeitung Kontrast (kontrast.at, 2020) wird vom Sozialdemokratischen Parlamentsclub veröffentlicht und ist wie ein Aufdeckermittel konzipiert. Hier zeigt die Partei wieder eine offensivere Seite. Primär richtet sich die darin enthaltene Kritik gegen die regierende ÖVP (Österreichische Volkspartei). Einiges daran ist widersprüchlich: etwa, wenn die 1994 abgeschaffte Vermögenssteuer und die 2008 aufgehobenen Erbschafts- und Schenkungssteuern kritisiert werden, obwohl damals die SPÖ selbst in einer Koalitionsregierung vertreten war. Die Forderung nach der Wiedereinführung dieser Steuern wird also erst erhoben, seit sich die Partei in der Oppositionsrolle befindet. Dafür hat die ÖVP dem Medium erneutes „bad campaigning“ vorgeworfen. Dieser Vorwurf beruht auf dem Einsatz fragwürdiger Techniken im Wahlkampf 2017. Damals engagierte die SPÖ den israelischen Politikberater Tal Silberstein, der versuchte, den ÖVP Spitzenkandidaten Sebastian Kurz durch fingierte Facebook Eintragungen als rechten Antisemiten darzustellen. Dafür eröffnete Silberstein zwei Social Media Seiten, auf denen scheinbare Postings von Sebastian Kurz publiziert wurden. Darunter fanden sich auch rassistische und antisemitische Kommentare. Letztendlich führte das Bekanntwerden der Kampagne dazu, dass die SPÖ eine Wahlniederlage erleiden musste. Hier finden wir tatsächlich ein Beispiel, wo die demokratische Toleranz durch die SPÖ massiv verletzt wurde (Melichar, 2017).

Es besteht aber auch eine Grauzone zwischen „bad“ oder „negative campaigning“ und einem ganz normalen Wahlkampf: Schließlich betont jede Partei in Österreich, wie schlimm die anderen Mitbewerber seien, um sich dadurch abzugrenzen. Zynisch gesagt, wird nicht das eigene Programm präsentiert, sondern die Tatsache, dass man nicht die andere Partei sei. Tatsächlich sind auch die Vorwürfe, die von Kontrast.at gegen die Regierung erhoben werden, sehr offensiv. Mitglieder der ÖVP würden wahrscheinlich protestieren, wenn jemand diese Haltung als tolerant bezeichnen würde. Andererseits gehört es nach Meinung der Kontrastredaktion zur demokratischen Aufgabe der Opposition, die Regierung zu kritisieren und zu kontrollieren (kontrast.at, 2020).

Der Vorwurf der demokratischen Intoleranz wird aber manchmal zu leichtfertig vorgebracht, wenn es darum geht, oppositionelle Haltungen abzuwerten. Tatsächlich müsste unterschieden werden zwischen einer berechtigten und einer ungerechtfertigten Kritik, die nur deshalb vorgebracht wird, um eine andere Partei zu schwächen und deren Stimmen zu erhalten. Und es sollte auch unterschieden werden, ob eine Kritik von unten nach oben geäußert wird: also ob sie von Seiten der Opposition gegenüber der politischen Macht oder ob sie umgekehrt aus einer Machtposition heraus von Seiten der Regierung gegen andere Parteien, NGOs und Interessensorganisationen vorgebracht wird. So müssten

auch die sozialen Medien der SPÖ danach beurteilt werden, ob sie sich noch in einem gewissen Rahmen der politischen Streitkultur bewegen oder ob ihre Kritik bereits an Niveau bzw. an Sachlichkeit verliert.

Zusammengefasst lässt sich in den meisten Nachrichten, die von der SPÖ auf den sozialen Medien geteilt werden, eher eine oppositionelle Haltung gegenüber der derzeitigen Regierung beobachten. Die Junge Generation (Junge Generation, 2020) und die Sozialistische Jugend (Sozialistische Jugend, 2020) bemühen sich um ein jugendlicheres Auftreten, was aber nur in begrenztem Ausmaß gelingt. Sie sind politisch stärker engagiert, gehen immerhin noch auf linksorientierte Demonstrationen und diskutieren auf den sozialen Medien das Zeitgeschehen. Doch auch ihre Hauptstoßrichtung ist die Kritik an der ÖVP und der noch rechteren FPÖ. Bei den Jugendorganisationen wurde aber auch bereits früh eine Kritik an der eigenen Bundespartei geäußert. Trotzdem oder gerade deshalb haben mehrere Jugendvertreter in der Partei Karriere gemacht. In den Jugendfraktionen finden sich nämlich auch die größten Medienprofis, die es am ehesten schaffen, ihre online-Seiten attraktiv zu gestalten.

Während dem Wahlkampf 2019 erschien ein Artikel in der Zeitschrift *Standard* mit dem Titel „Rote Aufholjagd, Wahlkampf in sozialen Medien: Wie die SPÖ Facebook entdeckte“. In dem Artikel wird über den Versuch der SozialdemokratInnen berichtet, wie sie mit Hilfe einer professionellen Werbefirma aus der Schweiz auf die Fehler in der bisherigen Onlinenutzung reagieren möchte. Interessant ist, dass die Partei im Vorfeld ein eigenes "Basisworkshop zu Social Media Strategien und Kampagnen" durchführte, um gegenüber anderen Parteien an Medienkompetenz aufzuholen (Mittelstaed&Stefan, 2019). Die Taktik der engagierten Firma bemühte die Psychologie: Mit Hilfe von Verhaltensökonomie wollte sie ein möglichst breites Publikum ansprechen, indem sie auf eine Methode setzte, die „**Online targeting**“ heißt. Damit werden verschiedene Strategien gegenüber unterschiedlichen Zielgruppen angewendet: also passt sich die Marketingstrategie den jeweiligen AnsprechpartnerInnen an. Konkret bedeutet das, dass z.B. für PensionistInnen eine andere Botschaft vermittelt wird als gegenüber Jugendlichen und dass gegenüber manuell arbeitenden Menschen anders aufgetreten wird als gegenüber AkademikerInnen, usw.

„Die externen Social Media Experten setzen dabei auf etwas, das in der gängigen Politikberatung für gewöhnlich weniger Beachtung findet: Verhaltensökonomie. (...) Mit 'Behavioral Tech' designen die Berater Umfragen und Experimente für ihre Kunden, die auf den Erkenntnissen der Verhaltensökonomie beruhen“ (Mittelstaed&Stefan, 2019).

Tatsächlich unterscheidet sich diese Taktik nicht so sehr von früheren Kämpfen um Wählerstimmen, die wir aus dem analogen Zeitalter kennen. Auch ist die Vorgehensweise, die Psychologie für den Verkauf von Produkten oder die Wahl einer Partei einzusetzen, eher ein Relikt aus den Anfangstagen der Public Relations, wie sie schon 1928 vom Neffen von Sigmund Freud, Edward Bernays, in seinem bekanntesten Buch „Propaganda“ vorgestellt wurde (Bernays, 2009). Den neuen Social media ExpertInnen war es wichtig, zunächst politische Botschaften zurückzustellen. Stattdessen werden die Mitglieder und insbesondere die Parteivorsitzende als SympathieträgerInnen gezeigt, als sozial engagierte Privatpersonen, die sich um SeniorInnen kümmern oder in österreichischer Tracht posieren (Mittelstaed&Stefan 2019). Diese Inszenierung ist teilweise erfolgreich, wirkt aber manchmal auch unglaubwürdig und unprofessionell (SPÖ, 2020a).

Auf der eigenen Homepage dominierte lange Zeit die Coronakrise. Das aktuelle Gesundheitsmanagement der Regierung wird als unzureichend, chaotisch und planlos dargestellt. Dagegen werden eigene Vorschläge präsentiert, wie gegen die Pandemie besser vorgegangen werden könnte. Das wirkt deswegen glaubwürdiger, weil die Spitzenkandidatin der SPÖ, Pamela Rendi Wagner, auch als Ärztin gearbeitet hat und auf einige Berufserfahrung zurückblicken kann. Deshalb zeigt sie sich auf den Fotos immer als freiwillige und ehrenamtliche Helferin im Rettungsauto und im Krankenhaus (SPÖ Parlamentsklub, 2020). Manchmal ist diese Zurschaustellung ihres Engagements aber auch unfreiwillig komisch und wurde auch schon in Kabarettprogrammen zum Gegenstand von Spott und Satire. Berühmt geworden ist ihr Appell für härtere Corona Maßnahmen und ihr Zitat: „Wie viele Tote müssen noch sterben?“ (Witzeling, 2021).

Erfolgreicher arbeitet die SPÖ auf der Ebene der Arbeiterkammer oder der Gewerkschaften. Auch deren Onlineangebot wird stärker in Anspruch genommen (FSG/Fraktion Sozialdemokratischer GewerkschafterInnen 2020). Denn hier wird echte Interessensvertretung betrieben und die meisten ArbeitnehmerInnen fühlen sich von der FSG (Fraktion Sozialdemokratischer GewerkschafterInnen) am ehesten vertreten. Seit der Gründung der Arbeiterkammer hat die sozialdemokratische Fraktion deshalb alle bisherigen Wahlen in dieser Institution gewonnen.

Fazit

Als eine der ältesten Parteien befindet sich die Sozialdemokratische Partei Österreichs in einer Krise, hat aber große Chancen, nach einer Neuwahl wieder die Regierungsgeschäfte zu übernehmen. Große Teile der früheren WählerInnenschaft der Partei befinden sich jedoch bereits in einem fortgeschrittenen Alter, während sich die jüngere Generation kaum noch mit der Sozialdemokratie identifiziert. Das hängt auch mit einer veränderten Arbeitswelt zusammen: nicht der klassische Fabrikarbeiter dominiert heute das Proletariat, sondern der Dienstleistungssektor. Auch führen die Digitalisierung und die fortschreitende Technologisierung zu ganz neuen Herausforderungen, auf die die SPÖ bisher keine zufriedenstellenden Antworten gab, die das Vertrauen abgewandelter WählerInnen zurückgewonnen hätten. Die ökonomische Krise wird heute gerne auf die Coronapandemie geschoben, doch tatsächlich hat sie sich bereits seit der Finanzkrise 2008 angekündigt. Die größte Herausforderung in den kommenden Jahren wird die steigende Arbeitslosigkeit in Österreich sein, auch wenn aktuell in vielen Branchen eher ein Arbeitskräftemangel beklagt wird. Doch ist absehbar, dass mit zunehmender Technologisierung, sinkendem Wirtschaftswachstum, Energiekrisen und den unbewältigten Krisen des spekulativen Finanzsystems neue Herausforderungen für die Arbeitswelt entstehen, für die noch keine politischen Lösungen gefunden wurden. Bis jetzt hat die Sozialdemokratie noch nicht ausreichend auf diese Entwicklung reagiert, obwohl bei diesem Thema eigentlich die Kernthemen der Partei berührt werden. Ihre Imageprobleme zwingen die Sozialdemokratie zu einer taktischen Veränderung (Mittelstaed&Stefan 2019). Die jahrzehntelang eingesetzten Methoden, mit denen die SPÖ ihre politischen Inhalte vermittelte, sind nicht mehr erfolgreich. Die Partei versucht deshalb auch, auf die veränderten Kommunikationsformen mit einer intensiveren Nutzung der sozialen Medien zu reagieren.

In den sozialen Medien und auf Plattformen der zahlreichen Unterorganisationen der Partei wird hauptsächlich Oppositionspolitik angeboten. Daraus lässt sich aber noch nicht schließen, dass die SPÖ gegenüber anderen Parteien demokratisch intolerant eingestellt wäre. Die kritische Haltung gegenüber der konservativen Regierungspartei ÖVP entspricht ihrer Rolle als Oppositionspartei und wird als zulässig empfunden. Schließlich gab es den früher oft gegen die österreichische Parteienlandschaft erhobenen Vorwurf, der die Gleichförmigkeit und die zu geringen Unterscheidungsmerkmale zwischen den Parteien verurteilte. Die Differenzen waren so gering geworden, dass ExpertInnen den Pluralismus in Österreich insgesamt anzweifelten. Insofern wird es als Belebung der Demokratie betrachtet, dass die Gegensätze zwischen den Parteien wieder zunehmen. Es entspricht der digitalisierten Gegenwart, dass sich diese Differenzen immer stärker ins Netz und auf die sozialen Medien verlagern. Die Kontroversen zwischen den Parteien beleben den Parlamentarismus, wobei sich in der Vergangenheit gerade die SPÖ bemühte, trotz der oft emotional geführten politischen Debatten eine gewisse Seriosität zu vermitteln (Mittelstaed&Stefan 2019).

Die im Artikel angeführte „Silberstein Affäre“ zeigte aber, dass auch die SPÖ manchmal zu unlauteren Mitteln greift, um daraus politische Vorteile zu ziehen (Melichar 2017). Deshalb kann auch in der sozialdemokratischen SPÖ eine gewisse demokratische Intoleranz festgestellt werden. Im Vergleich zu anderen Parteien und insbesondere gegenüber der rechtspopulistischen FPÖ hält sich diese Tendenz aber in Grenzen und wurde von den sozialistischen WählerInnen auch nicht unterstützt.

Die aktuelle gesundheitspolitische Krise würde an und für sich eine große Chance für eine klassische sozialdemokratische Politik bieten. Die Schere zwischen arm und reich klafft weiter auseinander und die Technologisierung wird zu großen Problemen auf dem Arbeitsmarkt führen. Die entstehende große Unzufriedenheit der WählerInnen wird früher oder später dazu führen, dass die

bürgerlich konservativen Parteien an Unterstützung verlieren. Doch die SPÖ konnte diese Chance bisher nicht ergreifen. Stattdessen konzentriert sich die Partei weiterhin darauf, weiter nach rechts zu rücken, um für bürgerliche WählerInnen attraktiver zu werden. Deshalb engagierte die Partei lieber fragwürdige Marketingberater wie Tal Silberstein und investiert stärker ins Marketing als in die Kommunikation auf den sozialen Medien, wodurch sie sich in der konkreten Politik weiter von ihren sozialdemokratischen Wurzeln entfernt hat.

Die Resonanz über die Nutzung der sozialen Medien fällt bisher noch bescheiden aus. Die SPÖ erreicht kein ähnlich großes Onlinepublikum wie rechte und populistische Parteien. Ob die Partei den aktuellen Vorsprung in den aktuellen Umfragen nutzen kann, wird auch von der Nutzung der parteiabhängigen sozialen Medien abhängen. Ob dabei auch die demokratische Toleranz bewahrt wird, bleibt aktuell wegen der oft widersprüchlichen Haltung zu aktuellen Themen (wie der Pandemiebekämpfung oder der Außenpolitik gegenüber Russland) noch fraglich. Denn die SPÖ profitiert vor allem vom Umstand, dass die Regierungsparteien der letzten Legislaturperioden an Beliebtheit verloren haben, aber sie vertritt derzeit kein eigenständiges Profil. Innenpolitisch hat seit der Ausrufung der Coronapandemie auch die SPÖ dazu beigetragen, die Spaltung der Gesellschaft voranzutreiben. Die Stimmung im Land und das politische Klima sind angespannt, sowohl was die Beziehung zwischen den politischen Parteien als auch die Dialogbereitschaft zwischen den unterschiedlichen politischen Bewegungen betrifft (wie beispielsweise ImpfpflichtbefürworterInnen und MaßnahmegegnerInnen, die sich unversöhnlich gegenüberstehen). Von demokratischer Toleranz oder Entspannung ist derzeit wenig zu bemerken, auch nicht von der SPÖ und auch nicht auf ihren sozialen Medien.

Literatur

- Adler, V. (1888). Die Lage der Ziegelerbeiter: <https://www.mitteninhernals.at/wp-content/uploads/2017/12/Victor-Adler-Die-Lage-der-Ziegelerbeiter.pdf> (20.12.2020)
- Bernays, E. (2009). "Propaganda" – (second german edition, english edition published 1928), Berlin.
- Bundeszentrale für politische Bildung (BpB). (12.7.2017). Was ist Hate Speech?: <https://www.bpb.de/252396/was-ist-hate-speech> (14.12.2020)
- Die Grünen (2020). Newsletter: Partei <https://gruene.at/> (23.12.2020)
- Geissert, C. (2019). Filterblasen und Echokammern im Social Web: <https://www.informatik.uni-leipzig.de/~graebe/Texte/Geissert-19.pdf>, (20.01.2021)
- Hilscher, C. (2018). Echokammer-Effekt (Psychologie). Abgerufen von <https://psylex.de/psychologie-lexikon/1/echokammer.html> (12.12.2020)
- Der Griff nach Österreich, (Erstauflage 1938). Informations- und Pressedienst der Österreichischen Widerstandsbewegung (Ed.), Brücke, Wien
- Lehngut, C. (2013). Waldheim und die Folgen, Der parteipolitische Umgang mit dem Nationalsozialismus, Campus Verlag, Wien (Original: Frankfurt- New York)
- Melichar, S. (03.10.2017). Tal Silberstein: "Kanzler wusste von nichts", in News: <https://www.news.at/a/dirty-campaigning-affaere-tal-silberstein-kanzler-8345803> (18.12.2020)
- Meysels, O. L. (1997). Victor Adler. Die Biographie. Amalthea, Wien.
- Mittelstaedt, Katharina und Stefan, Leopold (12.08.2019): „Wahlkampf in sozialen Medien: Wie die SPÖ Facebook entdeckte“:
<https://www.derstandard.at/story/2000107726406/wahlkampf-in-sozialen-medien-wie-die-spo-facebook-entdeckte> (14.12.2020).
- Pariser, E. (2011). Filter Bubble – Wie wir im Internet entmündigt werden. München: Hanser Verlag

Özkececi, Z. (2018). Demokratie auf dem Prüfstand, Südwestdeutscher Verlag, Beau Bassin

ÖVP/ Kurz, Sebastian (2020): Facebook-Seite.

<https://www.facebook.com/sebastiankurz.at/photos/a.112364565521892/3438280852930230/?type=3&theater> (15.12.2020)

Westle, B. (2002). Politische Toleranz, in: **Greiffenhagen, Martin, Greiffenhagen, Sylvia** (Hrsg.) Handwörterbuch zur politischen Kultur in Deutschland, Westdeutscher Verlag, Wiesbaden , pp 467-471.

Witzeling, D. (20.12. 2021). Ist die SPÖ Kanzlerinnenfit, in: standard online 20.12.2021: <https://www.derstandard.at/story/2000131845163/ist-die-spoe-kanzlerinnenfit> (23.12. 2021)

Seiten der SPÖ:

Fraktion Sozialdemokratischer GewerkschafterInnen (2020): Facebook-Seite: <https://www.facebook.com/fsg.oegb/> (22.12.2020)

Junge Generation (2020): <https://www.facebook.com/jgspoe/> (19.12.2020)

Sozialistische Jugend (2020): <https://www.facebook.com/sjoe.at?fref=tshttps://www.spoe.at/social-media-2/> (19.12.2020)

SPÖ- Parlamentsklub (2020): Kontrast: <https://kontrast.at/> (20.12.2020)

SPÖ a) (2020): <https://www.spoe.at/social-media-2/> (20.12.2020)

SPÖ b) (2020): <https://www.spoe.at/> (20.12.2020)

SPÖ c) (2020): <https://www.facebook.com/Sozialdemokratie> (21.12.2020)

SPÖ/ Renner Institut (2020): Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie: <https://www.rotbewegt.at/>

https://twitter.com/SPOE_at (20.12.2020)

Extended Abstract

The article explores the question of whether political parties themselves represent the democratic tolerance they demand in their contributions or postings on social media. Using the specific example of the SPÖ (Social Democratic Party of Austria), which is one of the oldest parties in Europe, the article examines how the inter-party discourse and the attitude toward political opponents is shaped in Western democracies. In a time when all politicians as well as the media criticize "hate on the net" and demand new legal regulations against this phenomenon, this topic is also interesting because of the contradictions between theory and practice of political movements.

All Austrian parties claim to pursue a course of democratic tolerance, because democracy lives from diversity and pluralism. From the definition of the term, it means "toleration" and nothing more. Thus, a different point of view doesn't have to be shared, but it must be endured. Dialogue can thus be maintained despite opposing positions. The observance or neglect of democratic tolerance can be seen in particular in parliamentary debates, when parties with different interests and viewpoints fight with each other about distributional interests or political influence.

Today, political and social disputes are increasingly being shifted to the digital world and are preferably fought out on social media. In the process, the supposed anonymity leads people to throw ethical or interpersonal principles overboard.

In order to get closer to the topic, the article first summarizes the history of Austrians Social Democracy. This shows the transformation from a revolutionary workers' party to an established bourgeois organization that guided and shaped political affairs in the Austrian Republic for decades. The party was involved in many Austrian governments of the 2nd Republic. Especially in the 1970s, the SPÖ was very successful in implementing social reforms in Austria. But also abroad and in the international political arena, the SPÖ was respected and appreciated for its mediation work between the west and the east. Under former Chancellor Bruno Kreisky, Austria played an important role as a mediator in the Middle East conflict or for the establishment of international organizations in Austria, not only despite but because of its "perpetual" neutrality.

So although the SPÖ can look back on more than 130 years of political experience, it has problems adapting its program to current requirements and to orient itself in the digital age. Compared to other political parties, the SPÖ therefore doesn't have a similarly strong presence on social media. This is due both to a lack of digital competence and to the content and forms of presentation on the other side. While the party's loyal voters are increasingly leaving due to generational change, the party fails to succeed with today's young voters. Instead, conservative and right-wing forces are more successful in attracting young people to their parties, especially on social media. Until a few months ago, the homepage of the right-wing FPÖ (Freedom Party of Austria) and also the website of the conservative ÖVP (Austrian People's Party) were among the most viewed sites in Austria. Although the SPÖ is now striving for a more modern image and its numerous sub-organizations are also represented on social media, it is not succeeding in achieving a similar level of popularity. The party's efforts to attract right-wing and conservative supporters by changing its political positions have failed. Instead, this approach has tended to disappoint previous voters and cause them to leave the party. The conservative voters, on the other hand, remained loyal to the original, neoliberal and bourgeois spectrum. Thus, the SPÖ lost its majority and had to leave the governing coalition.

In the opposition, the SPÖ tried to maintain its serious image in order to differentiate itself from populist parties. Nevertheless, there were several scandals, as the SPÖ tried to damage the bourgeois People's Party with a negative campaign during the election campaign 2017. This example shows that the previously propagated position of democratic tolerance was just a phrase. When the affair became public, the SPÖ's good reputation as a voice of rationality was permanently damaged.

The phenomenon of echo chambers and filter bubbles is also addressed in the text, because political parties tend to pursue only their own agenda and have their own viewpoints confirmed by like-minded people. In the virtual world, this tendency is intensifying with the use of artificial intelligence and algorithms. The content is filtered, adjusted and sorted according to personal interests. In the process, one's own opinion is not only influenced, but also controlled and strengthened with similar positions.

Despite the many setbacks suffered by the social democratic party, it should be noted that current polls predict a majority of votes for the SPÖ in the next National Council elections. However, this is not primarily due to the fact that the party has made changes to its contents or has a stronger presence on social media. Rather, it has been the corruption scandals in other parties that have ensured that the Social Democrats have been able to present themselves as an alternative. It will depend on the adherence to certain principles whether the party can maintain this lead. The article ends with the statement that there is only little evidence of democratic tolerance in the current political discourse among all parties represented in the Austrian parliament.

Araştırma Makalesi • Research Article

The Relationship between Burnout and Emotional Labor among Social Service Workers: The Case of Adıyaman

Sosyal Hizmet Çalışanlarında Duygusal Emek ve Tükenmişlik İlişkisi: Adıyaman Örneği

Emine Karakaplan Özer*, Edip Doğan**

Abstract: Emotional labor, which can be defined as a set of regulatory behaviors performed by employees at workplace, and burnout, which is defined as a state of exhaustion, cynicism, and a reduction in professional productivity, are two important subjects in organizational behavior literature. It is, therefore, important to carry out empirical studies about these subjects. The aim of this study is to reveal the relationship between the three sub-dimensions of emotional labor and the three sub-dimensions of burnout. Ethical permission for this study was obtained from Adıyaman University Social and Human Sciences Ethics Committee with the date 28.01.2021 and number 51. In this context, employees from the Family, Labor, and Social Services Directorates in Adıyaman and other regions have been asked to fill out a questionnaire. The data obtained from the research have been transferred to the SPSS 25 program and analyzed. As a result of the research, it has been seen that surface acting has in a positive and significant relationship with emotional exhaustion and depersonalization. In addition, it has been determined that deep acting has a positive and significant relationship with depersonalization and personal achievement. Finally, while natural behavior has a negative and significant relationship with emotional exhaustion and depersonalization, it has been found to have a positive and significant relationship with personal achievement.

Keywords: Emotional Labor, Burnout, Deep Acting, Personal Accomplishment.

Öz: Çalışanların işyerinde gerçekleştirdiği düzenleyici davranışlar bütünü olarak tanımlanabilecek duygusal emek ve tükenme, sinizm ve mesleki verimliliğin azalması olarak tanımlanabilecek tükenmişlik örgütsel davranış literatüründe iki önemli konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzden bu konular hakkında ampirik araştırmalar yürütmek önemlidir. Bu araştırmanın amacı duygusal emeğin üç alt boyutu ile tükenmişliğin üç alt boyutu arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılmasıdır. Bu çalışma için etik izin Adıyaman Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik kurulundan 28.01.2021 tarih ve 51 sayı ile alınmıştır. Bu bağlamda, Adıyaman merkezde ve diğer bölgelerde hizmet veren Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Müdürlüklerinde görev yapan çalışanlara anket uygulanmıştır. Araştırmadan elde edilen veriler SPSS 25 programına aktarılarak analiz edilmiştir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü
ORCID: 0000-0003-0710-8850, eozer@adiyaman.edu.tr

** Öğr. Gör. Dr., Adıyaman Üniversitesi, Kahta Meslek Yüksekokulu, Seyahat-Turizm ve Eğlence Hizmetleri Bölümü (Sorumlu Yazar)

ORCID: 0000-0002-9820-978X, edogan@adiyaman.edu.tr

Cite as/ Atıf: Özer, E. K. & Doğan, E. (2022). The relationship between burnout and emotional labor among social service workers: The case of Adıyaman. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 927-942. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1052107>

Received/Geliş: 01 January/Ocak 2022

Accepted/Kabul: 18 July/Temmuz 2022

Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2022

e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2022 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde. Her hakkı saklıdır.

Araştırmanın sonucunda, yüzeysel rol yapmanın duygusal tükenme ve duyarsızlaşma ile pozitif ve anlamlı bir ilişkisi içerisinde olduğu görülmüştür. Ayrıca derinden rol yapmanın duyarsızlaşma ve kişisel başarı ile pozitif ve anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu saptanmıştır. Son olarak doğal davranışın duygusal tükenme ve duyarsızlaşma ile negatif ve anlamlı bir ilişkisi bulunurken kişisel başarı ile pozitif ve anlamlı bir ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Duygusal Emek, Tükenmişlik, Derinden Rol Yapma, Kişisel Başarı.

Introduction

Organizations are safe havens for a variety of emotions such as fear, hatred, jealousy, melancholy, love, and compassion. (Shuler & Sypher, 2000: 54). Emotional labor takes place when the management of these and similar human feelings is dictated to the employees in the name of the interests of the organization (Shuler & Sypher, 2000: 55).

Emotional labor is the management of emotions as a prerequisite of the work, and it is a success when viewed from a communication perspective. Expressing, suppressing, or producing our emotions is accomplished through interaction (Shuler & Sypher, 2000: 51). Especially in the service sector, employees are encouraged to exhibit positive emotions and suppress negative emotions during these interactions (Gabriel & Diefendorff, 2015: 1804).

Employee attitudes toward emotional labor are usually three-dimensional. Some employees identify with the work and see their work as an integral part of themselves, which can lead to burnout after a while. Some employees isolate themselves from their jobs and prefer surface acting or deep acting when necessary, but run the risk of feeling pretentious and dishonest as a result. In the third attitude, employees separate themselves from their roles and accept that acting is a part of their job, but they also run the risk of being cynical (Gardner, Fischer & Hunt, 2009: 467).

In this study, the relationship between burnout and emotional labor will be discussed. Work-related burnout is a negative emotional state resulting from unresolved work stress and is often associated with work-related factors (Bianchi, 2018: 901). This is a health issue that can impact a wide range of professionals (Bouza, Gil-Monte & Palomo, 2020: 360). It is supported by the results of the study conducted by Bianchi (2018: 903) that burnout, which cannot be diagnosed or taken precautions, can go as far as neuroticism.

Burnout, which is an extremely destructive health problem that affects work and personal life, affects the cognitive and emotional areas, family life and physical health of individuals negatively and harms the quality of the work performed (Bouza, Gil-Monte & Palomo, 2020: 360). One of the most common vocations where burnout occurs is that of social service workers (Brotheridge & Grandey, 2002: 19). Employees in this challenging field suffer from burnout, which is not just harmful to them. The individuals who work with social service employees may be harmed as a result of this predicament. Burnout employees give lower-quality care and service, according to Maslach, Jackson, and Leiter (1996: 193). They also state that employees who experience burnout exhibit negative characteristics such as leaving job, low morale, family issues, physical weariness, insomnia, and alcohol and drug consumption. Detecting and treating burnout, which is considered a health concern, is therefore critical for the individual, the group he serves, and the organization he works for. The field of social work is a demanding one, requiring a great deal of emotional labor as well. The job demands-resources (JD-R) model suggests that working conditions can be considered in two different dimensions. These dimensions are job demands and job resources (Demerouti, Bakker, Nachreiner, & Schaufeli, 2001). According to this approach, high job demands cause stress and deterioration in health (health impairment process) for the employees. Additionally, the increase in motivation and productivity (motivational process) occurs with the provision of high job resources (Schaufeli & Taris, 2014). Social service is one of the jobs where high demands are expected in the dimension of emotional labor and it is important to address the results of these demands and the labor in order to ensure the health of the employees in the workplace. The job demands- resources (JD-R) model,

which argues that the job demands impair the employees' health and the job resources to be provided to the employees are effective in motivating them is the approach on which the foundations of this study are based. Investigation of the relationship between burnout, which has the potential to seriously impair both the psychological and physical health of employees (Salvagioni et al., 2017), and emotional labor will contribute to the literature. The goal of this research, which is founded on this premise, is to look into the relationship between emotional labor and burnout among social service workers. Firstly, we will focus on emotional labor and burnout from a conceptual standpoint. Then, we will evaluate the studies on the relationship between emotional labor and burnout in the literature. Finally, we will discuss the relationship between emotional labor and burnout in social service workers in the light of the results of the statistical analysis of the collected data.

1. Conceptual Framework

In this section, we will present theoretical information about emotional labor, burnout, and their sub-dimensions. For this purpose, we have examined the Turkish and foreign literature comprehensively and tried to present useful information on the subject.

1.1. Emotional Labor

Emotions exist wherever there are people, because they are an inextricable part of human life. As a result, emotions are a crucial consideration for companies that have human populations (Glomb & Tews, 2004: 1). Emotions are not always easily reflected in expressions. Individuals' efforts to control, regulate, and govern these expressions are accomplished through their own efforts. Managing emotions in terms of both experience and expression in order to achieve organizational goals is defined as emotional labor (Grandey, 2000). Hochschild (1983: 7) defined emotional labor as the management of emotions in order to create an observable face and bodily image. According to Hochschild (1983), the difference between emotional labor and emotion management is that emotional labor is performed for wages and is compulsory in organizations. In other words, emotional labor is managed by the control and administration of the organization. (Puglies, 1999: 126).

Emotional labor can also be defined as a set of regulatory behaviors performed by employees at work in response to facts or inconsistencies between felt emotions and expected emotional images (Goodwin, Groth & Frenkel, 2011: 538). Many companies have display norms that serve as guidelines for how to exhibit emotions appropriately. Employees are obligated to follow the exhibition regulations regardless of how they feel within the boundaries of these standards (Diefendorff, Croyle & Gosserand, 2005: 340).

The concept of emotional labor is often evaluated with two sub-dimensions. The first is surface role-acting, which is defined as hiding or replicating real-life emotions in order to portray appropriate emotions in the job. The second is deep acting, in which the employee really strives to feel the intended feeling (Diefendorff, Croyle & Gosserand, 2005: 340). In the first, the person only plays a role in the surface dimension by wearing a mask, while in the second dimension, the person also strives spiritually to feel the emotions they need to reflect (Grandey & Gabriel, 2015: 325). For example, in surface acting, employees force themselves to smile when they are in a bad mood or interacting with a difficult customer. However, in deep acting, employees try to treat the customer as someone who deserves real expression, and positive feedback from the customer can increase their sense of personal competence (Brotheridge & Grandey, 2002: 22).

According to Ashforth and Humphrey (1993), when only these two dimensions are considered, the prospect of employees truly feeling the emotions they express is disregarded. It is maintained that the third sub-dimension, sincerely felt emotions, should also be called emotional work from this perspective. In the literature, this dimension is expressed with the concepts of genuine acting and genuine emotions. An example of this dimension is a nurse's compassion for an injured child (Humphrey, Ashforth & Diefendorff, 2015: 751).

Hochschild (1983) identifies three common instances in employment that need a lot of emotional labor. The first is that it necessitates face-to-face or voice communication with people; the second is that in such jobs, the employee is expected to elicit an emotional response from the customer; and finally, the employer is permitted to exert some control over the employees' emotional lives through training and supervision (Gardner, Fischer & Hunt, 2009: 467).

Emotional labor is a form of social engineering in which organizational emotional standards are established. Emotions are starting to belong to organizations, not employees, as organizations try to adapt emotions for their own objectives. This situation may cause employees to become alienated from their own feelings over time (Lopez, 2006: 135). In addition, emotional labor increases job stress and tension, decreases job satisfaction (Pugliese, 1999:125), organizational identification (Schaubroeck & Jones, 2000: 79), affects employee turnover negatively, and causes emotional exhaustion (Goodwin, Groth, & Frenkel, 201: 538).

According to the findings of a study done by Schaubroeck and Jones (2000), feeling the pressure to exhibit only positive emotions at work is also linked to physical symptoms. It has been observed that there is less identification in organizations, and that employees are less interested in their work, with the effect of the necessity of the role of constantly expressing only positive emotions. Especially situations where the emotional expressions of the employees at the workplace are not a true representation of their personal beliefs are the situations in which emotional labor is most unhealthy.

Understanding the consequences of emotional labor in the workplace is important because emotional labor is an integral part of many service workers' daily work experience and is closely linked to indicators of employee well-being, customer satisfaction, and loyalty, and organizational performance (Goodwin, Groth & Frenkel, 201: 538).

1.2. Burnout

Work-related burnout syndrome is a psychological reaction to persistent interpersonal and emotional work stress in businesses, particularly among service workers who interact with clients or employees. It is a syndrome that occurs with cognitive impairment (loss of enthusiasm for work or low personal satisfaction at work), emotional disorder (emotional and physical exhaustion), negative attitudes and behaviors towards customers and the organization, and in some cases, these symptoms are accompanied by a sense of guilt (Bouza, Gil-Monte & Palomo, 2020: 360).

Burnout is defined as a state of exhaustion, cynicism, and a reduction in professional productivity (Montgomery, Panagopolou, De Wildt & Meenks, 2006: 38). Signs of severe burnout are: the presence of clinical signs, mental disorders, aggressive behavior, depressive profile, and high prolactin levels (Bouza, Gil-Monte & Palomo, 2020: 361).

Burnout is a syndrome characterized by emotional exhaustion and cynicism, which often occurs especially among individuals who work with people. One of the most crucial aspects of burnout syndrome is that the person feels emotionally drained. Another dimension is to develop negative, cynical attitudes and feelings towards customers. A third dimension is the tendency to evaluate oneself negatively, especially in relation to working with customers (Lee, Wu, & Du, 2019: 296). These dimensions are titled by Maslach, Jackson & Leiter, (1996: 192) as follows:

Emotional Exhaustion: A great loss of energy is felt in emotional exhaustion, and the person believes his/her emotional resources have been emptied, and he/she now sees himself/herself as psychologically exhausted (Gardner, Fischer & Hunt, 2009: 473).

Depersonalization: In depersonalization, employees treat customers as objects rather than people, and they hold the view that they deserve this maltreatment. Because emotional exhaustion is the cause of the behaviors in this level, the two dimensions are linked (Gardner, Fischer, & Hunt, 2009: 473; Maslach, Jackson & Leiter, 1996: 192).

Low Personal Accomplishment: In this dimension, the person experiences a decreasing sense of personal accomplishment with the tendency to evaluate himself negatively (Gardner, Fischer & Hunt, 2009: 474). Employees are dissatisfied because they believe they have failed at their jobs (Maslach, Jackson & Leiter, 1996: 192).

Role overload and the frequency of interactions with clients are widely acknowledged as the most significant effects of burnout. However, such interactions may necessitate the need to compel employees to moderate their emotions (Montgomery, Panagopolou, De Wildt & Meenks, 2006: 38). The emotional labor component will arise if this regulation dimension is carried out inside the context of the organization's norms, especially for someone working in the service industry. The effort of the employee who is experiencing burnout to have to keep his emotions under control will start to become more difficult for him, and this may cause aggravating the health problem he is experiencing. From this point of view, addressing the relationship between emotional labor and burnout will provide significant benefits for individuals in particular and organizations in general.

1.3. The Relationship between Burnout and Emotional Labor

Employees who are required to exhibit their emotions in accordance with organizational rules are typically expected to suppress unpleasant feelings. Even in healthy times, this process necessitates a strict management mechanism; nevertheless, an individual suffering from a major health issue such as burnout will find it difficult to handle. In addition, sometimes the behaviors determined by the organization itself can be the reason for the burnout of the employees. Addressing these negative situations, the results of which will impose serious costs on individuals in particular and on the organization in general, can provide preliminary indicators or concrete results in order for organizations not to be indifferent to the feelings of their employees. Based on this context, in this section, studies on the relationship between emotional labor and burnout are discussed.

Employees with higher levels of stress are found in positions that require high emotional labor and high burnout, according to Brotheridge & Grandey (2002: 19). In general, they noted that there are some common factors that increase the likelihood of experiencing burnout in health care, social work, teaching, and other "caregiving" occupations.

The urge to mask negative feelings and surface acting, one of the sub-dimensions of emotional labor, were linked to negative effects for organizations, according to the findings of a study done on 174 public officials in the Netherlands. It has been stated that the suppression of anger causes serious damage to the physiological dimension and immunity, and this is related to emotional exhaustion, one of the sub-dimensions of burnout (Montgomery, Panagopolou, De Wildt & Meenks, 2006: 36).

Surface acting, one of the sub-dimensions of emotional labor, is strongly associated to emotional exhaustion, one of the sub-dimensions of burnout, according to the findings of another study conducted with call center workers by Goodwin, Groth, and Frenkel (2011).

Morris and Feldman (1996: 986) found that emotional exhaustion, one of the sub-dimensions of burnout, is linked to the frequency of emotional expression, the effort to follow the norms, the diversity of emotions to be displayed, and emotional discord.

The research conducted by Yin, Huang & Chen (2019) using the meta-analysis method is based on 85 empirical articles and 86 independent samples containing the experience of 33,248 teachers. According to the results of this research, Surface acting is positively associated to the individual and interpersonal components of burnout, but negatively related to teaching satisfaction. Deep role-playing is not associated with the individual or interpersonal components of burnout, but is positively associated with teaching satisfaction and effectiveness. Expression of naturally felt emotions is negatively associated with teacher burnout and decreased teaching satisfaction.

The study conducted with 207 nurses in Italy revealed that emotional labor at a high level increases the burnout syndrome. It is supported by the results of the study that work-related stress mediates the relationship between emotional labor and burnout (Zaghini, et al., 2020: 1).

The results of a study conducted in Turkey with the participation of 386 bankers revealed the existence of a significant positive relationship between emotional labor behavior and burnout (Köse, 2020). This result is parallel with the results of the study conducted by Kürü (2021) with 784 health employees again in Turkey.

This section contains thorough information about studies that looked into the relationship between emotional labor and burnout. Since all these studies have been carried out on distinct samples and with different variables, the results of the studies may be inconsistent with each other. Based on these contradictions, the following hypotheses have been put forward in accordance with the purpose of the study, targeting social workers who have intense emotional labor.

The Research Hypotheses

Depending on the purpose of the research, we have developed the following hypotheses to test:

H1. Surface acting has a positive relationship with emotional exhaustion and depersonalization, but a negative relationship with personal achievement.

H2. Deep acting has a positive relationship with personal accomplishment but a negative relationship with emotional exhaustion and depersonalization.

H3. Genuine acting has a positive relationship with personal accomplishment but a negative relationship with emotional exhaustion and depersonalization.

2. Research Methodology

This section covers the research's objectives and bounds, as well as the population and sample, research hypotheses, data collection and analytic methods, data analysis, and results.

2.1. The Purpose and Limitations of the Study

The aim of this study is to determine the relationship between the sub-dimensions of emotional labor and the sub-dimensions of burnout. Emotional labor has three sub-dimensions: surface acting, deep acting, and genuine acting (genuine emotions/hiding emotions). Burnout also consists of three sub-dimensions: emotional exhaustion, depersonalization, and personal accomplishment. As a result, the most essential goal of this study is to investigate the association between emotional exhaustion, depersonalization, and personal accomplishment and surface acting, deep acting, and genuine acting. In the relevant literature, we could not find any study examining the relationship between emotional labor and burnout (without other variables) among social service workers. Therefore, another aim of this study is to fill this gap.

This study also has its own limitations. The most important limitation is that the research is limited to social service workers in Adiyaman province. Because while this study was being carried out, the Covid-19 pandemic, which shook the whole world, broke out and the pandemic conditions made it almost impossible to reach employees in other provinces. An essential drawback of this study's investigation into the association between emotional labor and burnout is the inability to identify whether other variables that play a moderator or mediator function create significant changes in the direction of this relationship.

2.2. The Population and Sample

The main population of the research consists of all employees working in Adiyaman Provincial Directorate of Family, Labor and Social Services and Family, Labor and Social Services District Directorates in Adiyaman districts. According to the information received from the authorities of the institution, this number is 200. Small deviations in this number may occur depending on seasonal

conditions. Considering that this deviation doesn't adversely affect the research, we have asked a total of 200 people for their opinions through questionnaires. After eliminating the erroneous, unanswered, and half-answered questionnaires, we have analyzed 151 questionnaires.

2.3. The Data Collection Tool and Analysis Methods

In this study, we have used the face-to-face survey method to determine the relationship between emotional labor and burnout in the employees working in the Provincial and District Directorates of Family, Labor and Social Services in Adıyaman and its districts.

In the first part of the questionnaire, there are 13 statements about emotional labor. To measure emotional labor, we have used the emotional labor scale developed by Diefendorff et al. (2005) and adapted into Turkish by Basım and Begenirbaş (2012). The first 6 items in the scale measure the surface acting dimension, the following 4 items measure the deep acting dimension, and the last three items measure the genuine acting dimensions. Thus, the scale consists of a total of 13 statements and 3 sub-dimensions (İpek, 2020). However, since the participants are social service workers and the clients they serve are citizens in general, we have found it more appropriate to use "citizens" instead of "students" / "customers" in the scale.

In order to measure burnout, we have used the Maslach Burnout Scale, which was adapted into Turkish by Ergin (1992) and consists of twenty-two items. This scale, which is a five-point Likert type, consists of three sub-dimensions: emotional exhaustion, depersonalization, and personal accomplishment. Emotional exhaustion consists of nine items, depersonalization consists of five items and personal achievement consists of eight items (Ergin, 1992). Thus, there are a total of 3expressions (İpek, 2020) scaled as likert type (5-point likert). The answers given to the statements here are 1- Never, 2- Rarely, 3- Sometimes, 4- Often, and 5- Always. We have prepared 6 questions in the last part of the questionnaire to measure the demographic characteristics of the participants. Then, we have analyzed the data obtained from the research by transferring it to the SPSS 25 program. Here, we have calculated the frequency distributions of the results obtained from the expressions measuring the emotional labor performance and burnout levels of the employees and performed a correlation analysis to determine the relationships between them. In addition, correlation analysis has been conducted to determine how superficial acting, deep acting and genuine acting, which are the sub-dimensions of emotional labor, are related to emotional exhaustion, depersonalization and personal accomplishment, which are the sub-dimensions of burnout. Pearson correlation test has been utilized because the research data show normal distribution. The simple regression method has been used to determine the direction of these relationships, which have had been determined as a result of the correlation analysis. The results and comments of these analyzes are given in the relevant sections.

Table 1: Reliability Analysis Results

Survey Expression Groups	The Number of Expressions	Cronbach's Alpha Value
Surface Acting	6	0,943
Deep Acting	4	0,828
Genuine Acting	3	0,786
Emotional Exhaustion	9	0,926
Depersonalization	5	0,870
Personal Accomplishment	8	0,832
Emotional Labor Dimension	13	0,875
Burnout Dimension	22	0,867
Emotional Labor and	35	0,90

 Burnout Dimensions

In order to determine the reliability of the scales, we have calculated the most appropriate Cronbach's alpha coefficient for likert type scales with the SPSS program. The reliability of surface acting is 0,943, deep acting is 0,828, genuine acting is 0,786, emotional exhaustion is 0,926, depersonalization is 0,87, personal accomplishment is 0,832, emotional labor expressions is 0.875, and burnout expressions is 0.867 respectively. When we look at both emotional labor and burnout expressions together, we have calculated the reliability as 0.90. When we consider the reliability results, we can observe that the survey questions and study data have excellent levels of reliability (Yaşar, 2014:63).

2.4. Confirmatory Factor Analysis (CFA)

Explanatory and confirmatory factor analyzes are among the factor analyzes frequently used in research. However, exploratory factor analysis hasn't been performed in this study. Because when it is known which variable measures which factor or the relative importance of the variables is known, there is no need to perform explanatory factor analysis (Özdamar, 2004). Since the scales used in this study are known and have been used by researchers before, confirmatory factor analysis has been performed. Confirmatory factor analysis has been performed with the help of the AMOS statistical program. Confirmatory factor analysis is used to test whether a previously defined construct is validated as a model. In other words, this analysis is used to "statistically explain whether the observed variables, which have been predetermined and tested in accordance with the theoretical structure, are in harmony with the latent variables" (Yilmazel, 2018: 143).

Table 2: CFA Results

Indices	Good Fit	Acceptable Fit	Found Values	
			Emotional Labor	Emotional Burnout
Cmin/DF	$0 < \chi^2/df < 3$		111,580/61=1,829	364,613/4=1,860
CFI	$0,97 \leq CFI \leq 1$	$0,90 \leq CFI \leq 0,97$	0,960	0,820
GFI	$0,95 \leq GFI \leq 1$	$0,90 \leq GFI \leq 0,95$	0,905	0,920
Rmse	RMSEA $\leq 0,05$	RMSEA $\leq 0,08$	0,074	0,076

The AMOS 23 program has been utilized to examine the first-level factorial structure of the emotional labor scale, which has three dimensions and 13 items, and the emotional burnout scale, which has three dimensions and 22 items. Due to the normal distribution of the data, the maximum likelihood method has been used. No item has been deleted from the model based on the first level confirmatory factor analysis (CFA) results of the scales. DFA results are presented in Table 2. According to these results, the goodness of fit values have good or acceptable values (GFI is very close to the acceptable level). As a result, the research findings are consistent with the hypothesized theoretical structure of the scales (Şahin & Gürbüz, 2018).

The Analysis of Data and Findings

We'll look at and assess descriptive statistics from people who took part in the surveys about the research's findings, then information on frequency distributions, and finally a correlation analysis using tables to test the hypotheses set out in the study.

2.5. The Descriptive Statistics

This section contains data on descriptive statistics.

Table 3: The Distributions of Descriptive Statistics

Descriptive Statistics		
Personel Information	Frequency	Percentage(%)
Distribution of Participants by Gender		
Male	85	56.3
Female	66	43.7
Total	151	100
Distribution of Participants by Age Range		
18-25	4	2.6
26-35	69	45.7
36-45	56	37.1
46-55	20	13.2
56 ve üstü	2	1.3
Total	151	100
Distribution of Participants by Educational Status		
Primary-Secondary	1	0.7
High School	3	2.0
Associate Degree	10	6.6
Undergraduate	127	84.1
Graduate	10	6.6
Total	151	100
Distribution of Participants by Monthly Income		
2000-3000 TL	9	6.0
2000-4000 TL	8	5.3
2000-5000 TL	52	34.4
5000 TL and above	82	54.3
Total	151	100
Distribution of Participants by Occupational Titles		
Social Worker	36	23.8
ASDEP Sociologist	30	19.9
Manager	11	7.3
Others(Psychologist, Teacher, Driver, etc.)	74	49.0
TOTAL	151	100
Distribution of Participants by Marital Status		
Single	55	36.4
Married	96	63.6
Total	151	100

When we look at Table 3, we can see that the majority of the participants are male with 56.3%. As for the age distribution, we see that the 26-35 age range has the highest rate with 45.7% and the lowest rate for 56 years and over with 1.3%. When we take into consideration the educational status, the highest rate is composed of undergraduate graduates with 84.1%. When we analyze according to income distribution, the group with an income of over 5000TL has the highest rate with 54.3%. According to their professional titles, 49.0% of the participants are psychologists, teachers, drivers, etc., and according to their marital status, it is seen that the majority are married with 63.6%.

2.6. The Frequency Tables

In this section, there are frequency distributions related to emotional labor and burnout.

Table 4: The Distributions of Emotional Labor

Emotional Labor	Mean	S.D.	Never		Rarely		Sometimes		Often		Always	
			F	%	F	%	F	%	F	%	F	%
S.A.1	3.07	1.32	27	17.9	23	15.2	35	23.2	44	29.1	22	14.6
S.A.2	2.80	1.42	41	27.2	24	15.9	30	19.9	36	23.8	20	13.2
S.A.3	2.61	1.39	50	33.1	23	15.2	27	17.9	37	24.5	14	9.3
S.A.4	2.66	1.48	52	34.4	20	13.2	29	19.2	27	17.9	23	1.2
S.A.5	2.76	1.30	34	22.5	31	20.5	39	25.8	30	19.9	17	11.3
S.A.6	2.74	1.28	32	21.2	36	23.8	37	24.5	30	19.9	16	10.6
D.A.1	3.08	1.24	20	13.2	32	21.2	33	21.9	47	31.1	19	12.6
D.A.2	3.50	1.21	12	7.9	19	12.6	37	24.5	46	30.5	37	24.5
D.A.3	3.19	1.11	13	8.6	23	15.2	56	37.1	39	25.8	20	13.2
D.A.4	3.44	1.14	10	6.6	21	13.9	40	26.5	52	34.4	28	18.5
G.A.1	3.69	1.07	6	4.0	14	9.3	38	25.2	55	36.4	38	25.2
G.A.2	4.02	0.97	3	2.0	8	5.3	27	17.9	57	37.7	56	37.1
G.A.3	3.68	1.10	7	4.6	14	9.3	38	25.2	52	34.4	40	26.5

Note: S.A.=Surface acting, D.A.=Deep acting, G.A.=Genuine acting

When we analyze Table 4, we can observe the attitudes of the participants towards emotional labor. Accordingly, we can see that the participants marked the answer “most of the time” in the expressions of deep acting and genuine acting. However, we see that they generally give negative responses to surface acting statements. Accordingly, we can say that employees tend to act deeply and exhibit natural behavior.

Table 5: The Distributions of Burnout

Burnout	Mean	S.D.	Never		Rarely		Sometimes		Often		Always	
			F	%	F	%	F	%	F	%	F	%
E.E.1	2.62	1.23	35	23.2	34	22.5	48	31.8	20	13.2	14	9.3
E.E.2	2.80	1.21	26	17.2	36	23.8	46	30.5	28	18.5	15	9.9
E.E.3	2.47	1.25	45	29.8	33	21.9	39	25.8	24	15.9	10	6.6
E.E.4	2.64	1.20	32	21.2	37	24.5	45	29.8	26	17.2	11	7.3
E.E.5	2.45	1.19	41	27.2	40	26.5	37	24.5	26	17.2	7	4.6
E.E.6	2.66	1.23	37	24.5	29	19.2	42	27.8	34	22.5	9	6.0
E.E.7	2.98	1.18	24	15.9	23	15.2	47	31.1	45	29.8	12	7.9
E.E.8	2.60	1.07	25	16.6	47	31.1	48	31.8	25	16.6	6	4.0
E.E.9	2.18	1.24	60	39.7	38	25.2	27	17.9	17	11.3	9	6.0
Dep.1	2.07	1.18	66	43.7	36	23.8	27	17.9	16	10.6	6	4.0
Dep.2	2.19	1.24	60	39.7	39	25.8	23	15.2	21	13.9	8	5.3
Dep.3	2.28	1.23	50	33.1	46	30.5	28	18.5	16	10.6	11	7.3
Dep.4	2.18	1.26	67	44.4	25	16.6	29	19.2	24	15.9	6	4.0
Dep.5	2.27	1.19	53	35.1	39	25.8	29	19.2	25	16.6	5	3.3
P.A.1	3.71	1.09	8	5.3	13	8.6	30	19.9	63	41.7	37	24.5
P.A.2	3.92	1.01	6	4.0	7	4.6	27	17.9	64	42.4	47	31.1
P.A.3	4.03	1.01	3	2.0	14	9.3	15	9.9	61	40.4	58	38.4
P.A.4	4.00	0.92	4	2.6	6	4.0	21	13.9	74	49.0	46	30.5
P.A.5	3.92	0.90	4	2.6	5	3.3	28	18.5	75	49.7	39	25.8
P.A.6	3.90	0.88	1	0.7	11	7.3	28	18.5	72	47.7	39	25.8

P.A.7	3.80	0.96	4	2.6	10	6.6	33	21.9	68	45.0	36	23.8
P.A.8	3.98	0.92	4	2.6	4	2.6	29	19.2	67	44.4	47	31.1

Note: E.E.=Emotional exhaustion, Dep.=Depersonalization, P.A.=Personel achievement

Table 5 shows that the majority of the participants answered "sometimes," "very seldom," and "never" to the expressions of emotional exhaustion and, in particular, depersonalization. Participants mostly gave the answers to the statements about personal accomplishment as "often" and "always". According to these data, we can say that social service workers feel high personal achievement and low emotional exhaustion and depersonalization.

2.7. The Normality Test

We need correlation analysis to determine whether there is a link between emotional labor and burnout, or whether the variables move together. However, before correct correlation analysis we have to see if the data are normally distributed. The table below shows the normality test of the data.

Table 6: The Normality Test

	Skewness	Kurtosis
Surface Acting	,175	-1,170
Deep Acting	-,190	-,738
Genuine Acting (Emotions)	-,791	,532
Emotional Exhaustion	,312	-,598
Depersonalization	,600	-,638
Personal Accomplishment	-,518	1,144

We can conclude from Table 6 that the data are regularly distributed. According to George and Mallery (2010), skewness and kurtosis values between +2.0 and -2.0 indicate that the data are normally distributed. Based on this, we have used Pearson correlation analysis in the correlation analysis section.

2.8. Correlation Analysis

We have conducted the Pearson correlation test to determine the association between emotional labor and burnout in this section.

Table 7: Correlations between Variables

	1	2	3	4	5
1 Sa	1				
2 Da	,495**	1			
3 Ga	-,062	,271**	1		
4 Ee	,398**	0,066	-,247**	1	
5 Dep.	,491**	,171*	-,207*	,811**	1
6 Pa	0,142	,238**	,542**	-,272**	-,0159

Notes. Sa= surface acting, Da=deep acting, Ga= genuine acting, Ee=emotional exhaustion, Dep.=depersonalization, Pa= personal accomplishment
 **p<0,01, *p<0,05

Table 7 shows the correlation analyzes between the variables. According to this, surface acting has a positive and significant relationship with deep acting ($r=0.495$, $p<0.01$), emotional exhaustion (0.398 , $p<0.01$) and depersonalization (0.491 , $p<0.01$). Surface acting has no significant relationship with personal accomplishment. These data do not fully confirm H1. However, the fact that surface acting has a significant and positive relationship with emotional exhaustion and depersonalization partially confirms H1. Deep acting has a positive and significant relationship with genuine acting ($r=0.271$, $p<0.01$), depersonalization ($r=0.171$, $p<0.05$) and personal accomplishment ($r=0.238$, $p<0.01$). Based on these data, H2 is not confirmed. It is among the assumptions of H2 that deep acting has a positive relationship with personal accomplishment. We can interpret the confirmation of this

result as something positive. Finally, genuine acting is associated with emotional exhaustion ($r = -0.247$, $p < 0.01$) and depersonalization ($r = -0.207$, $p < 0.05$). Genuine acting, on the other hand, has a strong and positive link with personal accomplishment ($r = 0.542$, $p < 0.01$). These findings overwhelmingly support H3, indicating that H3 has been accepted.

Table 8: Regression Analyzes

Variables	β	Std. E.	t	R Square	Sig.
Sa-Pa	0,142	0,044	1,731	0,020	0,082
Sa-Ee	0,398	0,059	5,302	0,159	0,000
Sa-Dep	0,491	0,059	6,877	0,241	0,000
Da-Pa	0,238	0,054	2,985	0,056	0,003
Da-Dep	0,171	0,084	2,120	0,029	0,036
Da-Ee	0,066	0,081	0,806	0,004	0,421
Ga-Pa	0,542	0,051	7,864	0,293	0,000
Ga-Dep	-0,207	0,091	-2,589	0,043	0,011
Ga-Ee	-0,247	0,086	-3,105	0,061	0,002

Table 8 shows the regression analysis results, which show the direction of the relationships discovered by the correlation study. Surface acting, as can be seen from the table, positively affects emotional exhaustion and depersonalization. Similarly, deep acting positively affects personal accomplishment and depersonalization. Finally, while deep acting affects personal accomplishment positively, it negatively affects emotional exhaustion and depersonalization. The effect of surface acting on personal accomplishment and deep acting on emotional exhaustion is not significant.

3. Conclusion and Recommendations

In this study, we have aimed to find out whether there is any relationship between the sub-dimensions of emotional labor and the sub-dimensions of burnout. When the frequency data of the sub-dimensions of emotional labor are examined, we see that the participants generally give negative answers to the surface acting statements. Surface acting is distinct from deep acting and genuine acting and refers to pretending. In other words, we can consider surface acting as an insincere behavior style. In the long run, surface acting is not a sustainable activity. Surface-acting employees become emotionally exhausted over time. Such employees cannot communicate well with customers after a certain threshold. This damages the customer relations policies of the organizations and negatively affects the organizations in many ways. However, the participants mostly responded positively to the expressions of deep acting and genuine acting. This approach of the participants is a situation demanded by the organizations in the context of emotional labor. Because deep acting and especially genuine acting displays are seen as behaviors that strengthen the image of employees that they adopt their jobs and identify with their organizations. In this light, we may state that the social service workers who took part in the study conduct their tasks naturally, truly, and sincerely.

When we examine the frequency data of the sub-dimensions of burnout, we see that the participants mostly gave "sometimes", "very rarely" and "never" answers to the expressions of emotional exhaustion and especially depersonalization. Participants mostly gave the answers to the statements about personal accomplishment as "often" and "always". According to these data, we can say that social service workers feel high personal accomplishment and low emotional exhaustion and depersonalization. Burnout statements elicit similar responses as emotional labor statements. Namely, employees do not feel burntout to a large extent. Therefore, they seem more inclined to genuine and deep acting, which are desirable and sustainable types of behavior in emotional labor display.

Finally, we have applied Pearson correlation analysis to test the research hypotheses. According to the analysis results, H1 is partially and H3 is fully confirmed, but H2 is rejected. According to this, surface acting is in a significant and positive relationship with emotional exhaustion and depersonalization. Regression analysis has been performed to determine the direction of this relationship and the results of the regression analyzes demonstrate that as surface acting increases, emotional exhaustion and depersonalization increase, or as surface acting decreases, emotional exhaustion and depersonalization decrease. We have also found that deep acting is positively associated with personal accomplishment. In other words, we observe that as the person's deep acting ability increases, his personal accomplishment also increases. In addition, while genuine acting has a negative and significant relationship with emotional exhaustion and depersonalization, it has a positive and significant relationship with personal accomplishment. Accordingly, as the genuine acting abilities of the employees increase, there will be a decrease in the levels of emotional exhaustion and depersonalization and an increase in their personal accomplishment. These results we have obtained are in line with other scientific studies in the literature (Kaya & Özhan, 2012; Eroğlu, 2014; Koçak & Gürsoy, 2018; Mengenci, 2015; Yücebalkan & Karasakal, 2016; Korkmaz, Sünnetçioğlu, & Koyuncu, 2015; Yıldırım & Erul, 2013; Altan & Özpehlivan, 2019). So we can put forward that those who act deeply and genuinely are emotionally strong employees. It is essential for the organization to develop policies on this issue in order to create a positive organizational behavior climate and for employees to work with maximum efficiency.

The results of this study clearly reveal the relationship between emotional labor and burnout by considering the sub-dimensions. Evaluation of the stated results is an important issue that should be taken into account by the sector representatives. The results of this study provide important data in this sense. With this study, sector representatives will have information about the dimensions of emotional labor and burnout, and they will be able to learn the relations of these sub-dimensions with each other. At this point, they can engage in activities at many points such as strengthening, supporting or training sector employees, and increase the number of happy employees in the sector. Representatives who can evaluate their employees not as machines but as living things that can be burnout, exhausted and ultimately harm the organization and themselves, give efforts to provide happy employees in the organization to reach the goals. The results of this study are therefore important. It is possible to determine the causes that may be caused by the mood of the human capital factor before the results are realized, by evaluating the results of such studies. Taking measures to prevent the depletion of existing human resources and creating an organizational policy is possible by considering the results of such studies. An opposite attitude may cause the organization to go through the processes with great losses.

References

- Altan, S., & Özpehlivan, M. (2019). The Relationship between Emotional Labor and Burnout. *International Journal of Management and Administration*, 3(5), 80-100.
- Ashforth, B. E., & Humphrey, R. H. (1993). Emotional Labor in Service Roles: The Influence of Identity. *Academy of Management Review*, 18, 88-115.

- Bianchi, R. (2018). Burnout is More Strongly Linked to Neuroticism than to Work-Contextualized Factors. *Psychiatry Research*, 270, 901-905.
- Bouza, E., Gil-Monte, P. R., & Palomo, E. (2020). Work-Related Burnout Syndrome in Physicians in Spain. *Revista Clínica Española*, 220(6), 359-363.
- Brotheridge, C. M., & Grandey, A. A. (2002). Emotional Labor and Burnout: Comparing Two Perspectives of "People Work. *Journal of Vocational Behavior*, 60, 17-39.
- Demerouti, E., Bakker, A. B., Nachreiner, F., & Schaufeli, W. B. (2001). The Job Demands-Resources Model of Burnout. *Journal of Applied Psychology*, 86(3), 499-512.
- Diefendorff, J. M., Croyle, M. H., & Gosserand, R. H. (2005). The dimensionality and antecedents of emotional labor strategies. *Journal of Vocational Behavior*, 66, s. 339-357.
- Ergin, C. (1992). Burnout in Doctors and Nurses and Adaptation of the Maslach Burnout Scale. VII. National Psychology Congress Scientific Studies (pp.143-154, Türk). Ankara: Turkish Psychological Association
- Eroğlu, Ş. G. (2014). A Research on the Relation between Emotional Labor and Burnout in Organizations. *Journal of Pamukkale University Social Sciences Institute (PAUSBED)*, (19), 147-160.
- Gabriel, A. S., & Diefendorff, J. M. (2015). Emotional Labor Dynamics: A Momentary Approach. *Academy of Management Journal*, 58(6), s. 1804-1825.
- Gardner, W. L., Fischer, D., & Hunt, J. J. (2009). Emotional labor and leadership: A threat to authenticity? *The Leadership Quarterly*, 20, s. 466-482.
- George, D., & Mallery, M. (2010). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference*, 17.0 update (10a ed.) Boston: Pearson.
- Glomb, T., & Tews, M. J. (2004). Emotional labor: A conceptualization and scale development. *Journal of Vocational Behavior*, 64, s. 1-23.
- Goodwin, R. E., Groth, M., & Frenkel, S. J. (2011). Relationships between emotional labor, job performance, and turnover. *Journal of Vocational Behavior*, 79, s. 538-548.
- Grandey, A. (2000). Emotion regulation in the workplace: a new way to conceptualize emotional labor. *Journal of Occupational Health Psychology*, 5, s. 95-110.
- Grandey, A. A., & Gabriel, A. S. (2015). Emotional Labor at a Crossroads: Where Do We Go from Here? *The Annual Review of Organizational Psychology*, 2, s. 323-349.
- Hochschild, A. (1983). *The managed heart: The Commercialization of Human Feeling*. Berkeley: University of California Press.
- Humphrey, R. H., Ashforth, B., & Diefendorff, J. M. (2015). The bright side of emotional labor. *Journal of Organizational Behavior*, 36, s. 749-769.
- İpek, G. (2020). *The Relationship between Labor and Burnout among Cabin Crews: The Roles of Person-Job Fit and Work-Family Conflict*. Unpublished Master Thesis. Istanbul: Istanbul Bilgi University Institute of Graduate Programs.
- Kaya, U., & Özhan, Ç. K. (2012). Emotional Labor and Burnout Relationship: A Research on Tourist Guides. *Journal of Labour Relations*. 3(2), 109-130.
- Koçak, O., & Gürsoy, G. (2018). The Relationship between Emotional Labor and Burnout. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 7(17), 161-181.

- Korkmaz, H., Sünnetçioğlu, S., & Koyuncu, M. (2015). Emotional Labor, Burnout and Intention to Quit Relationship: A Research on Food and Beverage Employees. *Mehmet Akif Ersoy University Journal of Social Sciences Institute (MAKU SOBED)*, 7(12), 14-33.
- Köse, E., (2020). Mediating Effect of Job Stress on the Relationship Between Emotional Labor Behavior and Burnout Perception: A Study on the Banking Sector, *Journal of Aksaray University Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 12(3), s. 39-50.
- Kürü, S.A., (2021). The Relationship Between Emotional Labor Behavior and Burnout: The Mediating Effect of Organizational Identification. *Journal of Business Research-Turk*, 13 (1), s.150-175.
- Lee, C.-Y., Wu, J.-H., & Du, J.-K. (2019). Work stress and occupational burnout among dental staff in a medical center. *Journal of Dental Sciences*, 14, s. 295-301.
- Lopez, S. H. (2006). Emotional Labor and Organized Emotional Care: Conceptualizing Nursing Home Care Work. *Work and Occupations*, 33(2), s. 133-160.
- Maslach, C., Jackson, S. E., & Leiter, M. P. (1996). Maslach Burnout Inventory (3 b.). Consulting Psychologists Press.
- Mengenci, C. (2015). To Examine Relationship Between Job Satisfaction, Emotional Exhaustion and Emotional Laboring. *Ege Academic Review*, 15(1), 77-89.
- Montgomery, A. J., Panagopolou, E., De Wildt, M., & Meenks, E. (2006). Work-family interference, emotional labor and burnout. *Journal of Managerial Psychology*, 21, s. 36-51.
- Morris, J. A., & Feldman, D. C. (1996). The Dimensions, Antecedents, and Consequences of Emotional Labor. *The Academy of Management Review*, 21(4), s. 986-1010.
- Puglies, K. (1999). The Consequences of Emotional Labor: Effects on Work Stress, Job Satisfaction, and Well-Being. *Motivation and Emotion*, 23(2), s. 125-154.
- Özdamar, K. (2004), Paket Programlar İle İstatistiksel Veri Analizi I (5. Baskı), Kaan Kitabevi, Eskişehir.
- Schaubroeck, J., & Jones, J. R. (2000). Antecedents of workplace emotional labor dimensions and moderators of their effects on physical symptoms. *Journal of Organizational Behavior*, 21, s. 163-183.
- Shuler, S., & Sypher, B. D. (2000). Seeking Emotional Labor: When Managing the Heart Enhances the Work Experience. *Management Communication Quarterly*, 14(1), s. 50-89.
- Şahin, F., & Gürbüz, S. (2014). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri. İstanbul: Seçkin Yayıncılık.
- Yaşar, M. (2014). Attitudes Toward Statistics Scale: Validity and Reliability Study. *Pamukkale University Journal of Education*, 36, 59-75.
- Yıldırım, M. H., & Erul, E. E. (2013). Effects of Emotional Labor on Employees Burnout Behavior. *Journal of Management and Organization Sciences*, 1(5), 88-99.
- Yılmazel, S. E. (2018), Marka Portföy Stratejisine Yönelik Marka Bileşenleri: Çatı ve Çeşitlendirilmiş Marka Üzerine Bir Uygulama (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yin, H., Huang, S., & Chen, G. (2019). The relationships between teachers' emotional labor and their burnout and satisfaction: A meta-analytic review. *Educational Research Review*, s. 1-18.
- Yücebalkan, B., & Karasakal, N. (2016). A Study on the Relationship between Emotional Labor Behavior and Burnout Level of Academics: Kocaeli University Sample. *Journal of the International Scientific Researches*, 1(2), 187-200.

Zaghini, F., Biagioli, V., Proietti, M., Badolamenti, S., Fiorini, J., & Sili, A. (2020). The role of occupational stress in the association between emotional labor and burnout in nurses: A cross-sectional study. *Applied Nursing Research*, 54, s. 1-6.

Disclosure Statements

1. Contribution rate statement of researchers: First author % 50, Second author % 50
2. No potential conflict of interest was reported by the authors.

Araştırma Makalesi • Research Article

A Novel City Benchmarking Methodology: Multidimensional Managerial Insight

Yeni Bir Şehir Kıyaslama Metodolojisi: Çok Boyutlu Yönetimsel İlgörü

Ahmet Bahadır Şimşek*, M. Edib Gürkan**

Abstract: Benchmarking is a managerial tool that enables decision-makers to make critical inferences about their organizations from different perspectives such as their strengths and weaknesses, priorities, past and future. Benchmarking cities receives considerable research interest mainly because of its potential benefits to managers in evaluating policies and making strategic decisions. Current research on city benchmarking focuses on identifying the benchmark factors and developing methods for measuring the benchmark scores. In other words, the existing methods aim to derive city benchmark scores by combining the weighted factors and compare cities based on their respective scores. However, policymakers tend to request more detailed information to guide their policies, rather than having a simple scoring. This study aims to fill this gap with a novel benchmarking approach. The proposed approach relies on the sensitivity analysis of the multi-criteria decision-making technique adopted in benchmarking, and offers decision-makers three main outputs for each city: (i) delivering a consensual ranking that is free of decision-maker bias, (ii) indicating priority areas under which require the least effort to achieve better ranking, and (iii) revealing the relative effects of the previous policy results and projecting the future ranking if the current policies remain same. The implementation of the proposed methodology is illustrated by a case study. The case study highlights that adopting the proposed methodology is promising since it provides insightful managerial information to decision-makers.

Keywords: Benchmarking, Cities, Multi criteria decision-making, Sensitivity analysis

Öz: Kıyaslama, karar vericilerin kuruluşları hakkında güçlü ve zayıf yönleri, öncelikleri, geçmişi ve geleceği gibi farklı perspektiflerden kritik çıkarımlar yapmalarını sağlayan bir yönetim aracıdır. Şehirlerin kıyaslaması, yöneticilere politikaların değerlendirilmesi ve stratejik kararlar alınması açısından sağladığı faydalar nedeniyle bilim insanlarının ilgisini çekmektedir. Şehir kıyaslaması üzerine mevcut araştırmalar, kıyaslama faktörlerini belirlemeye ve kıyaslama skorlarını ölçmek için yöntemler geliştirmeye odaklanmıştır. Bir diğer ifadeyle, mevcut yöntemler, şehirleri karşılaştırmak için ağırlıklı faktörleri birleştirerek tek bir puan hesaplamayı amaçlamaktadır. Bununla birlikte, politika yapıcılar, politikalarına rehberlik etmek için basit bir puanlamaya sahip olmak yerine daha ayrıntılı bilgi talep etme eğilimindedir. Bu çalışmada önerilen kıyaslama yaklaşımı bu boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Önerilen yaklaşım, kıyaslama için kabul edilen çok kriterli karar verme tekniğinin duyarlılık analizine dayanmaktadır ve karar vericiler her şehir için üç ana çıktı sunmaktadır: (i) karar verici yanlılığından

* Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü
ORCID: 0000-0002-7276-2376, abahadirsimssek@gumushane.edu.tr (Sorumlu yazar)

** Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü
ORCID: 0000-0003-1961-0215, edibgurkan@karabuk.edu.tr

Cite as/ Atıf: Şimşek, A. B. & Gürkan, M. E. (2022). A novel city benchmarking methodology: Multidimensional managerial insight. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 943-960.
<http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1096732>

Received/Geliş: 31 March/Mart 2022

Accepted/Kabul: 25 July/Temmuz 2022

Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2022

e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2022 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde. Her hakkı saklıdır.

uzak, uzlaşya dayalı bir sıralama sunar, (ii) daha iyi sıralama elde etmek için minimum çaba gerektiren öncelikli alanları gösterir ve (iii) geçmişten bugüne uygulanan politikaların sonuçlarının göreceli etkilerini sergiler ve geçmişten bugüne uygulanan politikalar devam ettirilirse şehrin gelecekteki sıralamasını yansıtır. Metodolojinin uygulanışı bir vaka çalışması ile gösterilmektedir. Vaka çalışması, önerilen metodolojiyi uygulamanın karar vericiye önemli yönetimsel çıkarımlar sunması sebebiyle oldukça ümit verici olduğunu vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kıyaslama, Şehirler, Çok kriterli karar verme, Duyarlılık analizi

Introduction

Benchmarking is a management tool enabling decision-makers to identify the organizations' strengths and weaknesses against the competitors are of concern. It also allows decision-makers an approach to prioritize areas for improvement and set realistic targets by highlighting the gap between best practices and others in the market (Vishwakarma et al., 2012). This, in turn, makes the benchmarking essential for organizations seeking competitive advantage. Therefore, benchmarking has recently received a great amount of attention and been utilized in various applications.

Cities aim to be more competitive as compared to the other cities and thus, seek strategic policy advices that serve this purpose (Giffinger et al., 2010). In this context, city benchmarking becomes vital for policymakers in visualizing the competitive performance of the cities in certain aspects and motivates them to develop strategic policy advices that have the potential of improving cities' performances (Kitchin et al., 2015). Put in other words, city benchmarking provides valuable insights on how public policies affect the cities individually and which strategies should be taken into account to better position cities in the future (Luque-Marínez & Muñoz-Leiva, 2005; Sáez et al., 2020). These practical evidences motivated many researchers to concentrate on comparing cities in terms of various macro criteria such as quality of life (Gawlak et al., 2021; Kaklauskas et al., 2018; Prakash et al., 2016; Vakili pour et al., 2021), urban competitiveness (Du et al., 2014; Liu et al., 2016; Sáez et al., 2017), energy efficiency and sustainability (Ahmad et al., 2015; Keirstead, 2013; Papadopoulos & Kontokosta, 2019).

The existing research on city benchmarking has mainly focused on developing evaluation indexes and methods to measure benchmarking criteria under consideration. For instance, Sáez & Periañez (2015) constructs an urban competitiveness index based on three dimensions covering 31 indicators in total. Kose et al. (2020) identify seven dimensions to be taken into account in evaluating the livability of cities. González-García et al. (2019) propose 38 indicators grouped in three dimensions to assess municipalities' sustainability. When it comes to evaluation methods, multi-criteria decision analysis (MCDA) has been widely utilized by scholars. More recently, Tang et al. (2019) propose a modified Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution (TOPSIS) methodology with grey relational analysis to evaluate the urban sustainability level of cities. Ozkaya & Erdin (2020) measure the smart city performance based on the Analytical Network Process (ANP) and TOPSIS. Ghalehtemouri et al. (2020) have applied the ELECTRE III method to compare the cities considering the quality of life and competitiveness. Činčikaitė & Meidute-Kavaliauskiene (2021) assess the competitiveness of Baltic capitals from the sustainable development viewpoint using the Simple Additive Weighting (SAW) and Complex Proportional Assignment Method (COPRAS). In addition to MCDA, there have been various methods adopted in earlier research, such as Principal Component Analysis (Jiang & Shen, 2010), Data Envelopment Analysis (Wang et al., 2017).

The evaluation methods are utilized to calculate a single score from the weighted aggregation of dimensions so as to compare cities. However, policymakers tend to demand more detailed information on cities rather than having a simple ranking. Therefore, one needs to conduct further analysis to extend the knowledge on the drivers of cities' performances. To address this need, this study provides a methodological approach that aims to (i) determine a clear relative city ranking, (ii) develop competitive and effective future policies by determining areas that require improvements in line with specific indicators and (iii) observe the outputs of the policies applied. The proposed approach makes use of forecasting and high dimensional sensitivity analysis of multi-criteria decision model in order to uncover the managerial information hidden in the benchmarking data. More specifically, the proposed approach adopts TOPSIS as the core method and involves three steps. In the first step, the consistent ranking of the cities is determined by simulating the ranking process with different weight sets in order to avoid

the decision-maker bias. Then, priority sectors are determined by virtually increasing the values in each indicator and analyzing the minimum amount of increase that will change the current ranking. Finally, the future ranking of the cities is provided with predicted data under the assumption that the data will keep its pattern over time and the ongoing policies will remain unchanged.

The rest of the paper is organized as follows. In the following section, we describe the framework of the proposed methodology. Section 3 is devoted to implementing the proposed approach to a case study regarding with cities in Turkey. Section 4 concludes our study and provide directions for future research.

Methodology

The multi-criteria decision-making approach includes many techniques, such as AHP, TOPSIS, VIKOR, ELECTRE, which can be used for ranking, classification, and selection problems by evaluating several alternatives within various criteria. It is utilized as a ranking tool in city benchmarking. Thanks to the sensitivity analysis, a ranking tool can generate more outputs than simply ranking alternatives. Multi-criteria decision-making approaches are sensitive to the change of basic components of the decision matrix such as data and weights. This sensitivity makes it possible to expand the analysis and obtain useful outputs to satisfy the needs of the decision-makers (Triantaphyllou & Sánchez, 1997).

The methodological approach in this study requires the selection of one of the multi-criteria decision-making methods as a starting point. As noted earlier, we adopt TOPSIS as a core method. This is mainly due to the fact that TOPSIS is simple, rational, requires minimal information and has a mechanism that can reflect decision-making behavior (Kim et al., 1997). Also, the MCDA literature offers various TOPSIS methods to handle group decision making, interval data set and linguistic expressions. Therefore, we first explain the TOPSIS method in this section. Then, the proposed approach is explained briefly step-by-step. The scheme of the proposed approach also given in Figure 1.

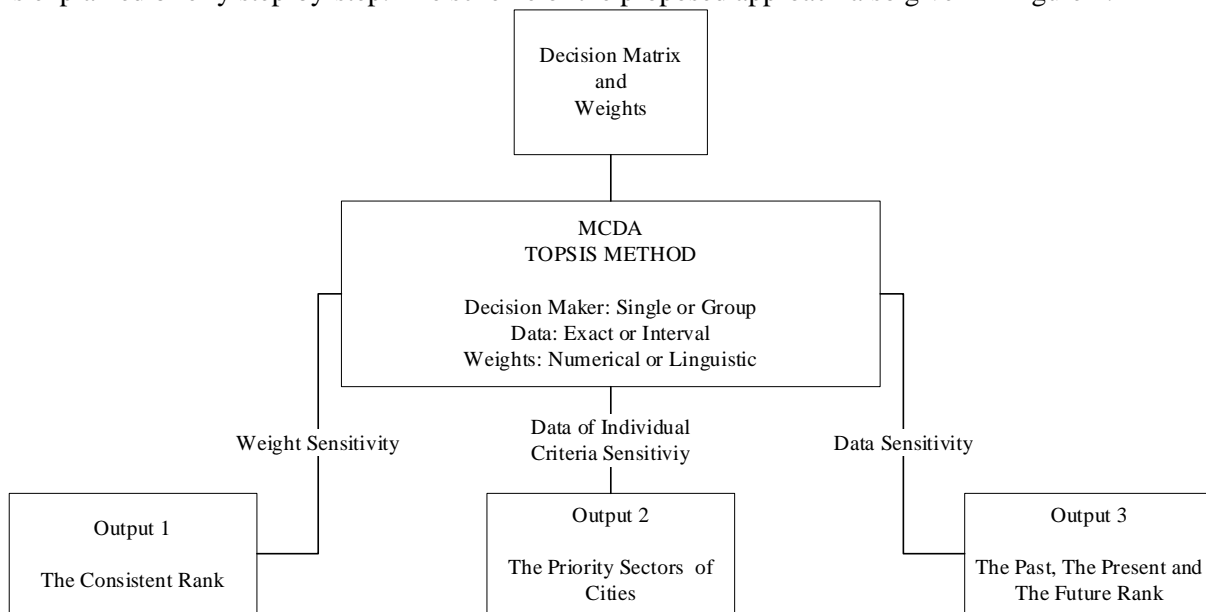

Figure 1. The Scheme of The Methodological Approach

The approach consists of two stages. In the first stage, the details of the TOPSIS method are clarified in accordance with the benchmarking environment. The number of decision-makers, the type of data and criterion weights are important in determining the TOPSIS version to be used in the benchmarking. The second stage includes obtaining the outputs based on the sensitivity analysis. Details on the TOPSIS method and obtaining the outputs are explained in the following subtitles of the section.

TOPSIS Method

TOPSIS ranks the alternatives by considering the distance from the positive ideal solution (PIS) and the distance from the negative ideal solution (NIS). PIS consists of a combination of the best values in each criterion, while NIS consists of the worst values. Standard TOPSIS steps are follows:

Step 1. Construct the decision matrix and determine the weight of criteria.

Let $A = \{a_1, a_2, \dots, a_m\} (i \in A)$ be the set of alternatives and $C = \{c_1, c_2, \dots, c_n\} (j \in C)$ be the set of criteria, the decision matrix is defined as $X = \begin{bmatrix} x_{1j} & \dots & x_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{mj} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix}$. Each x_{ij} represents the performance of alternative i in criterion j . Criteria can be either benefit ($C^o = max$) or cost ($C^o = min$) oriented. Higher value is better in benefit-oriented criteria, while lower value is better in cost-oriented ones.

The significance of the criteria is indicated by weights ($W = \{w_1, w_2, \dots, w_n\}$ and $\sum_{j \in C} w_j = 1$). It is crucial to determine the aggregate performance of alternatives. Weights can be determined using techniques such as pairwise comparison, the Delphi method (Chalgham et al., 2019), expert opinions, surveys, as well as data-based methods, i.e. Entropy (Chen, 2020) and CRITIC (Abdel-Basset & Mohamed, 2020), that do not require human judgment.

Step 2. Normalizing the decision matrix

Normalization is the process of converting data in different units or scales to a normalized scale while determining the overall performance of alternatives. The literature offers various methods for obtaining the normalized matrix ($X \rightarrow N, x_{ij} \rightarrow n_{ij}$). Some of these are as follows:

Table 1. Methods to obtain Normalized Matrix

Technique	Orientation	Formula
Max	Benefit	$n_{ij} = \frac{x_{ij}}{x_j^{max}}$
	Cost	$n_{ij} = 1 - \frac{x_{ij}}{x_j^{max}}$
Max-Min	Benefit	$n_{ij} = \frac{x_{ij} - x_j^{min}}{x_j^{max} - x_j^{min}}$
	Cost	$n_{ij} = \frac{x_j^{max} - x_{ij}}{x_j^{max} - x_j^{min}}$
Sum	Benefit	$n_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i \in A} x_{ij}}$
	Cost	$n_{ij} = \frac{1/x_{ij}}{\sum_{i \in A} 1/x_{ij}}$
Vector	Benefit	$n_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{i \in A} x_{ij}^2}}$
	Cost	$n_{ij} = \frac{1/x_{ij}}{\sqrt{\sum_{i \in A} 1/x_{ij}^2}}$

TOPSIS adopts vector normalization. Although normalization formulas serve the same purpose, they contain minor differences. There are studies reporting the effects of these differences on the results (Jahan & Edwards, 2015) as well as some studies claiming that they are not effective (Milani et al., 2005).

Step 3. Calculate the weighted normalized decision matrix

In this step, the normalized decision matrix is weighted by the importance of the criteria for obtaining a weighted normalized decision matrix (V) by the following operation:

$$v_{ij} = w_j * n_{ij}, \forall i \in A, j \in C$$

Step 4. Determine the positive ideal and negative ideal points.

While the positive ideal point (A^+) consists of the best performances of each criterion, the negative ideal point (A^-) is the opposite. The orientation of the criteria is decisive in determining the best or worst performance. For example, while determining the positive ideal point, the best performance is the highest value in a maximum oriented criterion, and the best value is the lowest value in a minimum oriented criterion. The opposite is the case at the negative ideal point.

$$A^+ = (v_1^+, \dots, v_n^+) = \left(\max_{i \in A} v_{ij} \mid j \in C: C_j^o = \max \right), \left(\min_{i \in A} v_{ij} \mid j \in C: C_j^o = \min \right)$$

$$A^- = (v_1^-, \dots, v_n^-) = \left(\min_{i \in A} v_{ij} \mid j \in C: C_j^o = \max \right), \left(\max_{i \in A} v_{ij} \mid j \in C: C_j^o = \min \right)$$

Step 5. Calculate the separation measures from the positive ideal solution and the negative ideal solution

In this step, the distances of the alternatives to the positive ideal point and the negative ideal point are determined.

$$d_i^+ = \sqrt{\sum_{j \in C} (v_{ij} - v_j^+)^2}, \forall i \in A$$

$$d_i^- = \sqrt{\sum_{j \in C} (v_{ij} - v_j^-)^2}, \forall i \in A$$

Step 6. Calculate the closeness coefficient to the ideal solutions

In this step, the distance coefficient (R) of each alternative to the ideal points is calculated, which is the basis of the ranking.

$$R_i = \frac{d_i^-}{d_i^- + d_i^+}, 0 \leq R_i \leq 1, \forall i \in A$$

Step 7. Rank the preference order

In the last step, the alternatives are ranked in descending order by their distance coefficients.

Standard TOPSIS ranks alternatives in an environment with a single decision-maker and exact data. However, most real-life applications may require the ranking to be determined by group decision making or interval data. In order to ensure that the proposed methodology is still used effectively in different decision-making environments, the standard TOPSIS method should be replaced by the following variations:

- The model in Shih et al. (2007) should be used for group decision making.
- The model in Jadidi et al. (2009) in cases where interval data exists.
- If both interval data and group decision making are concerned, the model in Zavadskas et al. (2008) can be used.
- When criterion weights are expressed linguistically, the model in Jadidi et al. (2008) can be used.

Determining Consensual Ranking

Once the multi-criteria decision method to be used in benchmarking is selected, the weight set should be determined. The weight set denotes the effect of the criteria in the evaluation process. In other words, the weights represent the importance the decision-maker attributes to the criteria. The ranking obtained with a single set of weights may not be generally accepted since each decision-maker have his subjective opinions. To avoid decision-maker bias and determine a consensual ranking, we simulate the

ranking with multiple random weight sets as a first step of our approach. This, in turn, allows a large number of decision-makers to be included in the evaluation.

When the ranking is conducted repeatedly based on the weight sets created via simulation, a city might be assigned to the same rank at each turn. This implies that there is a consensus on the ranking of the corresponding city. In a similar manner, the rank of a city might change over the simulation runs. In this case, one is able to observe the percentage of the consensus associated with the ranks of the city. Consequently, simulation-based sensitivity analysis of the weight sets leads to objective, probabilistic information on each city's ranking. As a result of this step, cities can accurately identify their competitors and role models.

Prioritizing Areas for Improvement

In the fierce competitive environment, cities look for effective strategies to manage the resources to be advantageous against their competitors. As such, prioritizing areas for development is of great importance for decision-makers to determine city policies. This step of the proposed approach aims at addressing this need of the decision-makers.

It is well known that the change in each value of the benchmarking data has the potential to affect the ranking of the cities. In this context, if the value of a city in any criterion is virtually increased enough, that might result in a better ranking for the corresponding city. Accordingly, the prioritization of criteria for any city can be obtained by measuring the minimum increase in the value of each criterion that changes the final ranking. Having all the calculations done, the criterion that requires the lowest increase is considered as the priority for the city is of concern. This, in other words, reveal the criterion that can change the ranking of a city with the minimum effort.

We should note that the evaluation outlined above assumes that the unit increase in each criterion value can be realized with the same effort. This might not be the case in practice. In this case, the increase in each criterion should be adjusted with a coefficient representing the difficulty of a unit increase in the corresponding criterion before prioritization the criteria.

The Past, The Present and The Future Rank

The final step in our approach focuses on the change of data over time. The change in the ranking of the cities between two dates can give information about the management performance in the elapsed time. To be able to obtain positive or negative deductions on the city's managerial effort, it is expected that the cities do not perform in parallel to each other throughout the time interval under consideration. Otherwise, the complete ranking remains unchanged.

The same reasoning can also be adopted to rank the cities' positions in future. The data obtained in the past and present time periods forms a time series. Assuming that the data will continue its pattern into the future, that is, cities will maintain the same policies, we can predict a certain future data. When the ranking made with the estimated data is compared with the present ranking, it can be concluded that the policies followed should be changed or preserved. We herein adopt the basic time series forecasting method. Since the ranking obtained with the predicted data will provide a macro evaluation, we prefer a simple and easy-to-use method, rather than a complex method. The pattern of the data determines which time series estimation method to use. At this point, it is important that the data be stationary and contain a trend or seasonality.

Data and Implementation of the Approach

Factors such as natural resources and cheap labor have given cities a competitive advantage in the past. These factors have now been replaced by intellectual capital potential and entrepreneurial opportunities (Johnston, 2011). Parallel to this change, there is a shift towards policies based on the existence of a strong relationship between economic development and entrepreneurship (Ács et al., 2014; Audretsch & Fritsch, 2002). The impact of policies based on entrepreneurship is easily and quickly observed in cities, as entrepreneurs take action effortlessly when the ecosystem is appropriate, and the entrepreneurship increases with the right policies (Audretsch et al., 2015). Similarly, the change in the number of entrepreneurial activities in a city is an indicator of whether the thoughtful strategies are applied to the relevant sector. In this context, monitoring entrepreneurship activities provides

important strategic information about policies, resource management ability, etc. Therefore, the change in the entrepreneurial activities of a city is assumed to be a combined reflection of all the factors that affect the performance of the corresponding city.

Turkey is a developing country with the vision of being among the top ten economies in 2023. For this purpose, it applies serious investment, incentive and grant programs to ensure the multi-dimensional development of cities. Here, we benchmark cities of Turkey considering their decision-making and resource management ability that affect the competitiveness over the entrepreneurship activities.

Data

The performance of each city under consideration is measured based on 18 criteria that correspond to the number of entrepreneurial activities with respect to the sector. Table 2 and Table 9 present the sectors of entrepreneurs and cities of Turkey, respectively. Also, all the data used in this study was obtained from TurkStat¹.

The statistical summary of the data is given in Table 3. Note that the 2025 line belongs to the predicted data. A striking detail in Table 3 is that, in some sectors, the minimum value is zero. This is due to the lack of entrepreneurial activity in the sector is of concern, especially in relatively small cities. Another observation from the 2025 predictions is that the increase or decrease in some sectors between 2009 - 2019 does not continue in 2025 due to the difference in the data trend.

Table 2. Entrepreneur Categories

Code	Name
C1	Agriculture, Forestry and Fishing
C2	Mining and Quarrying
C3	Manufacture
C4	Electricity, Gas, Steam and Air Conditioning Production and Distribution
C5	Water Supply; Sewage, Waste Management and Remediation Activities
C6	Construction
C7	Wholesale and Retail Trade; Repair of Motor Vehicles and Motorcycles
C8	Transport and Storage
C9	Accommodation and Food Service Activities
C10	Information and Communication
C11	Finance and Insurance Activities
C12	Real Estate Activities
C13	Professional, Scientific And Technical Activities
C14	Administrative and Support Service Activities
C15	Education
C16	Human Health and Social Work Activities
C17	Culture, Arts, Entertainment, Leisure And Sports
C18	Other Service Activities

The statistical summary of the data is shown in Table 3. The 2025 line belongs to the estimated data. A striking detail in Table 3 is that, in some sectors, the minimum value is 0. This is due to a lack of entrepreneurial activity in the sector concerned, especially in small cities. Another detail seen in the 2025 predictions is that the increase or decrease in some sectors between 2009-2019 not continue in 2025 due to the difference in the trend of the data.

¹ <https://www.tuik.gov.tr/Home/Index>

Table 3. Descriptive Statistics

		C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9
2009	Max	1269	873	116506	440	359	47982	260853	92268	52435
	Min	7	0	132	0	0	65	941	736	223
	Mean	272	64	4646	16	22	2275	15154	6516	3478
	Std. Dev.	298	120	13332	67	46	5973	31015	10888	6412
2019	Max	2345	1078	133573	2193	1132	67795	294990	104102	71382
	Min	17	3	179	1	0	125	926	635	318
	Mean	419	81	5566	86	75	3381	16378	6493	4382
	Std. Dev.	457	151	15329	304	148	8257	34807	12201	8579
2025	Max	3360	1218	143877	4085	1706	88467	299377	107573	81119
	Min	0	2	197	0	0	167	842	183	369
	Mean	478	90	6091	161	110	4317	16386	6173	4757
	Std. Dev.	552	169	16540	559	220	10609	35288	12544	9668
		C10	C11	C12	C13	C14	C15	C16	C17	C18
2009	Max	10700	10234	12097	49124	13153	3293	14668	8597	49105
	Min	14	8	4	57	8	3	6	25	227
	Mean	315	376	496	1926	439	168	532	469	3170
	Std. Dev.	1220	1179	1475	5845	1516	407	1706	992	6053
2019	Max	22015	7738	19868	81784	24516	9027	19335	15163	67589
	Min	17	11	9	104	21	5	11	75	407
	Mean	586	293	804	3148	872	355	637	730	4538
	Std. Dev.	2487	890	2379	9662	2824	1067	2217	1738	8203
2025	Max	28829	5683	23797	100689	31276	12792	20461	18950	77281
	Min	16	0	1	117	29	7	2	88	517
	Mean	768	219	963	3783	1169	478	615	831	5172
	Std. Dev.	3247	656	2846	11852	3626	1504	2328	2163	9296

Consensual Ranking

Each of the 81 cities has different advantages and disadvantages in competition. To avoid decision-maker bias in the ranking of cities, we have simulated the ranking process with a unique 5000 weight set that is randomly generated. The part of the weight set is given in Table 4.

Table 4. Weight set

Weight Set	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	C10	C11	C12	C13	C14	C15	C16	C17	C18
1	9%	8%	1%	8%	11%	4%	1%	2%	10%	2%	5%	0%	5%	11%	7%	8%	5%	1%
2	10%	9%	1%	6%	5%	9%	9%	10%	5%	10%	6%	1%	1%	0%	2%	1%	10%	4%
3	4%	11%	9%	7%	3%	1%	6%	5%	9%	4%	3%	10%	0%	7%	1%	3%	4%	11%
⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮
4998	6%	4%	2%	9%	5%	7%	3%	6%	1%	8%	8%	2%	5%	6%	3%	9%	8%	8%
4999	9%	8%	9%	4%	10%	3%	4%	5%	5%	6%	5%	3%	5%	3%	7%	3%	2%	9%
5000	6%	4%	8%	9%	8%	3%	4%	2%	2%	7%	6%	7%	9%	2%	5%	5%	8%	5%

The ranking resulting from each simulation represents the view of a decision-maker. When the simulation results are considered as a whole, an evaluation that satisfies all decision-makers can be made about the rankings of cities. A complete agreement on the rank of some cities can be reached, while in others, there is no consensus, and their rank can only be expressed with probability.

Table 5 presents the consensual ranking result obtained via several simulation runs. For the ease of reading, the table presents only three ranks with the highest probability associated with each city. The results show that the rank of some cities is determined unanimously. There is a complete consensus on the ranks of three cities (A7, A40 and A41). These cities can be considered as outliers.

Table 5. Ranks and percentages of cities

A1*	7	6	8	A28	25	24	18	A55	29	28	30
	67%	17%	7%		11%	8%	7%		20%	19%	17%
A2	44	45	43	A29	30	29	31	A56	14	13	15
	19%	16%	11%		11%	9%	9%		34%	25%	22%
A3	25	24	23	A30	66	65	64	A57	49	48	47
	18%	15%	12%		26%	24%	16%		22%	18%	18%
A4	70	69	68	A31	48	50	49	A58*	8	10	9
	24%	12%	12%		15%	12%	9%		53%	15%	15%
A5	35	36	37	A32	24	23	25	A59	11	12	10
	10%	9%	9%		44%	26%	25%		24%	23%	21%
A6	56	55	50	A33	10	9	11	A60	71	72	70
	12%	11%	9%		20%	19%	18%		34%	24%	20%
A7	2			A34	50	51	56	A61	43	42	41
	100%				11%	10%	10%		13%	11%	9%
A8*	4	5		A35*	78	77	79	A62	56	55	54
	86%	14%			55%	24%	15%		20%	20%	16%
A9*	81	80	79	A36	62	77	61	A63	33	30	36
	92%	7%	1%		8%	8%	7%		9%	8%	8%
A10	69	63	68	A37	18	19	17	A64	51	52	53
	18%	14%	13%		21%	19%	14%		13%	13%	11%
A11	15	16	13	A38	76	77	79	A65	59	57	58
	20%	17%	16%		30%	27%	16%		16%	15%	10%
A12	9	12	13	A39	41	40	42	A66	21	20	22
	21%	20%	15%		20%	18%	12%		41%	22%	14%
A13	73	71	72	A40	1			A67	20	21	19
	19%	17%	14%		100%				26%	16%	16%
A14	60	58	59	A41	3			A68*	75	74	73
	16%	13%	13%		100%				52%	32%	8%
A15	79	78	76	A42	26	25	28	A69	62	67	63
	50%	15%	14%		34%	21%	14%		16%	14%	10%
A16	66	60	61	A43	61	62	65	A70	34	45	35
	9%	8%	7%		21%	21%	19%		9%	9%	8%
A17	72	73	71	A44	60	59	61	A71	17	16	18
	27%	24%	16%		20%	18%	15%		23%	14%	14%
A18	64	67	69	A45	74	73	75	A72	63	68	69
	20%	17%	13%		37%	23%	17%		14%	11%	9%
A19	33	38	57	A46	36	39	50	A73	16	15	17
	8%	6%	5%		9%	9%	8%		18%	15%	14%
A20	27	26	28	A47	18	19	17	A74	42	41	43
	9%	8%	6%		18%	13%	12%		18%	14%	12%
A21*	5	6	7	A48	58	59	60	A75	27	26	25
	61%	19%	16%		23%	22%	13%		19%	18%	11%
A22	30	29	28	A49	28	27	30	A76*	80	81	79
	21%	20%	17%		14%	13%	9%		89%	6%	5%
A23	68	69	70	A50	26	27	28	A77	51	52	50
	13%	10%	9%		18%	10%	5%		22%	16%	15%
A24	32	34	33	A51	76	77	79	A78	46	34	31
	17%	14%	11%		31%	28%	13%		10%	9%	6%
A25	12	11	10	A52	9	8	10	A79	55	56	57
	14%	12%	10%		25%	21%	17%		14%	13%	12%
A26	22	23	21	A53*	6	5	4	A80	35	34	36
	46%	23%	14%		57%	25%	11%		13%	10%	7%
A27	54	53	55	A54	32	38	33	A81	47	49	48
	23%	21%	16%		16%	13%	12%		16%	10%	8%

The city having a probability more than 50% in any rank is considered to be voted by the majority of the decision-makers. Cities with the majority of votes are highlighted (*) in Table 5. The rank with the second-highest probability, for cities ranked with the majority of votes, can be interpreted as the orientation of the city. Let us consider the cities A1 and A21, which have the majority of votes on 7th (67%) and 5th (61%) ranks, respectively. The orientation of the corresponding cities is 6th rank. This implies that A1 might move up one rank whereas A21 has the possibility to drop one rank down. Based on this information, A1 may realize that it is headed for a higher rank and be motivated to change in this direction, A21 may realize that it must recognize the trend towards a lower rank and try to prevent the fall by taking the necessary measures. In both cases, having consensual ranking increases the awareness of cities.

There is high similarity and competitive pressure between the remaining cities, whose rank cannot be determined even with the majority of votes. This does not give clear information about the ranks of these cities yet helps decision-makers to identify the cities in intense competition. In order to provide useful information from competition between cities, Table 5 should be read vertically. To that end, we provide

Table 6, which is obtained directly from the information given in Table 5, showing the strongest candidate cities and corresponding probabilities for each rank. As such, rank-based evaluation paves the way for identifying the competitors of each city.

Table 6. Percentage of cities belonging to ranks

Rank	Cities			Rank	Cities			Rank	Cities		
1	A40				19%	16%	13%	38	A54	A39	A29
	100%			20	A67	A66	A26		13%	8%	7%
2	A7				26%	22%	10%	39	A54	A39	A46
	100%			21	A66	A67	A26		10%	10%	9%
3	A41				41%	16%	14%	40	A39	A74	A2
	100%			22	A26	A66	A3		18%	10%	10%
4	A8	A53	A21		46%	14%	10%	41	A39	A74	A61
	86%	11%	3%	23	A32	A26	A3		20%	14%	9%
5	A21	A53	A8		26%	23%	12%	42	A74	A39	A61
	61%	25%	14%	24	A32	A3	A42		18%	12%	11%
6	A53	A21	A1		44%	15%	10%	43	A61	A74	A2
	57%	19%	17%	25	A32	A42	A3		13%	12%	11%
7	A1	A21	A52		25%	21%	18%	44	A2	A61	A74
	67%	16%	8%	26	A42	A75	A50		19%	9%	9%
8	A58	A52	A33		34%	18%	18%	45	A2	A70	A61
	53%	21%	11%	27	A75	A42	A49		16%	9%	7%
9	A52	A12	A33		19%	13%	13%	46	A2	A78	A57
	25%	21%	19%	28	A55	A22	A49		10%	10%	8%
10	A59	A33	A52		19%	17%	14%	47	A57	A81	A46
	21%	20%	17%	29	A55	A22	A75		18%	16%	7%
11	A59	A33	A58		20%	20%	11%	48	A57	A31	A81
	24%	18%	13%	30	A22	A55	A29		18%	15%	8%
12	A59	A12	A25		21%	17%	11%	49	A57	A81	A77
	23%	20%	14%	31	A55	A22	A24		22%	10%	9%
13	A56	A11	A12		15%	15%	9%	50	A77	A31	A34
	25%	16%	15%	32	A24	A54	A22		15%	12%	11%
14	A56	A11	A73		17%	16%	8%	51	A77	A64	A34
	34%	13%	12%	33	A54	A24	A63		22%	13%	10%
15	A56	A11	A73		12%	11%	9%	52	A77	A64	A27
	22%	20%	15%	34	A24	A80	A54		16%	13%	12%
16	A73	A11	A71		14%	10%	10%	53	A27	A62	A64
	18%	17%	14%	35	A80	A54	A5		21%	14%	11%
17	A71	A37	A73		13%	12%	10%	54	A27	A62	A79
	23%	14%	14%	36	A46	A24	A5		23%	16%	12%
18	A37	A47	A71		9%	9%	9%	55	A62	A27	A79
	21%	18%	14%	37	A54	A5	A39		20%	16%	14%
19	A37	A67	A47		9%	9%	7%	56	A62	A79	A6

Rank	Cities			Rank	Cities			Rank	Cities		
	20%	13%	12%		24%	19%	13%		37%	32%	10%
57	A65	A48	A79	66	A30	A18	A4	75	A68	A45	A51
	15%	12%	12%		26%	11%	11%		52%	17%	9%
58	A48	A14	A44	67	A18	A30	A69	76	A51	A38	A15
	23%	13%	13%		17%	14%	14%		31%	30%	14%
59	A48	A44	A65	68	A10	A10	A4	77	A51	A38	A35
	22%	18%	16%		13%	13%	12%		28%	27%	24%
60	A44	A14	A48	69	A10	A18	A4	78	A35	A38	A15
	20%	16%	13%		18%	13%	12%		55%	15%	15%
61	A43	A44	A14	70	A4	A60	A13	79	A15	A38	A35
	21%	15%	10%		24%	20%	14%		50%	16%	15%
62	A43	A69	A44	71	A60	A13	A17	80	A76	A9	A15
	21%	16%	11%		34%	17%	16%		89%	7%	3%
63	A72	A10	A69	72	A17	A60	A13	81	A9	A76	A15
	14%	14%	10%		27%	24%	14%		92%	6%	2%
64	A18	A30	A43	73	A17	A45	A13				
	20%	16%	11%		24%	23%	19%				
65	A30	A43	A18	74	A45	A68	A13				

Table 6 shows clearly that there is no competition over the first three ranks. If we take a detailed look at the ranks 4, 5 and 6 in Table 6, we observe interesting information on the competition. As such, A53 is a stronger candidate than A21 for 4th rank whereas A21 and A53 have the majority of votes for 5th and 6th ranks, respectively. This shows that A53 is better than A21 in sectors that will give it an advantage, but worse than A21 in other sectors that are relatively easier to develop. Similarly, A53 has a higher chance of moving up from 6th to 5th than dropping down A8's rank from 4th to 5th. Similar observations can be made upon the statistics given in Table 6. This information is important for cities in choosing the right competitors and consequently, determining the right strategies to implement.

Cities whose rank cannot be determined with the majority of votes are in a tight competition for superiority. It is difficult to determine their orientation as these cities have similar probabilities for a large number of ranks. For instance, let us consider the 10th and 16th ranks. There is a 4% difference between the three strongest candidates. It is unclear whether this difference is sufficient to differentiate in terms of the dominance of candidates. In this context, a superiority assessment cannot be made among the candidates, and it can be interpreted that each candidate has an equal chance.

Prioritizing Areas for Improvement

This section provides our results obtained using the methodology outlined in Subsection **Hata! Başvuru kaynağı bulunamadı..** Here, we present Table 7 in which the most important three sectors are shown for each city. Note that the priorities are determined according to 2019 data. Also, A40 is not included in the given table since it is the best-performing city. We should also note that it is not realistic to boost the rank of the A7 by investing any of the sectors. Similarly, A41 can move up its rank only if it makes improvements in sectors C2 and C4. Further, the amount of improvement that should be done in C2 is lower than that of in C4 to move the rank of the A41 upwards.

Table 7. Priority of Cities

City	Priority			City	Priority			City	Priority		
	1	2	3		1	2	3		1	2	3
A7	C4	C1	C10	A12	C9	C2	C1	A66	C1	C8	C18
A41	C2	C4	C12	A33	C1	C9	C2	A67	C1	C9	C5
A8	C1	C9	C12	A11	C5	C2	C1	A32	C1	C2	C8
A21	C5	C9	C3	A56	C1	C5	C9	A3	C1	C2	C18
A53	C1	C18	C7	A25	C9	C18	C1	A26	C1	C2	C5
A1	C1	C18	C7	A73	C1	C5	C9	A42	C1	C9	C2
A58	C1	C18	C9	A71	C1	C8	C5	A75	C1	C5	C8
A52	C5	C8	C18	A47	C2	C18	C1	A28	C8	C18	C9
A59	C5	C7	C3	A37	C18	C8	C1	A22	C1	C2	C18

Priority				Priority				Priority			
City	1	2	3	City	1	2	3	City	1	2	3
A55	C9	C1	C2	A31	C8	C18	C9	A72	C2	C8	C7
A24	C1	C9	C18	A2	C18	C8	C2	A23	C1	C2	C18
A29	C1	C2	C18	A57	C1	C8	C7	A10	C2	C8	C18
A50	C2	C1	C5	A77	C1	C9	C5	A18	C1	C8	C9
A19	C2	C1	C18	A34	C18	C7	C1	A4	C1	C2	C18
A49	C1	C18	C2	A27	C8	C18	C9	A60	C8	C7	C9
A54	C8	C18	C9	A64	C1	C8	C18	A36	C8	C18	C6
A63	C2	C1	C18	A79	C1	C9	C18	A17	C9	C1	C18
A5	C1	C2	C8	A6	C1	C5	C2	A68	C6	C18	C8
A20	C1	C18	C2	A62	C1	C12	C9	A13	C18	C8	C9
A46	C1	C18	C9	A65	C8	C18	C17	A45	C18	C6	C2
A70	C8	C2	C18	A16	C1	C17	C5	A35	C18	C1	C4
A39	C2	C1	C18	A14	C1	C2	C18	A38	C8	C18	C17
A78	C1	C8	C18	A44	C7	C18	C8	A51	C2	C1	C18
A80	C1	C2	C18	A48	C2	C8	C18	A15	C2	C5	C17
A81	C1	C18	C8	A43	C2	C17	C8	A76	C2	C9	C8
A74	C1	C5	C2	A30	C1	C8	C18	A9	C18	C8	C9
A61	C1	C2	C8	A69	C1	C8	C9				

When the priorities of cities and consensual ranking are evaluated together, it can be seen that their priorities differ. For instance, in Table 6, cities A52, A12 and A33 have similar probabilities on the 9th. However, the sectors with top priority are identified as C5, C9 and C1, respectively. This result shows that cities need improvements in different sectors, even if they show similar characteristics in terms of competition. These cities might lead all their effort to the same sector in order to gain competition superiority by imitating each other without the knowledge of priority sectors. This would be futile since each city has different priorities.

The Past, The Present, and The Future Rank

Table 8 illustrates the rankings and scores of each city for three time periods. As mentioned earlier, the future ranking is obtained via basic time series analysis. The comparison between 2009 and 2019 shows that 38 cities have had an increase in their ranks whereas 32 cities have experienced dropping off to lower ranks. Also, 12 cities have preserved their position in the ranking list. Another observation is that the cities A5, A20 and A36 have dramatically increased their rank in ten years. This indicates that these three cities use their resources as best as possible and have made the right decisions. By similar logic, the change in ranking in 2025 provides information about the possible future rankings of cities when policies from the past 10 years are maintained. This is only to make the uncertain future a little predictable. It can also be used as a signal that the decision maker needs to change or maintain their current policies. Current policies can be insisted on if the decision maker's future position relative to the competitors determined in the previous stages is satisfactory. However, if the projection is depressing, it is a strong indicator of turning to new policies.

Table 8. The rank of cities in the past, the present and the future

City	2009		2019		2025		City	2009		2019		2025	
	Rank	Score	Rank	Score	Rank	Score		Rank	Score	Rank	Score	Rank	Score
A1	6	0,123	7↓	0,122	7↔	0,118	A11	13	0,080	15↓	0,071	15↔	0,067
A2	52	0,019	46↑	0,023	42↑	0,024	A12	10	0,088	12↓	0,079	11↑	0,075
A3	19	0,062	23↓	0,052	23↔	0,047	A13	70	0,007	72↓	0,006	73↓	0,006
A4	67	0,008	70↓	0,007	70↔	0,008	A14	61	0,013	60↑	0,013	57↑	0,015
A5	59	0,013	38↑	0,026	29↑	0,035	A15	79	0,002	79↔	0,003	78↑	0,004
A6	46	0,022	53↓	0,018	55↓	0,016	A16	58	0,014	61↓	0,013	58↑	0,014
A7	2	0,377	2↔	0,358	2↔	0,351	A17	77	0,005	73↑	0,006	72↑	0,007
A8	4	0,175	4↔	0,168	4↔	0,165	A18	68	0,008	67↑	0,009	66↑	0,010
A9	81	0,001	81↔	0,001	81↔	0,002	A19	34	0,033	39↓	0,026	40↓	0,025
A10	65	0,010	68↓	0,009	69↓	0,009	A20	47	0,022	32↑	0,031	31↑	0,034

City	2009		2019		2025		City	2009		2019		2025	
	Rank	Score	Rank	Score	Rank	Score		Rank	Score	Rank	Score	Rank	Score
A21	5	0,149	5↔	0,147	6↓	0,143	A52	12	0,082	9↑	0,088	8↑	0,089
A22	27	0,040	29↓	0,034	32↓	0,033	A53	7	0,121	6↑	0,139	5↑	0,155
A23	69	0,008	69↔	0,008	68↑	0,010	A54	32	0,035	36↓	0,028	38↓	0,026
A24	26	0,040	34↓	0,030	36↓	0,028	A55	36	0,031	28↑	0,034	27↑	0,037
A25	16	0,068	13↑	0,074	16↓	0,067	A56	15	0,070	14↑	0,071	13↑	0,069
A26	25	0,044	22↑	0,053	20↑	0,057	A57	48	0,022	49↓	0,020	47↑	0,021
A27	51	0,020	54↓	0,017	56↓	0,016	A58	8	0,105	8↔	0,091	9↓	0,088
A28	21	0,060	25↓	0,048	26↓	0,038	A59	9	0,091	11↓	0,080	12↓	0,075
A29	39	0,028	33↑	0,031	30↑	0,034	A60	72	0,006	71↑	0,006	71↔	0,007
A30	63	0,012	66↓	0,009	67↓	0,010	A61	44	0,024	45↓	0,023	44↑	0,023
A31	42	0,025	48↓	0,021	48↔	0,020	A62	57	0,016	55↑	0,016	53↑	0,018
A32	18	0,065	24↓	0,049	24↔	0,044	A63	37	0,029	35↑	0,028	34↑	0,029
A33	14	0,071	10↑	0,084	10↔	0,084	A64	53	0,018	51↑	0,018	50↑	0,018
A34	50	0,020	52↓	0,018	52↔	0,018	A65	54	0,018	57↓	0,015	59↓	0,014
A35	76	0,005	78↓	0,003	79↓	0,004	A66	17	0,066	21↓	0,056	22↓	0,053
A36	73	0,006	62↑	0,010	62↔	0,011	A67	23	0,058	20↑	0,056	21↓	0,055
A37	20	0,060	19↑	0,060	18↑	0,062	A68	74	0,006	75↓	0,005	74↑	0,006
A38	75	0,005	77↓	0,004	77↔	0,004	A69	66	0,010	64↑	0,010	65↓	0,010
A39	45	0,024	43↑	0,024	37↑	0,026	A70	41	0,026	41↔	0,024	39↑	0,026
A40	1	0,997	1↔	0,967	1↔	0,935	A71	24	0,057	17↑	0,066	14↑	0,068
A41	3	0,272	3↔	0,243	3↔	0,231	A72	64	0,011	65↓	0,010	63↑	0,011
A42	30	0,038	26↑	0,041	25↑	0,043	A73	11	0,085	16↓	0,068	19↓	0,061
A43	62	0,012	63↓	0,010	64↓	0,011	A74	40	0,026	44↓	0,023	45↓	0,022
A44	60	0,013	59↑	0,013	60↓	0,013	A75	28	0,039	27↑	0,037	28↓	0,037
A45	71	0,007	74↓	0,005	76↓	0,005	A76	80	0,002	80↔	0,002	80↔	0,003
A46	43	0,024	42↑	0,024	43↓	0,024	A77	49	0,021	50↓	0,018	49↑	0,019
A47	22	0,059	18↑	0,062	17↑	0,063	A78	38	0,028	40↓	0,025	41↓	0,025
A48	55	0,017	58↓	0,013	61↓	0,012	A79	56	0,017	56↔	0,016	54↑	0,018
A49	29	0,038	30↓	0,033	35↓	0,028	A80	33	0,035	37↓	0,027	46↓	0,022
A50	35	0,032	31↑	0,033	33↓	0,030	A81	31	0,036	47↓	0,022	51↓	0,018
A51	78	0,003	76↑	0,004	75↑	0,005							

Interaction of Outputs

While each output of the proposed approach provides important managerial information by itself, they also complement each other. Output 1 provides consistent rankings of cities and identification of cities where they are competing for a rank. However, it does not provide an information on which sectors the corresponding city should concentrate to gain a competitive advantage. Output 2 addresses this need and reveals which sectors the cities should prioritize to be able to take place in higher ranks over their competitors. However, in some cases, the city's normal development momentum can naturally have the power to move the city to the next rank. Output 3 gives the answer to whether the city can rise to a higher rank without making any extra effort. This information is also important for the effective use of resources. The interaction of outputs allows the decision-maker to see the big picture and set detailed and coherent policies.

Conclusion

Benchmarking, which is an effective managerial tool, is widely used in strategic decision processes. In the tough competitive environment between cities, policymakers often prefer the benchmarking method primarily for self-criticism purposes. The benchmarking literature has focused on identifying benchmarks and developing methods to measure benchmark scores. However, the proposed methods are insufficient to provide the necessary information regarding with the objective ranking results, identify priority areas, and develop future policies. This study proposes a methodological approach to fill the highlighted gap.

The proposed methodology is based on the parameter sensitivity of the multi-criteria decision-making techniques and has the flexibility to be adapted to different decision environments such as

uncertain data and multiple decision-makers. It provides three main outcomes. The first is to obtain a consistent ranking. The ranking is simulated with different weight sets to obtain a ranking that would be satisfactory to decision-makers with different perspectives. In this way, it is possible to render the information about each city belonging to which ranking with what probability. The weight simulation approach adopted in obtaining this output is an important technical contribution of our study. This approach can be used effectively in ranking problems where a dominant order cannot be allocated among the criteria or where all views are required to be included in the evaluation. In particular, in studies that focus on policymaking, the knowledge of the alternatives belong to which rank and what probability constitutes a strong basis for producing consistent policies.

The second is the determination of priority areas in order to reach a better ranking. The performance of each city on each criterion is increased until the ranking of the city changes, while all other elements of the decision matrix are kept constant. In this way, it is determined how much increase is required for which criterion to change the city's ranking. The descending order of the criteria's increasing requirement presents the city's priority order.

The third is to evaluate the consequences of previous policies and predict the city's possible future ranking if the same policies are continued. Applied policies are analyzed by ranking changes of cities in a certain period range. In the case of the continuation of the same policies, criterion performances are estimated to analyze the change in the ranking of the city. The predicted ranking gives information about the future ranking of cities if the same policies are put into practice.

The proposed methodology was implemented with a case study. Each outcome of the methodology has been examined in detail over the case, consisting of 81 cities and 18 criteria. The findings show that the methodology offers far more information than simply ranking pure benchmarking scores. Also, the findings obtained through sensitivity analysis are a comprehensive guide for cities to plan their future and focus their efforts on the right sectors.

References

- Abdel-Basset, M., & Mohamed, R. (2020). A novel plithogenic TOPSIS- CRITIC model for sustainable supply chain risk management. *Journal of Cleaner Production*, 247, 119586. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.119586>
- Ács, Z. J., Autio, E., & Szerb, L. (2014). National Systems of Entrepreneurship: Measurement issues and policy implications. *Research Policy*, 43(3), 476–494. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2013.08.016>
- Ahmad, S., Baiocchi, G., & Creutzig, F. (2015). CO2 Emissions from Direct Energy Use of Urban Households in India. *Environmental Science and Technology*, 49(19), 11312–11320. https://doi.org/10.1021/ES505814G/SUPPL_FILE/ES505814G_SI_001.PDF
- Audretsch, D. B., Belitski, M., & Desai, S. (2015). Entrepreneurship and economic development in cities. *Annals of Regional Science*, 55(1), 33–60. <https://doi.org/10.1007/s00168-015-0685-x>
- Audretsch, D. B., & Fritsch, M. (2002). Growth regimes over time and space. *Regional Studies*, 36(2), 113–124. <https://doi.org/10.1080/00343400220121909>
- Chalgham, M., Khatrouch, I., Masmoudi, M., Walha, O. C., & Dammak, A. (2019). Inpatient admission management using multiple criteria decision-making methods. *Operations Research for Health Care*, 23, 100173. <https://doi.org/10.1016/j.orhc.2018.10.001>
- Chen, P. (2020). Effects of the entropy weight on TOPSIS. *Expert Systems with Applications*, 114186. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2020.114186>
- Činčikaitė, R., & Meidute-Kavaliauskiene, I. (2021). An Integrated Competitiveness Assessment of the Baltic Capitals Based on the Principles of Sustainable Development. *Sustainability* 2021, Vol. 13, Page 3764, 13(7), 3764. <https://doi.org/10.3390/SU13073764>

- Du, Q., Wang, Y., Ren, F., Zhao, Z., Liu, H., Wu, C., Li, L., & Shen, Y. (2014). Measuring and Analysis of Urban Competitiveness of Chinese Provincial Capitals in 2010 under the Constraints of Major Function-Oriented Zoning Utilizing Spatial Analysis. *Sustainability* 2014, Vol. 6, Pages 3374-3399, 6(6), 3374–3399. <https://doi.org/10.3390/SU6063374>
- Gawlak, A., Matuszewska, M., Ptak, A., Carmona-Torres, M., Cobo-Cuenca, A. I., Laredo-Aguilera, A., Ángel, P., Román, L., Antonio, J., Montilla, P., & Pozuelo-Carrascosa, D. P. (2021). Inclusiveness of Urban Space and Tools for the Assessment of the Quality of Urban Life—A Critical Approach. *International Journal of Environmental Research and Public Health* 2021, Vol. 18, Page 4519, 18(9), 4519. <https://doi.org/10.3390/IJERPH18094519>
- Ghalehtemouri, K. J., Hatami, A., & Asadzadeh, H. (2020). Measuring the Quality of Life and City Competitiveness: A Methodological Framework for the Iranian Metropolis. *Journal of Urban Culture Research*, 21, 90–111. <https://doi.org/10.14456/JUCR.2020.14>
- Giffinger, R., Haindlmaier, G., & Kramar, H. (2010). The role of rankings in growing city competition. *Urban Research & Practice*, 3(3), 299–312. <https://doi.org/10.1080/17535069.2010.524420>
- González-García, S., Rama, M., Cortés, A., García-Guaita, F., Núñez, A., Louro, L. G., Moreira, M. T., & Feijoo, G. (2019). Embedding environmental, economic and social indicators in the evaluation of the sustainability of the municipalities of Galicia (northwest of Spain). *Journal of Cleaner Production*, 234, 27–42. <https://doi.org/10.1016/J.JCLEPRO.2019.06.158>
- Jadidi, O., Firouzi, F., Mohd Yusuff, R., & Zulkifli, N. (2008). TOPSIS and fuzzy multi-objective model integration for supplier selection problem. *Journal of Achievements in Materials and Manufacturing Engineering of Achievements in Materials and Manufacturing Engineering*, 31(2), 762–769. www.journalamme.org
- Jadidi, O., Sai Hong, T., Firouzi, F., & Yusuff, R. M. (2009). An optimal grey based approach based on topsis concepts for supplier selection problem. *International Journal of Management Science and Engineering Management*, 4(2), 104–117. <https://doi.org/10.1080/17509653.2009.10671066>
- Jahan, A., & Edwards, K. L. (2015). A state-of-the-art survey on the influence of normalization techniques in ranking: Improving the materials selection process in engineering design. *Materials and Design*, 65, 335–342. <https://doi.org/10.1016/j.matdes.2014.09.022>
- Jiang, Y., & Shen, J. (2010). Measuring the urban competitiveness of Chinese cities in 2000. *Cities*, 5(27), 307–314. <https://doi.org/10.1016/J.CITIES.2010.02.004>
- Johnston, A. (2011). The Economic Performance of UK Cities, 1995–2005: Driven by Knowledge-based Sectors or Consumption-based Sectors? *European Planning Studies*, 19(12), 2095–2108. <https://doi.org/10.1080/09654313.2011.633821>
- Kaklauskas, A., Zavadskas, E. K., Radzeviciene, A., Ubarte, I., Podvezko, A., Podvezko, V., Kuzminske, A., Banaitis, A., Binkyte, A., & Bucinskas, V. (2018). Quality of city life multiple criteria analysis. *Cities*, 72, 82–93. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2017.08.002>
- Keirstead, J. (2013). Benchmarking urban energy efficiency in the UK. *Energy Policy*, 63, 575–587. <https://doi.org/10.1016/J.ENPOL.2013.08.063>
- Kim, G., Park, C. S., & Yoon, K. P. (1997). Identifying investment opportunities for advanced manufacturing systems with comparative-integrated performance measurement. *International Journal of Production Economics*, 50(1), 23–33. [https://doi.org/10.1016/S0925-5273\(97\)00014-5](https://doi.org/10.1016/S0925-5273(97)00014-5)
- Kitchin, R., Lauriault, T. P., & McArdle, G. (2015). Knowing and governing cities through urban indicators, city benchmarking and real-time dashboards. *Regional Studies, Regional Science*, 2(1), 6–28. <https://doi.org/10.1080/21681376.2014.983149>

- Kose, E., Vural, D., & Canbulut, G. (2020). The most livable city selection in Turkey with the grey relational analysis. *Grey Systems*, 10(4), 529–544. <https://doi.org/10.1108/GS-04-2020-0042/FULL/XML>
- Liu, X., Guo, H., Li, Y., Li, Y., & Pan, W. (2016). Measuring the urban competitiveness of Chinese cities based on multi-attribute decision making approach. *International Journal of Sustainable Development*, 19(4), 315–341. <https://doi.org/10.1504/IJSD.2016.080505>
- Luque-Marínez, T., & Muñoz-Leiva, F. (2005). City benchmarking: A methodological proposal referring specifically to Granada. *Cities*, 22(6), 411–423. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2005.07.008>
- Milani, A. S., Shanian, A., Madoliat, R., & Nemes, J. A. (2005). The effect of normalization norms in multiple attribute decision making models: A case study in gear material selection. *Structural and Multidisciplinary Optimization*, 29(4), 312–318. <https://doi.org/10.1007/s00158-004-0473-1>
- Ozkaya, G., & Erdin, C. (2020). Evaluation of smart and sustainable cities through a hybrid MCDM approach based on ANP and TOPSIS technique. *Heliyon*, 6(10), e05052. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2020.e05052>
- Papadopoulos, S., & Kontokosta, C. E. (2019). Grading buildings on energy performance using city benchmarking data. *Applied Energy*, 233–234, 244–253. <https://doi.org/10.1016/J.APENERGY.2018.10.053>
- Prakash, M., Shukla, R., Chakraborty, A., & Joshi, P. K. (2016). Multi-criteria approach to geographically visualize the quality of life in India. <http://Dx.Doi.Org/10.1080/13504509.2016.1141119>, 23(6), 469–481. <https://doi.org/10.1080/13504509.2016.1141119>
- Sáez, L., Heras-Saizarbitoria, I., & Rodríguez-Núñez, E. (2020). Sustainable city rankings, benchmarking and indexes: Looking into the black box. *Sustainable Cities and Society*, 53, 101938. <https://doi.org/10.1016/j.scs.2019.101938>
- Sáez, L., & Perriáñez, I. (2015). Benchmarking urban competitiveness in Europe to attract investment. *Cities*, 48, 76–85. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2015.06.002>
- Sáez, L., Perriáñez, I., & Heras-Saizarbitoria, I. (2017). Measuring urban competitiveness: ranking European large urban zones. *Journal of Place Management and Development*, 10(5), 479–496. <https://doi.org/10.1108/JPMD-07-2017-0066/FULL/PDF>
- Shih, H. S., Shyur, H. J., & Lee, E. S. (2007). An extension of TOPSIS for group decision making. *Mathematical and Computer Modelling*, 45(7–8), 801–813. <https://doi.org/10.1016/j.mcm.2006.03.023>
- Tang, J., Zhu, H. L., Liu, Z., Jia, F., & Zheng, X. X. (2019). Urban Sustainability Evaluation under the Modified TOPSIS Based on Grey Relational Analysis. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(2). <https://doi.org/10.3390/IJERPH16020256>
- Triantaphyllou, E., & Sánchez, A. (1997). A sensitivity analysis approach for some deterministic multi-criteria decision-making methods. *Decision Sciences*, 28(1), 151–194. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5915.1997.tb01306.x>
- Vakilipour, S., Sadeghi-Niaraki, A., Ghodousi, M., & Choi, S. M. (2021). Comparison between Multi-Criteria Decision-Making Methods and Evaluating the Quality of Life at Different Spatial Levels. *Sustainability 2021*, Vol. 13, Page 4067, 13(7), 4067. <https://doi.org/10.3390/SU13074067>
- Vishwakarma, A., Kulshrestha, M., & Kulshrestha, M. (2012). Efficiency evaluation of municipal solid waste management utilities in the urban cities of the state of Madhya Pradesh, India, using stochastic frontier analysis. *Benchmarking*, 19(3), 340–357. <https://doi.org/10.1108/14635771211242996/FULL/XML>

Wang, X., Li, Z., Meng, H., & Wu, J. (2017). Identification of key energy efficiency drivers through global city benchmarking: A data driven approach. *Applied Energy*, C(190), 18–28. <https://doi.org/10.1016/J.APENERGY.2016.12.111>

Zavadskas, E. K., Turskis, Z., & Tamosaitiene, J. (2008). Construction risk assessment of small scale objects by applying TOPSIS method with attributes values determined at intervals. *Computer Modelling and New Technologies*, 12(4), 38–43.

Disclosure Statements

1. Contribution rate statement of researchers: First author 50 %, Second author 50 %.
2. No potential conflict of interest was reported by the authors

Appendix

Table 9. Cities of Turkey

City Code	City Name	City Code	City Name	City Code	City Name	City Code	City Name
A1	Adana	A21	Bursa	A42	Kahramanmaraş	A62	Niğde
A2	Adıyaman	A22	Çanakkale	A43	Karabük	A63	Ordu
A3	Afyonkarahisar	A23	Çankırı	A44	Karaman	A64	Osmaniye
A4	Ağrı	A24	Çorum	A45	Kars	A65	Rize
A5	Aksaray	A25	Denizli	A46	Kastamonu	A66	Sakarya
A6	Amasya	A26	Diyarbakır	A47	Kayseri	A67	Samsun
A7	Ankara	A27	Düzce	A48	Kırkkale	A68	Siirt
A8	Antalya	A28	Edirne	A49	Kırklareli	A69	Sinop
A9	Ardahan	A29	Elazığ	A50	Kırşehir	A70	Sivas
A10	Artvin	A30	Erzincan	A51	Kilis	A71	Şanlıurfa
A11	Aydın	A31	Erzurum	A52	Kocaeli	A72	Şırnak
A12	Balıkesir	A32	Eskişehir	A53	Konya	A73	Tekirdağ
A13	Bartın	A33	Gaziantep	A54	Kütahya	A74	Tokat
A14	Batman	A34	Giresun	A55	Malatya	A75	Trabzon
A15	Bayburt	A35	Gümüşhane	A56	Manisa	A76	Tunceli
A16	Bilecik	A36	Hakkari	A57	Mardın	A77	Uşak
A17	Bingöl	A37	Hatay	A58	Mersin	A78	Van
A18	Bitlis	A38	Iğdır	A59	Muğla	A79	Yalova
A19	Bolu	A39	Isparta	A60	Muş	A80	Yozgat
A20	Burdur	A40	İstanbul	A61	Nevşehir	A81	Zonguldak
		A41	İzmir				

Araştırma Makalesi • Research Article

Examination of Postgraduate Theses in Turkey within the Scope of Social Enterprise/Entrepreneur/Entrepreneurship: A Bibliometric Analysis

Sosyal Girişim/ci/lik Kapsamında Türkiye'deki Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi: Bibliyometrik Analiz

Gözde Genç*

Abstract: Social entrepreneurship is the process of creating social impact using innovative ways to solve social problems. The effect created can ultimately create social value that enables lasting and fundamental changes. There is currently no holistic research in the form of bibliometric analysis on social enterprise/entrepreneur/entrepreneurship in the Turkish literature and the primary aim of this study is to create a bibliometric profile of postgraduate theses in this field. Within the scope of the study, theses prepared in the National Thesis Center on social entrepreneurship were scanned and a total of 80 postgraduate theses produced between 2008-2022 were accessed. The theses were examined according to the parameters "publication year", "thesis type", "university", "institute", "department", "keywords", "publication language", "research subject", "research type", "study group/sample", "data collection tool". The findings show that most of the theses were prepared in 2019 and that most are at master's level at Marmara University, Institute of Social Sciences, Department of Business Administration and are in Turkish. The most studied topics are the relationship between leadership/personality traits and social entrepreneurship and social impact/value/development/change. The most frequently used keyword is "social entrepreneurship", and the most used sample is social entrepreneurs. The qualitative research type was mostly used in the theses. The most frequently used data collection tool is the questionnaire. It is expected that this study will contribute to the related literature and researchers who will work on this subject. In future studies, it is recommended to compare studies on social entrepreneurship by examining different databases such as books, journals, articles, and papers.

Keywords: Social enterprise, Social entrepreneur, Social entrepreneurship, Bibliometric analysis, Postgraduate theses

Öz: Sosyal girişimcilik, sosyal sorunların çözümünde inovatif yollar kullanarak sosyal etki yaratma sürecidir. Yaratılan etki nihayetinde kalıcı ve köklü değişimleri sağlayan sosyal değer oluşturabilir. Bu çalışmanın temel amacı, ulusal alanyazında sosyal girişim, sosyal girişimci ve sosyal girişimcilik konularında bibliyometrik analiz biçiminde yapılan bütüncül bir çalışmayla karşılaşılmadığı gerekçesiyle, sosyal girişim/ci/lik konusunda

* Res. Asst., Mus Alparslan University, Department of Occupational Health and Safety; PhD Candidate, Muğla Sıtkı Kocman University, Department of Labor Economics and Industrial Relations.

ORCID: 0000-0003-0520-5593, g.genç@alparslan.edu.tr

Cite as/ Atıf: Genç, G. (2022). Examination of postgraduate theses in turkey within the scope of social enterprise/entrepreneur/entrepreneurship: a bibliometric analysis. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 961-979. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1096694>

Received/Geliş: 31 March/Mart 2022

Accepted/Kabul: 25 July/Temmuz 2022

Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2022

e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2022 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde. Her hakkı saklıdır.

yayımlanmış lisansüstü tezlerin bibliyometrik profilinin çıkarılmasıdır. Çalışma kapsamında Ulusal Tez Merkezi'nde sosyal girişim/ci/lik konusunda hazırlanmış tezler taranmış, 2008-2022 yılları arasında toplam 80 adet lisansüstü teze ulaşılmıştır. Tezler, “yayın yılı”, “tez türü”, “üniversite”, “enstitü”, “anabilim dalı”, “anahtar kelimeler”, “yayın dili”, “araştırma konusu”, “araştırma türü”, “çalışma grubu/örneklem”, “veri toplama aracı” parametrelerine göre incelenmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre en fazla tez 2019 yılında hazırlanmıştır. Bu alanda çoğunlukla yüksek lisans düzeyinde, Marmara Üniversitesi'nde, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde, İşletme Ana Bilim Dalı'nda ve Türkçe olarak çalışılmıştır. En çok çalışılan konular liderlik/kişilik özelliklerinin sosyal girişimcilikle ilişkisi ve sosyal etki/değer/gelişim/değişim konularıdır. En sık kullanılan anahtar kelime “sosyal girişimcilik”, en çok kullanılan örneklem ise sosyal girişimcilerdir. Tezlerde çoğunlukla nitel araştırma türü kullanılmıştır. En sık kullanılan veri toplama aracı ise ankettir. Bu çalışmanın konuyla ilgili alanyazına ve bu konuda çalışacak olan araştırmacılara katkı sağlaması beklenmektedir. Gelecek çalışmalarda sosyal girişim/ci/lik konusunda kitap, dergi, makale, bildiri gibi farklı veri tabanlarındaki çalışmaların da incelenerek karşılaştırma yapılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal girişim, Sosyal girişimci, Sosyal girişimcilik, Bibliyometrik analiz, Lisansüstü tezler

1. Introduction

Entrepreneurship is a concept that has been defined in different ways by many theorists and its usage is widening. The concept of entrepreneur emerged in the French economy in the 17th and 18th centuries. Early literature considered starting a for-profit business venture sufficient for entrepreneurship. Later, the scope of the concept expanded to include making innovations, taking risks, and uncertainty (Sullivan Mort vd., 2003: 77; Tan, 2005: 355). In the 20th century, the famous economist Joseph Schumpeter is one of the most referenced names regarding the theory of entrepreneurship, which is seen as an innovation. According to him, one of the main characteristics of the entrepreneur is the ability to combine existing resources in creative ways (Schumpeter, 2000). Schumpeter defined entrepreneurs as innovators who manage the "creative-destructive" process of capitalism (Dees, 2001: 1). The creative-destruction theory is inspired by three ideas. The first of these is that innovation exists with accumulated progressive knowledge and is at the center of the growth process. Second, innovation is based on incentives and protection of property rights. Third is creative destruction. In other words, the existence of new innovations invalidates old ones, paving the way for conflict between the old and the new (Aghion et al., 2021: 4-5). In Schumpeter's theory, innovation comes first. In addition, the destructive creation of new models and techniques, as suggested by Schumpeter, shows that it is the driving force of social change (Nicholls, 2006: 109). According to this view, there is a significant relationship between social entrepreneurship and frequently emphasized expressions such as breaking the mold, creating a revolution, and innovation.

Although social entrepreneurship expresses features such as the emergence of entrepreneurship in the social field, recombining social resources, and containing the creative power of people, it has been used more frequently in the last twenty years in the sense of improving society and eliminating inequalities (Bandinelli, 2017: 20). Social entrepreneurship is a process by which citizens create new institutions or transform existing institutions in order to solve existing social problems and improve living standards (Bornstein and Davis, 2010: 1). Social entrepreneurship focuses on social problems or needs not dealt with by the private sector or public institutions and creates social value and fulfils them without being opposed to market forces (Beugre, 2017). Social entrepreneurs also take an active role in solving social problems, such as poverty, unfair distribution of income, unemployment, economic crises, ecological crisis, and health problems, that arise from the capitalist production system. Transformations within the system, achieved innovatively, can create radical change in the long run, even if they are small at the beginning. People innovatively triggering transformation are social entrepreneurs.

Social entrepreneurs have been around since ancient times. For example, many of today's institutions were built by social entrepreneurs. However, social entrepreneurship has become a fashionable construct in recent years (Dees, 2001: 1). Among the reasons for insufficient work on social entrepreneurship are factors such as uncertainty about the actors of which sector the concept covers and the variation of social value creation according to cultures. The dimensions assumed to constitute social

entrepreneurship are discussed differently according to researchers and cultures (Aslan et al., 2012: 85). For instance, social entrepreneurs, the members of ASHOKA, a social entrepreneurship platform, say that social entrepreneurship is perceived in different ways in different geographies and that social enterprises differ in terms of both legal status and internal dynamics of the ecosystem. On the other hand, social entrepreneurship is considered an intercultural concept, whereby even if the problems change, its principles and functions are common (Müftügil Yalçın, 2015: 23). Social enterprises do not have any legal status in Turkey. Therefore, social entrepreneurs organize under various individual or institutional structures and continue creating social benefits within current structures. Even structures that continue their activities as social enterprises cannot define themselves in this manner due to the ongoing uncertainty in practice; it is possible to say that there is as yet not enough awareness of this issue.

Determination of the theoretical framework of the subject is crucial in developing different perspectives, becoming visible, and raising self-awareness of the limited number of social enterprises available in practice. For these reasons, trends in this subject can be examined and deficiencies revealed through an investigation that is the purpose of the present study. Topuz Savaş (2020: 3810) states that scanning and systematically analyzing postgraduate theses in order to determine the scope and orientation of academic studies in a discipline/field/subject provides important data about the field and that the investigation of postgraduate theses directly contributes to the development of the relevant literature and scientific knowledge generation.

Only one bibliometric study in this field, a master's thesis, was found in Turkey (Akkocaoğlu, 2019) and it was limited because the bibliometric analysis on social entrepreneurship documents was carried out using organizational theories and it did not consider the national literature. In effect, no holistic study taking into account the national literature and bibliometric analysis for the concepts of social enterprise, social entrepreneur, and social entrepreneurship has been identified. This current study is important as it is the first bibliometric study to deal with the national literature.

Graduate theses are guiding in terms of determining the general trend regarding a subject or a field. Therefore, this study examines postgraduate theses and studies in this field holistically by including various parameters. In addition, the concepts of social entrepreneurship, social entrepreneur, and social entrepreneurship are discussed holistically in the form of social entrepreneurship, taking into account the semantic relations between them. It is expected that this study will contribute to the literature in terms of determining the general trend and will provide a guide to researchers intending to work on this subject.

2. Literature

When viewed from a general perspective, some studies determine the bibliometric profile of the entrepreneurship ecosystem in Turkey. Karadal et al. (2017) examined the postgraduate theses carried out in the field of entrepreneurship in Turkey between 1988 and 2015 based on "thesis type, publication year, university, method, sample size, and related fields". They suggest performing comparative analyses in future studies on entrepreneurship and providing information about its contributions to science. Again, in the same year, 187 postgraduate theses on entrepreneurship published in Turkey between 2007 and 2017 were examined by Kılıç et al. (2017) within the scope of parameters such as "thesis type, publication year, university, department, number of pages, application field, subject, research method, and research type". Kılıç et al. (2017) observed an increase in the number of theses after 2011. According to them, this situation may be related to the increase in the number of trained instructors providing education in the field of entrepreneurship and the increase in the number of universities providing education in this field. Karadal et al. (2017) state that the reason for the increase in the number of theses in the 2000s may be related to the adoption of entrepreneurship in the country's economy and the increase in incentives given by public institutions and organizations.

Apart from theses, Demir (2022) examined 736 entrepreneurship articles published in the "Dergipark Akademik" database between 01.01.2015 and 01.01.2021 using the following parameters:

"the publication year, the number of authors, the titles of the authors, the universities and units of the authors, the journals in which the articles were published, the review status of these journals in the Tr Dizin Ulakbim index and the focused topics". There are also some bibliometric studies on journals and congresses that directly discuss the subject of entrepreneurship. Çetinkaya Bozkurt and Çetin (2016) analyzed 153 articles published in the *Journal of Entrepreneurship and Development* between 2006 and 2015 using the bibliometric citation analysis technique. Some features were determined such as concentrated subjects, universities with the highest publications, the most cited kind of source, the largest contribution by title, publication language, the number of self-citations, and the most cited journals. Maksudunov (2016), on the other hand, examined a total of 390 papers published in six proceedings books released between 2006 and 2016 within the scope of International Entrepreneurship Congresses through content analysis in terms of variables such as "general information, subjects, data type, language, country, university, and characteristics of the author". He found that most studies were carried out on "entrepreneurship and entrepreneurship culture", "economy-economics" and "marketing/foreign trade" but that "development" was missing. The universities with the highest number of publications are Çanakkale Onsekiz Mart University, Harran University, Balıkesir University and Sakarya University. In addition to this, contributions were made by authors affiliated to 64 different institutions. Since the publication language in most of the theses is Turkish, it has been stated that the number of international citations is low. An average of 65 papers were presented per congress. Topics such as "economic structure and entrepreneurship", "entrepreneurship personality", "young entrepreneurship" came to the fore. He found that most of the papers were presented by participants from Turkey and then by people from countries such as Kyrgyzstan, Kazakhstan, Azerbaijan, Russia, Aurstriya, Pakistan, Germany, Northern Cyprus, Great Britain, Poland.

Bibliometric analyses of studies that discuss women entrepreneurship and disabled entrepreneurship which can be described as entrepreneurship among disadvantaged groups were also performed. Yumuşak (2019) examined the publications between 1983 and 2019 in the Web of Science database on the concept of "women entrepreneurship" according to "the number of articles, the number of citations, the universities which published the most articles and the author network analysis indicators". He found that six authors came to the fore on women's entrepreneurship, the University of North Carolina was the university that contributed the most, and the highest contribution was made by the United States, England, Canada and Spain on a country basis. Durak et al. (2021), on the other hand, applied bibliometric analysis techniques such as citation analysis and co-word analysis to 54 studies published in the Web of Science (WoS) database between 2000 and 2021 on "disabled entrepreneurship". The first study in this area was published in 2000 and the number is increasing gradually. The countries that produce the most work in this field are Spain, the USA, and the UK. The journal leading this field is *Suma de Negocios*. The prominent themes were concentrated on topics such as "challenges", "motivation", "education" and "employment".

Some studies establish the relationship between entrepreneurship and other fields/concepts. Akyar and Sarıkaya (2020) examined postgraduate theses on the concept of "educational entrepreneurship" prepared between 2013 and 2019 according to the descriptive survey model in terms of "thesis type, publication year, institute, method, design, data collection tool, study group, and study group size". Postgraduate theses in this field were made in the graduate type at the institute of educational sciences in 2019. The most used data collection tool was the survey, the sample preference was generally teachers, and sample sizes were between 301 and 1,000. They made some suggestions to shape the studies on entrepreneurship in Turkey. One of them is the importance of researching social entrepreneurship and other types of entrepreneurship. Işık et al. (2019) accessed 96 nationally published studies in the Google Scholar, ULAKBİM, and Council of Higher Educational National Thesis Center databases between 1988 and 2019, including the keywords of tourism and entrepreneurship, in order to determine the discussion of entrepreneurship in national tourism literature, to determine the current features of the studies, and to reveal the study areas that still need to be examined. Tourism-entrepreneurship studies have increased in number as of 2010. It has been concluded that the subjects of "entrepreneur characteristics", "women's entrepreneurship" and "internal entrepreneurship" have been studied more. Other entrepreneurship subjects have not found enough space in the national literature.

Tepe Küçükoğlu and Berber (2018) analyzed 29 postgraduate theses in the field of entrepreneurship and innovation in Turkey according to the criteria of "publication year, university, thesis type, thesis language, research method, analysis technique, and keywords". The studies show that the concept of intrapreneurship came to the fore and the relations between innovation and intrapreneurship were discussed. It has been emphasized that master's theses are predominant in the field of entrepreneurship and innovation and that the increase in doctoral theses to be written is important in terms of spreading entrepreneurship culture and contributing to the development of the entrepreneurship ecosystem. Due to the intensification of quantitative studies in this field, the inclusion of qualitative studies in the future will accelerate scientific knowledge.

In addition to the studies on entrepreneurship in the general framework, there are also studies that specifically discuss the types or characteristics of entrepreneurship. Yılmaz (2018) examined postgraduate theses on "intrapreneurship" written between 2001 and 2007, taking into account the criteria of "publication year, department, institute, advisor, research region and university, thesis type, publication language". Işık et al. (2019) and Küçükoğlu and Berber (2018) stated that there is a limited number of studies on this subject and recommended an increase in research on this subject and work on its relationship with different subjects. Erdem (2017) examined postgraduate theses published on "corporate entrepreneurship" with the content analysis method in terms of the method used, keywords, foreign resource rate, number of words, and the number of "corporate entrepreneurship" words in the text. It was stated that due to the limited number of Turkish studies, international sources were generally used, the study with the highest number of sources used 521 sources, and the maximum number of samples used in studies was 500. It has been determined that most of the postgraduate theses are doctoral theses and all theses are written in the field of business administration. Özer Çaylan (2014) investigated 123 scientific articles published in *Strategic Entrepreneurship Journal* between 2007 and 2013, examining the "strategic entrepreneurship" research field, using the bibliometric analysis technique citation method. The first two most cited studies are "resource and competition focused" and "learning and innovation focused" studies. Devciyan et al. (2021) investigated 313 studies on "ethic entrepreneurship" searched using the words "entrepreneurship" and "ethics" in Ulakbim, TR index database and Web of Science database in SCI, SSCI, and AHCI, using the bibliometric citation analysis technique. The results of this study showed that social entrepreneurship was not discussed in the national literature in comparison to international literature, and the number of citations was also less due to the lack of awareness.

The status of past bibliometric studies or content analysis studies on social entrepreneurship was examined and only one study directly related to this subject was encountered in the national literature. Akkocaoğlu (2019) investigated social entrepreneurship documents using organizational theories according to parameters such as "main authors, literature analysis, word frequencies", using the Web of Science database and performing bibliometric analysis on social entrepreneurship documents. The results of the study show that there were few studies on organizational theories such as "Population Ecology Theory" and "Social Network Theory" and that the theoretical contribution to this field would be significant.

In summary, when looking at the national literature, bibliometric articles about entrepreneurship focused on the following subjects:

- 1) Studies dealing with the phenomenon of entrepreneurship in a general framework,
- 2) Studies conducted for disadvantaged groups such as women's entrepreneurship and disabled entrepreneurship,
- 3) Studies that examine entrepreneurship more specifically, such as intrapreneurship, corporate entrepreneurship, strategic entrepreneurship, ethical entrepreneurship and social entrepreneurship,
- 4) Studies that establish the relationship of entrepreneurship with other fields such as entrepreneurship in education, entrepreneurship in tourism,

5) Studies examining the relationship of entrepreneurship with its own characteristics, such as entrepreneurship and innovation, were examined.

3. Method

3.1. Research Method

Bibliometrics is the study of the bibliometric elements of scientific studies through numerical analysis and statistics. Bibliometric analyses can be descriptive, such as the number of publications released per year, or they can be evaluative in order to determine how the publication influences scientists studying in this field (Zan, 2019: 502). In this study, a descriptive bibliometric analysis method was used.

3.2. The Aim of the Research

The general purpose of this study is to reveal the general profile of postgraduate theses in the field of social entrepreneurship. The study determined research questions of postgraduate theses written on social entrepreneurship. The types of theses, their year of publication, institutes, which departments they concentrate on, the keywords used and their frequency, the distribution of the theses according to the language of publication, research topics, study group/sample and data collection tools are questioned.

3.3. Research Population and Sample

The research population consists of all academic studies discussing the subject of Social Enterprise/Entrepreneur/Entrepreneurship in the national literature. The sample is the postgraduate theses prepared on Social Enterprise/Entrepreneur/Entrepreneurship at the Council of Higher Educational National Thesis Center.

3.4. Data Collection Process

The data collection site used was the Council of Higher Educational National Thesis Center, and the data was accessed via the internet. The postgraduate theses in the Council of Higher Educational National Thesis Center were searched in the form of "thesis name", permission status "all", thesis type "all", and using the keyword "social enterprise". Due to the structure of the Turkish language, the search came up with studies related to "social entrepreneur" and "social entrepreneurship" as well as "social enterprise", all of which were included in this study. The year of publication the theses in the system on these dates indicated they included the years between 2008 and 2022 and the theses in the system published between these years were examined.

3.5. Limits and Inclusion

This research is limited to the studies published in the Council of Higher Educational National Thesis Center; studies in other databases are not included. Due to the data collection date, theses added to the system after 28 June 2022 were excluded from the study. Postgraduate theses available in the system between 2008 and 28 June 2022 were included in the study.

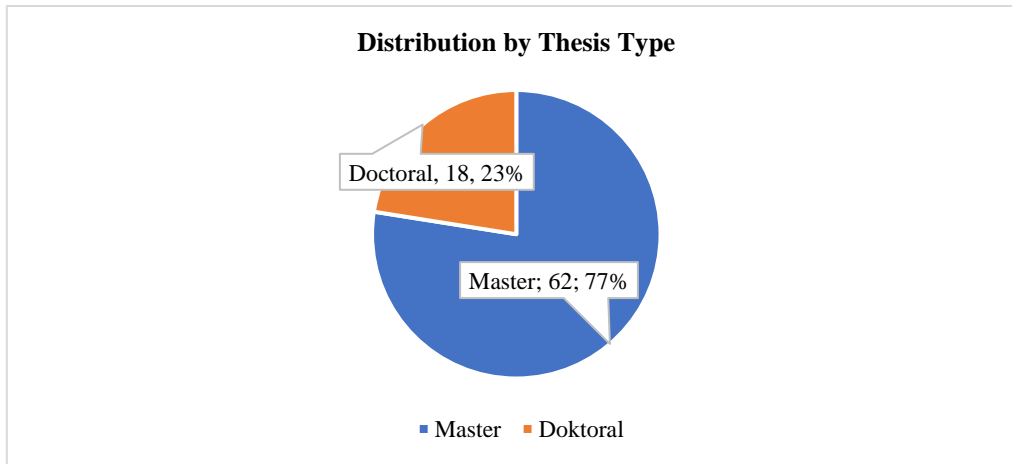
3.6. Data Analysis

Postgraduate theses in the Council of Higher Educational National Thesis Center were reviewed within the framework of several parameters, and their bibliometric profile was obtained. The basic parameters of this study were determined as follows: "publication year", "thesis type", "university", "institute", "department", "keywords", "publication language", "research subject", "research type", "study group/sample", "data collection tool". Data analysis was performed through related programs.

4. Results

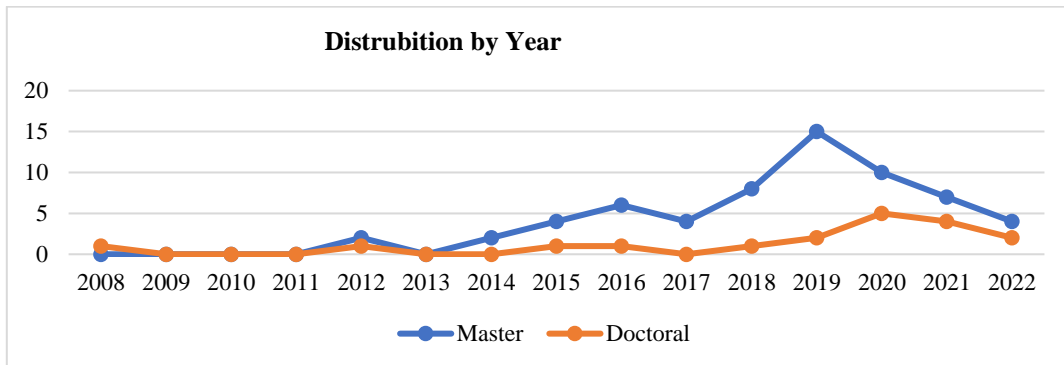
Because of the formal relationship between the concepts of social enterprise, social entrepreneur and social entrepreneurship, all theses containing these three concepts emerged in the searches made using the keyword "social enterprise" in the Council of Higher Educational National Thesis Center. A total of 80 graduate theses were accessed. The findings were analyzed with a holistic approach in the

form of social entrepreneurship, due to the formal relationship between the concepts of social enterprise, social entrepreneur and social entrepreneurship, as well as their semantically related ties.

Graph 1. Distribution of Theses on Social Enterprise/Entrepreneur/Entrepreneurship by Thesis Type

Graph 1 shows the distribution of postgraduate theses written on social entrepreneurship by thesis types. In the years 2008-2022, there are 80 postgraduate theses (100%), 18 of which are doctoral dissertations (23%), and 62 of which are master's theses (77%).

Graph 2. Distribution of Thesis Type on Social Enterprise/Entrepreneur/Entrepreneurship by Year

Graph 2 shows the distribution of master's and doctoral theses on Social Enterprise/ Entrepreneur/ Entrepreneurship by year. The first postgraduate thesis was published in 2008, and it was a doctoral thesis. Following the first postgraduate thesis, no thesis was published for three years, and the postgraduate theses started to be published in 2012. We see that the master's theses published after this year increased more than doctoral theses. The highest number of master's theses were published in 2019, the highest number of doctoral theses were published in 2020, and in total most theses were published in 2019. In general, no thesis studies were found in 2009, 2010, 2011 and 2013. That might be caused by the fact that the subject of Social Enterprise/Entrepreneur/Entrepreneurship was not yet known sufficiently in those years. Nevertheless, it is possible to say that there has been an increase in postgraduate studies because of the expansion of awareness on this subject in recent years.

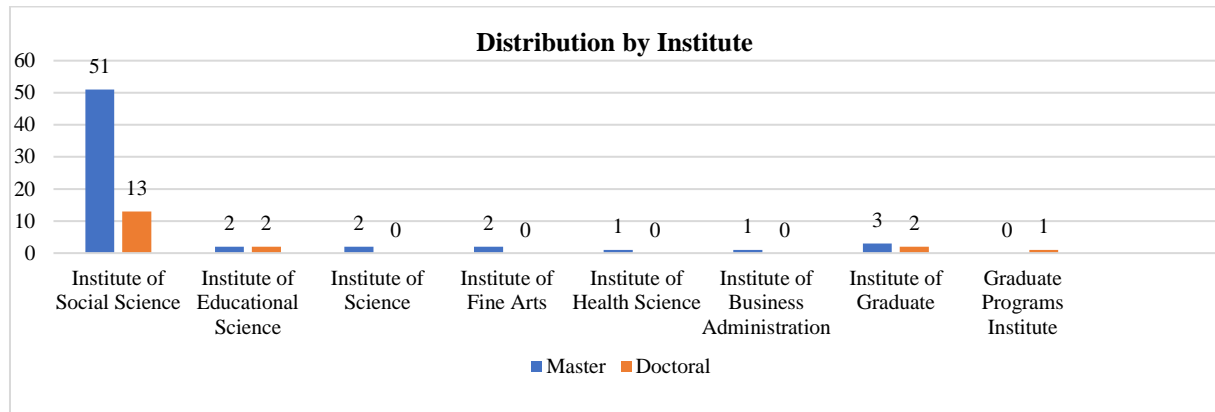
Table 1. Distribution of Theses on Social Enterprise/Entrepreneur/Entrepreneurship by Universities

University	Master	Doctoral	Frequency
Nevşehir Hacı Bektaş Veli University	1	-	1
İstanbul Aydın University	1	-	1
Necmettin Erbakan University	-	1	1
Yaşar University	1	-	1
Haliç University	1	-	1
Kastamonu University	1	-	1
Bursa Technical University	1	-	1
Duzce University	1	-	1
Aksaray University	-	1	1
Kocaeli University	1	-	1
Gaziantep University	-	1	1
Altınbaş University	1	-	1
Sakarya University	1	-	1
Giresun University	1	-	1
Erzincan University	1	-	1
Canakkale Onsekiz Mart University	-	1	1
Akdeniz University	1	-	1
Maltepe University	1	-	1
Selçuk University	1	-	1
Afyon Kocatepe University	1	-	1
Atatürk University	-	2	2
Erciyes University	1	-	1
Middle East Technical University	1	-	1
Galatasaray University	1	-	1
Süleyman Demirel University	-	1	1
Ankara Yıldırım Beyazıt University	-	1	1
Atilım University	1	-	1
Bogazici University	1	-	1
İstanbul Bilgi University	1	-	1
Karabük University	-	1	1
Ankara University	1	-	1
Bursa Uludağ University	1	-	1
Yıldız Technical University	1	-	1
İstanbul Okan University	-	2	2
Bahçeşehir University	1	1	2
Pamukkale University	1	1	2
Bolu Abant İzzet Baysal University	2	-	2
Anadolu University	2	-	2
Gazi University	1	1	2
Yalova University	2	-	2
İstanbul Commerce University	2	-	2
Inönü University	1	1	2
Muğla Sıtkı Koçman University	2	-	2
İstanbul Technical University	3	-	3
Dumlupınar University	3	-	3
Fırat University	3	-	3
Dokuz Eylül University	2	1	3
İstanbul University	3	-	3
Marmara University	10	-	10
TOTAL	63	17	80

Table 1 shows the status of thesis studies on Social Enterprise/Entrepreneur/Entrepreneurship according to university. Theses on this subject were prepared in 49 different universities, and the

concentration of these theses in Marmara University (10) compared to other universities is significant. After Marmara University, the universities with the most theses written on this subject are Dokuz Eylül University (3), Istanbul Technical University (3), Istanbul University (3), Dumlupınar University (3), and Fırat University (3).

Looking at the distribution of doctoral theses by university, the highest number of these were prepared at Okan University (2) and Atatürk University (2). In the distribution of master's theses by university, Marmara University ranks first while Istanbul University (3), Istanbul Technical University (3), Fırat University (3), and Dumlupınar University (3) share second place.

Graph 3. Distribution of Theses on Social Enterprise/Entrepreneur/Entrepreneurship by Institute

Graph 3 shows the distribution of thesis types on Social Enterprise/Entrepreneur/Entrepreneurship by institute. There are postgraduate theses in eight different institutes, as follows: Institute of Social Sciences (64), Institute of Graduate Studies (5), Institute of Educational Sciences (4), Institute of Science (2), Institute of Fine Arts (2), Institute of Health Sciences (1), Institute of Business Administration (1) and Graduate Programs Institute (1). Looking at the distribution, there is a clear interest in this subject in the Institute of Social Sciences, where a significant proportion of master theses were written.

Table 2. Distribution of Theses on Social Enterprise/Entrepreneur/Entrepreneurship by Department

	Master	Doctoral	Frequency
Department of Public Relations and Publicity	1	-	1
Department of Social Work	2	-	2
Department of Primary Education	-	1	1
Department of Urban and Regional Planning	1	-	1
Department of Health Management	1	-	1
Department of Social Structure-Social Change	1	-	1
Department of Turkish and Social Sciences Education	1	-	1
Department of Sociology	1	-	1
Department of Management and Organization	-	1	1
Department of Organization Studies	-	1	1
Department of Communication Sciences	1	-	1
Department of Innovation and Entrepreneurship	1	-	1
Department of Physical Education and Sports	1	-	1
Department of Sports Management	1	-	1
Department of Political Science and Public Administration	1	-	1

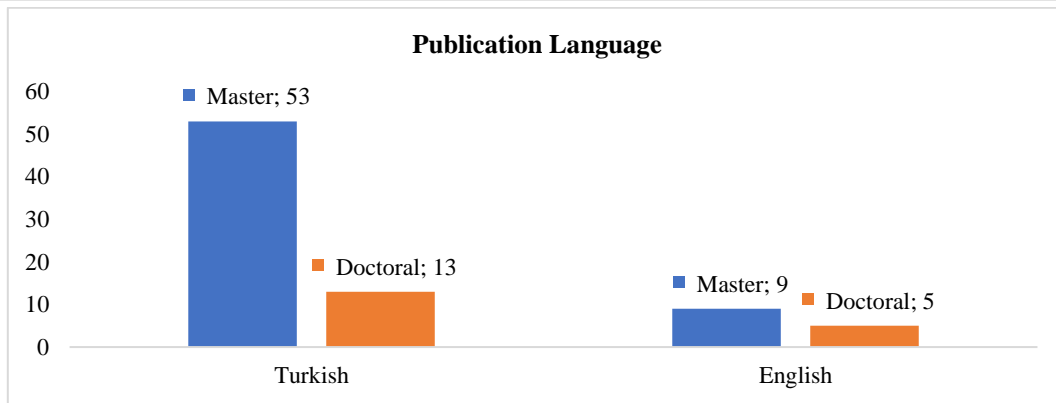
Department of Textile and Fashion Design	1	-	1
Department of Educational Sciences	1	-	1
Department of Journalism	1	-	1
Department of Economics	1	1	2
Department of Industrial Product Design	1	-	1
Department of Industrial Design	1	-	1
Department of Industrial Engineering	1	-	1
Department of Entrepreneurship	2	-	2
Department of Basic Education	1	1	2
Department of International Economic Policy	2	-	2
Department of Tourism Management	2	-	2
Department of Tourism and Hospitality Management	-	1	1
Department of Entrepreneurship and Innovation Management	2	-	2
Department of Labor Economics and Industrial Relations	1	3	4
Department of Business Administration	32	8	40
Unspecified	-	1	1

Table 2 shows the distribution of theses on Social Enterprise/Entrepreneur/Entrepreneurship by department. Theses on these subjects have been prepared in 30 different departments. This shows the interest of writers/academics working in different fields and it is significant that 40 of 80 postgraduate theses were prepared in the Department of Business Administration.

Table 3. Keywords in Theses on Social Enterprise/Entrepreneur/Entrepreneurship

Keywords	Frequency	Keywords	Frequency
Social Entrepreneurship	60	Sport	1
Social Enterprise	15	Social Value	1
Hybrid Organization	1	Women Social Entrepreneurs	1
Mission Drift	1	Social Entrepreneurship Orientation	1
Dual-Mission Management	1	Entrepreneurial Personality Traits	1
Legal Status	1	Charity	1
Social Entrepreneur	13	Armed Forces Pension Fund	1
Recognition of Social Entrepreneurship	1	OYAK	1
Awareness of Social Entrepreneurship	1	Service Quality	1
Qualitative and Quantitative Research	1	Positive Discrimination	1
Descriptive Analysis	2	Employment	1
T-Test	1	Disadvantaged Individuals	1
Anova	1	Disadvantaged Groups	1
Tourism	1	Leadership Styles	1
Job satisfaction	1	School Administrator	1
Life Satisfaction	1	Pre-School Teacher Candidates	1
Social Marketing	2	Problem Solving Skill	1
Goals of Social Entrepreneurship	1	Project Cycle Management	1
Personality Traits	4	Media	1
Five Factor Personality Traits	1	Digital Media	1
Profiles of Social Entrepreneurs	1	Social media	1
Corporate Logic	1	Gender	1
Paradox	1	Program Guide	1
Cognitive Dissonance	1	Health sector	1

Tension	1	Social Development	1
Women's Entrepreneurship	1	Commercial Entrepreneur	2
Entrepreneurship	22	Success	1
Gaza Strip	1	Success Factors	1
Sustainability	4	Crowdfunding	1
Individual Giving	1	Social Intelligence	2
Volunteering	3	Critical Thinking Disposition	1
Production While Consuming	1	Teacher Candidate	1
Co-Creation of Value	1	Personality	2
Communication	1	Environmental Dynamics	1
Social Benefit	3	Enterprise	1
Social Benefit Communication	1	Entrepreneur	3
Social Impact	2	Third Sector	1
Storytelling	1	Social Purpose Work	1
Culture	1	Literature	1
Institutional Theory	1	Classical Sociology	1
Resource Dependency Theory	1	Poverty	1
Population Ecology Theory	1	Micro Credit	1
Social Network Theory	1	Muhammed Yunus	1
Economic Growth	1	Grameen	1
Sustainable Development	1	Brand	1
Sustainable Development Goals	1	Brand Positioning	1
Grounded Theory	2	Social Entrepreneurial Businesses	1
Neoliberalism Practices	1	Social Entrepreneur Marketing	1
Ecosystem	1	Organizational Climate	1
Social and Economic Effects	1	University	1
Social Entrepreneurship Education	2	Social Problem Solving	1
Social Entrepreneurship Intentions/Intention	2	Innovation	1
Social Entrepreneurship in Primary School	1	Internal Entrepreneurship	1
Social Studies	1	Family Businesses	1
Non-Governmental Organizations/Organization	6	Social Studies Prospective Candidate	1
Elaziğ	1	Global Citizenship	1
Social Problems	1	Environmental Behaviour	1
Volunteer Management	2	Preschool Social Entrepreneurship Education	1
Social Responsibility	2	Voluntary Organizations	1
Panel Data Analysis	1	Non-governmental Organizations	1
SMA	1	Non-profit Organization	1
Local government	1	Personality Theorems	1
Social Youth Desk	1	Five Factor Theory of Personality	1
Leader	2	Public relations	1
Self-Leadership	1	AKUT	1
Sports Sciences	1	TOG	1
NGO	1	Transformational Leadership	1
Activity Theory	1	Structural Equation Model (SEM)	1
Civil Society	1	Social Entrepreneurial Behaviour	1
Leader Approach	1	Model Proposal	1
Perceived Social Support	1	Social Benefit Oriented Design	1
Belief in a Just World	1	Roles of the Industrial Designer	1
Feeling	1	Ethical Leadership	1
Emotional intelligence	2	Servant Leadership	1

Graph 5. Distribution of Social Enterprise/Entrepreneur/Entrepreneurship Thesis Type by Publication Language

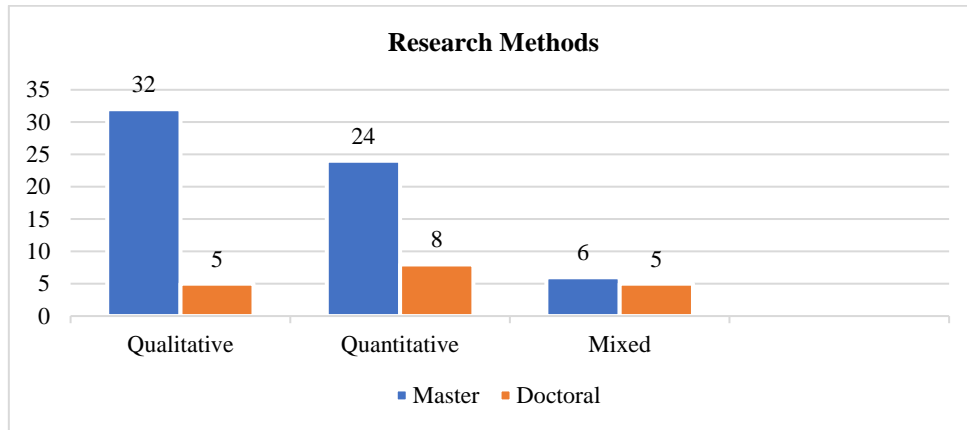
Graph 5 shows the distribution of postgraduate theses by publication language. A total of 68 theses, 53 of which are master's and 13 doctoral, are in Turkish. A total of 14 theses, 9 of which are master's and 5 doctoral, are in English. The theses written in English are mostly from universities providing education in a foreign language, and the authors of 7 of these theses are foreign nationals.

Table 4. Social Enterprise/Entrepreneur/Entrepreneurship Thesis Subjects

Thesis Subjects	Frequency
Hybrid Organization Research Question/Paradoxical Tensions	2
Legal Structure	1
Sustainability of Social Enterprises/Projects	2
Success Factors for Sustainable Social Enterprises	1
Social Entrepreneurship within the Framework of Sustainable Development Goals	1
Volunteering in Social Enterprises	1
Social Enterprise Employment/ Employment for Disadvantaged Individuals	2
Contributions of Non-Governmental Organizations Working as Social Enterprises to Health Care	1
NGOs as Social Enterprises: Innovative Skills	1
Perceptions on Social Entrepreneur and Social Entrepreneurship	2
Social Entrepreneurship Tendencies / Philanthropy Levels	2
The Role of Voluntary Organizations in Social Entrepreneurship Education	1
Volunteer Management Model Proposal For Social Entrepreneurship/Crowdfunding Model Proposal	2
Social entrepreneurship behaviour, job satisfaction and life satisfaction	1
Social Entrepreneurship/ Social Entrepreneurship Case from Sociological Perspective/ Social Entrepreneurship Structures/ Social Entrepreneurship Ecosystem	4
Social Entrepreneurship and Sustainable Tourism	1
Social Entrepreneurship in Local Governments	1
Development of Social Entrepreneurship in Turkey	1
Change Creation/ Creating Shared Value/ Social Development/ Social Impact/ Creating Social Value	5
Social Benefit Oriented Design/ Design in Social Entrepreneurship Projects	3
Social Capital Perspective/ Social Benefit Communication	2
The Impact of Culture on Social Entrepreneurship/The Impact of Institutional Structures	2
Institutionalization and Organizational Performance in Social Enterprises	1

Social Entrepreneurship in Gastronomy	1
Documents of Organization Theories on Social Entrepreneurship	1
Social Entrepreneurship in Non-Governmental Organizations for Local Development	1
Social Entrepreneurship in the Struggle Against Poverty	1
Political Economy of Social Entrepreneurship	1
The Effect of Social Entrepreneurship on Economic Growth	1
The Effect of Intrapreneurship on Social Entrepreneurship in Family Owned Business	1
The Relationship of Social Entrepreneurship with Commercial Entrepreneurship	1
Social Entrepreneurship Intentions	3
Factors Affecting Social Entrepreneurship and Social Enterprise	2
Environmental Dynamics Affecting Social Enterprises and Behavioural Phenomena Affecting Activities	1
The Effect of Self-Leadership Traits on Social Entrepreneurship Tendencies/The Effect of Personality and Entrepreneurial Personality Traits on Social Entrepreneurial Orientation/ The Effect of Five Factor Personality Theory on Social Entrepreneurial Orientation/ The Relationship Between Leadership Styles and Social Entrepreneurship Skills/The Context of Success Factors of Social Entrepreneurship in Terms of Entrepreneurial Individuality and Transformational Leadership	5
The Relationship Between Emotional Intelligence, Social Intelligence and Social Entrepreneurship/ The Relationship between Social Intelligence and Social Entrepreneurship/The Relationship Between Social Entrepreneurship Antecedents and Emotional Intelligence Levels	3
The Effect of Social Marketing on Social Entrepreneurship and Social Innovation/Experiential Marketing	2
Mission Statements Used to Access Resources	1
Evaluation of Service Quality in the Context of Social Entrepreneurship	1
Human Resources Management Practices in Social Enterprises	1
The Relationship between Social Entrepreneurship Levels and Problem Solving Skills / Social Entrepreneurship Characteristics and Critical Thinking Tendencies/ Social Entrepreneur and Solution of Social Problems	3
Brand Positioning/ Promotion of Social Entrepreneurship Activities	2
Organizational Climate Based on Social Entrepreneurship	2
The Relationship Between Social Entrepreneurship, Global Citizenship and Environmental Behaviour	1
Social Entrepreneurship Potentials and Importance of Social Entrepreneurship	1
Women Social Entrepreneurs/ Challenges Faced by Women Social Entrepreneurs and Their Motivational Factors	2
Ethical and Servant Leadership Behaviours	1
Profiles and Enterprise Models of Social Entrepreneurs	1
Differences Between Personality Traits of Traditional and Social Entrepreneurs	1

In Table 4, the subjects of Social Enterprise/Entrepreneur/Entrepreneurship theses are shown. The thesis titles were used in determining the subjects. The subjects were combined, considering the similarities and relationships between them. Accordingly, in the general framework, this demonstrates that studies discussing the investigating the relationship between leadership/personality traits and social entrepreneurship (5 theses), and covering resources and outputs such as social impact/value/development/change (5 theses), phenomenon of social entrepreneurship (4 theses) have intensified.

Graph 6: Distribution of Theses in the Field of Social Enterprise/Entrepreneur/Entrepreneurship by Research Method

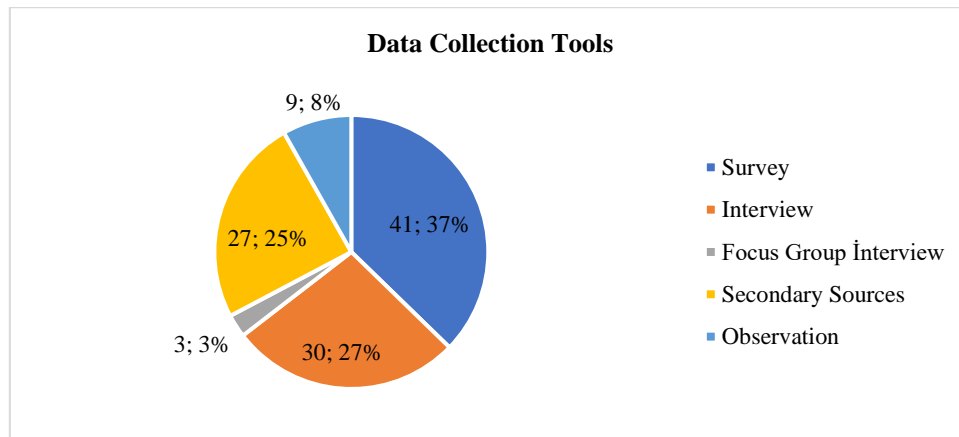
Graph 6 shows the research methods used in postgraduate thesis types, which are as follows from most to least: qualitative research method (37), quantitative research method (32), and mixed research method (11). The highest number of theses that use quantitative research methods (8) are doctoral theses, and the highest number of theses that use qualitative research methods (32) are master's theses.

Table 5. Study Group/Sample Use of Theses on Social Enterprise/Entrepreneur/Entrepreneurship

Study Group/Sample	Frequency
Social Entrepreneurship Studies	1
Sports Club Manager, Member and Staff	1
Factory Workers	1
Institution Member	1
Family-owned Business	1
Citizens of the Republic of Turkey Continuing their Entrepreneurial Activities at Home and Abroad	1
Prospective Teacher	3
Academician	3
Educational Institution/School Administrator/Administrative Teachers	3
Commercial Entrepreneur	1
Non-Governmental Organizations Volunteers	1
Social Enterprise Volunteers	2
Employees in Non-Governmental Organizations	3
Non-Governmental Organizations Representatives/Managers	10
Intermediary Institutions in the Ecosystem	1
Philanthropists, Grantors	1
Instructors	1
Social Enterprise	7
Social Enterprise Board Members / Senior Executives	3
Social Enterprise Beneficiaries	1
Government Agencies Representatives	2
International and National Organization Representatives	1
Employees in Entrepreneurship Projects in Nonprofit Organizations	1

Social Enterprise Employee	3
Social Enterprise Worker/Social Enterprise Project Representatives	1
Social Entrepreneurship Worker/Social Entrepreneurship Professional Employees	3
Students	9
Business Managers	1
Disabled Employees	1
Social Entrepreneur	14
Social Entrepreneur/Discontinued Social Entrepreneur	1
Social Entrepreneur/Women Social Entrepreneurs	2
Social Entrepreneur/Award-winning Social Entrepreneurs	2

Table 5 shows the study group/sample used/obtained in theses on Social Enterprise/ Entrepreneur/ Entrepreneurship. The most frequently used study group/sample is social entrepreneurs. In addition to studies that generally describe this sample group as social entrepreneurs (14), some studies distinguish women social entrepreneurs (2), prize-winning social entrepreneurs (2), and social entrepreneurs who have discontinued their activities (1). There are 19 studies in total under the category of social entrepreneurs. The other most used sample/study groups are non-governmental organization managers/representatives (10), students (9), and social enterprises (7 times).

Graph 7. Distribution of Theses on Social Enterprise/Entrepreneur/Entrepreneurship by Data Collection Tool

Graph 7 shows the data collection tools used in theses written on Social Enterprise/ Entrepreneur/ Entrepreneurship. The most frequently used data collection tool is the survey, which was used in 41 theses. Other data collection tools are interviews (30), secondary sources (27), observation (9), and focus group interview (3). More than one data collection tool is generally used in the theses.

5. Conclusion and Recommendations

Considering that the first thesis on social entrepreneurship was carried out in 2008, it can be stated that studies in this field are new in Turkey. No study has yet been conducted to determine the general characteristics of postgraduate studies on this subject and the trends in the literature. In addition, no holistic bibliometric analysis study has been found in this field in the national literature so far. Therefore, the main purpose of this study is to create a bibliometric profile of postgraduate theses published between 2008 and 2022 on "social enterprise", "social entrepreneur", and "social entrepreneurship". The study reveals the current situation for postgraduate theses within the framework of the following parameters: "publication year", "thesis type", "university", "institute", "department", "keywords", "publication language", "research subject", "research type", "study group/sample", "data collection tool".

The findings obtained from the research are as follows:

There are 18 doctoral theses and 62 master's theses in the system at the date of data collection. Most of the postgraduate theses are master's theses. Studies in this field are limited due to the fact that doctoral theses require a longer process and the field is relatively new. Doctoral theses are studies that require expertise in certain fields and are expected to make new contributions to the field. The increase in new researches at this level will contribute to the theoretical and practical development of the field of social entrepreneurship. In graduate studies, social entrepreneurship studies are still new, considering that the first thesis was published in 2008 and no work was done for the following 3 years. However, interest in the field has been increasing in recent years.

The preparation of postgraduate theses in 49 different universities shows that academicians and students in various universities are interested in this field. The doctoral theses were completed at Atatürk University (2) and Okan University (2); the master's theses are mostly studied at Marmara University (10), Istanbul University (3), Istanbul Technical University (3), Fırat University (3), and Dumlupınar University (3). It is noteworthy that the theses are concentrated in Marmara University and that all of them are master's thesis (10). The universities where postgraduate theses focused in this field were prepared are mostly located in the province of Istanbul.

Although theses were completed in 8 different institutes, it is notable that the Social Sciences Institute is a pioneer in the field. Sixty-four of the 80 theses researched were prepared in this institute and when distribution according to department was examined, 40 of the 80 theses were prepared in the Department of Business Administration. In general, although theses are available in 30 different departments, it is seen that the theses made outside the Department of Business Administration are still relatively insufficient. Conducting social entrepreneurship studies in different institutes and departments affiliated to these institutes will contribute to the development of the field.

Keywords play a critical role in accessing information in the search process. In order to find suitable keywords, various sources such as books, articles and the internet should be evaluated. Choosing words that are accepted in the literature rather than using different words with the same meaning prevents potential losses (Köroğlu, 2015: 64). While it is very important to use keywords, 7 of the examined postgraduate theses did not include keywords. In 73 theses, a total of 308 keywords were used, comprising 173 different words. The five most used keywords were social entrepreneurship (60), entrepreneurship (22), social enterprise (15), social entrepreneur (13), non-governmental organization(s) (6). An overview of the studies in the relevant literature can be obtained through looking at the content of the keywords.

The publication language of the postgraduate theses is mostly Turkish and only 14 theses were written in English. Theses written in English were mostly completed in universities providing education in a foreign language and 7 thesis writers were foreign nationals. This situation may be due to authors finding it faster and easier to write in their mother tongue, the language barriers of the authors, and being in a department that provides education in Turkish. However, almost all of the thesis writers benefited from international literature in their studies.

This study used the thesis titles to classify the thesis topics, taking into account the similarities and relations between them and combining similar topics. Due to the newness of the field, different subjects were studied in general. However, there were theses on the relationship between leadership/personality traits and social entrepreneurship (5), social impact/value/development/change (5), and similar topics on social entrepreneurship (4).

Mostly qualitative research method is used in the theses. This method is preferred in newly studied areas in order to examine the subject in depth. It is important to increase the amount of qualitative research conducted at the doctoral level.

Social entrepreneurs were preferred as the working group/sample in theses completed in this field. Although this preference is not surprising, there are studies that limit social entrepreneurs such as "women social entrepreneurs", "award winning social entrepreneurs", "social entrepreneurs who have

stopped their activities". In addition, non-governmental organization managers/representatives (10), students (9), social enterprises (7) are among the most studied sample groups. Diversification of studies in this field by using different sample groups will reveal the big picture in the field.

In summary, the subject selection of this study was determined in line with the interest of the researcher and on the grounds that there was no holistic study in the form of bibliometric analysis on these subjects in the national literature. This study discusses the subjects of "social enterprise", "social entrepreneur" and "social entrepreneurship" in a holistic manner as "social entrepreneurship" in terms of content. Postgraduate theses on social entrepreneurship were scanned and systematically examined. It is expected that this study will be a contribution to researchers working in this field by filling the gap in the literature.

There are, however, some limitations due to the nature of the research. The study is limited to the theses published by the YÖK National Thesis Center and entered into the system at the time of the research. The last date of data collection is 28 June 2022 and theses added to the system since this date could not be included in the study.

Based on this study, various suggestions can be offered for researchers who want to work in this field. First of all, the works for the year 2022 can be re-examined in a way that covers all of them. Bibliometric analysis of studies in different databases such as books, journals, articles, and papers that deal with social entrepreneurship in general can be compared with this study. Studies related to social entrepreneurship/business, such as social business, social innovation, social value, and social impact, can be examined. A profile can be created for research articles on this subject. The profile of studies that relate social entrepreneurship/business with other fields can be profiled. New interdisciplinary studies are recommended in terms of developing innovative solutions for the field.

References

- Aghion, P.; Antonin, C. & Bunel, S. (2021). *The power of creative destruction "Economic Upheaval and the Wealth of Nations"*. ABD: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Akkocaoğlu, S. (2019). A comprehensive bibliometric analysis of documents of organization theories on social entrepreneurship (Master's thesis). Atılım University Graduate School of Social Sciences, Ankara.
- Akyar, D. & Sarıkaya, R. (2020). Türkiye'deki girişimcilik kavramına yönelik eğitim alanında yapılan lisansüstü tezlerin içerik analizi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 40(3), 979-1018.
- Aslan, G.; Araza, A. & Bulut, Ç. (2012). Sosyal girişimciliğin kavramsal çerçevesi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 7(2), 69-88.
- Bandinelli, C. (2017). Social entrepreneurship: Sociality, ethics and politics (PhD thesis). University of London Centre for Cultural Studies Goldsmiths, London.
- Beugre, C. (2017). *Social entrepreneurship "Managing the creation of social value"*. New York and London: Routledge.
- Bornstein, D. & Davis, S. (2010). *Social entrepreneurship: What everyone needs to know*. USA: Oxford University Press.
- Çetinkaya Bozkurt, Ö. & Çetin, A. (2016). Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi'nin bibliyometrik analizi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 11(2), 229-263.
- Dees, J.G. (2001). *The meaning of "Social entrepreneurship"*. Draft Paper. http://www.fuqua.duke.edu/centers/case/documents/dees_SE.pdf
- Demir, E. (2022). Yerel yazındaki girişimcilik makalelerinin bibliyometrik analizi: 2015-2020 yılları aralığı (Yüksek lisans tezi). Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu.

- Deveciyan, M.T.; Korkorer, S. & Çetin, C. (2021). Etik girişimcilik alanında yapılmış ulusal ve uluslararası çalışmaların bibliyometrik analizi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 2455-2472.
- Durak, H.; Gürler, G. & Öztürk, O. (2021). Engelli girişimciliği literatürünün bibliyometrik analizi: Genel bir değerlendirme. H. Karadal; M. Saygın & M. Şahin Karadal (Ed.), 6. EMI Entrepreneurship Social Science Congress içinde (277-293). Aksaray: Dilkur Academy.
- Erdem, A.T. (2017). Kurumsal girişimcilik üzerine yapılan çalışmaların içerik analizi yöntemiyle incelenmesi. *EUropean Journal of Managerial Research (EUJMR)*, 1, 1-8.
- Işık, C.; Günlü Küçükaltan, E.; Kaygalak Çelebi, S.; Çalkın, Ö.; Enser, İ. & Çelik, A. (2019). Turizm ve girişimcilik alanında yapılmış çalışmaların bibliyometrik analizi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 119-149.
- Karadal, H.; Duman, N. & Saygın, M. (2017). Girişimcilik yazını: Türkiye'deki lisansüstü tezlere yönelik bir inceleme. *International Journal of Economics and Administrative Studies*, 16. *UIK Özel Sayısı*, 137-148.
- Kılıç, A.; Oflaz, M.; Acun, A. & Avcıkurt, C. (2017). Girişimcilik konulu lisansüstü tezlere yönelik bibliyometrik bir analiz. Ş. Sakarya; M. Biniş; S. Kara & İ.M. Bicil (Ed.), 8th International Congress on Entrepreneurship "Local, Regional and Global Dynamics of Entrepreneurship" içinde (683-694). Balıkesir: Balıkesir University.
- Koroğlu, S.A. (2015). Literatür taraması üzerine notlar ve bir tarama tekniği. *GiDB DERGi*, 1, 61-69.
- Maksudunov, A. (2016). Girişimcilik kongresinin bildiri kitaplarında yer alan araştırmaların içerik analizi ve genel değerlendirmesi. *Manas Journal of Social Studies*, 5(5), 75-86.
- Müftügil Yalçın, S. (2015). Türkiye'de sosyal girişimcilik Koç Üniversitesi öğrencileri gözünden. Türkiye: KUSİF.
- Nicholls, A. & Cho, A.H. (2006). Social Entrepreneurship: The Structuration of a Field. Alex Nicholls (Ed.), *Social Entrepreneurship New Models of Sustainable Social Change* içinde (99-118). New York: Oxford University Press.
- Özer Çaylan, D. (2014). Stratejik girişimcilik alanına ilişkin bibliyometrik bir değerlendirme. *Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi Dergisi*, 3(2), 61-80.
- Schumpeter, J.A. (2000). Entrepreneurship as innovation. University of Illinois at Urbana-Champaign's Academy for Entrepreneurial Leadership Historical Research Reference in Entrepreneurship. <https://ssrn.com/abstract=1512266>
- Sullivan Mort, G.M.; Werawardena, J. & Carnegie, K. (2003). Social entrepreneurship: Towards conceptualisation. *International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing*, 8(1), 76-88.
- Tan, W.L.; Williams, J. & Tan, T.M. (2005). Defining the 'social' in 'social entrepreneurship': Altruism and entrepreneurship. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 1, 353-365.
- Tepe Küçüköğlü, M. & Berber, Ş. (2018). Girişimcilik ve yenilik: Türkiye'de yayınlanan lisansüstü tezler üzerine bir inceleme. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(15), 79-89.
- Topuz Savaş, A. (2020). Dijital reklamcılık kapsamında Türkiye'de yayınlanmış lisansüstü tezlerin bibliyometrik profili. *Turkish Studies*, 15(8), 3807-3832.
- Yılmaz, F. (2018). İçerik analizi ile 2001-2017 dönemi lisansüstü tezlerinde iç girişimciliğin incelenmesi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 5(28), 3332-3340.
- Yumuşak, T. (2019). Kadın girişimciliğinin bibliyometrik durum analizi. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 5(3), 182-192.
- Zan, B.U. (2019). Doğrudan atıf, ortak atıf ve bibliyografik eşleşme yaklaşımlarına dayalı olarak araştırma alanlarının değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 501-516.

